

DE STADSREGERING VAN THOLEN (1577-1795)

Bestuur en bestuurders van de stad Tholen
vanaf de Satisfactieovereenkomst met prins Willem van Oranje in 1577
tot de val van de Republiek in 1795

Tholen Stad

A. Romeijn

ISBN: 978 90 8860 061 6

Copyright: Gemeente Tholen en de auteur A. Romeijn

Ontwerp: 2-D'sign, Amersfoort

Productie: Tienstuks, Amstelveen

Voor vragen kunt u zich richten tot de archivaris van
de Gemeente Tholen (archieef@tholen.nl)

Inhoud

Voorwoord	7
I. <i>Inleiding: de stad en de mensen</i>	11
1. Het geografische kader	11
2. De stad	12
3. Bevolking	13
4. Middelen van bestaan	16
a. Landbouw, meekrapteelt	17
b. Scheepvaart	17
c. Handel en nijverheid	18
d. Visserij	19
e. Waterbouwkundige werken	19
f. Conclusie	19
5. De stadsregering	20
a. Samenstelling en benoeming	20
b. Ambtstermijnen en mobiliteit	25
c. Opleiding en beroepen	29
d. Families en verwantschappen	31
e. Gegoedheid	33

A.	De overgangperiode	41
1.	De Satisfactie van Tholen	41
2.	Protestantisering	50
B.	Groei en emancipatie, 1590 tot en met 1619	55
1.	Achtergrond	55
2.	Stad en Staten	56
3.	Het ontslag van baljuw De Brauw	57
4.	De opkomst van een adelsfactie in de Thoolse magistraat	61
5.	Opnieuw het regeringsreglement	64
6.	De buitenambten	65
7.	De godsdiensttwisten tijdens het Twaalfjarig Bestand	66
C.	Stadhouderlijke dominantie	69
1.	De oorlog hervat	69
2.	Afnemende invloed van de Thoolse adelsfactie	70
3.	Familienetwerken	72
4.	Stadhouderlijke invloed	75
5.	Lokale gebeurtenissen en gewestelijke politiek	79
D.	Familieregering	81
1.	Zeeland stadhouderloos	81
2.	De Grote Vergadering; opnieuw de buitenambten	83
3.	De 'dobbele magistraat' van 1655	85
4.	Het ontslag van gecommiteerde raad Jeronimus van Tuyll van Serooskerke	91
5.	Tholen onder Johan L. van Vrijberghe	93
6.	De Thoolse classis	96
7.	Normbesef en corruptie in het politieke bedrijf	98
8.	Een dam tussen Tholen en Sint Philipsland: de tragel	100
9.	De pest in Tholen	103
10.	De verheffing van prins Willem III tot Eerste Edele van Zeeland	105
11.	Het rampjaar en zijn gevolgen	108
E.	Troebele tijden	120
1.	Een nieuw regeringsreglement, de laatste jaren van Johan L. van Vrijberghe	120
2.	Financiële zorgen	123
3.	Homines novi	127
4.	De magistraat in kerkelijke zaken	129
5.	Willem Bollaert; overgangsjaren	132
6.	Toenemende rivaliteit	133
7.	Confrontatie	137
8.	Nieuwe meesters	144
9.	Volgende ronde	146
10.	Gewapende vrede	148
11.	Epiloog	153
F.	Slotsom eerste periode	157

G.	Het tweede stadhouderloze tijdperk 1702-1747	163
1.	Beroering in Zeeland	163
2.	Het oproer in Tholen	168
3.	De nieuwe stadsregering	171
4.	Stabilisatie	177
5.	De Spaanse Successieoorlog	185
6.	Contracten van correspondentie	189
7.	Idee en Interest	199
8.	Stagnatie?	201
9.	De Oostenrijkse Successieoorlog tot de verheffing van prins Willem IV in april 1747	207
H.	Het laatste stadhouderlijke tijdperk 1747-1795	218
1.	Beleg en inname van Bergen op Zoom	218
2.	Onder stadhouderlijk bewind: de periode tot de benoeming van prins Willem V in 1766	223
3.	Stilte voor de storm: 1766-1780	231
4.	De Nederlandse Revolutie van de achttiende eeuw, 1781-1788	238
5.	Het einde van de Republiek	266
I.	Slotsom tweede periode	287

Bijlagen

1.	Chronologische lijst leden stadsregering 1577-1795	291
2.	Personen in de Thoolse buitenambten 1577-1795	305
	Register	309

Voorwoord

Een eerste uitgave van dit boek kwam tot stand in samenwerking met de gemeente Tholen in 2001, toen in zeer kleine oplage een tekst kon worden gepubliceerd over de geschiedenis van de Thoolse stadsregering vanaf de Satisfactieovereenkomst met prins Willem van Oranje in april 1577 tot aan de dood van koning-stadhouder Willem III in februari 1702.

De commentaren op die eerste uitgave die mij bereikten, waren vrijwel uitsluitend positief tot zeer positief, met hoogstens wat aanmerkingen op de enigszins onafgewerkte en rommelige vorm waarin het biografische en genealogische materiaal was gepresenteerd.

Vrij algemeen werd echter betreurd dat ik me beperkt had tot de eerste 125 jaar van de Nederlandse, republikeinse periode en de in veel opzichten boeiende achttiende eeuw buiten beschouwing had gelaten.

Ik vond, en vind nog steeds, dat de behandelde periode toch wel als een redelijk afgeronde en representatieve kon worden beschouwd en dat bovendien de hoeveelheid extra graafwerk die een nog 93 jaar langere periode gekost zou hebben, het reële risico inhield dat het niet meer tot een afronding zou komen.

Nu het alsnog gelukt is om de studie af te ronden voor de gehele periode van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlandse Provinciën tot aan haar ondergang in februari 1795, is het daarom met groot genoegen en erkentelijkheid dat ik hier kan melden dat het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen bereid is gevonden het nu complete werk in digitale vorm uit te geven.

Omdat de tekst van de vervolgperiode 1702-1795 aanvankelijk geschreven was als een 'tweede deel' en de redactie bovendien besloten heeft de integriteit van de tekst van de eerdere uitgave zoveel mogelijk te respecteren, is besloten geen geheel nieuwe tekst voor het geheel te schrijven maar, behoudens de nodige aanpassingen in voorwoord en inleiding, de herkenbaarheid van de twee opeenvolgende tekstdelen te handhaven.

De in de eerste uitgave opgenomen bijlagen (persoonlijke gegevens en regeringslijsten e.d.) zijn uiteraard vervangen door de gehele periode bestrijkende overzichten, waarin ook inmiddels nodig gebleken correcties zijn verwerkt.

Zoals al gezegd, wordt in dit boek een overzicht en analyse gegeven van de stadsregering van Tholen vanaf het moment dat die stad in april 1577 de zijde van de prins van Oranje koos tot aan de ondergang van de Republiek in februari 1795. Hoewel daarbij ook aan een aantal aspecten van de stadsgeschiedenis in ruimere zin aandacht wordt besteed, is het geen (laat staan *de*) geschiedenis van de stad Tholen, maar slechts van die van haar regeerders en hun handelen tijdens de genoemde periode.

Die geschiedenis is uitgewerkt in drie delen, namelijk:

- een inleiding waarin onder meer een voorzover mogelijk cijfermatig ondersteunde analyse van het regentenbestand
- een chronologische, algemene bespreking van de stadsregering tijdens de verschillende tijdvakken
- biografische en genealogische gegevens van de regenten en hun families.

De keuze van onderwerp en periode is voortgevloeid uit mijn rechtstreekse betrokkenheid bij de totstandkoming van een doorlopend transcript van de resolutieboeken van de stad Tholen over de periode 1579-1693, waardoor een grote hoeveelheid relevante informatie ontsloten werd.

Van een zakelijk, min of meer wetenschappelijk verantwoord selectieproces bij de keuze van de locatie, zoals bij de meeste elitestudies het geval is geweest, was dus geen sprake. Bij zo'n selectie zou de stad Tholen waarschijnlijk ook weinig kans gemaakt hebben, deels natuurlijk door haar relatief gezien beperkte historische importantie, maar ook door de schaarste van de vooral voor het begin van de behandelde periode nog beschikbare archivalia. Doop- en trouwgegevens zijn (zij het voornamelijk in afschriften) weliswaar vrij volledig beschikbaar, maar ze bestrijken slechts ruwweg de helft van de periode.

Van het kerkelijk archief zijn nog wel de meeste rekeningen aanwezig, maar vrijwel alle kerkenraadsacta en lidmatenlijsten ontbreken.

Ook over de rechtspraak, één van de belangrijkste activiteiten van een stadsregering, zijn we vrij slecht ingelicht. Voor de periode vóór 1700 ontbreken alle gerechtrollen en resteren slechts een aantal registers (van testamenten, transporten, plechten en vrijwillige rechtspraak), beginnend in het tweede kwart van de 17de eeuw. Ook van de criminele rechtspraak uit de periode erna is weinig bewaard gebleven, terwijl ook tot aan het einde van de Republiek toe veel archieven van notarissen, waarvan bekend is dat ze in Tholen actief zijn geweest, volledig ontbreken.

Voor het eerste deel van onze periode waren daarom, naast de al genoemde resolutieboeken, stads- en kerkrekeningen, de gegevens uit het nog vrijwel volledig aanwezige weeskamerarchief van groot belang.

Een tweede reden voor deze publicatie was de leemte die er met betrekking tot het onderwerp in de Zeeuwse geschiedschrijving bestaat. Tholen (en voor wat de periode betreft niet alleen Tholen) is in dat opzicht tot nu toe nogal stiefmoederlijk bedeed geweest. De

geschiedenis van het soevereine Zeeland tijdens de Republiek, in politiek opzicht toch de belangrijkste periode uit de geschiedenis van het gewest, legt het nog steeds duidelijk af tegen de romantische en in ieder geval veel overzichtelijker verhalen over zijn adellijke machthebbers. Pas door de publicatie van Kluivers dissertatie in 1998 is in die situatie een belangrijke verbetering gekomen.

Wat de stad Tholen betreft: Hollestelle¹ is aan de hier behandelde periode niet meer toe gekomen en Veltenaar² kwam, ondanks een wat pretentieuze titel, niet veel verder dan de op-tekening van wat men vroeger ‘geschiedkundige merkwaardigheden’ genoemd zou hebben.

De begin- en eindpunten van de behandelde periode zullen voor iedereen duidelijke afbakeningen zijn. Hoewel de Tholenaars het zich op dat moment misschien niet gerealiseerd hebben, betekende het Satisfactieverdrag dat op 27 april 1577 gesloten werd met de toenmalige stadhouder van Holland en Zeeland, prins Willem van Oranje, in feite aansluiting bij de opstand van deze gewesten tegen hun wettige soeverein en daarmee het einde van de landsheerlijke tijd.

De periode eindigt, zoals gezegd, met de feitelijke ondergang van de Republiek toen een door het plaatselijke ‘Comité Révolutionnaire’ gevormde stadsregering het roer overnam, zonder dat enige turbulentie het wateroppervlak leek te verstoren, maar vervolgens wel de stoot gaf die leidde tot het einde van het ‘Ancien Régime’ in Zeeland.

In het hierna op de Inleiding volgende, algemene en chronologische overzicht heb ik ook getracht wat bouwstenen aan te dragen voor een wat minder verbrokkelde historiografie van het autonome Zeeland tijdens de Republiek der Verenigde Nederlanden dan nu beschikbaar is. Voor wat betreft de achttiende eeuw, ging het daarbij vooral om aandacht voor respectievelijk:

- de turbulenties die het einde van het stadhouderlijk bewind in Zeeland en meer speciaal in Tholen in 1702 markeerden, tot ongeveer 1710,
- de Zeeuwse (en Thoolse) betrokkenheid bij de toenemende ontevredenheid over het stadhouderlijke staatsbestel vanaf 1747 en de uiteindelijke patriottenopstand van 1787,
- de wijze waarop de verovering van Nederland door het Franse leger in 1795 verliep en Zeeland nog even in de merkwaardige positie belandde van ‘laatste bolwerk’ van de stadhouderlijke Republiek.

Gezien de langdurige en nogal verbrokkelde periode van totstandkoming van dit boek, voel ik me niet zo goed meer in staat om al degenen die mij daarbij met raad en daad hebben bijgestaan hier nog allemaal persoonlijk recht te doen en daarom betuig ik hen hierbij mijn oprechte dank zonder nog te proberen alle namen te vermelden.

1 Hollestelle, *Geschiedkundige beschrijving van Tholen en omstreken*, 1897.

2 Veltenaar, *De geschiedenis van Tholen*, 1943.

I. *Inleiding:* *de stad en de mensen*

1. *Het geografische kader*

Een beschrijving van de geografische kenmerken en de ontstaansgeschiedenis van het eiland Tholen valt uiteraard buiten het bestek van dit boek, maar vermelding van enkele opmerkelijke en relevante aspecten ervan is op zijn plaats. Het eiland is ontstaan door de samenvoeging van een groot aantal afzonderlijke opwassen in het oostelijk deel van het Zeeuwse deltagebied. Een natuurlijk proces van verlanding en aanslibbing werd er al vroeg door menselijk ingrijpen bevorderd door middel van de inpoldering van schorren en de afsluiting van het gebied doorkruisende krekken. Daardoor ontstond na verloop van tijd een grotendeels aaneengesloten gebied, bestaande uit een groot aantal, veelal aan elkaar grenzende, maar toch afzonderlijk bestuurde polders. Van een vergaande samenwerking, die op de andere grote Zeeuwse eilanden al vroeg geleid heeft tot concentratie van waterschapsbestuur en het ontstaan van grote waterschappen (Walcheren, Schouwen en Zuid-Beveland Bewesten Ierseke), is op Tholen tot in de 19e eeuw geen sprake geweest. De oorzaken van deze afwijkende situatie zijn niet zonder meer duidelijk, maar zowel de omstandigheid dat op de andere eilanden de afwatering naar zee veelal problematischer was³ (wat samenwerking min of meer noodzakelijk maakte) als de bestuurlijke heterogeniteit van het eiland Tholen (waarover hierna meer) hebben daarbij waarschijnlijk een belangrijke rol gespeeld.

Vooral in het noordelijke deel van het eiland (voornamelijk Oud- en Nieuw-Vossemeer) heeft het inpolderingsproces langer geduurd dan elders op de Zeeuwse eilanden⁴, waardoor landwinning en de daarvoor nodige waterbouwkundige kennis en kunde er lange tijd een relatief belangrijke rol hebben gespeeld. Ook de veelvuldige dijkdoorbraken en overstromingen die het gebied troffen, moeten hieraan hebben bijgedragen. Vast staat dat veel

³ Met dank aan de archivaris van Tholen, de heer J.P.B. Zuurdeeg.

⁴ Delahaye geeft een volledig overzicht van die inpolderingen met als laatste de van Haaftepolder in 1850/52. (Albert Delahaye, Vossemeer, land van duizend heren).

waterbouwkundigen van Thoolse afkomst in die hoedanigheid een belangrijke rol hebben gespeeld, niet alleen op hun eiland, maar ook elders in Zeeland⁵ en soms zelfs daarbuiten.⁶ De meesten van hen hebben deel uitgemaakt van de magistraat van de stad Tholen.

In het oosten werd het eiland Tholen begrensd door wat men vroeger ‘de rivier de Eendrecht’ noemde, een naam die alles met doorwaadbaarheid en niets met eendracht te maken gehad moet hebben.

Als de Eendracht ooit een rivier is geweest, moet dat in prehistorische tijden geweest zijn. Aan het begin van onze periode was het niet meer dan een kreek tussen de (Ooster-) Schelde in het zuiden en het Slaak in het noorden, met een wantij iets ten noorden van de stad Tholen. De bevaarbaarheid was van oudsher slecht en dat niet alleen vanwege de voor schepen noodzakelijke tijstop, ook de diepgang is altijd problematisch gebleven.⁷ Pas na de aanleg, in 1663 (en opnieuw in 1669⁸), van een dam door de Mosselkreek, van Tholen naar Sint Philipsland⁹, werd de vaarweg wat dieper en dus aantrekkelijker voor de scheepvaart. Zo vermelden de acquitten van het Thoolse kantoor van de Zeeuwse tol voor het jaar 1635 slechts 27 betalende ladingen (wijn en levensmiddelen) tegenover ruim 600 in 1675.¹⁰

2. De stad

Tholen ontstond als een dorpje aan het al genoemde grenswater tussen Brabant en Zeeland, op de plaats waar sinds het midden van de 13de eeuw een riviertoel van de hertog van Brabant gevestigd was. Het kreeg in 1366 stadsrechten van zijn toenmalige heer, graaf Jan van Blois. Het was toen een leen van de graaf van Holland en Zeeland, dat via Jan van Avesnes, heer van Beaumont, een jongere zoon van graaf Jan II uit het Henegouwse Huis (één van de vermaardste ridders van zijn tijd) op zijn kleinzoon Jan, graaf van Blois, vererfd was. Met de dood in 1397 van Jans broer en erfgenaam, Guy van Blois, viel Tholen terug aan de toen regerende graaf van Holland en Zeeland en werd het, net als Middelburg, Zierikzee en Reimerswaal, een grafelijke of ‘goede’ stad van Zeeland.

5 Volgens verschillende bronnen: Dirk Hendriksen (N. Beveland en Hoedekenskerke), Marinus Werckendeth (N. Beveland), Johan Liens (Walcheren), Melchior Franssen Leydekker (Valkenisse, Keizershoofd), Jacques Manteau, Pieter Manteau van Dalem (W. Zeeuws-Vlaanderen) en Iman de Waeyer.

6 Sir Cornelius en Johan Vermuyden (Oost-Engeland).

7 Toen rond 1554 gerechtelijke stappen moesten worden genomen om te voorkomen dat de heren van Vossemeer de ‘grote kreek’ (zoals zij de Eendracht noemden) zouden afdammen, werd door hen aangehaald dat Maximiliaan van Oostenrijk er destijds (dat moet eind 15e eeuw geweest zijn) gewoon doorheen had kunnen waden bij de achtervolging van wild tijdens een jachtpartij. (Delahaye, Vossemeer, 622). Ook in de tijd van de Spaanse aanslagen op Zierikzee en Tholen van respectievelijk 1576 en 1588 was het nog mogelijk om bij laag water de Eendracht wadend over te steken en in 1589 werd deze uit defensieoverwegingen uitgediept tot zes voeten (Notulen Staten van Zeeland 19 mei en 27 juli 1589). Hollestelle (in *Geschied- en Waterstaatkundige beschrijving van de Waterschappen en polders in het eiland Tholen*, 544) noemt de Eendracht ‘oudtijds een waterloop van gering vermogen die in 1414 niet eens tot paalscheiding werd gesteld’.

8 Wilderom, *Tussen afsluitdammen en Deltadijken*, deel II. Noord-Zeeland, 229.

9 Gemeentearchief Tholen (GAT), Stadsarchief Tholen (SAT), Resolutieboek nr. 2, fol. 95, 101v, 102. In de dam, die de tragel werd genoemd, ontstonden al snel (in 1664) gaten, maar hij komt op de kaart van C. Allard, uitgegeven na 1692, nog grotendeels voor. Op de Hattingakaart uit 1744 is er geen spoor meer van te vinden. Zie verder de uitgave *Over de Eendracht tussen Nicuw-Vossemeer en Tholen* door Albert Delahaye en J.P.B. Zuurdeeg uit 1974 en de door Iman de Waeyer gemaakte kaart uit 1682.

10 Zeeuws Archief (ZA), Rekenkamer B, inv. nrs. 5921 en 6661.

Toen de eerste graaf uit het Habsburgse Huis, Philips de Schone, in 1503 in geldnood kwam, verpandde hij de stad Tholen ondanks protesten van de lokale bestuurders aan de toenmalige heer van Bergen op Zoom, Jan van Bergen, heer van Glimes, voor de som van 10.000 Vlaamse ponden.¹¹ De verpanding duurde tot mei 1550. Tholen werd daarna opnieuw een grafelijke stad maar moest wel Goes voor laten gaan in de rangorde der Zeeuwse steden. Waarschijnlijk heeft het ontbreken van een gecentraliseerd waterschapsbestuur (dat op Zuid-Beveland toen al bestond en uiteraard de macht van de stad Goes binnen het eiland versterkt had) hierbij een grote rol gespeeld.

3. *Bevolking*

Veel kwantitatieve gegevens over de bevolking van Zeeland in het algemeen¹² of die van Tholen in het bijzonder zijn voor de bestudeerde periode niet beschikbaar. Pas de volkstelling van 1795¹³ verschaftte feitelijk inzicht. In dat jaar had het hele gewest (inclusief het latere Zeeuws-Vlaanderen) 114.616 inwoners, waarvan er 8.222 (circa 7 procent) op de eilanden Tholen en Sint Philipsland woonden.¹⁴ In Tholen (inclusief Schakerloo) woonden toen 1.695 personen;¹⁵ het was daarmee achter Veere (1860) en Goes (3711) de kleinste stemhebbende stad van Zeeland, en dat was het al vanaf 1577 geweest.

De belangrijkste informatiebron voor het inwonertal van de stad Tholen in de late 16de en 17de eeuw lijkt het hoofdgeldkohier uit 1622 te zijn.¹⁶ Onder de 830 daarin vermelde personen waren 273 getrouwde mannen. Als we aannemen dat elk echtpaar gemiddeld 2 minderjarige kinderen had¹⁷ en de stad daarnaast 10 procent bedeelde armen telde, levert dat een inwonertal op van ruwweg 1680. Het kohier van de schouwen en bakovens uit 1601¹⁸ telt 335 adressen (inclusief het platteland en Schakerloo, want het hoofdgeldkohier maakte geen onderscheid); dat van de 100ste penning uit 1624¹⁹ telt er op dezelfde basis 390. Laatstgenoemd aantal toepassend op het hierboven benaderde aantal inwoners in 1622, zouden er dus gemiddeld 4,3 personen in elk huis gewoond hebben, een plausibele ratio.

Voor een benadering van het verloop van de bevolking van Tholen tijdens de bestudeerde periode kunnen we eveneens gebruikmaken van de kohieren van de 100ste penning op de huizen en schuren van de stad. Daarin komen weliswaar geen gegevens over bewonersaantallen voor, maar een trendmatige ontwikkeling kan er waarschijnlijk wel uit afgeleid worden. Door A.J. Harthoorn gemaakte en geïndiceerde transcripten van de kohieren van respec-

11 Hollestelle, *Geschiedenis van Tholen*, 358, 361, 385.

12 De Vries, 'The production and consumption of wheat in the Netherlands', 206 voetnoot 12.

13 Van der Woude, 'Demografische ontwikkeling', 103 e.v.

14 De Vries, 'Production of wheat', 217.

15 ZA, Notulen Provisionele representanten van het volk van Zeeland. Bijlage bij het regeringsreglement op 13 januari 1796 aan de vergadering voorgelegd.

16 GAT, SAT, inv.nr. 300, 'Quohier van personen, schuldigh sijnde 't hooftgelt, oudt wesende 20 jaren en daerboven, niet levende van de armen'.

17 Verduin, 'Het gezin in demografisch perspectief', 77.

18 GAT, SAT, inv.nr. 298.

19 GAT, Rechterlijke Archieven Zeeuwse Eilanden (RAZE), inv.nr. 5212.

tievelijk 1581, 1624 en 1685 zijn gepubliceerd door de afdeling Zeeland van de Ned. Genealogische Vereniging. Volgens deze gegevens stonden er in 1581 226 huizen in de stad, waarvan er minstens vijf ernstig beschadigd en daarom onbewoond waren. De huizen en hofsteden op het platteland en in Schakerloo waren in dit kohier niet opgenomen. De kohieren van 1601, 1624 en 1685 vermelden respectievelijk 335, 390 en 426 huizen en hofsteden in het gehele rechtsgebied van de stad, waarvan respectievelijk 226, 301 en 359 binnen de wallen. Als we 1581 corrigeren voor de vijf huizen die onbewoond waren en (betrekkelijk arbitrair) 99 adressen toevoegen voor Schakerloo en het platteland van Tholen, komen we voor dat jaar op een totaal van 320 adressen. Als we dan vervolgens het aantal bewoners per huis van 1624 als constante maatstaf hanteren, levert dat, samen met het aantal inwoners volgens de census van 1795, de volgende indicatieve reeks bevolkingscijfers op:

Plattegrond van de stad Tholen getekend door Jacob van Deventer. Netplan, derde kwart 16de eeuw.

jaar	inwoners	index
1581	1290	100
1624	1680	130
1685	1830	142
1795	1695	131

Op basis van deze gegevens zou de bevolkingsgroei tussen 1581 en 1624 dertig procent of gemiddeld iets minder dan tweederde procent per jaar geweest zijn, om daarna tussen 1624 en 1685 vrijwel te stagneren (0,15 procent/jaar). In de 110 jaar na 1685 zou dan een bevolkingsafname opgetreden zijn van ruim 7 procent, eveneens een plausibel gegeven, waaraan echter, gezien de onzekerheid van de eraan voorafgaande getallen, maar beter geen conclusies verbonden kunnen worden.

Het aantal huiseigenaren in de drie eerste meetjaren was respectievelijk 218, 333 en 313, dat wil zeggen een stijging van 53 procent, gevolgd door een daling van ongeveer 6 procent. Een aanvankelijke toename van de spreiding van het huizenbezit moet dus gevolgd zijn door een vrij sterke contractie en dit laatste lijkt te corresponderen met de vooral na 1672 opgetreden verarming van vooral de lagere bevolkingsgroepen.

De grote bevolkingsgroei in de periode tussen 1581 en 1624 zal grotendeels zijn veroorzaakt door de immigratie vanuit de Zuidelijke Nederlanden aan het eind van de 16de eeuw. Die vanuit het verdronken en steeds verder ontvolkt rakende Reimerswaal moet immers al

veel eerder, dus vóór 1581 plaatsgevonden hebben. Tot het kleine restant van die bevolking, dat in 1632 Reimerswaal moest ontruimen, behoorden ook de later als ‘Romerswalenaars’ aangeduide Thoolse mosselvisser.

Ook de over de achttiende eeuw verzamelde gegevens hebben voor het bovenstaande maar weinig concrete aanvullingen opgeleverd, maar enkele kleine aanvullingen/correcties lijken toch nodig.

Uit het jaar 1786 zijn twee schattingen bekend voor het totale aantal inwoners van de zes stemhebbende steden, gemaakt door de toenmalige raadpensionaris van Zeeland, Laurens Pieter van de Spiegel. De totalen daarvan verschillen enigszins. De eerste, niet-gespecificeerde schatting, kwam uit op een rond getal van 41.000 inwoners²⁰ en de tweede (die wel gespecificeerd was) op 38.975 inwoners, waarvan 1.800 in Tholen.²¹

Uit de vier beschikbare kohieren van de dubbele honderdste penning uit de achttiende eeuw (uit respectievelijk 1707, 1738, 1753 en 1784/86) weten we verder dat het aantal hui-zen binnen de jurisdictie van Tholen in de loop van die eeuw maar weinig is toegenomen, namelijk van 426 in 1685 tot 457 in 1784/86. Dat is een stijging van slechts zeven procent over honderd jaar.

In het begin van 1796 kwamen de cijfers beschikbaar van de eerste officiële volkstelling die in Zeeland gehouden is.²² Die volkstelling was nodig geweest voor de eerste, volledig democratische volksstemming in het gewest, dit in het kader van een districtenstelsel, waarin het eiland Tholen een district vormde met twee te verkiezen representanten, één voor het ‘stadsgebied, bestaande uit Sint Philipsland, stad en land van Tholen en Oud-Vossemeer’ (inclusief Vrijbergen) en één voor de rest van het eiland (het zogenaamde ‘platteland’), beginnend met Poortvliet. Daarin staat voor Tholen genoteerd: ‘Tholen en Schakerloo 1695’ en ‘Nieuw-Strijen 79’, met

Het stadhuis van Tholen. Gravure in de Cronijk van Zeeland van Matheus Smallegange van circa 1690. Gemeentearchief Tholen.

20 20 Vreede, Mr. Laurens Pieter van de Spiegel en zijne tijdgenoten, dl. II, 532.

21 ZA, Verzameling aanwinsten 1981.

22 Notulen Provisionele Representanten van Zeeland, januari tot juni 1796. Bijlage, gedateerd 13 januari, achterin het boek bij de 'inserties'.

daaronder een subtotaal van 1.771 inwoners. Het woord ‘Nieuw-Strijen’ lijkt in de gedrukte tekst vaag doorgehaald te zijn en een dubbele regelafstand lager volgt dan een soortgelijk groepje getallen voor respectievelijk Oud-Vossemeer en Vrijbergen.

Daaronder volgen dan de cijfers voor het al genoemde tweede, zogenaamde ‘plattelandsgebied’ van het eiland Tholen, zoals gezegd beginnend met die van Poortvliet, het dorp waaronder de kleine buurtschap Nieuw-Strijen in werkelijkheid ressorteerde.

Volgens het kohier van de dubbele honderdste penning over 1784/86 van Tholen stonden er op het platteland behalve Schakerloo nog ruim 40 huizen, voornamelijk in de ‘1500 gemeten polder’. Het lijkt dus wel zeker dat het inwoneraantal van de jurisdictie van Tholen in totaal 1771 moet zijn in plaats van 1695 en datgene wat meestal werd aangeduid als ‘1500 gemeten polder’, in de gedrukte tabel abusievelijk ‘Nieuw-Strijen’ is genoemd.

Als we aannemen dat het aantal huizen in de jurisdictie van Tholen na 1784/86 niet veel meer is gewijzigd, dan zouden er in 1796 dus, uitgaande van een totaal inwonertal van 1771, gemiddeld ongeveer 3,9 inwoners in elk huis gewoond hebben en dat is veel minder dan de 4,3 die we in onze eerdere berekening voor dat jaar hebben aangehouden. Het hierboven in de tabel voor 1685 vermelde inwonertal van 1.830 is dus waarschijnlijk wat te hoog geweest.

Bij gebrek aan beter moet derhalve aangenomen worden dat de Thoolse bevolking na de ongeveer 1.800 inwoners die het rond 1700 telde, waarschijnlijk vooral in het laatste kwart van de daaropvolgende eeuw nog licht is gedaald. Busse en Van den Broeke, de schrijvers van *Provincie in de periferie. De economische geschiedenis van Zeeland 1800-2000*, vermelden voor het jaar 1815 een inwoneraantal van 1898, een stijging van 7 procent in twintig jaar.²³

4. *Middelen van bestaan*²⁴

Bij het begin van troebelen die geleid hebben tot het ontstaan van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden was Tholen al een hoofdzakelijk op het land georiënteerd, agrarisch stadje en dat is het tot in de 20ste eeuw gebleven. Voor zover er ter plaatse sprake geweest is van toenemende welvaart, tijdens ruwweg de eerste helft van de periode 1577-1702, heeft die zo te zien dan ook weinig te maken gehad met de algemeen als doorslaggevend beschouwde oorzaken van de spectaculaire economische bloei in onze Nederlandse Gouden Eeuw.

In 1577 waren stad en land van Tholen in een desolate toestand. Tussen het uitbreken van de opstand op Walcheren in 1572 en de Satisfactie van 1577, waarbij Tholen overging naar de prins, was het eiland frontgebied geweest en had het veel geleden, niet alleen van de oorlogshandelingen van beide partijen, maar waarschijnlijk minstens zoveel van plundering en afpersing door de ter verdediging op het eiland gestationeerde en doortrekkende, slecht of helemaal niet betaalde koninklijke troepen.

²³ Tabel op pagina 26.

²⁴ In deze paragraaf is onder meer gebruikgemaakt van de publicatie van Unger en Westendorp-Boerma, ‘De steden van Zeeland, Tholen’ in *Archief* 1957, 28-39.

a. *Landbouw, meekrapteelt*

De al uit de middeleeuwen daterende meekrapnering (de eerste grafelijke vergunning dateert uit 1380) was daardoor kennelijk geheel tot stilstand gekomen, want in het al genoemde kohier van de 100ste penning uit 1581 wordt over de twee meestoven buiten de stad gezegd dat die op last van gouverneur De Haultain waren afgebroken, 'soo wort dit alhier gesteld voor memorie.' Met de overige economische bedrijvigheid zal het toen niet veel beter gesteld geweest zijn en in de stad waren veel huizen, poorten en andere openbare gebouwen in een deplorabele toestand.

Landbouw en vooral de arbeids- en kapitaalintensieve teelt en bewerking van meekrap moeten tot in de 19de eeuw de belangrijkste kurken geweest zijn waarop de lokale economie dreef. Van verdere landbouwspecialisatie, zoals die elders in de Republiek plaatsvond, zijn behalve wat tuinbouw en de eveneens al uit de middeleeuwen stammende vlasteelt niet veel sporen te vinden.²⁵ Dat de meekrapteelt op den duur sterk toegenomen is, staat wel vast. In het midden van de 18de eeuw waren er op het eiland al zeven meestoven²⁶ en een eeuw later waren er negen.²⁷ Over de fasering van die groei tijdens de twee eeuwen daarvoor is niet veel bekend. De oudste twee meestoven van Tholen en die van Scherpenisse dateren zeker van ver voor 1600,²⁸ de twee van Vossemeer worden als bestaand aangeduid in de *Tegenwoordige Staat* in 1750 en bestonden al in de 16de, respectievelijk 17de eeuw. Die van Stavenisse is gesticht in 1657 en die van Sint Maartensdijk (1734) en Poortvliet (1792) zijn van latere datum.

De traditionele landbouw, d.w.z. die van granen, kreeg vanaf ongeveer het midden van de 17de eeuw te kampen met een prijsstagnatie, gevolgd door prijsdalingen, die tot ver na de eeuwwisseling zouden duren. In combinatie met de in die periode steeds toenemende belastingdruk, trad daardoor een verarming van de bevolking op en begon een langzame economische neergang, die voor het overwegend agrarische deel van Zeeland op den duur grote gevolgen had en zeer lang geduurd heeft. Pas na 1750 trad hierin verbetering op.

b. *Scheepvaart*

Zoals al opgemerkt, is de scheepvaart door de Eendracht als gevolg van problemen met de bevaarbaarheid altijd van beperkte betekenis gebleven. Wel was vanaf 1593²⁹ in Tholen een licentmeester van de convoeien en licenten gevestigd om passerende vrachtschepen met lading van of naar het buitenland te visiteren en het licentgeld te innen. Tijdens en vlak voor het Bestand waren deze ontvangsten niet onaanzienlijk en in ieder geval groter dan die te Zierikzee, in 1608 zelfs 12.746 ponden Vlaams.³⁰

25 In 1623 nam de magistraat het initiatief tot de aanleg van een zuivel- en groentemarkt en de onderwerpen boomgaarden en fruitteelt komen in de resolutieboeken nogal eens voor. Van een afzonderlijke vlammarkt zijn, behalve een latere straatnaam, geen sporen (GAT, SAT, Resolutieboek nr. 1. fol. 141v, 2 februari 1623 ev.).

26 *Tegenwoordige Staat*, II, 88.

27 Boerendonk, *Zeeuwse landbouw*, 109.

28 Voor gegevens over de Thoelse meekrapteelt, zie J.P.B. Zuurdeeg, *Ode aan de meekrap* (Tholen 1995).

29 Enthoven, *Zeeland en de opkomst van de Republiek*, 389 ev. (Unger in 'De steden van Zeeland' noemt op blz. 35 als beginjaar 1597).

30 *Ibidem*, 390.

De meeste Thoolse schippers zullen wel gewone beurt- en vrachtvaarders³¹ geweest zijn, maar als tak van bedrijvigheid was de binnenvaart desondanks belangrijk. Het schippersgilde telde in 1602/1603 24 leden. In 1638 was dat aantal al gestegen tot 42, om daarna verder te stijgen tot een piek van 70 in 1686. Na 1700 trad een vrij sterke daling op tot 42 leden in 1706 en 35 enkele jaren later. Het aantal leden dat geen eigen schuit of schip bezat, varieerde blijkbaar van 30 tot later 70 procent.³²

Van enige betrokkenheid bij de zeevaart ontbreekt elk spoor. De kogge met 31 gewapende mannen waarmee de Tholenaars in 1400 op heervaart getogen moeten zijn,³³ zal er dus wel anders uitgezien hebben dan het zeegaande schip met de hoge boorden in het stadswapen.

Opmerkelijk is dat de stad zich desondanks als enige niet-Walcherse stad in 1621 beijverd heeft voor de oprichting van de West-Indische Compagnie. Op basis van de daarvoor vereiste minimum-inschrijving van 100.000 gulden heeft ze zich daarin zelfs verzekerd van een bewindhebbersplaats.³⁴ Omdat van directe handelsbelangen in het werkgebied van de Compagnie geen sprake geweest kan zijn, moet de Thoolse betrokkenheid gebaseerd geweest zijn op een poging een graantje mee te pikken van een onderneming die een zelfde succes beloofde als de eerder opgerichte VOC.

c. Handel en nijverheid

Het grootste gilde, dat van de kramers en vettewariers, telde in 1625 al 56 leden en groeide daarna nog sterk, het ledental steeg tenminste via 66 in 1666 en 84 in 1683 tot iets boven de honderd aan het eind van de eeuw. Iedereen die naast een ander hoofdberoep (bijvoorbeeld arts of chirurgijn) een winkel dreef schijnt er lid van geweest te zijn, evenals weduwen die met een winkeltje in hun onderhoud moesten voorzien. De economische betekenis van deze groei is daarom moeilijk in te schatten, maar blijft opmerkelijk. Dat het daarbij niet alleen om lokale handel ging, mag blijken uit wat gegevens over vleeshandelaar en (veelvuldig) burgemeester Jochem Aelbrechtsen van der Heyden, die in 1608 door de gildebreders werd afgevaardigd naar Middelburg om daar te klagen over de hoge vleesimpost, waardoor de concurrentiepositie van Tholen ten opzichte van Bergen op Zoom werd bemoeilijkt.³⁵ Naast Jochems weduwe vinden we later ook zijn oudste en zijn jongste zoon, respectievelijk Aelbrecht en Jacob geheten, als leden (en dekens) van hetzelfde gilde. Van laatstgenoemde liepen in 1655 nog vooreringen 'wegens winkelwaren' op inwoners van Middelburg en Antwerpen.³⁶

Naast de twee al genoemde, waren er in 1683 nog zeven andere gilden, respectievelijk dat van de arbeiders, de bakkers, de kleermakers, de schoenmakers, beenhakkers en chirurgijns, de tappers, de timmerlieden, metselaars, wagenmakers en dakdekkers en dat van de wevers. De wijnkopers en brouwers behoorden weliswaar niet tot een gilde, maar kregen in 1683

31 In 1623 waren er acht beurtvaartschippers.

32 GAT, Overzicht van de namen van de leden van het Thoolse schippersgilde.

33 GAT, SAT, inv.nr. 746, 3 september 1400.

34 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 1, fol. 137, 12 augustus 1621. Willem Jacobsen van Vrijberghe en Jacob van Bergen werden aangesteld tot directeuren voor de intekening. Zie verder ook D. Roos, Zeeuwen en de West Indische Compagnie, 17-22 en Notulen Staten van Zeeland 22 maart 1624.

35 GAT, SAT, Gildeboek, inv.nr. 304, rekening 1707/08.

36 GAT, RAZE, inv.nr. 5179, 1 november 1655.

wel een eigen hoofdman.³⁷ Een in 1613 opgericht fruiteniersgilde schijnt echter 1683 niet gehaald te hebben.

Gedurende de gehele periode zijn vooraanstaande gildebroeders in de magistraat opgenomen en sommigen, zoals de zilversmid Iman Liens in 1686/1687, wisten zelfs aan het einde van de zeventiende eeuw nog door te dringen tot het burgemeestersambt. Van de elders geconstateerde aristocratisering, die op den duur de magistraatsposten vrijwel geheel reserveerde voor van hun geld en land levende renteniers, was in Tholen in de bestudeerde periode dus blijkbaar weinig sprake.

Het belangrijkste lokale handelsproduct bleef de meekrap, die in de 16de eeuw voornamelijk verhandeld werd op de markten van Bergen op Zoom en Antwerpen en later, tijdens de Republiek, vrijwel volledig in Rotterdam.³⁸

d. Visserij

Een belangrijke functie van de stadshaven moet ook die van lig- en aanvoerplaats van de visserij geweest zijn en de vismarkt lijkt dan ook van meer dan lokale betekenis geweest te zijn. De veelvuldige aandacht die er in de vorm van reglementering aan geschonken werd, wijst daarop.³⁹ Van grote of zeevisserij was echter geen sprake. Zoals al vermeld, vormden de uit Reimerswaal afkomstige mosselvisserij en hun nakomelingen een bijzondere en afzonderlijke groep die 'de Romerswalenaars' genoemd werd. Pas in 1686 besloot de stadsregering om, daartoe genoodzaakt door het vele misbruik, de accijnsvrijdom die deze vissers genoten te beperken tot Reimerswaalse nakomelingen in mannelijke lijn.⁴⁰ Omdat hun vangstgebieden in toenemende mate beschermd moesten worden tegen concurrentie, vooral vanuit Staats-Vlaanderen, werd in 1688 het gilde van de kleine visserij opgericht.⁴¹

e. Waterbouwkundige werken

De werkgelegenheid in de kustverdediging en landaanwinning moet groot geweest zijn, al ging het uiteraard voor de eerstgenoemde groep om kosten die grotendeels weer door de ingelanden moesten worden opgebracht en dus geen rechtstreeks rendement opleverden. Nieuwe inpolderingen waren echter voor de meer kapitaalkrachten, waaronder natuurlijk regenten, in 't algemeen zeer winstgevend investeringen, die behalve meer landbouwopbrengsten ook weer werkgelegenheid opleverden.

f. Conclusie

De beschikbare informatie op economisch gebied overziend, ontstaat het beeld van een aanvankelijk florerend en bedrijvig stadje met economische activiteiten van voornamelijk lokale betekenis, dat echter tegen het einde van de behandelde periode geleidelijk aan in de versukkeling raakte.

37 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 2, fol. 183.

38 Wiskerke, De geschiedenis van het meekrapbedrijf.

39 GAT, SAT, Resolutieboeken nrs. 1, ff. 39, 97v, 123, 1A, ff. 36v en 2, ff. 32/33v, 82.

40 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 2, fol. 210v.

41 Ibidem, fol. 227-227v.

5. De stadsregering

a. Samenstelling en benoeming

Het nog aanwezige 'Register van 't vernieuwen van de Magistraet der stede Tholen'⁴² begint met het jaar 1483 en vermeldt de namen van de jaarlijks op 13 mei (Sint Servaas of 'Servatij' genoemd) benoemde burgemeesters en schepenen, meestal aangevuld met die van baljuw, pensionaris en secretarissen. In de landsheerlijke tijd zijn een enkele maal ook de namen van weesmeesters en thesauriers opgenomen, terwijl vanaf 1574 tevens de vijf (soms vier) schepenen van het sinds de 14de eeuw al onder de jurisdictie van Tholen vallende gerecht van Schakerloo vermeld zijn. Basis voor de registratie moeten vanaf 1577 de jaarlijkse benoemingsbrieven van de stadhouder of (in de stadhouderloze periodes) de Staten van Zeeland zijn geweest. Vandaar dat de vermeldingen van de andere ambtsdragers, die voor langere termijnen of onbepaalde tijd benoemd werden, soms onvolledig en/of chronologisch inaccuraat zijn.

Baljuw, burgemeesters en schepenen vormden de magistraat in engere zin, pensionaris en secretaris waren door de magistraat aangestelde ambtenaren.

De baljuw was een grafelijk ambtenaar, die normaliter door burgemeesters en schepenen uit een 'denominatie' van drie, later twee kandidaten werd gekozen en voor benoeming aan stadhouder of staten werd voorgedragen. Het ambt was in pandschap uitgegeven⁴³ geweest en sindsdien had de baljuw geen zitting of stemrecht in het college van burgemeesters en schepenen meer gehad, totdat jhr. Philibert van Tuyl van Serooskerke bij resolutie van 21 mei 1623 dat recht herkreeg. Met uitzondering van enkele tijdelijke schorsingen tijdens conflictperiodes is die situatie sindsdien ongewijzigd gebleven. Aan het begin van onze periode was de invloed van de baljuw op de jaarlijkse benoeming van burgemeesters en schepenen in beginsel zeer groot. Volgens het uit de landsheerlijke tijd daterende privilege⁴⁴ was de baljuw zonder meer bevoegd om 'schepenen te setten ende eden als bij tijden van de graven van Blois gewoonlijk was geweest' en 'oock sal onsen baljuw bij den schepenen alle jaren versetten die burgemeesters van onsen stede van der Tholen ende eden op Sinte Servaesdach in Meyemaent'. In de jaren vijftig van de 16de eeuw was echter een competentie-geschil ontstaan met de deken van het Thoolse kapittel dat jarenlang heeft geduurd. Sinds die tijd lijken de bevoegdheden van de baljuw in de praktijk wat ingeperkt te zijn en kwamen meestal een of twee Brusselse raadsheren naar Tholen om (zoals de tekst van het register zegt) de vernieuwing van de wet te 'doen'.

De baljuw was naast opperweesmeester tevens vrijwel altijd rentmeester van de grafelijke domeinen op het eiland, en sinds de instelling van de plaatselijke burgerwachten in 1614 bovendien superintendent van de elf compagnieën (inclusief de Nieuw-Vossemerse) op het eiland. In laatstgenoemde hoedanigheid was hij ook voorzitter van de vergadering van 'gemene magistraten' die van tijd tot tijd op zijn initiatief bijeenkwam. Met uitzondering van

42 GAT, SAT, inv.nr. 22, hierna 'Register' genoemd. Uit de ambtseed op de eerste bladzijde blijkt dat het register rond 1620 aangelegd moet zijn en dat dus alle regeringslijsten van vroegere jaren toen gekopieerd zijn.

43 Waarschijnlijk tegelijk met de stad, in 1503.

44 GAT, SAT, inv.nr. 746, 129, door keizer Karel V op 26 mei 1522 vernieuwd privilege.

Interieur van de Thoolse vierschaar. Foto van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, 1955.

één periode,⁴⁵ was het ambt van baljuw bovendien gecombineerd met dat van dijkgraaf van het Thoolse waterschap.

Anders dan hun collega's van Middelburg, Zierikzee en (voor een korte periode) Goes, hebben de baljuws en schepenen van Tholen nooit hoge rechtsmacht uitgeoefend over hun eiland. De ambachtsheerlijkheden op Tholen ressorteerden wat dat betreft onder de baljuw van Zierikzee.

In afwijking van deze algemene regel werd in de plakaten van het gewest echter steeds de baljuw van Tholen belast met het gerechtelijk toezicht op de naleving van de belastingwetgeving op het hele eiland en, omdat dit natuurlijk afweek van de institutionele jurisdictiegrenzen in het gebied, zijn hierover in de hier behandelde periode regelmatig conflicten ontstaan. Vooral de beëdiging van molenaars en belastingpachters op het platteland gaf zo dikwijls aanleiding tot verwarring en geschillen, dat de Thoolse magistraat in 1669 besloot om de baljuw bij die gelegenheden een escorte van een sergeant en zes man mee te geven om moeilijkheden te voorkomen.⁴⁶ Toen daarna in 1671 door de baljuw van Tholen zelfs een inwoner van Sint Annaland werd gearresteerd die (naar zijn zeggen handelend als 'stadhouder'

⁴⁵ In 1596 achtte men de toestand van de waterkeringen zo slecht dat men besloot de nieuwe baljuw, Jan de Brauw, niet met het dijkgraafschap te belasten, maar een deskundige aan te trekken. Dat werd de waterbouwkundige Dirk Hendriksen, die tot zijn dood in 1614 het ambt van dijkgraaf bekleedde.

⁴⁶ GAT, SAT, Resolutieboek nr. 2, fol. 96, 27 september 1669.

van Zierikzee) was aangehouden met een vaatje jenever waarover geen accijns betaald was, is op initiatief van Tholen een ‘verdrag’ met Zierikzee gemaakt waarin de Thoolse competentie in dergelijke belastingzaken nog eens werd vastgelegd.⁴⁷ In 1687 bleek vooral de fraude bij de inning van het ‘gemaal’ zo omvangrijk geworden te zijn dat de staten besloten over te gaan op quotisatie in plaats van tariefstelling en inning per gemalen graanhoeveelheid.

Eerdere pogingen om in de statenvergadering tot een andere taakverdeling tussen de baljuwschappen van Zierikzee en Tholen te komen waren, waarschijnlijk als gevolg van Zierikzeese onwil, altijd op de lange baan geschoven.⁴⁸

Met uitzondering van Stavenisse, Westkerke, Nieuw-Strijen en Sint Annaland hadden alle Thoolse dorpen, evenals de smalstad Sint Maartensdijk overigens zelf de hoge rechtsmacht, en de bronnen maken geen melding van andere dan fiscale jurisdictieproblemen. Van een voortdurend gespannen of latent vijandige verhouding tussen de steden Tholen en Zierikzee was dan ook zeker geen sprake.⁴⁹

Al met al was de machtspositie van Tholen op het eiland wel kleiner dan die van de stemhebbende steden op de andere grote eilanden. Al was het baljuwsambt van Poortvliet dan bijna altijd in handen van Tholenaars en vervulden Thoolse poorters veelal de bestuursambten in Vossemeer, van een uitgesproken hegemonie van de Thoolse stadsregering over het eiland was geen sprake. In augustus 1673 waagde de uit een Thoolse familie stammende baljuw van Vossemeer⁵⁰ het bijvoorbeeld zelfs om de eerste burgemeester van Tholen voor het gerecht van Vossemeer te dagen nadat deze op Vossemeers grondgebied zijn neef, de Thoolse pensionaris, met getrokken degen achternagezeten had.

Het al genoemde ontbreken van een gecentraliseerd waterschapsbestuur, in combinatie met deze ook in andere opzichten bestaande fragmentatie van het bestuur, maakte de invloed van de Thoolse bestuurders op hun eiland dus kleiner dan ze wel zouden willen.

In Vossemeer bijvoorbeeld waren de heerlijke rechten in handen van een gestaag toenemend aantal kapitaalkrachtige, maar weinig lokaal georiënteerde participanten van uiteenlopende pluimage. Daartoe behoorden onder meer erfgenamen van tijdens de Opstand voor het merendeel katholiek gebleven Zeeuwse edellieden, van de eveneens katholieke heren van Bergen op Zoom en een aantal, meest Walcherse kooplieden/regenten met puur commerciële oogmerken. Het moet voor de Thoolse bestuurders lastig geweest zijn om deze, meestal ook elders residerende heren voor andere dan direct zakelijke belangen te interesseren of in de heerlijkheid, waar baljuw, secretaris en rentmeester daarom betrekkelijk vrij spel hadden, wezenlijke invloed uit te oefenen.

Ook Sint Maartensdijk en Scherpenisse namen een bijzondere plaats in. Dat waren namelijk Nassaudomeinen, hetgeen betekende dat de lokale bestuurders een rechtstreekse

47 Ibidem, fol. 106, 27 juli en 2 augustus 1671.

48 Notulen Staten van Zeeland 8 februari 1617.

49 De regentenfamilies Van Vrijberghe, Manteau en Liens waren door huwelijken gelieerd met belangrijke Zierikzeese regeringsfamilies en toen men in 1670 de stads ‘voorgeboden’ wilde vernieuwen en completeren, werd de pensionaris daarvoor naar Goes en Zierikzee gestuurd (GAT, SAT, Resolutieboek nr. 2, fol. 97v).

50 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 3, fol. 120v. De baljuw in kwestie was Pieter Liens, een zoon van Adriaan, die in Tholen schepen en vendumeester was geweest.

rapportagelijc hadden naar de prinsen van Oranje.⁵¹ Vooral in de stadhouderlijke periodes was dat voor Tholen een factor om rekening mee te houden en het maakte de lokale bestuurders soms wel wat onhandelbaarder dan elders op het eiland.⁵²

Al kon hun invloed op de besluitvorming in de magistraatsvergaderingen soms groot zijn, pensionaris en secretaris hadden daarin formeel geen stemrecht.⁵³ Zowel het een als het ander kan geïllustreerd worden aan de hand van een incident. Toen pensionaris Joan van Vrijberghe een als zeer belangrijk beschouwde vergadering in 1673 wilde verzuimen, werd hij door de presiderende burgemeester tot bijwoning gelast nadat de zeven andere aanwezigen, inclusief baljuw en secretaris, daartoe met vier tegen drie hadden 'geadviseerd'.⁵⁴ Toen daarentegen de in januari 1690 tot pensionaris benoemde schepen Hendrik Dibbetz er in december van dat jaar op insisterde zijn stem uit te brengen bij een tussentijdse nominatie voor een burgemeester, werd hij door een raadsmeerderheid gedwongen om eerst af te treden als pensionaris en de herbenoeming van zijn rivaal, Itel Frederik Turcq als zijn opvolger te accepteren.⁵⁵

In tegenstelling tot de Walcherse steden en Zierikzee had Tholen geen college van vroedschappen of raden. Pas in 1651 werd voor het eerst een raadsheer aangesteld, die onder meer als kiesheer optrad. Na 1672 werd besloten het aantal raadsheren uit te breiden tot vier, maar of daaraan steeds strikt de hand is gehouden, blijft een beetje onduidelijk, met name toen men probeerde raadsheer Diederik van Dusseldorp af te zetten.

De eerste of buitenburgemeester was leider van de stadsregering en voorzitter van het college van burgemeesters en schepenen. De binnenburgemeester⁵⁶ was (in ieder geval vanaf 1589) tevens schepen en voorzitter van de vierschaar. Er waren negen schepenen, de burgemeester van binnen inbegrepen. Van 1589 tot 1675 was het regel dat de burgemeester van binnen het volgende jaar burgemeester van buiten werd en daarna een jaar moest wachten voordat hij opnieuw burgemeester kon worden. Volgens het in 1589 ingevoerde regeringsreglement zou bovendien jaarlijks de helft van de magistratuur worden vernieuwd en elk jaar dus één burgemeester en vier schepenen af moeten treden. Deze regeling, die tot 1620 geduurd heeft, is echter zoals we later nog zullen zien door baljuw en stadhouder nooit toegepast.

In de jaarlijkse regeringslijsten worden elk jaar alle functies met bijbehorende namen opgesomd. Als we de dubbelfunctie van de binnenburgemeester meetellen waren er dus jaarlijks elf functies te vervullen, bekleed door tien personen.

De volgorde waarin deze op de benoemingslijsten voorkomen is duidelijk niet toevallig. Na respectievelijk de burgemeesters van buiten (in die volgorde nr. 1) en van binnen (nrs. 2 en 3) volgen daarop de namen van de schepenen in wat kennelijk een anciënniteitsvolgorde is.

51 Na de dood van prins Philips Willem in 1618, in de stadhouderlijke periodes tevens stadhouders van Holland en Zeeland.

52 Verzet tegen fiscale maatregelen van met name Scherpenisse leidde op 27 november 1672 tot een ongewoon heftige reactie van de Statenvergadering (Romeijn, *Kroniek van een Zeeuws dorp*, 109).

53 Voor de door de magistratuur vastgestelde ambtsinstructies van pensionaris en secretaris, zie GAT, SAT, Resolutieboek nr. 1, fol. 20v, 56v, 86, 87, 107v, en GAT, SAT, Resolutieboek nr. 2, fol. 15/16, 29/30, 34/35. Op 16 januari 1689 kwam de magistratuur tot de conclusie dat de pensionaris officieel een stem in de vergadering had (Resolutieboek nr. 2, fol. 239v).

54 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 2, fol. 118v, 24 juli 1673. Hij weigerde desondanks te verschijnen.

55 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 2, fol. 266, 26 december 1690.

56 In Bergen op Zoom, waarmee duidelijk punten van overeenstemming bestaan, burgemeester 'binnen de bancke' genoemd.

Uitzonderingen (overlijden, vertrek) daargelaten, staat de afgaande burgemeester van buiten op nr. 4 en verdringt hij daar eventueel zijn voorganger, die of opnieuw burgemeester van binnen geworden is of noodgedwongen afzakt naar de vijfde plaats. De plaatsen 9, 10 en 11 waren meestal voor nieuwkomers en enkele ‘waterdragers’ die kennelijk niet waren voorbestemd om ooit burgemeester te worden. De snelheid waarmee een regentzoon van nr. 11 naar nr. 1 steeg was een indicatie voor de macht van zijn familie en wanneer een nieuwkomer ongewoon hoog binnenkwam moest wel sprake zijn van rechtstreekse invloed van een machtige patroon of beschermer. Als voorbereiding op het lidmaatschap van de magistratuur werd een daarvoor ‘gekwalificeerde’ meestal eerst officier van één van de twee (vanaf 1652 drie) compagnieën van de burgerwacht en ook de promoties die iemand daarin maakte telden mee voor zijn positie op de maatschappelijke ladder. De drie kapiteinsfuncties werden meestal door schepenen vervuld.

Ook de schepenenbenoeringen van Schakerloo werden, zij het in mindere mate, soms gezien als aanloopfunctie naar een plaats in de Thoolse magistratuur; het ambt was in ieder geval niet voorbehouden aan inwoners van die buurtschap.

Tholen is waarschijnlijk het kleinste stadje in de Republiek geweest dat onafgebroken alle rechten en plichten van een stemhebbende stad heeft uitgeoefend en ook de meeste daarbij horende provinciale en generaliteitsambten heeft vervuld. Het is onder deze omstandigheden begrijpelijk dat de natuurlijke lokale bronnen op het gebied van professionele kwalificaties en menselijk talent daarvoor ontoereikend zijn geweest. In de landsheerlijke tijd was door de rentmeester Beoostenschelde al eens bij de Brusselse overheid geklaagd over de incompetentie en ongeletterdheid van de Thoolse stadsbestuurders.⁵⁷ Volgens hem waren in 1569 en 1571 niet minder dan respectievelijk 8 en 7 van de 10 leden van de magistratuur analfabeten en bestond de rest uit ‘gens de petite qualité et simple(s) laboureurs’. Hoewel een korreltje zout tegenover deze zegsman waarschijnlijk wel op zijn plaats is⁵⁸, hoeft het dus niet te verwonderen dat veel regenten niet in Tholen geboren waren en de Thoolse magistratuur nooit het sterk besloten karakter van bijvoorbeeld die van een Zierikzeese raad heeft ontwikkeld. Van het totale bestand van 207 regeringspersonen (tot 1702) was dan ook niet minder dan 39% niet in Tholen geboren. Zelfs als we de elders geboren zonen van Thoolse regenten in de ‘buitenambten’ buiten beschouwing laten, is nog altijd 24% van vreemde geboorte. Het percentage allochtonen volgens de laatstgenoemde definitie was met 52 het hoogst voor de groep ambtsdragers die geen deel uitmaakte van de magistratuur in engere zin en, zoals te verwachten was, het laagst voor schepenen (13%), met de burgemeesters (32%) daar tussenin. Niet minder dan 6 burgemeesters waren zelfs buiten de provincie geboren (één in Amsterdam en vijf in Bergen op Zoom), waarvan een al burgemeester van laatstgenoemde (veel grotere, maar niet bij de landsregering betrokken) stad was geweest toen hij met een Thoolse regentendochter trouwde en in Tholen pensionaris werd.⁵⁹

57 Rooze-Stouthamer, *Hervorming in Zeeland*, 165.

58 Jhr. Brunink Oem van Wijngaarden was een edelman die de toenemende regeringsinvloed van de Zeeuwse steden met lede ogen moet hebben aangezien en zijn ‘sweeping statement’ kan niet anders dan bevooroordeeld geweest zijn. Onder een doorgehaalde resolutie uit 1585 staan de vlot geschreven handtekeningen van tien van de elf leden van de magistratuur. De elfde, Cornelis Hendriksen Exter, (die in 1593/94 burgemeester zou worden) zet een handmerk (GAT, SAT, Resolutieboek nr. 1, fol. 16v).

59 Itel Frederik Turcq (1651-1728) was burgemeester van Bergen op Zoom in 1682 en 1683.

De al genoemde immigratie vanuit Zuid-Nederland heeft vrijwel geen enkele bijdrage geleverd aan de samenstelling van de magistraat; slechts enkele uit het zuiden afkomstige personen (Van Lansbergen, Van Oost) hebben korte tijd als schepen gediend. De familie Leydecker was weliswaar oorspronkelijk afkomstig uit Antwerpen, maar moet al ruim vóór het begin van de Opstand naar het noorden gekomen zijn.⁶⁰

b. Ambstermijnen en mobiliteit

In het gemaakte gegevensbestand van Thoolse regenten heb ik er voor gekozen om geen onderscheid te maken tussen eventuele formele statusdefinities en daarom alle regeringspersonen opgenomen die in de bestudeerde periode baljuw, burgemeester, schepen (van Tholen, niet Schakerloo), pensionaris, secretaris of raadsheer zijn geweest. Het bestand bestaat daarmee tot aan 1702 uit 184 personen die schepen en/of burgemeester van Tholen zijn geweest⁶¹ en 23 die uitsluitend als baljuw, pensionaris, secretaris of raadsheer de stad hebben gediend. Het kwam natuurlijk voor dat iemand in zijn leven, in enkele gevallen zelfs tegelijkertijd⁶², in beide categorieën een ambt bekleedde.

In de hierna volgende cijfermatige analyse voor de eerste periode beperken we ons tot de jaarlijks (her)benoemde burgemeesters en schepenen. Zoals we al zagen ging het dan onder normale omstandigheden om tien personen per jaar. Soms was sprake van (overigens niet altijd goed geregistreerde) tussentijdse benoemingen bij overlijden, vertrek of promotie van zittende magistraatsleden. Voorts was vooral in de beginjaren, toen het blijkbaar nog niet zo eenvoudig was om een college van de gewenste politieke en/of religieuze snit samen te stellen, het college soms niet voltallig.

In de 125 ambtsjaren die onze periode telt, vervulden de 184 functionarissen zodoende 1290 geïdentificeerde ambtsperiodes, 1027 als schepen en 263 als burgemeester. Onder hen waren er 11 die vóór 1577 gezamenlijk al 70 jaar lid van de magistraat waren geweest en 13 die na 1701 in totaal nog 36 ambtsperiodes langer gediend hebben. De 263 burgemeesterschappen in de periode zijn bekleed door 65 personen die dus elk gemiddeld viermaal burgemeester werden. Kampioenburgemeester is Marinus van Vrijberghe geweest, die tussen 1626 en 1652 niet minder dan 15 maal burgemeester was. Vijf burgemeesters dienden nooit als schepen, drie daarvan kwamen zelfs rechtstreeks als burgemeester in de magistraat.⁶³

De gemiddelde ambtsduur van alle 184 functionarissen was, inclusief de hierboven genoemde overloop, 7,6 ambtsjaren, maar dat is zoals alle gemiddelden een weinig zeggend

60 De vader van schepen Melchior Jansen Leydecker, die in 1598 schepen van Schakerloo werd, woonde al in 1576 in Westdorpe, even buiten Tholen (Hollestelle, Waterschapsgeschiedenis, 421).

61 Chronologisch genummerd van 1 tot en met 184 op jaar van eerste benoeming als schepen of burgemeester. De nummers van hen die geen schepen of burgemeester zijn geweest lopen van 301 tot en met 323.

62 Het waren meestal combinaties met het raadsheeramtb; zo was Jacob van Vrijberghe in 1651 en 1652 secretaris en raadsheer, Willem Bollaert combineerde in de periode 1679 tot 1686 zijn ambt van raadsheer met dat van schepen of burgemeester. Slechts één andere combinatie is bekend: in 1693/94 werd Itel Frederik Turcq als pensionaris gehandhaafd toen hij burgemeester werd (GAT, SAT, Resolutieboek nr. 3, 15 mei 1693).

63 Respectievelijk Jan Pietersen van den Brande, burgemeester in 1580 en 1581, vermoedelijk een door de prins zelf gelanceerde kandidaat, die in 1592 gecommiteerde raad namens Tholen werd, Levinus W. van Vrijberghe, burgemeester in 1670 en 1671, de door zijn vader gecommiteerde raad Wilhelm L. van Vrijberghe, binnen 'geparachuteerde' kandidaat die later zijn politieke loopbaan ruïneerde door zich tegen zijn vader te keren en Nicolaas Duurcant, burgemeester van 1695 tot en met 1698, waarvan gezegd werd dat hij getrouwd was met een natuurlijke dochter van gecommiteerde raad Pieter Carel de Bils.

gegeven omdat de distributie van de getallen sterk gespreid is. Tegenover bijvoorbeeld 24 regenten met meer dan 15 dienstjaren, staan er 160 met gemiddeld 5,5 ambtsjaren. Als we een stap verder doen en de (46) personen met meer dan 10 ambtsjaren buiten beschouwing laten, houden we er 138 over met een gemiddelde ambtsduur van 4,3 jaren.

Sterfte was natuurlijk onvoorspelbaar en zal van grote invloed geweest zijn, maar het is wel duidelijk dat er twee soorten regenten waren, een kerngroep, bestaande uit degenen die tijd (en geld) genoeg hadden om er desnoods zo ongeveer hun beroep van te maken en een (ongeveer driemaal zo grote) restgroep die soms pas na een leven van hard werken in aanmerking kwam en/of de tijd had om deel uit te maken van de magistratuur.

Ik heb de totale periode onderverdeeld in kleinere, die allemaal begrensd worden door wijzigingen in het regeringsreglement, die mogelijk ook een verandering in benoemingsbeleid hebben betekend. Deze indeling leidt tot vijf periodes van verschillende duur die als volgt omschreven kunnen worden:

- A. 1577-1589. Van de Satisfactie tot het conflict met prins Maurits over de magistratuursvernieuwingen in 1589 (13 ambtsjaren).
- B. 1590-1619. Van 1589 tot het einde van het Twaalfjarig Bestand toen een door Tholen zelf geïnitieerde vernieuwing van het reglement tot stand kwam (30 ambtsjaren).
- C. 1620-1650. Van 1620 tot het begin van het eerste stadhouderloze tijdperk (31 ambtsjaren).
- D. 1651-1674. Het eerste stadhouderloze tijdperk, tot aan de eerste benoemingen door Willem III (24 ambtsjaren).
- E. 1675-1701. Het tijdperk van koning-stadhouder Willem III (27 ambtsjaren).

De al genoemde 'overloop' buiten beschouwing latend, kan het onderstaande overzicht van kengetallen gemaakt worden:

Periode:	totaal	A	B	C	D	E
Aantal jaren:	125	13	30	31	24	27
<i>Benoemingen:</i>						
schepenen	1027	104	240	249	205	229
burgemeesters	263	26	62	64	52	59
totaal	1290	130	302	313	257	288
<i>Aantallen:</i>						
personen	184	34	55	56	42	47
burgemeesters	65	10	18	18	14	19
nieuwkomers	173	23	42	41	30	34
<i>Gemiddelden:</i>						
nieuwkomers/10 jr.		17,7	14	13,2	12,5	12,5
Aantal benoemingen per persoon	7	3,8	5,5	5,6	5,5	6,1
Aantal burgemeestersbenoemingen per persoon	4	1,3	3,4	3,5	3,7	3,1

Vervolg tabel:

Periode:	totaal	A	B	C	D	E
<i>Aantal benoemingen per persoon:</i>						
Modus		2	2	1	3	2
Mediaan		2,3	3,2	3,5	4,3	3,7

We zullen op sommige gegevens bij de behandeling van de periodes nader ingaan, maar enkele algemene conclusies zijn nu al mogelijk:

De gemiddelde ambtstermijnen nemen over de gehele periode toe en het aantal nieuwkomers per tijdseenheid daalt. Zoals te verwachten was, was de mobiliteit in de overgangperiode na 1577 veruit het grootst geweest. Meer incidentele fluctuaties in het aantal nieuwkomers per jaar, die mogelijk het gevolg waren van lokale machtswisselingen en factie-tegenstellingen, zullen waar nodig bij de behandeling van de desbetreffende periode aan de orde komen.

Vergelijkbare gegevens voor de *periode van 1702 tot 1795* kunnen als volgt worden samengevat:

Na de dood van koning-stadhouder Willem III in maart 1702 verstreken nog bijna 93 jaar tot het plaatselijke Revolutionaire Comité met een collectief ontslag voor alle ambtsdragers op 14 februari 1795 een bloedeloos einde maakte aan het bewind van de laatste Thoolse stadsregering tijdens de Republiek. Gedurende die periode hadden 97 personen als schepen en burgemeester in totaal 973 ambtsperiodes van een jaar of korter vervuld. Van deze 97 personen hadden er acht voordien ook al in totaal 70 keer als schepen of burgemeester in de stadsregering gediend, maar die 'voorloop' is in de hierna volgende kengetallen alleen in de categorie 'nieuwkomers' meegeteld. Van die 97 waren er 37 (38 procent) in Tholen geboren, 27 anderen (24 procent) waren eveneens in Zeeland (inclusief Staats-Vlaanderen) geboren, en niet minder dan 33 personen of bijna een derde van het totaal was geboortig uit (Staats) Brabant (16), Holland (8) of andere plaatsen in de Republiek, daarbij inbegrepen enkele koloniale of militaire standplaatsen in het buitenland.

Een statistische analyse van deze cijfers volgt hierna.

De onderverdeling van de periode, die in beginsel bepaald is door de opeenvolgende wijzigingen van het bestuursreglement, was voor deze periode iets problematischer dan voor de eerste.

De eerste en laatste perioden (die van 1702 tot vlak voor de wetsvermaking van 1747 en die vanaf de ambtsaanvaarding van stadhouder Willem V in 1767 tot de val van de Republiek in februari 1795) zijn voor de hand liggend genoeg. De eerste betekende een 45 jaar lange tijd waarin de regenten van Zeeland als ware soevereinen en zonder inmenging van buiten het gewest de republikeinse idealen van de 'ware vrijheid' die Johan de Witt voor ogen had gestaan, vorm konden geven, terwijl tijdens de laatste periode de regerende erfstadhouder over meer bevoegdheden en machtsmiddelen dan ooit beschikte om in feite eigenlijk 28 jaar lang als constitutioneel vorst te kunnen regeren.

De daartussen liggende periode was echter wat moeilijker in te delen en bestaat eigenlijk uit drie vrij korte tijdvakken, waarbinnen van een consistent bestuursbeleid eigenlijk maar weinig sprake kan zijn geweest. De eerste jaarlijkse benoemingsronde van stadhouder Willem IV in mei 1747 viel midden in een oorlogsperiode, waarin Bergen op Zoom (en Zeeland) rechtstreeks bedreigd werden en kan niet anders geweest zijn dan een haastige improvisatie. Ook de resterende vier jaren daarna zijn eigenlijk te kort geweest om een duidelijk eigen beleid vorm te geven.

Na het overlijden van Willem IV was het officieel de taak van zijn weduwe, Anna van Hannover, om de benoemingen te doen, maar waarschijnlijk heeft zij die taak grotendeels overgelaten aan haar adviseur Jan van Borssele, de vertegenwoordiger van de overleden Eerste Edele van Zeeland.

Na haar dood in 1759 werd de voogdij over haar zoon opgedragen aan onder andere de Zeeuwse Staten en was dus eigenlijk sprake van een acht jaar durend derde stadhouderloos tijdperk, waarin hoogstens de hertog van Brunswijk achter de schermen nog wat voor de favorieten van zijn pupil heeft kunnen doen.

Ondanks deze inconsistentie is ervoor gekozen om in de nu volgende cijfers deze drie interim-tijdvakken bijeen te voegen, dit om een waarschijnlijk niet zinvolle versnippering te voorkomen.

Daarmee ontstaat het volgende schema (in ambtsperioden van burgemeesters en schepenen):
 F. 1702-1746. Het tweede stadhouderloze tijdperk.

G. 1747-1766. Van de ambtsaanvaarding door Willem IV tot die van Willem V.

H. 1767-1794. Van de ambtsaanvaarding van Willem V tot de val van de Republiek.

Periode:	totaal	F	G	H
Aantal jaren:	92	45	20	27
<i>Benoemingen:</i>				
schepenen	784	386	166	232
burgemeesters	189	92	40	57
totaal	973	478	206	289
<i>Aantallen:</i>				
personen	97	58	29	39
burgemeesters	36	24	11	10
nieuwkomers	89	50	14	25
<i>Gemiddelden</i>				
nieuwkomers/10 jaar	9,6	11,1	7,0	7,6
Aantal benoemingen per persoon	10,0	8,2	11,1	7,1
Aantal burgemeestersbenoemingen p.p.	5,2	3,8	3,6	5,7
Modus aantal ambtsjaren p.p.	1,5 (zowel 1 als 2 jaar kwamen 9 keer voor)			
Mediaan, idem		13,5		

Vergeleken met de periode van 1577 tot 1702 is duidelijk dat de toen al ingezette trend naar gemiddeld langere ambtstermijnen per persoon zich in deze periode heeft voortgezet en dat in de laatste deelperiode een stagnatie optrad, waarbij vooral het aantal personen dat de burgemeestersfuncties vervulde sterk afnam. Na de mislukte revolutie tegen het Oranjebewind in 1787, was het wederzijdse vertrouwen tussen stadhouder en regenten blijkbaar zo sterk gedaald dat de laatste veertien ambtsjaren van burgemeesters door niet meer dan vier personen zijn vervuld. Deze werden dan ook vaak jaren achtereenvolgend in hetzelfde ambt gecontinueerd.

Het oude record van burgemeester Marinus van Vrijberghe (die in de zeventiende eeuw vijftien keer dat ambt bekleedde) werd in deze eeuw gebroken door Gerrit ten Hage, die in 1780 voor de achttiende maal tot burgemeester werd benoemd.

c. Opleiding en beroepen

Zoals we al zagen, zullen zich onder de leden van de stadsregering aanvankelijk nog wel anal-fabeten bevonden hebben, maar daarin moet al vrij snel verbetering gekomen zijn. In 1589, aan het einde van de eerste deelperiode (A), kan al met zekerheid worden vastgesteld dat hooguit nog vier schepenen niet konden lezen of schrijven.

Over de periode tot 1702 gemeten, hadden 39 van de 207 regenten een academische titel: 5 medici en 34 juristen.⁶⁴ Dat is met 19 procent wel heel wat lager dan in Zierikzee, waar Van Dijk en Roorda uitkwamen op een percentage van 37,⁶⁵ maar eigenlijk toch niet zo slecht voor een door velen als boers beschouwd stadje.

Van de meeste magistratsleden is het hoofdberoep eigenlijk niet goed vast te stellen; zeer velen haalden hun inkomen uit meer dan één bron. Ze waren (uiteraard) allemaal gegoed en tot hun bezit behoorde vrijwel altijd ook landbouwgrond die op een of andere manier geld opbracht. Een aantal van hen exploiteerde een eigen hofstede op het platteland, waar ze soms ook verblijf hielden. We moeten ons daarvan geen overdreven voorstelling maken in de zin van luthoven en buitengoederen zoals sommige Walcherse of Zierikzeese regenten bezaten. Het waren meestal echte landbouwbedrijven, met de exploitatie waarvan de eigenaar zich min of meer intensief bemoeide. Slechts enkelen van hen waren waarschijnlijk metterdaad een soort herenboeren of landjonkers van het type dat men in Frankrijk 'laboueurs' placht te noemen. Daarnaast vervulden velen tevens een min of meer ambtelijke bijbaan. Om te beginnen waren er de thesaurier, die de stadsfinanciën administreerde en de jaarlijkse stadsrekening samenstelde, en de penningmeester van de dijkage, die niet alleen hetzelfde deed voor het waterschap, maar daarin ook verantwoordelijk was voor de inning van de bijdragen van de ingelanden, het geschoot. Soortgelijke functionarissen waren er ook voor de kerk, het wees- en gasthuis en de armenkas. Daarnaast waren er de ontvangers, collecteurs en/of rentmeesters van de verschillende belastingen. De belangrijkste van die functies vervulden de twee rentmeesters van de (dubbele) honderdste penning op de onroerende goederen van de twee districten waarin stad en eiland vanaf 1655 verdeeld was, en de rentmeester gemene middelen (indirecte belastingen en accijnzen), die tevens belast was met de

⁶⁴ Enkelen zullen magister artes geweest zijn, uit de tijd dat er nog geen gespecialiseerde juridische opleiding bestond.

⁶⁵ Van Dijk en Roorda, Het patriciaat van Zierikzee, 108.

terugvordering van door de stad betaalde generaliteits- en gewestelijke kosten (bijvoorbeeld die van de vestingwerken) bij de ontvanger-generaal van Zeeland.

Echte rentmeesters, in de zin van beheerders, waren de rentmeesters van de grafelijke domeinen of leengoederen en die van de geestelijke goederen op het eiland, die afkomstig waren van de rooms-katholieke kerk. De baten daarvan werden grotendeels aangewend voor de betaling van de predikanten en schoolmeesters (tevens koster en voorzanger) in de classis Tholen en Bergen op Zoom.

Ook waren er enkele generaliteitsambten te vergeven: in Tholen was zoals we al zagen een licentmeester gestationeerd met minstens één controleur en het was bovendien de standplaats van een commissaris van de monstering.

Stedelijke ambten die ook wel eens door schepenen bekleed werden, waren die van vendumeester, marktmeester, ijkmeester en keurmeester van de meekrap.

Ook het verrichten of bijwonen van bepaalde gerechtelijke handelingen leverde burgemeesters, schepenen, secretaris en baljuw op tariefbasis wat geld op,⁶⁶ maar dat zal alleen voor de twee laatstgenoemden (die daarboven nog een jaarwedde genoten) wat zoden aan de dijk gezet hebben.

Van een 65-tal burgemeesters en schepenen kon met een redelijke mate van zekerheid een hoofdberoep worden vastgesteld, waarvan hieronder een lijstje volgt. Opvallend is, zoals al eerder aangestipt, het grote aantal waterbouwkundigen, respectievelijk landmeters onder hen. Ook kooplieden en winkeliers zijn gedurende de hele periode goed vertegenwoordigd geweest.

Beroep	Aantal	Beroep	Aantal
koopman/winkelier	21	notaris	2
landbouwer	3	schoolmeester	2
waterbouwkundige	7	bakker	2
timmerman/aannemer	6	smid	1
brouwer	4	schipper	1
wijnsteker	4	kleermaker	1
chirurgijn/barbier	4	zilvermid	1
landmeter	3	leerlooiër	1
herbergier	2		

Na 1702 steeg niet alleen het gemiddelde aantal ambtstermijnen van schepenen en burgemeesters ten opzichte van de periode tot 1702, ook hun opleidingsniveau werd hoger. Het percentage stadsbestuurders met een academische opleiding van 19 procent, blijkt over de laatste 92 jaar wel drie keer zo hoog (57 procent) geworden te zijn. Onder de 107 personen (inclusief raden, pensionarissen en secretarissen) die in die periode deel uitmaakten van de stadsregering, bevonden zich 56 juristen en 5 medici.

⁶⁶ GAT, SAT, Resolutieboek nr. 2, ff. 1/4, 24/28v, 99/100v.

Met die toename van hoger opgeleiden, in combinatie met de al genoemde langere ambts-termijnen, daalde natuurlijk het aantal regenten dat een ambachtelijk beroep uitoefende en moet ook het aantal mensen dat vrijwel uitsluitend van zijn ambtelijke inkomsten leefde toegenomen zijn. Behalve in de betrekkelijk korte periode dat de toegang tot de stedelijke en overheidsambten effectief gereguleerd werd op basis van de zogenaamde ‘contracten van correspondentie’, lijkt echter ook in de achttiende eeuw weinig sprake van een echte ‘aristocratisering’ en een min of meer afgesloten regentenstand. De levensstijl van de elite zal echter wel luxueuzer of, zo men wil, ‘aristocratischer’ geworden zijn.

Het aantal nieuwkomers uit de lokale middengroepen dat een post in de magistratuur bereikte, nam daardoor echter in de achttiende eeuw wel sterk af; vaak werd blijkbaar toch de voorkeur gegeven aan overwegend uit aanzienlijkere families stammende (en vrijwel altijd veel beter opgeleide) nieuwkomers van buiten. Deze teruggang trof vooral lokale winkeliers en min of meer ambachtelijke middenstanders, zoals bijvoorbeeld landbouwers, bouwvakkers en schippers en niet zozeer de theoretisch beter opgeleiden zoals chirurgijns, notarissen en zilversmeden. Die bereikten ook in de achttiende eeuw nog vaak de magistratuur. Omdat de persoonlijke omstandigheden voor iedereen verschilden, is deze verschuiving natuurlijk moeilijk objectief meetbaar, maar vaststaat bijvoorbeeld dat het aantal personen dat vanuit het gerecht van de buurtschap Schakerloo de Thoolse stadsregering bereikte, vanaf 1702 maar de helft was van het aantal dat daar tijdens de 92 jaar vóór 1702 in was geslaagd.

Van de van buiten het eiland Tholen binnengekomen schepenen die niet rechtstreeks uit een Thoolse regentenfamilie stamden (36 personen), hadden er 24 (22 juristen en 2 medici, dus precies tweederde) een universitaire opleiding. Hoewel het met deze hoger opgeleide nieuwkomers mogelijk geweest moet zijn om het professionele peil van het stadsbestuur te verbeteren, is het nog maar de vraag of dat altijd gebeurde. Onder hen waren er namelijk nogal wat die hun Thoolse ambt slechts kort vervulden en het vooral gebruikten als een tussenstap in hun persoonlijke carrière. Enkelingen lijken zelfs hun Thoolse ambt alleen maar gebruikt te hebben als middel om zo snel mogelijk een hoog buitenambt te bereiken.⁶⁷

d. Families en verwantschappen

Sinds de publicaties van de historicus D.J. Roorda staat Tholen bekend als het summum van familieregering in de hele Republiek. Die conclusie is gebaseerd op een rekest van een aantal burgers uit 1672 waarin vastgesteld werd dat 7 van de 14 regeringspersonen op dat moment Van Vrijberghe heetten.⁶⁸ Onmiskenbaar is dat deze regentenfamilie vooral in die jaren de stadsregering domineerde, hoewel, zoals we later nog zullen zien, verwantschap nog niet altijd garant stond voor samenwerking en saamhorigheid. Wel moet het toen voor ongewenste buitenstaanders erg moeilijk geweest zijn om een plaats te verwerven in zo’n door leden van één of enkele families gedomineerde magistratuur, ook al hadden de ‘vrienden’, zoals ze elkaar noemden, soms onderling hooglopende ruzies.⁶⁹

⁶⁷ Voor details, zie hierna in hoofdstuk II, 6. Contracten van Correspondentie.

⁶⁸ Roorda, *Partij en Factie*, 49 en Van Dijk en Roorda, *Het patriciaat van Zierikzee*, 5.

⁶⁹ Kooijmans, *Vriendschap en de kunst van het overleven*, passim.

Bij de behandeling van de verschillende periodes zal, waar opportuun, op deze familiale affiliaties nader ingegaan worden, hier wordt volstaan met een overzicht van de namen van de families waarvan in de bestudeerde periode meer dan twee leden deel uitgemaakt hebben van de stadsregering en de mate waarin die hun huwelijkspartners buiten de lokale kring zochten. Behalve in de families Van Vrijberghe en Van Tuyll van Serooskerke lijkt tot 1702 het sluiten van exogame huwelijken geen bewust familiebeleid geweest te zijn. De huwelijken van de Van Serooskerkes moeten bovendien eigenlijk als endogaam beschouwd worden omdat de partners eveneens tot de adelstand behoorden.

familienaam	aantal	periode van deelname	exogame reg.huw.
Van Vrijberghe (incl. De Boet)	17	voor 1577-na 1702	12
Liens (2 takken)	7	1619-1688	2
Van Bergen	5	voor 1577-1633	0
Struve	5	1579-1627	0
Huyghen	4	1592-1647	0
Strijdt	4	1579-1659	0
Leydecker	4	1609-na 1702	2
Dallens	4	1594-1688	2
Van Gelre	4	1577-1648	2
Van der Heyden	4	1605-na 1702	1
Commersen	3	1578-1653	0
Van Tuyll van Serooskerke	3	1611-1654	3
totaal	64		24

Al zullen ook in de achttiende eeuw door dominante leiders nog wel pogingen gedaan zijn om een echte familieregering tot stand te brengen, de omstandigheden daarvoor waren minder gunstig dan in de eeuw daarvoor, vooral omdat de combinatie van een college van vijftien permanente raden en de al genoemde ‘contracten van correspondentie’ de mogelijkheden beperkten om alle beslissingen binnen een zeer kleine familiegroepering te nemen. Bovendien beschikte waarschijnlijk geen enkele familie (ook de Van Vrijberghes niet) in de achttiende eeuw nog over de daarvoor nodige continuïteit, getalsterkte en/of saamhorigheid. Als gevolg van late en vaak kinderloze huwelijken is de familie Van Vrijberghe rond 1750 helemaal uit de stadsregering verdwenen en belandden ook de families Vleugels en Van Lichtenbergh later in een situatie, waarin mannelijke nakomelingen die de macht zouden kunnen overnemen ontbraken of om een andere reden niet meer beschikbaar waren.

Van de ‘oude’ regentenfamilies die in de zeventiende eeuw een hoofdrol hadden gespeeld, waren er in het begin van de achttiende nog maar drie over, Van Vrijberghe, Van der Heyden en Leydecker.

Hieronder volgt een staatje met de families die in de achttiende eeuw de meeste ambts-termijnen vervulden en alleen de eerstgenoemde komt daar nog in voor. De personen die

ook al in de vorige periode dienden zijn in deze cijfers ook nu meegeteld (met de totalen over de hele periode vanaf 1577 tussen haakjes).

familienaam	aantal benoeringen deze periode	laatste benoeming
Van Vrijberghe	9 (22)	1748
Van Lichtenbergh	6 (6)	1794
Turcq	5 (5)	1781
Recxstoot	3 (3)	1761
Plevier	3 (3)	1787
Van Stapele	3 (3)	1794
<i>andere 'oude' families:</i>		
Haeck	2 (4)	1704
Leydecker	1 (4)	1717
Van der Heyden	1 (5)	1711

Een nieuwkomer van buiten moest onder meer drie jaar poorter geweest zijn voordat hij voor een stedelijk ambt in aanmerking kon komen. Die wachttijd gold echter niet als hij met een Thoolse poortersdochter trouwde en er zijn nogal wat (10) nieuwkomers geweest die daarvan hebben geprofiteerd. In twee gevallen lijkt het er zelfs op dat ze op deze wijze werden binnengehaald om de machtspositie van een al 'bovenliggende' familiegroepering te versterken.⁷⁰

Na 1748 werd de stadsregering een tijdlang gedomineerd door de families Van Lichtenbergh en Vleugels, die in elk geval op het gebied van hun partnerkeuze en kindertal een opvallend lage vitaliteit vertoonden. Jacob Vleugels (1692-1748) had uit zijn huwelijk met een zuster van Michiel Carel van Lichtenbergh (1699-1767) slechts één zoon, Diederik, die in 1775 op zijn tweeënveertigste trouwde met het 44-jarige nichtje van zijn moeder, Johanna Cornelia van Lichtenbergh. Het huwelijk bleef kinderloos. Haar broer, Johan Jacob van Lichtenbergh, was in 1764 getrouwd met de toen 41 jaar oude zuster van Diederik. Uit dit huwelijk werd nog wel een kind geboren, maar dat stierf toen het nog geen jaar oud was. Van de zeven zonen van Johan Jacobs jongere broer, Johan van der Burcht van Lichtenbergh, stierven er vier jong, twee bleven ongehuwd en de jongste kreeg uit vier huwelijken slechts vier dochters.

e. Gegoedheid

De laatste component van wat wel het 'sociaal vermogen'⁷¹ van een regentenfamilie tijdens de Republiek wordt genoemd, is de mate waarin die erin slaagde om voldoende kapitaalkrachtig te blijven om zich in regentenkringen te kunnen handhaven, de bijbehorende staat te voeren en financieel onafhankelijk te blijven van zijn ambtelijke inkomsten. Ook al is van de elders te signaleren aristocratisering in Tholen in onze periode weinig sprake geweest, de

⁷⁰ Twee dochters van het lid van de Staten-Generaal Nicolaas Noey werden op deze wijze uitgehuwelijkt aan nieuwkomers.

⁷¹ Schmidt, Om de eer van de familie, 10.

gekwalficeerden moesten natuurlijk wel tot de welgestelden behoren. De gegevens die in andere elitestudies voor dit doel gepresenteerd worden, hebben echter vrijwel altijd betrekking op de achttiende eeuw en daar is een goede reden voor: die uit de eeuw ervoor zijn er vaak niet meer en dat geldt ook voor Tholen.

In de bijlagen bij dit boek zijn wel zoveel mogelijk gegevens uit weesrekeningen opgenomen, maar die zijn fragmentarisch, onvolledig en niet altijd gemakkelijk te interpreteren. Het gaat daarbij immers om de nalatenschappen van minderjarige kinderen en dan nog vaak slechts de in periodieke vervolgrekeningen vermelde ontvangsten en uitgaven. Zij geven dus wel een algemene indruk van de mate van goedgeheid van de ouders, maar zeker geen reeksen onderling vergelijkbare bedragen.

In de periode 1669 tot 1674 is een aantal malen een 500ste penning op de vermogens boven de 500 ponden Vlaams geheven, maar de kohieren daarvan zijn noch in de Thoolse archieven, noch in die van de Zeeuwse rekenkamer aangetroffen. De daarin opgenomen informatie was blijkbaar van zo gevoelige aard dat de geheimhouding definitief is geworden.⁷² Wel weten we dat de totale ontvangst van de 500ste penning voor het eiland Tholen in die tijd 800 pond per jaar bedroeg (tegen bijvoorbeeld 4625 voor Middelburg).⁷³ Van een dergelijke belastingheffing uit 1647 is alleen een lijst met de namen van de aangeslagenen bewaard gebleven,⁷⁴ waarin inderdaad de meeste toenmalige stadsbestuurders voorkomen. Het enige register van deze aard dat volledig en voor het hele eiland bewaard gebleven is, is het kohier van de 1000ste penning uit 1623.⁷⁵ Het totale in Tholen aangeslagen vermogen beloopt daarin 1.617.600 gulden, verdeeld over 133 personen. De enige aangeslagene die toen de 100.000 gulden grens haalde, was het lid van de Raad van State, jhr. Hendrik van Tuyll van Serooskerke, heer van Stavenisse, met 100.300 gulden, met daarachter met 60.000 gulden zijn broer Philibert, die in die tijd baljuw van Tholen was. Een verdere opsomming van namen heeft uiteraard in dit stadium weinig zin; daarom volstaan we hier met een poging tot relativering aan de hand van een vergelijking met het Middelburgse kohier van de 500ste penning uit 1672, waarvan Van der Bijl⁷⁶ de volgende distributietabel maakte (met de Middelburgse cijfers tussen haakjes achter de Thoolse):

categorie aangeslagenen.	idem in % bevolking	aandeel in de opbrengst in %
60.000 gld. of meer	0.17 (1.05)	13.62 (49.30)
30 - 60.000 gld.	0.54 (1.17)	23.05 (18.94)
15 - 30.000 gld.	1.19 (1.33)	29.82 (9.86)
3 - 15.000 gld.	5.06 (8.46)	33.28 (20.13)
< 3000 gld.	1.07 (2.11)	2.23 (1.78)
totaal	8.10 (14,30)	100.00 (100.01)

72 Van der Bijl (Idee en Interest, 200, 400) vond een afschrift van het Middelburgse kohier in het archief van de Godshuizen van de stad.

73 ZA, Rekenkamer C, inv.nr. 1330, tweede volume 1669, fol. 104.

74 GAT, SAT, inv.nr. 300.

75 GAT, SAT, inv.nr. 297.

76 Van der Bijl, Idee en Interest, 200 en Bijlage XXI.

Ondanks het verschil in tijd en het daardoor nodige voorbehoud, blijkt uit deze cijfers wel dat rijkaards in Tholen relatief schaars waren, terwijl ook echt grote fortuinen ontbraken. Niet alleen was het aantal inwoners met een vermogen boven de 60.000 gulden in Middelburg naar verhouding ruim 6 keer zo hoog, ook de omvang van die topvermogens was in Middelburg van een heel andere orde. Tegenover één vermogen van net over de 100.000 gulden in Tholen stonden er immers in Middelburg minstens vijf van meer dan het drievoudige. Er is geen enkele aanleiding te veronderstellen dat de vermogenspositie van de Thoolse elite er in 1672 beter voorstond dan vijftig jaar eerder en dat die van hun Middelburgse standgenoten er als gevolg van vooral de Engelse oorlogen op achteruit gegaan moet zijn is zeer waarschijnlijk.

Ook voor de periode na 1702 is naar de gegoedheid van Thoolse regenten nog wat nader onderzoek gedaan.

In de sfeer van de directe belastingen was in de achttiende eeuw geen sprake meer van de vroegere vermogensbelasting, de duizendste of de vijfhonderdste penning over het totale vermogen van alle gegoeden. In plaats daarvan werd in 1705 een ook al eens eerder geheven inkomstenbelasting, het 'hoofdgeld' vernieuwd en onder de naam 'familiegeld' als jaarlijkse belasting op het inkomen van alle gezinshoofden ingevoerd. Voor dit familiegeld, dat samen met het karos-, paarden- en dienstbodegeld door een nieuw aangestelde ontvanger moest worden geïnd, werd in elk district een kohier aangelegd op basis waarvan de belastingplichtigen in één van de veertien inkomensklassen werden ingedeeld en dan een voor allen in die klasse gelijke aanslag per jaar moesten betalen. Op de voor dat doel getaxeerde inkomens werden alleen reeds betaalde lasten op onroerend goed in mindering gebracht. In Tholen zijn bijna alle (jaarlijkse) kohieren van deze belasting voor het hele eiland bewaard gebleven.

De leden van de stadsregering van Tholen waren daarin onveranderlijk de hoogst aangeslagen belastingplichtigen. In de periode tot 1742 vielen de meeste leden van de magistraat in klasse 11 met een jaarinkomen tussen de 1000 en 1500 gulden per jaar. In de klassen 9 en 10 daarboven, met een inkomen tussen de 1500 en 3000 gulden per jaar stonden vervolgens de wat meer verdienende regenten vermeld, waarvan de meesten een buitenambt in provincie of generaliteit bekleedden. In deze periode was bijvoorbeeld Gecommitteerde raad Lieven Ferdinand de Beaufort in 1730 de meest verdienende geweest met een jaarinkomen in klasse 8 van tussen de drie- en vierduizend gulden per jaar.

Hoewel het niveau van de jaarlijkse heffing vrij laag was (ongeveer 2,2 procent over het middeninkomen van de klasse), bleek al gauw dat het systeem niet voldeed, waarschijnlijk omdat het veel te grofmazig was en de inkomstenstaxaties van bovenaf werden opgelegd. In 1742 bleek dan ook een drastische herziening noodzakelijk, waarbij een aantal (kleinere) inkomensklassen werd toegevoegd. Dat bovendien aanpassing van de individuele inkomstenstaxaties toen blijkbaar dringend nodig was, bleek toen bijvoorbeeld uit het feit dat Johan Turcq, de opvolger van de in 1730 overleden gecommitteerde raad De Beaufort, die in 1741 nog was aangeslagen in klasse 9 met een jaarinkomen van 2000 tot 3000 gulden, vier jaar later werd belast in klasse 8 met een jaarinkomen van tussen de vijf- en zesduizend gulden!

Zijn aanslag werd daardoor niet minder dan 2,5 keer zo hoog en steeg naar 20 Zeeuwse ponden, 16 schellingen en 8 groten (125 gulden)!

Voor enkele, lager ingedeelde, lokale leden van de stadsregering had de verfijning van het systeem echter een voordelig effect. Zaten er bijvoorbeeld in 1722 nog elf leden van de stadsregering bij elkaar in dezelfde klasse (11), in 1745 bleken er drie in klasse 10, elk één in de klassen 11, 12 en 13 en zes in klasse 14 te zijn terechtgekomen, zodat hun inkomens nu uiteenliepen van de ongeveer 900 gulden per jaar voor de laatstgenoemden tot ca 3500 gulden per jaar voor hun meest verdienende collega's in klasse 10. De belastingaanslag zelf was daarmee voor de laagst ingedeelden zelfs iets lager geworden dan in 1722, terwijl de hoogst ingedeelden nu ongeveer drie keer zo veel moesten betalen!

Ook in de tweede helft van de eeuw zijn er nog veel systeemwijzigingen nodig geweest, die waarschijnlijk niet allemaal goed zijn gedocumenteerd, zodat de in de kohieren geregistreerde gegevens soms verwarrend zijn. Waarschijnlijk mogen we daaruit concluderen dat de tijd nog niet rijp was voor een inkomstenbelastingstelsel dat verfijnd genoeg was om algemeen aanvaard te worden. Dat is vermoedelijk ook pas mogelijk geworden toen men elke belastingplichtige kon gaan verplichten om zelf zijn jaarinkomen bij de overheid aan te melden en dit zo nodig met bewijzen te staven.

Samenvattend kan worden gesteld dat de leden van de Thoolse stadsregering in elk geval geen buitensporig grote inkomens hadden, maar ook dat hun groeimogelijkheden door anciënniteit en aanvullende inkomsten uit beheerstaken, ontvangenschappen en buitenambten aanzienlijk waren. Velen van hen erfden bovendien van ouders en verwanten bezittingen die op zichzelf ook weer inkomsten opleverden. Regenten, die zakelijk betrokken waren bij nevenactiviteiten in handel en/of nijverheid die veel geld opleverden, waren in Tholen in de achttiende eeuw al even schaars als in de eeuw daarvoor en die activiteiten beperkten zich tot het bezit van wat 'parten' in de Thoolse pelmolen en/of de talrijke meestoven van het eiland.

Alles bij elkaar lijkt het er dus op, dat een regenteninkomen, dat in de eerste jaren niet meer dan misschien 800 gulden per jaar bedroeg, voor een minderheid, na een succesvolle carrière en een buitenambt, kon eindigen in een jaarlijks inkomen van vijf- à zesduizend gulden.

Dat daarvoor echter risico's moesten worden genomen die voor de minder fortuinlijken of bekwamen konden leiden tot hun financiële ondergang; was in Tholen evenzeer aan de orde. Na hun overlijden moesten de boedels van de oud-burgemeesters Pieter Dibbetz (1710) en Jacobus J.L. van Vrijberghe (1719) aan de sekwester worden overgedragen voor executie omdat ze insolvent waren geworden en hun erfgenamen weigerden die te aanvaarden. Een derde familie, die van burgemeester Willem van der Heyden, ontliet dat lot in 1715 alleen maar omdat die er met hulp van vrienden en verwanten in slaagde die schande te voorkomen. Ook de nalatenschap van de in 1731 overleden baljuw Van Wallenburgh bracht na zijn overlijden zoveel schuldeisers op de been, dat zijn in Bergen op Zoom wonende zoon opgeroepen moest worden om die uit handen van de sekwester te houden.

Omdat van de door Thoolse notarissen in de achttiende eeuw opgebouwde archieven maar weinig minder verloren is gegaan dan van die uit de eeuw daarvoor, is informatie over de vermogenspositie van stadsregeerders vanuit boedelrekeningen schaars. Gelukkig zijn echter

in het weeskamerarchief nog enkele interessante boedelbeschrijvingen bewaard gebleven van personen die bij hun overlijden minderjarige kinderen achterlieten.⁷⁷ In de meeste daarvan ontbreekt weliswaar de getaxeerde waarde van vooral de onroerende goederen, maar die van de in 1748 overleden Jacob Vleugels is op dit punt volledig.

Toen deze op 56-jarige leeftijd plotseling overleed, was hij net aangetreden als gecommiteerde raad namens Tholen, van welke stad hij toen al zes keer burgemeester was geweest. Vanaf 1726 had hij daarnaast ook het ambt van drost en rentmeester van Sint Maartensdijk bekleed. Zijn in Bergen op Zoom geboren vader, Diederik, had in Den Haag lange tijd het ambt van raad en advocaat-fiscaal van de Raad van Brabant en Overmaze vervuld.

Na zijn overlijden bleven enkele kleinere onderdelen van Jacobs boedel onverdeeld en was zijn zesde part in de heerlijkheid Vrijbergen al overgedragen aan zijn enige zoon, Diederik. De rest van zijn boedel werd getaxeerd op een totaalbedrag van £ 18.29.15.7 ofwel f 108.179 en, inclusief de bovengenoemde, niet meegetelde onderdelen, dus ongeveer 110.000 gulden.

Naast bijna 11.000 gulden aan contanten, huisinventaris, zilver en juwelen van zijn dochters, bestond de boedel uit enkele huizen in de stad Tholen, waaronder de twee die hij als woning gebruikte op de hoek van de Hoogstraat en de Visstraat, een paar obligaties van Zeeland, parten in twee meestoven en vier hofsteden met bijbehorend land en pachtvorderingen. Van die vier lag er één bij Willemstad in Staats-Brabant en lagen de drie andere op Tholen, respectievelijk onder Sint Maartensdijk, Sint Annaland en Oud-Vossemeer. Ze waren, inclusief hun land en gebouwen getaxeerd op basis van een prijs per gemet met als totaal een bedrag van 19.920 gulden voor bijna exact 301 gemeten, dus gemiddeld 66 gulden (11 pond Vlaams) per gemet.

Vergeleken met de echte Zeeuwse scheepvaart- en handelsmagnaten van Walcheren, mag dit misschien nog een bescheiden vermogen zijn geweest, voor een 'landjonker' was het een aanzienlijk fortuin en vooral het grote bedrag van meer dan 8000 gulden voor inventaris, boeken, zilver en juwelen, duidt op aanzienlijke luxe, vooral als het vergeleken wordt met het toen geldende arbeidersjaarloon van misschien 200 gulden per jaar.

De boedelbeschrijving die Jan van Manen moest laten opmaken nadat zijn vrouw in 1760 was overleden, is, vergeleken met de voorgaande, van een geheel andere orde.

Jan van Manen was een uit Middelburg afkomstige zilversmid, die zich in 1744 in Tholen gevestigd had en daar in 1749 tevens schepen van Schakerloo geworden was. In 1769 zou hij promoveren naar de Thoolse magistraat en daarin, tot zijn overlijden in 1782 schepen blijven. Daarnaast zou hij later ook nog boekhouder van het weeshuis, vendumeester en sekwester van Tholen worden. In 1762 was hij ongeveer veertig jaar oud en dus nog lang niet de man van gewicht die hij in de stad later zou worden. Zijn huis annex winkel stond op de hoek van de Botermarkt en de Brugstraat en werd getaxeerd op 200 ponden Vlaams, de winkelinventaris op £ 1.703 en het saldo van vorderingen en schulden bedroeg £ 2.312. De inventaris van zijn huis werd, inclusief een apart vermelde 'boekenkas', meegeteld voor £

77 GAT, Weeskamerarchief Tholen, inv. nrs 24-28.

16. Zijn enige belegging was toen nog een zestiende deel van de 'Struise' meestoof, waarvoor £ 100 was opgenomen en het totale bezit kwam daarmee op £ 4.331 of bijna 27.000 gulden.

Om deze selectie te besluiten is een poging gedaan om de waarde vast te stellen van de nalatenschap van Joan Jacob van Vrijberghe, waarvan de beschrijving bijna negentig bladzijden telt en waarvan alleen zaken als contanten, waardepapieren, zilverwerk en de waarde van de huisinventaris in geld waren uitgedrukt. Voor zijn aanzienlijke bezit in tienden en land hebben we daarbij gebruik moeten maken van gegevens uit andere, wel in geld uitgedrukte transacties of boedelbeschrijvingen en hebben we daarnaast een beroep gedaan op de vele gegevens die Peter Priester heeft opgenomen in zijn boek *Geschiedenis van de Zeeuwse landbouw, circa 1600-1910* uit 1998. Ondanks dat moest op een aantal punten toch nog worden volstaan met vrij ruwe schattingen, zodat de uitkomst van een en ander niet anders dan met een zeker voorbehoud kan worden beschouwd.

Toen Joan Jacob van Vrijberghe in mei 1755 op zijn buitenplaats *Drievliet* in Rijswijk overleed, was dat in meerdere opzichten een opmerkelijke gebeurtenis. Op de eerste plaats was nu ook de laatste Van Vrijberghe overleden die lid van de Thoolse stadsregering is geweest en was hij tevens de laatste van een zes generaties lange rij afstammelingen van de in 1556 overleden Jacob Willemsen de Boet, heer van Vrijberghe, die allemaal, van vader op zoon, deel hadden uitgemaakt van de Thoolse stadsregering. Bovendien was met hem nu ook de jongste tak van het geslacht Van Vrijberghe in mannelijke lijn uitgestorven. Omdat de moeder van zijn vader één van de laatste telgen uit de oudste tak van die familie was geweest, had dat tot gevolg dat veel van de 103 posten die de inventarislijst telde, betrekking hadden op door vererving verkregen goederen of verplichtingen. Er was dus sprake van veel 'oud geld'.

De eerste post op de lijst van onroerende goederen was het al genoemde landgoed *Drievliet*, dat bestond uit een huis met stalling en tuinmanshuis en drie morgen land, gelegen aan de Vliet, tegenover Voorburg vlakbij de Hoornbrug, de toegangsweg van Den Haag, waar Joan Jacob twintig jaar eerder, toen hij hofmeester van de Staten-Generaal was, weleens belangrijke buitenlandse gasten van het hoogste staatscollege van de Republiek zal hebben begroet bij hun aankomst in de stad.

Naast die buitenplaats bezat hij vier hofsteden met bijbehorende grond, huizen en 'getimmerde', één kleinere, tussen Etten en Hoeven in Staats-Brabant en drie grotere op Tholen, waarvan twee onder Oud-Vossemeer en één onder Poortvliet. Samen met nog elf kavels 'losse' landen, bracht dat zijn totale grondbezit op niet minder dan 416 gemeten, of ruim 166 hectaren, het landgoed *Drievliet* en enkele beplante dijken in de Peucke niet meegerekend.

In de categorie 'heerlijke rechten' bezat hij naast een derde part van de hoge heerlijkheid Vrijbergen veel tienden in Vrijbergen, onder Tholen en Poortvliet. Net als Vleugels, had hij zijn geldmiddelen voornamelijk belegd in vastrentende obligaties van zowel de Republiek, Holland, Zeeland en Suriname, maar in zijn geval ook van buitenlandse mogendheden zoals Frankrijk en Engeland. Inclusief een groot aantal kleinere vorderingen op allerlei familieleden en particuliere relaties, bedroeg dit deel van de nalatenschap meer dan 145.000 gulden.

Het meest opvallende voorwerp uit zijn bezit aan goud en zilver, was ongetwijfeld de gouden gedenkpenning van de 'Grote Vergadering' van de Staten-Generaal in 1651, afkom-

stig van zijn overgrootvader, burgemeester Marinus van Vrijberghe, die daarvan een keer de dagvoorzitter was geweest.

De waarde van de totale boedel moet ongeveer 210.000 gulden geweest zijn en die kwam, behoudens een prebende en andere voorzieningen voor zijn weduwe, geheel ten goede aan zijn twee dochters. Een derde dochter en twee zonen waren jong gestorven.

f. *Verhouding tussen stadsregering en kerk*

De classis Tholen en Bergen op Zoom maakte deel uit van de Zeeuwse Gereformeerde kerk onder de kerkenorde van 1583; Tholen was de enige stemhebbende Zeeuwse stad binnen haar grenzen. De stad Bergen op Zoom had aan het einde van de Tachtigjarige oorlog, inclusief het nog altijd omvangrijke garnizoen, ongeveer 7500 inwoners.⁷⁸ Dat was weliswaar ruim vier keer zoveel als Tholen, maar het maakte deel uit van Staats-Brabant dat als generaliteitsland vanuit Den Haag bestuurd werd. Het had dus geen aandeel in het landsbestuur. De bestuurlijke situatie in de toen sterk geprotestantiseerde stad was nogal complex, want behalve door de Staten-Generaal, het stadsbestuur en de militaire gouverneur, werd er ook nog een machtspositie ingenomen door de markies.

Na de overgang van de stad naar de prins in 1577 had de toenmalige markies, de katholieke Jan van Wittem in 1581 een vergeefse poging gedaan om de stad weer in Spaanse handen te brengen. Het markiezaat was daarna (met een onderbreking tijdens het Twaalfjarig Bestand) tot de vrede van Munster geconfisqueerd en in leen gegeven aan de prins van Oranje.⁷⁹ In 1650 werd de toenmalige erfgename echter in haar rechten hersteld en werd de katholieke Elisabeth van den Bergh-Hohenzollern, een kleindochter van Jan van Wittem, markiezin van Bergen op Zoom. Anders dan in de stad zelf, was de protestantisering van het platteland van het Bergse markiezaat, waarschijnlijk mede door toedoen van de markiezen, nooit goed van de grond gekomen. Net als in de rest van Staats-Brabant werden daar katholieke schuilkkerken getolereerd en die vormden niet alleen een toevluchtsoord voor de katholiek gebleven families op het eiland Tholen (vooral in Vossemeer en Scherpenisse), maar ook een uitvalsbasis voor de vanuit Antwerpen georganiseerde contrareformatie. In die beweging heeft vooral de katholieke kerk van Halsteren en zijn pastoor Matthijs de Beer een belangrijke rol gespeeld. Na 1670, toen het markiezaat in handen was gekomen van de Franse graaf De la Tour d'Auvergne, een officier in het leger van Lodewijk XIV,⁸⁰ is geleidelijk ook in de stad Bergen op Zoom zelf het religieuze tij gekeerd, zodat het protestantse volksdeel er rond 1725 weer een minderheid was geworden.

Behalve op het gebied van de militaire veiligheid, vormde het Brabantse grensgebied dus ook op godsdienstig gebied een soort bufferzone waar door de Zeeuwse overheid met meer dan gewone aandacht gewaakt moest worden tegen ontwikkelingen die niet alleen de veiligheid maar ook de religieuze homogeniteit van het gewest zouden kunnen bedreigen. Vooral de predikant Jacob Burs, die van 1629 tot zijn dood in 1650 in Tholen stond, heeft zich,

⁷⁸ De Mooij, *Geloof kan Bergen verzetten*, 117.

⁷⁹ *Ibidem*, 66-74.

⁸⁰ Tijdens de oorlogen met Frankrijk werd het markiezaat overigens opnieuw tijdelijk geconfisqueerd en in leen gegeven aan de prins van Oranje (*ibidem*, 69).

onder meer in geschriften uit 1629 en 1650,⁸¹ doen kennen als een ijverig verdediger van de Gereformeerde kerkelijke waarden en structuren in de regio.

Door het ontbreken van de belangrijkste archivalia van de Thoolse kerkgemeente, weten we niets van het verloop en de omvang van het ledental⁸² en de beraadslagingen van de kerkenraad. Slechts voor een korte periode van ongeveer twintig jaar (1618-1638) zijn de benoemingen van de ambtsdragers ook vermeld in de notulen van de magistraat. Van de negentien personen die in die periode één of meerdere malen tot ouderling gekozen werden, zijn er elf eveneens burgemeester van Tholen geweest. Van de andere acht was er slechts één die nooit een magistraatsambt heeft bekleed, de koopman Cornelis Marinussen Backer, die driemaal ouderling werd. Van de zeventien personen die in deze periode het diakenambt hebben bekleed, waren er zes die nooit in de magistraat (die van Schakerloo inbegrepen) hebben gediend. Als deze gegevens representatief zijn voor de gehele bestudeerde periode, dan blijkt daaruit dat de magistraat niet alleen op basis van de haar volgens de kerkenorde toekomstige autoriteit, maar ook in de personele sfeer het bestuur van de kerk heeft gedomineerd. Hoewel dit in 't algemeen geleid schijnt te hebben tot een goede samenwerking tussen stads- en kerkbestuur, zijn soms toch wel verschillen van mening ontstaan, die ook de notulen van de wereldlijke overheid, d.w.z. de resolutieboeken, gehaald hebben. Ook al vanwege de schaarste van de over dit onderwerp beschikbare gegevens, is daaraan in het hiernavolgende meestal aandacht besteed. De regent die zich daarbij het meest heeft laten gelden als vertegenwoordiger van het wereldlijk gezag over niet alleen de Thoolse kerk maar zelfs over de classis, is burgemeester Johan L. van Vrijberghe geweest. Hij aarzelde niet om een Thoolse predikant op een vernederende wijze in de hoek te drijven nadat deze wat eigenmachtig de kerktijden had verzet en veroorzaakte in 1660 een regelrechte crisis toen hij de classis opdracht gaf om af te zien van een door de kerkenraad van Sint Philipsland uitgebracht beroep.

Aan het einde van de zeventiende eeuw was niet alleen de stad, maar ook de kerk van Tholen zo volledig ondergeschikt geraakt aan de gewetenloze De Bills dat deze de kerkelijke normen openlijk kon trotseren.

Tijdens de achttiende eeuw raakte het militante, Voetiaanse calvinisme in de Zeeuwse kerk zijn dominante positie voorgoed kwijt en slaagden hun voormannen er nauwelijks meer in om de wereldlijke autoriteiten, zelfs in het geval van door hen van atheïsme beschuldigde Hattemisten tot actie te bewegen (zie hierna onder 'Idee en Interest'). De geschriften van de Verlichting hebben in Zeeland misschien niet veel ophef veroorzaakt, ze hadden wel de geesten van de geletterde elite beïnvloed!

81 Meertens, *Letterkundig leven*, 164.

82 Rond 1750 was sprake van ruim vijfhonderd lidmaten (*Tegenwoordige Staat*, II, 86).

II. *Honderdvijfentwintig jaar stadsbestuur 1577-1702*

A. DE OVERGANGSPERIODE

1. *De Satisfactie van Tholen*

De Pacificatie van Gent van 8 november 1576 was het resultaat van een zoveelste poging, deze keer op initiatief van de Brabantse staten, om een einde te maken aan de oorlogstoestand die bestond tussen de opstandige en de koningsgetrouwe landsdelen van de Habsburgse Nederlanden. Het bloedorstige onderdrukkingsbeleid van de hertog van Alva had gefaald en diens opvolger Requesens was in maart 1576 overleden.

Voor het deel van Zeeland dat zich in 1572 bij de opstand onder leiding van prins Willem van Oranje had aangesloten, kwam deze ‘Gentse vrede’ maar net op tijd. In mei van dat jaar waren koninklijke troepen er namelijk in geslaagd om na een lang beleg Zierikzee in te nemen, waardoor Walche-

De eerste bladzijde van de Satisfactie uit 1577 waarbij Tholen zich als laatste stad in Zeeland onder het gezag stelde van prins Willem van Oranje, de leider van de opstandige landsdelen. Gemeentearchief Tholen, registerlijst nr. 110.

Prins Willem van Oranje, 1533 - 1584. Portret aanwezig in het gemeentehuis van Tholen te Tholen. Atelier v Mierevelt, olieverf op paneel, ca 1625.

ren van zijn voornaamste verbinding met Holland was beroofd en weer het enige steunpunt van de Opstand in Zeeland was geworden. Kort daarna waren echter de onbetaalde koninklijke troepen aan het muiten geslagen en had de Spaanse bevelhebber, Mondragon, de stad weer moeten ontruimen. De muiterij was al snel overgeslagen naar andere onderdelen van het Spaanse leger en sindsdien werd het land geplunderd en onveilig gemaakt door opstandige troepen.

In het Pacificatieverdrag werd onder meer de prins van Oranje bevestigd in zijn (formeel nog onder koning Philips II ressorterende) ambt van stadhouder van Holland en Zeeland en werd aan de nog niet onder zijn bewind staande steden van die provincies de mogelijkheid geboden om zich bij hem aan te sluiten op nader overeen te komen voorwaarden van 'voldoeninge' of 'satisfactie'.

Kort na elkaar, respectievelijk op 22 maart en 27 april 1577 maakten de twee tot dan toe koningsgezind gebleven Zeeuwse steden, Goes en Tholen, van die gelegenheid gebruik.

Laurens van de Spiegel heeft tweehonderd jaar later de gebeurtenissen rond en de achtergronden van de overgang van Goes uitvoerig beschreven.⁸³ Een soortgelijke publicatie over Tholen ontbreekt, de nog beschikbare bronnen bevatten behalve de originele tekst van het satisfactieverdrag slechts wat verspreide beetjes informatie.

De bepalingen van de Thoelse overeenkomst stemden vrijwel geheel overeen met die van Goes. Beide steden zouden afzijdig blijven van de een jaar eerder gesloten nadere Unie tussen Holland en Zeeland en, in tegenstelling tot wat daarin besloten was, zou de 'Catholycke Roomsche Religie' er de heersende godsdienst blijven. Ze konden daarnaast ook niet verplicht worden om op gezag van de prins militaire gouverneurs of inkwartiering van troepen

83 L.P. van de Spiegel, *Historie van de Satisfactie, waarmede de stad Goes en het eiland van Zuid-Bevelend zich begeven hebben onder het stadhouderschap van Prins Willem van Orange in het jaar 1577*, Goes 1777.

te accepteren of bij te dragen in de tot dan toe door de deelnemers aan de Opstand gemaakte oorlogskosten.

Het meest opvallende verschil tussen beide verdragen is dat de Goese onderhandelaars tevens konden optreden als gemachtigden van alle andere Zuid-Bevelandse ‘parochiën’, terwijl die van Tholen slechts stad en land van Tholen vertegenwoordigden. De officiële reden voor dit beperktere mandaat is niet bekend maar ligt wel voor de hand. De dijkgraaf van de ‘Brede Watering Bewesten Ierseke’, Jan Adriaansen Blancx, maakte namelijk als vertegenwoordiger van het platteland deel uit van de onderhandelingsdelegatie en een dergelijk bestuurder was, zoals al eerder besproken, op het eiland Tholen met zijn versnipperde bestuur niet beschikbaar. Waarschijnlijk vond men echter in Tholen een ruimere autorisatie ook niet echt noodzakelijk: Sint Maartensdijk en Scherpenisse behoorden immers tot de bezittingen van Philips Willem, de in Spanje gevangen gehouden oudste zoon van Willem van Oranje die in deze periode als diens zaakwaarnemer optrad. De lokale magistraat zou vanzelfsprekend een met hem gesloten overeenkomst zonder meer moeten onderschrijven en de rest van het eiland zou dan wel volgen, temeer omdat de invloedrijke rentmeester van Vossemeer, Jacob van Gelre,⁸⁴ eveneens deel uitmaakte van de onderhandelingsdelegatie.

Die Thoolse onderhandelingsdelegatie bestond uit de baljuw Gregorio del Plano, de burgemeester van binnen Marinus Anthonissen Colle en de al genoemde mr. Jacob van Gelre, die ook schepen van Tholen was.

Ook de reden waarom de officiële leider van de stadsregering, de burgemeester van buiten, Bartel Cornelissen, ontbrak en de baljuw, formeel geen vertegenwoordiger van het stadsbestuur maar een grafelijk ambtenaar, wel aan de onderhandelingen deelnam, is niet bekend. Aannemelijk is echter dat de beslissing om zich onder het gezag van de prins te stellen, dan wel de voorwaarden waarop dat zou moeten gebeuren, niet gebaseerd zijn geweest op volledige eensgezindheid in de magistraat. Sinds 1572 vormden militante calvinisten de harde kern van de opstand in Holland en Zeeland. Al in de jaren zestig waren calvinisten ook op het eiland Tholen actief geweest en in 1566 (het jaar van de Beeldenstorm) bestond in de stad Tholen zelfs een gereformeerde gemeente, die bijeenkomsten hield in een schuur, toebehorend aan de met hen sympathiserende stadssecretaris Pieter Resen, een broer van de toenmalige baljuw, François Resen.⁸⁵ Omdat daarnaast nog minstens drie andere leden van de stadsregering, de beide burgemeesters Cornelis Jansen van Bergen en Cornelis Cornelissen en de schepen Gijsbrecht Jansen, met de calvinisten sympathiseerden en regelmatig hun kerkdiensten bijwoonden, had de Brusselse overheid zich in 1567 genoodzaakt gevoeld om in te grijpen. De ‘ketterse’ regenten waren toen vervangen door betrouwbare katholieken (waaronder de latere onderhandelaar voor de Satisfactie, Marinus Anthonissen Colle). Begin 1570 had vervolgens zelfs een razzia plaatsgevonden, waarbij van een tiental gezochten onder meer Cornelis Jansen van Bergen en Pieter Resen werden gearresteerd en in Bergen op Zoom gevangen gezet.⁸⁶ Ook de blijkbaar niet geheel onverdachte baljuw Resen was toen

84 Van de niet met * aangeduide personen in de regeringslijst zijn nadere gegevens opgenomen in de Bijlage.

85 Rooze-Stouthamer, *Hervorming in Zeeland*, 283, 324.

86 *Ibidem*, 397.

vervangen door de nieuwkomer Gregorio del Plano, die ervoor gezorgd had dat de resterende protestantse minderheid sindsdien ondergronds was gebleven.

Ondanks de dus wel vaststaande koningsgezindheid van de onderhandelingsdelegatie, moeten velen toch de beoogde overgang naar de prins als een riskante aangelegenheid beschouwd hebben. Tot nu toe was immers geen enkele stad die de zijde van de Opstand gekozen had, erin geslaagd om de katholieke godsdienstuitoefening in stand te houden, laat staan de protestantse te blijven verbieden. De prins zelf, hoewel een uitgesproken voorstander van vrijheid van godsdienst voor iedereen, had ook niet veel kunnen doen om in zijn steden de verbeurdverklaring van kerkelijke goederen, inclusief kerkgebouwen, te voorkomen. Naar het schijnt heeft hij zelfs actief meegewerkt aan het te gelde maken van die rijkdommen om daarmee zijn altijd krappe krijgskas te spekken.⁸⁷

Veel keus zal er echter voor de Tholenaars vermoedelijk niet geweest zijn. Een weigering om te onderhandelen zou ongetwijfeld geleid zou hebben tot een economische boycot en misschien wel tot een beleg door prinselijke troepen. Uit het verslag van Van de Spiegel weten we dat de Staten-Generaal er eind 1576 bij Goes op aangedrongen hebben om zich bij de prins aan te sluiten.⁸⁸ Hoewel Tholen, anders dan Goes, voor zover bekend de Gentse vredesbesprekingen niet had bijgewoond, is het niet onwaarschijnlijk dat ook Tholen op soortgelijke wijze onder druk is gezet, maar dat een minderheid desondanks tegenstander van de besprekingen was gebleven.

Hoe dan ook, de eerste stadsregering die na de Satisfactie in mei 1577 officieel door de prins als stadhouder moet zijn aangesteld of goedgekeurd, was zeker geen revolutionaire. Weliswaar werd Willem Jacobsen de Boet (die in 1575 zijn oudere broer Marinus was opgevolgd als schepen en als heer van Vrijberghe) eerste burgemeester in plaats van Marinus Colle, maar de latere regel dat een binnenburgemeester in zijn tweede jaar altijd eerste burgemeester werd, bestond toen ook nog niet. De nieuwkomers in de regering waren Adriaan en Frans Fransen die in de plaats kwamen voor David Cornelissen, Reyer Meeuwsen en de oud-burgemeester Emanuel de Ayala. Adriaan en Frans Fransen moeten goede katholieken geweest zijn. Eerstgenoemde was een goede bekende van de voormalige Thoolse kanunnik en deken Jan Paschasius en de landmeter Frans Fransen was ook de laatste boekhouder van de Onze Lieve Vrouwe kerk en lid van het Sacramentsgilde van Tholen geweest.

Stadsregeringen van Tholen 1576-79

Functie	1576	1577
Baljuw	Gregorio del Plano	Gregorio del Plano
Burgemeester	Bartel Cornelissen	Willem Jacobsen de Boet
Bmr. binnen	Marinus Anthonissen Colle	Simon Hendriksen
Schepen 1	Marinus Anthonissen Colle	Bartel Cornelissen
Schepen 2	Simon Hendriksen	Marinus Anthonissen Colle

⁸⁷ Zwart, Willem van Oranje, 45.

⁸⁸ Van de Spiegel, Satisfactie, 229.

Vervolg tabel:

Functie	1576	1577
Schepen 3	Reyer Meeuwsen	Jan Ingelsen
Schepen 4	Jan Ingelsen	Cornelis Jansen uutten Brouck
Schepen 5	Willem Jacobsen de Boet	Mr. Jacob van Gelre
Schepen 6	Mr. Jacob van Gelre	Adriaan Fransen
Schepen 7	Cornelis Jansen uutten Brouck	Frans Fransen
Schepen 8	Emanuel de Ayala	David Cornelissen
Secretaris	Mattheus Cornelissen van Bergen	Mattheus Cornelissen van Bergen
Functie	1578	1579
Baljuw	Gregorio del Plano	François Resen
Bmr. buiten	Marinus Anthonissen Colle	Nicolaas Pancraassen
Bmr. binnen	Bartel Cornelissen	Krijn Adriaansen Struve
Schepen 1	Mr. Jacob van Gelre	Cornelis Jansen van Bergen
Schepen 2	Simon Hendriksen	Simon Marinussen
Schepen 3	Willem Jacobsen de Boet	Adriaan Fransen
Schepen 4	Frans Fransen	Jacob Jansen
Schepen 5	Adriaan Fransen	Mr. Joos Dummens
Schepen 6	David Cornelissen	Jan Cornelissen van Dort
Schepen 7	Paulus Dummens	Mr. Jan Strijdt
Schepen 8	Dignus Commersen	David Cornelissen
Secretaris	Mattheus Cornelissen van Bergen	Cornelis Meertens

Emanuel de Ayala stamde uit een Bergen op Zoomse regentenfamilie. Hij was in 1574/75 burgemeester van Tholen geweest en getrouwd met een dochter van de voormalige baljuw François Resen. Om onbekende redenen gaf De Ayala in 1577 of '78 zijn poorterschap op.⁸⁹

Benijdenswaardig was de positie van de nieuw aangestelde magistraat niet. De stad was in een proces verwickeld over achterstallige erfpachten van molens en veren met deze François Resen, die rentmeester van de grafelijke domeinen was gebleven, en ook de verhoudingen met het Thoolse kapittel, waarmee men al meer dan tien jaar een geschil had over het gebruik van het kerkgebouw, waren verre van vriendschappelijk.

De eerste prioriteit moet echter geweest zijn om van het grote, in staat van miterij verkerende vendel 'Hoogduitsers' dat in de stad lag, af te komen. Hun leiders eisten echter een afkoop som die de stad niet kon opbrengen en daarom werden in mei 1578 baljuw Del Plano

⁸⁹ In de kerkrekening van 1577/78 wordt hij Emanuel Dijke genoemd en in juni 1577 was hij samen met burgemeester Willem Jacobsen de Boet nog naar Brussel geweest om de hulp van de prins in te roepen bij pogingen om van de in de stad gelegerde 'Hoogduitse' troepen af te komen. Een Jan de Ayala, die burgemeester van Bergen op Zoom was geweest, koos rond 1580 de zijde van de koning (De Mooij, Geloof kan Bergen verzetten, 173).

en stadssecretaris Mattheus van Bergen⁹⁰ naar Brussel afgevaardigd om militaire of financiële assistentie. Door de in Brussel residerende Staten-Generaal werd daartoe de commandant van de door hen gevormde strijdmacht, Champagney,⁹¹ ingeschakeld, terwijl tegelijkertijd de aanvoerder van de prinselijke troepen, de graaf van Hohenlohe, aanstalten maakte om Tholen te gaan belegeren.⁹² Uiteindelijk is het Duitse vendel met geleend geld afgekocht en op 17 augustus konden Champagney en Hohenlohe in Bergen op Zoom 'getracteerd' worden omdat de Duitse soldaten waren afgetrokken en laatstgenoemde zijn 'rontsom de stad' samengetrokken troepen had teruggetrokken.⁹³

De in de Satisfactie bedongen uitzonderingspositie ten aanzien van het innemen van garnizoenen is blijkbaar al snel opgegeven, de ligging van de stad bleek kennelijk te kwetsbaar om het zonder garnizoen te kunnen stellen. Nadat de prins eerst een wachtschip nabij Tholen had laten stationeren, werden kort daarna ook troepen van de militaire gouverneur van Walcheren, De Haultain, binnen de stad gebracht.⁹⁴

Op godsdienstig gebied schijnen in 1577 nog geen belangrijke lokale problemen te zijn ontstaan.

In 1577 werd ook een begin gemaakt met de opbouw van een nieuw regeringsapparaat van de nu weer verenigde provincie. Op 2 september 1577 kwamen de 'nieuwe' Staten van Zeeland daartoe voor het eerst bijeen. Voor Tholen was bij het begin van de vergadering maar één gedeputeerde aanwezig, de eerste burgemeester Willem Jacobsen van Vrijberghe (de oude familienaam De Boet raakte al snel in onbruik). Later in de maand werd deze gevolgd door de meer ervaren Krijn Adriaansen Struve, die al sinds 1571 auditeur namens Reimerswaal, Goes en Tholen in de 'oude' staten was geweest. Hun inbreng lijkt aanvankelijk gering geweest te zijn. Pas toen de rangorde van de stemmende steden en de versterking van de nadere Unie met Holland aan de orde kwamen, schijnen ze zich wat meer betrokken te hebben gevoeld. Struve verzette zich in december op het eerste punt (met succes) tegen bevoordeling van de nieuw opgenomen steden Vlissingen en Veere, die in de rangorde uiteindelijk toch achter Goes en Tholen terechtkwamen. Met betrekking tot het tweede punt voorkwamen ze, samen met de andere kleine steden, de realisatie van de vooral door Middelburg ondersteunde voorstellen om de regeringssamenwerking met Holland te vergroten.⁹⁵

Vooraf laatstgenoemd resultaat lijkt van grote betekenis te zijn geweest voor de Zeeuwse identiteit tijdens de Republiek. Als immers de ontwikkeling tot een autonoom en soeverein Zeeuws gewest niet had plaatsgevonden, zouden de kleine Zeeuwse stemhebbende steden waarschijnlijk het lot gedeeld hebben van hun Hollandse soortgenoten en min of meer ge-

90 Hij was de opvolger van Pieter Resen. Zijn vader, de in 1570 gearresteerde burgemeester Cornelis Jansen van Bergen, was in 1572 vrijgelaten op voorwaarde dat hij twee jaar zou doorbrengen in het Franciscaner klooster in Bergen op Zoom (Rooze-Stouthamer, *Hervorming*, 529).

91 Frederic Perrenot, heer van Champagney, een broer van kardinaal Granvelle, had in deze periode de zijde van de prins gekozen.

92 GAT, SAT, inv.nr. 191, Stadsrekening 1577/78, fol. 7. Waarschijnlijk is het niet meer tot een beleg gekomen, maar de in Tholen gelegerde troepen hadden al wel hun maatregelen genomen: na hun vertrek moet de versperring van de Vossemeerse poort opgeruimd worden.

93 *Ibidem*, fol. 11.

94 *Ibidem*, fol. 12. De kapitein van het wachtschip werd in Tholen onthaald en kreeg een vlag met het stadswapen daarin, 'om te Bath ordre onder sijn volck te houden'.

95 Heeringa, 'De leiders der Staten van Zeeland', alsmede ZA, Archief Staten van Zeeland, Gedrukte Notulen Staten van Zeeland, inv. nr. 2 (hierna: *Notulen Staten van Zeeland*).

marginaliseerd geraakt zijn, al was het alleen maar omdat ze het economische tempo van het machtscentrum op geen stukken na konden bijbenen.

De vergadering van de Staten van Zeeland werd in deze constitutioneel belangrijke jaren gedomineerd door de vertegenwoordigers van de prins van Oranje en de stad Middelburg. Voordat hij in januari 1580 ook officieel vertegenwoordiger van de Eerste Edele werd, was Pieter de Rijcke al op de voorgrond getreden als vertegenwoordiger van de eerste Zeeuwse geuzenstad Vlissingen en daarmee van de prins zelf. Hij was geboren in Gent⁹⁶ en stamde dus uit de meest militante calvinistische kringen in de Nederlanden.⁹⁷ We weten niet in hoeverre hij zich in politiek opzicht vereenzelvigd heeft met specifiek protestants-calvinistische doelstellingen, maar zijn positiebepaling in de keuze tussen protestants-prinsgezind en katholiek-koningsgetrouw ligt voor de hand. Het kan haast niet anders of hij moet de drijvende kracht geweest zijn achter het anti-katholieke beleid van de staten in deze periode. Het feit dat het nieuws van zijn dood in 1596 in de staten voor kennisgeving werd aangenomen en een later verzoek van zijn weduwe om een 'recompens' werd afgewezen,⁹⁸ wijst op gevoelens van rancune bij de leden en daarmee op partijpolitiek handelen in de achterliggende jaren.

Eén van de eerste besluiten van de statenvergadering in 1578 was de aanstelling van 'ordinair en extra-ordinaire' rentmeesters, die de geldstroom van belastingen en andere heffingen weer op gang moesten brengen. Voor het kwartier van Tholen waren er drie kandidaten: baljuw Del Plano, de Reimerswaalse oud-burgemeester Willem Jansen Oliphant en een (voor ons) volslagen onbekende, Joos Marinussen van Zuydtlandt.⁹⁹ De staten, die blijkbaar al voorzagen dat er nogal wat lokale tegenstand te overwinnen zou zijn, benoemden de buitenstaander, die op 23 augustus tevens opdracht kreeg (officieel vanwege gebleken wanbeheer) ook het beheer van de geestelijke goederen op het eiland op zich te nemen. Op 2 september werd hij daarom tevens rentmeester van de geestelijke goederen, ongetwijfeld tegen de wil van de zich daartegen verzettende Thoolse magistraat, die een opdracht om die goederen te inventariseren blijkbaar naast zich neergelegd had. Naarmate het jaar vorderde, verhardden zich de verhoudingen tussen stad en staten en moeten ook de spanningen binnen de stad toegenomen zijn.

Van de deelname van de in mei vernieuwde Thoolse stadsregering aan de beraadslagingen van de staten, is niet veel te merken. In de vergadering van 28 mei, waarin onder meer werd besloten om een soort dagelijks bestuur voor het gewest, het college van Gecommitteerde Raden, op te richten, was Tholen slechts vertegenwoordigd geweest door de schepenen David Cornelissen en Dignus Commers, die op 9 juni werden gevolgd door de in mei afgegane burgemeester Van Vrijberghe en de pas benoemde gecommitteerde raad, Everhard van Couwerve. Dat ook de eerste burgemeester, Marinus Anthonissen Colle, daarbij aanwezig moet zijn geweest, blijkt alleen uit zijn declaratie van vacatiegelden in de Thoolse stadsrekening.

96 Hij was getrouwd met Isabeau van de Varent, waarschijnlijk een zuster van Richard van de Varent, een vooraanstaand calvinist in Middelburg in de jaren zestig (Rooze-Stouthamer, *Hervorming*, 322).

97 Heeringa, *Leiders der Staten*, 26, 27.

98 Nagtglas, *Levensberichten*.

99 Een relatie met de Zierikzeese familie (Van) Zuydtlandt (De Vos, *Vroedschap*, 320 *ex.*) kon niet worden vastgesteld.

Inmiddels moeten de Thoolse protestanten uit hun schuilhoeken gekomen zijn en zich weer zijn gaan roeren, want in juni besloot de magistraat dat het maar beter zou zijn om de jaarlijkse processie op Sacramentsdag achterwege te laten, wat hen te staan kwam op een compensatie aan de schutterijen van tweemaal twintig schellingen omdat die hun jaarlijkse traktatie waren misgelopen.¹⁰⁰

De inmiddels heropgerichte Thoolse gereformeerde gemeente zocht blijkbaar middelen om een predikant aan te trekken. Op 15 september wendde zij zich tenminste tot de staten met het verzoek om ingelicht te worden over de stand van de toegezegde beschrijving van de geestelijke goederen. Tot nu toe lijkt overigens alleen het beheer van die goederen (en misschien wie daaruit betaald moest worden) het twistpunt te zijn geweest¹⁰¹ en zullen de Thoolse gereformeerden, net als in Goes¹⁰² (waarover we veel beter zijn ingelicht), zich beholpen hebben met een geïmproviseerde ruimte voor hun samenkomsten.

Rond 1 oktober 1578 moet daarna de bom gebarsten zijn en is de kerk van Tholen op gewelddadige wijze in handen van de gereformeerden gekomen. Rechtstreekse informatie over toedracht en ernst van die gebeurtenis ontbreekt, maar op basis van enkele posten uit de laatste katholieke kerkrekening en de stadsrekening, met onder andere de reisdeclaraties uit de periode 1578/79, is het tijdstip vrij nauwkeurig te bepalen. Op 7 oktober was de stadsbode naar Middelburg gereisd 'met brieven aan Van Couwerve nopende het in stukken smiten van de kercke, omdat hij t'samen (met) den raet soude te kennen geven hoe dat sij dat verstonden; en 't welck directelijcken was jegens de pacificatie ende onse satisfactie, bij sijne Excellentie gesloten'.¹⁰³ Vier dagen later, op de negende vertrok de andere burgemeester, Bartel Cornelissen (de burgemeesters voor 1578/79 waren dezelfde als in het jaar van de Satisfactie, maar nu in omgekeerde rangorde) naar Antwerpen 'om een requeste over te dienen aan sijne Excellentie (de prins van Oranje), doen de kercke alhier ontstucken geslagen was, tot ontslaginghe van de weth'.¹⁰⁴ Op de vijftiende daarop stuurde de magistraat hem daar nog de aanvullende opdracht om de prins te verzoeken om 'te hebben één van de twee kercken binnen ter Tholen voor de Catholycke'. Dat we het tijdstip van de calvinistische coup ook niet veel vroeger dan 1 oktober kunnen stellen, blijkt uit het lijstje van (in hoogte variërende) 'maentgelden' die door de rentmeester van het kapittel in de kerkrekening werden ingebracht. Na augustus met 13 schellingen, 4 grooten en september met 7 schellingen, 4 grooten (gelijk aan januari), volgt daarin oktober met nihil.¹⁰⁵ Ook de wedde van schoolmeester Nicolaas Cauwegontius eindigde al na 4 maanden 'gagie, aangevangen in mei 1578'.¹⁰⁶

In Goes heeft de beeldenstorm in de Grote Kerk op 30 september plaatsgevonden nadat naast lokale, ook Vlissingse gereformeerde afgevaardigden met de magistraat over de toewij-

100 GAT, SAT, inv.nr. 192, Stadsrekening 1578/79, fol. 9.

101 De Jonge van Ellemeet, Zeeuwse geestelijke goederen, 181.

102 Van de Spiegel, De satisfactie van Goes, 173 ex. Op 28 september 1578 besloot de Goese magistraat om het verzoek tot het gebruik van één van de kerkrumten in de stad 'onder protest van bij de Satisfactie te willen blijven', in te willigen.

103 GAT, SAT, inv.nr. 192, fol. 14.

104 Ibidem, fol. 19v.

105 GAT, Archief N.H. Gemeente Tholen, inv.nr. 149A, kerkrekening 1577/78.

106 GAT, SAT, inv.nr. 192, Stadsrekening 1578/79, fol. 6.

zing van kerkruimte hadden gesproken. Gegevens over betrokkenheid van geloofsgenoten van buiten de stad ontbreken voor Tholen. Zowel de voorafgaande gebeurtenissen als de gelijktijdigheid van een vrijwel identieke gang van zaken moeten echter tot de conclusie leiden dat sprake geweest moet zijn van de onvermijdelijke afloop van een door de Walcherse calvinisten georkestreerde actie.

Terwijl in Tholen alles in rep en roer moet zijn geweest, ging de statenvergadering dan ook gewoon door op de ingeslagen weg. Op 13 oktober achtte men het blijkbaar nodig om de opdracht tot inventarisatie van de geestelijke goederen wat kracht bij te zetten en werden twee kapiteins naar Tholen gedirigeerd om die af te dwingen, desnoods 'met assistentie van alle die wette'.¹⁰⁷ Kort daarna moet ook een ketter van het eerste uur, de na 1566 door de Bloedraad verbannen Balten Huybrechtsen in de stad teruggekeerd zijn. Hij werd daar als deurwaarder aan rentmeester Zuydtland (zijn latere zwager) toegevoegd en door de staten tevens benoemd tot servitiemeester.¹⁰⁸

Op 3 november wezen de staten het Thoolse verzoek af om 'de meublen ende geestelijke goederen aldaer te conserveren' en werd besloten die, bij voorkeur in Middelburg, te verkopen en de opbrengst te besteden aan de versterking van de fortificatie van Tholen.

Op het punt van de godsdienstuitoefening moest men in die statenvergadering kiezen tussen twee tegengestelde verzoeken, dat van de stadsregering om ook rooms-katholieke kerkdiensten mogelijk te maken (met daarbij een brief van de prins die het verzoek ondersteunde) en dat van de Thoolse gereformeerden die zich daartegen verzetten en tegelijkertijd verzochten om een gereformeerde schoolmeester te mogen aanstellen. De staten hebben dat probleem omzeild door een besluit uit te stellen totdat overleg met Holland zou hebben plaatsgevonden. De Thoolse gereformeerden schijnen echter de toestemming om een andere schoolmeester aan te stellen niet te hebben afgewacht.

De overname en gedeeltelijke liquidatie van de geestelijke goederen is op het eiland Tholen uiteindelijk niet anders afgelopen dan elders in de Republiek, maar het verloop van de gebeurtenissen bleef moeizaam en de tegenstand groot. Nadat de prins zelf in december namens zijn zoon (en met voorlopig succes) aanspraak had gemaakt op die onder Sint Maartensdijk,¹⁰⁹ werden door de staten in februari 1579 maatregelen genomen tegen de Thoolse burgemeesters, die de roerende goederen van de Thoolse kerk op het stadhuis opgeslagen hadden en weigerden deze aan rentmeester Zuydtlandt over te dragen. Na ruggespraak met Middelburg reageerde deze door de burgemeesters te laten gijzelen. Gecommitteerde Raden deden tegelijkertijd een duit in het zakje door er opnieuw een kapitein op af te sturen.¹¹⁰ Volgens de stadsrekening¹¹¹ heeft de stad tegen deze actie geprotesteerd middels een brief aan 'Son Altesse',¹¹² waarna de prins van Oranje de stadsbode een 'besloten missive' aan de staten had meegegeven, 'dat ze Zuydtlandt souden interdiceren voorder executie te

107 ZA, Notulen Staten van Zeeland; Collegiaalboek, inv.nr. 3. De servitiemeester regelde de inkwartieringen en betaalde de daarvoor geldende 'serviesgelden' uit.

108 Ibid, 16 oktober 1578 en Rooze-Stouthamer, Hervorming, 269, 398, 528.

109 Collegiaalboek Staten van Zeeland, 13 december 1578.

110 Ibidem, 7 februari 1579.

111 GAT, SAT, Stadsrekening 1578/79, fol. 20, brief aan de prins, verzonden 4 februari 1579.

112 Aartshertog Matthias van Oostenrijk (1557-1619), de door de Staten-Generaal benoemde landvoogd.

doen'. Of dat nog geholpen heeft weten we niet; het uiteindelijke resultaat is er in elk geval niet anders door geworden.

Het Thoolse regeringsjaar 1578/79 eindigde met een incident waarin een waardig afscheid van het katholieke Tholen tot uitdrukking werd gebracht. Het werd geformuleerd in een door secretaris Mattheus van Bergen namens de stad geschreven brief, die in de statenvergadering van maart 1579 werd gelezen. Een extract van de brief en de door de gecommitteerde raad Van Couwerve daaraan toegevoegde verklaring zijn in de notulen van de staten opgenomen.¹¹³ Nadat de stadsregering daarin haar standpunt had gegeven inzake een aantal actuele punten, beriep zij zich nog eens nadrukkelijk op de inhoud van de Satisfactie-overeenkomst. 'Ende wat daertegen is geschiet, is met geweld gedaen, jegens onsen danck. Daervan wij oock altoos hebben geprotesteert ende alnoch doen. Ende indien de Staten van Zeelant 't selve niet en repareren, zijn van intentie aen te gaen daer 't ons duncken sal te behouven, 't welck gij versueken sult ons niet qualick af te nemen. Ende oversulcx, watter aengaet de geestelijke goederen ofte die Gereformeerde Religie, en begeren geensins daerop te adviseren jegens 't gene ons bij de Satisfactie is geloofd. Ende dunckt ons dat men de Majesteit behooren te respecteren in zijn gerechticheyt zoveel mogelick is, laetende iegelijcken in sijne privilegiën die zij vóór datum van de voors. troubelen hebben gehad en genoten.' Op de keerzijde van de brief stond: 'Ende alsoo vele en diversche resolutien vallen, soo in de vergadering van de Staten van Zeelant als Gecommitteerde Raden, contrariërende met de Satisfactie van der Tholen, bij sijne Excellencie en den Staten van Hollant en Zeelant gegeven, soo is 't dat, soo van alle de voorgaende resolutiën als die noch gegeven sullen worden, contrarie de voors. Satisfactie, protestere ick, onderschreven, uit den naem van die van der Tholen, van nu ten eeuwigen dage. Geschreven den 20en martij anno 1579, get. Everard van Couwerven.'

Van Couwerve werd in september 1579 opgevolgd door een andere ketter van het eerste uur, de oud-secretaris Pieter Resen.

2. *Protestantisering*

De stadsregering die in mei 1579 aantrad, telde het grootste aantal nieuwkomers van de hele bestudeerde periode, als we baljuw en secretaris meetellen in totaal negen van de twaalf, waaronder overigens drie oudgedienden van vóór 1577. Alleen Adriaan Fransen werd gewoon herbenoemd als schepen. Baljuw Del Plano¹¹⁴ en secretaris Mattheus van Bergen werden vervangen door respectievelijk François Resen en de onbekende Cornelis Meertens. Niet alle nieuwkomers waren overigens protestanten, dit ondanks het feit dat men zelfs Mattheus' vader, de oude Cornelis Jansen van Bergen terughaalde als schepen, waarschijnlijk om de breuk met het katholieke verleden te accentueren. Burgemeester Krijn Struve

¹¹³ ZA, Notulen Staten van Zeeland.

¹¹⁴ Zijn aandeel in Vossemeer werd geconfisqueerd en de stad moest een proces aanspannen om de door hem meegenomen 'pampieren en munimenten' terug te krijgen. In beide opzichten werd geen succes geboekt, waardoor het in juni 1579 beginnende resolutieboek het oudst nog aanwezige is gebleven.

zal zeker de moederkerk nog toegedaan geweest zijn,¹¹⁵ evenals de grootgrondbezitter en schepen Simon Marinussen, die getrouwd was met een zuster van gecommiteerde raad Van Couwerve.

Een groot deel van het regeringsjaar 1579/80 moest worden besteed aan het oplossen van acute geldproblemen, waarbij juridische stappen van schuldeisers dreigden te leiden tot gijzelingen en inbeslagnames. Opvallend daarbij is wel dat er, ondanks de rancunegevoelens die vooral onder de katholieke leden van de 'oude' magistraat aanwezig geweest moeten zijn, zo te zien in redelijk goed overleg werd geopereerd. Gezien het blijkbaar drastische karakter van de voorgestelde maatregelen werden ook de Thoolse gilden en schutterijen bij het overleg betrokken.¹¹⁶

In mei 1578¹¹⁷ had de prins erin toegestemd om de sinds 1552 bestaande procedure af te schaffen dat in mei van elk jaar een afgevaardigde van de landvoogdes (een lid van haar Secrete Raad of van de Hoge Raad van Mechelen) naar Tholen kwam om samen met de baljuw een nieuwe magistraat te benoemen en het oude stadsprivilege in ere te herstellen. In de praktijk schijnt echter deze kans om van de benoeming van burgemeesters en schepenen weer een interne zaak te maken niet benut te zijn. Anders dan in Goes, waar men dat blijkbaar wél gedaan heeft, bleef derhalve jaarlijks een afgevaardigde van de stadhouder (in de persoon van één van de Gecommiteerde Raden) deze invloedrijke rol vervullen. Op die manier lijken de Staten van Zeeland, samen met baljuw François Resen, de protestantisering van de Thoolse magistraat toch wel (en hoe kan het ook anders!) actief te hebben bevorderd. Dit blijkt onder meer uit de benoeming van Johan Pietersen van den Brande tot eerste burgemeester in 1580. Deze stamde uit het Oranjedomein bij uitsteking, de baronie van Breda, en was in 1579, tijdens de overgang van Bergen op Zoom,¹¹⁸ rentmeester van het markiezaat geweest. Zijn vrouw, Sofia Resen, was een dochter van gecommiteerde raad Pieter Resen, waardoor hij een Thools ambt kon bekleden, zonder zelfs maar poorter van die stad te zijn.

Niet alleen de katholieke burgemeesters van 1578/79, Bartel Cornelissen en Marinus Anthonissen Colle stonden in Tholen voorlopig buiten spel, hetzelfde gold voor het familie-

Het Abdijsplein te Middelburg. De zaal waarin de Staten van Zeeland vergaderden bevond zich op de tweede verdieping van het meest rechtse gebouw. Gravure in de Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden naar een tekening van C. Pronk

115 Ondanks zijn vooraanstaande positie is hij niet in de Thoolse kerk begraven. Zijn zoon wel, maar die liet in 1611 de spreuk 'Bidt voor de siele', vlak boven zijn naam op de grafsteen waaronder ook zijn oom Hendrik al begraven was, gewoon staan.

116 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 1, passim. 1579, 1580.

117 GAT, SAT, inv.nr. 746, 401 e.v.

118 Sloomans, 'De voorbereiding der Satisfactie van Bergen op Zoom in 1579', 54.

complex Van Couwerve/Van Gelre, waarvan ook Willem Jacobsen van Vrijberghe deel uitmaakte door zijn huwelijk met Anna van Gelre, een dochter van de Vossemeerse rentmeester Jacob van Gelre en Anna van Couwerve.

Haar broer Everhard moet kort na zijn aftreden als gecommitteerde raad naar Antwerpen verhuisd zijn. Zijn zwagers, de al genoemde schepenen Simon Marinussen en Jacob van Gelre overleden beiden in 1581. Laatstgenoemde had toen blijkbaar weer de zijde van de koningsgezinden gekozen en was raadsheer van de markies van Bergen op Zoom geworden.

Krijn Struve zelf wist zich echter in deze overgangperiode uitstekend te handhaven; in zeven van de dertien jaar was hij burgemeester, in dit opzicht overigens op de voet gevolgd door de als eerste gereformeerde schoolmeester van Tholen begonnen Jan Jansen Strijdt, die zes jaar haalde. Bij gebrek aan lidmatenregisters kunnen we de gereformeerde magistratsleden niet met name identificeren; met een redelijke mate van zekerheid kan echter ingeschat worden dat de verhouding tussen gereformeerde en katholieke burgemeesters ongeveer fifty-fifty moet zijn geweest. Na de gereformeerde voorman Balten Huybrechtsen (in 1586/87), werd ook rentmeester Joos Marinussen Zuydtlandt (in 1588/89) burgemeester. De protestactie van Krijn Struve tegen de benoeming van magistratsleden die nog geen drie jaar poorter waren, is waarschijnlijk tegen hem gericht geweest.¹¹⁹ Geleidelijk keerden later ook enkele in 1579 uit de magistraat verwijderde leden weer terug: Marinus Colle in 1583, Bartel Cornelissen, in 1582 nog schepenen van Vossemeer, vanaf 1584 en Willem Jacobsen van Vrijberghe eveneens in 1583. Van laatstgenoemde is wel aannemelijk dat hij zich inmiddels bij de heersende kerk had aangesloten, al bestaat hierover geen zekerheid.¹²⁰

Voor actieve anti-katholieke regelgeving schijnt nog geen politiek draagvlak geweest te zijn. Het verbod dat Jan Vercreecke (waarschijnlijk een Bergenaar) op 12 april 1586 werd opgelegd om in Tholen geen 'de Gereformeerde religie contrariërende' boeken meer te verkopen, bleef een eenmalige actie en werd niet gevolgd door een algemene censuurverordening.

Vanaf 1579 laaide ook de oorlog weer op. Parma, de nieuwe landvoogd van Philips II, slaagde erin vrijwel de gehele Zuidelijke Nederlanden te heroveren en Zeeland meer en meer in te sluiten. Na Brugge en Gent in 1584 ging een jaar later ook Antwerpen voor de Opstand verloren en in 1588 moesten alle zeilen bijgezet worden om een invasie van het eiland Tholen te voorkomen. De rol die Tholen in deze tijd in de Zeeuwse staten speelde, lijkt zeer bescheiden te zijn geweest. De regerende burgemeesters bezochten de vergaderingen maar zelden en de elkaar opvolgende gecommitteerde raden, Pieter Resen en (na diens dood in 1582) Johan Pietersen van den Brande, speelden evenmin een rol van betekenis. Na 1586 werd de stad vaak alleen vertegenwoordigd door de uit Gent afkomstige pensionaris/secretaris, mr. Philips de Stoppelaar.

In 1586 overleed ook baljuw Resen, die het baljuwsambt in pand gehad bleek te hebben. Als zijn opvolger meldde zich toen zijn schoonzoon en erfgenaam, jhr. Pieter van Berchem, een veteraan van de slag bij Jemmingen en een onvervalste watergeus.¹²¹ De stadsregering verzette

119 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 1, 6 juni 1588, fol. 28.

120 Inmiddels weduwnaar geworden, trouwde hij in 1588 met Cornelia de Vager, die uit een katholieke Zierikzeese familie stamde.

121 Notulen Staten van Zeeland 15 januari 1587.

zich echter tegen deze erfopvolging en kreeg de staten achter zich, dit waarschijnlijk in ruil voor de aanvaarding van een door Pieter de Rijke voorgestelde kandidaat. Dat was diens 'schoonzoon' Artus van de Varent¹²² die een verwant (zoon?) geweest moet zijn van de Middelburgse calvinist, voorzanger en notaris Richard van de Varent.¹²³ Hij heeft de protestantisering van Tholen actief bevorderd door onder meer, zoals hierboven al vermeld, de verkoop van boeken, 'de Gereformeerde religie contrariërende' te verbieden en een doopsgezinde kuiper te verbannen die geweigerd had een getuigenverklaring onder ede te bevestigen.¹²⁴

De periode eindigt met een aanvaring in 1589 met de nieuwe stadhouder, prins Maurits. Baljuw Van de Varent had de gewoonte om een commissaris van de stadhouder te vragen voor de jaarlijkse vernieuwing van de wet van zijn voorganger overgenomen, maar begin mei 1589 had deze (de gecommiteerde raad namens Zierikzee, Adriaan Cooper) geschreven dat hij op 13 mei verhinderd zou zijn om te komen. De magistraat had toen besloten niet op zijn komst te wachten, maar de vernieuwingsprocedure van de magistraat gewoon op de aangewezen dag af te wikkelen en de baljuw had de nieuwgekozenen op de gebruikelijke wijze beëdigd.¹²⁵

De verbolgen prins zelf stelde de zaak aan de orde toen hij een deel van de julivergadering van de Staten van Zeeland bijwoonde en verzocht de staten op 21 juli om een uitspraak te doen over de naar zijn oordeel plaatsgevonden schending van 'de oude gebruiken'. Omdat die van Tholen op deze onverwachte aanval hadden gereageerd door de vergadering te verlaten en ook De Rijke niet aanwezig was, werden commissarissen benoemd om de zaak te onderzoeken.

Stadhouder prins Maurits van Oranje. Portret aanwezig in het gemeentehuis van Tholen te Tholen. Atelier v Mierevelt, olieverf op paneel, ca 1625.

Een schending van de stadsprivileges kon echter niet worden aangetoond en hun kool en geit sparende conclusie dat desondanks sprake was geweest van 'precipanter' handelen werd door de stadsregering van Tholen hoog opgenomen. Ze beklagden zich in de statenvergadering van 8 december 1589 over de naar hun oordeel onwettige inmenging door de prins en zonden gedeputeerden naar de andere steden om hun zaak te bepleiten. Uiteindelijk werd in een nieuw regeringsreglement geregeld dat de baljuw voortaan jaarlijks naar de stadhouder zou reizen met dubbeltallen voor elke te vervullen schepen- en burgemeestersplaats, waaruit

122 Ibidem, 29 januari 1587 en GAT, SAT, Resolutieboek Tholen nr. 1, 22 maart 1587, fol. 24v. Hij wordt afwisselend aangeduid als Artus en Arent/Aernout van de Varent. De Rijke had in de Staten geweigerd van zijn kandidatuur een punt van beschrijving te maken; hij verwachtte in dat geval blijkbaar tegenstand.

123 Rooze-Stouthamer, Hervorming, 322, 460.

124 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 1, resp. 2 april en 22 juni 1586.

125 De enige nieuwkomer was Joachim Jacobsen van Heyst. Hij was de schoonvader van ex-gecommiteerde raad van Couwerve en vrijwel zeker een katholiek. Of het allemaal zo simpel lag als de officiële lezing aangeeft, is dus nog maar de vraag.

deze dan zijn keuze zou moeten maken.¹²⁶ Het zwakke punt in het Thoolse verweer is waarschijnlijk de (wanneer?) doorgehaalde clause in de aanstellingsvoorwaarden van baljuw Van de Varent uit 1587 geweest, waarin stond dat wetsvernieuwing jaarlijks zou 'geschieden bij commissarissen, van stadswege daartoe te verzoeken'.¹²⁷ Dat de prins niet tevreden was met de nieuwe regeling, bleek al in 1590, toen de Thoolse stadsregering zich (overigens tevergeefs) op 21 juni op de staten moest beroepen omdat hij er zich niet aan gehouden had. Met de relatie tot deze stadhouder zou het nooit meer goed komen.

126 Notulen Staten van Zeeland 21 juli en 8 december 1589; GAT, SAT, Resolutieboek Tholen nr. 1, ff. 29v, 31v, 32 en 36v dd. resp. 13 mei, 17 augustus, 17 november 1589 en 25 maart 1590.

127 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 1, fol. 24v dd. 22 maart. 1586.

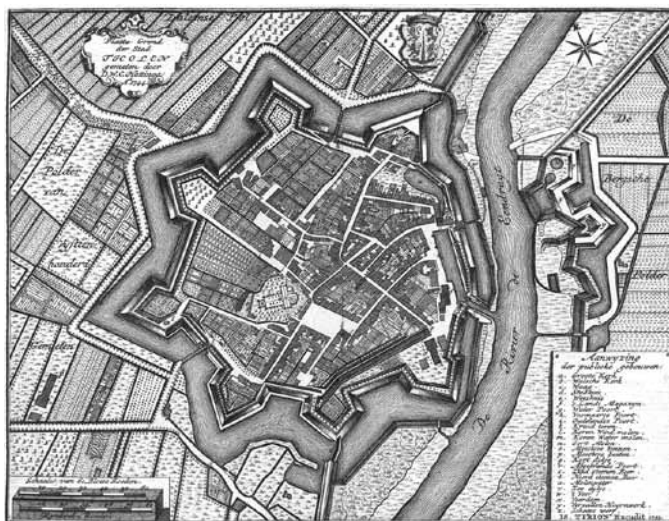
B. GROEI EN EMANCIPATIE, 1590 TOT EN MET 1619

1. *Achtergrond*

Op basis van de schaarse beschikbare gegevens lijken de eerste twintig jaar van deze periode vreedzaam en redelijk voorspoedig verlopen te zijn. De krijgsbedrijven, waarin prins Maurits nu zijn militaire roem vergaarde, speelden zich tijdens de bekende 'tien jaren'¹²⁸ voornamelijk in het oosten van het land af en ook tijdens zijn tochten in Vlaanderen van 1600 en 1604 bleef de Zeeuwse bodem ongemoeid.

Voornamelijk als gevolg van immigratie vanuit het Zuiden moet de bevolking van Tholen in deze periode sterk gegroeid zijn. Daardoor verbeterde onder meer de financiële positie van de stad¹²⁹ en konden, naast de uitvoering van vrij omvangrijke herstelwerkzaamheden aan de belangrijkste publieke gebouwen, ook de verdedigingswerken van de vestingstad Tholen grotendeels worden vernieuwd.¹³⁰ Al in 1590 bleek men zich bovendien de luxe van een (helaas vals klinkend) carillon in de stadhuistoren te kunnen veroorloven.

Van omvang en ernst van de pestepidemie die in 1603 uitbrak weten we niet meer dan dat die aanleiding is geweest tot het uitvaardigen van een uitvoerige pestinstructie¹³¹ en aan de in Gent geboren stadsdokter en scheepen Daniel van Lansbergen het leven gekost moet hebben. Hij was een broer van de later om zijn onconventionele ideeën over astronomie afgezette predikant Philips van Lansbergen, die tot voogd van Daniels kinderen werd benoemd.

Plattegrond van de stad Tholen. De wallen met de zeven bolwerken zijn rond 1600 aangelegd. Aan de Brabantse oever van de Eendracht ligt het vervallen hoornwerk Slikkenburg. Gravure in de Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden naar een plattegrond van D.W.C. Hattinga van 1744. Gemeentearchief Tholen.

128 Fruin, R. Tien jaren uit den tachtigjarigen oorlog, 1588-1598.

129 De stedelijke ontvangsten stegen van £747 in de stadsrekening van 1592/3 tot £2080 in die van dertig jaar later.

130 Dit is overigens voor meer dan de helft gefinancierd uit gewestelijke middelen.

131 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 1, 30 augustus 1603, fol. 71v-76v.

2. *Stad en Staten*

De positie van Tholen in de Staten van Zeeland bleef intussen grotendeels die van een door de Walcherse calvinisten met enig wantrouwen beschouwde buitenstaander, die (nog) niet in aanmerking kwam voor de belangrijkste ambten en bezendingen. Het in 1589 vastgestelde nieuwe regeringsreglement bleef waarschijnlijk mede daardoor een dode letter. Tot zijn dood in 1594 bleef baljuw Van de Varent dan ook in de gelegenheid om, tijdens zijn jaarlijkse bezoeken aan de prins 'om commissarissen te verzoeken', de magistraatsvernieuwingen te bekokstoven. Daarbij zal hij, zoals hij in een brief aan de staten uit 1589 beloofd had, 'ceteris paribus die van de Gereformeerde Religie hebben geprefereerd vóór andere'.¹³² Als De Varents opvolger koos prins Maurits in 1596 uit een tweetal,¹³³ waarvan ook de toen waarschijnlijk nog katholieke Marinus Werckendet, een broer van de baljuw van Sint Maartensdijk deel uitmaakte, voor Jan de Brauw, een uit de buurt van Aalst afkomstige Vlaming, die hij kende uit de tijd dat deze in 1586 baljuw van Terneuzen geweest was.¹³⁴

Omdat de dijken van het Thoolse waterschap toen in zeer slechte staat verkeerden, werd bij de benoeming van baljuw De Brauw afgeweken van de regel dat de baljuw tevens dijkgraaf van het land van Tholen was. De uit het Zevenbergse afkomstige waterbouwkundige Dirk Hendriksen werd daarom in laatstgenoemd ambt benoemd, een moeite die men zich met benoeming van de andere kandidaat, eveneens een waterbouwkundige, wellicht had kunnen besparen.¹³⁵

Van factievorming in de Thoolse magistraat zijn in deze periode nog niet veel sporen te vinden, al kunnen we voor de periode van 1590 tot 1598 vaststellen dat elk jaar naast een nieuwkomer (Zuydtlandt, Cornelis den Exter en Jacques Dallens) vrijwel steeds een oudgediende (Struve, Strijdt, Van Vrijberghe of Colle) tot burgemeester benoemd werd. Ook lijkt Zuydtlandt na zijn vertrek naar Middelburg als gecommitteerde raad, geprobeerd te hebben om een deel van zijn lokale invloed te behouden door in zijn vroegere rentmeesterschappen medestanders te doen benoemen. Zo had Jacques Dallens al in 1585 het rentmeesterschap van de geconfisqueerde geestelijke en wereldlijke goederen voor het eiland Tholen van hem overgenomen. Deze stamde uit een van oorsprong Franse familie die al in de tijd van de Van Borsselens in dienst van de heren van Veere en Vlissingen getreden was en zijn vader was tot 1566 rentmeester van Vlissingen geweest. Hij werd in 1594 voor het eerst lid van de Thoolse magistraat, tegelijk met Jan Barentsen Bras, die met Zuydtlandts zuster, de weduwe van de oude ketter Balten Huybrechtsen getrouwd was. Deze Jan Bras had het andere belangrijke Thoolse rentmeesterschap, dat van de gemene middelen, van zijn zwager overgenomen, zodat het toezicht op de geldstromen tussen het eiland en de hoofdstad in 'vertrouwde' handen was gebleven.

132 Brief aan de prins uit mei 1589 (GAT, SAT, inv.nr. 749, 428).

133 De sollicitatiebrieven in GAT, SAT, inv.nr. 141A.

134 In dat jaar had de jonge Maurits, samen met de Vlissingse gouverneur Sidney, vanuit het versterkte Terneuzen Axel veroverd (Van Meteren, *Historiën*, fol. 234v).

135 Marinus Werckendet nam samen met zijn oudere broer Lieven en dijkgraaf Dirk Hendriksen deel aan de herindijking van Noord-Beveland en zou later dijkgraaf van Sint Maartensdijk en schepen van Tholen worden. Zie voor de sollicitatiebrieven van beide kandidaten GAT, SAT, inv.nr. 141A. De Brauw was de laatste vijf jaar adjunct geweest van de in 1595 overleden Goese baljuw Wolfert van Borsselen, maar kwam blijkbaar niet in aanmerking om deze op te volgen. Tholen had dus gewaarschuwd kunnen zijn.

Als we ook Thomas van den Houte (die eigenlijk Du Bois heette en waarschijnlijk afkomstig was uit Bergen op Zoom) tot de gereformeerde partij mogen rekenen,¹³⁶ lijkt na 1598 nog maar één sympathisant van de oude leer tot het burgemeesterschap doorgedrongen te zijn, namelijk de al eerder genoemde Marinus Krijnsen Struve die in 1611 overleed en in zijn grafschrift van die sympathie heeft getuigd. De leden van het geslacht Struve die na hem nog lid van de magistraat zijn geworden, stierven vrij jong en hun nakomelingen blijken naar katholieke streken verhuisd te zijn.¹³⁷

Eind 1597 kwam ook het einde voor de Thoolse rederijkerskamer. Op 17 november werd de ‘prins’ van de kamer opgedragen de ‘keur’ over te geven en op straffe van de ‘hoogste boete’ af te zien van verdere bijeenkomsten. De reden voor die maatregel werd in de resolutie niet vermeld, maar waarschijnlijk betekende het een overwinning voor de predikanten van de classis, die al meermalen hun bezwaren tegen het voortbestaan van deze oude culturele instellingen hadden geuit. Opmerkelijk is dat veel andere kamers, zowel op het eiland Tholen als elders in Zeeland, hun bestaan veel langer hebben weten te rekken.¹³⁸

De langst zittende burgemeesters van deze periode waren Dallens met elf en Van den Houte met tien ambtstermijnen, voor beiden vallende tussen 1595 en 1614. Ondanks hun succes raakten ze aan het einde van die periode ook allebei in moeilijkheden toen ze trachten baljuw De Brauw te ontslaan.

3. *Het ontslag van baljuw De Brauw*

Bij het begin van het Twaalfjarig Bestand moeten de verhoudingen tussen de Thoolse magistraat en de baljuw al ernstig verstoord zijn geweest. Vanuit de overweging dat nu een voorlopig einde gekomen was aan wat men de ‘jegenwoordige troubles’ placht te noemen, had burgemeester Van den Houte tijdens een bezoek aan de prins in december 1610 een poging gedaan om de dominante positie van de baljuw wat terug te dringen. Hij had daartoe afgesproken dat deze voortaan niet meer in persoon naar de prins zou hoeven reizen om commissarissen voor de wetsvernieuwing te verzoeken, maar dat dit even goed per brief zou kunnen worden afgehandeld.¹³⁹ De baljuw, die van die afspraak blijkbaar niet eens vooraf op de hoogte gebracht was, had in de magistraatsvergadering,

Jan de Brauw, baljuw van Tholen van 1596 tot 1611, naar een schilderij uit 1607. Iconografisch Bureau Den Haag, dia nr. E823, 7096.

136 Hij was de broer van ritmeester Werner van den Houte, gezegd du Boys (Jaarboek CBG 1963, 102), een veteraan van de slag bij Nieuwpoort (Van Meteren, *Historiën*, fol. 424), die toen hij in 1607 overleed president van de krijgsraad van het Staatse leger was. Hij was zowel in Tholen (GAT, SAT, inv.nr. 298, kohier bakovens enz. uit 1601) als in 1582 in Bergen op Zoom gegoed (NAB, inv. nr. 5, fol. 1-50). Een naamgenoot van Thomas zelf, Thomas du Bois, (een oomzegger?) liet in 1629 een kind dopen in de Gereformeerde kerk van Bergen op Zoom.

137 Adriaan en Pieter Struve, respectievelijk kapelaan in Roosendaal en monnik in Huybergen bezochten Thoolse familie in 1689 en een Quirinus Josephus Struve was aan het einde van de eeuw schout van Kalmthout.

138 Meertens, *Letterkundig leven*, 96-122. Sommige kamers schijnen zelfs het jaar 1700 gehaald te hebben.

139 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 1, 10 december 1610, fol. 84.

waarin deze was meegedeeld, volstaan met een verzoek om een kopie van de resolutie ‘om hem te dienen’, maar zon blijkbaar op tegenactie. Op 29 april 1611, toen de afgesproken brief aan de prins kennelijk al wat te lang was uitgesteld, maakte hij gebruik van de afwezigheid van burgemeester Van den Houte, die de aprilvergadering van de staten had bijgewoond, en liet de Thoolse magistraat een resolutie aannemen waarin deze, volgens de tekst ‘eendrachtelijk’, zou hebben goedgevonden dat de baljuw ‘als van oude tijden en als geduerende de jegenwoordige troubles, sal trecken naar sijne Excellentie om commissarissen te versoeken’.

Deze door secretaris Jan Jansen Huyghen ondertekende resolutie is waarschijnlijk het eerste, maar zeker niet het laatste voorbeeld van een in het resolutieboek van Tholen als ‘eendrachtelijk goedgekeurd’ opgenomen besluit, dat in werkelijkheid met hulp van een kleine minderheid door één man was afgedwongen.¹⁴⁰ Dat die man in dit geval baljuw De Brauw is geweest, lijdt geen twijfel. Burgemeester Van den Houte liet, zodra hij er over was ingelicht, onmiddellijk protest aantekenen. De rol die binnenburgemeester Jacques Dallens (die tussentijds, op 10 november, zijn overleden voorganger Jan Barentsen Bras was opgevolgd) heeft gespeeld is minder duidelijk, maar dat hij zich door De Brauw in een magistraatsvergadering heeft laten overdonderen is niet waarschijnlijk. Waarschijnlijker is dat De Brauw zelf, gebruikmakend van de urgentie van de zaak, de enkele maanden later overleden secretaris en een paar beschikbare schepenen zover gekregen had om hem met deze resolutie de nodige rugdekking voor zijn reis te bezorgen.

Hoe dan ook, op 8 augustus, dus nadat Dallens eerste burgemeester was geworden, werd door ‘burgemeesters en schepenen, gehoord hebbende ‘t rapport van den gecommiteerde in de saecke, raeckende den bailliu Johan Brauw en gesien het advys van de rechtsgeleerde, geresolveert dat men den voorseyde bailliu sal deporteren van sijn officie’. In de marge van deze resolutie staat dat ‘hiervan voor den Hove van Hollant is gerequireert’. Wie de ‘gecommiteerde’ en ‘rechtsgeleerde’ uit de tekst zijn geweest is niet bekend, maar al gauw bleek dat het advies van de laatstgenoemde in ieder geval ondeugdelijk geweest was. Het Hof van Holland had minder dan een week nodig om tot de conclusie te komen dat het ontslag onrechtmatig was en al in diezelfde week werd in het resolutieboek aangetekend dat de ontslagresolutie ‘volgens den appointement en sententie van den Hove Provintiael’ werd ingetrokken.

De ‘gecommiteerde’ in de ontslagresolutie is waarschijnlijk een vertegenwoordiger van de staten geweest. Daar had namelijk de Thoolse koopman, kloksteller en beiaardier Cornelis Jansen Bodel in april zijn beklag gedaan over de baljuw. Die zou geweigerd hebben de zoon van oud-schepenen Willem Geleynsen te vervolgen voor de verkrachting van Cornelis’ dochter, Janneken Bodel,¹⁴¹ nadat eerder dat jaar ook al twee eerdere door deze Geleyn Willemsen gepleegde verkrachtingen onbestraft waren gebleven. De Brauw was daarover in mei 1611 al

¹⁴⁰ We zullen er in de Thoolse resolutieboeken nog wel meer tegenkomen; de hardnekkige (en misschien niet helemaal onopzettelijke) gewoonte van secretarissen om presentielijsten achterwege te laten is, ondanks enkele goede voornemens, gedurende de hele periode blijven bestaan.

¹⁴¹ Notulen Staten van Zeeland, 22 april en 6 mei 1611; Nationaal Archief (NA), Archief Hof van Holland, inv.nr. 5216, Criminele papieren, nr. 54.

door de staten gehoord, maar was toen weggekomen met de doodoener dat Bodel toch maar de normale gerechtelijke procedure moest volgen.¹⁴²

Op 15 augustus werd de ontslagresolutie echter opnieuw aangenomen, nadat burgemeester Dallens naar Den Haag was geweest om namens de stad nu op zijn beurt een proces tegen De Brauw aan te spannen.

Tholen moet als gevolg van de nu openlijke regeringscrisis in rep en roer geweest zijn en dat werd nog erger toen begin november Thomas, de gelijknamige zoon van burgemeester Van den Houte even buiten de stad te paard Willem Geleynsen aanviel en door deze in zelfverdediging dodelijk werd verwond met de 'staf ofte pycke daarmede hij over de wegh ging'.¹⁴³

In april 1612 deed het Hof opnieuw uitspraak dat de baljuw in ieder geval voorlopig in zijn ambt moest worden hersteld. Klaarblijkelijk kon De Brauw op de steun van de stadhouder rekenen,¹⁴⁴ die per slot van rekening de 'hoge overheid' was geweest die zijn aanstellingscontract had getekend.

De magistraat van Tholen, die al eerder een vergeefse poging had gedaan om de staten ertoe te krijgen het Hof te gelasten het proces te staken,¹⁴⁵ voelde zich uiteraard verplicht om deze gerechtelijke uitspraak te respecteren, maar liet daarbij wel aantekenen het tegen de baljuw aangespannen proces te zullen voortzetten en 'zich onschuldig te zullen houden' van de mogelijke gevolgen van de door het Hof bevolen maatregel.¹⁴⁶

In de meidagen van 1612 escaleerde de zaak nog verder en bleek dat de onvrede over de ambtsvervulling van de baljuw niet alleen bij de lagere bevolkingsgroepen bestond, maar ook en vooral leefde onder de gezeten burgerij. De voor het vernieuwen van de wet aangekomen commissarissen werd namelijk belet hun werk te doen doordat een door enkele gilden georganiseerde groep burgers, onder aanvoering van een tot de koopmansfamilie Backer behorende deken, het voor de baljuw onmogelijk maakte het stadhuis te bereiken. Het hierop volgende overleg tussen de burgemeesters en 'dekens, hooftmans en de principaalste van de burgerij' leidde niet tot 'het stillen ende doen vertrecken van de menigte', zodat de commissarissen er uiteindelijk genoeg mee moesten nemen dat de nieuwe schepenen door de stadssecretaris werden beëdigd.¹⁴⁷

Als er daarna nog mogelijkheden zijn geweest om tot een vergelijk te komen, zijn die door de volgende stap van baljuw De Brauw zelf tenietgedaan. Hij vroeg en kreeg namelijk begin juni een machtiging van het Hof en (volgens zijn genealoog van de prins zelf) militaire assistentie om de raddraaiers van 13 mei op te pakken en in Den Haag te interneren.¹⁴⁸

142 Notulen Staten van Zeeland, 6 mei 1611.

143 Ibidem, 25 januari 1613.

144 Dat prins Maurits zijn hoge ambtsdragers te hulp kwam was haast vanzelfsprekend (Van Deursen, Kopergeld van de Gouden eeuw, 194).

145 Notulen Staten van Zeeland, 19 maart 1612.

146 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 1, 27 april 1612, fol. 89v.

147 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 1A, 13 mei 1612, fol. 1.

148 Notulen Staten van Zeeland, 12 juli 1612. GAT, SAT, Resolutieboek nr. 1A, 8 juli 1612, fol. 2v; NA, Hof van Holland, inv.nr. 5215, Criminele papieren, nr. 23. Onder de rekestranten waren diverse belastingpachters, die hun werk niet meer konden doen, waaronder de burgemeesterszoon Jacob Boxmaker. Over de arrestaties, ZA, Verzameling Verheye van Citters, inv.nr. 66b, 1.

Deze actie is grotendeels mislukt: slechts twee van de gezochten konden worden aangehouden. Een groter aantal was blijkbaar op tijd gewaarschuwd en wist een goed heenkomen te vinden. Zij hebben zich later als ‘voortvluchtige burgers’ meerdere malen tot de staten gewend om hulp en kwijtschelding van kosten en boetes.¹⁴⁹

Tot overmaat van ramp werd de opnieuw burgemeester geworden Thomas van den Houte, toen hij zich rond augustus 1612 in Den Haag met het lopende proces bezighield, door de procureur-generaal aangeklaagd en gevangengezet, mogelijk omdat hij zich wat te sterk met de zaak had vereenzelvd en daarbij het Hof (of de tegenpartij) had beledigd. Na vele pogingen om zijn invrijheidstelling te verkrijgen, onder andere met een beroep op stadhouder en staten, kwam hij pas in april 1613 berooid en wel in Tholen terug.

Aangezien inmiddels ook een bemiddelingspoging door de Goese predikant Philips van Lansbergen in december 1612¹⁵⁰ mislukt was, begonnen alle betrokken partijen nu toch wel in te zien dat baljuw De Brauw niet meer in zijn positie te handhaven was en dat op korte termijn een oplossing moest worden gevonden. Met instemming van de prins werd daarom met hem onderhandeld over een schadevergoeding en een benoeming tot commissaris van de monstering (hij was als sinds 1602 wachtmeester voor het eiland Tholen¹⁵¹), waarover in september 1613 een akkoord werd bereikt.

Hoewel op basis van de nog beschikbare gegevens vaststaat dat De Brauw zich wel degelijk aan ambts- en machtsmisbruik had schuldig gemaakt,¹⁵² is hij niet het belangrijkste slachtoffer van de gebeurtenissen geworden. Hof en/of de stadhouder vonden het blijkbaar te ver gaan om een gezagsdrager bij uitstek als een baljuw op basis van de beschikbare feiten gerechtelijk te veroordelen en uit zijn ambt te onzetten. Bovendien beschikte hij ook in de Staten van Zeeland over invloedrijke familierelaties die zich voor hem beijverd hebben.¹⁵³

Het werkelijke slachtoffer is burgemeester Thomas van den Houte geworden. Na zijn vrijlating uit de Gevangenpoort leek hij aanvankelijk ongebroken. Hij eiste en kreeg voor de rest van zijn termijn zijn burgemeestersambt (waarin inmiddels dijkgraaf Dirk Hendriksen benoemd was) terug, liet een enorme declaratie in de stadsrekening opnemen en solliciteerde (zou hij werkelijk gedacht hebben dat hij nog op steun van de stadhouder kon rekenen?) tevergeefs naar het inmiddels vrijgekomen baljuwsambt.¹⁵⁴ Vooral in de kwestie van zijn financiële eisen schijnt hij daarbij zijn collega's gebruskeerd te hebben, zodat de afwikkeling lang duurde en weinig genereus uitviel. Hoewel zijn vrienden, de schepenen Melchior Jansen Leydecker en Jochem Aelbrechtsen van der Heyden zich in maart 1614 nog borg gesteld heb-

149 Notulen Staten van Zeeland, 7 november 1612, 16 mei 1613 en 5 februari 1614.

150 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 1, 23 november en 14 december 1612, fol. 88.

151 Notulen Staten van Zeeland, 10 mei 1602.

152 De interrogatoiren bevatten, naast de al genoemde weigering van rechtsingang, ook gegevens over (ook volgens zijn aanstellingsakte) ongeoorloofde compositie, waarover de oud-secretaris Mattheus van Bergen bewijsmateriaal had overgelegd (Ook GAT, SAT, Resolutieboek 1A, 8 juni en 27 augustus 1612).

153 Hij was getrouwd met een dochter van de Goese secretaris Hugo Huyssen; Albert Joachimi, eveneens secretaris van Goes, vaak gedeputeerde ter Staten-Generaal en later ambassadeur en Johan Huyssen, in die tijd gecommiteerde raad namens Goes, waren zijn zwagers (Notulen Staten van Zeeland 19 maart 1612 en 6 mei 1613).

154 GAT, SAT, Resolutieboek 1A, 29 maart, 26 april, 12 mei, 20 juni, 30 juni, 4 juli en 11 november 1614.

ben voor zijn rentmeesterschap,¹⁵⁵ lijkt hij uiteindelijk toch financieel aan de grond geraakt en al zijn ambten kwijtgeraakt te zijn.¹⁵⁶ Bij zijn dood in 1634 bleek zijn boedel desolaat.¹⁵⁷

Dat hij met zijn agressieve gedrag en overschatting van de politieke macht waarover hij en zijn stad beschikten, zijn hand overspeeld had, blijkt het duidelijkst uit de manier waarop hij, pas in maart 1612, in de statenvergadering opening van zaken gaf. Hij was zijn uiteenzetting toen begonnen met de provocerende verklaring dat de reden van het ontslag de andere statenleden eigenlijk niet aanging.¹⁵⁸

Opmerkelijk is verder de unanieme steun in de magistratuur voor de tegen de baljuw ondernomen gerechtelijke stappen, waaruit een misschien wat naïef vertrouwen sprak in de haalbaarheid van een vorm van gerechtigheid die in werkelijkheid niet (meer) bleek te bestaan, maar waaruit wel kan worden geconcludeerd dat voor de Thoolse stadsbestuurders van die dagen ambtelijke onkreukbaarheid nog als vanzelfsprekend gold. Of de zaak ook de politieke positie van Jacques Dallens heeft aangetast is niet na te gaan. Na in 1615 en 1616 weer schepen (maar geen burgemeester) geweest te zijn, bleef hij daarna tot 1620 buiten de Thoolse magistratuur.

Ook een derde burgemeester die nauw bij de zaak betrokken is geweest, was eigenlijk een buitenstaander en nieuwkomer op het Thoolse pluche, maar wel één van een heel andere pluimage, namelijk jhr. Hendrik van Tuyll van Serooskerke, heer van Stavenisse, Tienhoven en Kempenshofstede.

4. *De opkomst van een adelsfactie in de Thoolse magistratuur*

Hendrik van Tuyll van Serooskerke¹⁵⁹ werd in mei 1611 aangesteld tot binnenburgemeester van Tholen zonder dat hij of zijn voorouders ooit deel hadden uitgemaakt van de stadsregering. Hij stamde uit een van oorsprong Gelders adellijk geslacht dat vanaf 1481, toen het de heerlijkheid Serooskerke (op Schouwen) had verworven, tot de Zeeuwse adel was gerekend en als zodanig werd beschreven in de vergadering van de ridderschap en edelen van Zeeland.¹⁶⁰ Hij was de tweede zoon van jhr. Philibert van Tuyll van Serooskerke (1534-1589), heer van Serooskerke (op Walcheren), Popkensburg, Moermont en Stavenisse, die zich in dienst van de landvoogden van koning Philips II had doen kennen als een trouw dienaar van zijn vorst en mede-uitvoerder van diens repressieve godsdienstbeleid in Zeeland.¹⁶¹ Na als rentmeester Bewestenshelde vrijwel uitgeschakeld te zijn toen heel Walcheren de zijde van de Opstand had gekozen, had hij als gouverneur van Bergen op Zoom in 1576 onder Mondragon deelgenomen aan het beleg en de kortstondige bezetting van Zierikzee. Toen

155 Notulen Staten van Zeeland, 18 maart 1614.

156 Ibidem, op 23 januari 1623 werd Marinus van Vrijberghe als zijn opvolger benoemd.

157 GAT, SAT, Resolutieboek 1A, 15 oktober 1634, fol. 90v. Op verzoeken van zijn zoon Jan hadden de Staten toen al driemaal een jaarlijkse bijdrage voor het onderhoud van zijn kinderen gegeven.

158 Notulen Staten van Zeeland, 19 maart 1612.

159 Zie voor hem ook Heeringa in 'Zeeuwsche Jonkers'.

160 Grijskerke, Graafschap van Zeeland, 507.

161 Rooze-Stouthamer, Hervorming in Zeeland, bijv. 214-216.

in 1577 ook Bergen op Zoom voor de koning verloren ging, was hij uitgeweken naar Antwerpen, waar hij in 1579 is overleden. Zijn weduwe, Constantina van Sandelin (wier vader eveneens rentmeester Bewestenschede was geweest) was daarna met haar kinderen naar Zeeland teruggekeerd en hertrouwd met de protestantse Zeeuwse edelman jhr. Willem van Cats. Na afhandeling van de gecompliceerde boedel (inclusief openstaande rentmeestersrekeningen) van haar eerste man, was ze er in 1597 in geslaagd om haar zonen in diens bezitting te herstellen.¹⁶²

Omdat vrijwel de hele Zeeuwse adel katholiek en koningsgetrouw was gebleven en bovendien tijdens de troebelen grotendeels was uitgeweken, had Willem van Oranje, als markies van Veere en Vlissingen en beheerder van de Thoolse bezittingen van zijn oudste zoon, er bij de instelling van de nieuwe Zeeuwse bestuursinstellingen geen been in gezien om zichzelf als eerste en enige Edele van Zeeland in de regering te laten benoemen. Hun uitsluiting had echter bij de weinige overgebleven of teruggekeerde leden van de Zeeuwse adel geleidelijk aan een toenemende onvrede veroorzaakt. Dit vooral toen, onder invloed van de sterk toegenomen autonomie en regeringsinvloed van de Zeeuwse steden, veel van de van oudsher voor de adel gereserveerde hoge ambten in handen van burgers waren gekomen.

Toen dan ook in 1596, na het overlijden van de vertegenwoordiger van de Eerste Edele in de staten, Pieter de Rijcke, prins Maurits opnieuw geen Zeeuw, maar de Brabander Jacques de Malderee als diens opvolger wilde benoemen, kwamen ze in beweging en dienden een remonstrantie in bij de staten.¹⁶³ In die remonstrantie, die na enige vertraging ondertekend werd door Willem van Cats, diens oudste stiefzoon Jeronimus van Tuyll van Serooskerke en Maximiliaan van Cruiningen, vroegen de edelen herstel van hun oude (maar destijds zelden gebruikte) recht op deelname aan de Zeeuwse statenvergadering. Na enig weinig inhoudelijk overleg en onder het mom van 'dringende werkzaamheden elders',¹⁶⁴ was de prins er toen in geslaagd om de zaak op de lange baan te schuiven, maar het strijdpunt was daarmee natuurlijk niet verdwenen.

Het ligt daarom voor de hand om achter Hendrik van Tuyll van Serooskerkes Thoolse benoeming in 1611 de aanspraken van zijn stand op de stadhouder te vermoeden. Eén van de mede-ondertekenaars van de remonstrantie, Maximiliaan van Cruiningen, was immers al in 1597 lid van de Raad van State geworden.¹⁶⁵ Hendrik was door het overlijden van zijn oudere broer inmiddels hoofd van de familie geworden en iemand moet geopperd hebben dat als de weg naar de hoge regeringsambten voor een edelman dan niet meer via de vertegenwoordiging van zijn stand in het gewestelijk bestuur kon worden gerealiseerd, die via een klein stemhebbend stadje misschien een 'next best' oplossing vormde. Of hij in 1611 al in Tholen woonde is niet bekend; het verdronken Stavenisse was pas in 1599 weer drooggelegd en het is niet waarschijnlijk, maar evenmin onmogelijk.¹⁶⁶ In een tijd waarin nog algemeen werd aangenomen dat hoge geboorte een aangeboren geschiktheid tot de vervulling van

162 Notulen Staten van Zeeland, 15 april 1595 en 4 juni 1597.

163 Notulen Staten van Zeeland, 15, 18 en 22 maart 1596, de deductie op pagina 157-160.

164 Een militair 'secours' naar Calais dat in juni te laat kwam om de stad voor koning Hendrik IV te behouden (Fruijn, Tien jaren, 310).

165 Notulen Staten van Zeeland, 19 maart 1597.

166 In het kohier van de bakovens en schouwen uit 1601 (GAT, SAT, inv.nr. 298) komt de familie nog niet voor.

hoge ambten met zich meebracht, zal zijn benoeming hoe dan ook weinig lokale tegenstand hebben ontmoet. Uit een latere bron¹⁶⁷ weten we bovendien dat de heren van Serooskerke in het gewest nog steeds weinig vertrouwen genoten vanwege hun katholieke sympathieën, achtergronden en relaties en ook in dat opzicht lijkt de keuze voor Tholen (dat min of meer in dezelfde positie verkeerde) als startpunt voor een politieke carrière niet onbegrijpelijk. Dat het niet zo maar een persoonlijk initiatief is geweest, blijkt ook uit het feit dat al iets eerder dat jaar een andere Zeeuwse jonker was aangesteld tot pensionaris van Tholen, namelijk Hendriks neef, jhr. mr. Philibert van Borsselen.¹⁶⁸

Vader van deze Philibert was de in 1595 overleden baljuw van Goes, Wolfert van Borselen, een afstammeling uit het Veerse geslacht van die naam, via de bastaardtak die met Spreeuwesteyn werd aangeduid. Wolferts oudste zoon, eveneens Wolfert geheten, had zich al in 1601 in Tholen gevestigd, maar was vermoedelijk in 1611 al overleden.¹⁶⁹ Philiberts aanstellingscontract is het eerste geweest waarin de magistraat van Tholen had bepaald dat hij moest 'wesen van de gereformeerde religie ende doen professie van dien'.

Hendrik van Tuyll van Serooskerke en de nieuwe pensionaris hebben zich loyaal aan de stad opgesteld in de bij hun komst al losgebarsten ontslagzaak De Brauw en ook toen Van den Houte in de gevangenis belandde alles gedaan wat zijn invrijheidstelling kon bevorderen. Maar toen het ontslag van de baljuw eenmaal zijn beslag had gekregen, benutten ze natuurlijk wel hun kans om voor dat ambt opnieuw een jonker binnen te halen, ditmaal Hendriks jongere broer Philibert, die een veel onaangenamer mens zou blijken te zijn.

Hendrik is al in 1615, toen Zuydtlandt overleed, als gecommitteerde raad naar Middelburg verhuisd, waarna Philibert van Borsselen, na in 1615 schepen te zijn geworden, zijn leidersrol in de Thoolse magistraat heeft overgenomen en tot zijn vertrek in 1626 heeft weten te behouden. Dat ook hij behoorde tot de groep edelen die aanspraak maakte op rechtstreekse vertegenwoordiging in de Zeeuwse staten, blijkt uit zijn handtekening onder een hernieuwd verzoek aan de staten uit 1616 om 'nevens of onder de Eerste Edele te mogen compareren'.¹⁷⁰

Tegenover deze groep, waartoe ook Marinus Corvinx en secretaris Pieter van Gelre gerekend moeten worden,¹⁷¹ is geleidelijk aan (waarschijnlijk geholpen door het machtsbeluste gedrag van de al gauw impopulaire nieuwe baljuw) een rivaliserende, maar aanvankelijk vrij machteloze factie ontstaan waarvan de familie Van Vrijberghe de kern zou gaan vormen. Mr. Lieven van Vrijberghe, de tweede zoon van Willem Jacobsen van Vrijberghe,¹⁷² probeerde in 1625 Van Borsselen als pensionaris op te volgen, maar moest het afleggen tegen mr. Joachim Liens, die op dat moment prinselijk rentmeester van Sint Maartensdijk en Scherpenisse

167 Kluiver, 'Brieven van Thibaut', 54, 55.

168 Philiberts oom Adolf van Borsselen was getrouwd geweest met de zuster van Hendriks vader, Levina van Tuyll van Serooskerke.

169 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 1, 10 mei 1601, fol. 59v. In het kohier van bakovens en schouwen uit 1601 komt hij voor als eigenaar van een hoeve onder Schakerloo en een huis in de Hoogstraat. In de Genealogie der heren van Borsselen door Dek komt hij niet voor.

170 Notulen Staten van Zeeland, 17 september 1615 en 9 maart 1616.

171 Eerstgenoemde zou in 1626 Philibert van Tuyll van Serooskerke opvolgen als baljuw. Pieter van Gelres gelijknamige zoon gaf in

1648 zijn schepenplaats op omdat de adelsfactie toen onderliggende partij was geworden (P.J. Meertens, *Over de Zeeuwen*, 29 ex.).

172 De oudste zoon Jacob werd in hetzelfde jaar stadsdokter van Tholen.

was.¹⁷³ Na in 1616 nog even burgemeester van binnen geweest te zijn, moest mr. Lieven het veld ruimen en werd hij benoemd tot rekenmeester van Zeeland namens Tholen. Dat hij elke twee jaar om verlenging van zijn ambtstermijn moest vragen terwijl gecommitteerde raad Hendrik van Tuyll van Serooskerke daarvan werd ‘gedispenseert’, tekent de heersende machtsverhoudingen. Lievens twee broers, de jurist Marinus en de medicus Jacob van Vrijberghe die respectievelijk in 1617 en 1619 als schepen dienden, namen de fakkel van hem over, daarin bijgestaan door hun vader, die in 1620 en 1621 voor de laatste maal in zijn leven dat ambt zou bekleden.

5. *Opnieuw het regeringsreglement*

In 1615 besloot de Thoolse magistraat tot een nieuwe poging om herstel van de oude privilegiën te verkrijgen en verlost te worden van wat ze beschouwden als inmenging van stadhouder en staten met hun jaarlijkse wetsvernieuwing. Op 20 februari 1615 hielden hun gedeputeerden daartoe een lang betoog in de statenvergadering. Hun woordvoerder was toen waarschijnlijk de oude Willem Jacobsen van Vrijberghe, die in 1613 weer schepen geworden was en in de presentielijst als eerste van zijn deputatie in de notulen vermeld staat, vóór Van Borsselen en gecommitteerde raad Stavenisse (zoals Hendrik van Tuyll van Serooskerke nu genoemd werd). Nog tijdens de februarivergadering liet de prins al weten tegen verandering van het regeringsreglement te zijn maar, ondanks tegenstemmen van de Eerste Edele en de markiezaatsteden, schijnt toch een voorstel aangenomen te zijn om commissarissen te benoemen die een nieuw reglement moesten ontwerpen. Die commissarissen waren de baljuw, Philibert van Tuyll van Serooskerke, en de nieuwe Thoolse burgemeester van binnen, mr. Lieven van Vrijberghe. Het nieuwe reglement, dat al op 26 juni door de Thoolse magistraat werd vastgesteld, was in feite hetzelfde als vóór de verpanding van de stad in 1503 moet hebben gegolden. Hoewel de statennotulen er geen melding van hebben gemaakt en het stuk ook niet meer te vinden is, moet het in de vorm van een ‘Acte van restablisement’ in maart 1615 door de staten bekrachtigd zijn.¹⁷⁴ Volgens dit reglement zou de stadhouder bij de wetsvernieuwing niet meer betrokken zijn. Baljuw en schepenen (inclusief de afgaande burgemeester van binnen, die automatisch burgemeester van buiten werd) zouden eerst een nieuwe burgemeester van binnen kiezen, waarna de baljuw met beide nieuwe burgemeesters samen acht nieuwe schepenen zouden aanwijzen.

De kwalificatie-eisen bleven beperkt tot drie jaar voorafgaand poorterschap, dit in afwijking van een Thools aanbod in de statenvergadering van 11 maart 1615 om in de magistraat voortaan uitsluitend praktiserende gereformeerde lidmaten op te nemen.

Net als het voorgaande is echter ook dit reglement nooit in werking getreden¹⁷⁵ en baljuw Philibert van Tuyll van Serooskerke schijnt zelfs het aandeel van de burgemeesters in de ver-

173 GAT, SAT, Resolutieboek 1A, 14 en 15 mei 1615, fol. 25.

174 Notulen Staten van Zeeland, 2 maart 1619.

175 GAT, SAT, Resolutieboek 1A, 14 mei 1615, fol. 25.

kiezingsprocedure nog verder gemarginaliseerd te hebben dan zijn voorgangers. Pas nadat eind 1618 een groep 'gekwalificeerde burgers van Tholen' bij de staten had geklaagd dat hij alle regels had genegeerd en zowel niet-gereformeerden als analfabeten had aangesteld,¹⁷⁶ is de zaak definitief geregeld en (opnieuw) een nieuw reglement vastgesteld. Daarin behield de stadhouder zijn recht om uit tweetallen te kiezen en werd nu ook de toegang tot de magistratuur beperkt tot gereformeerde lidmaten.¹⁷⁷ Voor wat betreft verwantschap tussen de leden werd vastgelegd dat baljuw en burgemeesters niet meer dan één persoon mochten nomineren die hen¹⁷⁸ in bloedverwantschap in de vierde graad en in aanverwantschap in de derde graad (beide inclusief) bestond.

De tegenstellingen in de Thoolse stadsregering moeten toen al groot geweest zijn. In een door de prins via zijn vertegenwoordiger aangereikte apostille bij het reglement werd tegelijkertijd aangetekend dat de huidige baljuw vanwege de door hem gepleegde 'usurpatie'¹⁷⁹ voortaan niet meer zou mogen deelnemen aan de denominatie van burgemeesterskandidaten, maar als compensatie daarvoor de aanwijzing van kandidaten voor de acht nieuwe schepenen alleen zou mogen doen.

6. *De buitenambten*

Ook op andere terreinen hebben de nieuwe leiders van de Thoolse politiek initiatieven ontwikkeld die ten doel hadden de stedelijke zelfstandigheid en invloed op het gewestelijk bestuur te vergroten. Naast enkele vergeefse pogingen (de Zierikzeese tegenstand bleek te sterk) om de bestuursinvloed van de stad over het eiland te vergroten door die van de Zierikzeese baljuws te verminderen,¹⁸⁰ ging het daarbij vooral om de totstandkoming van een reglement voor de vergeving van hoge generaliteitsambten,¹⁸¹ waarop voortaan de steden bij toerbeurt aanspraak zouden moeten krijgen. Met dit in 1616 voor het eerst ter tafel gebrachte initiatief, dat uiteindelijk pas in 1638 tot een vrij definitief resultaat heeft geleid,¹⁸² werd uiteraard vooral door Stavenisse een persoonlijk belang nagestreefd. Hoewel hij zich ook als gecommitteerde raad plichtsgetrouw voor de stad heeft ingezet, moet hij van het begin af aan hoger hebben gemikt en de stad Tholen slechts als een vehikel voor zijn ambities hebben gezien. Dat de door hemzelf in 1624 gevoerde onderhandelingen met de prins over regeringsdeelname van de adel opnieuw niets wezenlijks opleverden moet hem in die opvatting gesterkt hebben.¹⁸³ Eind 1625 werd hij uiteindelijk toch nog lid van de Raad van State, maar na amper een jaar in dat ambt overleed hij in mei 1627.

176 Notulen Staten van Zeeland, 29 oktober 1618; ZA, Verzameling Verheye van Citters, inv.nr. 66b, 2.

177 Ibidem, 2 maart 1619.

178 Hier wordt waarschijnlijk ook verwantschap tussen leden van de magistratuur bedoeld en moet dus het woord 'elkaar' gelezen worden.

179 De Thoolse gedeputeerden protesteerden tegen de gebruikte term.

180 Notulen Staten van Zeeland, 21 oktober 1616 en 8 februari 1617.

181 Ibidem, 14 maart 1618 en 14 september 1620.

182 Ibidem, 11 en 17 mei 1638.

183 Heeringa, 'Zeeuwsche Jonkers', 134/135.

7. *De godsdiensttwisten tijdens het Twaalfjarig Bestand*

Dat Zeeland gespaard is gebleven voor de dramatische gevolgen van de twisten tussen remonstranten en contraremonstranten die Holland in deze periode verscheurden, is misschien meer geluk dan wijsheid geweest. Waarschijnlijk was de verscheidenheid van (gereformeerde) geloofsopvattingen in Zeeland niet veel kleiner dan in het minder orthodoxe Holland, maar ontbraken slechts het universitaire kader en de daarbij horende, strijdbare dogmatici die bereid waren er de eenheid van de (Zeeuwse) kerkgemeenschap voor in de waagschaal te stellen.¹⁸⁴ De contraremonstrantse geschriften van polemici als Eewoud Teelinck en Antonius Walaeus bleven daardoor zonder weerwoord.

Al in 1611 hadden afgevaardigden van de Zeeuwse synode er bij de staten op aangedrongen om steun te geven aan hun oproep tot bijeenroeping van een nationale synode, maar pas zes jaar later, toen daarover in de Staten-Generaal een besluit genomen moest worden, is het onderwerp door de statenvergadering uitvoerig behandeld. Daarbij is voor ons relevant dat vooral Tholen en Goes zich toen hebben verzet tegen de bij de andere leden heersende opvatting dat de oplossing van de geschillen gelegen zou moeten zijn in de besluiten van die Nationale Synode. Toen desondanks besloten werd om het voorstel tot bijeenroeping van die synode te steunen, verklaarden Goes en Tholen dan ook dat ze elke verantwoordelijkheid voor de gevolgen van de besluitvorming bij meerderheid, die daarvan het gevolg zou zijn, bij voorbaat van de hand wezen.¹⁸⁵ Dat juist de twee Zeeuwse steden waar het calvinisme tot dan toe het minst wortel geschoten had tot deze opstelling kwamen, zal wel niet toevallig geweest zijn. De in de vergadering aanwezige Thoolse gedeputeerden, Van Borselen, Liens en Stavenisse zullen inmiddels allen wel lidmaat van de Gereformeerde kerk geweest zijn, maar ze kunnen zeker niet als orthodoxe of leerstellig georiënteerde calvinisten worden beschouwd. Zoals al vermeld, waren de katholieke affiliaties en sympathieën van de leden van het geslacht Van Tuyll van Serooskerke algemeen bekend en ook pensionaris Liens stamde uit een familie met katholieke connecties, die in 1595 nog deelnemers aan een pelgrimstocht naar Sant Jago de Compostella had geleverd. Philibert van Borselen tenslotte, behoorde tot de Zeeuwse intellectuele elite van zijn tijd en enkele van zijn gedichten hebben de tand destijds doorstaan.¹⁸⁶ Hoewel daaruit wel duidelijk wordt dat hij een gelovig mens was, die Gods lof zong naar aanleiding van de natuur die hij beschreef, spreekt er geen enkele affiniteit met de gecompliceerde dogmatische discussie van zijn dagen uit. Zijn lijfspreuk 'van monde sober, bli van geest, simpel van herte' bevestigt de indruk dat zijn inspiratiebron eerder humanistisch dan calvinistisch geweest moet zijn.¹⁸⁷ Alles wijst erop dat genoemde heren meer affiniteit gehad moeten hebben met de Hollandse, overwegend libertijnse regententraditie dan met die van hun in Zeeland dominerende streng-calvinistische collega's.

Ook van de beide Thoolse predikanten is niets bekend van enige stellingname in het godsdienstige geschil van de Bestandsjaren. De oudste van hen, Johannes Pantinus, had in

¹⁸⁴ Meertens, *Letterkundig leven*, 187, 188.

¹⁸⁵ Notulen Staten van Zeeland, 28 augustus, 20 en 28 oktober 1617.

¹⁸⁶ Zij zijn gepubliceerd in *De Zeeusche Nachtegael* uit 1623.

¹⁸⁷ Meertens, *Letterkundig leven*, 315 cv.

die tijd ook wel wat anders aan zijn hoofd. In 1614 was hij namelijk in staat van beschuldiging gesteld vanwege een zakelijke onregelmatigheid, voor de afdoening waarvan hij zich op de magistraat had beroepen om een openbare behandeling voor de vierschaar te voorkomen. Nadat deze erin geslaagd leek te zijn om een verzoening met de tegenpartij tot stand te brengen, had zich echter een geduchtere tegenspeler aangediend, namelijk de classis Tholen en Bergen op Zoom, die in 1615 zelfstandig onderzoek wilde gaan doen aan de hand van een lijst met maar liefs vijf verschillende klachten. De magistraat had daarop de pensionaris naar de classicale vergadering gestuurd om een eind te maken aan dit naar hun oordeel onrechtmatige en eigenmachtige optreden, maar de classis had betoogd dat er al drie jaar ernstige klachten over Pantinus 'goddeloos handelen' liepen en tevens dat ze volgens de kerkenordening wel degelijk gerechtigd waren tot de genomen stappen. Ondanks dat de magistraat daarna opnieuw geprobeerd had om, ditmaal in samenwerking met de Thoolse kerkenraad, Pantinus vrij te pleiten, bleven nieuwe zaken zich aandienen. Een echtscheiding, gevolgd door een tweede huwelijk zouden hem uiteindelijk de das om doen. In februari 1620 werd hij door de Provinciale Synode te Goes van zijn ambt vervallen verklaard.¹⁸⁸ Zelfs toen bleek echter zijn krediet bij de magistraat nog groot genoeg om hem de post van stadsdokter (hij was ook medicus) te bezorgen, hetgeen hem overigens niet belet heeft om later zijn beschermers opnieuw problemen te bezorgen.¹⁸⁹

Ook zijn jongere collega, Jacob Burs, was sterk gouvernementeel ingesteld, maar tegelijkertijd een respectabel theoloog met eigen denkbeelden. Hij was in 1613 naar Tholen beroepen en zou daar tot zijn dood in 1650 predikant blijven. Zijn vader was de Middelburgse predikant Aegidius (Gillis) Burs, die als afgevaardigde van de Provinciale Synode al in 1611 en 1612 bij de staten had aangedrongen op bijeenroeping van een Nationale Synode. Zijn tweede vrouw was een dochter van de schepen Jan Cornelis Geertsen Plancken, zijn oudste zoon David Burs zou in 1640 schepen worden en één van zijn schoonzons (Marinus van der Vliet) zou het zelfs tot burgemeester van Tholen brengen. Hoewel een orthodox calvinist met piëtistische inslag, zou hij in zijn latere geschriften stelling nemen tegen de Zeeuwse remonstrantenbestrijders bij uitstek, de gebroeders Eewout en Willem Teelinck.¹⁹⁰ Weliswaar ging het daarbij in zijn eerste bekende theologische tractaat, uit 1622, om zijn bezwaren tegen de naar zijn oordeel te strenge visie van de Teelincks op de zondagsheiliging, het is zeker mogelijk dat hij ook over de twistpunten tussen remonstranten en contra-remonstranten gematigder heeft gedacht dan zijn opponenten. Voorzover bekend, heeft hij echter over dat onderwerp nooit gepubliceerd.

Wie dan ook de Thoolse uitspraken in de statenvergaderingen van 28 augustus en 28 oktober 1617 moge hebben ontwikkeld of geformuleerd, duidelijk is in elk geval dat ze niet afkomstig waren van overtuigde aanhangers van de contraremonstrantse opvattingen.

Nadat in de junivergadering van de Staten van Zeeland rapport was uitgebracht over de resultaten van de Nationale Synode van 1618/1619, kwamen in september daarna ook nog

188 Te Water, Kort verhaal der Reformatie, 301, 302; GAT, SAT, Resolutieboek Tholen, nr. 1A, pp. 41, 47, 49, 50-53, 57-59, 67.

189 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 1A, pp. 85 en 115, 116. Na in 1624 het gerucht verspreid te hebben dat in Tholen magistraatsambten te koop waren, zou hij in 1627 getracht hebben zijn collega Burs in opspraak te brengen met onbewezen 'calumniën en uytstroomisels'.

190 Meertens, Letterkundig leven, 188, 191, 169-172, 187; Op 't Hof, 'Nadere Reformatie', passim.

enkele door de Zeeuwse classes op schrift gestelde punten van bezwaar ter sprake. Daarin werd onder meer vastgesteld dat 'op het stellen van de magistraten in de classis Tholen dient gelet, also omtrent de stad Tholen desen aengaende defect is'. Het lijkt uitgesloten dat daarmee bedoeld werd op de aanwezigheid van remonstrantse magistraatsleden, dus mogen we concluderen dat toen nog niet alle leden van de magistraat tevens belijdende leden van de Gereformeerde kerk waren.

C. STADHOUDERLIJKE DOMINANTIE

1. *De oorlog hervat*

Na het Twaalfjarig Bestand zijn er nog drie militaire acties geweest waarbij stad en eiland van Tholen vrij rechtstreeks betrokken waren.

In 1622 deden koningsgezinde troepen een laatste poging om de toegangsdeur naar Zeeland, de vesting Bergen op Zoom te forceren. Na een beleg van ongeveer drie maanden moesten de aanvallers zich echter bij de nadering van het Staatse veldleger terugtrekken na niet veel meer bereikt te hebben dan de bezetting van het stadje Steenberg, het meest noordelijke onderdeel van de Bergense verdedigingslinie. Uiteraard was toen ook het eiland Tholen weer in staat van verdediging gebracht en versterkt met zes extra compagnieën onder de gouverneur van Staats-Vlaanderen, Philips de Haultain.

De volgende aanval kwam in 1631, toen een grote vloot onder Jan, de jongste Van Nassau, een in het vijandelijke leger dienende achterneef van de Oranjes, een poging deed om de Zeeuwse verdedigingsposities in de meest letterlijke zin des woords te omzeilen. Na erin geslaagd te zijn door het ondergelopen land van Saafdinge, achter de Staatse Scheldeblokkade van de forten Liefkenshoek en Lillo om, de Westerschelde te bereiken, werd hij na een vuurgevecht met de hem daar opwachtcende Zeeuwse vloot gedwongen om het eiland Tholen helemaal rond te varen. Voorbij Sint Annaland op het Slaak aangekomen, werd zijn strijdmacht vervolgens door de achteropkomende Zeeuwse vloot, onder vice-admiraal Marinus Hollaer, volledig in de pan gehakt. De bezetting van Ooltgensplaat, het oorspronkelijke doel van de aanval, was, typisch voor het in deze periode in Madrid gevoerde oorlogsbeleid, veel te hoog gegrepen geweest.¹⁹¹ Een opvallend detail van de campagne was dat de 2.000 man, die onder kolonel Morgan vanuit Bergen op Zoom ter versterking naar Tholen werden gestuurd, 'wadende, tot over hun middel, door eenen modderigen grond' zonder veel moeite de Eendracht hadden kunnen oversteken.

De inname van Hulst door prins Frederik Hendrik in november 1645 tenslotte, zou een eind maken aan de veelvuldige raids met sloepen, vooral vanuit het in 1627 door Spinola veroverde Zandvliet, waarvan het platteland van Tholen en Zuid-Beveland jarenlang te lijden had gehad. Al spoedig zouden er bestuurlijke relaties ontstaan tussen Tholen en het veroverde gebied.¹⁹²

191 De Boer, 'De Slag op het Slaak', 162 ev. Ooltgensplaat was een onversterkt dorp, gelegen op Overflakkee, recht tegenover de formidabele Staatse vesting Willemstad, de enige haven op de Brabantse oever. Het zeer mobiele Staatse leger onder stadhouder Frederik Hendrik telde ongeveer 10.000 man (aan het begin van het jaar zelfs 30.000) en was vlakbij. Spanje was financieel uitgeput. Zie ook Wagenaar, *Vaderlandsche Historie*, XI, 134-137 en Israel, *The Dutch Republic*, 513.

192 Oud-burgemeester Jacob de Vriese jr. werd in 1645 belast met het burgerlijk bestuur van de stad Hulst en Johan van Gelre, een zoon van de Thoelse stadssecretaris Pieter van Gelre, werd griffier van Hulsterambacht.

2. *Afnemende invloed van de Thoolse adelsfactie*

Toen Hendrik van Tuyll van Serooskerke in 1625 eindelijk zijn doel bereikte en tot lid van de Raad van State werd benoemd, moest zijn broer Philibert hem natuurlijk¹⁹³ opvolgen als gecommitteerde raad namens Tholen. Maar die promotie kwam eigenlijk wel wat ongelegen. Na het aanvankelijke machtsverlies dat deze geleden had bij de inwerkingtreding van het nieuwe regeringsreglement, was hij er in 1623 toch weer in geslaagd lid te worden van de 'politie'-vergadering van de magistraat en sindsdien had hij, samen met zijn neef Philibert van Borsselen en gesteund door pensionaris Joachim Liens, de stadsregering volledig kunnen domineren. In 1625 kwam aan die comfortabele situatie echter een abrupt einde. Joachim Liens overleed in maart 1625 en Philibert van Borsselen verliet later dat jaar Tholen om in Zierikzee het ambt van rentmeester Beoostenschelde te aanvaarden.¹⁹⁴ Ongeveer tegelijkertijd was ook nog een loyale burgemeester gestorven, namelijk de vleeshandelaar Jochem Aelbrechtsen van der Heyden, die tussen 1615 en 1623 zes keer burgemeester was geweest. Als Van Borsselens opvolger als buitenburgemeester was in 1625 tussentijds de in Engeland geboren Cornelis Coorne benoemd. Hij moet de zoon geweest zijn van de oude griffier van de Zeeuwse Rekenkamer, Pieter Coorne, die al sinds de jaren tachtig van de vorige eeuw op de griffie van de Zeeuwse staten had gewerkt.¹⁹⁵ Cornelis Coorne was getrouwd met Anna Jacobs van Bergen, een kleindochter van de nu 86-jarige oud-secretaris Mattheus van Bergen. Haar ouders waren omgekomen tijdens de pestepidemie van 1624¹⁹⁶ en haar man moet tot de onderliggende factie behoord hebben.

Als gevolg van een en ander ontstond in april 1626 een gespannen situatie in de magistraat rond de komende wetsvernieuwing. Dat blijkt ook uit het feit dat de raadsnotulen van de periode nogal cryptisch en moeilijk te duiden zijn, zelfs na de door secretaris Pieter van Gelre¹⁹⁷ voorgestelde weglating van twee resoluties die elkaar volstrekt tegenspreken (respectievelijk van de burgemeesters Coorne en Corvinx, met telkens vier schepenen). Blijkbaar hadden sommigen geopperd dat de nog niet formeel als gecommitteerde raad voorgedragen Van Thienhoven (zoals Philibert van Tuyll van Serooskerke nu meestal werd genoemd) zijn persoonlijke bevoegdheid om alléén de kandidaat-schepenen te selecteren niet meer zou behoren uit te oefenen. Deze had daarop echter prompt de vertrouwenskwestie gesteld en was met meerderheid van stemmen in zijn recht bevestigd. Als tegenzet hadden daarna zijn medestanders, Jacob de Vriese, Evert van Eyburgh en Johan Liens geweigerd om aan de burgemeestersverkiezing mee te doen als niet eerst van Thienhovens voordracht als gecommitteerde raad zou worden geformaliseerd. De twee eerstgenoemden hadden zich daarna echter door Coorne laten overhalen toch hun medewerking te verlenen. Mogelijk was dat echter in ruil voor de concessie dat het drietal, waaruit de stadhouder de nieuwe baljuw zou moeten aanwijzen, naast burgemeester Marinus Corvinx slechts zou bestaan uit twee relatief oner-

193 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 2, fol. 16, 15 december 1625. Hij werd 'eendrachtelijk' gekozen.

194 GAT, SAT, Resolutieboek 1A, fol. 62, 2 november 1625.

195 Notulen Staten van Zeeland, 6 januari 1593 en 8 augustus 1598.

196 GAT, SAT, Resolutieboek 1A, fol. 54, 19 juni 1624.

197 Ibidem, fol. 65v, 15 mei 1626.

Fragment van het in 1617/1618 in opdracht van het stadsbestuur door Cornelis Eversdijk gemaakte schilderij, het Oordeel van Salomo, dat in het oude stadhuis van Tholen hangt. De twee in contemporaine kleding afgebeelde personen stellen mogelijk de toenmalige burgemeesters jhr. Philibert van Borssele en Marinus Corvincx voor, terwijl de meer oosters uitgedoste figuur op de voorgrond baljuw jhr. Philibert van Tuyl van Serooskerke (met naast zich zijn ongeveer tien jaar oude zoontje Pieter) kan zijn. Zie voor deze interpretatie ook pagina 128 van "Brave koppen en glatte aengesigten" door F. van der Ploeg en C.E. Zonneville-Heyning (Middelburg, 1999). Eén van de twee burgemeesters zou overigens ook Jochem Aelbrechtsen van der Heyde kunnen zijn die in 1616, toen de opdracht aan de schilder gegeven werd, eerste burgemeester was. Foto gemeentearchief Tholen.

varen 'stroman'-kandidaten, namelijk de belastingcollecteur en marktmeester Nicolaas van Ipsen en de al eerder genoemde Evert van Eyburgh, van wie we alleen weten dat hij behalve schepen ook deken van het kramersgilde geweest is.

De nieuwbenoemde magistraat voelde zich daarna in juli toch al onafhankelijk genoeg om Van Thienhoven ernstig te berispen toen hij op hoge toon herhaling had geëist van de toezegging dat zijn benoeming zou zijn 'ad vitam, zonder revocabel te wezen dan om wettige, suffisante redenen'. Met die bevestiging is toen blijkbaar een precedent geschapen want daarna werden ook rekenmeester Lieven van Vrijberghe en de nieuwe pensionaris Cornelis Huyghen van een dergelijke 'ad vitam'-akte voorzien.

Marinus Corvincx, in mei 1626 nog wel benoemd als burgemeester van buiten, moest dus eind augustus alweer aftreden omdat hij baljuw geworden was en toen kon Marinus van Vrijberghe beginnen aan zijn in Tholen niet meer overtroffen reeks van vijftien burgemeesterschappen. De hegemonie van de adel in het Thoolse stadsbestuur had een fikse deuk opgelopen.

Opvolgers voor het lokale leiderschap waren in de beide adellijke families zelf niet beschikbaar. De enige die er oud genoeg voor was, Reinout van Tuyl van Serooskerke, een zoon van Hendrik, trouwde met een Utrechtse erfdochter en koos daarmee voor een bestuurscarrière in dat voor de adel veel profijtelijker gewest. Baljuw Corvincx werd de nieuwe voorman van de factie. Ook hij was niet in Tholen geboren, mogelijk was hij de zoon van de Vossemeerse schepen Corvinck Pietersen.¹⁹⁸ Hij bezat een klein aandeel in die heerlijkheid

¹⁹⁸ Het landbezit in beider nalatenschappen vertoont wel ongeveer dezelfde geografische spreiding, maar bevat geen herkenbaar identieke kavels.

en veel grond, ook in andere plaatsen op het eiland. Hij schijnt weinig heerszuchtig van aard geweest te zijn en in welke mate hij door Van Thienhoven op afstand bestuurd werd, weten we natuurlijk niet. Zijn zevenjarige ambtstermijn (hij overleed in 1633) heeft in elk geval weinig sporen nagelaten.

3. *Familienetwerken*

Hoewel van geformaliseerde factievorming in deze tijd vermoedelijk nog weinig sprake was en de Van Serooskerkes waarschijnlijk ook meer naar persoonlijk leiderschap dan naar onderlinge afspraken gestreefd zullen hebben, lijkt de genealogische mist van het verleden zo langzamerhand voldoende opgetrokken om in de Thoolse elite enkele familienetwerken te ontwaren die een belangrijke rol gespeeld moeten hebben bij de verdeling van de belangrijkste ambten. De aan het begin van dit boek opgenomen lijst van de regenten telt voor deze periode 65 namen van ambtsdragers, die tot 38 aan hun familienaam herkenbare families behoorden plus één eenling zonder familienaam, Voocht Cornelissen, die tot de medestanders van de Van Vrijberghes moet hebben behoord.¹⁹⁹

Zoals al vermeld, waren de twee adellijke geslachten uit dit gezelschap aan elkaar verwant. Philibert van Borsselen was een neef van de gebroeders Van Serooskerke, maar laatstgenoemden zullen zich vermoedelijk toch wel wat voornehmer gevoeld hebben. Ze waren niet alleen veel rijker,²⁰⁰ ze trouwden ook standsbewuster en hadden dus geen verwanten in Thoolse kringen.

Philibert van Borsselen was getrouwd met Lucretia van Hertsbeecke, de dochter van een Antwerpse jonker, Paulus van Hertsbeecke,²⁰¹ die al vóór de Opstand getrouwd was met een Zierikzeese burgemeestersdochter en later heer van Bruinisse was geworden. Lucretia had naast vier broers ook zes zusters, waarvan Maria trouwde met de Thoolse schepen Marinus Werckendet en Sara met pensionaris Joachim Liens²⁰² (die eerder getrouwd geweest was met een Elisabeth van Borsselen die ik in dat geslacht niet heb kunnen plaatsen).

De familie Liens bestond uit twee takken, een Sint Maartensdijkse en een Thoolse. Een nogal apocriefe gemeenschappelijk voorvader Joachim was vermoedelijk in de tweede helft van de zestiende eeuw uit Brabant naar Zeeland gekomen, waar zijn zoon Johan rentmeester van de heer van Sint Maartensdijk, Philips Willem van Oranje-Nassau geworden was. Pensionaris Joachim Liens was een zoon uit het eerste huwelijk van deze Johan, met Anna Dallens, een zuster van de Thoolse burgemeester Jacques Dallens. Joachims halfbroer, de Thoolse schepen Johan Liens, heer van Westkerke, was een zoon uit Johans tweede huwelijk,

199 Kluiver, 'Brieven van Thibaut', 79.

200 In het al genoemde kohier van de 1000ste penning stonden de Van Serooskerkes op de eerste en tweede plaats (met samengeteld 160.300 gld.) en Philibert van Borsselen op de gedeelde 16de met 24.000 gulden. Vader en drie zonen Van Vrijberghe waren vermeld voor een totaal van 162.000 gulden.

201 Ook Marinus Werckendets oudere broer Lieven, die achtereenvolgens baljuw van Poortvliet en Sint Maartensdijk, raad en burgemeester van Zierikzee en rentmeester Beoostenschelde werd, trouwde als weduwnaar met een dochter van Paulus van Hertsbeecke.

202 Marinus Werckendet en pensionaris Joachim Liens komen beiden in het kohier 1000ste penning voor met een vermogen van 24.000 gulden.

met Philippina Werckendet, een zuster van de al genoemde schepen Marinus Werckendet. Deze Johan Liens trouwde ook tweemaal, eerst met een halfzuster van burgemeester Johan Vermuyden en daarna met een dochter van schepen Marinus Werckendet, die dus zowel zijn oom als zijn schoonvader was. Van Johans kinderen trouwde Cornelis Liens met een dochter van Philibert van Borsselen en Maria Liens met burgemeester Johan Vermuyden, die na haar dood hertrouwde met Clasina Dallens, eveneens een dochter van burgemeester Jacques Dallens. Drie andere dochters van Jacques Dallens, Dana, Adriana en Margaretha Dallens trouwden ook met leden van de Thoolse magistratuur, respectievelijk burgemeester Willem van der Heyden, de zoon van al genoemde burgemeester Jochem Aelbrechtsen van der Heyden, burgemeester (en later baljuw) Marinus Corvincx en schepen Pieter Manteau van Dalem, die de zoon was van de oude burgemeester Jacques Manteau en diens tweede vrouw Catharina Vermuyden, een andere halfzuster van burgemeester Johan Vermuyden. Na het overlijden van baljuw Corvincx hertrouwde Adriana Dallens in 1635 met de schepen Anthony van den Brande, een kleinzoon van Johan Pietersen van den Brande, die in de overgangstijd respectievelijk burgemeester van Tholen en gecommiteerde raad was geweest. De moeder van deze Anthony van den Brande was een Van Borsselen-van der Hooge.

De Thoolse tak van de familie Liens, die in deze periode drie schepenen heeft geleverd, was een koopmansgeslacht dat afstamde van Pieter Liens, vermoedelijk een neef van de al genoemde Johan, rentmeester van Sint Maartensdijk. Hij was in 1589 poorter van Tholen geworden. De magistratsleden uit deze tak van de familie waren blijkbaar niet zo erg geïnteresseerd in Thoolse overheidsambten want met z'n drieën hebben ze niet meer dan zes ambts-termijnen volgemaakt en bovendien trouwden de meesten van hen met niet-Thoolse partners.

Niet alle in het hier beschreven familiecomplex voorkomende regeringspersonen waren overigens uitgesproken medestanders van de Van Serooskerkes. Een aantal van hen was blijkbaar niet zodanig aan het Thoolse pluche gehecht dat ze er een zekere ondergeschiktheid voor over hadden en bleven onafhankelijk.

Dat schijnt vooral gegolden te hebben voor de mensen met een wat ruimere horizon zoals de waterbouwkundigen Johan Vermuyden, vader en zoon Manteau²⁰³ en waarschijnlijk ook voor de hierboven genoemde, kennelijk meer op het markiezaat van Bergen op Zoom georiënteerde lakenkopers uit de Thoolse tak Liens. Hun Sint-Maartensdijkse verwanten, die blijkbaar meer aristocratische aspiraties koesterden, hebben zich daarentegen kennelijk beter thuis gevoeld in het kamp van de adel en dat gold ook de uit de dienst van de Veerse van Borsselens voortgekomen familie Dallens.

Het andere netwerk, dat zich zelfstandig en veel oranjezinder opgesteld heeft, vormde zich in deze periode rond het geslacht Van Vrijberghe.

De oude Willem Jacobsen van Vrijberghe, de laatst overgebleven regent van vóór de Satisfactie, was, zoals we al zagen, in 1621 voor het laatst schepen geweest en was in 1625 overleden. Naast de magistratsleden uit de familie Van Bergen, waarin hij als kind was opgegroeid, behoorden ook die uit het geslacht Struve tot zijn medestanders en, zoals al op-

203 Pieter Manteau van Dalem, een begaafd ingenieur en (later) schrijver van geestelijke lectuur, vertrok al na enkele jaren uit Tholen en vestigde zich, na een periode in Engeland, in Staats-Vlaanderen.

gemerkt, was burgemeester Cornelis Coorne door zijn huwelijk gelieerd aan de familie Van Bergen.

Willem Jacobsens oudste zoon, de medicus Jacob van Vrijberghe, die in 1631 secretaris van Tholen werd, was getrouwd met Maria Struve, een dochter van burgemeester Marinus Krijnsen Struve en de zuster van de twee, na elk één termijn voortijdig overleden schepenen Adriaan en Anthony Struve. Hun moeder, Janneke Logiers, was na het overlijden van hun vader hertrouwd met burgemeester Jacques Manteau, die dus een voet in beide kampen gehad moet hebben.

De tweede zoon, mr. Lieven van Vrijberghe was, zoals we al zagen, rekenmeester van Zeeland geworden en had in Middelburg een uitstekend huwelijk gedaan met de Middelburgse koopmans- en regentendochter Anna van de Perre. Hij heeft daarmee de grondslag gelegd voor de later voor de familie zo belangrijke Middelburgse relaties.

De jongste zoon van Willem Jacobsen, mr. Marinus van Vrijberghe deed het in dat opzicht, in ieder geval voor de korte termijn, misschien nog wel beter. Door zijn twee huwelijken, het eerste met een dochter van de raadpensionaris van Zeeland, Bonifacius de Jonge (1615-1625), en het tweede met diens nichtje Cornelia Johanna de Huybert, zorgde hij voor aansluiting met een uitgebreid netwerk van Zierikzeese regentenfamilies, dit in aanvulling op dat waartoe de moeder van Willem Jacobsens kinderen, Cornelia de Vager al behoorde. De lokale invloed van de familie van Vrijberghe was door deze exogame huwelijken echter duidelijk kleiner en minder op familie- en huwelijksrelaties gebaseerd dan die van hun rivalen, maar hun invloed op gewestelijk niveau is, zeker op wat langere termijn bezien, groter geweest.

Zoals we ook al zagen, moet de eveneens aan de Van Vrijberghes verwante familie Van Gelre in deze periode tot de medestanders van de adel gerekend worden. Ook zij waren, net als de Van Serooskerkes, gelieerd aan katholiek gebleven, deels uitgeweken families.²⁰⁴

Pieter van Gelre was tot zijn dood in 1636 secretaris van Tholen. Van zijn twee zonen, allebei juristen, werd Jacob griffier van Hulsterambacht en koos Pieter, na enkele jaren schepenen van Tholen geweest te zijn, voor een (succesvolle) juridische carrière in Den Haag.²⁰⁵ De afstammelingen van de Vossemeerse tak van de familie, nazaten van secretaris Pieter van Gelres broer Cornelis, kozen later voor de Zuidelijke Nederlanden.

De uitgebreide familie Strijdt schijnt, als we op hun partnerkeuzes afgaan, tot de Thoelse subtop behoort te hebben. Jan Jansen Strijdt werd na acht jaar schepenen geweest te zijn, tussen 1631 en 1648 vijf keer burgemeester en in 1638 rentmeester geestelijke goederen, nadat zijn voorganger Willem van der Heyden rekenmeester van Zeeland was geworden. Hoewel zijn familie zeker niet verdacht kon worden van katholieke sympathieën, moet Jan Strijdt toch als aanhanger van de Van Serooskerkes worden beschouwd.²⁰⁶

204 Nicolaas van Gelre, secretaris van Vossemeer, stond in contact met de uitgeweken jhr. Gillis van Wissekerke, die waarschijnlijk betrokken geweest is bij de aanval op Zeeland die leidde tot de slag op het Slaak in 1631 (Notulen Staten van Zeeland, 14 november 1629 en 22 oktober 1631). Nicolaas' dochter was getrouwd met de drost van Oudenbosch, een broer van de bekende pastoor van Halsteren, Matthijs de Beer (De Mooij, *Geloof kan Bergen verzetten*, 399).

205 Zijn zoon Pieter zou de stichter worden van een Zierikzeese regentenfamilie, die in het begin van de 19de eeuw opnieuw met de Van Vrijberghes gelieerd zou raken en daaraan uiteindelijk het familiefortuin zou nalaten.

206 Kluiver, *Brieven van Thibaut*, 79.

Een laatste familie die in deze periode een groot aantal jaren een burgemeestersambt bezette, was het oude Thoolse geslacht Huyghen, waarvan twee voorvaders al in de landsheerlijke tijd vele malen dat ambt vervuld hadden. Van de zonen van de in 1611 overleden stadssecretaris Jan Janssen Huyghen, werd mr. Cornelis Huyghen eind 1625 de opvolger van Joachim Liens als pensionaris van Tholen, daarbij zijn tegenkandidaat Lieven van Vrijberghe verslaand. Hij verwierf zich in de loop der jaren zo'n goede reputatie in de staten dat hij in 1637 benoemd werd tot griffier van de Zeeuwse rekenkamer. Hij werd toen als pensionaris opgevolgd door een andere medestander van de Van Serooskerkes, de rijke en over uitstekende relaties beschikkende mr. Pieter de Vroe.²⁰⁷ Cornelis Huyghens broer, Huybrecht Jansen Huyghen, was tussen 1626 en 1647 tien jaar burgemeester, vanaf 1636 zelfs met de hoogst mogelijke frequentie die het regeringsreglement toeliet. Hij trouwde tweemaal, eerst met een dochter van de burgemeester van het overgangsjaar 1577, Marinus Colle, wiens zonen blijkbaar katholiek gebleven zijn en daarom niet meer in de stadsregering opgenomen werden, en daarna met Maria Manteau van Dalem, een dochter van burgemeester Jacques Manteau. Ook de gebroeders Huyghen moeten tot de adelsfactie behoord hebben.

4. *Stadhouderlijke invloed*

Tijdens het stadhouderschap van Frederik Hendrik (1625-1647) zijn de eerste aanzetten gegeven tot het later door Willem III ver doorgevoerde systeem waarbij daartoe niet formeel benoemde functionarissen werden ingezet als zaakwaarnemers van de stadhouder voor bepaalde taken of gebieden. Afhankelijk van de persoonlijke integriteit van zulke vertrouwelingen (of, zo men wil, gunstelingen) en de mate waarin de stadhouder de zaken aan hen overliet en/of openstond voor kritiek op hun handelen, kan zo'n werkwijze zowel tot grotere zorgvuldigheid als grove willekeur leiden. Vooral waar het ging om de vervulling van de vele ter begeving van de stadhouder staande ambten, heeft de wijze waarop deze gedelegeerde taak in Zeeland in het algemeen werd vervuld een slechte naam gekregen. Zoals we nog zullen zien, lijken de praktijken van deze heren uiteindelijk een negatieve invloed gehad te hebben op het plichtsbesef, het verantwoordelijkheidsgevoel en het morele gehalte van de regentenstand als geheel.

In Zeeland lag het voor de hand dat de vertegenwoordiger van de Eerste Edele in de staten ook als adviseur voor de magistraatsbestellingen in de verschillende steden zou optreden, maar pas vanaf 1631, toen Frederik Hendrik in dat ambt Johan de Knuyt verkoos boven de zittende functionaris Adriaan van Manmaker,²⁰⁸ schijnt het een gestructureerd onderdeel van diens taak geworden te zijn.

Hoewel in de beschikbare bronnen niets te vinden is van de rol die De Knuyt bij de Thoolse magistraatsbestelling inhoudelijk heeft gespeeld,²⁰⁹ is het aannemelijk dat de als

207 Hij was heer van Reimerswaal en in Vossemeer. Zijn moeder was een tante van de invloedrijke Middelburgse regenten Apollonius en Adriaan Veth.

208 Kluiver, *De soevereine en independente staat Zeeland*, 116-118.

209 In Worps uitgave van de Briefwisseling van Constantijn Huygens komt slechts eenmaal een Thoolse benoeming aan de orde: die van een schout in 1634.

oranjegezind bekend staande medestanders van de gebroeders Van Vrijberghe daarvan geprofitteerd hebben.

In het algemeen lijkt stadhouder Frederik Hendrik overigens van zijn benoemingsrechten een evenwichtig en terughoudend gebruik gemaakt te hebben. Voor een gematigd en diplomatiek ingesteld bestuurder als hij was, was dat ook vrij vanzelfsprekend. Te drastische veranderingen konden immers al gauw tot plaatselijke onrust en ordeverstoringen leiden, die de stabiliteit van het aristocratische bestuursstelsel bedreigden.

De feitelijke macht van stadsbestuurders tijdens de Republiek was slechts gering.²¹⁰ Ze beschikten nauwelijks over middelen om hun gezag met geweld kracht bij te zetten en het volk was niet onderdanig van aard. In een klein stadje als Tholen kwam daar nog bij dat de regenten, behalve misschien op hun boerderij op het platteland, geen enkele mogelijkheid hadden om zich fysiek van het volk te distantiëren. Alles wat ze deden of nalieten, in ambt of werk, in hun publieke of privéleven, was onmiddellijk en bij iedereen bekend. Ook alweer als gevolg van het ontbreken van repressiemiddelen stond iedereen bovendien altijd klaar om luidkeels van zijn eventuele ongenoegen te getuigen. Handhaving van orde en rust schijnt daardoor soms belangrijker geweest te zijn dan de realisatie van andere politieke ambities, dan consensus en poldermodel avant la lettre.

Toen baljuw Marinus Corvinx in 1633 overleed werden er, anders dan bij zijn benoeming, ditmaal wél drie serieuze kandidaten voor zijn opvolging genomineerd, namelijk de 26 jaar oude jhr. Pieter van Tuyll van Serooskerke, de oudste zoon van gecommitteerde raad Philibert van Tuyll van Serooskerke, en de burgemeesters Marinus van Vrijberghe en Willem van der Heyden. De stadhouder koos, waarschijnlijk trouw aan vroegere toezeggingen aan de Zeeuwse adel, voor eerstgenoemde, die voortaan met de naam van zijn Zuid-Bevelandse bezitting Van Maelstede zou worden aangeduid.

Zes jaar later overleed Philibert van Tuyll van Serooskerke zelf en de adelsfactie in de Thoolse magistratuur bleek nog steeds sterk genoeg om Van Maelstedes jongere broer, de toen 24 jaar oude Jeronimus van Tuyll van Serooskerke, die geen enkele voorgaande bestuurservaring had, met meerderheid van stemmen tot gecommitteerde raad te doen kiezen.

Pas na de dood van stadhouder Frederik Hendrik kwamen in de Thoolse machtsverhoudingen echte veranderingen tot stand toen zijn minder scrupuleuze opvolger, prins Willem II, in plaats van De Knuyt de Middelburgse oud-burgemeester (en wat later gecommitteerde

Hendrik Thibaut, de adviseur van prins Willem II voor magistraatsbenoemingen. Zijn bemoeienissen met de stadsregering van Tholen hebben grote invloed gehad op de Thoolse machtsverhoudingen. Naar een gravure uit 1650. ZA, KZGW, Zelandia Illustrata, IV, 869.

210 Van Deursen, Kopergeld van de Gouden Eeuw, 183.

raad namens Middelburg), Hendrik Thibaut als zijn adviseur voor Zeeuwse magistraatszaken had aangetrokken. Was onze informatie over Thoolse factievorming tot nu toe vrijwel uitsluitend gebaseerd op ‘circumstantial evidence’ en zijdelingse informatie, een viertal, als gevolg van de plotselinge dood van deze stadhouder bij toeval bewaard gebleven brieven van Thibaut,²¹¹ verschaft ons plotseling expliciete informatie en commentaar van een (partijdige) tijdgenoot over de Thoolse magistraatsvernieuwingen van 1649 en 1650. Uit die brieven komt Thibaut naar voren als de strijdbare en goed geïnformeerde leider van de militant-calvinistische en oranjegezinde Walcherse regentengroep van Vlaamse herkomst, die zich in deze periode afzette tegen de meer Hollands- en Staatsgezinde groepering waarvan de autochtoon-Zeeuwse familie Veth de kern vormde.²¹²

Omdat de Van Vrijberghes na het terugtrekken van burgemeester Huybrecht Jansen Huyghen in Tholen weer de overhand hadden gekregen, stonden de Van Serooskerkes²¹³ in mei 1649 blijkbaar op het punt om, nadat ze eerst tevergeefs geprobeerd hadden de onafhankelijke binnenburgemeester Johan Vermuyden helemaal te passeren,²¹⁴ Philibert van Borssele, de gelijknamige zoon van zijn in 1627 overleden vader, naar voren te schuiven als burgemeester ‘neffens d’ heer Vermuyden.’ Op advies van Thibaut werd dit plan echter door de prins verijdeld en de al wat oudere stadsdokter Adriaan Bolle aangesteld als burgemeester van binnen.

Ondanks dat in mei 1649 bovendien de factie van de als oranjegezind en als weinig veel-eisend beschreven Marinus van Vrijberghe versterkt werd doordat enkele tot de adelpartij behorende schepenen, waaronder de oude Jan Strijdt en Pieter van Gelre, en de nieuwkomer François Leydecker, niet werden herbenoemd, moest Thibaut er een jaar later opnieuw aan te pas komen om te voorkomen dat de Van Serooskerkes alsnog de overhand zouden houden. Johan Vermuyden, die hij elders betitelt als ‘niet te betrouwen’, ongetwijfeld vanwege de kans dat deze, ‘t minste miscontentement ontvangende, sich terstont can voegen met de partij van den bailjouw’, had zich namelijk bij hem beklaagd over het wantrouwen dat Marinus van Vrijberghe hem toedroeg.²¹⁵ Na in april in een gezamenlijk gesprek beide heren zo goed mogelijk met elkaar verzoend te hebben, zond Thibaut de prins in mei 1650 een zeer gedetailleerd voorstel voor de magistraatsvernieuwing van dat jaar. Daarin kon hij uitgaan van twee blijkbaar reeds aan hem doorgegeven nominatielijsten voor de schepenplaatsen, die van baljuw Van Maelstede, samen met binnenburgemeester Bolle met veertien namen en die van buitenburgemeester Vermuyden met vier namen. Omdat hij Vermuyden blijkbaar nog steeds niet helemaal vertrouwde, ging Thibaut daarbij zover in details dat hij de prins dringend aanried om Vermuyden er in een persoonlijk gesprek toe te brengen om één van diens eigen schepenkandidaten te laten wijken voor Commer Cornelis Commersen, een medestander van Van Vrijberghe. Bij de vrijwel geheel conform zijn advies uitgevoerde benoemingen is daarna zelfs bewust afgeweken van het regeringsreglement. Dr. Bolle werd voor benoeming als burgemeester van buiten

211 Kluiver, ‘Brieven van Thibaut’, nrs. 6, 15, 17 en 17.

212 Van der Bijl, *Idee en Interest*, 19.

213 Hij noemt de jongste broer Jeronimus, klaarblijkelijk de leider van de twee, steeds het eerst.

214 Kluiver, ‘Brieven van Thibaut’, voetnoot 140 op pag. 75.

215 Mogelijk was Bolle, een medestander van Van Maelstede, om die reden burgemeester van binnen geworden in plaats van Marinus van Vrijberghe, die in 1648 hoger op de schepenlijst stond. Gezien Vermuydens familiebanden met de tegenpartij was enig wantrouwen overigens wel op zijn plaats.

gepasseerd voor Voocht Cornelissen en van de veertien door de baljuw en Bolle genomineerde schepenkandidaten werden er maar twee benoemd. Door de benoeming van Commer C. Commersen verwierf burgemeester Marinus van Vrijberghe nu een zo ruime meerderheid in de magistraat, dat zijn collega Vermuyden zo nodig altijd zou kunnen worden overstemd. Deze magistraatswisseling betekende voor een aantal regenten, waaronder Huybrecht Jansen Huyghen, Philibert van Borsselen jr.,²¹⁶ Pieter van Gelre en Pieter Manteau van Dalem, het einde van hun deelname aan de Thoolse stadsregering. Dat zulke drastische ingrepen echter metterdaad ongewenste gevolgen konden hebben, zouden zowel de Thoolse magistraat als Hendrik Thibaut²¹⁷ na de onverwachte dood van prins Willem II nog ondervinden.

Met dat alles was intussen wel bereikt wat secretaris Jacob en burgemeester Marinus van Vrijberghe op eigen kracht niet was gelukt: hun familie tot de machtigste van Tholen te maken.

In zijn brieven noemt Thibaut Marinus van Vrijberghe meermalen enigszins neerbuigend 'den goeden Vrijbergen' en hij prijst daarbij uitsluitend diens prinsgezindheid en meegaandheid. Van Marinus' assertiviteit schijnt hij geen hoge dunk gehad te hebben want, schrijvend over de slechte relatie tussen Johan Vermuyden en Marinus van Vrijberghe maakt hij zich zorgen dat de eerste zich aan de tweede 'sal ontsachlijck maeken' en merkt daarna op dat 'de vrees in den goeden Vrijbergen vrij wat te hoogh gaet ende door het thonen van deselve sijn vianden couragie geeft'.²¹⁸

Ook secretaris Jacob van Vrijberghe lijkt een bescheiden, weinig dominante figuur geweest te zijn. Bij zijn aantreden als stadsdokter in 1614 had hij bijvoorbeeld bedongen dat hij niet verplicht zou kunnen worden om pestlijders te bezoeken en toen deze ziekte in 1624 uitbrak, maakte hij inderdaad van die vrijstelling gebruik. Hij deed toen ook uit eigen beweging tijdelijk afstand van zijn gage.²¹⁹ Dat hij desondanks een sociaal meelevend mens was, blijkt uit het gegeven dat hij, ook toen hij al lang geen stadsdokter meer was, vaak gewone mensen hielp met kleine leninkjes.²²⁰

In de magistraat van 1650 werd de positie van beide broers nog verder versterkt door het aantreden van de volgende generatie van de familie van Vrijberghe. De oudste zoon van Marinus, mr. Bonifacius van Vrijberghe was al in 1648 pensionaris geworden in plaats van Johan Cooman, die toen (om plaats te maken?) ontslagen was,²²¹ en diens neven Wilhelm en mr. Cornelis van Vrijberghe, oudste en tweede zoon van respectievelijk Jacob en Lieven van Vrijberghe, bezetten daarin een schepenplaats.²²²

216 Hij werd enige jaren later, na een rol gespeeld te hebben in de twisten over de vernieuwing van het regeringsreglement in 1651, baljuw van Poortvliet.

217 Thibaut werd als geëngageerde raad ontslagen na een oproer in Middelburg in 1651 en keerde pas veel later (en gematigder) terug in de Middelburgse magistraat.

218 Kluiver, 'Brieven van Thibaut', 71.

219 GAT, SAT, Resolutieboek 1A, fol. 55v, 3 augustus 1624.

220 GAT, RAZE inv.nr. 5201, Register van plechten, passim.

221 Hij was een schoonzoon van burgemeester Huybrecht Jansen Huyghen.

222 Niet minder dan veertien zonen van de drie broers bereikten de volwassen leeftijd. Tien van hen bekleedden ambtelijke of politieke functies, drie werden officier in het Staatse leger en één stierf als koopman in Riga.

5. Lokale gebeurtenissen en gewestelijke politiek

Behalve berichten van oorlog en oorlogsdreiging en de al vermelde perikelen rond de magistraats- en andere benoemingen, vonden er in deze periode weinig opvallende lokale gebeurtenissen plaats die vermelding vereisen. Het belangrijkste bouwproject uit de periode is, naast de vernieuwing van het stadhuisarillon in 1627, de aanleg van de zuivel- en groen(te) markt in 1622 geweest.

In 1624 bereikte het plaatselijk beschikbare onderwijs zijn hoogste punt met de stichting van een Latijnse school, waarvan ds. Jacob Burs als eerste rector fungeerde en die tot na 1683 heeft bestaan.²²³ Naarmate de militaire activiteiten in de laatste jaren van de oorlog, voornamelijk als gevolg van geldgebrek bij de vijand, afnamen, moet ook de sterkte van de op Tholen gelegerde troepen verminderd zijn, met alle nadelige gevolgen vandien voor de lokale bedrijvigheid. Al in 1626 klaagde de stad in de statenvergadering over te weinig garnizoenen, al zal toen de al eerder genoemde overlast van de veelvuldige raids wel de voornaamste aanleiding geweest zijn. In 1627 werd ook voor de eerste keer een stedelijke maatregel genomen, die tot doel gehad moet hebben om de toestroom van nieuwe burgers te bevorderen. Deze konden voortaan rekenen op een tijdelijke vrijstelling van exue²²⁴ en andere belastingen.²²⁵

Zoals al aangestipt, was de Thoolse stadsregering altijd al nauw betrokken geweest bij het reilen en zeilen van de plaatselijke kerk, maar pas aan het einde van deze periode schijnt dat aanleiding geworden te zijn tot een verschil van mening waarin de magistraat meende zijn gezag als 'voedstermoeder der kerk' nadrukkelijk te moeten laten gelden. In juni 1650 had de predikant Daniel van Middelhoven het aanvangstijdstip van de wekelijkse woensdagochtend-kerkdienst met een uur vervroegd zonder daarvoor vooraf toestemming te vragen aan de magistraat. Na op beleefde wijze op die nalatigheid gewezen te zijn, had hij zich verontschuldigd en toegezegd dat herhaling zou worden vermeden, maar toen hij drie maanden later 'met het korten der dagen' van de kansel aankondigde dat de kerkdienst weer een uur later zou beginnen, had hij opnieuw verzuimd daarover met de magistraat te overleggen. Deze voelde zich nu in zijn autoriteit 'gekrenkt' en eiste formele genoegdoening.²²⁶ Of hij die toen volledig gekregen heeft, is niet meer na te gaan, waarschijnlijk omdat na de dood van Willem II minder triviale zaken de volledige aandacht opeisten. Voor de als ambassadepredikant begonnen Middelhoven bleef het echter blijkbaar moeilijk om het gezag van de plaatselijke magistraat te erkennen want in 1653 en 1655 kwam het opnieuw tot conflicten, waarbij hij de stadsregering zelfs een keer vanaf de kansel kritiseerde nadat hij door deze was aangesproken over te lang uitgestelde kerkenraadsverkiezingen.²²⁷ Voorzover na te gaan heeft de stadsregering zich bij deze aanvaringen steeds als de wijste doen kennen en is een confrontatie vermeden.

223 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 2, 27 december 1683, fol. 190, 190v, de benoeming van Josephus de la Court als rector.

224 Een soort vermogensbelasting bij vertrek uit de stad.

225 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 1A, fol. 68v, 2 maart 1627.

226 Ibidem, ff. 111v, 113v, 9 juni en 18 september 1650.

227 Ibidem, 17 januari 1653 en 12 februari 1655.

In de Zeeuwse staten werd Tholen inmiddels als een volwaardig lid beschouwd, dat ook voldoende vertrouwen genoot om mee te draaien in commissies en deputaties. Zowel pensionaris Cornelis Huyghen als Marinus van Vrijberghe woonden in hun ambtsperioden trouw vrijwel alle vergaderingen bij, dit in tegenstelling tot de gecommiteerde raden, achtereenvolgens vader en zoon Van Tuyll van Serooskerke, die zelden als vertegenwoordigers van de stad de statenvergadering bijgewoond hebben en vrijwel alleen in de presentielijsten voorkomen als woordvoerders van de Zeeuwse Admiraliteit of een statencommissie.

Veruit de belangrijkste politieke zaken waaraan Tholen in deze periode in de staten zijn steentje moest bijdragen, waren de onderhandelingen die geleid hebben tot de vrede van Munster in 1648 en de stellingname van de Staten van Zeeland ten opzichte van de door Willem II in 1650 gepleegde aanslag op Amsterdam.

Zoals te verwachten was, had het overwegend calvinistische gewest Zeeland bij de vredesonderhandelingen grote moeite met de voorstellen inzake de vrijheid van godsdienstuitoefening in Brabant en de aanvankelijk door Spanje opgeëiste 'geestelijke souvereiniteit' over dat generaliteitsgebied. De behandeling van dit punt in de statenvergadering van januari 1647 leidde tot het door Middelburg geformuleerde (maar eerder door de prins aangereikte) 'plat afslaan' van de Spaanse voorstellen. Daarvan hadden alleen Goes en Tholen zich enigszins gedistantieerd door voor te stellen om pas 'nader te disponeren' als voor zo'n regelrechte afwijzing niet vooraf steun van de andere gewesten zou kunnen worden gevonden. Wat Tholen betreft hebben we hier echter misschien te maken met een van de laatste uitingen van het 'dapper Hollants spreken' van de Van Serooskerkes, waarvan Thibaut hen in één van zijn brieven had beschuldigd.²²⁸

Het Zeeuwse verzet tegen de definitieve sluiting van de vrede van Munster kon echter rekenen op eensgezinde steun in de statenvergadering, dit ondanks de tijdens de behandeling wel degelijk gesignaleerde tegenstelling tussen de economische belangen van enerzijds de handeldrijvende zeesteden en anderzijds de agrarische landsteden van het gewest.²²⁹

Toen daarentegen op 14 augustus 1650 in de staten werd voorgesteld om de door Willem II gepleegde aanslag op Amsterdam goed te keuren en te 'lauderen' bleef Goes in de statenvergadering hardnekkig zijn instemming weigeren. De gedeputeerden van Tholen, die in tegenstelling tot hun Goese collega's hun posities aan de prins te danken hadden, waren met het voorstel toen al zonder meer akkoord gegaan.

228 Kluiver, 'Brieven van Thibaut', 54.

229 Kluiver, *De soevereine staat Zeeland*, 172-225.

D. FAMILIEREGERING

1. *Zeeland stadhoudersloos*

Toen prins Willem II op 6 november 1650 plotseling overleed, hadden de Staten van Zeeland maar weinig tijd nodig om (al op de 16e) te besluiten dat de bedieningen van zijn vertegenwoordigers in de staten en de Zeeuwse rekenkamer 'kwamen te cesserem'. Hoogstwaarschijnlijk wisten ze toen nog niet eens dat zijn zoon, de latere Willem III, inmiddels (op 8 november) geboren was en klaarblijkelijk hadden ze het niet nodig gevonden om daarop te wachten. In hun beraadslagingen is het onderwerp ook pas tien jaar later opnieuw aan de orde gekomen.

Het Zeeuwse volk, met zijn overwegend uit de Zuid-Nederlandse gewesten stammende predikanten, was inmiddels vrijwel homogeen orthodox-calvinistisch. Behalve op het platteland van Zuid-Beveland en in mindere mate op Tholen, waren er vrijwel geen katholieken meer en bijna alle stads- en dorpsbestuurders waren belijdende leden van de heersende kerk. Die kerk was in 't algemeen zeer loyaal aan de gewestelijke regering en, behalve misschien in de grootste steden, zaten de kerkenraden dan ook vol met ouderlingen en diakenen die tevens baljuw, schepen of burgemeester waren. De klassicale vergaderingen hielden nauwlettend toezicht op de zuiverheid van de leer, de heersende moraal en de volksgebruiken en, anders dan in het veel toleranter en vrijzinniger Holland, vonden zij in de staten meestal gehoor voor hun aansporingen om andersgezinde religieuze uitingen²³⁰ metterdaad tegen te gaan.

Anders dan zijn remonstrantsgezinde vader had prins Willem II zich bewust met deze bevolkingsgroep geïdentificeerd, hetgeen de traditioneel toch al bij het volk en zijn predikanten aanwezige oranjegezindheid nog had aangewakkerd. Als we dan ook nog in aanmerking nemen dat Hendrik Thibaut toch wel het een en ander bereikt had met zijn pogingen om de stadsregeringen te ontdoen van Staatsgeoriënteerde, meer vrijzinnige elementen, is het wel wat merkwaardig dat de statenvergadering desondanks zo snel en unaniem tot de conclusie was gekomen dat het beter zou zijn om met slechts zes stemmende steden en dus zonder de Oranjes een nieuw begin te maken. Dat men zich daarmee kon ontdoen van de vertegenwoordiger van de prins, de impopulaire Johan de Knuyt, die men onder meer verweet tijdens de vredesonderhandelingen in Munster de specifiek-gewestelijke belangen in de steek te hebben gelaten (en die bovendien wel erg plotseling rijk geworden was!), zal een belangrijke overweging geweest zijn, maar ook een algemeen gevoel van opluchting en een zekere euforie moeten een rol gespeeld hebben.

De regenten van die zes steden (eigenlijk maar vier als we de door de voogden van Willem III toch min of meer op afstand bestuurde vazalsteden Vlissingen en Veere niet meetellen), vormden maar een heel dunne bovenlaag van enkele honderden mannen, die zich immers tegelijkertijd gerealiseerd moeten hebben dat hun machtspositie onvoldoende was om

230 Zie hiervoor Romeijn, 'Huwelijksrecht en incest in Zeeland tijdens de Republiek' in: *Nehalennia* 1995, nr. 104.

dat wijdverbreide oranjegevoel echt in toom te houden. Aan de ene kant lokte natuurlijk de door Holland nagestreefde 'ware vrijheid' zonder 'eminent hoofd', maar aan de andere kant waren zij zich ongetwijfeld bewust van de noodzaak om regelmatig tegemoet te komen aan de wensen van het oranjegezinde volk.

Voor de korte termijn betekende het laatste bijvoorbeeld dat moest worden meegewerkt aan voorstellen die tot doel hadden de bestuurlijke aanspraken van het jonge prinsje voor de toekomst zeker te stellen. Het door de staten in deze periode gevoerde beleid is dan ook door velen (op zichzelf beschouwd terecht) veroordeeld als inconsistent of zwalkend, maar waarschijnlijk getuigde het slechts van een scherp inzicht in de voor Zeeland wel erg beperkte beleidsruimte die het aristocratische bestuurssysteem van het gewest zijn regenten bood. Dat had ook Johan de Witt, de grote voorman van de 'ware vrijheid', blijkbaar heel goed begrepen toen hij in 1663 aan de advocaat-fiscaal van de Zeeuwse Admiraliteit, Adriaan Fannius, schreef over 'de groote ongemakken die de regering daer onderworpen blijft uut oorsaecke dat de regenten telckens naer de gemeente moeten omsien'.²³¹

Als één van de eerste stappen moesten nu natuurlijk de regeringsreglementen van de steden waar de stadhouder benoemingsrechten had gehad, worden aangepast en men koos daarbij voor een formule waarbij de nieuwe reglementen werden voorzien van een octrooi van de staten, waarna de wetsvernieuwingen zelf volledig aan de stadsbesturen zouden worden overgelaten. Zowel in Tholen als Middelburg leidden pogingen om daarbij de macht in nóg minder handen te concentreren dan voorheen al vrij snel tot problemen. In Middelburg resulteerde dat in een volksoproer dat Hendrik Thibaut al zijn overheidsambten kostte. Ondanks de tegenwerking van zijn stad bleek hij echter invloedrijk genoeg om aan een comeback te beginnen die hem via het rentmeesterschap Bewestenshelde vanaf 1654²³², in de jaren zestig terugbracht op het Middelburgse pluche.

In Tholen begon men ermee baljuw Van Maelstede uit te sluiten van deelname aan de politieke vergaderingen van de magistraat²³³ en vervolgens werd bij de staten een nieuw regeringsreglement ingediend dat hem ook elke bemoeienis met de jaarlijkse wetsvernieuwing ontnam. Het rekest waarin hij daartegen protesteerde werd aanvankelijk in de statenvergadering zonder meer terzijde gelegd, omdat hij immers zijn ambt 'exerceerde uit de naam van de Grafelijkheid, die daarover de volle dispositie heeft'.²³⁴

De Thoolse magistraat (er was moeizaam unanimitieit bereikt want Anthony van den Brande had aanvankelijk tegengestemd) bleek hiermee echter een veel te korte bocht genomen te hebben. Na meerdere rekest en een contrarekest van zowel de baljuw zelf als verschillende burgergroeperingen, werd daarom in de statenvergadering tegen de zin van Tholen besloten om commissarissen naar de stad te sturen voor een onderzoek ter plaatse.²³⁵ De Thoolse magistraat had inmiddels al een concessie gedaan en de baljuw weer toegelaten als kiezer bij de schepenbenoemingen en (op persoonlijke titel) als deelnemer aan de politieke

231 Fruin e.a., Brieven van Johan de Witt, dl. 2, 428 (W.H.G. derde reeks nr. 25).

232 Notulen Staten van Zeeland, 4 februari 1654.

233 GAT, SAT, Resolutieboek 1A, 6 maart 1651, fol. 118bis.

234 Notulen Staten van Zeeland, 25 april 1651.

235 Ibidem, 20 september 1651. Gedeputeerd worden drie burgemeesters van de drie grootste steden.

vergaderingen.²³⁶ Dat bleek nog niet genoeg. Uiteindelijk kreeg hij eerstgenoemde functie ook terug bij de burgemeesterverkiezingen, maar zijn verzoek om ook nog een stem bij de verkiezing van de raadsman werd ook door de commissarissen van de hand gewezen.²³⁷

Het nieuw ingestelde ambt van raadsman was blijkbaar bedoeld om te voorkomen dat de samenstelling van de magistraat uitsluitend zou gaan afhangen van mensen die daarin zelf al zitting hadden. Hij zou namelijk niet alleen lid zijn van de politieke vergadering, maar zou ook een stem hebben in de jaarlijkse verkiezing van burgemeesters en schepenen. De eerste die het ambt bekleed heeft, was echter de oude secretaris Jacob van Vrijberghe, waardoor eigenlijk het beoogde doel niet gediend werd omdat zijn familie in Tholen toch al de dienst uitmaakte.

Andere nieuwe bepalingen in het daarna door de staten bekrachtigde regeringsreglement regelden dat de afgaande burgemeester van buiten automatisch schepen zou worden en aan de verkiezing van zijn zeven collega's zou deelnemen, dat elk jaar maximaal drie schepenen zouden mogen 'uitvallen zonder aan deselve gehouden te zijn' en dat in het college niet meer dan twee personen gekozen zouden mogen worden die elkaar of de kiezers in affiniteit (aanverwantschap) in de tweede graad of in consanguiniteit (bloedverwantschap) in de derde graad (beide inclusief) verwant waren.

Onder de personen die het voor de baljuw opgenomen hadden, bevonden zich, behalve natuurlijk zijn broer de gecommitteerde raad (die tegelijkertijd betrokken geweest moet zijn bij de laatste vergeefse poging om de Zeeuwse adel een stem in de staten te bezorgen²³⁸), de al eerder als pensionaris ontslagen Johan Cooman en twee slachtoffers van de wetsvernieuwing van 1649, mr. François Leydecker en jhr. Philibert van Borsselen jr., allen ondertekenaars van bij de staten ingediende rekestten.

De drijvende kracht achter de poging om de invloed van de baljuw op de regeringssamenstelling helemaal te elimineren, is waarschijnlijk de jonge Cornelis van Vrijberghe geweest die, hoewel slechts vijfde of zesde op de schepenlijst, in 1651 een aantal voor deze zaak belangrijke statenvergaderingen had bijgewoond.

2. *De Grote Vergadering; opnieuw de buitenambten*

Al direct in november 1650 had Holland het initiatief genomen tot de bijeenroeping van een bijzondere vergadering van de Staten-Generaal, om daarin de door het overlijden van de stadhouder en kapitein-generaal ontstane situatie te bespreken en tot noodzakelijke aanpassingen van het staatsbestel te komen. De bedoeling was geweest dat alle gewestelijke statenvergaderingen van de Republiek daartoe in een plenaire vergadering in Den Haag zouden bijeenkomen en hoewel dat uiteindelijk maar gedeeltelijk gelukt is, hebben voor Zeeland wel alle stemhebbende steden er aan deelgenomen. Voor Tholen zijn daartoe gedeputeerd geweest de burgemeesters van 1651, Marinus van Vrijberghe en Johan Vermuyden, alsmede de pensionaris van de stad, Marinus' zoon Bonifacius van Vrijberghe. Behalve de al genoemde overheveling van

236 GAT, SAT, Resolutieboek 1A, 11 en 17 september, 7 oktober 1651, ff. 123, 124 tot 128.

237 Notulen Staten van Zeeland, 23 en 31 oktober, 1 november 1651.

238 Ibidem, 8 juni 1651.

de stadhoudelijke bevoegdheden inzake de benoeming van stadsbestuurders naar de gewestelijke staten, werd daar onder druk van Holland tevens besloten om voorlopig geen nieuwe kapitein-generaal aan te stellen, een besluit dat de gemoederen nog vele jaren zou bezighouden. Eveneens op militair gebied werden bovendien de gewestelijke en stedelijke bevoegdheden uitgebreid, wat natuurlijk de effectiviteit van de centrale commandovoering over leger en vloot verzwakte en vaak geleid heeft tot orangistische volksbewegingen in tijde van oorlog of oorlogsdreiging. Zeeland heeft zich daarna dan ook al gauw aangesloten bij een beweging die ten doel had het kleine prinsje te benoemen tot kapitein-generaal en dat ambt tot zijn meerderjarigheid te laten waarnemen door een luitenant-generaal, bij voorkeur een familielid (de Friese stadhouders Willem Frederik van Nassau werd daarvoor het meest genoemd).²³⁹

Door het wegvallen van de invloedrijke stem van de Eerste Edele in de Zeeuwse statenvergadering werd de besluitvorming daar moeizamer omdat de vaak doorslaggevende stem namens de stadhouder nu ontbrak en plaatsmaakte voor vergaande en tijdrovende uitingen van stedelijk particularisme. De meeste voorbeelden daarvan vallen uiteraard buiten het bestek van dit boek, behalve in elk geval het voor de kleine steden wel zeer relevante onderwerp van de vergeving van de buitenambten, dat vanaf oktober 1652 in de vergaderingen opnieuw uitvoerig aan de orde is geweest.

In 1638 was, ondanks een aanvankelijke boycot van Middelburg, een regeling voor de verdeling van zulke ambten ingevoerd die voorzag in een verdeling van de benoemingen bij toerbeurt over de stemhebbende steden voor vijfjarige termijnen. Daarbij was een uitzondering gemaakt voor de vertegenwoordiger van de Eerste Edele, die permanent één van de drie Zeeuwse zetels in de Staten-Generaal mocht bezetten. Behalve dat die nu was weggefallen, was ook Middelburg, dat nooit officieel met deze regeling had ingestemd, nu blijkbaar vastbesloten om zich niet opnieuw de kaas van het brood te laten eten door genoeg te nemen met evenveel posten als bijvoorbeeld het kleine Tholen dat nog geen tiende deel van zijn inwonertal had.²⁴⁰ Vele vergaderingen, deliberaties en varianten later, leek op 11 april 1653 een overeenstemming bereikt en konden de Thoolse gedeputeerden, de burgemeesters Johan Vermuyden en Cornelis van Vrijberghe, van de gelegenheid gebruikmaken om de eveneens aanwezige pensionaris Bonifacius van Vrijberghe te laten aanwijzen als lid van de Raad van State,²⁴¹ als opvolger van de wegens corruptie geschorste Jacob van Berchem.²⁴² Dat bleek echter al gauw een voorbarige stap. Niet alleen werd hun initiatief aanvankelijk door hun eigen magistraat gedesavouéerd, later bleken ook de namens sommige andere leden 'op welbehagen' gegeven goedkeuringen het bij hun principalen niet gehaald te hebben en kwam de hele zaak opnieuw op losse schroeven te staan. Pas in de februarivergadering van 1654, nadat een commissie voorstellen had uitgewerkt om de gerezen geschillen te beslechten, werd uiteindelijk een compromis bereikt en een nieuwe regeling overeengekomen. Daarin werd bepaald dat

239 Notulen Staten van Zeeland, 23 augustus en 14 september 1652, 28 juli 1653.

240 De kwestie kwam voor het eerst aan de orde in de statenvergadering van 26 oktober 1652, met een Thools voorstel om iedere stad een zetel in de Staten-Generaal te geven.

241 Ibidem, 11 april, 17 mei en 22 oktober 1653.

242 Hij was geschorst op aanklacht van het aannemen van 'verboden giften en gaven'. Hij was een zoon van de vroegere Thoolse burgemeester Pieter van Berchem, waarschijnlijk in Tholen geboren en eerder baljuw van Vlissingen geweest. Waarom Tholen zijn opvolger mocht aanwijzen is niet duidelijk.

elke stad namens Zeeland een zetel in de Staten-Generaal zou mogen bezetten (een verdubbeling van het aantal zetels, waar de raadpensionaris op tegen was geweest vanwege de hoge kosten), maar dat de andere vier generaliteitsambten, twee in de Raad van State en twee in de Generaliteitsrekenkamer, bezet zouden worden door 'electie vanuit de boezem van de provincie', daarbij rekening houdend met de relatieve belangrijkheid van de leden.

Op 21 maart 1654 werd daarna burgemeester Cornelis van Vrijberghe benoemd tot ordinaris-gedeputeerde in de Staten-Generaal en baljuw Van Maelstede tot raadsheer in de Raad van State. De inmiddels alvast afgetreden²⁴³ en door zijn neef Wilhelm L. van Vrijberghe (een broer van Cornelis) als pensionaris opgevolgde Bonifacius van Vrijberghe viel daarbij uit de boot. Hij kreeg echter de kans om Van Maelstede op te volgen als baljuw van Tholen. Ook de Thoolse oud-burgemeester Johan Dallens, die al vanaf 1644 lid van de Generaliteitsrekenkamer was, lijkt slachtoffer van dit laatste rondje touwtrekken geworden te zijn. Hij moest zijn ambt afstaan aan de Goese schepen Johan Hoogesteger.

Welke intriges en machinaties bij de totstandkoming van de regeling en de daaropvolgende verdeling van de posten allemaal een rol hebben gespeeld, zullen we natuurlijk nooit weten. Waarschijnlijk heeft bij de promotie van Van Maelstede de wens om hem uit Tholen weg te werken wel een rol gespeeld. Na de inwerkingtreding van het nieuwe regeringsreglement was hij immers in augustus 1652 al eens door de statenvergadering berispt over 'abuysen en inconveniënten' bij de wetsvernieuwing in mei van dat jaar²⁴⁴ en men vreesde misschien dat hij een bedreiging zou blijven vormen voor de rust in de stadsregering.

Zijn opvolger, Bonifacius van Vrijberghe, is de enige van de Thoolse stadsbestuurders uit de bestudeerde periode van wie we over een egodocument²⁴⁵ beschikken. Het gaat daarbij om zijn rond 1688 geschreven memoires over vooral zijn politieke leven, waaruit hij naar voren komt als een nogal ijdele, weinig originele figuur, die in zijn geschrift maar zelden iets laat merken van zijn emoties of persoonlijke meningen.

Volgens zijn 'Aanteyckeningen' had Van Maelstede de post in de Raad van State gekregen omdat hijzelf had moeten wijken voor de daarin tegelijkertijd benoemde Zierikzeese oud-burgemeester Johan de Jonge, die een broer van zijn moeder en daarom te nauw met hem verwant was.

3. De 'dobbele magistraat'²⁴⁶ van 1655

Als iemand gedacht heeft dat met de benoeming van een lid van de oudste plaatselijke regentenfamilie tot baljuw van Tholen nu een einde gekomen zou zijn aan de eigenlijk al sinds 1577 bestaande spanningen in de relaties tussen baljuws en burgemeesters, moet die al snel teleurgesteld zijn.

243 Volgens Bonifacius' 'Aanteyckeningen' in ruil voor de steun van de stad voor zijn kandidatuur voor de Raad van State.

244 Notulen Staten van Zeeland, 22 augustus 1652.

245 'Aanteyckeningen van mijn Geboortendag en Trouwdag, mitsgaders van de remarquabelste zaacken die geduerende den tijd dat ik in de regeeringe geweest ben zijn voorgevallen en waarvan ick de deliberatie hebbe bijgewoond' (NA, Collectie Gogel, inv.nr. 164)

246 Notulen Staten van Zeeland, 16 juni 1655.

De nieuwe baljuw, die net als zijn voorganger ook zitting had gekregen in de politievergadering en daarin zelfs 'vereerd' was met de eerste stem, moet gedacht hebben nu de vrijwel onbetwiste leider van de stadsregering geworden te zijn. Zijn vader Marinus en zijn oom, de secretaris en raadsman Jacob van Vrijberghe waren enkele jaren eerder overleden en zijn dominante neef Cornelis van Vrijberghe zou binnenkort naar Den Haag moeten verhuizen om daar zijn zetel in de Staten-Generaal in te nemen. Zijn andere neef, Wilhelm J. van Vrijberghe, de oudste zoon van Jacob, was aanvankelijk zijn vader opgevolgd als secretaris en was in 1654 burgemeester van binnen geworden, daarbij oudburgemeester Johan Vermuyden passerend. Deze was nu als schepen de invloedrijkste oudgediende in de magistraat.

Eerste burgemeester was in dat jaar de bakkerszoon Marinus van der Vliet, die al eerder, in 1653, de overleden Marinus van Vrijberghe was opgevolgd als rentmeester van de geestelijke goederen en dus aan de familie verplicht was.

Dat het voor de talrijke leden van de nieuwe generatie Van Vrijberghe moeilijk zou worden zich een eervolle en lucratieve positie in de Zeeuwse bestuurselite te verwerven, moeten de hoofden van de drie takken van de familie²⁴⁷ zich al vroeg bewust geweest zijn en dat blijkt onder meer uit hun huwelijkskeuze. Huwelijken tussen volle neven en nichten werden in Zeeuwse calvinistische kringen in het algemeen met een scheef oog gezien,²⁴⁸ maar drie van de veertien mannen uit de nieuwe generatie trouwden met een nicht uit een andere tak Van Vrijberghe, namelijk Wilhelm Jacobsen met Anna Lievensdochter, de latere kolonel Theodorus Lievenszoon met Anthonetta Jacobsdochter en Johan Marinussen met Cornelia Jacobsdochter. Daarnaast was ook Wilhelm Lievenszoon getrouwd met een volle nicht, Adriana Paulusdochter van de Perre. Het feit dat bovendien één man en drie vrouwen (van de tien) van die generatie ongehuwd gebleven zijn, wettigt de veronderstelling dat sprake is geweest van enige bezorgdheid voor verarming beneden de voor een patriciërsfamilie aanvaardbare grens.

In die situatie was het Cornelis van Vrijberghe die de strijd om de lokale macht inzette door zijn neef, baljuw Bonifacius de voet dwars te zetten. Waarschijnlijk is het hem daarbij in eerste instantie slechts te doen geweest om de toekomst van zijn jongere broers Wilhelm en Johan in de Thoelse magistraat zeker te stellen. Vooral met het oog op de minderjarigheid van de jongste, Johan, die nog maar achttien jaar oud was, moest hij daarom zo lang mogelijk zijn lokale machtspositie zien te handhaven. In de magistratuusvergadering van 24 april 1654 verklaarde hij daarom dat hij, nog 'in geen anderen eed zijnde als die aan de stad', gebruik zou maken van het reglementaire recht van afgaande burgemeesters op een schepenplaats voor het komende ambtsjaar.²⁴⁹ Ondanks protest van de baljuw, werd zijn claim met meerderheid van stemmen goedgekeurd. Een dag later slaagde hij er bovendien in om (ondanks op flinterdunne argumenten gebaseerde tegenwerking van de baljuw en Vermuyden) ook de toekomst van broer Wilhelm te verzekeren door hem een akte ad vitam als pensionaris te bezorgen.²⁵⁰

247 Kooijmans, *Vriendschap en de kunst van het overleven*, 56.

248 Huwelijken tussen neven en nichten waren in Zeeland weliswaar toegestaan, maar volgens de 'Ampliatie op de Politieke Ordonnantie van Zeeland' van 1666 waren er veel voorstanders van een verdere beperking (Groot Placcaatboek, III, 595-598).

249 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 2, fol. 42, 29 april 1654.

250 *Ibidem*, fol. 42, 30 april 1654.

Zijn streven om in zijn laatste maand als eerste burgemeester inderdaad nog een voorschot op de toekomst te nemen, wordt nog duidelijker als we zien dat hij op de dag van zijn aftreden nog getracht heeft de Thoolse magistraat een resolutie te laten aannemen die gericht was tegen de door Holland geaccepteerde Acte van Seclusie, die beoogde het Oranjehuis voor altijd uit te sluiten van de hoge staatsambten.²⁵¹ Ditmaal slaagde hij er ‘mits de dispariteyt van stemmen’ weliswaar niet in om zijn doel te bereiken, maar het heeft hem in het volgende jaar waarschijnlijk wel geholpen om in de staten de steun van de (uiteraard) oranjegezinde markiezaatsteden te krijgen toen zijn schepenambt ook daar in discussie kwam.

Ook in de junivergadering van de Staten van Zeeland bleek nog eens dat hij niet van plan was afstand te doen van zijn bemoeienis met Thoolse zaken. Zijn onverwachte verschijning in de vergadering van 12 juni 1654 leidde toen zelfs tot een aanvaring met de officiële gedeputeerden van zijn eigen stad,²⁵² die verklaarden niet aan de beraadslagingen te zullen deelnemen totdat hij uit de vergadering vertrokken zou zijn.

Toen Cornelis daarna dan eindelijk naar Den Haag verhuisd was, zag Bonifacius van Vrijberghe zijn kans schoon om zijn positie in de staten (die nog zwak was omdat hij als baljuw niet zelf de stad kon vertegenwoordigen) te versterken. In november haalde hij daartoe (formeel op voorstel van zijn medestander burgemeester Marinus van der Vliet) een tweede pensionaris binnen in de persoon van zijn Zierikzeese zwager, neef en naamgenoot, mr. Bo-

Het “Huis Vermuyden” in Schakerloo, waar burgemeester Johan Vermuyden zich rond 1656 terugtrok toen zijn rol in de Thoolse stadsregering was uitgespeeld. De boerderij was toen afkomstig uit de nalatenschap van zijn in 1652 overleden schoondochter Catharina Ketting. Nog steeds is deze hofstede ook als de “Kettinghoeve” bekend. Foto gemeentearchief Tholen, ca. 1970.

251 Eigenlijk een geheimgehouden onderdeel van de vrede, die in 1654 een einde maakte aan de eerste Engelse oorlog.

252 Het is niet helemaal duidelijk wie dat waren; vermoedelijk in elk geval de buitenburgemeester Marinus van der Vliet. In de julivergadering was de Thoolse deputatie van ongebruikelijke samenstelling; naast Marinus van der Vliet werd die bijgewoond door schepenen Johan Vermuyden en gecommiteerde raad Jeronimus van Tuyl van Serooskerke, niet de binnenburgemeester, Wilhelm J. of diens neef, pensionaris Wilhelm L. van Vrijberghe.

nifacius Pous. Deze werd vanaf zijn aantreden aangewezen om de statenvergaderingen²⁵³ bij te wonen en daar zijn collega Wilhelm L. van Vrijberghe te vervangen.

Het is duidelijk dat nu een familievete tussen de drie takken van de familie Van Vrijberghe was ontbrand, waarbij de hoofden van de oudste twee takken²⁵⁴ tegenover die van de jongste waren komen te staan. Deze laatste was er daarbij in geslaagd om de steun van de als burgemeester gepasseerde Vermuyden te krijgen. Van een politieke of ideële scheidslijn leek toen nog geen sprake,²⁵⁵ het ging om de lokale macht.²⁵⁶ De vraag of Cornelis van Vrijberghe naast zijn huidige ambt ook schepen van Tholen kon blijven, was intussen aan de staten voorgelegd en bleef daar de gemoederen bezighouden. Hij scheen in de staten de steun verworven te hebben van Vlissingen en Veere en, zoals we al zagen, waren mogelijk enkele van de tijdens zijn laatste burgemeesterschap ondernomen acties daarop gericht geweest.²⁵⁷ Dat de scheidslijn tussen de voor- en tegenstanders daardoor meer en meer langs de partijpolitieke lijnen van de tegenstelling tussen oranjegezinden en voorstanders van de 'ware vrijheid' ging lopen, ligt voor de hand.

Op 20 maart werd, ondanks hardnekkig verzet van Vlissingen, weliswaar in de statenvergadering geconcludeerd dat zijn beide ambten incompatibel waren en dat Cornelis zijn schepenambt zou moeten opgeven, maar tegen die resolutie schijnt later opnieuw verzet gezeten te zijn.²⁵⁸ In Tholen was baljuw Bonifacius toen echter al op de zaken vooruitgelopen met een overigens door binnenburgemeester Wilhelm J. van Vrijberghe verijdelde poging om op 20 februari een opvolger voor Cornelis tot schepen te laten kiezen.²⁵⁹

Bij de wetsvernieuwing op 12 mei²⁶⁰ kwam de confrontatie. Van de gebeurtenissen in Tholen zelf hebben we slechts eenzijdige informatie, namelijk het verslag dat pensionaris Pous ervan gedaan heeft in het college van Gecommitteerde Raden op 18 mei 1655,²⁶¹ de al genoemde 'Aanteyckeningen' van Bonifacius van Vrijberghe en een verklaring van secretaris Huybrecht de Putter.²⁶² In de archivalia van Tholen resten slechts de sporen van een uitgescheurde bladzijde in het 'Register van de vernieuwing van de magistraat' en een resolutie van 15 mei 1655 in het resolutieboek waarvan het presentielijstje niet lijkt te kloppen.

253 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 2, fol. 47, 2 november 1654. Samen met burgemeester van der Vliet en schepen Vermuyden (ook nu was de andere burgemeester, Wilhelm J. van Vrijberghe thuisgelaten!) vertegenwoordigde hij de stad in de statenvergadering van 7 november 1654. In de presentielijsten wordt hij steeds Poes genoemd.

254 Waarschijnlijk had neef en zwager Wilhelm J. zijn burgemeesterspost aan Cornelis te danken.

255 In de statenvergadering van 17 november 1654 waarschuwde Tholen dat de Zeeuwse gedeputeerden in de Staten-Generaal vooral niet vooruit moesten lopen op de besluitvorming in de Zeeuwse Staten op het punt van Acte van Seclusie; op 24 november wezen de Staten deze officieel van de hand.

256 Zie voor de details de deelgenealogieën van de drie takken in de Bijlagen. Bonifacius had niet minder dan zeven (half)broers, waarvan er later vijf in dienst van de stad zijn geweest. Wilhelm J. van Vrijberghe had in 1654 maar één broer, de latere burgemeester en secretaris Marinus van Vrijberghe.

257 Het eerder vermelde voorstel om de afwijzing van de Acte van Seclusie te bevorderen en een lobby voor de kandidatuur van de Veerse burgemeester Johan Kien voor het ambt van rekenmeester (GAT, SAT, Resolutieboek nr. 2, fol. 42v, 13 mei 1654).

258 Volgens de 'Aanteyckeningen' van Bonifacius van Vrijberghe waren op de 22ste en 23ste maart enkele leden van 'avis' veranderd en hadden 'haar stem ingetrokken'.

259 GAT, SAT, inv.nr. 22. Register op het vernieuwen van de magistraat; het betrof de latere schout Mattheus Coorne.

260 13 mei 1655 viel op zondag.

261 ZA, Archief Staten van Zeeland, inv.nr. 508, notulen Gecommitteerde Raden, 18 mei 1655 e.v.

262 ZA, Verzameling Verheye van Citters, inv.nr. 66b, nr. 7.

Ambten	Magistraat 1654	Wettig verklaarde magistraat 1655	Onwettig verklaarde magistraat 1655
Buitenbmr	Marinus van der Vliet	Wilhelm J. van Vrijberghe	Wilhelm J. van Vrijberghe
Binnenbmr	Wilhelm J. van Vrijberghe	Johan Verlucht	Johan Vermuyden
Schepen 1	Cornelis van Vrijberghe	Marinus van der Vliet	Marinus van der Vliet
Schepen 2	Johan Vermuyden	Cornelis van Vrijberghe (afgetr. 7 mrt. 1656)/ Johan L. van Vrijberghe	Anthony van den Brande
Schepen 3	Anthony van den Brande	Johan Vermuyden	Raphael Voorbeytel
Schepen 4	Johan de Putter (overl.)/ Johan van Grijpskerke	Johan de Visch	Johan de Visch
Schepen 5	Raphael Voorbeytel	Joan M. van Vrijberghe	Joan M. van Vrijberghe
Schepen 6	Joan M. van Vrijberghe	Anthony Rolle	Johan van Grijpskerke
Schepen 7	Jan Pietersen Keyser	Pieter Gillissen Backer	Jan Pietersen Keyser
Schepen 8	Pieter Gillissen Backer	Cornelis Stoffelsen Putter	Pieter Gillissen Backer
Raadsman	Wilhelm L. van Vrijberghe	Wilhelm L. van Vrijberghe	Nicolaas? van der Haar

Volgens deze bronnen zou Cornelis van Vrijberghe op die dag onverwachts op het stadhuis verschenen zijn (volgens secretaris De Putter onder het voorwendsel wat stukken te willen inzien) om tegen de wil van de baljuw aan de verkiezingen deel te nemen. Een aantal medestanders zou daarbij, onder het roepen van kreten als ‘Val aen, val aen’ en ‘Orange boven!’, met enig geweld de voorhal binnengedrongen zijn om hem daarbij metterdaad te steunen. Vervolgens zouden de ‘drie broeders’ Lievens zonen (waaronder dus ook de minderjarige Johan die natuurlijk niet meegestemd kan hebben) ‘niet zonder commotie van de gemeente’ en ‘met grote confusie’ een afzonderlijke verkiezing gehouden hebben, waarna de binnenburgemeester Wilhelm J. van Vrijberghe een nieuwe schepen (waarschijnlijk Cornelis Stoffelsen Putter, die dat jaar voor het eerst schepen werd) beëdigd zou hebben.

Nadat de baljuw op de vijftiende nog wat olie op het vuur had geworpen met een resolutie waarin besloten werd om het pensionaristractement van Wilhelm L. van Vrijberghe voortaan ‘egalijck te partageren’ tussen hem en zijn nieuwe collega Bonifacius Pous, compareerde laatstgenoemde op 18 mei al in de vergadering van Gecommitteerde Raden. Behalve brieven van credentie presenteerde hij daar een verklaring van ‘zijn’ magistraat, waarin de staten werden opgeroepen om commissarissen te zenden voor onderzoek. Daarop vooruitlopend drong Pous erop aan om alvast maar militairen te sturen om ‘ordre te stellen’. Volgens de tekst van de door hem overgelegde opdrachtbrief hadden echter drie leden van de magistraat formeel geprotesteerd tegen zijn missie, namelijk ‘burgemeester Wilhelm [J] van Vrijberghe, Joan [M] van Vrijberghe [de oudste halfbroer van baljuw Bonifacius!] en pensionaris Willem van Vrijberghe’.

In die vergadering bereikte Pous niets omdat de plaatsvervangende voorzitter (de raad-pensionaris was afwezig), de Vlissingse gecommitteerde raad Gaspar Ingels, tegen de wil

van de 'meeste heeren' de discussie blokkeerde, volgens hem vooral omdat de zaak al bij de statenvergadering zelf aanhangig zou zijn gemaakt. Dat kwam ook de volgende dag de andere pensionaris, Wilhelm L. van Vrijberghe, de vergadering nog eens uitvoerig uitleggen en bevestigen. Dat tussen Tholen en Vlissingen dus sprake geweest was van een doorgestoken kaart zal iedereen toen wel duidelijk geweest zijn.

Na nog wat schermutselingen in de loop van de volgende week, waarbij niet alleen de beide pensionarissen van Tholen maar ook de baljuw zelf bij Gecommitteerde Raden hun zaak kwamen bepleiten, kwam de kwestie in een beslissende fase in de statenvergadering van 19 juni 1655. Volgens de notulen daarvan hadden de leden de stukken toen al bestudeerd en was een bemiddelingspoging op niets uitgelopen. Inhoudelijk is er in die vergadering dan ook niet meer gedelibereerd,²⁶³ de raadpensionaris volstond ermee een 'dispositief' voor te leggen waarin werd vastgesteld dat de electie op de 13^e (sic!) door de baljuw en de zijnen gedaan, 'zo ten aanzien van raadsman, burgemeesters en schepenen van nul en geender waarde is, als onwettelijk geschied zijnde.' Deze uitspraak werd door Goes, Vlissingen en Veere onmiddellijk goedgekeurd. Zierikzee reageerde voorzichtig met een wijsheid achteraf en Middelburg verklaarde zich door de raadpensionaris gepasseerd te voelen en zich te distantiëren van de gevolgen. Toen Tholen laatstgenoemde steden twee dagen later om een definitief standpunt vroeg, gaf Zierikzee 'op het welbehagen' alsnog zijn fiat, maar Middelburg weigerde opnieuw om te antwoorden.

De vraag wat er nu eigenlijk bij de totstandkoming van deze uitspraak aan de hand is geweest, roept uiteraard meer vragen op dan er antwoorden zijn, maar duidelijk is wel dat Cornelis van Vrijberghe een goed lobbyist is geweest, die weinig aan het toeval had overgelaten. Dat hij zijn ambt in Den Haag niet zou kunnen blijven combineren met een schepenzetel in Tholen moet iedereen natuurlijk vanaf het begin duidelijk geweest zijn. De ongewoon kordate actie van de raadpensionaris Johan de Brune (die zeker niet de geschiedenis ingegaan is als een daadkrachtig politiek leider) is waarschijnlijk niet meer dan een noodsprong geweest om een einde te maken aan een op een ongelegen tijdstip opgelaaide strijd tussen de Oranjepartij en de Staatsgezinden en of Cornelis van Vrijberghe dát allemaal ingecalculeerd had is nog maar de vraag.

Overigens lijken de Thoelse antagonisten in deze zaak allebei de geldende regels geschonden te hebben, waarbij Cornelis eigenlijk de meeste blaam zou moeten treffen omdat hij openlijk en met hulp van derden de autoriteit van de baljuw, de hoogste vertegenwoordiger van de staatsmacht in Tholen, getrotseerd had. Bonifacius had echter zelf ook de regels geschonden door een nog steeds niet officieel van zijn functie ontheven schepen te verhinderen om zijn kiesrecht uit te oefenen en uit niets blijkt dat er geen alternatieven mogelijk geweest zouden zijn voor een zo drastische ingreep als deze.

In zijn 'Aanteyckeningen' van meer dan dertig jaar later wilde Bonifacius niet meer kwijt dan dat hij (in 1688) Staatse sympathieën had en de genomen beslissing als een onrechtmatige beschouwde, die hij echter, 'als grafelijk officier', maar had 'te respecteren en naar te komen'. In 1655 toonde hij zich een slechtere verliezer. Hij begon een eenmancampagne

263 Volgens Bonifacius 'Aanteyckeningen' had men daar toen al verscheidene dagen mee verspeeld in een ongenotuleerde discussie.

van obstructie tegen de nieuwe magistraat, waarvan de eerste uiting hem in september al zijn plaats in de politieke vergadering kostte.²⁶⁴ Zijn medestander, de afgegane burgemeester Marinus van der Vliet, maakte het overigens nog bonter en moest in augustus gedwongen worden om de sleutels en zegels van de stad aan zijn opvolger over te dragen.²⁶⁵ Bonifacius' handlanger, pensionaris Bonifacius Pous, had toen al de prijs betaald voor zijn 'outreuidante (aanmatigende) en exorbitante tale'²⁶⁶ in de staten en was op 24 juli ontslagen met als enige tegenstemmer Johan Vermuyden.²⁶⁷ Johan Vermuyden zelf, ook al geen aanhanger van de Oranjes, heeft er in het volgende jaar waarschijnlijk op eigen initiatief de brui aan gegeven. Hij trok zich terug op zijn hofstede onder Schakerloo (de latere Kettinghoeve) om zich daar te wijden aan het schrijven van stichtelijke geschriften.

Pas in het voorjaar van 1656 heeft Cornelis van Vrijberghe uiteindelijk zijn Thoolse schepenzetel opgegeven. Hij werd opgevolgd door zijn toen amper twintigjarige broer Johan, die vanaf 1659 tot zijn dood in 1678 zijn stempel zou gaan drukken op de Thoolse stadsregering.

4. *Het ontslag van gecommiteerde raad Jeronimus van Tuyll van Serooskerke*

De volgende drastische stap van de triomferende factie was de vervanging van de laatste edelman die namens Tholen een ambt bekleedde, gecommiteerde raad Jeronimus van Tuyll van Serooskerke, heer van Stavenisse, door Wilhelm L. van Vrijberghe. De reden voor het ontslag is niet bekend. Tholen heeft altijd hardnekkig geweigerd de ware beweegredenen uiteen te zetten, ook toen daar in de statenvergadering om gevraagd werd,²⁶⁸ hetgeen moet leiden tot het vermoeden dat de zaak feitelijk niet zo erg sterk stond. Vast staat wel dat Stavenisse zich al jarenlang had gedistantieerd van de behartiging van Thoolse stadsbelangen, waartoe hij volgens zijn instructie toch ook verplicht was.²⁶⁹ Zijn comparitie in de statenvergadering van maart 1655 naast de gedeputeerden van Tholen, Marinus van der Vliet en Johan Vermuyden, was dan ook hoogst ongebruikelijk. Dat Tholen zich in die vergadering bovendien tegen Cornelis van Vrijberghe aansprakten op een Thoolse schepenplaats keerde, doet bovendien vermoeden dat Stavenisse in die zaak actief partij gekozen had, waardoor zijn ontslag ook een afrekening geweest kan zijn. Hoe dan ook, de ontslagresolutie werd, bij afwezigheid van alleen Van der Vliet, in Tholen met algemene stemmen (dus ook die van Vermuyden) genomen en de aankondiging van het ontslag in de statenvergadering leidde niet tot geregistreerde uitingen van protest of sympathie met het slachtoffer. De afhandeling van

264 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 2, 4 en 8 juli, 6 september 1655, ff. 48v, 49v. De burgemeester van buiten moest noodgedwongen zijn taak, de vervolging van achterstallige schotplichtigen op zich nemen.

265 Ibidem, 7 augustus 1655, fol. 49v.

266 Ibidem, 24 juli 1655, fol. 49.

267 Pas in 1664 vond hij met hulp van zijn neef nieuw emplot, als raadsheer in de Raad van Vlaanderen.

268 Notulen Staten van Zeeland 4 april 1656. Zie voor de details van de zaak: Romeijn, 'Het ontslag van een Zeeuws hoogwaardigheidsbekleder uit de zeventiende eeuw' in *Nehalennia* nr. 109 (1996) p. 16-21.

269 Vaak werd de laatste vergaderdag van de Staten, de zogenaamde resumptie aan de gecommiteerde raad overgelaten, maar Stavenisse had dat al sinds 1648 nooit meer gedaan. In een brief van 19 december 1651 beklagde de Thoolse magistraat zich bij hem dat ze sinds de laatste vergadering 'niet het alderminste schrijvens hadden bekomen' hoewel er toen een voor de stad belangrijke zaak (Brabantse inpolderingen langs de Eendracht) aan de orde was.

Het 'Thoolse huis' op het Abdijplein te Middelburg. Het werd in 1599 gebouwd toen Joos Marinussen Zuydtlandt Gecommitteerde raad namens Tholen was en diende sindsdien als ambtswoning voor hem en zijn opvolgers.

de zaak zou echter door diens hardnekkig verzet zes jaar in beslag nemen. Stavenisse (zoals hij in de statennotulen meestal genoemd wordt) baseerde zijn verweer op de in zijn bezit zijnde 'acte ad vitam' die door Tholen was genegeerd met een nooit toegelicht beroep op politieke redenen ('matière politique'). Hij weigerde om begrijpelijke redenen zijn zaak bij de bevoegde rechtbank (die van Tholen) aanhangig te maken en ging tot de aanval over met een mandement van het Hof van Holland, dat door een deurwaarder bij de Thoolse stadsregering werd bezorgd. Dat was echter geen gelukkige greep want Zeeland had al geruime tijd ernstige bezwaren tegen de bevoegdheidsaanspraken van dat buiten de territoriale staatsmacht van Zeeland gevestigde gerechtshof. Het aan Stavenisse verleende mandement moet daarbij de druppel geweest zijn die de emmer deed overlopen. Niet alleen blokkeerden de staten de ingezette procedure, later leidde een en ander zelfs tot de op het laatste nippertje afgeblazen oprichting van een gewestelijk Zeeuws hof. De in Zeeland ontstane wrok heeft er uiteindelijk toe geleid dat het gewest zich in 1669 aan de bevoegdheid van het Hof van Holland heeft onttrokken. Pas in 1674 kwam aan die situatie een einde nadat geregeld was dat Zeeuwse zaken niet door dat Hof mochten worden behandeld dan onder erkenning van de Zeeuwse soevereiniteit, op basis waarvan de Staten van Zeeland zouden mogen 'disponeren, gebieden en verbieden sooals deselven ten meesten dienste van hare provincie oirbaerlijk sullen achten.'²⁷⁰

²⁷⁰ Groot Placcaetboek, fol. 688.

Na een eveneens vrijdeldde poging om via één van de voogden van de kleine prins van Oranje, diens grootmoeder Amalia van Solms, Veerse steun te krijgen voor zijn zaak, gelukte het Stavenisse pas in 1658 om, waarschijnlijk met hulp van zijn Middelburgse familieleden,²⁷¹ een door die stad geïnitieerde schikkingspoging op gang te brengen die na veel rekesten, in 1662 eindigde met zijn benoeming tot honorair pensionaris van Tholen.

Zijn opvolger als gecommiteerde raad, Wilhelm L. van Vrijberghe, bleef tot zijn dood in 1679 tevens raadsman van Tholen waardoor hij invloed kon blijven uitoefenen op de samenstelling van de magistraat. Hij bleef een trouw en ijverig behartiger van de stadsbelangen in de gewestelijke regering en kreeg in 1667 zelfs een permanente volmacht om bij afwezigheid van andere gedeputeerden de stad te vertegenwoordigen in de statenvergaderingen.²⁷² Hij was getrouwd met een Middelburgs nichtje, Adriana van de Perre, een dochter van Paulus van de Perre, die burgemeester van Middelburg en ambassadeur in Engeland was geweest. De familie Van de Perre, die handelsbelangen in de Oostzee had, behoorde in Middelburg tot dezelfde factie als de familie Veth, en Adriaan Veth is, zoals we al zagen, als secretaris en daarna pensionaris van Zeeland ongetwijfeld een belangrijke steun geweest voor de gebroeders Van Vrijberghe.

5. *Tholen onder Johan L. van Vrijberghe*

Waarschijnlijk is de stad Tholen in geen enkele periode zo sterk door één man gedomineerd als in de achttien jaar dat Johan L. van Vrijberghe er als burgemeester of afgegane burgemeester de scepter zwaaide en een wat uitgebreidere beschrijving van zijn bewind lijkt daarom gerechtvaardigd.

Toen Johan in 1656 voor het eerst schepen werd, waren de belangrijke lokale ambten net opnieuw verdeeld. Als burgemeesters rouleerden zijn oudste neef Wilhelm J. van Vrijberghe, de in Vossemeer geboren Johan Verlucht²⁷³ en de oudste halfbroer van de baljuw, mr. Joan M. van Vrijberghe, die in 1657 pensionaris van de stad zou worden als opvolger van Johans broer Wilhelm L. De enige die in deze periode voor wat problemen bleef zorgen was baljuw Bonifacius van Vrijberghe, die blijkbaar nog steeds niet kon verkroppen dat niet hij, maar de zonen van zijn oom Lieven nu de eerste viool speelden. Afgaande op zijn houding in de zaak van Jan Tambour, die hij om een kleinigheid gearresteerd had en vervolgens niet voor de vierschaar wilde brengen omdat hij waarschijnlijk zelf onrechtmatig tewerk gegaan was, moet hij dat ambt met weinig plezier vervuld hebben. Toen de vierschaar na zijn weigering om in deze zaak als officier op te treden, onder leiding van schepen Johan de Visch dan maar zonder hem geconcludeerd had tot voorlopige vrijlating, ontstond een knallende ruzie, waarna schout Esau van Bergen en de smid er aan te pas moesten komen om de gevangene daadwerkelijk uit het cachot te bevrijden.²⁷⁴

271 Hij was in tweede echt getrouwd met Margarita Huyssen, een Middelburgse burgemeestersdochter, zuster van de Middelburgse raad en schepen Johan Huyssen en de latere rentmeester Bewestenschedde Frederik Huyssen.

272 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 2, 8 mei 1667, fol. 83v.

273 Hij was geparenteerd aan de vroegere regentenfamilies Resen en Den Exter.

274 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 2, 12 januari 1657, ff. 55v, 56.

Tot verdere maatregelen tegen de baljuw kwam het overigens niet: men was uiteindelijk familie onder elkaar. Toen echter in 1658 het lid van de Raad van State, jhr. Pieter van Tuyll van Serooskerke, heer van Maelstede overleed en Cornelis van Vrijberghe hem in dat ambt opvolgde, greep de Thoolse magistraat die kans aan om neef Bonifacius²⁷⁵ weg te werken en werd hem de vrijkomende Thoolse zetel in de Staten-Generaal aangeboden. Blijkbaar toch wel enigszins beducht voor nieuwe pogingen van naar elders gepromoveerde stadsregeerders om op afstand te blijven meeregeren, moest hij daartoe echter eerst formeel afstand doen van alle lokale aanspraken. Na dit ‘danckbaarlijk’ te hebben gedaan vertrok hij naar Den Haag, waar hij, na bijna dertig jaar ordinaris gedeputeerde bij de Staten-Generaal geweest te zijn, in 1688 uiteindelijk lid van de Raad van State werd, waarmee zijn 35 jaar lang gekoesterde ambitie toch nog tot vervulling kwam. Hij overleed in 1690 en zou toen getypeerd hebben kunnen worden als ‘de man die overal bij geweest was’, want vanaf de ratificatie van de vrede van Munster in 1648, via de Grote vergadering in 1651 en de gebeurtenissen in het rampjaar 1672 tot de voorbereidingen voor de invasie die Willem III op de Engelse troon zou brengen, was hij inderdaad aanwezig geweest in alle voor het voortbestaan van de Republiek der Verenigde Nederlanden cruciale vergaderingen. Een staatsman van enige nationale allure is hij er echter niet door geworden. Daarvoor was zijn horizon blijkbaar te beperkt en bleef hij te veel gericht op het streven naar uiterlijk aanzien, voordeeltjes voor zichzelf en baantjes voor zijn naaste verwanten.²⁷⁶ De enige keer dat hij in zijn memoires een naar het schijnt diep gevoeld persoonlijk oordeel heeft gegeven was toen hij, sprekend over de gruwelijke moord op de gebroeders De Witt schreef: ‘Deze twee groote mannen van Staat, zoo moorddadig op den 20en augustus 1672 om hals gebracht, hadden waarlijk gemeriteert (den ruart van Putten om zijne dappere, cloeckmoedigheid en de raadpensionaris om sijn groot en uitmuntend verstand) nog lange jaren te leven om den Staat dienst te kunnen doen; en ick mag van den laatsten, met dewelcke ick verscheyde importante commissiën ter zee heb behelpen geluckelijck uytvoeren, met recht zeggen dat zijns gelijcke van verstant, oordeel, grondige kennisse en experiëntie, zoo in de politie als in de militie en finantiën, vóór hem geweest is, noch naar hem komen zal. Gelijck hij niet alleen bij mij, maar ook generalijck zoo binnen als buyten ‘s lants, bij al de werelt voor zodanig erkent en gehouden geweest is. Welck getuigenisse zijne vijanden zelfs van hem hebben moeten geven.’ Dat hij nooit een echte prinsenan is geworden, blijkt ook uit een brief van Willem III aan Godard Adriaan van Reede van Amerongen, een Utrechtse vertrouweling, gedateerd 24 januari 1689,²⁷⁷ waarin de koning-stadhouder, schrijvend over zijn ervaringen met de Raad van State opmerkte: ‘De conduite van de Zeeuwse heeren is onverdragelijk. De heer Odijk hoorde die wat beter te kunnen stieren. Met Huybert²⁷⁸ is noch te eggen noch te ploegen en is zeker mijn doodvijand, maer Boontje²⁷⁹ daer was nogh kans om terecht te brengen, niet door haat of nijd maar om eigen profijt, als het spreekwoord zegt’.

275 Ibidem, 31 maart 1659, ff. 59v, 60.

276 Behalve zijn zoon Marinus, vooral zijn zwagers Van der Haar.

277 Japikse (ed.), Correspondentie van Willem III, RGP kleine serie nr. 24, brief nr. 95.

278 De oud-raadpensionaris van Zeeland, Pieter de Huybert had de prins nooit vergeven dat zijn belangrijke diensten bij diens verheffing tot Eerste Edele van Zeeland in 1668, door Odijks toedoen onbeloond gebleven waren.

279 Bonifacius van Vrijberghe.

Voor zijn vertrek uit Tholen was hij, net als zijn rivaal Cornelis van Vrijberghe,²⁸⁰ een paar jaar eerder benoemd tot honorair pensionaris van Tholen en toen in juni 1659 zijn tweede zoontje in Den Haag gedoopt werd, was ‘mijn neef Cornelis van Vrijberghe’ daarbij getuige. Het bloed kroop blijkbaar waar het niet gaan kon.

In Tholen werd na zijn ongetwijfeld met opluchting gadeslagen vertrek, voor de vervulling van het vacante baljuwsambt een voordracht aan de staten opgesteld van een drietal, waarin als eerste de oudste neef Van Vrijberghe, Wilhelm J. vermeld werd, met daarna diens net afgestudeerde jongere broer mr. Marinus J. en als derde gecommiteerde raad Wilhelm L. van Vrijberghe. Nadat de staten daaruit, zoals duidelijk de bedoeling was (en ondanks enig gesputter van Middelburg) eerstgenoemde hadden verkozen, werd deze met veel plichtplegingen en loftuitingen in november 1659 geïnstalleerd. Hij kreeg net als zijn voorganger de eerste stem in de politieke vergadering en heeft die, net als deze, later in een familieruzie tijdelijk verspeeld. Hij is echter wel tot zijn dood in 1699 baljuw van Tholen gebleven.

Eerder dat jaar was mr. Huybert de Putter²⁸¹ ontslagen uit zijn secretarisambt, waarna die functie was gecombineerd met die van pensionaris Joan M. van Vrijberghe. De Putter had in 1655 de zijde van de verliezer gekozen en betaalde daarvoor nu de prijs.

Toen Johan L. van Vrijberghe na dit alles in 1660 voor de eerste keer burgemeester van buiten werd, was hij 24 jaar oud en ruim een jaar getrouwd met Catharina van Oysel, de voorzover we weten enige dochter van een aanzienlijk Middelburgs koopman, Jacques van Oysel.²⁸² De andere in het burgemeestersambt meeroulerende regenten²⁸³ waren toen Johan Verlucht en Johans neef mr. Wilhelm M. van Vrijberghe. Na de dood van Johan Verlucht in 1662 werd diens plaats in het carroussel ingenomen door een andere neef, mr. Marinus J. van Vrijberghe.

Een aantal schepenzetels werd in deze jaren bezet door mensen die geen hogere pretenities of mogelijkheden hadden, zoals de chirurgijn Johan de Visch en de kooplieden Pieter Gillissen Backer, een nog door Johan Vermuyden gerecruteerde oudgediende, Jan Snoeck, die 23 jaar lang schepen zou blijven en David Rolle, die zijn overleden vader Anthony Rolle opgevolgd was.

Schepenen met wat meer potentieel en wellicht ook ambities waren Cornelis Stoffelsen Putter, een nieuwkomer uit het jaar van de dubbele magistraat die later schout Esau van Bergen zou opvolgen, de zilversmid Iman Liens, een lid van de Thoolse koopmansfamilie Liens, die behalve 24 keer schepen ook een jaar burgemeester geweest is, Cornelis Ockersse, een lid van de grote Zierikzeese regentenfamilie van die naam, waaruit Cornelis' vader Marinus zich in 1620 in Tholen had gevestigd,²⁸⁴ de stadsdokter Willem Bollaert, die uit een Bergen

280 Van wiens functioneren in de Raad van State we niet veel weten.

281 Hij stierf nog geen jaar later. Na zijn dood in 1660 (weeskamer) verklaarde zijn moeder, Dina Huyghen, dat zijn testament ongeldig was en hij zich met dobbelen geruïneerd had.

282 Op 16 juni 1654 werd hij door de Staten afgevaardigd naar Engeland om daar de tijdens de eerste Engelse oorlog tussen de Oost-Indische compagnieën van beide landen gerezen problemen op te lossen.

283 Inclusief het ene verplichte jaar als schepen, waren daar minimaal drie personen voor nodig.

284 Hij was getrouwd geweest met een dochter van Jan de Brammer, de heer van de andere helft van Vrijbergen, die schepen van Tholen en leenman van Zeeland was geweest.

op Zoomse burgemeestersfamilie stamde en de domineeszoon en belastingontvanger Matthijs van den Broucke. Ook de uit Den Haag naar Tholen teruggekeerde oud-burgemeester en voormalig generaliteitsrekenmeester Johan Dallens, diende voor zijn dood in 1662 nog enkele jaren als schepen.

In een later stadium zou ook de jurist Johan van Grijpskerke, een verre neef van de bekende schrijver van *'t Graafschap van Zeeland'* en de schoonzoon van de vroegere schepen van Tholen (tevens rentmeester van Vossemeer) Johan de Putter, een aantal jaren schepen van Tholen worden. Na het overlijden van Wilhelm M. van Vrijberghe in 1669 zou hij deze opvolgen als rekenmeester van Zeeland.

Veel oppositie tegen de dominantie van de Van Vrijberghes zal er rond 1660 nog niet geweest zijn, maar natuurlijk was niet iedereen tevreden. Een kern van rivalen bestond waarschijnlijk uit de families van François Leydecker en Johan Cooman, de belangrijkste onderkeners van het rekest ter ondersteuning van baljuw Van Maelstede in 1651. Johan Cooman stamde uit een Middelburgse burgemeestersfamilie en was getrouwd met Apollonia Huyghen, een dochter van de door toedoen van Hendrik Thibaut rond 1648 uitgerangeerde burgemeester Huybrecht Jansen Huyghen, wiens enige zoon predikant geworden was. Johan Cooman zelf was in 1652 commissaris van de monstering geworden en was er tegen de wens van de staten in geslaagd Tholen als standplaats te houden.²⁸⁵

Mr. François Leydecker was in Scherpenisse geboren als zoon van een bekende Zeeuwse waterbouwkundige, tevens dijkgraaf van de vaak zwaar geteisterde watering van Scherpenisse en Westkerke, Melchior Fransen Leydecker. Deze was rond 1630 van Scherpenisse naar de stad Tholen verhuisd en daar van 1632 tot 1640 schepen geweest. Zijn zoon François was daar in 1648 eveneens schepen geworden, maar daarna uit de bestuurlijke boot gevallen. Sinds 1655 was hij rentmeester van de 100ste penning voor stad en land van Tholen. De familie Leydecker was orthodox-calvinistisch en heeft nogal wat Zeeuwse predikanten voortgebracht.²⁸⁶

6. *De Thoolse classis*

Een eerste zaak waar Johan L. van Vrijberghe als burgemeester van buiten bij betrokken raakte was die van de Poortvlietse predikant Samuel Panneel. Omdat die een goede indruk geeft van zowel de taakopvatting van de Thoolse magistraat in deze periode als van de verhouding tussen de meest westelijke classis van de Zeeuwse Gereformeerde kerk en de wereldlijke machthebbers, gaan we er hier wat nader op in. Samuel Panneel was in 1658 uit zijn ambt ontheven²⁸⁷ omdat hij de Middelburgse domineesdochter Johanna Apollonij²⁸⁸ had geschaakt en zonder de toestemming van haar voogden met haar was getrouwd terwijl er een

285 Notulen Staten van Zeeland 18 oktober 1652.

286 Een broer en een zoon van mr. François werden predikant; hijzelf was getrouwd met een dochter van Karel Dematius, die hoogleraar theologie in Utrecht was geweest.

287 Notulen Staten van Zeeland 29 november, 6 en 8 december 1657, 10 december 1658.

288 Haar vader was de theoloog Wilhelm Apollonius die in een strijdschrift uit 1642 gesteld had dat de overheid niet moest meebeslissen in kerkelijke zaken, maar slechts de kerk in haar handelen ondersteunen. (Kluiver, *De souvereine staat Zeeland*, 46)

aanklacht tegen hem liep wegens het verbreken van een eerdere trouwbelofte. Toen die aanklacht twee jaar later door een uitspraak van de Hoge Raad was vernietigd, meende hij weer een beroep als predikant (naar Sint Philipsland) te kunnen aannemen en hij moet de indruk gehad hebben dat hij daarvoor in de classis op de nodige steun kon rekenen.

Het optreden van Johan L. van Vrijberghe in de zaak Panneel kenmerkte zich door een in Zeeland niet gebruikelijke botheid die wel wat leek op een stalen vuist in een fluwelen handschoen. Op 2 oktober 1660 liet hij de gedeputeerden van de Thoolse kerkenraad namelijk niet alleen opdracht geven dat ze in de classicale vergadering tegen Panneels eventuele beroeping naar Sint Philipsland moesten protesteren, maar ook dat ze de namen van de vóórstemmers in die vergadering moesten noteren en aan hem doorgeven 'om alsdan daarin voorsien te worden naer behooren'. De Thoolse predikanten kregen daarbij tegelijkertijd te horen dat ze Panneel niet in Tholen mochten laten preken.²⁸⁹ Kennelijk om deze pil toch wat te 'verzilveren' werd dezelfde dag in de magistraat besloten om de Thoolse kerk vier zilveren avondmaalbekers aan te bieden ter vervanging van de gebruikelijke glazen bokalen, die nogal eens braken.

De classis kon een dergelijke inmenging in haar zaken natuurlijk niet over haar kant laten gaan en vroeg ongeveer drie weken later belet voor een deputatie van twee predikanten die, na een heleboel plichtplegingen de wat cryptisch geformuleerde vraag stelden of ze van 'haar Edelachtbare mocht verstaen off alhier ter stede geen vrije plaetse mochte wesen omme, in saken betreffende den dienst ende welstant der kerckelijcke regeringhe des voorseyde Classis, ter gesetter tijt en gewoonlijcke plaetse, volgens sijne consciëntie vrijelijck te mogen adviseren'. Hoewel de burgemeester eerst verklaarde dat de 'vrage hem seer onverwacht en vreempt' voorkwam, speelde hij vervolgens het spel mee door te verklaren dat de magistraat nooit de 'deliberatie over kerckelijcke saken' had bemoeilijkt en ook niet van plan was dat te doen. En, alsof het helemaal niet over zijn eigen bemoeienissen ging, voegde hij daar nog eens aan toe dat de baljuw 'van nu af geauthoriseert ende gelast wert om op 't gene voorschreven is, neerstigh ondersoeck te doen, met vrundlijck versouck dat indien haer Edele eenighe persoonen mochten kennen die sulcken tale bestaen te voeren, sij deselve den heer bailliu wilden opbrengen, om tegens haer, als perturbateurs van Godts kercke, andere ten exempel, geprocedeert te mogen wesen na behooren'.

In een andere vergadering ging daarna de fluwelen handschoen weer even uit toen de baljuw en Jan Snoeck, in hun hoedanigheid van kerkenraadsleden een enveloppe overlegden van de convocatie voor de classicale vergadering, waarop in het handschrift van ds. Vinson van Halsteren geschreven stond dat de vergadering beter gehouden had kunnen worden 'op soodanigh een plaetse van dewelcke geen hinderpale voor de kerckelijcke regeringe ofte vrijheyte van consciëntio en wert geleyt'. De baljuw kreeg toen de opdracht 'omme den voors. Domino Vinson bij alle wegen alhier waer te nemen en tegens hem over 't voorseyde schrijven te procederen naer behooren'.

Hoewel het incident later niet meer in de raadsnotulen voorkomt en zelfs de relaties met de classis daarin tot het einde van de eeuw nooit meer aan de orde gekomen zijn, blijkt uit de

289 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 2, 2 oktober en 29 november 1660, fol. 65-67.

notulen van de classis dat de staten er zelfs aan te pas hebben moeten komen om de gemoe-
deren te bedaren.²⁹⁰

In de meer dan een half jaar later pas in het notulenregister van de classis opgenomen (en
kennelijk door de Gecommitteerde Raden van Zeeland goedgekeurde) versie van de notu-
len van 1 oktober 1660 wordt namelijk in het geheel niet meer gerept van de aanvaring met
de Thoolse burgemeester of het overleg met de predikantendeputatie. Volstaan is met een
verklaring waaruit onder meer blijkt dat de classis het beroep op Panneel weliswaar niet had
verboden, maar wel afgeraden en dat over het beroep later in de vergadering was gestemd.
Het toen blijkbaar al uitgebrachte beroep was daarbij ‘met pluraliteyt van stemmen afge-
keurt en vernietigt’. Inhoeverre de zaak zonder het ingrijpen van de Thoolse overheid ook zo
afgelopen zou zijn, valt dus niet meer na te gaan, maar de gezichten van beide partijen waren
in ieder geval gered. Samuel Panneel is vijf jaar later notaris in Veere geworden.²⁹¹

Johan L. van Vrijberghe had dus zijn zin gekregen en is ook later waakzaam gebleven
tegen inbreuken op de orthodoxe discipline in de provincie. Toen hij in mei 1676 de indruk
had gekregen dat de Gecommitteerde Raden sympathie hadden getoond met het in Middel-
burg op de Coccejaanse²⁹² predikant Momma uitgebrachte beroep, volstond hij tenminste
niet met een overigens gloedvol betoog in de magistratsvergadering tegen de praktijken van
dergelijke ‘nieuwe lichten’, maar liet zich zelfs naar Middelburg afvaardigen om er op toe te
zien dat in ieder geval Tholens gecommitteerde raad (zijn neef en oomzegger Levinus van
Vrijberghe) zich daar niet mee zou inlaten.²⁹³

7. *Normbesef en corruptie in het politieke bedrijf*

In januari 1664 presideerde burgemeester Johan L. van Vrijberghe, ten overstaan van de he-
ren kerkmeesters (wier namen we niet kennen) over de uitgifte in erfpacht van ruim vijftig
gemeten kerkland aan twaalf met name genoemde gegadigden. Dertig gemeten daarvan
werden gepacht door vier Van Vrijberghes en in totaal ging nog geen tien procent van het
land naar (drie) personen die geen aantoonbare connectie met het stadsbestuur hadden. De
pachten van de verschillende kavels varieerden van 12 schellingen tot 1 pond 7 schellingen
per gemet. Vier van de aan een Van Vrijberghe toegewezen kavels moesten bovendien op
naam van iemand anders gesteld worden, waaronder er slechts één is waarvan we weten dat
hij een openbaar ambt bekleedde, namelijk de penningmeester van de dijkage.

De vraag of hier nu sprake was van een zelfverrijking door machthebbers die naar heden-
daagse opvattingen als corruptie zou moeten worden betiteld, is natuurlijk niet te beant-
woorden maar wordt door bovenstaande opsomming wel opgeroepen.

290 ZA, Acta classis Tholen en Bergen op Zoom, inv.nr. 4, vanaf fol. 62.

291 Notulen Staten van Zeeland, 3 november 1665.

292 Aanhangers van de Utrechtse hoogleraar Johannes Coccejus die, vergeleken met Voetius, iets meer discussie over de geloofsleer
aanvaardbaar achtten.

293 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 2, 18 mei 1676, fol. 133; Notulen Staten van Zeeland, 3-9 december 1676.

Net als in Tholen bestond de overgrote meerderheid van de regenten tijdens de Republiek, in ieder geval tot het einde van de hier beschreven periode, uit sober levende, integere en plichtsgetrouwe mannen. Hun ambtsinkomens waren in 't algemeen laag en voor een groot deel variabel. Vooral lokale functionarissen moesten het daarbij dikwijls hebben van inkomsten die per verrichting moesten worden gedeclareerd, zoals vacatiegelden, het zegelen of waarmerken van allerlei overeenkomsten en akten, het horen van getuigen, reis- en verblijfskosten en dergelijke. Ze moesten dus op deze wijze 'voor zichzelf zorgen' en het gevaar dat zulke vergoedingssystemen bedreigt, dat van onterechte declaraties en zelfverrijking, is natuurlijk van alle tijden. Het zal dus ook toen velen hebben verleid, al zal de in 't algemeen zeer consciëntieuze wijze waarop de overheidsrekeningen werden gecontroleerd en afgehandeld de omvang van eventueel misbruik hebben beperkt.

Ook de bijzondere wijze waarop de arbeids-(=ambten)markt voor regenten functioneerde, werkte door zijn aard de uitwisseling van gunsten en verplichtingen (die soms de overheid geld kostten) in de hand. Van een meritocratie naar hedendaags model was geen sprake. Binnen de grenzen van afkomst en formele kwalificatie kon men alleen vooruitkomen door het cultiveren van relaties met machthebbers. Daarbij werd, vrijwel altijd binnen het kader van familie- en/of huwelijksconnecties, gebruikgemaakt van een netwerk van onzichtbare, alleen bij betrokkenen bekende aanspraken en verplichtingen over en weer, soms aangevuld met regelrechte geschenken of 'vereringen'.

Echte corruptie, dat wil zeggen omkoping of de aanwending van gemeenschapsgeld ten eigen bate, werd natuurlijk streng veroordeeld en, waar mogelijk of onvermijdelijk (al naar gelang) aangepakt. Een probleem was dan vaak dat door de beschuldigde hetzelfde, al genoemde relatiernetwerk kon worden gemobiliseerd voor zijn verdediging, waarbij de aangesproken 'vrienden' zich vaak verplicht vonden hun invloed aan te wenden voor een doel dat ze misschien persoonlijk als afkeurenswaardig beschouwden. Zo kan men bijvoorbeeld betwijfelen of een man als de Ontvanger-Generaal van Zeeland, Johan van der Stringe in 1663 de frontale aanval van Zierikzee (gesteund door Tholen) op zijn financiële bedrijfsvoering zou hebben overleefd als hij niet de schoonzoon van de toenmalige raadpensionaris was geweest²⁹⁴ en hetzelfde geldt waarschijnlijk voor de afloop van de in een vorig hoofdstuk beschreven ontslagzaak tegen de Thoelse baljuw De Brauw in 1615.

Zoals Roorda heeft uiteengezet,²⁹⁵ was de familie Van Vrijberghe er in elk geval van overtuigd dat de vervulling van de vele, op zichzelf beschouwd vrij slecht betaalde overheidsambten, de Thoelse regenten recht gaf op een zekere 'faveur van eigene vrienden' als die tenminste niet ten koste ging van het 'gemeen'.²⁹⁶ Mogelijk viel de aan het begin van deze paragraaf genoemde erfpachttoedeling ook in deze categorie. Wat wel of niet ten koste ging van 'het gemeen' is natuurlijk wel voor discussie vatbaar, maar uit het door Roorda geciteerde docu-

294 Notulen Staten van Zeeland 26 april tot 17 september 1663; GAT, SAT, Resolutieboek Tholen nr. 2, 25 augustus 1663, fol. 73.

295 Roorda, *Partij en factie*, 44, 45. Het ging om een deductie, waarin de magistraat van Tholen zich in 1672 verdedigde tegen de in een rekest aan de prins geformuleerde klachten over de dominante positie van de familie Van Vrijberghe in Tholen (waarover later meer).

296 Knuttel, pamflet nr. 10577, fol. 5.

ment blijkt in elk geval eveneens dat hun gedragslijn in regentenkringen blijkbaar als normaal en volledig acceptabel werd beschouwd.²⁹⁷

In die categorie van 'faveur' valt dan waarschijnlijk ook het besluit van de Thoolse magistraat uit 1675²⁹⁸ om prins Willem III, als grondeigenaar op Tholen vrij te stellen van een grondbelasting die de stad al tientallen jaren over het hele eiland mocht heffen ten behoeve van de rode roede (een soort veldwacht) en het onderhoud van de fortificaties, poorten en bruggen van de stad. Het ging hier om een octrooi van de staten dat bij de plattelandsgemeenten al eerder weerstand had opgeroepen²⁹⁹ vanwege de blijkbaar discutabele aanwending van de op deze wijze verkregen middelen. Dat het misschien niet te pas kwam om onder deze omstandigheden de plattelandsbevolking te laten opdraaien voor een douceurtje voor de prins toen die de in 1672 in de stad gerezen geschillen in het voordeel van de zittende familieregering had beslecht, bezwaarde toen blijkbaar de dankbare schenkers noch de begunstigde. Twee jaar later werd door de achterlanden bij de staten een formeel protest ingediend tegen Tholens eigenmachtige aanwending van deze belastingopbrengsten³⁰⁰ en, ondanks dat de prinselijke vrijstelling daarbij natuurlijk niet genoemd werd en het protest ook niets opleverde, zullen ingewijden wel begrepen hebben waar het in feite om ging.

8. *Een dam tussen Tholen en Sint Philipsland: de tragel*

Ook bij de totstandkoming van dit waterstaatkundige kunstwerk, lijkt het streven naar de verwezenlijking van een combinatie van gemeenschappelijk en eigen belang een rol te hebben gespeeld.

Dat de slechte bevaarbaarheid van de Eendracht de groeimogelijkheden van de stad Tholen in ernstige mate moet hebben belemmerd, werd in de inleiding al aangestipt. Niet alle stadsbestuurders zullen het grote belang of de mogelijkheden van een verbetering van de vaarweg ingezien hebben, maar de in deze periode een belangrijke rol spelende broers Cornelis, Wilhelm en Johan Lievense van Vrijberghe hebben in ieder geval hun best gedaan om op dat gebied iets te bereiken.

Het doel van de in 1663/64 door de Mossel- en Krabbenkreek aangelegde dam was de verbetering van de diepgang in de noord-zuid vaarweg door het Slaak en de Eendracht. Het besluit tot de aanleg lijkt afkomstig te zijn geweest uit de Generaliteit, dat wil zeggen de Staten-Generaal en/of de Raad van State. Van rechtstreekse Zeeuwse betrokkenheid was waarschijnlijk pas sprake toen de bouw al was begonnen.³⁰¹ In deze tijd van vredesonderhandelingen was voor de Republiek het politiek/strategische belang van de beheersing van de vaart op Antwerpen natuurlijk veel groter dan dat van de meeropbrengst die bij een grotere diepgang van de vaarweg, in de vorm van belastingen (convooien en licenten) door de Republiek (en vooral Zeeland) uit de vaart zou kunnen worden behaald. Met de totstandkoming

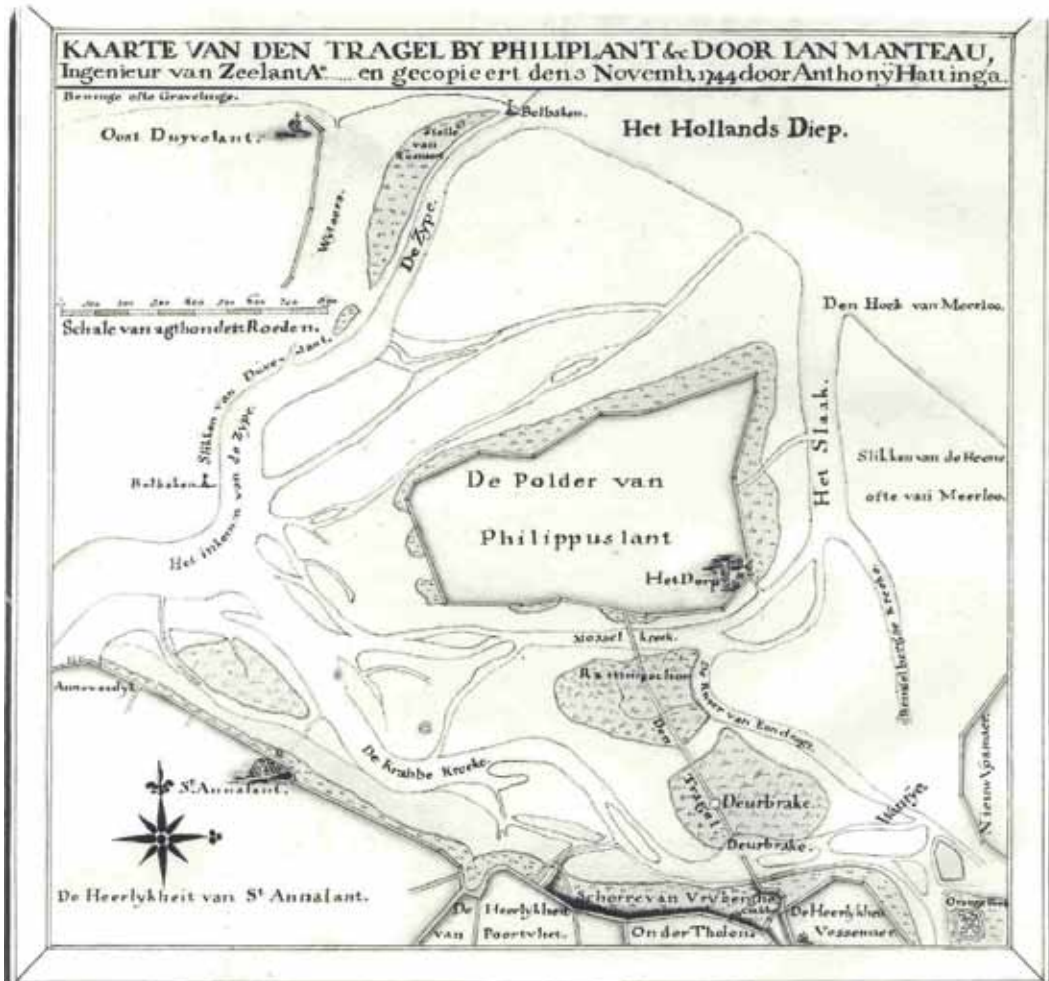
297 Zie hiervoor ook Geyl, *Geschiedenis van de Nederlandse Stam*, dl. II, 644 cv. en Schama, *Patriotten en bevrijders*, 77-79.

298 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 2, fol. 128v, 9 mei 1675.

299 Notulen Staten van Zeeland van 13 oktober 1672.

300 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 2, ff. 143 en 145v, 10 juli en 15 september 1677.

301 Notulen Staten van Zeeland 30 januari en 22 en 24 maart 1664.

De in 1663/1664 aangelegde dam tussen Tholen en Sint-Philipsland naar een door ingenieur Pieter Manteau van Dalem (niet Jan zoals het opschrift vermeldt) gemaakte kaart. Deze kreeg in mei 1665 opdracht van de Staten om na te gaan of reparatie van de dam (de tragel) mogelijk en wenselijk zou zijn. Kaart van Anthony Hattinga van 1744. Foto Zeeuws Archief, Ambachtsbeerlijkheid Sint-Philipsland, nr. 79/1.

van de vrede van Munster zou Amsterdam er overigens in slagen om de Antwerpse en ook de Zeeuwse handelsaspiraties te fnuiken door de aan- en afvoer naar en van Antwerpen via Lillo te verplichten tot betaling van in- en uitvoerrechten en overlading (verbodeming) van lading aan de grens met de Republiek. De Zeeuwse hoop dat daardoor een herleving van het oude stapelrecht voor de Walcherse havensteden plaats zou vinden, was daarbij echter al gauw vervlogen omdat van de daartoe nodige en ook afgesproken 'egale belasting' niets terechtgekomen was. De Zuid-Nederlandse invoer was daarna namelijk voorzover mogelijk uitgeweken naar de Vlaamse Noordzeehavens Oostende en Nieuwpoort waar van invoerrechten natuurlijk geen sprake was.³⁰²

³⁰² Zier hiervoor Kluiver, *De soevereine en independente Staat Zeeland*, 255 ev.

Waarschijnlijk hebben dus, zoals ook eerder al het geval was geweest,³⁰³ militair-logistieke overwegingen de doorslag gegeven bij het besluit om de dam aan te leggen. De verhoudingen met Engeland waren na de troonsbestijging van Karel II in 1660 sterk verslechterd toen Holland onwillig was gebleven om voldoende toezeggingen te doen voor de toekomst van diens neefje en oomzegger, prins Willem III, en de tweede Engelse oorlog stond voor de deur. In het oosten was al sprake geweest van militair optreden tegen de Republiek door troepen van de bisschop van Munster.³⁰⁴ Voor passagiersvervoer (en dus ook troepenverplaatsingen) was de Eendracht nog altijd de kortste verbindingsweg tussen Holland en Antwerpen en voor Tholen stond natuurlijk nog meer op het spel. Niet alleen zou de verbetering van de vaarweg Thoolse schippers en kooplieden ten goede komen, het aanleggen van de dam zou ook de dijken van het noordwestelijk deel van het eiland in belangrijke mate ontlasten en beveiligen. Doordat de eb- en vloedstroming door de Krabbenkreek met de aanleg van de dam zou komen te vervallen, was namelijk te verwachten dat ter weerszijden van de dam aanslibbing zou gaan optreden die de polderdijken zou beschermen. Cornelis van Vrijberghe, die als raadsheer in de Raad van State nauw bij de aanleg betrokken moet zijn geweest, zag al gauw zijn eigen kansen. Op 30 januari 1666 kreeg hij vergunning om onderhands de grafelijke gorzen tussen Sint Annaland en Vrijbergen, ter weerszijden van de dam aan te kopen. Zierikzee moest daarbij worden overgehaald om zijn ongetwijfeld door afgunst ingegeven bezwaren in te trekken. De kleine, maar hoge heerlijkheid Vrijbergen, waarvan Cornelis sinds 1653³⁰⁵ de helft bezat, lag net oostelijk van de tragel en de zeewering van de Vrijbergerpolder zou er dus door worden beschermd.

Nadat een commissie van de staten in maart had vastgesteld dat de voltooide dam in goede staat was, ‘met een voet verschil in waterstand ter weerszijden, alternerende tussen hoog en laag water’, moest Tholen echter al op 15 september in de statenvergadering een doorbraak melden, waardoor de diepgang in de vaarweg weer snel terugliep en de schepen in het Slaak door de sterke stroom tegen de Brabantse wal dreigden te worden gedrukt.

Ondanks tegenstribbelen van vooral Middelburg, schijnt er daarna door de Raad van State (en dus vooral Cornelis van Vrijberghe) toch opnieuw geld voor reparatie van de dam ter beschikking gesteld te zijn en in de loop van 1669 heeft dat herstel inderdaad plaatsgevonden.³⁰⁶ In 1670 ging het echter alweer mis en omdat burgemeester Johan L. van Vrijberghe er vrijwel zeker van kon zijn dat het gewest niet opnieuw bereid zou zijn tot het verstrekken van middelen, nam hij zijn toevlucht tot een in 1664 voor het herstel van de draaiboom in de haven ook al eens uitgehaalde truc.³⁰⁷ In een uitvoerig toegelichte resolutie werd besloten de kosten voor ‘voorlopig’ behoud te putten uit de gelden die David Rolle, de ontvanger van de 500ste penning nog onder zijn berusting had. Omdat Johan daarbij gezorgd had voor (opnieuw) enige ruggesteun van zijn

303 Notulen Staten van Zeeland, 19 mei en 27 juli 1589.

304 Wägenaar, *Vaderlandsche Historie*, XIII, 94, 95.

305 Oorspronkelijk bezaten de drie oudste neven Van Vrijberghe elk een zesde deel, maar in 1653 werd de andere helft van de heerlijkheid, die van oudsher in het bezit van de familie De Brammer geweest was, daaraan toegevoegd in de verhouding een derde voor Cornelis en een zesde voor Bonifacius van Vrijberghe. (ZA, Staten van Zeeland, inv.nr. 1843, Register grafelijke domeinen, fol. 251)

306 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 2, fol. 95, 27 augustus 1669.

307 *Ibidem*, fol. 76, 21 juni en 8 november 1664.

broer in de Raad van State, schijnt Tholen er in geslaagd te zijn om de afhandeling van deze eigenmachtige aanwending van 's lands middelen, jaren voor zich uit te schuiven.³⁰⁸

Uiteindelijk is de strijd tegen het water toch verloren. Op den duur bleek niemand meer bereid of in staat om de kosten van herstel en onderhoud te dragen en ook een plan om die te verhalen op de gebruikers van de vaarweg is nooit tot uitvoering gekomen. In 1680/81 werd nog eens geprobeerd om de inmiddels oppermachtige prins Willem III voor de zaak te interesseren, maar Zierikzee verzette zich daartegen.³⁰⁹ Desondanks schijnt in 1687 toch overeenstemming bereikt te zijn over heraanleg, waarbij Tholen het onderhoud zou gaan financieren uit een heffing van zes, respectievelijk negen stuivers van elk door de Eendracht passerend schip of schuit.³¹⁰ Voorzover na te gaan is dat project in 1688/89 echter maar gedeeltelijk gerealiseerd,³¹¹ waarna de dam, prijsgegeven aan de elementen, geleidelijk is verdwenen.

9. *De pest in Tholen*

In 1667 overleed in Middelburg de rekenmeester namens Tholen, Willem van der Heyden. Hij werd opgevolgd door burgemeester Wilhelm M. van Vrijberghe, waarna diens plaats in het Thoolse burgemeestersdrietal werd overgenomen door Nicolaas Haeck, een in Gouda geboren turfhandelaar van waarschijnlijk Vlaamse afstamming en een trouw aanhanger van de heersende familie Van Vrijberghe.

In de periode van 18 februari tot 2 september 1668 hebben de beraadslagingen van de magistraat in totaal negentien keer aanleiding gegeven tot vastlegging van besluiten in de notulen en zeventien daarvan hadden rechtstreeks betrekking op de toen heersende pest. Een volledig beschrijving van deze periode, één van de laatste pestepidemieën in de Republiek, valt buiten het bestek van dit boek, maar enkele bestuurlijke aspecten verdienen vermelding. Hoewel bijna alle andere lokale archivalia erover zwijgen, geeft de in het resolutieboek opgenomen verslaggeving een goed beeld van het voorgevallene.

De zittende stadsregering onder eerste burgemeester Marinus J. van Vrijberghe heeft voorzover na te gaan op een competente wijze alle maatregelen genomen die nodig waren. Over het aantal slachtoffers zijn we slecht ingelicht omdat gegevens van het begraven van de armen, zoals gebruikelijk de meest kwetsbare bevolkingsgroep, ontbreken. Naar schatting is het aantal sterfgevallen tijdens de pestperiode ongeveer dubbel zo hoog geweest als normaal en dus niet uitzonderlijk hoog. Alle zittende leden van de stadsregering hebben de epidemie overleefd, maar voor wat betreft de overige personen in dienst van de stad vermelden de notulen wel de vervanging van de keurmeester van de vismarkt en tweemaal die van de havenmeester, van wie de laatste slechts drie weken in functie was geweest. Tijdens de epidemie moeten velen die op het platteland rondom de stad een onderkomen bezaten of konden

308 Ibidem, fol. 101v en 107v, 29 mei 1670 en 24 september 1671.

309 Notulen Staten van Zeeland, 7 december 1680 en 4 december 1681.

310 Ibidem 10 september 1687.

311 Notulen Gecommitteerde Raden 8 juli 1689, Resolutieboek Tholen nr. 2, fol. 249, 15 juli 1689.

bemachtigen de stad ontvlucht zijn. Omdat in deze periode de gewoonte om in de notulen van de magistraat een presentielijst op te nemen weer eens in onbruik was geraakt, weten we niet in hoeverre zich daaronder ook leden van de stadsregering bevonden hebben. Van de belangrijkste onder hen weten we wel dat ze boerderijen bezaten op het platteland van Tholen, Vossemeer of Poortvliet. Behalve voor zaken die hun aanwezigheid in de stad vereisten, zoals de vergaderingen van de magistraat, de zittingen van de vierschaar en, niet te vergeten, de beide zondagse kerkdiensten, nu meer dan ooit nodig om Gods vergiffenis af te smeken, zullen zij in elk geval de stad wel zoveel mogelijk gemeden hebben. De frequentie van de magistratuusvergaderingen vanaf 2 april geeft overigens geen aanleiding om aan te nemen dat de magistraat als geheel zijn plichten verwaarloosd heeft en ook de vernieuwing van de magistraat in mei 1668 lijkt op de normale plechtstatige manier, in het bijzijn van de voltallige magistraat te hebben plaatsgevonden.

Begin mei constateerde Johan L. van Vrijberghe bij een monstering dat veel officieren van de burgerwacht, 'mits absentie en doode van veelen' niet verschenen waren.³¹² Gezien het juist nu urgente belang van handhaving van de openbare orde, werd hem verzocht kandidaten te stellen voor vervulling van de gebleken vacatures. Van de vijftien in 1665 aangestelde officieren bleken er vier zich gewoon gemeld te hebben en die werden zonder meer herbenoemd. Van de elf afwezigen was Jacob van der Heyden al in 1666 overleden en Mattheus Coorne in 1667 aangesteld als schout. Van vijf kan vastgesteld worden dat ze na het einde van de pestperiode nog in leven waren en dus onwettig afwezig zijn geweest en de vier afwezigen waarvan geen later levensteken bekend is, zijn mogelijk aan de pest gestorven. De enige waarvan dat vrijwel vaststaat was de oud-schepen en ijkmeester Raphael Voorbeytel, die op 15 mei 1668 in de kerk is begraven.

Bij de vijf onwettig afwezigen, waarvan we natuurlijk niet weten in hoeverre hun afwezigheid als verwijtbaar kon worden beschouwd, waren drie 'gekwalificeerde' burgers, die ook als zodanig vermeld zijn op de lijst die in mei 1675 naar prins Willem III gestuurd werd om daaruit burgemeesters en schepenen te benoemen.³¹³ Jan Strijdt, Marinus van der Heyden en Jacques Dallens. Het leek de moeite waard om na te gaan of en in hoeverre hun afwezigheid consequenties heeft gehad:

- Jan Strijdt (1638-1679) was een zoon van Jan Jansen Strijdt die tot 1648 schepen van Schakerloo was geweest en rond 1670 de vertrouwenspost van ontvanger van de 500ste penning zou gaan bekleden, hetgeen er op wijst dat zijn afwezigheid bij de monstering in 1668 hem, als enige van de drie hier genoemden, waarschijnlijk niet is aangerekend. Hij heeft in Tholen overigens na 1668 geen bestuursambten meer bekleed en werd in 1678 secretaris/penningmeester van Vossemeer. Bij zijn dood in 1679 bleek hij insolvent.
- Marinus van der Heyden (1635-1691) was een zoon van de koopman, schepen en thesaurier Aelbrecht van der Heyden. Hij was wijnsteker en bekleedde na 1668 geen Thools ambt meer totdat hij zich in 1690 tijdens een ruzie in de magistraat liet benoemen tot schout nadat baljuw Wilhelm J. van Vrijberghe had geweigerd om de door Pieter Carel

312 Ibidem, fol. 88v, 3 mei 1668.

313 GAT, SAT, inv.nr. 112d.

de Bills afgedankte raadsman, Diederik van Dusseldorp uit de vergaderzaal te zetten.³¹⁴ Alles wijst erop dat hij toen handelde uit rancune.

- Jacques Dallens (1635-1690) was de oudste zoon van burgemeester en generaliteitsrekenmeester Johan Dallens. Behalve kapitein van de burgerwacht was hij van 1665 tot 1667 schepen van Tholen geweest en sinds 1665 rentmeester van de dubbele honderdste penning voor de achterlanden op Tholen. Hij moest dat ambt wegens insolventie in 1681 neerleggen, na van de financiële ondergang gered te zijn door zijn (ex-)schoonvader Iman Cau. Hoewel hij in de crisis van 1672 heeft meegewerkt de reputatie van de zittende regering te verdedigen, heeft hij nooit meer deel uitgemaakt van de stadsregering.

Zoals al aangestipt, heeft de magistraat van de door de epidemie ontstane extra kosten een aparte rekening gemaakt. Het tekort van die rekening, bijna 480 pond Vlaams, wilde men via een speciale heffing op de ingezetenen verhalen, waarbij in eerste instantie de aangeslagenen voor de 500ste penning, de vermogenden, naar rato van hun aangeslagen vermogen zouden moeten bijdragen. Een daarna resterend bedrag zou middels een vaste aanslag per inwoner worden geïnd. Nadat de rekening zonder bezwaren publiekelijk was afgehoord, stuitte de inning van de bijdragen echter op verzet van de welgestelden. Dit progressief aandoende beroep op de solidariteit van de 'sterkste schouders' was voor zeventiende-eeuwers blijkbaar toch een brug te ver. Het totale bedrag dat door de aangeslagenen voor de vermogensbelasting boven de vaste aanslag per inwoner moest worden opgebracht, kan niet meer dan ongeveer 100 Vlaamse ponden geweest zijn. In 1647 was het aantal voor de 500ste penning aangeslagen personen 67 geweest en gemiddeld kan de rijke Tholenaar dus niet meer dan tien gulden duurder uit geweest zijn dan zijn arme stadgenoot. Er moest desondanks een campagne van 'parate executie' opgezet worden om het geld binnen te krijgen.

Pas in oktober 1668 kon burgemeester Marinus J. van Vrijberghe de magistraat 'voorhouden en in bedencken geven ofte niet hooghnoedigh soude wesen, dewijle God de Heer het groote quaet der pestilentie nu t' sedert eenighen tijt heeft laten ophouden, dat God Almachtigh over die onverdiende genade publiquelijck soude werden geloofd ende gedanckt, en voorts gebeden om continuatie van sijnen Goddelijcken segen over dese stadt. Waerop gedelibereert, is hetselve eenparighlijck verstaen en voorts goetgevonden daertoe te ordonneren den aenstaenden geheelen Woonisdagh'.

10. *De verheffing van prins Willem III tot Eerste Edele van Zeeland*

Tijdens de tweede Engelse oorlog had De Ruyters succesvolle tocht naar Chatham weliswaar de sluiting van de vrede van Breda bespoedigd, maar weinig of niets gedaan dat de slechte verhoudingen met Engeland kon verbeteren en de aanspraken van Karel II bleven, naast de erkenning van Englands heerschappij ter zee, onverminderd gericht op de verheffing van de jonge prins van Oranje in de ambten van zijn voorvaderen. Zoals we al zagen,

³¹⁴ Ibidem, fol. 259, 259v; 13 april 1690.

hadden de Zeeuwse regenten zich al geruime tijd geleden neergelegd bij het onvermijdelijke vooruitzicht van diens aanstelling tot Eerste Edele van Zeeland als hij achttien jaar oud zou worden, maar desondanks kwam die gebeurtenis in september 1668 voor de meeste betrokkenen toch nog als een verrassing.³¹⁵ Wie er allemaal op de hoogte waren van het in stilte voorbereide bezoek van Willem III aan Middelburg is niet bekend, maar alles wijst er op dat gecommiteerde raad Wilhelm L. en zijn broer, burgemeester Johan L. van Vrijberghe bij de ingewijden hebben behoord. In de statenvergadering van de 19e september werd de benoeming van de prins tot Eerste Edele door vijf van de zes leden, waaronder Tholen, zonder voorbehoud goedgekeurd,³¹⁶ alleen Zierikzee verklaarde zich niet gelast en conformeerde zich slechts op het 'welbehagen' van zijn principalen. En drie dagen later bleek Zierikzee opnieuw de enige die het lef had om zich te verzetten toen Willem III ook de meeste ingewijden verraste door zijn achterneef, Willem Adriaan van Nassau-Odijk voor te dragen als zijn vertegenwoordiger in de Staten van Zeeland. Ondanks dat deze aan vrijwel geen enkele van de bij een eerdere gelegenheid door de Zeeuwse staten vastgestelde criteria voldeed, werd ook zijn benoeming door de andere vijf steden toch onmiddellijk goedgekeurd. Voor de niet-Walcherse steden Goes en Tholen, die geen gelegenheid gehad kunnen hebben voor tussentijdse ruggespraak, wijst dit erop dat ze van tevoren op de hoogte zijn geweest. Ook de omstandigheid dat de Thoolse deputatie in de septembervergadering van de staten, met vijf man nogal groot was,³¹⁷ wijst op voorkennis, ook al waren deputaties van drie of vier personen al vanaf eind 1667 niet ongebruikelijk geweest.

Hoewel gecommiteerde raad Van Vrijberghe zich tijdens het hierna uitgebroken, hooglopende conflict met Zierikzee (dat zich vooral bleef verzetten tegen de onrechtmatig verlopen benoeming van Odijk), heeft ingezet om die stad tot concessies te bewegen, blijft onduidelijk wat nu precies de verdiensten van beide broers Van Vrijberghe in deze zaak voor de prins geweest zijn.

Volgens Nagtglas zou Wilhelm L. van Vrijberghe zich voor de verheffing van de prins hebben ingezet uit rancune tegen Johan de Witt, die onwillig was gebleven om iets te doen in het belang van zijn broer (zoon zegt Nagtglas abusievelijk), kolonel Theodorus van Vrijberghe, die nota bene getrouwd was met Maria van Sypesteyn, een volle nicht van de Hollandse raadpensionaris.

Gezien de onzekerheden kan tenslotte evenmin worden uitgesloten dat de adviseurs van de prins alleen maar onvoldoende vertrouwen in de familie Van Vrijberghe hebben gehad om zich niet van tevoren van hun steun te verzekeren en dat roept dan weer de vraag op welk 'wisselgeld' ze daarvoor achter de hand hebben gehad.

Hoe dit alles ook zij, toen begin 1669 de crisis was bezworen en Zierikzee genoeg had genomen met genoegdoening op andere Zeeuwse beleidsterreinen (waarbij ze er op loffe-

315 Zie hiervoor, Romeijn, 'De inname van Brouwershaven door Zeeuwse troepen', *passim*.

316 In een resolutie van 23 september 1668 werd alles wat de Thoolse gedeputeerden in de Staten gedaan hadden 'geadvouert'.

317 Vanaf 15 september bestond de Thoolse deputatie uit de burgemeesters Haeck en Johan L. van Vrijberghe, de gecommiteerde raad Wilhelm L. van Vrijberghe en de pensionarissen Joan M. van Vrijberghe en Johan van der Perre (die in 1666 benoemd was tot pensionaris-honoraire).

lijke wijze voor gezorgd hadden particularistische en/of particuliere belangen geen kans te geven), werd Johan L. van Vrijberghe op 31 maart 1669 benoemd tot lid van de raad en rekenkamer van de prins. Die benoeming heeft velen, waaronder de Zeeuwse raadpensionaris Pieter de Huybert³¹⁸ verbaasd omdat deze positie normaliter voorbehouden was aan juristen uit hofkringen, die daarnaast geen stedelijke ambten bekleedden.

Begrijpelijkerwijs heeft echter dit duidelijk teken van prinselijke gunst de positie van beide broers Van Vrijberghe versterkt en hun aanzien vergroot, ook al was de toekomst van de jonge Willem III toen nog onzeker en zijn uur nog niet gekomen. Dat ze zich daarvan bewust waren blijkt uit het feit dat ze allebei rond deze tijd de naam van de door hen verworven heerlijkheden zijn gaan voeren. Voor Wilhelm was dat die van een drooggelegd stukje (circa 165 gemeten) van het rond 1530 verdronken Nieuwelande, bij Kruiningen op Zuid-Beveland, dat hij in 1664 gekocht had. Johan moet rond 1670 het dorp en de polder Namen in het land van Hulst verworven hebben en hij heeft vanaf die tijd ook de naam van die heerlijkheid gevoerd.

Maar het nogal autoritaire bewind van Johan L. van Vrijberghe in Tholen begon langzamerhand bij zijn neven toch wel meer en meer weerstand op te roepen. Zo moest bijvoorbeeld in november 1668 in de stadsregering een plaatsje gevonden worden voor de eerste vertegenwoordiger van de vierde generatie Van Vrijberghe, de zoon van gecommitteerde raad Wilhelm, de achttien jaar oude Levinus, die in de desbetreffende resolutie³¹⁹ aangekondigd werd als 'gepromoveerd, oock beëdigd als balliu van Poortvliet'. Hij werd aangesteld tot tweede secretaris van Tholen, naast de ziekelijke mr. Jacob M. van Vrijberghe,³²⁰ die in die hoedanigheid zijn oudere broer, pensionaris/secretaris Joan M. van Vrijberghe assisteerde. De tekst van de resolutie valt op door een inleiding waarin het aanvankelijk 'eenparighlijck' goedgekeurde benoemingsbesluit werd voorgesteld als een dankbetuiging aan Levinus' vader voor zijn grote verdiensten, stad en land bewezen. Ondanks het quasi-generieuze gebaar dat de zittende functionaris zijn salaris pas vanaf mei 1669 (een datum, die hij niet meer gehaald heeft) zou hoeven te delen met zijn nieuwe collega, moest later in de marge melding gemaakt worden van de tegenstemmen van de pensionaris en baljuw Wilhelm J. van Vrijberghe. De benoeming werd desondanks doorgedrukt, maar was waarschijnlijk niet alleen onwerkbaar als gevolg van de voorspelbare tegenwerking van de pensionaris, ze voldeed natuurlijk ook niet aan de aspiraties van de ambitieuze Levinus, die zich later heeft doen kennen als vermoedelijk de rotste appel die in de Van Vrijberghemand is voorgekomen. Met zijn benoeming tot burgemeester in 1670 werd de tussen de neven Van Vrijberghe al bestaande rivaliteit nog verder op de spits gedreven doordat de sinds 1662 in het burgemeestersdrietal meeroulerende broer van de baljuw, Marinus J. van Vrijberghe (en niet de in anciënniteit jongere Nicolaas Haeck) opzij werd geschoven en ondanks zijn aanvankelijke protesten aangesteld tot secretaris. De wat inschikkelijker en tactischer Marinus weigerde de hem daarbij tevens aangeboden pensionaristitel en de pensionaris zelf, die zich altijd al gepikeerd had

318 Japikse, Correspondentie van Willem III, dl. III, brief nr. 26.

319 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 2, fol. 92v/93, 1 november 1668.

320 Hij overleed in maart 1670 op 27-jarige leeftijd en was waarschijnlijk altijd al ziekelijk en/of minder valide geweest.

getoond als het aanzien of de inhoud van zijn functie aan de orde kwam, werd financieel gecompenseerd voor het delen van zijn secretariswedde.

Terwijl Europa zich voorbereidde op oorlog als gevolg van de steeds agressiever wordende houding van de Franse koning Lodewijk XIV, en de daarmee samenhangende belastingverhogingen in Zeeland steeds zwaarder begonnen te drukken, nam in Tholen dus ook het verzet tegen de dominantie van de broers Johan en Wilhelm L. van Vrijberghe toe. In de magistratuur van 1670/71 was hun overmacht echter nog steeds onaantastbaar en daar brachten de drie nieuwkomers uit deze jaren geen verandering in. Dat waren respectievelijk de in 1669 binnengehaalde Johan van Roubergen, waartegen de baljuw nog tevergeefs geprotesteerd had omdat hij nog geen drie jaar poorter was geweest, en in 1670 mr. Johan C. van Vrijberghe, de oudste zoon van Raad van State Cornelis van Vrijberghe, die in dat jaar samen met Maillart van Oost voor het eerst schepen werd. Laatstgenoemde was waarschijnlijk door gecommitteerde raad Wilhelm L. van Vrijberghe gerecruteerd, nadat hij zich als burgemeester van Sint Maartensdijk bij de staten beklaagd had over de 'groffelijke insolentie tegen zijn persoon en huis', waartegen de drost, jhr. David Godin, niet had willen optreden.³²¹

De baljuw, met wie in 1670 ook al een geschil was gerezen over de manier waarop deze, in zijn hoedanigheid van dijkgraaf, eigenmachtig was begonnen een stuk van de stadssingel te verleggen,³²² schijnt vanaf die tijd al niet vaak meer deelgenomen te hebben aan de politieke vergadering van de magistratuur.³²³

11. *Het rampjaar en zijn gevolgen*

Voor het eiland Tholen begon het rampjaar eigenlijk al in september 1671, met een 'schrikkelijk tempeest ende onweder' op 22 september, waardoor behalve de dijkages van Scherpenisse-Westkerke en Poortvliet, ook het grootste deel van die van Tholen onder water kwamen te staan. Alleen de noordelijk gelegen polders Dalem, Nieuwland, Puit en Peuke hielden het droog. Op 25 september werd in de statenvergadering gerapporteerd dat alleen al in de Thoolse dijkage 3.000 gemeten (1.177 hectare) onder water stonden.

De staten hielpen met belastingverlichting voor zover ze konden, maar de oorlogsvoorbereidingen vergden zoveel geld, dat geen verlichting kon worden gegeven voor bijvoorbeeld de in 1670 verhoogde vermogensbelasting, de vijfhonderdste penning. Zoals we nog zullen zien heeft de inning daarvan later de stadsregering in grote moeilijkheden gebracht en de onderlinge tegenstellingen verder aangewakkerd.

321 Notulen Staten van Zeeland 4 november 1662.

322 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 2, fol. 102v-104, 22 juni tot 16 juli 1670.

323 Of hij uit deze vergadering geschorst is of uit eigener beweging is weggebleven, wordt nergens vermeld; in een resolutie van 13 mei 1675, wordt hij uitgenodigd om weer aan het overleg deel te nemen (GAT, SAT, Resolutieboek nr. 2, fol. 129v).

In eerste instantie werd de pensionaris gedeputeerd³²⁴ om de dijkgraaf/baljuw en zijn gezworenen alle mogelijke bijstand (ook financiële) te gaan aanbieden, maar of dat ook tot feitelijke hulp heeft geleid is nog maar de vraag.

Toen de oorlog werkelijk uitgebroken was en het Franse leger al na twee maanden voor de Hollandse waterlinie stond, brak in Holland de paniek uit die later aanleiding gegeven heeft tot de bekend geworden zegswijze: 'de staten radeloos, het volk redeloos en het land reddeloos'. De Franse koning, die persoonlijk de veldtocht aanvoerde, had gekozen voor een oostelijke aanvalsroute, die pas na het oversteken van de Rijn bij Nijmegen het kerngebied van de Republiek bereikte en daarna naar het westen afboog. Vrijwel alle steden van de gewesten Overijssel, Gelderland en Utrecht hadden zich bij de nadering van de Franse troepen zonder slag of stoot overgegeven. De versnippering van de zeggenschap over het Staatse leger, die in 1651 individuele steden zeggenschap had bezorgd over de binnen haar grenzen gelegerde garnizoenen, wreekte zich nu, waardoor bijvoorbeeld in Arnhem een Zeeuws regiment onder kolonel Theodorus van Vrijberghe, zonder iets uit te kunnen richten roemloos in gevangenschap was geraakt.

De naar het westen trekkende vluchtelingen die Holland bereikten, konden daar dus alleen maar negatieve verhalen doen over de moed en vaderlandsliefde van het regentenpatriciaat waaraan het land zijn lot had toevertrouwd en het is daarom begrijpelijk dat de roep om een Oranjestadhouder snel en onweerstaanbaar groeide. Onder deze omstandigheden kon echter ook prins Willem III, die in januari dan wel benoemd was tot (tijdelijk) kapitein-generaal, maar weinig doen om het tij te keren zolang hij voortdurend in de wielen gereden werd door zowel Haagse als lokale politieke machthebbers.

De Zeeuwse staten (en daarmee ook de Zeeuwse stadsregeringen), die tot nu toe niet zo rechtstreeks met de gevolgen van de oorlog in aanraking gekomen waren, meenden toen nog dat ze de zaak onder controle hadden, maar dat zou niet lang meer duren. In de tweede helft van juni ontstond, eerst in Hollandse, maar later ook in Zeeuwse steden beroering, waarbij via rekesten of andere, krachtadiger actie van de burgers, werd aangedrongen op grotere regeringsinvloed voor de prins. Toen echter de Hollandse staten op 4 juli overstag gingen en besloten de prins het stadhouderschap aan te bieden, was Zeeland toch nog niet zo ver.³²⁵

In Tholen³²⁶ had buitenburgemeester Johan L. van Vrijberghe op 27 juni aan de magistraat verslag uitgebracht over de door hem bijgewoonde vergaderingen van de Staten-Generaal en de Staten van Holland. De Hollandse opstelling was daarin zo *défaitistisch* geweest dat de Zeeuwse deputatie het maar beter had gevonden om naar huis terug te keren om daar 'staatsgewijs te gaan resolveren en doen, als zij ten meesten dienste van den lande in 't gemeyn ende van de Provincie en stad in 't bijzonder, mitsgaders conservatie van de ware Christelijcke Gereformeerde religie ende diergecochte vrijhey, oordelen sullen te behooren'.

Op 3 juli waren de gedeputeerden uit deze Middelburgse vergadering weer terug in de Thoolse magistraatsvergadering om daar te vernemen welk standpunt ze moesten innemen als het te verwachten voorstel om de prins tot stadhouder te benoemen aan de orde zou ko-

324 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 2, fol. 106v, 107, 25 september 1671.

325 Roorda, Het rampjaar, 66 cv., Wagenaar, Vaderlandsche Historie, XIV, 87.

326 Voor het hier hierna volgende GAT, SAT, Resolutieboek nr. 2, vanaf fol. 108v.

men. Zij hebben toen een (niet meer aanwezige³²⁷) brief met waarschijnlijk een ontwijkend antwoord meegekregen, want al op de achtste besprak de magistraat daarna een expresbrief uit Middelburg waarin Tholen verzocht werd om 'haer te conformeren met alle de andere leden', die toen al met de benoeming hadden ingestemd. Hoewel in Tholen toen opnieuw besloten werd 'daarop te excuseren als bij den (eveneens ontbrekende) brief sub no. 3', is daarna in de statenvergadering van zaterdag de negende het benoemingsbesluit 'bij eenparig consent finalijck gearresteert'. Uit een andere bron weten we echter dat de Thoolse gedeputeerde, gecommitteerde raad Wilhelm L. van Vrijberghe, in die vergadering pas onder grote druk van de andere leden had toegezegd het besluit 'te zullen aanzien'.³²⁸

Hoe dit ook zij, er was in Tholen blijkbaar te lang getreuzeld, want op maandag 11 juli stonden 'alle de landsaten deses eylants in volle wapenen, vliegende vaendels en slaende trommels'³²⁹ voor de stad.

Deze vertraging bij de besluitvorming over de verheffing van de prins in Zeeland is het gevolg geweest van de wens van de meeste Zeeuwse steden om volledige vrijheid te behouden bij hun magistraatsbenoemingen en die niet opnieuw te onderwerpen aan stadhoudelijke invloed.

Hoewel het in 1652 Zierikzee was geweest dat in een bespreking in de staten over toekomstige ambten voor de kleine prins van Oranje³³⁰ de eis had gesteld dat, voorafgaand aan diens eventuele benoeming tot stadhouder, eerst de geldende regeringsreglementen als 'eeuwig privilege' zouden moeten worden vastgelegd, was het dus Tholen dat daar toen puntje bij paaltje kwam op terugkwam. Nog in de vergadering van donderdag de achtste had gecommitteerde raad Van Vrijberghe getracht om in de aanstellingsakte een clausule te laten 'insereren tot reservatie van haere privilegiën, gerechtigheden, keuren en usantiën' op het gebied van de magistraatsbenoeming.³³¹

Dat alleen Tholen zich daarvoor lijkt te hebben ingezet lijkt wat merkwaardig, maar waarschijnlijk hebben de andere steden toen niet meer de gelegenheid (of de moed) gehad om erop te insisteren omdat ze, anders dan Tholen, al eind juni overgegaan waren tot een of andere vorm van volksraadpleging,³³² die hen daarvoor geen ruimte meer had gelaten.

Hoe dan ook, Tholen werd op 11 juni 1672 geconfronteerd met iets wat eruit zag als een gewapende aanslag op de stad. Burgemeester Van Vrijberghe hield echter het hoofd koel. Hij had de gelegenheid gekregen om tijdig de poort te laten sluiten en zal ook wel begrepen hebben dat dat de bedoeling was geweest. De krijgshaftig ogende en vooral rumoerig nade-

327 In de notulen over de ontstane situatie wordt verwezen naar 13 genummerde brieven en andere 'acten', die niet meer aanwezig zijn en blijkbaar deel hebben uitgemaakt van een dossier, opgesteld ter verdediging van het handelen van de magistraat.

328 Hij had zich eerder beklagd over 'oppressie en tyrannie' van de andere leden. De Thoolse brief van de 7de was op de 9de aangekomen en de gecommitteerde raad had zich pas op het laatste nippertje en 'op het welbehagen' laten overhalen (ZA, Staten van Zeeland, inv.nr. 3194, Aantekeningen uit de Statenvergaderingen, 7 en 9 juli 1672).

329 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 2, fol. 109v.

330 Notulen Staten van Zeeland, 20 september 1652.

331 Ibidem 7 juli 1672, naast de gecommitteerde raad, die eind juni was teruggekeerd van een Generaliteitsmissie in Staats-Vlaanderen, was alleen de Thoolse pensionaris aanwezig. Dat het overleg specifiek over de benoemingsrechten ging bleek uit een opmerking van Goes die inhield dat het verlenen van benoemingsrechten alleen zou kunnen gelden voor de steden waar die voorheen ook gegolden hadden (dus niet voor Goes!).

332 Roorda, Partij en factie, 118, 119, 125, 27.

rende troep was kennelijk niet echt uit op bloedvergieten en had daarom het risico van een echte verrassing niet genomen. Hij liet de bevelvoerende officieren binnenkomen voor een gesprek 'om van haer te verstaen de reden van het ongehoorde aencomste op die wijze en wat de landsaten begeerden'. De omstandigheid dat deze heren begonnen met de verklaring dat ze door de 'landsaten' gedwongen waren tot hun actie suggereert niet alleen dat zij mogelijk Thoolse burgers waren die met hun actie de ongenade van hun wettige overheid te vrezen hadden, maar vooral dat ze slechts uitvoerders waren van een door één of meer afwezige leiders (want dat waren natuurlijk niet zomaar 'de landsaten' die ze bij zich hadden) geïnitieerde actie.

Volgens hun verdere verklaring waren ze tot hun optreden gedwongen 'op voorgeven dat de stad verraden was en door den vijant soude werden geïnvadeert. En dat hare Edelachtbaren den prinse tegen waren en niet en wilden confereren de hooghe bedieninghen die sijne doorluchtighe voorouders hadden becleet etc. En dat sij, landsaten, begeerden dat statspoorten soudent werden geopent ende sij binnengelaten, off dat deselve aenstonts soudent trecken na de houven en wooningen van de heeren regenten deser stad en dat sij deselve soudent in brant steecken'. Om dat te voorkomen werd daarna de poort geopend en een akte opgemaakt en aangeplakt, waarin de magistraat haar 'goeden wille en genegenheyt tot sijne Hoogheyt, den heere prince van Orange' tot uiting bracht. De inhoud van deze niet in het resolutieboek opgenomen akte, die aangeduid wordt als 'sub no. 4' is niet bekend, maar zal eveneens deel uitgemaakt hebben van het al genoemde dossier. De resolutie van de elfde vermeldt verder niets meer over het verdere verloop van de actie en evenmin over de identiteit van de deelnemers. Ook het feit dat geen eisen gesteld lijken te zijn voor nader (burger) overleg, waarbij doorgaans de burgerkrijgsraad en de gilden als meest gereede partij naar voren kwamen, wijst er ook al op dat hier geen sprake is geweest van een spontane orangistische volksbeweging, maar veeleer van een door politieke rivalen georkestreerde actie.³³³ We zullen in het hiernavolgende trachten die oppositie wat nader te identificeren.

Als eerste stap om de ontstane situatie het hoofd te bieden, besloot de magistraat om op 13 juli 'eenighe aensienlijke borgers' op het stadhuis uit te nodigen om hen op de hoogte te brengen van de politieke en oorlogssituatie en de door de stadsregering terzake ingenomen standpunten. Het wel heel selecte groepje van slechts negen personen bestond uit de fungerende commissaris voor de monstering Johan Cooman en zijn 71-jarige voorganger Anthony van den Brande, de twee rentmeesters van de 100ste penning, François Leydecker en Jacques Dallens en die van de gemene middelen, Jacques van der Heyden. Verder waren er de rentmeester van Vossemeer, Jacob Jacobsen Faas de oude, de ambteloze zoon van de vroegere baljuw, Marinus Corvincx jr, de medicus Joachim van der Heyden en Cornelis van den Brande, een oomzegger en schoonzoon van Anthony van den Brande, die zich kort tevoren in Tholen had gevestigd, maar nog geen poorter was.

Het was dus duidelijk dat de Van Vrijberghes ook in dit stadium nog niet bereid waren om verantwoording te gaan afleggen aan de in deze soort situaties gebruikelijke vertegenwoordigers van de burgerij: de gilden en de burgerwacht.

333 Zoals ook Roorda gesuggereerd heeft (ibidem, 129).

Uit de mond van de eerste burgemeester kregen de heren een betoog te horen waaruit duidelijk werd dat de stadsbestuurders zeer ontsteld waren over de onbehoorlijke ‘incomste der landsaten’, dat de magistraat altijd de prins goedgezind was geweest en ‘nu voor enige dagen, gelijk de andere leden der provincie, consent hebben gedaan in de collatie van alle de eminente bedieningen aen den hoogstgedachten heere prince’ en dat met spoed gewerkt zou gaan worden aan het herstel van de vervallen fortificaties. Daarnaast werden ook nog enkele toezeggingen gedaan inzake blijkbaar naar voren gebrachte klachten: er zouden stappen genomen worden om de blijkbaar in de stad aanwezige ruitery te doen vertrekken en de burgerwachtkapiteins (tevens schepenen³³⁴) Bollaert en Rolle zouden worden vervangen door anderen, ‘vercooren uut de burgerije’. Tevens werd met kracht ontkend dat het lid van de Raad van State, Cornelis van Vrijberghe in Brussel afspraken gemaakt zou hebben om Spaans krijgsvolk naar Tholen te dirigeren³³⁵ (het woord ‘Spanjaard’ joeg blijkbaar nog steeds schrik aan). Het deftige gezelschap volstond bij deze gelegenheid met beleefdheden en een vage betuiging van instemming met de stappen en standpunten van de magistraat. Maar toen ze twee dagen later opnieuw waren uitgenodigd om de magistraat ‘van haere consideratieën te voorzien’ verklaarden ze toch ‘de borgerije niet te vervangen’, maar ‘dat de magistraat daarvoor met de hoofden van de gilden soude overleggen’. Bovendien legden ze twee ‘memoriën’ over waarvan we de inhoud niet kennen.

Terwijl een begin werd gemaakt met het werk aan de fortificaties, waarvoor na overleg met de ‘gemene magistraten deses eylants’³³⁶ ook de burgerwachten van elders werden verplicht om grondwerk te komen doen, bereidde de (nog steeds anonieme) tegenpartij zijn volgende zet voor. Op 26 juli werden in de magistraat tenminste twee remonstranties gelezen, die ‘bij eenighe borgers op gisteren ingegeven’ waren. De ons al evenmin bekende inhoud daarvan was blijkbaar voor de stadsregering verontrustend genoeg om ze in de openbaarheid te brengen. Besloten werd daarom om ze te publiceren en deputaties te sturen naar de prins en de steden Zierikzee en Goes met de kennelijke opdracht om duidelijk te maken dat de Thoolse stadsregering nog wel degelijk kon rekenen op de instemming en het vertrouwen van de burgers van Tholen en de andere magistraten van het eiland.³³⁷ De deputatie naar de prins bestond uit gecommiteerde raad Van Vrijberghe, die vergezeld werd door burgemeester Marinus Geene van Sint Maartensdijk namens het platteland en rentmeester Jacques Dallens namens de Thoolse burgerij, welke laatsten de prins persoonlijk mochten vertellen ‘volcomen contentement te hebben in haer Edelachtbarer regeringhe’. Nadat ook de delegatie naar Zierikzee en Goes, die naast pensionaris Joan van Vrijberghe bestond uit Marinus Corvincx en Johan Dallens (de minderjarige zoon van Jacques en secretaris van

334 De kapitein van het derde vaandel, de schepen Marinus Verlucht, was in al in 1670 overleden en vervangen door schepen Hendrik Poulter.

335 Deze was in april, samen met de Amsterdamse burgemeester Coenraad van Beuningen, als extra-ordinair gevolmachtigde naar de landvoogd van de Spaanse Nederlanden afgevaardigd om militaire hulp te verkrijgen (Roorda, *Het rampjaar*, 34). Als gevolg van deze bemoeienissen werd medio juli een regiment Spaanse troepen naar Bergen op Zoom gedingeerd (ZA, Archief Staten van Zeeland, inv. nr. 1287 I, brief Cornelis van Vrijberghe van 13 juli 1672).

336 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 2, 25 juli 1672, fol. 112. Het bijeenroepen van de vergadering van de ‘gemene magistraten’ was een prerogatief van de baljuw van Tholen om kwesties van orde en veiligheid te bespreken.

337 *Ibidem*, fol. 111, 26 juli en 6 augustus 1672.

Vossemeer), was teruggekeerd met positieve reacties, leek de magistraat erin geslaagd te zijn om de storm te bezweren.

In september bleek die hoop echter ijdel toen een nieuw ‘lasterlijck geschrift’ bleek te circuleren, waarmee enige vertegenwoordigers van de ‘gildens en anderen’ zouden hebben ingestemd. Toen de magistraat daarop uiteindelijk toch maar besloot om de burgerwacht-officiëren en de dekens van de gilden op het stadhuis uit te nodigen, bleek dat te laat om te voorkomen dat het geschrift ‘bij forme van remonstrantie ofte request, op naam van de gemeene ingesetenen, poorters ende borgers van de stad Tholen’ aan de prins werd toegezonden.

Pas de hierna door de stadsregering georganiseerde actie ter verdediging van haar positie, heeft geresulteerd in nog beschikbare informatie over aard en inhoud van de bestaande onvrede. Daarbij gaat het echter nog steeds om eenzijdige informatie, namelijk het later als pamflet gepubliceerde verweer van de stadsregering,³³⁸ die pensionaris Joan M. van Vrijberghe bereid gevonden had tot het schrijven van een ‘wijldluftighe deductie over de geheele sake.’³³⁹ In deze Deductie, waarvan het origineel meer bijlagen moet hebben gehad dan in het pamflet zijn opgenomen, werden de klachten van de opposanten (die de pensionaris aanduidde als ‘eenige Staetsuchtige personen’, die zich in strijd met de waarheid hadden gepresenteerd als ‘de burgers en ingezetenen van Tholen’, maar die in werkelijkheid slechts een dikke twintig medestanders hadden kunnen vinden) puntsgewijze behandeld, waardoor de inhoud van de ingediende remonstrantie³⁴⁰ toch vrij nauwkeurig kan worden gereconstrueerd. Dat het protest stamde uit een kring van relatief vooraanstaande rivalen, die vonden dat ze nu al jarenlang ten onrechte buiten de regering gehouden waren en nu ‘lang genoeg hebben gesucht onder ‘t jock van dese regeeringe’, wordt uit de tekst al gauw duidelijk. De aanval richtte zich vooral op de dominante regeringspositie van de familie Van Vrijberghe, die andere families daaruit had verdrongen om de stedelijke ambten en ‘beneficiën’ voor zichzelf te reserveren. Met zeven van de veertien ambten in handen van een Van Vrijberghe was dat natuurlijk moeilijk te weerleggen met feitelijke gegevens en daaraan danken we dan waarschijnlijk de al eerder door Roorda aangehaalde, zeer zelfbewuste verklaring dat deze familie op die ambten ‘boven andere’ aanspraak kon maken ‘als sijnde niet alleen van de meest ghegoede ende geïnteresseerde in dese stadt en eylandt, maer oock de outste en gequalificeerste familie aldaer’, die ‘al vele jaren wel en getrouwelijck, tot contentement van een ygelijck hebben helpen regeren. Soo is het niet ongerijmt dat sij aen de eeren en beneficiën van de regeeringe participeeren boven andere’. Wat verderop volgt dan de voor die tijd blijkbaar niet eens zo ongewone uitspraak: ‘dat in alle regeringhe faveur en intrest van eygen vrinden werdt beooght is notoir en oock natuerlijck.

338 Knuttel nr. 10577, omvattende de Deductie van de Ed: Magistraet der Stad Tholen tot refutatie van twee Remonstrantiën en Requesten, beyde gepresenteert ende overgegeven aen Zijn Hoogheyt den Heere Prince van Orangie, &c., gedateerd 21 oktober 1672, met daarachter Requeste van de goede Borgeren der Stadt Tholen, tegens eenige seditieuse en quaetwillige menschen, opgesteld omme aen Zijne Hoogheyt den Heere Prince van Orangie te exhiberen, gedateerd september 1672, alsmede een verklaring van 24 oktober 1672. Aen de Ed. Ghestrenge Heeren de Heeren Commissarissen by syne Doorluchste Hoogheyt den Heere Prince van Orangie Gecommitteert ende gestelt tot het examineeren van de Stucken, Redenen ende Consideratiën van de Ed: Achtbaere Heeren van de Magistraet, ende eenige weynige Borgers der Stede Tholen, &c.

339 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 2, fol. 114, 16 september 1672.

340 Van het later gevolgde rekest wordt gezegd dat het door vijf burgers was ondertekend. Mogelijk was de remonstrantie zelf anoniem verspreid.

En als sulcks niet en geschiet in prejuditie van het ghemeen, is het oock niet ongeoorloft. De bequaemheydt ende verdiensten en werden oock allenthalven soo niet geconsidereert ende gewooghen dat juyst de alderbequaemste tot de bedieningen werden gepromoveert en die van de meeste verdiensten sijn. Waerin de familie van de heren Van Vrijberghe (onberoemelijck sij het geseght) niemant veel in dese provintie en heeft te cederen’.

Een aantal klachten over de onwettigheid van enkele magistraatsbenoemingen op grond van (te lage) leeftijd, (te nauwe) verwantschap of (niet-Zeeuwse) herkomst kon door de samensteller van de Deductie op basis van het in mei 1672 nog geldende regeringsreglement van 1651 vrij gemakkelijk worden weerlegd. Ook de beschuldigingen op fiscaal en financieel gebied lijken zwak en werden in de deductie dan ook tamelijk onbezorgd weggewuifd.

Wat meer moeite kostte het om het verwijt te ontzenuwen dat de familie door zijn numerieke overmacht zowel de rechtspraak als de politieke zaken naar haar hand kon zetten. De schrijvers konden dan wel aanvoeren dat eigenlijk maar twee van de zeven Van Vrijberghe deel hadden aan de eigenlijke ‘Justitie’ en als lid van de vierschaar vonnissen wezen, maar het zal natuurlijk voor iedere goed ingelichte beschouwer duidelijk geweest zijn dat de familie, als ze altijd eensgezind zou zijn geweest, inderdaad op allerlei gebied een veel groter gebruik van haar macht had kunnen maken dan in werkelijkheid het geval schijnt te zijn geweest.

Een waarschijnlijk uit het tweede rekest stammend punt, geeft ons nog wat aanvullende informatie over de aanslag van de elfde juli. In de Deductie werd tegengesproken dat burgemeester Johan L. van Vrijberghe, toen hij de burgerwacht in de wapenen liet roepen, gezegd zou hebben liever een bloedbad te riskeren dan zich als burgemeester laten afzetten. Daaruit blijkt namelijk dat het die dag geen Thoolse compagnie van de burgerwacht kan zijn geweest die voor de poort stond.

De twee bijlagen, die met het pamflet zijn afgedrukt, zijn rekesten met adhesiebetuigen aan het adres van de zittende stadsregering. Het eerste is ondertekend door 129 mannen en 19 vrouwen die zich burgers en ingezetenen van Tholen noemen. Het tweede, dat volgens de tekst dateert van 24 oktober 1672, is wat uitgebreider en bevat een korte weerlegging van de punten van de beschuldiging. Onderaan staan de namen van 35 mannen, die zich in de tekst presenteren als gecommit-

Koning-stadhouder Willem III. Portret aanwezig in het gemeentehuis van Tholen te Tholen. Anoniem, olieverf, eind 17e eeuw.

teerden van de 'Borgerlijcken krijgsraet, respective gildens, borgers, poorters ende ingeseten'. Slechts twee van de 35 namen komen niet voor bij de 129 van het eerstgenoemde rekest, 5 van hen waren in 1672 inderdaad officier van de Thoolse burgerwacht en van een aantal is bekend of aannemelijk dat ze toen lid van een Thools gilde waren. Als we de 19 vrouwen (op één na allemaal weduwen) buiten beschouwing laten omdat ze mogelijk voor hun bestaan geheel of gedeeltelijk afhankelijk waren van de regerende elite, zouden dus ruim 130 medestanders het opgenomen hebben voor de familie Van Vrijberghe, een aanzienlijk betere score dan die van de tegenpartij, waarvan de aanhang in de verschillende verklaringen nergens hoger wordt ingeschat dan rond de 25 personen.

Onder de medestanders waren echter maar weinig 'gekwalficeerde' personen. Van de in een brief aan de prins uit mei 1675³⁴¹ vermelde 36 namen van gekwalficeerde burgers (zonder de elf die deel uitmaakten van de zittende stadsregering) waren er slechts 16 van vermelde adhesiebetuigers en onder de twintig overigen, waaronder vrijwel alle³⁴² 'vooraanstaande borgers' die op 13 juli door burgemeester Van Vrijberghe voor overleg waren uitgenodigd, moeten we dus de leiders van de oppositie en de aanstichters van alle commotie zoeken.

In de Deductie was over de oppositie achtereenvolgens gezegd dat ze 'eenige staetsuchtige personen' waren, die 'haer geboorte van ouders en voorouders hier niet en hebben gehad en welcker familien en voorouders noyt voor desen in de regeeringhe sijn gheweest', dat 'de principaelste van de doleanten van de beste en profitabelste cherges binnen dese stadt bekleden' en dat 'eenige van de doleanten (die) verstand hebben en selfs in de regeeringe sijn geweest'.

Na toetsing op deze criteria blijven er van de twintig gekwalficeerde niet-adhesiebetuigers eigenlijk maar drie over en dat zijn Johan Cooman, die geboren was in Middelburg en in Tholen het ambt van commissaris van de monstering bekleedde, François Leydecker, geboren in Scherpenisse en rentmeester van de 100ste penning van stad en land van Tholen, die in 1648 schepen van Tholen was geweest en Marinus van 't Rosevelt, geboren in Tholen (zijn vader werd er poorter in 1629) en notaris aldaar. Of laatstgenoemde Staatsgezind en toen al een vijand van de familie Van Vrijberghe was kan nog worden betwijfeld, maar dat de twee eerstgenoemden de aktieve aanstichters geweest moeten zijn van de hier beschreven Thoolse troebelen, lijkt weinig twijfel. Eigenlijk is er dus gewoon sprake geweest van een volgende fase van de al ten tijde van stadhouder Willem II ontstane vijandschap.

Onduidelijk blijft intussen aard en samenstelling van de troep 'landsaten deses eylants' die op 11 juli voor de poort gekomen waren. Veel van de Thoolse burgerwachtofficieren hebben later een adhesie-rekest getekend, maar dat zou ook bij wijze van (afgedwongen?) boetedoening gebeurd kunnen zijn. Bij de nieuwe benoemingen, die in 1675 plaatsgevonden hebben,³⁴³ werd slechts één van de twaalf lagere officieren herbenoemd, hoewel de helft van hen wel op de lijst van adhesiebetuigers voorkwam.

Prins Willem III heeft de zaak blijkbaar ernstig genoeg gevonden (of er was door beide partijen zóveel op papier gezet) dat een viertal raadsheren van de Hoge Raad werd belast met

341 GAT, SAT, inv.nr. 112D.

342 Rentmeester Faes en Cornelis van den Brande ontbreken in de lijst van gekwalficeerden, de eerste waarschijnlijk vanwege zijn functie elders en laatstgenoemde omdat hij nog geen poorter was.

343 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 2, fol. 132, 29 december 1675.

een onderzoek. Anders dan bijvoorbeeld in Middelburg en Zierikzee heeft hij niet rechtstreeks ingegrepen totdat deze hun rapport hadden uitgebracht. Pas drie jaar later, in het begin van 1675, kwam hij ertoe een uitspraak te doen, een nieuw regeringsreglement vast te stellen en de in 1672 aangetreden stadsregering af te lossen. De oorlogshandelingen mogen dan veel van zijn tijd gevegd hebben, een zo lange periode van onzekerheid voor de regerende broers Van Vrijberghe, was natuurlijk niet nodig geweest en kan dus geen toeval geweest zijn. De obstructie rond zijn aanstelling tot stadhouder van Zeeland, waarvoor gecommitteerde raad Van Vrijberghe en diens broer, nota bene zijn raadsheer Johan L. van Vrijberghe, verantwoordelijk waren geweest,³⁴⁴ wilde hij blijkbaar niet zonder meer laten passeren en hij heeft ze daarom een poosje laten 'bungelen'. Daaraan heeft een excuusbrief van 10 februari 1673³⁴⁵ van beide broers en een felicitatiebezoek in Roosendaal op 16 mei 1674 van burgemeester Johan L., samen met Wilhelms zoon Levinus van Vrijberghe, blijkbaar niets kunnen veranderen. De enige reactie van de stadhouder die voorafging aan de reglementsvernieuwing van 1675, was een brief uit maart 1673, waarin hij de stad opdroeg de onder druk van de oppositie afgetreden twee kapiteins van de burgerwacht in hun ambten te herstellen.³⁴⁶

Ook de neven van de beide broers, baljuw, pensionaris en secretaris Van Vrijberghe, moeten hen de politieke blunder van juli 1672 hebben kwalijk genomen en onder deze omstandigheden is het niet verwonderlijk dat de familievete verder escaleerde en de politieke verhoudingen in Tholen steeds verder verslechterden. In maart 1673 bleek zelfs een door de stadhouder uitgegeven 'acte van sauvegarde' nodig waarin deze de partijen opriep om nog een tijdlang geduld te hebben in afwachting van een oplossing en zich tot dat tijdstip te onthouden van wederzijdse 'molestatiën'³⁴⁷.

Problemen rond de achterstallige belastingen zorgden in 1673 voor een uitbarsting. Door de overstromingen van 1671 hadden veel Thoolse belastingbetalers grote verliezen geleden als gevolg van de daaruit voortgevloeide hoge kosten en derving van inkomen. Desondanks insisterden de staten op volledige en tijdige belastingafdrachten, waaronder tweemaal de vermogensbelasting, de 500ste penning. Toen de leden van de Thoolse magistratuur over die achterstand in hun persoon dreigden te worden aangesproken en de stad niet in staat bleek om de benodigde 1.700 tot 2.000 ponden Vlaams ergens te lenen, wist Johan L. van Vrijberghe op 16 mei 1672 niets beters te doen dan een resolutie te laten aannemen, waarbij de 'regenten van de stad Tholen' dat bedrag persoonlijk zouden moeten voorschieten. Inclusief de bekleeders van de buitenambten in de Raad van State, de Staten-Generaal, de Gecommitteerde Raden en de Zeeuwse Rekenkamer ging het daarbij om zestien personen (waarvan er negen Van Vrijberghe heetten), die 'na proportie van de eeren, beneficiën ende emolumenten die een vrijlijck comt te genieten' zouden worden aangeslagen.

344 Japikse, Correspondentie Willem III, RGP 26, nr. 65, brief van de Veerse pensionaris Van der Meulen aan de prins. Toen gecommitteerde raad Van Vrijberghe inzag dat hij in zijn verzet in de Staten alleen stond, had hij gepoogd de andere leden over te halen tot geheimhouding over de rol die hij gespeeld had.

345 Ibidem, nr. 296.

346 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 2, fol. 115v, 18 februari 1673.

347 Een en ander volgens de ongepubliceerde doctoraalscriptie 'Reglement en repercussie', van P.N.Th. Zuydweg uit 1990, bijlage 5.

Repartitie tot uutfindinghe van 't gene de stad noch schuldigh is over tweemalen den 500en penning, date 1672 als anders; (Resolutieboek nr. 2, fol. 116v, bedragen in ponden Vlaams)

D'heer Staten Generael Van Vrijberghe (Bonifacius)	200
D'heer Raad van State Van Vrijberghe (Cornelis)	200
D'heer gecommiteerden raad Van Vrijberghe (Wilhelm L.)	200
D'heer rekenmeester Grijskerke	200
D'heer bailiu Van Vrijberghe (Wilhelm J.)	150
D'hr. burgmeester Johan L. van Vrijberghe	133. 6. 8
D'hr. burgmeester Nicolaes Haeck	100
D'hr. out-burgmeester Lieven van Vrijberghe (Levinus W.)	66.13. 4
D'hr. schepen Liens	33. 6. 8
D'hr. schepen en tresorier Bollaerd	50
D'hr. schepen Snouck	33. 6. 8
D'hr. schepen ende vendumeester Rolle	50
D'hr. schepen Rouberghe	50
D'hr. schepen Johan C. van Vrijberghe	50
D'hr. pensionaris mr. Joan (M.) van Vrijberghe	100
D'hr. secretaris mr. Marinus (J.) van Vrijberghe	100
	1716.13. 4

Over deze 'repartitie' ontstond verschil van mening. De na veel aandringen door pensionaris en secretaris gemaakte lijst, was door beide burgemeesters gecorrigeerd en vervolgens door burgemeesters en schepenen aangenomen met de bepaling dat eventuele wanbetalers middels parate executie zouden worden gedwongen. Dat besluit leidde echter tot een later in de notulen opgenomen protest van baljuw, pensionaris en secretaris die meenden dat de magistraat onbevoegd was om een dergelijk regeling te treffen en dat de verdeelstaat geen recht deed aan de werkelijke inkomensverhoudingen.

In de magistraatsvergadering van 16 juni moest daarna worden vastgesteld dat nog zes van de zestien aangeslagenen hun bijdrage niet hadden betaald. De wanbetalers, waaronder de gedeputeerde in de Staten-Generaal Bonifacius alsmede baljuw, pensionaris en secretaris Van Vrijberghe, werden opnieuw 'vrint- en ernstelijck versocht' nu onmiddellijk over de brug te komen, maar de drie laatstgenoemden verklaarden dat ze 'als regenten mede wel genegen sijn de stad in hare ongelegentheyte te hulpe te comen, dan hebben geëxcuseert haeren opgeleghden taux te voldoen om vele redenen'.

Of en hoe deze ruim 600 pond grote betalingsachterstand uiteindelijk is geïncasseerd, is niet helemaal duidelijk,³⁴⁸ maar waarschijnlijk heeft deze twist geleid tot het incident dat beschreven wordt in het 'fameus libel' dat op 9 en 16 juli in de magistraatsvergadering aan de orde kwam en de titel droeg:

³⁴⁸ Toen er in januari nog steeds sprake was van een betalingsachterstand, werd door de Staten zelfs de prins ingeschakeld, die dreigde 'de gebreekghe met inquarteringhe van volck van oorloghe tot betaling van hare 't achterheyt' te zullen dwingen. (GAT, SAT, Resolutieboek nr. 2, fol. 122v, 12 januari 1672).

*Meesterlijke actiën van de heeren en meesters Johan L. van Vrijberghe, heer van Namen en Levinus van Vrijberghe, burgemeesters, mitsgaders mr. Willem Bollaert, schepen der voors. Stadt Tholen, op ende jegens de heer en mr. Joan van Vrijberghe, pensionaris der voors. Stadt.*³⁴⁹

De inhoud van het bewuste 'bouckxken' bestond eigenlijk alleen maar uit afschriften van door notaris Marinus van 't Rosevelt in een akte vastgelegde verklaringen van personen die ooggetuige zouden zijn geweest van een wilde achtervolging van de pensionaris door de in de titel genoemde leden van de magistraat. Volgens de verklaring van de 'lantman Gabriël Pietersen Vogel, wonende op de hoeve van mr. Jan van Vrijberghe in Out-Vossemeer, in oud Kijck-Uyt', had deze gezien hoe de heer van Namen en de hem volgende Levinus van Vrijberghe te paard, de eerste zonder hoed en met getrokken degen in de hand, de pensionaris hadden achtervolgd, waarbij deze er maar ternauwernood in geslaagd was om de boerderij te bereiken en die met paard en al binnen te vluchten. De twee achtervolgers zouden daarop met hun degens de ruiten boven de voordeur ingeslagen hebben en de heer van Namen zou daarna Vogel met zijn degen hebben bedreigd. Nadat die zich daartegen verweerd had door hem met zijn stok de degen uit de hand te slaan, zou de inmiddels ook aangekomen Bollaert er vervolgens in geslaagd zijn om een einde aan de confrontatie te maken. Daarna was deze samen met de heer van Namen weggereden, om even later terug te komen om de ter plaatse achtergebleven Levinus te overreden met hen mee te gaan. De andere drie getuigen, waarschijnlijk huisgenoten van Vogel, hadden dit verhaal bevestigd.

Burgemeester Van Vrijberghe reageerde furieus op het bekend worden van zijn faux pas. Hij liet de magistraat een premie van maar liefst 100 gulden uitloven voor de aanbrengrer van de 'drucker off uytstrooyer' van het pamflet en ontbood notaris Van 't Rosevelt om op het stadhuis te komen vertellen aan wie hij allemaal kopieën van de desbetreffende getuigenverklaringen gegeven had.

Hij maakte het er alleen maar erger mee. Baljuw Van Vrijberghe deed niets om de pamphletschrijver op te sporen, maar schreef samen met de pensionaris een brief aan de staten om die van de zaak op de hoogte te brengen. In de persoon van notaris Van 't Rosevelt, wiens informatie ook al niets opleverde, had de familie er bovendien een nieuwe vijand bij gekregen.

In augustus bleek de baljuw³⁵⁰ van Vossemeer tegen burgemeester Van Vrijberghe en zijn neef Levinus zelfs een criminele procedure gestart te zijn, waarop eerstgenoemde reageerde door de gerechtsbode die de dagvaarding bracht, door schout Coorne in hechtenis te laten nemen, een actie die de tijdig opgedoken baljuw onmiddellijk ongedaan had gemaakt door de man weer vrij te laten.³⁵¹

Johan L. van Vrijberghe is de hem aangewreven 'feytelijckheden' altijd blijven ontkennen en heeft zich zelfs tot de staten gewend om zich te verdedigen en zich te beklagen over de baljuw van Vossemeer. Nadat echter gebleken was dat die zijn bevoegdheden niet had

349 Zijlstra, Den Zeusen Beesem, pamflet nr. 2063. In het gedrukte pamflet staat dat de actie gepleegd was op 29 juli 1673, maar dat zal wel 29 juni geweest moeten zijn.

350 Pieter Liens, een afstammeling uit de Thoolse tak van die familie en een volle neef van de zittende Thoolse schepen Iman Liens.

351 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 2, ff. 117v, 118, 119, 119v, 120v, 121 van 16 en 27 juli, 2 en 12 augustus 1673.

overschreden,³⁵² hebben deze de zaak maar overgelaten aan de stadhouder en is die daarmee uit het gezicht te verdwenen.

Dat pensionaris Joan M. van Vrijberghe toch niet echt voor zijn leven hoefde te vrezen, werd duidelijk in de magistraatsvergadering van 24 juli 1673, waar hij openlijk weigerde de opdracht na te komen om op de volgende dag aanwezig te zijn in een vergadering waarin zijn neef, de gecommiteerde raad, een in Middelburg behandeld vredesvoorstel zou komen toelichten. Hij heeft daarna in 1674 nog wel enkele vergaderingen van de staten bijgewoond, maar zijn naam komt tot mei 1675 niet meer voor in het resolutieboek van Tholen.

In 1674 schijnt ook de baljuw er grotendeels de brui aan gegeven te hebben. Ook hij bezocht de vergaderingen van de magistraat niet meer en reageerde bijvoorbeeld niet op veelvuldige verzoeken om de illegale tapper Bastiaan Bout aan te pakken, zelfs niet nadat burgemeester Johan L. van Vrijberghe, vergezeld van de schout en een drietal schepenen, hoogstpersoonlijk was gaan kijken en Bouts drankvoorraad in beslag had genomen.³⁵³

Intussen bleven de broers Wilhelm en Johan L. van Vrijberghe zich inspinnen om de prins ertoe te brengen om de nog steeds hangende vertrouwenskwestie in hun voordeel te beslechten en dat leek de goede kant op te gaan. Tijdens het al genoemde bezoek aan de prins in Roosendaal van 8 april 1674, had deze zich blijkbaar al positief uitgelaten over hun vooruitzichten en er was tevens gesproken over onderdelen van het in voorbereiding zijnde, nieuwe regeringsreglement.

Begin 1675 kregen ze bovendien nog een keer de gelegenheid om iets voor hem te doen. In een wankelmoedige statenvergadering was Tholen op 15 februari van dat jaar de eerste stad die zich zonder enig voorbehoud positief uitsprak over de mogelijke verheffing van de prins tot hertog van Gelderland. Dat Zeeland uiteindelijk toch negatief heeft geadviseerd konden zij in elk geval niet helpen en ze hebben ervoor gezorgd dat hun positieve (minderheids)advies, waarin de prins de 'verlosser' van het land werd genoemd, als bijlage in de statennotulen is opgenomen.

352 Notulen Staten van Zeeland, 15 augustus 1673.

353 Ibidem, ff. 123v-125v, 24 juni -18 september 1674.

E. TROEBELE TIJDEN

1. *Een nieuw regeringsreglement, de laatste jaren van Johan L. van Vrijberghe*

Pas in mei 1675, bijna drie jaar na zijn benoeming tot stadhouder, kwam prins Willem III er eindelijk aan toe een beslissing te nemen inzake de nog steeds niet afgehandelde kwestie van de Thoolse regeringscrisis. De regerende broers Van Vrijberghe zullen toen al wel ongeveer geweten hebben wat hen te wachten stond, maar zekerheid hadden ze niet. Tijdens hun laatste bezoek in mei 1674 hadden ze de gelegenheid gehad om met de prins over de zaak te spreken en het nieuwe regeringsreglement dat de prins hen met zijn brief van de 2e mei 1675³⁵⁴ toezond, zal dus niet veel verrassends meer bevat hebben. In de begeleidende brief werd nog wel verwezen naar het onderzoek van de ‘wederzijds overgediende schriftelijke memorieën, stucken en bescheiden’ dat plaatsgevonden had, maar een inhoudelijk eindoordeel over de geschillen werd er niet in gegeven. Uit de beschikbare gegevens wordt evenmin duidelijk of de oppositiepartij zelf ooit een rechtstreeks antwoord op haar rekestten heeft gekregen. Zelfs de Staten van Zeeland schijnen nooit de gelegenheid te hebben gekregen zich over de kwestie uit te spreken.

Het nieuwe reglement werd in de brief dan ook aangeduid als een ‘dispositie’ en het is dus kennelijk niet de bedoeling van de stadhouder geweest dat er nog over gediscussieerd of onderhandeld zou worden. Naast de herinvoering van het systeem waarbij de stadhouder uit genomineerde tweetallen zijn keuze zou kunnen maken, was de belangrijkste verandering dat in plaats van één raadsman nu, zonder nadere toelichting, vier ‘raden ofte vroedschappen’ deel zouden gaan uitmaken van de magistratuur en aan de jaarlijkse verkiezingen deelnemen. De regel dat een inkomend burgemeester van binnen aan het einde van zijn ambtsjaar altijd achtereenvolgens burgemeester van buiten en schepen werd, kwam in de tekst niet meer voor en is dan ook een aantal malen niet meer toegepast.

Onder verwijzing naar de verscheidenheid van de in Tholen en elders in de praktijk toegepaste regels, die tot doel hadden het aantal verwanten dat tegelijkertijd burgemeester of schepen kon zijn te beperken (in wezen natuurlijk een non-argument), werd het aan de stadhouder overgelaten om daarover naar bevind van zaken te beslissen en in de laatste paragraaf van de brief werd het hele reglement eigenlijk overbodig gemaakt door de bepaling dat de stadhouder, als hij dat nodig oordeelde, met zijn benoemingen van de ingezonden nominaties zou mogen afwijken.

Als er sinds het Satisfactieverdrag van 1577 in de politieke doelstellingen van de opeenvolgende Thoolse stadsbesturen één constante was geweest, dan was dat wel het herstel van het oude middeleeuwse privilege dat hun jaarlijkse magistratuursbenoemingen had overgelaten aan baljuw, burgemeesters en schepenen, dus zonder inmenging van buitenaf. In 1651 was dat doel min of meer door toeval bereikt en nu leek het weer verder weg dan ooit. De stad-

354 GAT, SAT, inv.nr. 112D, fol. 41 cv.

houder had in feite alle macht aan zich getrokken. Vergeleken met andere Zeeuwse steden moet dit resultaat voor Tholen een bittere pil geweest zijn omdat het, anders dan daar, niet tot stand gekomen was door de inspanningen van echte Oranjeaanhangers maar door de pogingen van enkele, nota bene als 'staetsuchtigh' aangeduide personen, om een eigenlijk als Oranjegezind bekend staande familieregering ten val te brengen.

Als om zijn triomf te benadrukken schreef de prins bovendien dat hij de 'bestelling van de regeringe extra-ordinairlijck, voor ditmael alleen bij ons' wilde doen op basis van een hem toe te zenden lijst³⁵⁵ met de namen van de zittende leden van de magistratuur, 'mitsgaders eenige namen der gequalificeerde ende andere goede borgeren van de stad'.

Een andere keuze dan absolute onderwerping schijnt in de Thoolse magistratuur niet serieus te zijn overwogen, hoewel niet vaststaat dat alle verweer tegen deze feitelijke vernietiging van alle oude benoemingsrechten bij voorbaat vruchteloos zou zijn geweest. Voorzover bekend zijn voor de andere Zeeuwse steden bij deze gelegenheid helemaal geen nieuwe regeringsreglementen vastgesteld, maar is men daar simpelweg teruggevallen op die van vóór 1651. Anders dan Roorda veronderstelde,³⁵⁶ zou dat ook in Tholen wel degelijk mogelijk geweest zijn.³⁵⁷ Hoe dit ook zij, waarschijnlijk hebben de broers Van Vrijberghe het risico voor de ambtelijke toekomst van henzelf, hun zonen en andere 'vrinden' te groot geacht en ze hebben het toegezonden reglement dan ook zonder enig commentaar geaccepteerd. Dat ze blijkbaar toch niet helemaal gerust waren op de goede afloop van de door de prins verlangde eenmalige vrije keuze bij de komende magistratuurstelling, blijkt onder meer ook uit de haast waarmee Wilhelm L. van Vrijberghe op de zondag vóór beantwoording van de prinselijke brief,³⁵⁸ zijn ambt van gecommitteerde raad overdroeg aan zijn zoon Levinus.³⁵⁹

Die antwoordbrief,³⁶⁰ waarin ook het al eerder genoemde aanbod van een belastingvrijstelling voor de Oranjedomeinen op het eiland, was gesteld in zeer nederige (om niet te zeggen kruiperige) bewoordingen en bevatte een lijst met de namen van de zittende magistratuursleden en van 36 andere gekwalificeerde burgers. Bij de laatstgenoemden waren 10 ondertekenaars van de adhesiereksten uit 1672, maar ook identificeerbare tegenstanders van de familie, zoals commissaris Cooman, vader en zoon Leydecker, notaris Van 't Rosevelt en de koopman Jan van der Vliet, een broer van de in 1655 afgezette burgemeester Marinus van der Vliet. Onder de adhesiebetuigers op de lijst bevonden zich, naast twee leden van de familie Van Vrijberghe (de minderjarige Levinus Jacobus en Adriaan, de jongste broer van de pensionaris), ook een nieuwkomer die nog veel van zich zou laten horen, de bijna 21-jarige Jacob Wouters.

De benoemingen die enkele dagen later gedaan werden, vormden na alle opwinding eigenlijk een anticlimax. De enige Van Vrijberghe die niet herbenoemd werd, was Levinus W., de nieuwe gecommitteerde raad en bij de overige benoemingen was ook maar één nieuwkomer, Jacobus van Grijpskerke, de zoon van rekenmeester Johan van Grijpskerke.

355 Zie noot 117.

356 Roorda, Partij en factie, 129.

357 De zittende regering zou ook volgens de verwantschapsregels van het reglement van 1618 niet onwettig geweest zijn.

358 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 2, fol. 127v, 5 mei 1675.

359 Mogelijk had die haast ook te maken met Levinus' aanstaande huwelijk met Anna de Clercq, de stiefdochter van de Middelburgse gecommitteerde raad Reinier van der Beke (Nagrglas in Zelandia Illustrata).

360 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 2, fol. 128v, 9 mei 1675.

Johan L. van Vrijberghe werd opnieuw burgemeester van buiten en het viertal nieuwe raadsplaatsen bleef helemaal een onderonsje van de oude machthebbers, het werd vervuld door de broers Willem en Johan van Vrijberghe en hun beider zonen, allebei Levinus geheten. In plaats van een vermindering van de regeringsdeelname van de leidende familie was dus sprake van een versterking van althans hun numerieke sterkte.

Het is niet onmogelijk dat de broers Van Vrijberghe de afhandeling van hun zaak door de prins als een overwinning hebben gevierd, maar waarschijnlijker is toch wel dat zij (en velen met hen) de politieke vernedering die het in feite is geweest, wel hebben onderkend.

Burgemeester Johan, wiens ego overigens weinig geleden scheen te hebben, verzocht daarna zijn oudste neef de baljuw, om zijn plaats in de politieke vergadering weer in te nemen, maar was minder vergevingsgezind tegenover zijn andere neef, de pensionaris. Die kreeg te horen dat hij zijn secretarisambt op de oude voet mocht blijven vervullen, maar dat over zijn pensionarisambt later zou worden beschikt.³⁶¹

Ook in andere zaken bleef Johan ijverig en soms hardhandig als altijd zijn invloed uitoefenen. Nu het gevaar van ongeregeldheden geweken scheen, begon hij met de intussen wat verslofte bouwvoorschriften weer aan te trekken, waarbij ook mensen die hem tijdens de troebelen gesteund hadden niet ontzien werden. Ook adhesiebetuigers uit 1672 als Marinus Bodel en Cornelis Betsman moesten bijvoorbeeld hun in strijd met de voorschriften aangebrachte rieten daken weer afbreken.³⁶² Overigens werden zulke medestanders in andere opzichten ook wel beloond want bij de vernieuwing van het officierscorps van de burgerwacht in december 1675 kwamen alle posten in hun handen.³⁶³

Minder goed ging het met Levinus W. van Vrijberghe, de nieuwe gecommitteerde raad in Middelburg. Die bleek al gauw een verwaande en onhandelbare drinkebroer geworden te zijn³⁶⁴ die zich van zijn vader niets meer aantrok. Al in 1676 moest zijn oom Johan in allerijl naar Middelburg om te voorkomen dat hij zich samen met andere gecommitteerde raden met de al eerder genoemde zaak Momma ging bemoeien³⁶⁵ en korte tijd later bleek Levinus' positie blijkbaar onhoudbaar geworden te zijn. Hij werd tenminste op 18 maart 1677 'om verscheyde goede redenen' ontslagen³⁶⁶ waarbij alleen de oom van zijn vrouw, de Vlissingse pensionaris-honoraire Michiel Michielsen het later voor hem heeft opgenomen.³⁶⁷ Zijn vader, Wilhelm L. van Vrijberghe, die dat jaar eerste burgemeester van Tholen was, werd verzocht het vacante ambt opnieuw op zich te nemen, maar moest bij aankomst in Middelburg vaststellen dat zijn zoon weigerde het ontslag te aanvaarden en voor hem het Thoolse huis te ontruimen. Nadat Levinus zowel in de statenvergadering als in de Thoolse magistratuur

361 Ibidem, fol. 129v, 14 mei 1675. Pas na Johans dood werd door diens zoon Levinus Jacobus voorgesteld Joan M. van Vrijberghe ook in zijn pensionarisambt te herstellen (Ibidem, fol. 153v, 2 oktober 1679).

362 Ibidem, fol. 130, 1 juli 1675.

363 Ibidem, fol. 132, 29 december 1675.

364 Vlg. Nagtglas, die over hem een Franstalig rijmpje citeerde: 'Il ne dort qu'après avoir bu et ne sèveille que pour boire.'

365 De stadhouder moest er uiteindelijk zelf aan te pas komen om ds. Momma en een aantal Middelburgse regenten af te zetten.

366 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 2, ff. 139, 140, 140v, 141v, 142, 143, 143v van 18 maart, 3 en 22 mei, 5 en 26 juni, 10 en 28 juli, 9 augustus 1677, Notulen Staten van Zeeland, 19 en 24 maart, 6 april 1677.

367 In het handschrift 'Burlleske notulen van Zeeland' (Zeeuwse Bibliotheek).

tevergeefs geprobeerd had om het ontslag ongedaan te maken, wendde hij zich tot het Hof van Holland dat bij 'appointement' besloot commissarissen te benoemen om partijen te horen en een 'accomodement' tot stand te brengen. Zijn vader en zijn oom, die door Levinus' optreden in de statenvergadering zo in verlegenheid gebracht waren dat ze daar zelfs (tevergeefs) geprobeerd hadden het incident buiten de notulen te houden, kwamen op 6 april met de staten overeen dat de zaak in die vergadering, als zijnde 'domestycq en eygen aen de stadt, buyten de deliberatie' zou worden gehouden. Nadat ook een poging om het Hof ertoe te bewegen om de begonnen procedure te staken op niets was uitgelopen, bleef Johan L. van Vrijberghe alweer niets anders over dan een beroep op de prins te doen. Pas nadat die waarschijnlijk zowel het Hof als de opstandige zoon tot de orde had geroepen, kon de zaak in de magistraatsvergadering van 9 augustus afgehandeld en naar het scheen bijgelegd worden. Levinus moest alle gemaakte kosten vergoeden, gaf kort daarna zelfs zijn poorterschap op en verhuisde naar Goes. Ook zijn functie van raadsheer van Tholen raakte hij daarbij kwijt.

In de zeventiende eeuw was het mannelijke gezinshoofd de onbetwiste meester van zijn huishouding en dat betekende in regentenkringen dat in elk geval de carrière van een oudste zoon volledig afhankelijk bleef van zijn vader zolang deze zelf bestuurlijk actief was.³⁶⁸ Levinus had op ongebruikelijke en onvergeeflijke wijze de voor hem en zijn stand geldende regels geschonden door openlijk tegen zijn vader in opstand te komen en heeft daarvoor de prijs betaald. Ook nadat zijn vader overleden was, bleef hij uitgesloten van alle regeringsambten. Hij was een 'outcast' geworden.

In mei 1678 werd Johan L. van Vrijberghe, na een ambteloos jaar opnieuw schepen van Tholen en op de 13de van die maand deed hij in de magistraat verslag van de door hem bijgewoonde vergaderingen in de Staten-Generaal en met de Staten van Holland over een te maken keuze tussen voortzetting van de oorlog (waar de prins voorstander van was) of een wapenstilstand met Frankrijk (waarvoor in de Staten-Generaal een meerderheid bestond). Hij stond toen op het punt om weer naar Den Haag te vertrekken om de voortzetting van dat overleg bij te wonen. Dat zou zijn laatste missie worden en het sluiten van de vrede van Nijmegen op 10 augustus heeft hij niet meer meegemaakt want op 5 juni 1678 overleed hij plotseling. Hij was 42 jaar oud geworden en zijn begrafenis ging slechts enkele dagen vooraf aan het huwelijk van zijn zestienjarige dochter Susanna, die zwanger was van een zekere Pieter Carel de Bil.

2. Financiële zorgen

De vrijwel uitsluitend van landbouwopbrengsten afhankelijke Thoolse economie had al in de jaren vijftig van de eeuw te kampen gekregen met stagnatieverschijnselen. Vooral de tarweprijzen waren vanaf die tijd in een langzame neerwaartse trend geraakt.³⁶⁹ Op Schouwen,

368 Kooijmans, *Vriendschap en de kunst van het overleven*, 122/124.

369 Priester, *Zeeuwse landbouw*, 308, 309, 322.

Duiveland en Tholen was daarop gereageerd met een vergroting van het areaal dat gebruikt werd voor de meekrapteelt, maar ook daar (en misschien mede daardoor) waren na enige tijd prijsdalingen opgetreden.³⁷⁰ De verbouw en bereiding van meekrap stelde daarenboven hoge eisen aan de liquiditeit van de telers. De plant kon pas in het tweede of derde jaar na het planten geoogst worden en de teelt was zeer arbeidsintensief, niet alleen tijdens de productiefase van de verfstof in de meestoof, maar ook al op het veld, waar het vele wieden en verzorgen van de bedden, gevolgd door het omslachtig en behoedzaam uitgraven van de wortels hoge arbeidskosten met zich meebrachten.

De zeer zware oorlogslasten en de overstromingen van 1671 hadden de rest gedaan en veel mensen wier inkomen direct of indirect (via landpachten) uit het landbouwbedrijf afkomstig was, aan de rand van de financiële afgrond gebracht. Veel minder kapitaalkrachtigen bezweken onder die last en vielen ten prooi aan de druk bezette deurwaarders³⁷¹ die werden ingeschakeld om achterstallige belastingen en waterschapslasten te innen. Gebruikmakend van hun hogere kredietwaardigheid slaagden de grotere landeigenaren er meestal in om hun tijdelijke liquiditeitsproblemen te overwinnen; maar ook onder hen vielen slachtoffers. Onder hen was ook een tweetal op de lijst van gekwalificeerde burgers voorkomende Tholenaars, Jacques Dallens en Marinus Corvincx.

Jacques Dallens was sinds 1667 rentmeester van de dubbele honderdste penning voor de 'achterlanden' van Tholen geweest en moet in die hoedanigheid klem geraakt zijn tussen de vele onwillige of onmachtige belastingplichtigen en de steeds onbarmhartiger wordende invorderingsmethoden van de Ontvanger-Generaal van Zeeland. Omdat hij daarenboven in zijn 'goede' jaren nogal wat gorzen en ander land had gekocht, had hij al in 1674 om uitstel van betaling moeten vragen.³⁷² Vermoedelijk had hij toen nog tijdig geld kunnen lenen van de vader van zijn in 1672 overleden tweede vrouw Maria Cau, griffier en later raadsheer van het Hof van Holland mr. Iman Cau (die ook een hofstede op het eiland Tholen bezat), maar vier jaar later bleek Jacques opnieuw insolvent geworden. De staten moesten toen ingrijpen om te voorkomen dat de raadsheer zijn bezittingen in beslag nam om daarop zijn vordering te verhalen,³⁷³ waarmee de andere crediteuren achter het net zouden vissen. Jacques' oudste zoon Johan werd toen gemachtigd om zijn vaders rentmeestersambt tijdelijk waar te nemen en, nadat deze er blijkbaar in geslaagd was om opnieuw geld te lenen,³⁷⁴ werd Iman Cau in 1681 door de staten benoemd tot bewindvoerder van Jacques' boedel. Diens rentmeestersambt werd kort daarna overgenomen door Johan van Diest.

Jacques Dallens' solvabiliteit schijnt echter altijd wankel gebleven te zijn want in november 1688 moesten de staten hem opnieuw 12 maanden bescherming (sureté de corps) verlenen tegen zijn schuldeisers.

Een andere gekwalificeerde burger die in financiële moeilijkheden raakte, was een volle neef van Jacques Dallens, namelijk mr. Marinus Corvincx, de zoon van de gelijknamige vroe-

370 Ibidem, 354, 355.

371 Notulen Staten van Zeeland, 12 oktober 1679, 14 november 1680.

372 GAT, RAZE inv.nr. 5179, 20 oktober en 4 november 1674.

373 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 2, fol. 149v, 31 oktober en Notulen Staten van Zeeland, 13 november 1678.

374 GAT, RAZE inv.nr. 5179, 26 november 1678.

gere baljuw van Tholen. Hij was opgegroeid in het huis van zijn stiefvader Anthony van den Brande, die na de dood van Marinus' vader met diens moeder, Adriana Dallens, getrouwd was. Hij was een rijke halfwees, want de bij de weeskamer gedeponeerde boedelstaat van zijn vaders nalatenschap kwam uit op een totaalbedrag van meer dan 10.000 ponden Vlaams en vermeldde onder andere meer dan 200 gemeten land, verspreid over het hele eiland, en een klein (1/24) aandeel in de heerlijkheid Vossemeer. Waarom hij tot 1676 buiten de Thoolse stadsregering was gebleven, is niet helemaal duidelijk; waarschijnlijk was hij evenals zijn vader en stiefvader een aanhanger van de sinds 1648 onderliggende (adels)partij geweest. Net als zijn neef Jacques Dallens had hij in 1672 deel uitgemaakt van de bezendingen naar de prins en de andere steden ter verdediging van de positie van de Van Vrijbergheregering, maar ook dat had hem (overigens alweer net als zijn neef) niet in de regeringsbanken gebracht.

Hij was getrouwd geweest met de in 1667 overleden Maria van der Loo, een Dordtse patriciërsdochter. Na haar overlijden was hij nog tweemaal hertrouwd, het laatst rond 1675, met Anna de Gruyter /Gruterus. Op zijn hoeve onder Vossemeer leidde hij het leven van een rijke landjonker toen hij in 1674 voor het eerst geld moest lenen met die hoeve als onderpand.³⁷⁵ In 1676 bleken zijn liquiditeitsproblemen zo groot geworden dat de belastingontvangers op het punt stonden om tot executie van 'verscheyden parthijen van landen' over te gaan en andere crediteuren zich al met hun eisen tot de Thoolse vierschaar hadden gewend. Bij een controle door de plichtsgetrouwe stadssecretaris (die zoals gebruikelijk ook klerk van de weeskamer was) werd vervolgens pijnlijk duidelijk dat Marinus verzuimd had het moederlijk erfdeel van zijn kinderen bij zijn eerste vrouw zeker te stellen.³⁷⁶ Zijn protesten richtten daarna niets meer uit, namens de magistraat werden twee commissarissen benoemd om zijn vermogen te beheren en Marinus' twee neven, Jacques Dallens en Jacques van der Heyden (wiens moeder ook een Dallens was) werden tegen hun zin aangesteld om, naast de oude Jacob Jacobsen Faes de voogdij over de kinderen op zich te nemen.³⁷⁷

Al gauw bleek dat het daarbij ging om een nalatenschap van meer dan 20.000 gulden die de kinderen geërfd hadden van hun grootmoeder van moederszijde en een oudtante, respectievelijk Soeta en Cornelia Musch, zusters van de corrupte griffier van de Staten-Generaal Cornelis Musch die in 1650 onder nooit opgehelderde omstandigheden (men sprak van zelfmoord), maar in ieder geval schatrijk, aan zijn einde gekomen was.

Doordat Marinus Corvincx zich bleef verzetten tegen de inbeslagneming en geleidelijke liquidatie van zijn bezittingen, heeft het beheer daarvan de curatoren veel werk bezorgd en dus ook veel vermeldingen in zowel het resolutieboek als het weeskamerarchief van Tholen tot gevolg gehad. Hijzelf heeft de laatste vervolgrekening van de weeskamer, die uit 1693, niet eens meer meegemaakt. Bij zijn dood, rond 1690, was hij overigens leenman van Zeeland; hij moet toen dus weer in zijn burgerlijke rechten hersteld geweest zijn.³⁷⁸ Zelfs rekening houdend met alle denkbare tegenslag in zaken, moet hij in zijn goede jaren wel erg roekeloos met

375 Vlg. M.A. Geuze in *Zeeuws Tijdschrift*, 1950, nrs. 1 en 2; het huidige huis, De laatste stuiver dateert van 1749.

376 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 2, fol. 135, 135v, 23 november 1675.

377 GAT, Weeskamer Tholen, inv.nr. 6, fol. 164, 1678. Jacques Dallens moest daarbij overigens, vanwege zijn eigen faillissement al gauw vervangen worden door notaris Marinus van t'Rosevelt.

378 Lid van het Leenhof van Zeeland Beoostenschelde waarvoor Tholen twee leden leverde. Het betrof een weinig vergend baantje voor het beoordelen en registreren van de vervreemding van leengoederen.

het van zijn vader geërfd fortuin omgesprongen zijn om het zover te laten komen dat hij de erfenis van zijn kinderen meende nodig te hebben om zijn schulden te betalen.

Dat in deze tijden ook de meest welgestelden soms door plotseling optredende, onverwachte betalingsverplichtingen in moeilijkheden konden komen, ondervonden in 1679 ook de erfgenamen van Johan L. van Vrijberghe. Na zijn plotselinge dood bleek zijn nalatenschap zowel complex als onoverzichtelijk te zijn en meldden vele schuldeisers zich bij de familie met hun aanspraken. Johans weduwe, Catharina van Oysel wendde zich daarom tot de stadsregering met het verzoek ambtshalve een inventaris van bezittingen en schulden (het zogenaamde 'beneficie van inventaris') op te maken.³⁷⁹

De meest opmerkelijke schuldeiser³⁸⁰ bleek toen mr. Abraham van Pere uit Vlissingen te zijn met een lening van maar liefst 3.000 ponden Vlaams (18.000 gulden) tegen 5% per jaar, met veel land als onderpand. Deze Abraham van Pere was in 1677 op voorstel van de overledene benoemd tot honorair pensionaris van Tholen en was kort daarna de overleden Johan van Grijpskerke opgevolgd als rekenmeester van Zeeland namens die stad. Hij was de gelijknamige kleinzoon van de schatrijke Vlissingse koopman en reder die in de jaren twintig van de eeuw het Westindische eiland Berbice had ingenomen en die kolonie was sindsdien door de familie Van Pere als 'patroon' geëxploiteerd. Zijn enige vroegere connectie met Tholen was mogelijk die van zijn vrouw, Catharina Beeckman, die een zuster geweest kan zijn van de in 1663 overleden rector van de Thoolse Latijnse school, Abraham Beeckman. Waarom een buitenstaander als hij voor een Thools buitenambt in aanmerking was gekomen, is niet duidelijk. Er moeten voldoende gekwalificeerde lokale kandidaten beschikbaar geweest zijn die vast niet allemaal zo honkvast waren dat ze een lucratief Middelburgs ambt (met een wedde van 300 ponden Vlaams per jaar) zouden hebben geweigerd. De gedachte dat de genoemde geldlening een tegenprestatie voor zijn benoeming is geweest dringt zich dan ook op en iets dergelijks is door een latere tegenstander van de familie ook geopperd.³⁸¹ Hoe dan ook, van aflossen is in ieder geval niet veel gekomen, want op 17 april 1687 is Johans weduwe met Abrahams erfgenamen nog een nieuwe afbetalingsregeling overeengekomen.³⁸²

Nog geen jaar na Johan overleed ook zijn oudere broer, gecommitteerde raad Wilhelm L. van Vrijberghe, en ook zijn dood was zo plotseling dat geen goede afwikkelingsregeling voor zijn nalatenschap klaar lag.³⁸³ Hij bleek bovendien nog meer acute schulden te hebben dan zijn broer en zijn nalatenschap moest door een sequester worden afgehandeld. Volgens een verklaring van zijn weduwe³⁸⁴, Adriana van de Perre, had haar man recent veel land gekocht, waarvan de afbetaling door de hoge oorlogslasten achterstallig was geworden. Hij had daarom vlak voor zijn dood nog 1.500 pond Vlaams moeten lenen van de schoonmoeder

379 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 2, ff. 150 tot 151v, 23 december 1678, 9 en 22 januari en 11 maart 1679.

380 GAT, RAZE inv.nr. 5179, 23 maart 1679 en RAZE inv.nr. 5201, 28 april 1679.

381 De al genoemde Michiel Michielsen in het handschrift 'Burleske notulen van Zeeland' (Zeeuwse Bibliotheek).

382 GAT, RAZE inv.nr. 5201, 28 april 1679, aantekening in de marge.

383 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 2, ff. 152v tot 154v, 155v, 157, 158, 23, 24 en 26 augustus, 22 tot 26 november, 14 en 22 december 1679, 1 februari, 1 april, 8 juni en 7 augustus 1680.

384 GAT, RAZE inv.nr. 5179, 1 februari 1679.

van zijn zoon Levinus, Margaretha Michielsens, de vrouw van collega-gecommitteerde raad Reinier van der Beke.³⁸⁵

In dit geval konden de crediteuren uiteindelijk pas tevredengesteld worden met een garantieverklaring van Adriana's broer Ewaldus van de Perre, die door zijn Oostzeehandel blijkbaar rijk genoeg was geworden om in hetzelfde jaar ook nog de heerlijkheid Domburg te kunnen kopen voor bijna 13.000 Vlaamse ponden.

3. *Homines novi*

Pieter Carel de Bills werd na een jaar als schepen te hebben gediend, in mei 1679 burgemeester van buiten. Hij was toen alweer weduwnaar want Susanna van Vrijberghe was op 22 november in het kraambed gestorven nadat haar kind dood ter wereld gekomen was. Hij is maar enkele maanden burgemeester geweest, want al in juli werd hij aangesteld tot gecommitteerde raad als opvolger van Wilhelm L. van Vrijberghe. Hij bleef daarnaast ook raadsman van Tholen, welke functie hij in 1676 overgenomen had van Levinus W. van Vrijberghe.

Hij was de in 1646 te Amsterdam geboren zoon van jhr. Louis de Bills³⁸⁶, heer van Coppendamme en Bonem (een heerlijkheid vlakbij Damme). Zijn moeder, Elisabeth van Peenen stamde uit een bekende Hollandse familie en haar zuster was getrouwd met de Sluise burgemeester Aernout Weyts. Louis de Bills, die in Rouaan was opgegroeid, was een medisch onderzoeker en publicist die zich had toegelegd op anatomische vraagstukken. Veel zitvlees had hij blijkbaar niet, want de bronnen³⁸⁷ melden zijn verblijf, behalve in Amsterdam ook in Rouaan, Sluis (waar zijn andere kinderen gedoopt zijn), Rotterdam en Den Bosch waar hij, na een gemist professoraat in Leuven, in 1669 overleed als professor aan de Illustere School aldaar.

In tegenstelling tot zijn vader heeft Pieter Carel de Bills nooit het predikaat jonkheer gevoerd, hoewel hij zich overigens toch wel als een extreem aanmatigend en pretentieuze man heeft doen kennen. Waarschijnlijk miste dat predikaat echter elke rechtsgrond en heeft hij het niet geriskeerd. Hoe hij in contact gekomen is met Zeeuwse/Thoolse regentenfamilies blijft onduidelijk. Zowel zijn vader als hij noemden zich 'baljuw van het Vrije van Sluis', maar of hijzelf dat ambt ook werkelijk nog bekleed heeft is onzeker. Zijn vader was al in 1660 naar Rotterdam verhuisd om daar een 'anatomisch theatrum' op te zetten. Alleen zijn oom, Aernout Weyts, moet contacten gehad hebben in Zeeuwse regeringskringen en één van diens dochters trouwde rond 1681 met de Thoolse predikantenzoon en medicus Hendrik Dibbetz, die daar in 1678 voor het eerst schepen werd.

Een andere nieuwkomer die van grote invloed zou worden was de al genoemde Jacob Wouters, maar hij zou er wel wat langer over doen om aan de top te komen. Zijn vader, Pieter Wouters, was een uit Hulst afkomstige brouwer die, hoewel katholiek, in Tholen

³⁸⁵ De brontekst zegt dat ze toen al weduwe van Reinier van der Beke was maar dat kan niet; deze overleefde haar en stierf in 1687. Zij was een zuster van Michiel Michielsens.

³⁸⁶ Waarom Nagtglas zijn vaderschap betwijfelde is niet duidelijk.

³⁸⁷ Zie voor hem ook *Taxandria* 1920, 73 ev.

belastingpachter en -ontvanger was geworden en zich loyaal getoond had aan de Van Vrijberghe regering. Hij was er getrouwd met de protestantse Pauline de Vriese, een dochter van de Thoolse burgemeester Jacob Jacobsen de Vriese de jonge, die na de verovering van Hulst door prins Frederik Hendrik civiel bestuurder en burgemeester van die stad was gemaakt. Na te zijn opgetreden als een van de jongste adhesiebetuigers van de regering Van Vrijberghe, was Jacob Wouters in 1675 vendumeester en ontvanger van de vaak betwiste en al eerder genoemde Thoolse heffing van de 8 grooten (of vier stuivers) over alle gemeten op het eiland,³⁸⁸ geworden. In 1677 vinden we hem voor het eerst vermeld als procureur en in 1679 werd hij schepen. Jacob Wouters had drie jongere broers, die eveneens een rol hebben gespeeld in zijn stormachtige politieke carrière, Johan, Nicolaas en Pieter Wouters.

De derde hoofdrolspeler in deze laatste periode van onze studie was de oudste zoon van Johan L. van Vrijberghe, de in 1656 geboren Levinus Jacobus van Vrijberghe, heer van Namen. Hij trad, na in 1678 te zijn afgestudeerd als jurist, in 1679 aan om in Tholen de politieke belangen van de nu weer grotendeels gepacificeerde familieclan te gaan behartigen. Toen hij in juli van dat jaar zijn naar Middelburg vertrokken zwager De Bills opvolgde als burgemeester van buiten, kon hij rekenen op ruime steun in de magistraat. Hij vormde toen met De Bills en de oude steunpilaren Nicolaas Haeck en Willem Bollaert ook het Thoolse college van vroedschappen of raden en hij werd, behalve door beide laatstgenoemden als schepen bijgestaan door de medestanders Iman Liens, Hendrik Poulier en Jacob Wouters, naast de wat moeilijker te plaatsen kooplieden Johan Isaaksen Strijdt en Jochem Nollens en de jonge jurist François Leydecker junior. De al genoemde schepen Hendrik Dibbetz tenslotte zou zich ontpoppen als een aanhanger van Pieter Carel de Bills die zelf, op afstand maar in geleidelijk toenemende mate, zijn partij in het lokale bestuur zou blijven meeblazen. In 1680 werden nog eens drie nieuwkomers in de magistraat opgenomen, die echter geen van allen erg lang gebleven zijn. Cornelis van den Brande was van die drie ongetwijfeld de meest kleurrijke. Hij was een achterkleinzoon van Johan Pietersen van den Brande die ongeveer honderd jaar eerder één van de eerste protestantse burgemeesters van Tholen geweest was en hij was rond 1669 getrouwd met zijn nicht Catharina van den Brande, de al in 1678 overleden dochter van de Thoolse commissaris van de monstering Anthony van den Brande. In tegenstelling tot zijn schoonvader en oom tooide hij zichzelf met het predikaat jonkheer, dit waarschijnlijk op basis van onduidelijke Brabantse familieaanspraken uit het verleden. Behalve een huis op de markt dat hij 'Brandesteyn' noemde, bezat hij ook de van uitgeweken nazaten van de familie Struve gekochte hofstede *Klein Verree* en in een doopinschrijving liet hij zich zelfs een keer aanduiden als 'jonkheer van Verree'. Waarschijnlijk omdat zijn schoonvader in Tholen ooit tot de onderliggende partij behoord had, werd hij pas na de dood van Johan L. van Vrijberghe schepen. Hoewel hij daarnaast ook nog leenman van Zeeland, overdeken van het kleermakersgilde en 'directeur van de Thoolse plantages' geworden is, kwam hij blijkbaar niet in aanmerking voor het burgemeestersambt. Samen met pensionaris Joan van Vrijberghe heeft hij als stadsgeschiedschrijver meegewerkt aan de Thoolse bijdrage in

388 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 2, fol. 150v. De opbrengst was bestemd voor de rode roede en het onderhoud van poorten en bruggen van de stad.

Smalleganges latere uitgave van de *Chronyck van Zeeland*.³⁸⁹ Na in 1684 ook nog een lijst te hebben gemaakt ‘van families van patricii’ die ‘favorabel in regardt genomen zullen werden voor ‘t becleeden van alderhande pre-eminentiën van dese stadt dependerende’, heeft hij daarna zijn Thoolse ambities blijkbaar toch maar opgegeven om in 1686 in Batavia raad van justitie te worden.³⁹⁰

De beide andere nieuwkomers uit 1680, hielden het nog korter uit. De uit Dordrecht afkomstige koopman Diederik van de Wal, een oomzegger van schepen Iman Liens, werd al na twee jaar benoemd als schout van Tholen en overleed in 1684.

De herkomst van Pieter de Ruyge is niet bekend. Hij was in 1678 poorter van Tholen geworden en had toen voorzover na te gaan geen relaties in magistraatskringen. In zijn derde jaar als schepen raakte hij in moeilijkheden toen hij door zijn dienstbode Helena Buyts werd aangeklaagd wegens verbreking van trouwbelofte terwijl hij op het punt stond om met de weduwe van schepen Nicolaas de Visch te trouwen. Het meisje werd in haar actie onder meer bijgestaan door haar oom en voogd Aphrodys Buyts, die behalve een notabel burger van Tholen ook belastingcollecteur, schepen van Schakerloo en stadsmajoor was. De Ruyge kon uiteindelijk slechts zijn huid redden door, nadat gebleken was dat het meisje niet over schriftelijk bewijs beschikte, onder ede te verklaren dat hij op geen enkele wijze een belofte gedaan had en, ‘veel min, gelijk wert voorgegeven [...] eenighe vrijheden van haer had genoten’. Zijn geloofwaardigheid en aanzien waren daarna echter zo aangetast dat zijn voorgenoemen huwelijk niet doorging en hij ook niet meer als schepen werd herkozen.³⁹¹ Aphrodys Buyts werd in 1685 schepen van Tholen en Pieter de Ruyge is pas in 1702 door Jacob Wouters teruggehaald in diens onwettige stadsregering.

4. *De magistraat in kerkelijke zaken*

Als gevolg van het al eerder gemelde ontbreken van archivalia inzake de zeventiende-eeuwse Thoolse kerkelijke gemeente, weten we ook weinig van het plaatselijke kerkelijke leven en de rol die de kerk in het publieke leven van de stad heeft gespeeld. Dat de verhouding tussen de wereldlijke en kerkelijke regering ter plaatse in die tijd echter enigszins gespannen geweest is, lijkt uit enkele al beschreven incidenten wel af te leiden, maar kan eigenlijk onvoldoende worden onderbouwd. Alleen al de omstandigheid dat de magistraat meestal zelf het initiatief moest nemen om zich met een kerkelijke kwestie in te laten, is echter veelbetekenend. Dat was bijvoorbeeld ook het geval met het rekest waarmee Joos Apers zich in september 1681 tot de magistraat wendde toen de predikanten van de stad hadden geweigerd om zijn ondertrouw met de vrouw van zijn keuze goed te keuren. De reden voor die weigering leek gelegen te zijn in een trouwbeloftezaak die een andere vrouw tegen hem bij de Thoolse vierschaar had aangespannen, maar die met vrijspraak was geëindigd. Kenmerkend voor de afstandelijke verhouding tussen de wereldlijke en de kerkelijke overheid van Tholen, besloot

389 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 2, fol. 196v, 4 september 1684.

390 Notulen Staten van Zeeland, 10 oktober 1687.

391 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 2, ff. 190v, 192, 192v, 29 december 1683, 14 en 15 maart 1684.

De uit de middeleeuwen daterende Thoolse privilegeekist, aanwezig in het oude stadhuis van de stad. Foto gemeentearchief Tholen.

de magistraat daarop om de stadssecretaris op onderzoek uit te sturen in plaats van de betrokken predikant, Adriaan de Beukelaar, uit te nodigen om zelf zijn bezwaren te komen toelichten. Uit het uitvoerige rapport dat de secretaris na zijn bezoek uitbracht, bleek dat het kerkbestuur eigenlijk van mening was dat Joos Apers ten onrechte was vrijgesproken, vooral omdat de predikanten niet geraadpleegd waren. Die beschikten namelijk over de nogal essentiële informatie dat de afgewezen vrouw uit haar relatie met Joos al een kind gekregen zou hebben. Ondanks later overleg waar zowel De Beukelaar als de andere Thoolse predikant Franciscus Debbitz en de ouderling/schep en Iman Liens bij betrokken geweest moeten zijn, was de stadsregering er blijkbaar in november toch van overtuigd geraakt dat het verschil van inzicht niet door overleg uit de weg kon worden geruimd.

Men besloot daarom, na een laatste oproep aan ds. De Beukelaar, om het paar dan maar ‘bij haer Edelachtbare in ondertrouw aen te nemen’ en, na de drie verplichte zondagse proclamaties, op 23 november 1681 ook het huwelijk te voltrekken.³⁹²

Voorzover ik kon nagaan, kwamen in die tijd in Zeeland, anders dan bijvoorbeeld in Holland en de Generaliteitslanden, burgerlijke huwelijksvoltrekkingen nauwelijks voor. In de desbetreffende resolutie van de stad Tholen is het gehanteerde formulier (en het te betalen tarief!) dan ook volledig opgenomen.

Na de vaststelling van de Zeeuwse kerkorde van 1591 hadden de Staten van Zeeland besloten om zelf als scheidsrechters op te treden voor interpretatiegeschillen op het gebied van

³⁹² Ibidem, ff. 165, 165v, 166, 167, 169, 169v, 14, 17, 18 en 19 september, 3 en 23 november 1681.

de toelaatbaarheid van huwelijksluitingen (die overigens vrijwel steeds betrekking hadden op de verboden verwantschapsgraden³⁹³) en de vraag rijst waarom geen van de betrokken Thoolse partijen zich met deze zaak tot de staten heeft gewend om tussenkomst. De gepasseerde predikant De Beukelaar heeft de zaak echter evenmin aanhangig gemaakt bij de classis en daarom mogen we aannemen dat de Thoolse magistraat met zijn actie in elk geval geen geldende regels had geschonden. Voor Tholen (en misschien wel voor heel Zeeland) was deze huwelijksluiting echter een novum.

Toen de magistraat in 1682/83 opnieuw een huwelijksaangelegenheid te behandelen kreeg, trad ze, in ieder geval aanvankelijk, heel wat minder vooruitstrevend op. Anneken van Breugelen leefde al geruime tijd in onmin met haar man, Anthony de Vlaminck, en was uiteindelijk van hem weggelopen. Omdat 'nu tot verscheyde maelen alle middelen tevergeefs gebruyckt' waren om het paar weer te bewegen tot 'bijwoninghe en conversatie gelijk tuschen man ende vrouw betamelijck is', werd aan beiden op 30 oktober 1682 een ultimatum gesteld. Anneken zou binnen acht dagen weer bij haar man moeten intrekken óf een van de huwelijkspartners moest gerechtelijke stappen nemen om tot een scheiding van tafel en bed te komen. Degene die nalatig zou blijven om een keuze te maken, zou de stad uitgezet worden.

De mannelijke partner had het dus maar gemakkelijk, die hoefde alleen maar af te wachten wat zijn vrouw zou doen. Anneken reageerde echter evenmin en nadat de gestelde termijn al een keer verlengd was, bleek de magistraat op 27 januari 1683 de gekozen methode zelf ook niet meer zo geslaagd te vinden. Anthony's herhaalde verzoek om zijn vrouw met een dwangbevel te verplichten bij hem terug te keren werd daarom terzijde gelegd. En toen Anneken daarna op 14 februari een rekest indiende met daarbij overtuigende getuigenverklaringen inzake haar mans 'quaet comportement', zijn 'droncken drincken, qualijck spreekken en godloos leven', werd ze verder met rust gelaten. Zolang Anthony zijn leven niet beterde vond men blijkbaar dat de gehoorzaamheidsbelofte die zijn vrouw bij haar huwelijk had afgelegd ook niet meer zo letterlijk genomen hoefde te worden. Ook in dit geval is niets te vinden van overleg met de kerkenraad, die toch de eerst verantwoordelijke was voor de toepassing van de kerkelijke tucht.

Dat de magistraat vrouwen, die door haar relatie met een man in moeilijkheden kwamen, in eerste instantie toch meestal met wantrouwen tegemoet trad, ondervond ook Cornelia Adriaans, de dienstmeid van Cornelis Jacobsen Quist. Ze wendde zich in 1684 tot de stadsregering met de mededeling dat ze een kind verwachtte van haar werkgever, die na een aanvankelijke trouwbelofte nu niet meer met haar wilde trouwen. Omdat ze geen geld had om hem zelf voor de vierschaar te kunnen dagen, besloot de magistraat de kosten van een procureur in eerste instantie voor rekening van de stad te nemen. Tegelijkertijd werd Cornelia echter wel de stad uitgewezen, tenzij ze binnen een week zekerheden kon stellen dat zij noch haar kind ten laste van de diaconie of het weeshuis zouden komen. Gelukkig slaagde ze er tijdig in om voldoende borgen te vinden.

393 Zie hiervoor Romeijn, 'Huwelijksrecht en incest in Zeeland tijdens de Republiek' in *Nehalennia*, 1995, nr. 104, p. 2-7.

5. *Willem Bollaert; overgangsjaren*

Zoals al vermeld, was Willem Bollaert naast Nicolaas Haeck (die echter al in 1681 overleed), één van de trouwe steunpilaren geweest van Johan L. van Vrijberghe, de dominante figuur uit de vorige periode. Hij werd ook de man die, meer nog dan Johans oudste zoon Levinus Jacobus en de andere nieuwkomers, in de volgende jaren, tot zijn dood in 1686, zijn stempel heeft gedrukt op het stadsbestuur en dat op een degelijke en stabiele koers heeft weten te houden. Behalve zeven keer burgemeester, was hij in die tijd ook raadsheer en thesaurier van de stad, overdeken van het grote kramersgilde en bovendien nog steeds stadsdokter. Voor de onervaren Levinus van Vrijberghe en diens jongere broer Jacobus moet hij een soort mentor geweest zijn die hen (meestal) wist te behoeden voor onbesuisde beslissingen.

Vooraf op het gebied van de stadsfinanciën heeft hij veel betekend door in een tijd van hoge kosten en belastingen tijdig maatregelen te nemen om uitgaven zo laag mogelijk en inkomsten op peil te houden. Daarnaast heeft hij onder meer samen met Cornelis van Vrijberghe, het lid van de Raad van State, gewerkt aan de plannen tot herstel en instandhouding van de trangel door de Mosselkreek.³⁹⁴

In 1680 nam hij het initiatief om de accijnzen op bier en wijn, één van de belangrijkste inkomensbronnen van de stad, te reorganiseren om verdere daling van de opbrengsten te voorkomen. Omdat deze daling naar zijn oordeel vooral veroorzaakt werd door grootschalige ontduiking en fraude, werd besloten de inning niet langer aan pachters uit te besteden, maar een beëdigd stadscollecteur aan te stellen en tegelijkertijd brouwers, tappers en wijnstokers onder ede te laten verklaren de geldende voorschriften 'religieuselijk' te zullen nakomen.

De fraude bleek echter zozeer ingeburgerd te zijn dat zijn voornemen op hevige weerstand stuitte. De tappers betoogden daarbij dat 'haer neeringhen niet en souden connen behouden blijven indien sij 's lants ende stats gerechtigheyt sonder eenighe remissie ende tenvollen souden moeten opbrengen'. Pas na een kleine tariefsverlaging bleek het mogelijk om hen, al tegenstribbelend, over de streep te halen.³⁹⁵

Het aanvankelijk succes van de Thoolse maatregelen³⁹⁶ is mogelijk van invloed geweest op het besluit van de staten uit 1687 om de in het hele gewest op grote schaal voorkomende fraude bij de inning van het gemaal aan te pakken. Daarbij bleek dat de fraude het grootst was op het Thoolse platteland, waar de fiscale jurisdictie van de stad blijkbaar nog steeds werd gezien als een onrechtvaardige inbreuk op de eigen autonomie, en fraude kennelijk als moreel verdedigbaar werd beschouwd.³⁹⁷

De financiële omstandigheden en met name de vooruitzichten om de zware gewestelijke belastingen binnen te krijgen, werden nog somberder toen een stormvloed in januari 1682 opnieuw een aantal Thoolse polders onder water zette.

394 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 3, fol. 155, 24 december 1679.

395 Ibidem, fol. 159 tot 161v en 163, 30 oktober 1680 tot 4 april 1681.

396 GAT, SAT, inv.nr. 238, stadsrekeningen. De accijnsopbrengsten stegen van 540 pond in 1678/79 naar bijna 600 pond in 1684/85.

397 Notulen Staten van Zeeland, september 1687. Uiteindelijk bleek de fraudebestrijding uitzichtloos en is men overgestapt op een quotisatiesysteem.

Achttiende-eeuwse tekening van het Thoolse veer, de scheepswerfen en de in 1765 gebouwde zoutkeet. ZA, KZGW, Zelandia Illustrata, II-2109.

Voor de oude François Leydecker, al meer dan 25 jaar rentmeester van de dubbele honderdste penning van Tholen, was dat blijkbaar aanleiding om in april 1682 bij de staten zijn ontslag aan te bieden. Jacob Wouters, voor wie blijkbaar geen zee te hoog ging, heeft bij die gelegenheid geprobeerd Leydeckers ambt te kopen, hetgeen door de magistraat (waarvan hij overigens zelf deel uitmaakte) blijkbaar

maar voor een deel meer kon worden teruggedraaid. Tot 1685 blijkt Jacob Wouters te zijn opgetreden als ontvanger van deze belasting.³⁹⁸ Niet alleen was deze poging om het ambt te kopen een ongeoorloofde inbreuk op de regels, ook de andere inkomensbron van de stad waarvoor hij al sinds 1675 als ontvanger oprad, Tholens eigen grondbelasting had sinds zijn aantreden nog geen duit opgebracht. Toen thesaurier Bollaert hem daarover in 1681 had aangepakt, bleek hij al bijna 3.800 Vlaamse ponden ten achter te zijn. Pas vanaf 1684 zijn weer ontvangsten uit deze belasting in de stadsrekeningen te vinden.³⁹⁹ In 1685, toen Bollaert voor de laatste maal burgemeester van buiten was geworden, bleek de maat vol en werd Jacob Wouters ontslagen als ontvanger van de 'huisschattingen'. Hij raakte toen ook de controle over het vendumeesterschap kwijt dat hij in 1682 aan zijn 18-jarige broer Pieter had overgedaan.

6. Toenemende rivaliteit

Jacob Wouters moet een door ambitie voortgedreven man geweest zijn met een grote energie die volstrekt opportunistisch op het welzijn van zichzelf en de zijnen gericht was. In de vergelijking met de beide andere Thoolse hoofdrolspelers uit deze periode, De Bils en Van Namen, zal hij bovendien de 'underdog' geweest zijn. Met een katholieke vader en een grootvader die nog in het vijandelijke leger had gediend, kon hij aanvankelijk in de top van de Zeeuwse elite natuurlijk niet helemaal serieus genomen worden en dat besef schijnt hem zijn leven lang gemotiveerd te hebben. Uit de vele door hem geschreven rekesten komt hij naar voren als een man die zijn meningen en argumenten duidelijk en met overtuigingskracht onder woorden kon brengen, maar van een consistente politieke stellingname is

398 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 2, doorgehaalde resoluties fol. 170v en 171, fol. 202v, 28 juli 1685.

399 Ibidem, fol. 162r en v, 8 maart 1681 en fol. 195, 19 juni 1684; GAT, SAT, inv.nr. 238, Stadsrekening 1684/85.

daarbij niets te bespeuren. In zijn optreden heeft hij zich, meer dan zijn rivalen, gedragen als de kampioen van het gewone (Thoolse) volk, maar uit niets blijkt dat hij werkelijk democratische idealen nastreefde. Zijn argumenten pasten altijd bij de gelegenheid, maar waren nooit traceerbaar naar een uitgesproken politiek ideaal of consistent met eerder persoonlijk handelen.

Bij zijn aantreden als burgemeester in 1682/83 ontpopte hij zich echter wel als een voortvarend en voorzover na te gaan bekwaam bestuurder. Naast de contacten met de uit Bergen op Zoom afkomstige Pieter van Oudheusden, die geleid hebben tot het totstandkomen van het nieuwe veer tussen Tholen en Bergen op Zoom in 1684, kan daarbij zijn optreden in de zaak van de Thoolse mosselvisser, de 'Romerswalenaars' genoemd worden. Zoals gezegd vormden de oorspronkelijk uit Reimerswaal afkomstige mossel- en oestervissers sinds de evacuatie van die stad in 1632 een eigen, afzonderlijke gemeenschap in Tholen, die zich pas in 1683, toen haar leden in hun vangstgebied met concurrentie werden geconfronteerd, tot de stadsregering wendde om steun. Terwijl het in eerste instantie slechts leek te gaan om een enkele visser uit Sas van Gent die zich op hun visgronden had gewaagd⁴⁰⁰, bleek later ook de afzet naar de Zuid-Nederlandse steden Antwerpen en Mechelen tot onenigheid binnen de beroepsgroep te hebben geleid.⁴⁰¹ Hoewel de Republiek der Verenigde Nederlanden zijn succes te danken heeft gehad aan de toepassing en bevordering van het beginsel van de vrije handel, grepen de steden, en onder hen vooral de niet aan de zee kust gelegen landsteden, bij interne problemen stevast terug op uit de Middeleeuwen stammende commerciële beschermingsconstructies.⁴⁰² Terwijl een ingestelde verlotingsregel voor de mosselexport naar de Zuid-Nederlandse steden al gauw als onuitvoerbaar moest worden opgegeven, kwam voor de kleine visserij in Zeeland met medewerking van de staten een regeling tot stand die het mogelijk maakte uit Staats-Vlaanderen afkomstige vissers uit het Thoolse vangstgebied te weren. In 1688 werd voor de Romerswalenaars bovendien een afzonderlijk gilde opgericht, dat van de kleine visserij, waarvan Jacob Wouters de eerste overdeken is geworden.⁴⁰³

In 1682 had de toen 23-jarige mr. Levinus Jacobus van Vrijberghe nog weinig tegenstand ontmoet om in zijn vaders voetstappen te treden. Behalve als heer van Namen was hij deze ook opgevolgd als commies van de Thoolse fortificatiën, baljuw van Poortvliet, rentmeester van de geestelijke goederen van het eiland en raadsman van de stad. Hij was dat jaar voor de tweede maal burgemeester van buiten. Hoewel het inmiddels wel duidelijk was dat zijn zwager De Bills ook bij de lokale Thoolse zaken betrokken wilde blijven, was nog niet gebleken dat hij die in de praktijk niet grotendeels aan zijn zwager zou willen overlaten.

Levinus was ongeveer een jaar eerder getrouwd met Catharina van Ackerlaken, die haar eerste kind verwachtte. Haar uit Rotterdam afkomstige vader was boekhouder van de Zeeuwse kamer van de WIC geweest en haar moeders vader had als admiraal in West-Indië gediend.

400 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 3, fol. 180/2, 4 mei, fol. 184v, 24 juli en 1 augustus 1683.

401 Ibidem, fol. 182v, 185v, 186, 13 juli en 9 augustus 1683.

402 De Vries en Van der Woude, Nederland 1500 - 1815, 796, 797.

403 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 3, fol. 226v, 227, 4 en 5 juni 1688.

Waarom Levinus ondanks zulke gunstige vooruitzichten toch besloot om zijn lokale carrière in te ruilen voor een Middelburgs ambt, blijft onduidelijk. Op 7 augustus 1682 deed hij echter om te beginnen afstand van zijn functie als rentmeester geestelijke goederen ten behoeve van zijn broer Jacobus, toen een negentienjarige student in de rechten (die er overigens binnen enkele jaren zo'n rommeltje van gemaakt had dat hij er, na een reprimande van de staten, de brui aan gaf en aftrad).

Dat Levinus' positie in Tholen echter in die tijd inderdaad nog tamelijk onaantastbaar was, blijkt wel uit het feit dat hij die eerste domme streek ongehinderd door een tweede kon laten volgen. In september besloot de magistraat op zijn voorstel om Abraham van Pere uit zijn ambt als rekenmeester namens Tholen te ontslaan en Levinus (die kort daarna vast maar aftrad als burgemeester van buiten) in diens plaats te benoemen.⁴⁰⁴

Zijn zwager De Bills heeft in deze affaire een belangrijke en mogelijk ietwat duistere rol gespeeld. Tegelijk met deze benoeming werd namelijk ook diens rechtspositie nog verder verbeterd. Al eerder was gebleken dat de stadsbesturen van Zeeland (met Tholen voorop) in de praktijk maar weinig respect hadden voor de gebruikelijke akten 'ad vitam', die functionarissen in de buitenambten moesten beschermen tegen voortijdig, politiek gemotiveerd ontslag. De Bills had al bij zijn aantreden als gecommitteerde raad bedongen dat hij alleen ontslagen zou kunnen worden nadat zijn zaak aan het oordeel van de Staten van Zeeland zou zijn onderworpen en het ontslag door dat college zou zijn bekrachtigd. In de nu voorliggende benoemingsresolutie van zijn zwager werd aan die garantie nog eens een levenslang pensioen van 300 pond per jaar toegevoegd.

Ondanks de inzet van zowel De Bills, Bollaert, Jacob Wouters als Levinus zelf, is echter het ontslag van Van Pere een onhaalbare zaak gebleken en het valt niet uit te sluiten dat De Bills dat had zien aankomen. Een beroep op de prins in november 1682 richtte niets uit. De oude familieaanspraken hadden blijkbaar hun werking verloren en Willem III liet gewestelijke zaken meer en meer over aan zijn zetbazen. Odijk, zijn vertegenwoordiger in Zeeland, had in de staten van die provincie de touwtjes inmiddels stevig in handen en was in deze periode sterk betrokken bij Westindische zaken.

In 1682 waren er al plannen geweest om Berbice, de privé-kolonie van de familie Van Pere aan de WIC te verkopen⁴⁰⁵ en Odijk was juist bezig om hetzelfde te doen met het noodlijdende Suriname, dat aan Zeeland toebehoorde. Onder deze omstandigheden had hij er natuurlijk meer belang bij de rijke Vlissingse patroonsfamilie Van Pere te vriend te houden dan het verarmde Tholen. Nadat ook een obstructieve actie van de Thoolse gedeputeerden in de statenvergadering van januari 1683 niets had opgeleverd, is Levinus blijkbaar de steun van zijn mederegenten voor verdere acties kwijtgeraakt. Abraham van Pere is tot zijn dood in 1687 rekenmeester gebleven.⁴⁰⁶

404 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 3, fol. 175, 15 september 1682.

405 Abraham van Peres broer Isak was in 1683 burgemeester van Vlissingen en had zich in 1682 beijverd voor de overdracht van Berbice en Suriname aan de WIC.

406 In dat jaar vond een ruil plaats, waarbij hij zijn zetel namens Tholen inruilde voor die namens Vlissingen. Tholen accepteerde toen de later insolvent naar West-Indië gevluchte Middelburger mr. Marinus Smallegange als haar rekenmeester, mogelijk in ruil voor de promotie van Bonifacius van Vrijberghe naar de Raad van State. Op 8 april 1684 (GAT, SAT, Resolutieboek nr. 3, fol. 193) had Tholen toen alle resoluties over de ontslagzaak al ingetrokken.

Dat Pieter Carel de Bills toen al actief bezig was om zijn macht over de stad Tholen (en zijn eigen ego) verder te vergroten, kan gemakkelijk worden aangetoond. Al in 1683 was hij erin geslaagd een recht te verwerven dat, toen het nog werd uitgeoefend door de baljuws van rond de eeuwwisseling, al veel tegenstand had opgeroepen en uiteindelijk zelfs baljuw De Brauw zijn baan had gekost, namelijk het overbrengen van de jaarlijkse nominatiebrieven voor nieuwe burgemeesters en schepenen naar de stadhouder.⁴⁰⁷ Na op deze manier het persoonlijk contact met de stadhouder naar zich toe getrokken te hebben, begon De Bills zijn positie te gebruiken om zich de beslissende stem bij alle benoemingen toe te eigenen en daarmee alleen van hem persoonlijk afhankelijke medestanders binnen te halen. Om zijn aanspraken op een hogere status in de Thoolse hiërarchie te onderstrepen (naar het voorbeeld van zijn beschermer, Nassau-Odijk die iets dergelijks gedaan had), liet De Bills zich in de desbetreffende resoluties aanduiden als 'sijn Weledele' in plaats van het gebruikelijke 'sijn Edele'.

De eerste van die benoemingen was die van de minderjarige Daniel van der Wal, die in 1683 op zijn voorstel tot schout werd aangesteld in plaats van de door de baljuw zelf voorgedragen kandidaat. De tweede was die van een nieuwe pensionaris-honoraire en raadsheer, de Middelburgse belastingontvanger en koopman mr. Diederik van Dusseldorp, een aange trouwde oom van Levinus Jacobus van Vrijberghe.⁴⁰⁸ Zoals we later nog zullen zien zou deze zich echter later heel wat minder meegaand tonen dan de bedoeling moet zijn geweest.

In april 1684 overleed pensionaris Joan M. van Vrijberghe en de familie kon niet voorkomen dat opnieuw een aanhanger van De Bills, namelijk Hendrik Dibbetz, hem opvolgde. Omdat ook Jacob Wouters inmiddels de kant van De Bills had gekozen,⁴⁰⁹ werd nu een tegenactie noodzakelijk. Daarbij bleek al gauw dat, ondanks het gezichtsverlies dat Levinus Jacobus van Vrijberghe in de ontslagzaak van rekenmeester Van Pere geleden had, in ieder geval het lokale prestige van Tholens oudste regeringsfamilie nog groot genoeg was om haar dominante positie veilig te stellen. Om te beginnen werd een verzoening tot stand gebracht met de familie Leydecker. Levinus' jongere broer Jacobus trouwde in april 1685 met Maria Leydecker en haar vader, de oude tegenstander van de familie, François Leydecker, werd in mei van dat jaar burgemeester van Tholen.

Ook het hoofd van een andere oude Thoolse regentenfamilie kwam de Van Vrijberghegelederen versterken. Jacques van der Heyden, die behalve rentmeester gemene middelen ook licentmeester van de Zeeuwse tol en commies voor de ammunitie en vivres was, werd, na drieëndertig jaar buiten de regering geweest te zijn, in 1685 opnieuw schepen van Tholen.

Levinus van Vrijberghe wist in hetzelfde jaar ook nog twee nieuwkomers binnen te halen, de in Bergen op Zoom geboren lakenkoopman Jacob Berckmans en een zekere Pieter Rennerus, waarvan we niet veel meer weten dan dat hij in Duitsland geboren was en dat zijn vrouw Leydecker heette.

Toen dan ook pensionaris Hendrik Dibbetz, om een niet vermelde redenen⁴¹⁰ in mei 1685 alweer aftrad en mr. Ite Frederik Turcq in zijn plaats benoemd kon worden, leek de

407 Ibidem, fol. 180v, 16 april 1683.

408 Ibidem, fol. 188, 188v, 30 oktober 1683.

409 Ibidem, fol. 222, 21 september 1687 toen hij op verzoek van De Bills weer aan de Statendeputatie werd toegevoegd.

410 Hij leed aan jicht, wat hem vaak verhinderd moet hebben om te reizen.

positie van de Van Vrijberghes weer voor jaren veiliggesteld. De nieuwe pensionaris, die getrouwd was met Maria van Vrijberghe, een dochter van de overleden pensionaris Joan van Vrijberghe, bracht uit zijn geboortestad Bergen op Zoom een ruime regeringservaring mee. Hij was daar al schepen, pensionaris, rentmeester en zelfs burgemeester geweest en betekende dus een aanzienlijke versterking van de heersende factie.

Dat Pieter Carel de Bills er in 1687⁴¹¹ in slaagde om zichzelf in de rangorde van de Thoolse stadsregering naar voren te dringen naar de eerste plaats achter de regerende burgemeesters, leek daarom niet veel meer dan de speldenprik van een ijdelruit. Maar dat zou een illusie blijken.

7. *Confrontatie*

In de magistraat die in mei 1688 aantrad, had buitenburgemeester Levinus Jacobus van Vrijberghe nog een kleine meerderheid. Inclusief de twee raadsheren die niet tegelijk burgemeester of schepen waren (De Bills en Dusseldorp) kon hij rekenen op zeven van de twaalf stemmen. Dusseldorp had namelijk in de toenemende rivaliteit binnen de familie de zijde van de man van zijn nichtje verkozen boven die van zijn zwager De Bills, die in 1686 met zijn zuster getrouwd was. Jacob Wouters was dat jaar burgemeester van binnen en kennelijk be-lust op revanche na zijn afdanking door Bollaert in 1685. Al op 28 mei slaagde hij erin zijn broer Pieter opnieuw te laten benoemen tot vendumeester.

Wie in oktober de eerste van de drie rivalen is geweest die de openlijke strijd deed losbarsten, valt eigenlijk niet goed vast te stellen want er kan worden getwijfeld aan de volgorde waarin de elkaar snel opvolgende gebeurtenissen in het resolutieboek zijn aangetekend.

Waarschijnlijk was het De Bills die het eerst in actie kwam, na zich verzekerd te hebben van de steun van Jacob Wouters. Het moet zijn bedoeling geweest zijn om samen met de gebroeders Wouters de meerderheid van stemmen in de Thoolse magistraat te verkrijgen. Om dat te bereiken zou Dusseldorp ontslagen moeten worden en zou Johan Wouters zijn oudere broer Jacob tussentijds moeten opvolgen als burgemeester van binnen. Omdat Jacob immers tevens raadsheer was, zou hij na zijn aftreden toch een stem in de magistraat behouden waardoor de stemverhouding in de raad zou omslaan naar zeven tegen vijf in het voordeel van De Bills. Voor het ontslag van Dusseldorp meende deze over een afdoend wapen te beschikken, namelijk een ongedateerde ontslagbrief die hij hem waarschijnlijk al ten tijde van zijn benoeming had laten ondertekenen. Het beoogde slachtoffer weigerde echter zijn aldus uitgestippelde lot te aanvaarden en nam zijn belagers de wind uit de zeilen door zijn ontslagbrief in de magistraatsvergadering van de 10e oktober te herroepen, nog vóór zijn ontslag daar aan de orde was geweest.⁴¹²

411 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 3, fol. 220v, 12 juli 1687.

412 Ibidem, fol. 230 en ZA, Verzameling handschriften, inv.nr. 1181, Stukken over de regering van Tholen, verklaringen van Dusseldorp van 24 oktober en 4 november

De burgemeestersbenoeming van Johan Wouters verliep volgens plan. De Bils had, ongetwijfeld met hulp van Odijk, gezorgd voor een door de stadhouder op 12 oktober ondertekende aanstellingsakte, waartegen niets in te brengen viel.⁴¹³

In de magistratsvergadering van de 19de oktober, waarin van de nu nog net onderliggende partij alleen Dallens en 't Rosevelt aanwezig waren, brachten de broers Van Vrijberghe (Levinus Jacobus en Jacobus) vervolgens hún bom tot ontploffing. In augustus was hun moeder, Catharina van Oysel, overleden nadat ze op haar sterfbed tegenover een notaris een verklaring had afgelegd over de seksuele misstappen van haar schoonzoon Pieter Carel de Bils. Deze zou respectievelijk in 1685 en 1686 een kind verwekt hebben bij twee van haar dochters, Catharina Petronella (geb. 1666) en Anna Maria (geb. 1668) van Vrijberghe, die beiden kort na de bevalling op ongeveer 19-jarige leeftijd overleden waren, de eerste in Rotterdam en de laatste in Amsterdam. Ook de beide uit die relaties geboren kinderen waren in hun eerste levensjaar gestorven. Van het meest recente geval waren gegevens verzameld en details bekend. Volgens de verklaring zou De Bils zijn schoonmoeder kort voor de geboorte van het laatste kind, in oktober 1687 zelf verteld hebben dat hij de vader was.

In de Republiek waren huwelijken tussen aangetrouwde familieleden in de tweede graad verboden.

Geslachtsverkeer met de zuster van iemands overleden echtgenote werd als incest beschouwd en vervolgd. Omdat De Bils in 1686 alweer hertrouwd was, moest de relatie waaruit het laatste kind geboren was bovendien als overspelig worden beschouwd.

Om lokale onenigheden te voorkomen hadden de broers ervoor gekozen om de zaak niet aan te geven bij de baljuw van Tholen maar bij de fiscaal van het Hof van Holland en hoewel die overweging op zichzelf beschouwd wel verstandig leek, hadden ze als geschoolde juristen natuurlijk beter moeten weten.

De in de vergadering aanwezige schepenen hadden dan wel verklaard blij te zijn 'alsoo van dese judicature ontslagen te worden', maar alle betrokkenen moeten geweten hebben dat criminele aanklachten tegen Thoelse burgers in eerste instantie alleen door baljuw en schepenen van Tholen mochten worden berecht en door niemand anders. Deze blunder werd dan ook de volgende dag al afgestraft door de nieuwe voorzitter van de schepbank en burgemeester van binnen, Johan Wouters, die, met instemming van niemand minder dan de oude baljuw Van Vrijberghe en vier medestanders,⁴¹⁴ de afwezige broers verraste met een tegenresolutie waarin die van de vorige dag (waarin De Bils ook was uitgesloten van deelname aan magistratsvergaderingen) werd herroepen. In die vergadering werd ook het ontslag van Dusseldorp

De uit de achttiende eeuw daterende "bodebus" die gedragen werd door de stedelijke gerechtsbode, met de wapens van Tholen en Schakerloo. Foto gemeentearchief Tholen.

413 GAT, SAT, inv.nr. 22, Register op het vernieuwen van de magistraat.

414 Inclusief Dallens en Rosevelt die ook met de vorige resolutie hadden ingestemd.

alsnog bevestigd. Hoewel eerste burgemeester Van Vrijberghe van Namen er vervolgens met een beroep op de onwettigheid van deze gang van zaken⁴¹⁵ nog in slaagde dat besluit weer grotendeels terug te draaien, was inmiddels kostbare tijd verloren gegaan en een bezending naar de stadhouder kwam te laat om nog iets uit te richten. Prins Willem III vertrok namelijk op 11 november uit Hellevoetsluis voor de belangrijkste en meest riskante onderneming van zijn leven, de invasie van Engeland, die hem binnen enkele maanden niet alleen de kroon van dat koninkrijk maar ook een negen jaar durende oorlog met zijn aartsvijand Lodewijk XIV zou opleveren. Zijn vertegenwoordiger in Zeeland kreeg daardoor nog meer de vrije hand dan voorheen al het geval was geweest en heeft zich daarna ontwikkeld tot een soort onderkoning die zich voor benoemingen en andere politieke steun heeft laten betalen op een ongehoorde en voorheen ondenkbare manier.⁴¹⁶

Zijn Thoolse zetbaas Pieter Carel de Bills heeft hem daarin altijd gesteund en nagevolgd, maar zat eind 1688 natuurlijk toch wel in een lastig parket. Al had men dan een strafrechtelijke vervolging door het Hof van Holland kunnen vrijdelen, de bloedschandaanklacht kon natuurlijk niet worden genegeerd. Op 4 november droegen de broers Van Vrijberghe de door hen verzamelde bewijsstukken⁴¹⁷ (die overigens bijna allemaal betrekking hadden op het in Amsterdam geboren kind) over aan de baljuw die onmiddellijk in actie kwam.

Vrijwel tegelijkertijd moet De Bills op zijn beurt bij de Thoolse vierschaar een aanklacht wegens eerroof en 'purge' tegen de broers Van Vrijberghe ingediend hebben en die zaak werd door Johan Wouters al voor de 26ste november op de rol gezet.

Op voorstel van burgemeester Van Vrijberghe besloot de magistraat vervolgens op de vijftiende november (met een presentie van elf leden, maar zonder De Bills en Jacob Wouters) nieuwe burgerwachtofficiëren te benoemen. Omdat er al enige tijd verschil van mening was over het stemrecht van sergeanten in de krijgsraad en de oorlogssituatie⁴¹⁸ uitstel ongewenst maakte, werd daarbij afgeweken van de gebruikelijke procedure en werden de nieuwe benoemingen rechtstreeks gedaan, zonder de gebruikelijke nominatie van drietallen door de krijgsraad zelf.

Dat de meerderheid van de vergadering van die gelegenheid gebruikmaakte om de top van het Blauwe vaandel naar haar hand te zetten⁴¹⁹ zou onder normale omstandigheden weinig opzien gebaard hebben, maar was nu voor De Bills en Wouters aanleiding om in de statenvergadering van de 18de november groot alarm te slaan. De officiële Thoolse deputatie (bestaande uit Van Vrijberghe van Namen en Dusseldorp) was die maand al vroeg uit de

415 De politieke vergadering kon alleen na voorafgaande convocatie door de burgemeester van buiten worden belegd tenzij de andere burgemeester daartoe bij diens afwezigheid was gemachtigd, wat hier zeker niet het geval was. Jacob Wouters heeft luidkeels geprotesteerd toen binnenburgemeester Jacobus van Vrijberghe hem in december 1691 precies hetzelfde kunstje flikte (Pamflet Zeusen Beesem nr. 2616).

416 Zie hiervoor vooral het pamflet Knuttel nr. 14853, 'Trouwheertige consideratiën tot Zeelands welstand' uit 1702.

417 GAT, RAZE inv.nr. 5179, Register van schepenenakten. Het ging om een negental getuigenverklaringen die allemaal betrekking hadden op het in Amsterdam geboren kind. Volgens de door mij in 1998 in het gemeentearchief geverifieerde gegevens is dat in november 1687 in de Nieuwe Kerk gedoopt als kind van een echtpaar dat Hoyendonk heette.

418 Er waren geruchten over Franse troepen in Brabant (Wagenaar, *Vaderlandsche Historie*, XV, 486).

419 De wijzigingen waren overigens niet erg drastisch. Marinus van 't Rosevelt werd dan wel gewipt als kapitein van het Blauwe vaandel, maar Dibbetz behield die post in het Oranje vaandel.

vergadering vertrokken⁴²⁰ en bij gebrek aan een officieel mandaat moesten De Bills en Wouters dus als particuliere rekestranten optreden. Het moment was echter goed gekozen want na vrij lange afwezigheid was Odijk op de twaalfde weer in de statenvergadering aanwezig. De toen gelanceerde aanval op de regering van burgemeester Van Vrijberghe was zeer persoonlijk van aard: Deze zou het resolutieboek en het origineel van het geldende regeringsreglement vanuit het stadhuis hebben meegenomen en voor zijn vertrek naar elders (buiten de provincie) de gerechtsboden verboden hebben om door de binnenburgemeester opgedragen 'citatiën' (voor het bijeenroepen van de magistraat) uit te brengen. De belangrijkste beschuldiging die tegen de eerste burgemeester werd ingebracht, was dat hij van plan zou zijn om met behulp van de nu geheel door hem gedomineerde burgerwacht de komende rechtsgang in de zaak van de 'calumnieuze beschuldigingen' tegen De Bills op desnoods gewelddadige wijze naar zijn hand te zetten. Na een korte discussie werd door de staten besloten commissarissen te benoemen om ter plaatse een onderzoek in te stellen. Zoals in deze periode meer en meer gebruikelijk geworden, zijn de stemadviezen van de afzonderlijke steden over deze kwestie helaas niet genotuleerd.

De benoemde commissie bestond uit de Middelburgse burgemeester Cornelis de Jonge van Oosterland, gecommitteerde raad (namens Zierikzee) Adriaan Hoffer en de secretaris van de Staten van Zeeland, Pieter Duvelaer, een vertrouweling van Odijk. Toen de heren op de 20ste met het statenjacht in Tholen arriveerden, werden ze daar ontvangen door burgemeester van binnen Johan Wouters. Eerste burgemeester Van Vrijberghe van Namen bleek nog steeds afwezig⁴²¹ en een oproep om ook namens zijn partij in het conflict commissarissen te benoemen voor overleg met de statencommissie, bleef zelfs na een rappel op de 25e onbeantwoord.⁴²²

De commissie heeft daarna de aldus geboden kans benut om op grote schaal misbruik te maken van de ontstane situatie en heeft De Bills en de zijnen op alle punten in het gelijk gesteld. De schepenen Liens, van der Heyden en Berckmans, die op persoonlijke titel een aan hen gerichte brief van de commissarissen wél hadden beantwoord, werden gewraakt als rechters in het komende proces⁴²³ en de gedane officiersbenoemingen in de burgerwacht werden herroepen.⁴²⁴ De commissie had nog geen tien dagen nodig gehad om hun opdracht uit te voeren die, ongeacht hoe deze formeel ook geluid mag hebben, in werkelijkheid slechts bedoeld geweest kan zijn om De Bills uit een lastig parket te redden en tot meester van Tholen te maken. De broers Van Vrijberghe hadden het hun daarbij wel erg gemakkelijk gemaakt door alle blunders te maken die maar mogelijk waren.

Om te beginnen zou het zogenaamde rekest van De Bills en Wouters nooit behandeld zijn als de officiële gedeputeerden van Tholen in de vergadering van de achttiende nog aan-

420 De Staten hadden daarover op 8 november al een berisping gezonden.

421 ZA, Verzameling handschriften, inv.nr. 1188, verbaal van de commissarissen, 20 oktober 1688; GAT, SAT, Resolutieboek nr. 2, fol. 234, 22 november 1688.

422 Ibidem, brief van de commissarissen van 24 november, Resolutieboek nr. 2, fol. 234, 234v, 24 en 25 november 1688.

423 Ibidem, brief van de commissarissen van 26 november 1688.

424 Ibidem, brief van de Staten (ongedateerd, eind november of begin december 1688). Mogelijk was dit de brief, gedateerd 26 november waarvan de ontvangst (niet de inhoud) gemeld werd in de eerste vergadering waarin Van Vrijberghe van Namen weer aanwezig was, op 28 november 1688 (GAT, SAT, Resolutieboek nr. 2, fol. 235v).

wezig zouden zijn geweest. Rekesten aan de staten moesten schriftelijk ingediend worden en rekestranten werden alleen tot de vergadering toegelaten als ze daarin ontboden werden om iets toe te lichten. Normale rekesten werden bovendien meestal door het meest betrokken 'lid' (stemhebbende stad) 'overgenomen voor advies'.

De aanwezigheid van De Bills als gecommiteerde raad zou als het om een ogenschijnlijk urgente zaak ging waarschijnlijk in een statenvergadering nog wel geaccepteerd zijn, maar de aanwezigheid van Jacob Wouters, die alleen maar raadsheer van Tholen was, zou (zoals we bij een andere gelegenheid nog zullen zien) niet lang geduurd hebben. Aangezien de beslissing om commissarissen naar Tholen te sturen bovendien met slechts zes van de zeven stemmen genomen moet zijn, was bovendien de hele missie van de heren in wezen onwettig. Als dus Van Vrijberghe van Namen, de wettige leider van de stadsregering, bij hun aankomst op 20 november in Tholen op zijn post was geweest, had hij kunnen volstaan met de heren duidelijk te laten maken dat ze geen rechtsgeldig mandaat van de staten hadden en daarom door het stadsbestuur niet eens konden worden ontvangen.⁴²⁵ Zelfs toen de statencommissie eenmaal toegelaten was, had hij waarschijnlijk nog resultaten kunnen boeken. De in de statenvergadering van 18 november naar voren gebrachte beschuldigingen waren namelijk in feite slecht onderbouwd en weinig gefundeerd.

De notulen van de later bij absentie van de eerste burgemeester door binnenburgemeester Johan Wouters uitgeschreven en geleide magistraatsvergaderingen tonen aan dat de klachten over het wegnemen van het resolutieboek en het verbod op het uitbrengen van 'citaties' hoogstens op een eenmalig incident gebaseerd geweest kunnen zijn. Bovendien was er, nadat Johan Wouters op 20 oktober voor de eerste maal misbruik van de situatie had gemaakt om op die manier een meerderheidsbesluit ongedaan te maken, voor burgemeester Van Vrijberghe van Namen ook wel reden geweest om te proberen een herhaling van soortgelijke incidenten te voorkomen.

De zogenaamd onwettige aanstelling van nieuwe burgerwachtofficiërs had niet alleen een precedent omdat Jacob Wouters dat in 1682 ook al eens zonder voorafgaande kandidaatstellingen had gedaan, maar moet (zoals later gebleken is) ook inhoudelijk minder doorslaggevend en bedreigend geweest zijn dan ze door de rekestranten was voorgesteld.

De rol van Levinus' jongere broer Jacobus is helemaal onbegrijpelijk. Hij was wél aanwezig in de door Johan Wouters belegde magistraatsvergaderingen van 22, 24 en 25 november 1688, maar toen zijn partij daarin werd opgeroepen om aan het overleg met de statencommissie deel te nemen, had hij niets beters kunnen bedenken dan een stupide verwijzing naar zijn broers afwezigheid. Het is natuurlijk goed denkbaar dat de notulen van die vergaderingen de inbreng van zijn factie geen recht doen, maar een formeel protest van hem en de eveneens aanwezige baljuw Van Vrijberghe zou door diens broer, secretaris Marinus J. van Vrijberghe ongetwijfeld in de notulen zijn opgenomen.

De integriteit van de besluitvorming in de Staten van Zeeland lijkt in deze periode al ernstig in verval te zijn geraakt. Van een inhoudelijke discussie over de geschillen of over Tholens rechten als stemhebbende stad zijn geen sporen te vinden en vooral de afwezigheid

425 Zoals Zierikzee op 11 november 1668 deed toen het zich verzette tegen Odijks benoeming.

van enige inbreng van de zijde van raadpensionaris Verheye, toch een ervaren jurist, is denkbaar.

Omdat Jacobus van Vrijberghe als partij in de zaak De Bills al evenmin als rechter kon optreden als de gewraakte schepenen en de oude François Leydecker inmiddels was overleden, moet de zaak De Bills in januari 1689 voor slechts vier rechters (Johan Wouters, Iman Dalens, Marinus van 't Rosevelt en Pieter Boone⁴²⁶) gediend hebben. De stad had toen sinds kort weer een garnizoen maar er is geen reden om aan te nemen dat de aanwezigheid van troepen met iets anders te maken had dan de steeds acuter wordende oorlogsdreiging.⁴²⁷

Hoe de gerechtelijke procedure precies verlopen is, weten we niet: het archief van de Thoolse vierschaar over die periode is verloren gegaan. Waarschijnlijk heeft de baljuw geaccepteerd dat eerst de door De Bills aangespannen civiele zaak van 'purge' werd behandeld en is deze daarin onschuldig verklaard. In zo'n geval verloor een eventueel gelijktijdig lopende criminele aanklacht zijn grond en kon een strafzaak achterwege blijven. We weten alleen zeker dat na twee vonnissen, op respectievelijk 14 en 21 januari 1689, De Bills zijn zaak gewonnen bleek te hebben en de broers Van Vrijberghe veroordeeld waren tot aanzienlijke schadevergoedingen.⁴²⁸

Door de baljuw en burgemeester Van Vrijberghe van Namen ondernomen pogingen om tegen deze vonnissen in beroep te gaan bij de Hoge Raad en het Hof van Holland zijn door de Gecommitteerde Raden onmogelijk gemaakt⁴²⁹ nadat de vier Thoolse rechters hierom bij rekest gevraagd hadden.

Ook deze actie had natuurlijk niet mogen plaatsvinden zonder formele raadpleging van de Zeeuwse steden in de statenvergadering en ze was bovendien in strijd met de oorspronkelijke rechtsgrond die inhield dat de soevereine Staten van Zeeland het Hof konden gelasten een procedure te staken als het om een 'politieke zaak' ging.⁴³⁰ Dat het in dit geval aan het college van Gecommitteerde Raden werd overgelaten om iemands recht op beroep na een veroordeling in eerste aanleg in een civiele zaak te blokkeren, lijkt op regelrechte rechtsverkrachting.

Bij een eerdere gelegenheid (maar toen waarschijnlijk met een geldiger reden) had het Hof van Holland ook al opdracht gekregen om de op verzoek van raadsheer Van Dusseldorp begonnen beroepsprocedure tegen zijn ontslag te staken. De rechtsgeldigheid van zijn ontslagbriefje moet echter toch aan twijfel onderhevig geweest zijn, want in november 1688 was aan de stadhouder een beslissing gevraagd. Voorzover na te gaan is die echter nooit gekomen. Op 13 april 1690 werd Van Dusseldorp weliswaar met veel tumult⁴³¹ uit de Thoolse

426 Hendrik Dibbetz schijnt als schepenen tussentijds vervangen te zijn door Pieter Boone (de mutatie staat niet in het 'Register').

427 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 2, ff. 236v, 237, 12 en 15 december 1688. Jacob Wouters behandelde toen zaken, die de verdedigbaarheid van het eiland betroffen.

428 GAT, RAZE inv.nr. 5175, 4 augustus 1689, over de betaling van in totaal ruim 1.310 pond schadevergoeding. Het archief van de vierschaar uit die periode ontbreekt.

429 ZA, Verzameling handschriften nr. 1188, Notulen Gecommitteerde Raden van 7 en 21 januari en 8 juli 1689 (waarvan alleen de laatste ook in het archief van de Staten).

430 Zoals hiervóór onder D.4. 'Het ontslag van gecommiteerde raad Jeronimus van Tuyll van Serooskerke'.

431 In die vergadering had de oude baljuw Van Vrijberghe daartoe zijn medewerking geweigerd en moest, staande de vergadering zelfs nog een nieuwe substituut-schout benoemd worden om hem met enig geweld uit de politiekamer te doen trekken.

vergaderzaal gezet, maar zelfs dat bleek niet afdoende want de presentielijst van de magistraatsvergadering van 20 mei 1691 meldt nog steeds zijn aanwezigheid. Pas na zijn dood werd in 1692 de Middelburgse advocaat Johan Pieter Rethaen (die nauwe banden met De Bills onderhield) benoemd als zijn opvolger.

Dat Pieter Carel de Bills onschuldig zou zijn geweest aan het hem ten laste gelegde is erg onwaarschijnlijk. De kans dat Catharina van Oysel op haar sterfbed had gelogen lijkt erg klein en dat het hele verhaal van haar beide zonen, inclusief de identiteit van het gedoopte kind en de verklaringen van onder anderen de doopgetuigen en de Dordse schipper en zijn knecht die het lijk van haar dochter naar huis hadden gebracht, een vooropgezette en zo nodig verifieerbare fabricatie geweest zou zijn, is onwaarschijnlijk. Levinus Jacobs van Vrijberghe lijkt een brave, maar vaak onhandig opererende regent geweest te zijn en zijn broer niet meer dan een onbetekenende meeloper. De Bills daarentegen is bekend geworden als een machtsbeluste en gewetenloze intrigant en rokkenjager.⁴³²

Dat betekent echter nog niet dat deze helemaal ten onrechte vrijuit gegaan is, want (zoals zijn belagers ook al hadden moeten voorzien) zijn vaderschap kon natuurlijk niet bewezen worden. Dat een professionele rechtbank als het Hof van Holland hem ongetwijfeld veel verder in het nauw had kunnen drijven dan de goeddeels aan De Bills' macht onderworpen Thoolse lekenrechters, doet daaraan niets af.

Het nieuwe jaar 1689 begon onder barre omstandigheden. De geruchten over de aanwezigheid van Franse troepen in Brabant werden steeds dreigender en pensionaris Turcq werd naar Bergen op Zoom gestuurd om met de gouverneur van die stad te overleggen over tijdsige voorzorgsmaatregelen. De verdedigingswerken bij Botshoofd bleken zo vervallen dat onmiddellijk burgers en landzaten moesten worden opgeroepen om graafwerkzaamheden te komen verrichten tot herstel. De winter werd daarna zo streng dat niet alleen opnieuw volk moest worden opgeroepen om de Thoolse stadsgrachten te 'bijten', maar bovendien de vaarweg naar Middelburg dichtvroor en de aangewezen gedeputeerden die stad niet konden bereiken om de statenvergadering van januari 1689 bij te wonen. Burgemeester Van Vrijberghe van Namen wist toen met zes tegen zes stemmen nog net te voorkomen dat gecommiteerde raad De Bills in zijn eentje de stad zou vertegenwoordigen.

Rondom Tholen werden die winter de tuinen en schuren op zo grote schaal geplunderd en leeggestolen door inbrekers en landlopers dat de blijkbaar machteloze stadsregering niets beters wist te bedenken dan de eigenaars te laten weten dat ze 'soodanige personen niet alleen, is 't mogelijk, in apprehensie mochten nemen, maar oock deselve sonder eenige becominghe omverre mochten steecken ofte schieten, sooals sij best souden connen'.⁴³³

Een intussen door burgemeester Van Vrijberghe van Namen voorbereide protestnota tegen het onwettige optreden van de staten en de partijdigheid van de overgebleven lokale rechters, kon hierna pas op 10 februari door pensionaris Turcq in de statenvergadering wor-

432 Pamflet Jacob Wouters uit 1702 (Zeusen Beesem, nr. 2794) en 'Register van 't verbael van informatiën van juli en augustus 1702' (GAT, SAT, inv.nr. 113), passim.

433 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 2, ff. 237 - 239v, 12 december 1688 t/m 9 januari 1689.

den overhandigd, vergezeld van de eis dat de tekst in de notulen zou worden opgenomen.⁴³⁴ Na klachten over de ‘vele aenstotelijke expressiën’ die erin stonden⁴³⁵, werd op 16 februari door Tholen nog een gecorrigeerde versie aangeboden, maar opnieuw bleek dat de stem van de wettige stadsregering van één van de statenleden in Middelburg straffeloos kon worden genegeerd en, ondanks een latere poging,⁴³⁶ is de nota er nooit meer officieel in behandeling genomen.

De Bills had daarmee op alle fronten gewonnen en in juni 1689 trad dan ook een nieuwe stadsregering aan waarvan alleen enkele vaste leden, namelijk baljuw, raadsheer en secretaris Van Vrijberghe naast pensionaris Turcq nog deel uitmaakten van de eens zo machtige familie.

8. *Nieuwe meesters*

Met de vijf nieuwkomers in de benoemingslijst van 1689 nam niet alleen het aantal vreemdelingen in de stadsregering toe, ook het maatschappelijke aanzien van de magistratuur ging er ongetwijfeld niet op vooruit.

Het enige lid dat uit een echte oude Thoolse regentenfamilie stamde, was Iman Dallens, die burgemeester van binnen werd. Hij was een zoon van de failliet gegane rentmeester Jacques Dallens wiens oudste zoon Johan in 1683 wegens onregelmatigheden was ontslagen als baljuw en dijkgraaf van Vosmeer.

Pieter Boone was geboren in Goes. Zijn vrouw, Cornelia van der Heyden was een Thoolse die eerder getrouwd geweest was met Johan ‘t Gilde en Marinus van ‘t Rosevelt was voogd geweest van haar uit dat huwelijk geboren kinderen. Pieter Boone was wijnsteker en had connecties met zowel de familie Wouters als de naar Goes uitgeweken Levinus W. van Vrijberghe.

Het binnenhalen van de jonge Matthias Bevers in de Thoolse stadsregering van 1689 heeft de broers Wouters eigenlijk alleen maar narigheid opgeleverd.

Mr. Matthias Bevers was de enige zoon van de in 1679 overleden burgemeester van Hulst, Benjamin Bevers, en Jacob Wouters’ vrouw Abigail Bevers was zijn acht jaar oudere zuster. In november 1690 kreeg hij blijkbaar een rivaal, de uit Veere afkomstige jonge jurist Appolonius Panneel die benoemd werd tot pensionaris-honorair van Tholen. Hij moet een zoon geweest zijn van de predikant Samuel Panneel, wiens beroeping naar Sint Philipsland in 1660 door burgemeester Johan L. van Vrijberghe zo krachtdadig was verhinderd.⁴³⁷ Om een niet vermelde reden waren Bevers en Panneel rond 20 maart 1690 met elkaar slaags geraakt, waarbij Bevers zijn tegenstander blijkbaar zo hard op zijn hoofd raakte dat deze in coma raakte en, ondanks de optimistische berichten van de geconsulteerde medici, een paar

434 Ibidem, fol. 240v, 241 van 6 februari 1689.

435 Van de Thoolse rechters werd in krom Latijn gezegd dat ze ‘onbequaem souden wesen een gedisinteresseerde justitie te administreren’ en dat ze ‘semper venalia haberent fidem, jurjurandum, veritatum officium, religionem, qui nummulis acceptis jus ac fas omne dolerunt qui pretio, non aequitate jura describunt ad praedam strepitum; lucri suffragia vertunt’, kortom, omgekocht waren.

436 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 2, fol. 242v, 243, 21 februari 1689. Jacob Wouters lijkt erin geslaagd te zijn om met een (zonder enig mandaat) gepresenteerd geschrift voldoende verwarring te zaaien om de afhandeling in het honderd te sturen.

437 Zie hiervoor par. D.6, De Thoolse classis.

dagen later overleed. De door de baljuw onmiddellijk na het gevecht gearresteerde Bevers was toen door de magistraat alweer op erewoord vrijgelaten en is ondanks aandringen van de baljuw ook later niet meer in zijn hechtenis teruggekeerd.⁴³⁸ Omdat baljuw Van Vrijberghe na deze tegenwerking natuurlijk meende niet meer te kunnen rekenen op een onpartijdige berechting van de dader door de Thoolse vierschaar, vroeg en verkreeg hij van de staten een mandement om de berechting over te dragen aan het Hof van Holland.⁴³⁹ De bijna voltallige magistraat kwam tegen deze inbreuk op haar jurisdictie echter in het geweer en wist de staten in september te bewegen het Hof de voortzetting van haar procedure te verbieden.

Er is geen enkele aanwijzing dat de zaak in Tholen gediend heeft, waarschijnlijker is dat met de twee zusters van het slachtoffer (zijn enige erfgenamen) een compositietransactie c.q. schadeloosstelling overeengekomen is. Matthias Bevers was al vanaf 26 oktober weer aanwezig in de vergaderingen van de Thoolse magistraat, maar moest bij de wetvernieuwing van 1691 toch het veld ruimen. In maart 1694 verhuisde hij naar zijn geboorteplaats Hulst, waar hij het later toch nog tot schout gebracht heeft.

Het opvallende aan deze zaak is misschien niet eens zozeer de rechtsongelijkheid en klassenjustitie waarvan hier kennelijk sprake was (die was in die tijd waarschijnlijk eerder regel dan uitzondering), maar het feit dat de Staten van Zeeland in dit geval de (op zichzelf gerechtvaardigde) Thoolse bezwaren tegen inbreuk op hun stedelijke rechten hebben gerespecteerd door het Hof van Holland terug te fluiten, terwijl ze nog geen half jaar eerder hadden toegelaten dat de rechten van die stad door hun commissarissen en Gecommitteerde Raden met voeten werden getreden.

Matthijs van Waerdenburgh was geboren in Vuren bij Gorinchem. Hij was in 1680 poorter van Tholen geworden en was daar achtereenvolgens huisknecht en gerechtsbode geweest voordat hij schepen werd. Zijn vrouw Anna Snoeck was een dochter van de vroegere schepen Jan Snoeck en eerder getrouwd geweest met de wijnkoper Michael 't Gilde. Ook Matthijs was sinds 1684 wijnsteker.

Abraham Caboort was een in Tholen geboren leerlooier. Hij was eerder schepen van Schakerloo geweest en trouwde in 1690 met Digna de Vriese, een nichtje van Jacob Wouters.

Adriaan Crane was ook al wijnsteker en pas sinds 1682 poorter van Tholen. Er zijn aanwijzingen (zijn optreden als doopgetuige) dat hij verwant was aan de Sint Maartensdijkse familie Crane.

Het grote aantal wijnstekers onder de nieuwe schepenen roept vragen op. Samen met de brouwers vormden de wijnkopers een nering die, hoewel niet als gilde georganiseerd, sinds 1683⁴⁴⁰ wel een eigen hoofdman had, namelijk Johan Wouters die in de regering van 1689 burgemeester van buiten was geworden. Of hij bij de rekrutering van hem gezinde schepenen van zijn hoofdmanfunctie gebruik gemaakt heeft (en zo ja, hoe), is natuurlijk niet bekend, maar het is niet onmogelijk. In de regering van 1691 (die van 1689 had twee jaar

438 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 2, fol. 257-258v, 25-29 maart 1690. Kennelijk om de schijn van enige bemoeienis te vermijden ontbreken de namen van de gebroeders Wouters in de presentielijst van deze vergaderingen.

439 Ibidem, fol. 263v, 264, 2 september 1690.

440 Ibidem, fol. 183, 16 juli 1683.

gediend) werden nog eens twee wijnstekers in het schepencollege opgenomen. Het waren de destijds door Jacob Wouters op onregelmatige wijze als schoolmeester binnengehaalde Johan Steyger⁴⁴¹ en een zwager van Marinus van 't Rosevelt, Thomas Poulter, die al eens beschuldigd was van tegenstrijdige belangen omdat hij tegelijkertijd zowel wijnsteker als controleur van die nering was.⁴⁴²

Zoals al eerder uiteengezet⁴⁴³ was accijnsfraude op Tholen blijkbaar een onuitroeibaar kwaad en het duurde tot 1698 totdat een rekest van de Thoolse belastingpachter Krijger tot enige correctieve actie leidde. Uit zijn klacht, waarin Steyger en Crane (die toen overigens allang geen schepen meer was) met name genoemd werden, bleek dat de Thoolse wijnstekers in strijd met de voorschriften ook als detailhandelaren optraden en daarbij op grote schaal misbruik maakten van de vrijstelling van 'peyl' (fysieke voorraadcontrole) die ze als grossiers hadden.⁴⁴⁴

Waarschijnlijk om hun greep op de Thoolse vertegenwoordiging in de statenvergadering te versterken, werd pensionaris Turcq door de nieuwe machthebbers in januari 1690 vervangen door Hendrik Dibbetz, die dat ambt ook al enkele jaren eerder bekleed had. Zijn herbenoeming bleek echter opnieuw geen succes want al in oktober, toen na het tussentijds overlijden van Iman Dallens een nieuwe burgemeester gekozen moest worden, insisterde hij erop om zijn kiesrecht als schepen uit te oefenen, wat alleen kon worden toegestaan als hij eerst zijn pensionarisambt opgaf.⁴⁴⁵ Waarom die stem toen zo doorslaggevend leek dat het de moeite waard werd geoordeeld om er het pensionarisambt voor op te geven, is niet helemaal duidelijk. Het lijkt erop dat Dibbetz' (aangetrouwde) neef en politieke chef De Bils toen opnieuw de steun van de gebroeders Wouters was kwijtgeraakt, hetgeen natuurlijk de vernederde Van Vrijberghefactie in de kaart moet hebben gespeeld. Hoe dan ook, deze kon nu een klein succesje boeken: niet alleen werd Turcq opnieuw pensionaris, ook Jacobus van Vrijberghe kon opnieuw schepen worden nadat Marinus van 't Rosevelt tot burgemeester gekozen was.

9. *Volgende ronde*

Hoewel de zittende magistraat in april 1691 in meerderheid tot de conclusie was gekomen dat het beter zou zijn voor de 'ware ruste van politie en kercke' als hun mandaat opnieuw met een jaar zou worden verlengd,⁴⁴⁶ werd in het resolutieboek op 25 juni toch verslag gedaan van de aanstelling van een nieuwe stadsregering. Deze op zichzelf al ongewone rapportage wordt nog ongewoner als we zien dat daarbij naast de baljuw alleen de raadsheren De Bils van Coppensdamme en Van Vrijberghe van Namen (die zich twee jaar lang niet op het

441 Ibidem, fol. 191, 1 en 3 februari 1684.

442 Ibidem, fol. 177, 1 november 1682.

443 Zie hiervoor par. E.4. Willem Bollaert.

444 Notulen Staten van Zeeland, 24 maart en 24 september 1698. In 1693 was het na klachten van de tappers al eens tot een verbod voor wijnstekers gekomen om aan huis te schenken (resolutie 23 mei).

445 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 3, fol. 266, 26 december 1690.

446 Ibidem, fol. 267, 11 april 1691.

stadhuis had laten zien) aanwezig waren. Uit gegevens in een later pamflet van Jacob Wouters⁴⁴⁷ blijkt dat bij die aanstellingen zelfs afgeweken is van de ingediende nominaties, want de slechts voor het schepenambt genomineerde Jacobus van Vrijberghe werd burgemeester van binnen en van de zes aanhangers van de gebroeders Wouters die als schepen genomineerd waren, werden er maar twee benoemd. Beide raadsheren hadden elkaar blijkbaar toch weer gevonden met de bedoeling te voorkomen dat de lokale regering nog langer eenzijdig door de gebroeders Wouters zou worden gedomineerd.

Aan het eind van het jaar was de spanning tussen de nieuwgevormde facties alweer hoog opgelopen toen bleek dat de onverbeterlijke Jacob Wouters zich weer eens zonder duidelijke machtiging van de magistraat bij pensionaris Rethaen, de Thoolse gedelegeerde, in de statenvergadering van december had gevoegd. De Bills, die op 6 januari een vergadering in Tholen bijwoonde, was blijkbaar tot de conclusie gekomen dat samenwerking met de kennelijk onbeheersbare broers Wouters geen werkbare optie was en had de broers Van Vrijberghe weer nodig om daar iets tegen te doen. Onder de nominale leiding van burgemeester Jacobus van Vrijberghe besloot de vergadering namelijk dat diens oudere broer Levinus, vergezeld van een gerechtsbode en op kosten van de indringer naar Middelburg zou worden gestuurd om aan Jacob Wouters' aanwezigheid in die statenvergadering een einde te maken. De termen waarin deze resolutie (die ook aan het slachtoffer moest worden overhandigd) was gegoten, waren zo draconisch dat eigenlijk sprake was van een regelrechte oorlogsverklaring.⁴⁴⁸ Hoe die expeditie is afgelopen weten we niet (de statennotulen van 1692 zwijgen erover), maar nadat ook de bij de besluitvorming totaal gepasseerde burgemeester van buiten, Marinus van 't Rosevelt, zich met twee protestnota's tot de staten had gewend en Van Vrijberghe van Namen een invorderingsprocedure was begonnen voor de door hem gemaakte reis- en verblijfkosten,⁴⁴⁹ was opnieuw duidelijk dat men het in Tholen niet eens zou kunnen worden zonder bemoeienis vanuit Middelburg. Jacob Wouters had zich toen namelijk al tot de staten gewend met een brief waarvan de tekst als het hierboven al eerder aangehaalde pamflet is uitgegeven.⁴⁵⁰ In een betoog, dat hij 'Kort en sommier receuil' noemde, maar dat in werkelijkheid lang en ingewikkeld was, had hij geprobeerd om aan te tonen dat zijn aanwezigheid in de statenvergadering van december wel degelijk gebaseerd was op een geldig, maar later op onwettige wijze (een voorstel van de burgemeester van binnen) ingetrokken mandaat. Zijn daarin gegeven juridische onderbouwing aan de hand van het vigerende regeringsreglement lijkt wat vaag en ook zijn uitleg waarom hij en zijn broer eind 1688 toch wel de eersten waren geweest die op identieke wijze de toen zittende eerste burgemeester Van Vrijberghe van Namen hadden gepasseerd, is verre van overtuigend. Uit de door hem geciteerde en in bijlagen opgenomen kopie-resoluties van de Thoolse magistraat over de benoeming van de statendeputaties in 1690 en 1691 blijkt in elk geval niet dat zijn aanwezigheid in de statenvergadering van december 1691 rechtmatig was. Opmerkelijk is wel dat de meeste daarvan in het Thoolse resolutieboek niet meer te vinden zijn. De oorzaak daarvan is echter te

447 Zeusen Beesem nr. 2616 van januari 1692, bijlage L.

448 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 2, fol. 271, 6 januari 1692.

449 Pamflet Jacob Wouters, Zeusen Beesem, nr. 2616 van januari 1692.

450 Ibidem.

vinden in het dossier 'Papieren over de regering van Tholen', aanwezig in de handschriftenverzameling van het Zeeuws Archief (inv.nr. 1181). In een daarin aanwezige 'verklaring, op 4 maart 1692 in de vergadering van de staten voorgelesen', staat namelijk 'dat na deliberatie van alle zaken, breder gementioneert op 4 en 8 januari, werd besloten tot doorhaling van alle daarop betrekking hebbende notulen'. Ook werd vastgesteld dat 'de meeste differenten' zouden zijn ontstaan door 'zekere proceduren' voor het gerecht van Tholen en dat men besloten had dat 'al die procedures zouden zijn en blijven opgegeven, even en in dier voegen als waren deselve noyt gehouden en voorgevallen, alsmede de resolutie van den 6en januari voorleden, uit welker crachte deselve sijn geënthameert geworden. Met welke voorsieninge de ses leden hebben geoordeelt dat de besoignes haer voortganck sullen connen erlangen'.

In dezelfde map bevindt zich ook een wat later gedateerde concept-verklaring van dezelfde strekking die door Odijk persoonlijk was voorbereid om in de statenvergadering van de 24ste maart 1692 te worden voorgelezen. Het enige inhoudelijke verschilpunt tussen beide verklaringen is het ontbreken in de laatstgenoemde van een voorbehoud ten aanzien van de rechten van de 'magistraat aldaar in 't algemeen of wel van yder van de leden vandien in 't particulier'.

Welke van de twee verklaringen de definitieve geweest mag zijn, het beoogde resultaat is er kennelijk mee bereikt. Het geschil is na interventie van de staten bijgelegd en (bijna) alle vermeldingen ervan zijn verdwenen.

De Bills was er echter niet in geslaagd om voor de tweede maal een wettige stadsregering van Tholen buiten gevecht te stellen; hij had wel een veldslag, maar nog niet de oorlog gewonnen.

10. *Gewapende vrede*

Met het voorlezen van een door iedereen gesteunde verklaring in een geheime statenvergadering was natuurlijk het praktische probleem van de bestuurbaarheid van Tholen nog niet opgelost. Daarover moeten dus nadere afspraken gemaakt zijn tussen de nu sterk dominerende factie De Bills/Van Vrijberghe en Jacob Wouters en de zijnen.

Zoals uit onderstaand overzicht blijkt, was de invloed van de factie Wouters in de stadsregering sterk afgenomen, zelfs als we degenen van wie de affiliatie niet vaststaat tot hun aanhang zouden rekenen. Opvallend is dat de gebruikelijke tweejarige ambtsperiode voor burgemeesters (eerst binnen en daarna buiten de vierschaar) niet meer voorkwam. Jacob Wouters werd in 1692 en 1694 wel burgemeester van binnen maar daarop volgde geen benoeming tot eerste burgemeester.

Na een mislukte poging uit juli 1695 om hem benoemd te krijgen tot raadsheer in de Hoge Raad, werd hij in september van dat jaar weggepromoveerd tot rekenmeester namens Tholen als opvolger van de met de noorderzon naar de West verdwenen Marinus Smallegange.⁴⁵¹ Zijn broer Johan werd in 1692 tot pensionaris honorair benoemd zodat hij lid

⁴⁵¹ Notulen Staten van Zeeland, 9 juli en 23 september 1695.

kon blijven van de politieke vergadering. Hij is daarna in 1692 en 1693 ook enkele malen afgevaardigd naar de statenvergadering, maar een echte magistraatsfunctie heeft hij tot 1702 niet meer bekleed.

Terwijl de broers Levinus Jacobus en Jacobus van Vrijberghe zich voorlopig (en wrokkig naar we mogen aannemen) op de achtergrond hielden, de een als raadsman van Tholen en de ander als honorair pensionaris, werd de rol van hun aangetrouwde neef Ite Frederik Turcq alleen maar belangrijker. Toen deze in 1693 (naar zou blijken voor twee jaar) burgemeester van binnen werd, bleek de magistraat zelfs bereid om hem gelijktijdig als pensionaris te handhaven; de ziekelijke Hendrik Dibbetz was blijkbaar niet meer beschikbaar. Na het overlijden, in oktober 1693, van secretaris Marinus J. van Vrijberghe kwam daar nog het secretarisambt bij, dat hij overigens samen met de jongste broer van Levinus Jacobus, de 21-jarige jurist Wilhelm van Vrijberghe heeft vervuld.

De man die in deze periode 'op de winkel heeft gepast' en voor de dringend nodige stabiliteit heeft gezorgd, lijkt Pieter Rennerus te zijn geweest. Hij werd in 1693 burgemeester van buiten en het zal wel niet toevallig zijn geweest dat hij die functie tot mei 1699 (het laatste jaar als burgemeester van binnen) heeft bekleed. Hij was afkomstig uit Duitsland en moet bij zijn aantreden als schepen in 1685 al de oudste man in de stadsregering geweest zijn.⁴⁵² Hij was toen kennelijk door burgemeester Van Vrijberghe van Namen in de regering gehaald, want die heeft voor hem borg gestaan toen hij in dat jaar poorter van Tholen werd. Er is weinig over hem bekend en dat zal mede veroorzaakt zijn door zijn sobere stijl van leven en regeren.

Zonder in aanvaring te komen met De Bills (die de stad had opgezadeld met een volgens velen overbodige en veel te dure Amsterdamse brandspuit), heeft hij de stadsfinanciën gesaneerd en de incompetent en waarschijnlijk frauduleuze thesaurier/schepen Johan Steyger aan de dijk gezet als onderdeel van een actieplan, dat onder meer ook een andere regent, schepen Hendrik Dibbetz, zijn overbodig geworden luxebaantje van stadsdokter heeft gekost.⁴⁵³

Ook op het gebied van de openbare zeden was hij actief en daarbij moesten met name de nieuw opkomende koffiehuisen het ontgelden omdat daar blijkbaar veel gedobbeld en gespeeld werd. Het spelen met 'verkeerbort, teerling en caerte' werd er in 1696 verboden en een jaar later werden ze wegens 'onstightelijckheit' op wekdagen al om acht uur en op zondagen helemaal gesloten.⁴⁵⁴ Of zijn optreden op dit terrein iets te maken had met het feit dat de streng-Voetiaanse theoloog en hoogleraar Melchior Leydecker zijn zwager was, weten we natuurlijk niet, maar is wel plausibel. Vanaf 1695 veroorzaakte ook de weer naar Tholen teruggekeerde Levinus W. van Vrijberghe van Nieuwelande opnieuw problemen waarmee Rennerus zich moest bezighouden. In 1696 had deze al een paar keer geweld gebruikt tegen pensionaris Turcq, die blijkbaar Thoolse zaken voor hem behartigd had.⁴⁵⁵ De baljuw had zijn

452 Jacob Wouters zei in een pamflet uit 1702 (Zeusen Beesem, nr. 2795) van hem dat hij toen 'een man van omtrent de negentig jaren' was.

453 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 3, 11 november 1693, 8 november 1695, 26 april 1696 en 24 mei 1698.

454 Ibidem, 17 mei 1693, 18 december 1696 en 6 januari 1697.

455 Ibidem, 13 april en 11 mei 1696.

neef toen nog tot de orde weten te roepen, maar in december wendde Levinus' vrouw, Anna de Clercq, zich tot de stadsregering om hulp omdat haar man uit 'kwaadaardigen drift' tegenover haar zulke 'ongelukkige voorvallen en mishandeling', had gepleegd dat ze zich elders had moeten vestigen, terwijl hij voortging om de 'eer en reputatie van haar familie te ruïneren'.⁴⁵⁶ De stadsregering heeft haar toen bijgestaan om onder andere een proces tegen haar man aan te spannen, waardoor ze de beschikking kreeg over een deel van haar vermogen.⁴⁵⁷

In de zes jaar dat Rennerus het burgemeesterschap van Tholen bekleedde, heeft hij slechts twee vergaderingen van de Staten van Zeeland bijgewoond; hij liet het Thoolse aandeel in het gewestelijke bestuur blijkbaar geheel over aan De Bils en Rethaen, soms bijgestaan door de pensionarissen-honorair Johan Wouters en Jacobus van Vrijberghe.

Magistraat Tholen, mei 1692 tot mei 1698

Factie-aanduidingen: De Bils/Van Vrijberghe: *, Wouters: #, Onafhankelijk: =, Onbekend: ?

ambt	1692/93	1693/95	1695/98
Bmr. buiten	Hendrik Dibbetz *	Pieter Rennerus =	Pieter Rennerus =
Bmr. binnen	Jacob Wouters #	I.F. Turcq *	Jacob Wouters # (-10/95)/ Nicolaas Duurcant *
Schepen 1	Marinus van 't Rosevelt #	Jacob Berckmans *	Jacob Berckmans *
Schepen 2	Jacobus van Vrijberghe *	M. van Waerdenburg *	M. van Waerdenburg *
Schepen 3	Pieter Rennerus =	Abr. Caboort #	Abr. Caboort #
Schepen 4	M. van Waerdenburg *	Johan Steyger *	Johan Steyger *
Schepen 5	Abr. Caboort #	Thomas Poulie ?	Thomas Poulie ?
Schepen 6	Johan Steyger *	W. van Lichtenbergh *	W. van Lichtenbergh *
Schepen 7	Thomas Poulie ?	Adr. Stevens ?	Adr. Stevense ?
Schepen 8	W. van Lichtenbergh *	Pieter Servaes ?	Pieter Servaes ?
Raad 1	P.C. de Bils *	P.C. de Bils *	P.C. de Bils *
Raad 2	L.J. van Vrijberghe *	L.J. van Vrijberghe *	L.J. van Vrijberghe *
Raad 3	Jacob Wouters #	Jacob Wouters #	Jacob Wouters #
Raad 4	Johan P. Rethaen *	Johan P. Rethaen *	Johan P. Rethaen *
Baljuw	Wilhelm van Vrijberghe *	Wilhelm van Vrijberghe *	Wilhelm v. Vrijberghe *
Pensionaris	I.F. Turcq *	I.F. Turcq *	I.F. Turcq *
Secretaris	Marinus van Vrijberghe*	Marinus v. Vrijberghe* + 10/93 Wilh. J. van Vrijberghe*	Wilh. J. van Vrijberghe*

⁴⁵⁶ GAT, SAT, inv.nr. 25, 20 december 1696.

⁴⁵⁷ GAT, RAZE, inv.nr. 5201, Plechten, 19 juli 1699.

Van de rol die de Zeeuwse steden in die periode nog speelden in het bestuur van land en gewest is trouwens in de statennotulen niet veel meer te herkennen. Benoemingen in de buitenambten kwamen er zelden meer aan de orde en het besluit om het aantal Zeeuwse zetels in de Staten-Generaal weer te verminderen is er bijvoorbeeld niet in vinden, evenmin als sporen van rechtstreekse Zeeuwse betrokkenheid bij de onderhandelingen die geleid hebben tot de vrede van Rijswijk in 1697.

Nadat Jacob Wouters eind 1695 tot rekenmeester werd benoemd, was de onbekende nieuwkomer Nicolaas Duurcant burgemeester van binnen geworden. In het volgende jaar volgde hij Rennerus op als burgemeester van buiten en in 1699 werd hij baljuw na het overlijden van de oude Wilhelm J. van Vrijberghe. Hij was waarschijnlijk in Den Haag geboren uit een van oorsprong Vlaams geslacht waarvan ook afstammelingen in het Gooi woonden. Hij was getrouwd met Petronella de Hoop, volgens een pamflet van Jacob Wouters een natuurlijke dochter van De Bils. Hij moet dus diens vertrouwing geweest zijn en ervoor gezorgd hebben dat De Bils nu in Tholen onbetwist heer en meester was.

De laatste Thoolse stadsregering die namens de koning-stadhouder Willem III in 1699 werd aangesteld en drie jaar zou aanblijven, stond onder leiding van de in Hulst geboren Willem Frederik van Lichtenbergh. Deze was getrouwd met Margaretha Bollaert, de enige dochter van wijlen burgemeester Willem Bollaert. Hij was de jongste zoon van de vroegere commandeur van Hulst, Michiel van Lichtenbergh, een uit Stettin (in Brandenburg) afkomstig infanterie-officier. Naast burgemeester van buiten was hij ook rentmeester van het familiegeld voor het hele eiland en van de dubbele honderdste penning voor de achterlanden.

De enige nieuwkomer in deze regering was de jonge medicus David van Doeslaer, een zoon van de Thoolse predikant Abraham Doeslaer, waarvan men zei dat hij De Bils een akte had moeten geven dat zijn zoon het altijd 'met hem zou houden' om in de magistraat te worden toegelaten.

Baljuw Duurcant en burgemeester van Lichtenbergh hebben zich doen kennen als bekwaame maar hardhandige bestuurders. Die hardheid lijkt wel verklaarbaar, want de jaren rond de eeuwwisseling waren eveneens hard. Armoede en landloperij namen nog steeds toe en de belastingdruk was inmiddels zover opgelopen dat de belastingmoraal was gedaald tot een niveau waar fraude normaal en naleving van de regels uitzondering schijnt te zijn geworden. In 1699 moest de stadsregering zelfs ingrijpen om molestatie van enkele belastingpachters te voorkomen door hen, na een relletje bij de haven, in het stadhuis schuilplaats te bieden. Daarna moest zelfs de burgerwacht worden opgeroepen om één van hen onder gewapend geleide buiten de stad te brengen.

Ook elders waren de belastingpachters toen blijkbaar hun leven niet zeker, want in december 1699 werd baljuw Duurcant door de staten gemachtigd om op te treden tegen 'belhams die in Vossemeer een belastingpachter omverre geschoten' hadden.

De nood was voor sommige inwoners dan ook hoog gestegen. In Tholen werd geklaagd dat sommigen uit de stad vertrokken, daarbij hun kinderen achterlatend om door het armbestuur te worden gevoed en gekleed. Bij dit alles kwam ook nog, zoals altijd na een vredesluiting, een sterke toename van de landloperij die maatregelen noodzakelijk maakte. Tegen

degenen die vanuit Goes werden overgezet bleek weinig te beginnen, maar bij het veer van Botschoofd, waar veel uit Brabant afkomstige thuislozen binnenkwamen werd een wacht ingesteld.

Nicolaas Duurcant, die ook lid van de politieke vergadering was, speelde als baljuw in het stadsbestuur weer een belangrijkere rol dan zijn directe voorgangers gedaan hadden. Hij was niet alleen overdeken van een gilde, een functie die voorheen voorbehouden was geweest aan burgemeesters of schepenen, maar trad ook enkele malen op als bijeenroeper en voorzitter van magistraatsvergaderingen bij afwezigheid van eerste burgemeester Van Lichtenbergh, die vaak naast De Bills en Rethaen in de statenvergadering te vinden was. Binnenburgemeester Rennerus, die inmiddels ongeveer negentig jaar oud geweest moet zijn, schijnt bij dit alles geen rol van betekenis meer gespeeld te hebben.

Uit de vele gegevens, verzameld na de korte tijd later ontstane Thoolse troebelen, blijkt dat baljuw Duurcant, burgemeester Van Lichtenbergh en de gecommiteerde raad De Bills als de meest gehate mannen op het eiland moeten worden beschouwd. Voor de twee eerstgenoemden is dat begrijpelijk. In een periode van grote nood en daaruit voortvloeiende ontevredenheid onder de bevolking, waren zij op het gebied van de wetshandhaving en belastinginning belast met de uitvoering van maatregelen die de bestaansmogelijkheden van velen rechtstreeks aantastten en ze hebben zich van die plicht waarschijnlijk op weinig menslievende wijze gekweten. Dat we over de manier waarop Johan Wouters zijn even ondankbare taak van rentmeester van de dubbele honderdste penning voor de Thoolse jurisdictie niet zulke negatieve berichten hebben, onderstreept waarschijnlijk alleen maar de eenzijdigheid van onze informatie. De gebroeders Wouters, beroofd van hun rechtstreekse lokale regeringsinvloed, waren dan ook al enige tijd actief bezig met een campagne die tot doel had de onder de bevolking levende onvrede te mobiliseren.

De impopulariteit van De Bills moet een andere oorzaak hebben gehad. Hij was immers niet rechtstreeks betrokken bij de miserabele levensomstandigheden van de bevolking. De over hem roulerende geruchten gingen vooral over zijn machtsmisbruik en immorele levenswandel. De best geïnformeerde bron daarvoor is Jacob Wouters in zijn al eerder geciteerde pamflet uit 1702. Deze had er in dat jaar, als gezocht misdadiger, natuurlijk wel belang bij om De Bills nog zwarter af te schilderen dan hij al was, maar voor veel van zijn lezers zal wat hij schreef eenvoudig te verifiëren geweest zijn. Naast de verkoop van ambten en het aannemen van steekpenningen, ging het daarbij onder meer over de wijze waarop De Bills de laatste jaren de lokale openbare mening getrotseerd had door bijvoorbeeld zijn in Poortvliet van het Avondmaal afgehouden maitresse aan de tafel van Tholen te leiden 'waar wel eenderde van de andere deelnemers wegliepen toen het gebeurde'. Coppendamme's concubine kwam daarbij recht voor die tafel des Heeren te zitten en de twee jonge, onervaren predikanten, die min of meer door hemzelf geselecteerd waren, hadden hem niets in de weg durven leggen.

Aan het eind van 1701 was al duidelijk geworden dat de vitaliteit van de koning-stadhouder, wiens wil in de Nederlandse gewesten al jarenlang wet was, snel afnam. Toen hij in oktober op weg naar Engeland korte tijd in Den Haag verbleef, had men zich daar al gerealiseerd dat hij

ernstig ziek was en eenmaal terug in Engeland verbeterde zijn toestand niet. Ook in Zeeuwse regeringskringen zal dus na zijn vertrek met meer dan gebruikelijke belangstelling kennisgenomen zijn van de regelmatige berichten aan de staten van de Nederlandse envoyé-extraordinaire aan het Engels Hof, Marinus van Vrijberghe. De zoon van de in 1690 als lid van de Raad van State overleden vroegere baljuw van Tholen, Bonifacius van Vrijberghe, was er ondanks een afgedwongen huwelijk met een vroegere maîtresse in geslaagd om in 1694 raad en rekenmeester van de Oranjedomeinen te worden en was daarna in 1701 in Engeland benoemd.

In de statenvergadering van 25 maart 1702 legde Odijk nog een brief van de koning uit januari over, waarin zijn zoon Cornelis naast hem werd aangesteld als vertegenwoordiger van de Eerste Edele in Zeeland met recht van opvolging. Die brief is echter nooit meer in behandeling genomen, want in dezelfde vergadering werd een recentere brief van Marinus van Vrijberghe gelezen waaruit bleek dat de Eerste Edele van Zeeland zelf, Willem III, op 19 maart was overleden.

Een nieuw stadhoudersloos tijdperk was aangebroken, Odijk werd al na enkele dagen ontslagen en zijn aanhangers, zoals De Bills verloren daarmee de basis van hun macht.

11. *Epiloog*

De beschrijving van de bestudeerde periode kan niet worden afgesloten zonder een korte schets van de gebeurtenissen die erop volgden en een ontlading betekenden van zoveel en zo hoog opgelopen spanningen.

Een algemene beschrijving van de na de dood van Willem III ontstane situatie valt echter te ver buiten ons kader en we volstaan er daarom mee te vermelden dat de Zeeuwse steden, net als ze in 1672 gedaan hadden, voor hun magistraatsbestelling terugvielen op het voorafgaande regeringsreglement, in dit geval dat uit 1651.

De Kromme Elleboog, gezien vanuit de Dalemsestraat in Tholen. Prentbriefkaart uit het begin van de 20e eeuw. Gemeentearchief Tholen.

In Tholen werd dat voornemen echter al in het begin van mei doorkruist door een rekest van een aantal medestanders van Jacob Wouters.⁴⁵⁸ In dat rekest, dat vergezeld ging van een lijst met circa 100 namen van ingezetenen (die volgens de magistraat met behulp van 'dranck en valse voorgevens' waren overgehaald om het te ondertekenen) werd geprotesteerd tegen de

⁴⁵⁸ De ondertekenaars waren Hendrik Dibbetz, Johan Wouters en Hendrik van 't Rosevelt.

‘despotycke macht’ die door De Bilz werd uitgeoefend. Tevens werd een nieuw regeringsreglement voorgesteld, waarvan het meest kenmerkende element de aanstelling van vijftien vroedschappen of raden was. Waarschijnlijk voor alle zekerheid had rekenmeester Jacob Wouters tegelijkertijd ook een persoonlijk rekest ingediend waarin hij claimde dat het bestaande reglement van kracht kon blijven, althans voorzover het de ambtsduur van de vier in het verleden benoemde permanente raden (waaronder hijzelf) betrof.⁴⁵⁹

Het is duidelijk dat beide partijen al enige tijd bezig waren geweest om zich op een confrontatie voor te bereiden en de gebroeders Wouters hebben daarbij een modern aandoende campagne gevoerd om de bevolking van het eiland voor zich te winnen. De belangrijkste programmapunten in die actie waren een voorstel tot vermindering van het zeer hoog opgelopen gemaalrecht en andere lasten en een toezegging aan de (vooral Vossemeerse) katholieken dat er een ‘papenkerk’ zou kunnen komen.⁴⁶⁰

Omdat in april al enige onrust in Tholen was ontstaan, had baljuw Duurcant toestemming gekregen om bij wijze van voorzorg enige uit Bergen op Zoom afkomstige troepen in de stad te legeren, waarbij de Thoolse gedeputeerden in de staten hadden moeten beloven dat die alleen zouden worden ingezet als de handhaving van orde en rust dat zou vereisen.⁴⁶¹

Op de dag van de wetsvernieuwing zelf meldde Jacob Wouters zich vergezeld van een notaris bij het stadhuis met de bedoeling om aan de verkiezing van burgemeesters en schepen deel te nemen. Hij kwam echter niet ver, want nadat de baljuw hem had verteld dat de raadsheren oude stijl inmiddels uit hun ambt waren ontslagen, werd hij door de kapitein van de rode roede de deur uit gewerkt. De meegebrachte notaris, die blijkbaar alsnog probeerde om een protestakte aan te bieden, werd daarbij op last van de nieuwe eerste burgemeester, Levinus Jacobus van Vrijberghe naar het cachot gesleept.⁴⁶²

De teerling was daarmee geworpen en de gang van zaken lijkt vanaf dit moment een hoog ‘high noon’ gehalte te krijgen. De Thoolse magistraat, die op de hoogte was van de systematische stemmingmakerij die de Wouters-aanhangers op het eiland bedreven, hield vanaf dit moment ernstig rekening met een aanslag. Nadat gebleken was dat ze in de staten geen gehoor vonden voor hun waarschuwingen, namen ze daarom hun eigen maatregelen. De burgerwacht werd op volle sterkte gebracht en voorzien van volledig loyale officieren. Ook werd zo lang mogelijk getreuzeld met de beloofde terugzending van de in de stad gelegerde troepen naar hun standplaats, dit totdat de staten, aangespoord door Middelburg (!), daartoe in het midden van juni zelf de order gaven.⁴⁶³

Op de 20ste juni vertrok Jacob Wouters met een schuit uit Veere naar Tholen, onder meer vergezeld van zijn handlanger Johan Steyger junior, die griffier van het Middelburgse stadsambacht was geworden en diens vriend, Johannes van Oostbree, een Veerse bakkersknecht die later zou verklaren meegegaan te zijn voor zijn plezier en om te stad te bezichtigen.⁴⁶⁴

459 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 3, 10 mei 1702 en ZA, Verzameling handschriften, inv.nr. 1181.

460 GAT, SAT, inv.nr. 113, Register van t verbaal van informatiën, juli 1702, passim.

461 Notulen Staten van Zeeland, 10 april 1702.

462 ZA, Verzameling handschriften, inv.nr. 1181, rekest Jacob Wouters van 16 mei 1702.

463 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 3, 15 mei en 3 juni 1702, Notulen Staten van Zeeland, 2 en 13 juni 1702.

464 NA, Archief Hof van Holland, inv.nr. 5861, Criminele sententies, vonnis 16 januari 1704.

Het gezelschap logeerde die nacht in het huis van Johan Wouters in de Dalemsestraat, waar ook een aantal van diens hoeve in Mosselhoek afkomstige landlieden aanwezig was. Andere medestanders blijken die dag het eiland rondgetrokken te hebben om de burgerwachten van andere plaatsen op te roepen om de volgende ochtend gewapend naar de stad te komen.

Tegelijkertijd deed De Bills, de meest gehate man op het eiland, in de magistratsvergadering van die dag afstand van al zijn ambten, een stap die waarschijnlijk gezien moet worden als een late poging om het aanzien van de zittende magistraat nog enigszins te verbeteren. Die avond moet vooral in de huizen van Pieter en Johan Wouters nogal wat bier geschonken zijn en wat later gingen enkele (blijkbaar ongewapende) aanhangers naar de wal bij de Vossemeerse poort om te kijken of de verwachte burgerwachten uit Vossemeer al aangekomen waren. Daar werden ze echter rond twee uur 's nachts verrast door een patrouille van de stadswacht onder aanvoering van burgemeester Van Vrijberghe van Namen en baljuw Duurcant. Daarbij werd de bakker Anthonij Roeveroy aangehouden en meegevoerd naar het stadhuis. Anthonij's zoon, Willem Roeveroy, die meende dat zijn vader gevaar liep, was toen naar het huis van Johan Wouters in de Dalemsestraat gerend om hulp te halen en kreeg zes mannen (waaronder Jan Steyger en zijn vriend) zover dat ze zich met hun 'snaphanen' in de 'elleboog' van de Dalemsestraat posteerden. Toen de patrouille van de stadswacht de hoek om kwam volgde een fatale schotenwisseling. Eén van de rooogasten werd daarbij op slag gedood en een stadsiender dodelijk gewond, terwijl aan de andere zijde twee gewonden vielen, namelijk Jan van Oostbree (die er in slaagde het huis van Johan Wouters te bereiken) en een onbekende, die in zijn voet geraakt en vervolgens door een andere rooogast met de kolf van zijn snaphaan werd doodgeslagen.⁴⁶⁵

Toen enkele uren later de dag aanbrak, bleek zich buiten de Oudelandse poort een groot contingent van de Poortvlietse burgerwachtcompagnie verzameld te hebben dat de stad binnen wilde. Na overleg met eerste burgemeester Van Vrijberghe van Namen werd de poort geopend waarna ze zich in marsorde opstelden om naar het stadhuis te marcheren, even later gevolgd door een grotere groep, gevormd uit de beide Vossemeerse compagnieën (andere waren niet gekomen), die door de andere poort was binnengekomen.

In het stadhuis werd vervolgens door Jacob Wouters en de zijnen een nieuwe stadsregering aangesteld met inachtneming van het in april door hem en zijn aanhangers voorgestelde reglement. Burgemeester van buiten werd daarin de tegenstribbelende Levinus Jacobus van Vrijberghe met Marinus van 't Rosevelt als burgemeester van binnen. Hoewel daarbij ook een raad van vijftien vroedschappen werd gevormd zoals in het rekest van april was voorgesteld, heeft Jacob Wouters bij een en ander blijkbaar toch gestreefd naar maximale respectabiliteit en geloofwaardigheid en niet uitsluitend eigen partijgangsters benoemd. Naast de eerste burgemeester werden namelijk (deels bij absentie) ook vier schepenen van het oude college herbenoemd.

De brief waarmee hij die dag de staten van het gebeurde op de hoogte bracht, was gematigd en 'modest' van toon en inhoud,⁴⁶⁶ maar die aan de blijkbaar met hem sympathiserende

465 NA, Archief Hof van Holland, inv.nr. 5861, vonnis Jan van Oostbree, 16 januari 1704, en inv.nr. 5375, Criminele papieren, Intendit op en jegens Jacob Wouters.

466 Pamflet, Zeusen Beesem, nr. 2795.

magistraat van Goes was veeleer familiair en euforisch.⁴⁶⁷ Niet alleen werd daarin een onmogelijk groot (drieduizend) aantal opgekomen aanhangers genoemd, ook het eind van de actie werd op nogal geëxalteerde wijze als volgt beschreven: de ‘huysluyden, dese actie geeyndigt sijnde, (hebben) begeerd door mij alleen affgeleyt te worden, sulcx dat ik als Generaal (haar vooruyt marcherende) hebbe gebracht tot buyten dese stad, daar se met generale salvos van mij haar afscheyt namen’.

We weten niet of Jacob Wouters echt geloofd heeft dat hij met zijn coup iets duurzaam zou kunnen bereiken. De Staten van Zeeland hebben de zaak in elk geval van het begin af aan zeer hoog opgenomen. Nadat Tholen op 28 juni was verzocht voorlopig niet ter vergadering te komen, werd door de vijf aanwezige leden een speciaal en geheim ‘besogne’ ingesteld dat al de volgende dag besloot om het Hof van Holland te verzoeken twee commissarissen aan te wijzen die ‘in loco’ onderzoek zouden moeten doen naar ‘dese onwettige en tumultueuse onderneming’ en tevens Jacob Wouters, de kennelijke ‘aanleyder van hetselve werck, in verseeckering nemen.’⁴⁶⁸ Dat laatste is echter niet meer gelukt, Jacob Wouters, zijn broer Nicolaas, Levinus W. van Vrijberghe en nog een aantal andere verdachten hadden zich tijdig uit de voeten gemaakt. Het Hof van Holland, waarvoor ondanks gebruikelijke protesten uit de hoek van de Thoolse beklagden, ook de criminele processen zijn gevoerd, veroordeelde in oktober 1703 de twaalf gevluchte verdachten bij verstek en in januari 1704 nog eens drie anderen, waaronder Johan en Pieter Wouters, die hun arrestatie thuis hadden afgewacht. De twaalf hoofdschuldigen werden veroordeeld tot eeuwige verbanning uit Holland en Zeeland, confiscatie van goederen en de kosten van het proces. Drie anderen, waaronder Pieter Dibbetz, een jongere broer van oud-burgemeester Hendrik Dibbetz en Hendrik van ’t Rosevelt, de tweede zoon van burgemeester Marinus van ’t Rosevelt, werden voor zes jaar verbannen en ‘inhabel’ verklaard voor enige ambtsuitoefening.⁴⁶⁹

Andere leden van de ‘revolutionaire’ regering van Jacob Wouters, zijn nooit vervolgd en sommigen zijn zelfs zonder meer opgenomen in de nieuwe magistraat van juli 1702.

Levinus van Vrijberghe had zich al na enkele dagen tot de raadpensionaris gewend met de verklaring dat hij gedwongen was geweest om in de revolutionaire regering zitting te nemen en werd ‘geëxcuseerd’.⁴⁷⁰ Hij was in de Thoolse magistratsvergadering aan de vooravond van de coup tot gecommiteerde raad aangewezen als opvolger van De Bills, maar heeft dat ambt nooit bekleed. Hij is in oktober 1702 als ambteloos burger in Middelburg overleden. De Bills’ ontslagname was blijkbaar niet meer dan een tactische manoeuvre voor lokaal gebruik geweest. Diens lokale macht mag dan na 1702 niet veel meer voorgesteld hebben, hij is wel tot zijn dood in 1704 gecommiteerde raad namens Tholen gebleven.

De vergelijking met een western gaat mank: geen van de rivalen was een held en de grootste schurk had gewonnen.

467 GAT, SAT, nr. 114, Register van ’t verbaal van informatie, genomen in julius en augustus anno 1702, wegens de onwettige en tumultueuze ondernemingen binnen de stadt Tholen gepleegt, fol. 230v ex.

468 ZA, Verzameling handschriften, inv.nr. 1181, Stukken over de regering van Tholen, Secrete notulen van 28 en 29 juni 1702.

469 NA, Archief Hof van Holland, inv.nr. 5861.

470 Notulen Staten van Zeeland, 29 juni 1702.

F. SLOTSOM EERSTE PERIODE

Tot zover lag in dit boek de nadruk vooral op een overzichtelijke vastlegging van de geschiedenis van de stadsregering van Tholen tijdens de periode van de totstandkoming en consolidatie van het gewest Zeeland als souverain deel van de Noord-Nederlandse confederale republiek die voortkwam uit de door Willem van Oranje aangevoerde opstand tegen het oude regime van erfelijke heersers. Het accent ligt daarbij vanzelfsprekend op de beschrijving en primaire analyse van voor het merendeel uit oorspronkelijke (archief) bronnen bijeengebrachte gegevens, maar toch zal getracht worden enkele concluderende opmerkingen van algemene aard te formuleren. Aan het einde van het tweede gedeelte zullen hieraan nog een aantal soortgelijke opmerkingen en conclusie worden toegevoegd.

Het kleine stadje Tholen was min of meer tegen wil en dank in de Republiek terechtgekomen. In 1577 was het in een deplorabele toestand. Het had toen een koningsgezinde, katholieke stadsregering die er niet in geslaagd was de bevolking afdoende te beschermen tegen militaire aanslagen vanuit het opstandige, door de calvinisten beheerste Walcheren en evenmin tegen de misdragingen van de in staat van muiterij verkerende troepen van de Spaanse landvoogd. De relatie met de plaatselijke kerk was slecht; de weinig betrouwbaar gebleken ex-inquisiteur en deken van het Thoolse kapittel betwistte het stedelijke gezag. De keuze voor aansluiting bij de opstand onder leiding van de prins van Oranje beloofde niet veel goeds en dat heeft die voor de katholieke meerderheid ook niet gebracht. Tegenover een (naar pas later blijken zou) permanente en afdoende beveiliging tegen verder oorlogsgeweld, stonden binnen twee jaar het verlies van haar kerkelijke bezittingen en het recht op vrije godsdienstuitoefening. De Thoolse protestbrief aan de staten uit maart 1579, waarin gezinspeeld werd op de 'intentie aen te gaen daer 't ons duncken sal te behouven', is er waarschijnlijk mede verantwoordelijk voor geweest dat de stad daarna door de overwegend calvinistische gewestelijke machthebbers nog jarenlang beschouwd is als een vreemde eend in de Zeeuwse bijt, waarop met de nodige waakzaamheid moest worden gelet.

De behoefte aan een vergelijking met Goes, in 1577 een wat grotere stad, eveneens katholiek en tot het agrarische, niet-zeevarende deel van het gewest behorend, dringt zich bij een en ander op maar is door gebrek aan voldoende vergelijkingsmateriaal eigenlijk niet goed mogelijk. Enkele verschillen springen echter direct in het oog:

- Goes had na het wegvallen van Reimerswaal rond 1530 de leidersrol op het eiland Zuid-Beveland kunnen overnemen en had daarvan op allerlei manieren geprofiteerd. De stad had, in vergelijking met Tholen, in 1576 meer ervaring met de deelname aan een gewestelijke regering en er was bovendien geen sprake van externe invloed op de jaarlijkse benoemingen van haar bestuurders. Tholen daarentegen had in 1550 al bijna vijftig jaar 'vreemde overheersing' achter de rug als gevolg van de verpanding aan Bergen op Zoom en de jaarlijkse wetsvernieuwing had daarna, vanwege onenigheden tussen stad en kapit-

- tel, jarenlang onder toezicht van de Brusselse regering gestaan. Alleen de katholieke gebleven Krijn Struve had in 1576 enige ervaring in de Middelburgse bestuurskringen.
- Als gevolg van een vroege concentratie van het waterschapsbestuur over het grootste deel van Zuid-Beveland onder een in Goes zetelende opperdijkgraaf, was de greep van die stad op het platteland daar veel groter dan op Tholen, waar de bestuurlijke versnippering groot bleef en ook plaatsen als bijvoorbeeld Sint Maartensdijk en Scherpenisse als zelfstandige bestuurseenheden en marktplaatsen voor lokale producten konden blijven fungeren.
 - In de personele sfeer was de bestuurselite van Goes veel ‘Zeeuwer’ dan die van Tholen, waar rond 1579 nog veel families van Brabantse herkomst aan de macht waren (Resen, Struve, Van Bergen, Van den Brande, Van Berchem enz.). Waarschijnlijk hebben om deze redenen enkele prominente Goesenaren (Blancx, later Valcke) in het vroeg-republikeinse, Zeeuwse bestuur wél een belangrijke politieke rol kunnen spelen en de Tholenaren Struve en Van Vrijberghe niet (cf. Heeringa, ‘De leiders der Staten’).

De benoeming van de calvinist Van de Varent tot baljuw in 1586 was waarschijnlijk één van de uitvloeisels van de hierboven geschetste waakzaamheid en tot zijn opdrachten zal ook de protestantisering van Tholen behoord hebben. Deze protestantisering, waarover in de bronnen weinig te vinden is, lijkt vrij lang geduurd te hebben en is uiteindelijk toch niet volledig geworden. De nabijheid van de genademiddelen van de moederkerk in het land van Bergen op Zoom, dat bovendien een belangrijk werkgebied werd voor de al snel op gang gekomen contrareformatie, zal daar niet vreemd aan geweest zijn en heeft ertoe geleid dat Tholen niet alleen in militair, maar ook in kerkelijk opzicht lang een ‘frontierstad’ is gebleven.

Door het uitblijven van verdere oorlogshandelingen op het eiland, het herstel van de lokale inkomensbronnen en de aanzienlijke bevolkingsgroei na de val van Antwerpen, brak ondanks dit alles voor Tholen al spoedig een bloeiperiode aan, waarin onder meer de stad en haar fortificaties konden worden hersteld en vernieuwd. De stadsregering heeft daarbij op competente en sobere wijze gebruikgemaakt van haar mogelijkheden en de nog steeds relatief schaarse financiële middelen.

Na circa 1625 trad in dit opzicht een zekere stabilisatie op die gevolgd werd door een langdurige stagnatie. Het grootste obstakel voor verdere groei is waarschijnlijk het blijvend ontbreken van een toegang tot diep vaarwater geweest, hetgeen de ontwikkeling van andere inkomensbronnen dan de traditionele in de weg is blijven staan.

Waarschijnlijk als gevolg van zowel de zwakke positie die Tholen in de gewestelijke regering aanvankelijk innam als het streven naar grotere politieke zelfstandigheid, hebben de Thoolse stadsbestuurders zich er later toe laten verleiden om de Zeeuwse stadhouder, prins Maurits, tot tweemaal toe te dwarsbomen (bij de wetvernieuwing van 1589 en het ontslag van de baljuw De Brauw in 1611), waarbij ze op pijnlijke wijze moesten ervaren dat men in de hogere regeringskringen met politieke macht meestal meer kon bereiken dan met juridisch gelijk.

Dat de Zeeuwse adel juist in deze periode nog eenmaal in staat bleek om voldoende druk uit te oefenen op de stadhouder (die zich haar vroegere positie in het gewestelijke bestuur had toegeëigend), om onder meer de familie Van Tuyll van Serooskerke in Tholen aan de macht te brengen, was tegelijkertijd meer geluk dan wijsheid en een geluk bij een ongeluk. Enerzijds bereikte deze familie en haar aanhang namelijk dat Tholen daarna snel uitgroeide tot een volwaardig lid van de Zeeuwse gewestelijke regering, maar anderzijds moest het Thoelse streven naar grotere vrijheid bij de benoeming van stadsbestuurders opnieuw worden opgeschort en kregen twee autoritaire baljuws uit die familie een aantal jaren betrekkelijk vrij spel, waarbij ze zich lang niet altijd aan de geldende regels hielden.

Aan deze situatie kwam eigenlijk pas een einde door het machtsstreven van stadhouder Willem II, die in Tholen, op advies van zijn Zeeuwse adviseur Hendrik Thibaut, de wat mee-gaander en meer oranjegezinde familie Van Vrijberghe aan de macht bracht.

Na de vroege dood van deze ambitieuze prins, maakten uit deze familie vooral de in Middeburg opgegroeide zonen van Lieven van Vrijberghe van de situatie gebruik door zich op soms weinig scrupuleuze wijze meester te maken van vrijwel alle belangrijke lokale en gewestelijke regeringsposten waarover Tholen kon beschikken en slaagden ze er in de resterende aanhangers van de adelsfactie blijvend buiten de regering te houden. Uit de door deze verongelijkte notabelen bij verschillende gelegenheden geformuleerde klachten blijkt overigens dat het door de verschillende leden van de dominerende familie gevoerde bestuur de toets van de kritiek in het algemeen goed kon doorstaan. Afgezien van de voor het toen gebruikelijke regeringssysteem onvermijdelijke patronage en de daarbij horende uitwisseling van diensten en 'vereringen', waren ze in de uitoefening van hun ambten vrijwel allemaal deskundig, integer en sober. De geldende (regerings)reglementen en de plaatselijke rechtszekerheid werden door hen behoorlijk gerespecteerd.

Voor Zeeland als gewest moet het eerste stadhouderloze tijdperk waarschijnlijk als de meest succesvolle regeringsperiode beschouwd worden, al werd de matigende invloed van de stadhouders op de nogal hardhandige Hollandse hegemonie soms node gemist. Het stedelijk particularisme maakte weliswaar het bestuurlijk overleg in de statenvergadering omslachtig en langdurig, uiteindelijk triomfeerden vrijwel altijd het gezonde verstand, gewestelijk zelfbewustzijn en verantwoordelijkheidsbesef.

De omwenteling die prins Willem III aan de macht bracht, was daarmee vergeleken het begin van een veel minder gelukkige periode. De nieuwe stadhouder werd namelijk al gauw zo in beslag genomen door zijn internationale ambities dat hij zijn Nederlandse taken grotendeels en vrijwel zonder toezicht overliet aan gunstelingen die als zijn zelfstandige vertegenwoordigers optraden. Voor Zeeland, waar zijn structurele machtspositie in vergelijking met de meeste andere gewesten toch al ongewoon groot was, werd dit de decadente cynicus Willem Adriaan van Nassau-Odijk, die uiteindelijk het Zeeuwse regeringsapparaat volledig zou gaan beheersen en het middelpunt werd van een corrupte regeringsklik, die de traditionele Zeeuwse waarden aan z'n laars lapte en uiteindelijk zelfs de publieke rechtszekerheid kon corrumperen.

Zijn zetbaas en volgeling voor Tholen werd de op macht beluste opportunist Pieter Carel de Bils die, aan de macht gekomen als lid van de regerende familie Van Vrijberghe, er uiteindelijk niet alleen in slaagde zowel de voornaamste vertegenwoordiger van die familie als zijn andere rivaal, de nieuwkomer Jacob Wouters uit te schakelen, maar ook het hele openbare leven van de stad te bruuskeren met zijn immorele levenswandel.

Tijdens de na de dood van Willem III ontstane verwarring over de inrichting van een nieuwe stadhoudersloze regering, maakten de gebroeders Wouters handig gebruik van de in Tholen heersende ontevredenheid om een greep naar de macht te doen en hoewel ze daarin faalden en hun eigen val bewerkstelligden, liep de positie van De Bils toen toch ook zoveel averij op dat hij zich daarna alleen nog in de binnenkamers van de Middelburgse politiek schijnt te hebben kunnen handhaven.

Als gevolg van de belangrijke positie die de Oranjestadhouders in het Zeeuwse staatsbestel innamen en hun door de Zeeuwse kerk gevoede, bijna mythische populariteit onder het niet actief bij de politiek betrokken volk, traden bij de begin- en eindpunten van een stadhoudersloos tijdvak stevast ongeregelde op, die in wezen de discrepantie tussen dit volks-sentiment en de overwegend meer rationele inzichten en opvattingen van de regerende elite blootlegden. In Tholen was dat zowel in 1650/51, 1672 en 1702 het geval en hoewel ook in de andere steden bij die gelegenheden vaak soortgelijke problemen ontstonden, was in Tholen de onrust vaak ernstiger van aard en/of duurde het vinden van een oplossing langer dan elders. Hoewel dit laatste in 1672/75 veroorzaakt lijkt te zijn door de lage prioriteit die de nieuwe stadhouder aan het oplossen van de lokale geschillen had toegekend, rijst toch de vraag waarom de Thoolse stadsregering minder in staat leek om dergelijke situaties te voorkomen en/of op te lossen zonder bemoeienis van buiten. Hoewel het, mede door de al eerder gesignaleerde schaarste aan vergelijkbare gegevens pretentius zou zijn voor deze probleemstelling hier een stellig antwoord te geven, lijkt een op zijn minst plausibele verklaring mogelijk.

In de eerste plaats moet worden vastgesteld dat de ongeregelde waarmee de Thoolse stadsregering geconfronteerd werd, niet rechtstreeks uit het volk, maar altijd uit de 'gekwalificeerde' elite voortkwamen en betrekking hadden op de lokale machtsverdeling. Voor de tot die elite behorende actievoerders (en daarbij kan ook Cornelis van Vrijberghe in 1655 gerekend worden) was het blijkbaar erg gemakkelijk om wat ontevreden ingezetenen uit de lagere klassen te vinden om de straat op te gaan. Dit wijst op een relatief weinig stabiele structuur van de Thoolse samenleving in de betrekking tot zijn lokale overheid. Behalve door het ongewoon hoge percentage stadsbestuurders dat slechts eerste of tweede generatie Tholenaars was, werd die instabiliteit waarschijnlijk vooral veroorzaakt door het (te) lage democratische gehalte van het bestuur. Zoals we al zagen was binnen de magistratuur zelf al sprake van een vrij duidelijke scheiding tussen enkele uit het patriciaat voortkomende leiders die de dienst uitmaakten en een groter aantal 'volgers', die aan de politieke besluitvorming eigenlijk geen deel hadden, maar geacht werden de voorgestelde besluiten blindelings te onderschrijven. Weliswaar was van de elders opgetreden aristocratisering, waardoor uit de middenstand afkomstige beroepsbeoefenaars de magistratuursfuncties niet meer bereikten, in

Tholen niet veel te merken, maar is die *binnen* de magistraat zelf, vrijwel vanaf het begin af aan in hoge mate aanwezig geweest.

De leiders van de stadsregering lijken ook vanaf het begin de volksdeelname aan besluitvormingsprocessen bewust beperkt te hebben. De twee oude schutterijen, wier vertegenwoordigers in 1579/80 nog een belangrijk aandeel hadden gehad in de sanering van de stadsfinanciën, werden al in 1583 vervangen door een burgerwacht waarin schepenen al gauw alle kapiteinsposten vervulden en de electieprocedure binnen de krijgsraad door de magistraat sterk werd gedomineerd of soms zelfs achterwege gelaten.

Ook de oude gilden werden al vóór 1600 voorzien van nieuwe keuren en reglementen waarin de burgemeesters het oppergezag voor zichzelf hadden gereserveerd. In een resolutie uit 1683 werd voor elk gilde een magistraatslid benoemd tot overdeken, onder andere om 'goede ordre' te houden. Als we daarnaast in aanmerking nemen dat de Thoolse rederijkerskamer al in 1597 de mond werd gesnoerd en de verkoop van de calvinisten onwelgevallige lectuur al in 1586 werd verboden, lijkt Tholen op dit terrein een restrictiever beleid gevoerd te hebben dan de meeste andere Zeeuwse steden, waar in elk geval de rederijkersgenootschappen het veel langer hebben kunnen volhouden en uiteindelijk een meer natuurlijke dood gestorven zijn.

Het verhoudingsgewijs autoritaire karakter van het Thoolse stadsbestuur bleek het duidelijkst in 1672, toen de andere Zeeuwse steden min of meer vrijwillig overgingen tot een enigszins gestructureerd overleg met burgergecommitteerden terwijl de Thoolse leiders zelfs na de aanslag op de stad nog probeerden te volstaan met nogal eenzijdig overleg met slechts een negental 'aensienlijke borgers'. Ook na de suggestie van deze heren om met de gilden te gaan overleggen omdat zij zelf toch niet als vertegenwoordigers van de bevolking konden worden beschouwd, is de magistraat daar niet (althans niet officieel) toe overgegaan.

Het hierboven gesignaleerde tweede euvel, namelijk dat Tholen voor de oplossing van interne conflicten vaker externe hulp nodig had dan andere steden, hangt waarschijnlijk wel samen met de autoritaire regeerstijl van de voornaamste leiders, maar moet ook toegeschreven worden aan het zeer kleine aantal gezaghebbende, min of meer onafhankelijke regenten dat van de stadsregering deel uitmaakte. Ook nadat in 1675 het aantal raadsplaatsen was verhoogd van één naar vier bleek (door het voorkomen van dubbelfuncties) het hele stadsbestuur in de praktijk slechts tussen de veertien en zeventien leden te tellen, baljuw, pensionaris en secretaris inbegrepen. Rekening houdend met de al genoemde groep 'volgers' zonder effectieve invloed op de besluitvorming, betekende dit dat het vermogen om conflicten intern op te lossen vaak jammerlijk tekortschoot. De omstandigheid dat bovendien, vooral na het wegwerken van de niet-orangistisch gezinde magistraatsleden in 1648/49, regenten uit een onderliggende partij (Leydecker, Dallens) voor zeer lange tijd buiten de regering gehouden werden, betekende dat het broodnodige weerwoord in de magistraatsvergaderingen ontbrak.

Met uitzondering van Goes hadden de andere Zeeuwse steden allemaal een vroedschapcollege met meer dan twintig, voor het leven benoemde raden die hun stem konden blijven verheffen, vaak ook nadat hun factie de regeringsmacht was kwijtgeraakt. Middelburg had bovendien nog een kiezerscollege van twaalf aanzienlijke, maar zelf niet verkiesbare burgers.

Als we daarnaast nog rekening houden met de in ieder geval voor de Walcherse steden gemiddeld veel grotere financiële onafhankelijkheid van de actief bij de politiek betrokkenen, is het begrijpelijk dat daar in geval van conflicten meer kans bestond op een zonder ongeregelheden, op eigen kracht bereikte oplossing.

De situatie van Goes, dat ruim de helft groter was maar waar de stadsregering numeriek niet veel talrijker geweest kan zijn dan die van Tholen, vereist op dit punt eigenlijk nadere studie. Er was een (klein) kiescollege, aangevoerd door de afgaande burgemeester, waarvan de politieke neutraliteit waarschijnlijk niet altijd gegarandeerd was. In navolging van Zierikzee (1652) bestond er sinds 1670 tussen de regerende facties echter een contract van correspondentie dat beoogde vrijkomende regeringsambten volgens een reglement tussen partijen te verdelen. Mogelijk heeft dat contract in 1672 grote, niet-oplosbare twisten voorkomen. In 1692 ontstond echter een hevig conflict over de benoeming van rentmeesters dat de twee tegenover elkaar staande facties niet meer intern konden oplossen. Toen burgemeester Adolf Westerwijk daarna ook nog eens de stadhouder trotseerde door diens interventievoorstel te negeren en de naar Goes gedirigeerde troepen toegang weigerde met een beroep op de Satisfactieovereenkomst van 1577, werd de stad gewapenderhand ingenomen. Dit leidde tot een (overigens nooit voltrokken) doodvonnis voor Westerwijk en een wetsverzetting door de getergde prins Willem III die een einde maakte aan de door de stad op dit punt zo lang gekoesterde vrijheid van handelen.

Contracten van correspondentie zijn vanaf 1715 (zie hierna) ook in Tholen in zwang gekomen, maar hebben daar, althans naar het oordeel van de bekende historicus Fruin, niet het beoogde resultaat opgeleverd.

III. *De neergang van de Republiek 1702-1795*

G. HET TWEDE STADHOUDERLOZE TIJDPERK 1702-1747

1. *Beroering in Zeeland*

Zoals we al zagen, was het op 19 maart 1702, toen koning-stadhouder Willem III in Londen overleed, eigenlijk al wel duidelijk dat de door hem gewenste opvolging (door de toen veertienjarige Friese stadhouder Johan Willem Friso, die hij ook tot persoonlijk en universeel erfgenaam had gemaakt), niet zonder meer tot stand zou komen. Al in 1700, toen hij daar in Den Haag met regeringsvertegenwoordigers over gesproken had, was hem dat duidelijk gemaakt.⁴⁷¹

Het belangrijkste gewest, Holland, was het eerste dat na zijn dood die woorden in daden omzette. Op 25 maart nam de Hollandse statenvergadering het besluit om voortaan zonder stadhouder te regeren en op 2 april 1702 volgde Zeeland dat voorbeeld. Dat de situatie onder de regenten toen gespannen was, bleek in beide gewesten uit de omzichtige woordkeuze van de notulering en dat het in feite ging om de afschaffing van het onder Willem III erfelijk verklaarde stadhoudersambt, werd in Den Haag noch Middelburg expliciet vermeld.

De historicus M. van der Bijl heeft de in Zeeland (en vooral in Middelburg) vanaf 1702 ontstane conflicten en politieke twisten uitvoerig behandeld in zijn uit 1981 daterende dissertatie, waarnaar in het hiernavolgende vaak verwezen zal worden.⁴⁷² In zijn behandeling benaderde hij zijn onderwerp vooral vanuit de Middelburgse, stedelijke invalshoek en misschien is het interessant om hier te beginnen met wat er op het gewestelijke niveau (dus in

⁴⁷¹ Wagenaar, *Vaderlandsche Historie*, vervattende de geschiedenissen der Verenigde Nederlanden, inzonderheid die van Holland, van de vroegste tijden af, XVII, 131

⁴⁷² *Idee en Interest. Voorgeschiedenis, verloop en achtergronden van de politieke twisten in Zeeland en vooral Middelburg tussen 1702 en 1715*, Groningen, 1981

de Staten van Zeeland) gebeurde nadat daar het overlijden van koning Willem bekend was geworden.

De vergadering van de Staten van Zeeland was het hoogste regeringsorgaan van het soevereine gewest Zeeland en de raadpensionaris was er de 'eerste minister' van. Hij had in de vergadering het recht van 'propositie', dat wil zeggen hij leidde de beraadslagingen, maar had er geen stemrecht in. Dat was voorbehouden aan de zes stemhebbende steden van Zeeland, aangevuld met die van de Eerste Edele, in feite de stadhouder. In 1702 vervulde mr. Jacob Verheye (1640-1718) de functie van raadpensionaris al sinds 1687. Hij was geboren in Zierikzee, waar hij pensionaris was geweest tot hij in 1683 naar Middelburg verhuisde om daar secretaris van Zeeland te worden. Zijn professionele reputatie moet goeddeels gebaseerd geweest zijn op de wijze waarop hij zijn rol als stadspensionaris had vervuld in het grote conflict tussen de stad Zierikzee en de rest van de staten in 1668/69. De belangrijkste oorzaak van dat conflict was de onverhoedse en onrechtmatige manier geweest waarop in september 1668 de benoeming van Willem Adriaan van Nassau-Odijk tot vaste vertegenwoordiger van de toen net aangestelde Eerste Edele, prins Willem III zelf, in de staten was doorgedrukt.⁴⁷³ Verheye had in die twist met grote inzet en scherpzinnigheid de standpunten van zijn toen staatsgezinde vaderstad onder woorden gebracht en Odijk zal dus zeker niet tot zijn persoonlijke vrienden behoord hebben. Toen de machtspositie van laatstgenoemde in Zeeland steeds sterker werd (en het misbruik dat hij daarvan maakte steeds openlijker), moet Verheye zich in toenemende mate gefrustreerd en machteloos zijn gaan voelen.⁴⁷⁴ Het is zelfs de vraag of hij in die periode nog wel als voorzitter van de vergadering optrad. Uit de tekst van de notulen kan dat in elk geval niet worden afgeleid.

Over zijn ervaringen in die moeilijke periode heeft hij zich, voorzover bekend, nooit persoonlijk uitgesproken, maar een en ander verklaart misschien wel waarom hij op 15 april 1702, toen de afzetting van Nassau-Odijk eenmaal een feit was, vrijwel onmiddellijk zijn ontslag aanbood. Mogelijk had alleen de omstandigheid dat zijn tweede man, Pieter Duvelaer (fil. Petri), de secretaris van Zeeland, zich voor de uitvoering van Odijks onrechtmatige plannen had laten gebruiken, hem er van weerhouden om dat al veel eerder te doen. Het was in Zeeland een vrijwel vaste regel (en in dit geval een zekerheid) dat deze man hem dan als raadpensionaris zou zijn opgevolgd.

In de handschriftenverzameling van het Zeeuws Archief⁴⁷⁵ bevindt zich een aantal samengevoegde documenten over de door Verheye vanaf 1702 regelmatig⁴⁷⁶ herhaalde verzoeken om vanwege zijn leeftijd te mogen aftreden. Behalve afschriften van die verzoeken bevinden zich daarbij ook een aantal antwoordbrieven van de stemhebbende steden, waarin zonder uitzondering grote waardering werd uitgesproken voor zijn grote verdiensten als raadpensionaris en hem steeds weer werd verzocht om aan te blijven zolang hij daartoe in

473 Romeijn, A. "De inname van Brouwershaven door Zeeuwse troepen. Een hooglopend conflict tussen de stad Zierikzee en de Staten van Zeeland in 1668/69", in *Archief. Mededelingen van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen* 1996, 41-72.

474

475 ZA, Verzameling handschriften, inv.nr. 570

476 1702, 1704, 1706, 1709, 1711 en 1715

staat meende te zijn. Pas in 1715, toen hij 75 jaar oud was, heeft men hem met alle mogelijke eerbewijzen laten vertrekken.

Mogelijk heeft hij met die vele ontslagaanvragen geen andere bedoeling gehad dan telkens de vertrouwenskwestie te stellen voor zijn rol als feitelijk regeringsleider. In de statenvergadering van 25 maart 1702 zal hij dus wel meer dan een vleugje leedvermaak gevoeld hebben toen hij, nadat Odijk (die als hoogste in rang natuurlijk het eerst aan de beurt was) een akte van de koning had gepresenteerd waarin zijn zoon, als medevertegenwoordiger van de Eerste Edele met recht van opvolging werd voorgesteld, zelf een brief moest voorlezen van de extra-ordinair envoyé in Londen, Marinus B. van Vrijberghe, waarin het overlijden van Willem III op 19 maart werd gemeld.

Ruim een week later, op de tweede april, werd in een niet meer dan gemiddeld bezette statenvergadering (twintig aanwezigen, waaronder voor Tholen alleen de niet in die stad woonachtige pensionaris Johan Pieter Rethaen) besloten het ambt van Eerste Edele te laten 'cesseren'. Het was immers 'niet erfelijk en niet geaffecteerd aan enig goed, huis, kwaliteit of familie'. De aan het ambt verbonden functies kwamen daarmee te vervallen en dat trof natuurlijk op de eerste plaats de officiële plaatsvervanger van de Eerste Edele in de Staten van Zeeland zelf, Willem Adriaan van Nassau-Odijk.

Deze unaniem genomen beslissing moet natuurlijk door Verheye zijn voorbereid en men had het slachtoffer tijdig verzocht om niet naar de vergadering te komen.⁴⁷⁷ Daarbij was hem blijkbaar toegezegd (er is in de statennotulen tenminste niets over te vinden) dat hij de door hem bezette, Zeeuwse zetel in de Staten-Generaal voorlopig zou kunnen behouden.⁴⁷⁸

Het bewind van prins Willem III had in de Nederlandse gewesten veel weerstand opgeroepen. Het was nogal nonchalant en autoritair geweest en vooral aan structurele verbeteringen van het zeer onevenwichtige en rommelige staatsbestel had hij geen enkele aandacht besteed. Bovendien had hij zoveel mogelijk van de Nederlandse, binnenlandse zaken overgelaten aan al of niet officieel aangestelde, maar in elk geval oncontroleerbare gunstelingen, die bij de behartiging van hun overheidstaken het eigenbelang soms op onbehoorlijke wijze hadden laten prevaleren. En de historici zijn het er wel over eens: de meest corrupte van die zetbazen is Odijk geweest, die erin geslaagd was om, vooral in de latere jaren van zijn ambtsperiode, voor vrijwel alle benoemingen in de hogere ambtelijke posten, grote bedragen aan zichzelf of zijn handlangers te laten betalen.⁴⁷⁹

Hoewel de koning-stadhouder zelf zich bij de uitoefening van zijn benoemingsrechten van stedelijke regenten in het algemeen gematigd had opgesteld en zelden grote of extreme verschuivingen tussen oranjegezinde en meer Staats-georiënteerde kandidaten had veroorzaakt, waren er na de hier geschetste ontwikkelingen in 1702 natuurlijk nogal wat Zeeuwse regenten die in de achterliggende jaren hun posities en invloed waren kwijtgeraakt of anderszins gefrustreerd waren in hun ambities en (wie weet) idealen.

⁴⁷⁷ Wagenaar, *Historien*, XVII, 148.

⁴⁷⁸ Pas in januari 1704 werd hij ook daaruit ontslagen.

⁴⁷⁹ Pamflet Knuttel nr. 14853 'Trouwhertige consideratiën tot Zeelands welstand' uit 1702, toegeschreven aan Johan Steengracht, Blok, *Geschiedenis van het Nederlandsche volk*, 353, Geyl, *Geschiedenis van de Nederlandse stam*, 791, Van der Bijl, *Idee en Interest*, 79.

De eerste steden, waar verongelijkte groepen oud-regenten zich lieten horen waren, kort na elkaar, Goes en Tholen. Op 2 mei melden de statennotulen het rekest van de in 1692 door de stadhouder persoonlijk afgezette regenten van Goes, waarvoor de toenmalige burgemeester Adolph Westerwijk als woord- en penvoerder zou gaan optreden.⁴⁸⁰ Daarin werden zowel het ingrijpen van de prins als de daarop gevolgde stadsregeringen als onwettig (want in strijd met de Goese privileges) gekwalificeerd en werd nu het aftreden van de zittende magistraat geëist.

Op 8 mei volgden daarna de eerste twee van de vele rekesten van Jacob Wouters en zijn medestanders.

Het eerste daarvan was ondertekend door de oud-burgemeesters van Tholen, Hendrik Dibbetz, Johan Wouters (Jacobs jongere broer) en Hendrik van 't Rosevelt (de oudste zoon van oud-burgemeester Marinus van 't Rosevelt, die in 1690 zijn vader was opgevolgd als rentmeester van Vossemeer).⁴⁸¹ In dit rekest werd geprotesteerd tegen 'despotycke macht, gegeven aan de heer (De Bills) van Coppensdamme, die niets anders heeft betracht als vremdelingen en geringe personen in de regering te trekken' en werd voor Tholen een nieuw regeringsreglement voorgesteld met een vroedschap van vijftien leden.

Als bijlage was er een lijst aan toegevoegd met meer dan honderd namen van sympathisanten namens de 'oude regenten' met daarin inderdaad een aantal gekwalificeerde burgers en oud-regenten, zoals Levinus Jacobus van Vrijberghe van Namen (die dat jaar nota bene burgemeester van binnen was), diens broer Jacobus, hun neef Levinus W. van Vrijberghe, heer van Nieuwlande, de al genoemde oud-burgemeester Marinus van 't Rosevelt en de oudschepenen Pieter Boone en Pieter de Ruyge.

Het tweede rekest was van Jacob Wouters persoonlijk, die begin mei 1702, behalve rekenmeester van Zeeland nog steeds een van de vier raadsheren van Tholen was. De inhoud daarvan bestond uit een lange lijst van de, volgens de schrijver door De Bills gepleegde misdrijven op het gebied van machtsmisbruik, corruptie, overspel en ontucht, waarin de meeste betrokkenen met naam en toenaam waren vermeld.⁴⁸² Het is waarschijnlijk vooral deze expliciete vuilspuiterij geweest die niet alleen de goede naam (voor zover toen nog aanwezig) van zijn directe opponent, De Bills, onherstelbaar heeft beschadigd, maar die Wouters ook later de steun van andere, naar verandering strevende regenten in de provincie (zoals Fannius en Westerwijk en hun aanhang) moet hebben gekost. Het maakte hem namelijk in de ogen van de deftige, maar ongetwijfeld zelf ook lang niet allemaal brandschone leden van de Zeeuwse elite tot een gevaarlijke, onvoorspelbare en niemand ontziende straatvechter en opportunist.

Zoals vóór de machtsusurpatie van Odijk gebruikelijk was geweest, werden beide rekesten doorgeleid naar het rechtstreeks betrokken lid van de staten (Tholen) voor advies. Omdat Wouters zich in het zijne zo ernstig te buiten gegaan was in persoonlijke aantijgingen, probeerden de Thoelse gedeputeerden eerst nog (tevergeefs) om het zonder meer te laten afwijzen vanwege deze 'aanstotelijke ingrediënten'.

480 Wagenaar, *Historien*, XVI, 203 e.v.

481 ZA, Verzameling Handschriften, inv.nr. 1181

482 Zeeuwse Bibliotheek, Pamflet 'Zeusen Beesem' nr. 2794.

Een dergelijke fout had Westerwijk niet gemaakt. Toen de zittende Goese regering op 23 mei nog niet op zijn rekest gereageerd had, deed hij een greep naar de macht en blijkbaar was zijn lokale aanhang toen sterk genoeg (en/of die van de oppositie te zwak) om die zonder al te groot tumult te doen slagen. Op 30 mei verschenen daarna 'de nieuwe regenten van Goes' in de statenvergadering om hun 'credentialen' te presenteren. Nadat een poging van de gedeputeerden van Middelburg, Tholen (De Bils en Rethaen) en Vlissingen om de Goesenaren er meteen weer uit te zetten was mislukt, slaagden de nieuwe gedeputeerden, Westerwijk, Eversdijk (de andere in 1692 afgezette burgemeester) en Ellewoutsdijk, erin om de storm in de vergadering te bezweren en nog diezelfde dag een resolutie af te dwingen die hun claims erkende en de wettigheid van hun regering onderschreef. De omstandigheid dat in de periode tussen hun coup van de drieëntwintigste en de statenvergadering op de dertigste geen enkel officieel protest van de afgezette regenten de Staten van Zeeland had bereikt, zal deze beslissing aanzienlijk hebben vergemakkelijkt.

Jacob Wouters, die het succes van zijn Goese mederevolutionair als een voorbeeld beschouwd moet hebben, zette daarna zijn 'rekestenbombardement' voort en wist daarmee, ondanks de ongetwijfeld verhevigde vijandschap die zijn aanklachten moeten hebben opgeroepen, in de staten toch wel een en ander te bereiken.

Voor zijn voorstel om in Tholen een vroedschap van vijftien raden (in plaats van de toenmalige vier) in te stellen, bestond blijkbaar in de staten een zekere sympathie en de Thoolse gedeputeerden hadden zich aanvankelijk (op 10 april) bereid verklaard om een nieuw, daartoe strekkend concept-regeringsreglement voor te bereiden.⁴⁸³ Toen begin mei de wetsvernieuwing in Tholen moest plaatsvinden, insisterde de stad echter op de toepassing van het oude reglement uit het jaar 1651, dat in het eerste stadhoudersloze tijdperk had gegolden. Dat voorzag namelijk slechts in één raadsheerplaats en bood dus de mogelijkheid om Jacob Wouters te ontdoen van zijn laatste, rechtstreekse invloed in de stadsregering.

Zijn beklag bij de staten (nadat hij daar op 13 mei inderdaad uit het stadhuis en vervolgens uit zijn raadsheerampt was gezet) en het feit dat, behalve de in deze periode blijkbaar wat stuurloze Van Vrijberghe van Namen, opnieuw niemand van de 'oude' regenten aan bod was gekomen, maakte de statenvergadering nu blijkbaar toch gevoelig voor Wouters' voorstel om een commissie uit de vergadering aan te stellen om ter plaatse orde op zaken te stellen en om een nieuw regeringsreglement met een groter aantal raadsheren voor te bereiden.⁴⁸⁴ Daarbij zal de omstandigheid dat op 3 juni Daniel Fannius, de fiscaal van de Zeeuwse admiraliteit en een sterk republikeins georiënteerde agitator, zijn revolutionaire knuppel in het Middelburgse hoenderhok gooide (waardoor de gemoederen in stad en magistraat snel in beweging kwamen), in de statenvergadering zijn uitwerking niet gemist hebben.

Op 13 juni 1702 werd de statencommissie voor Tholen inderdaad aangesteld. Ze werd gevormd door respectievelijk:

- de Middelburgse pensionaris Cornelis Versluys, die in juli zijn ambt zou kwijtraken als gevolg van de ter plaatse zojuist ingezette omwentelingsbeweging,

483 Ibidem, nr. 2799

484 Voor dit laatste pleitte ook de raadspensionaris nog eens in de Statenvergadering van 15 juni 1702.

- de Zierikzeese oud-burgemeester en raad Pieter van Gelre, wiens in Tholen geboren vader destijds als medestander van de adelsfactie buiten de regering geraakt was,
- de politieke leider van Goes, Adolph Westerwijk, die zich nu als pensionaris-honoraire van die stad voornamelijk bezighield met het stimuleren van de politieke vernieuwingsbewegingen elders in Zeeland,
- de Vlissingse rekenmeester Abraham van Pere, die zijn ambt tot 1687 namens Tholen had bekleed⁴⁸⁵ en tenslotte,
- de orangistische Gecommitteerde raad voor Veere, Johan de Mauregnault, die later beschuldigd zou worden van activiteiten tot ondersteuning van de Pruisische koning (een kleinzoon van stadhouder Frederik Hendrik) bij diens pogingen om zich als erfgenaam van Willem III te doen gelden.⁴⁸⁶

De commissie was duidelijk een nogal heterogeen, maar daarom voor zijn taak nog niet ongeschikt gezelschap en de meest opvallende afwezige was de secretaris van Zeeland, Pieter Duvelaer, wiens kwalijke rol in een soortgelijke commissie naar het ontregelde Tholen van 1688 hem kennelijk had gediskwalificeerd.

Omdat de rekestranten (Jacob Wouters en Van Vrijberghe van Nieuwlande werden met name genoemd) beloofd hadden de in Tholen teruggekeerde rust niet te zullen verstoren werd op dezelfde dag ook de gouverneur van Bergen op Zoom opgedragen zijn nog in Tholen gelegerde troepen terug te trekken, en dat hadden ze niet moeten doen. Op 19 juni werd de al in Middelburg aanwezige Thoolse deputatie, bestaande uit Recxstoot, Van Lichtenbergh, De Bills en Rethaen nog eens uitgebreid met eerste burgemeester Van Vrijberghe van Namen en zijn jongste broer, de secretaris, die kwamen vertellen dat de stad nu toch bereid was zijn verzet tegen een nieuw regeringsreglement op te geven en een uitbreiding van het aantal raadsheren tot ‘acht à tien’ te willen accepteren.

De groep Wouters had daarmee eigenlijk haar belangrijkste doelstelling bereikt en hun leider was die dag in of nabij het abdijcomplex aanwezig. Hij moet dus van zijn succes op de hoogte geweest zijn toen hij de volgende dag, samen met een aantal persoonlijke aanhangers, de schuit naar Tholen nam om daar met geweld zijn gelijk te halen. De Thoolse concessie kwam te laat; de automatische piloot van een goed voorbereide coup had de besturing overgenomen.

2. *Het oproer in Tholen*

Over de gebeurtenissen in Tholen van de 20^e en 21^e juni 1702 is veel geschreven, zowel in het door de commissie van het Hof van Holland gemaakte rapport met de verhoren van de meeste direct betrokkenen als later door anderen.⁴⁸⁷ Veel van die geschriften gaan over de reacties van personen die daarmee natuurlijk andere persoonlijke doelstellingen hadden dan

⁴⁸⁵ Notulen Staten van Zeeland, 4 oktober 1687

⁴⁸⁶ Van der Bijl, *Idee en Interest*, 86.

⁴⁸⁷ GAT, SAT, inv.nr. 113, Register van 't verbaal van informatien, Deel I, 110, 111, Hollestelle, C. 'Het oproer te Tholen in 1702' in *Sinte Geertruijdsbronnen 1935 en 1936*.

simpel de waarheid vertellen. Latere schrijvers kunnen daardoor de echte waarheid eigenlijk niet meer kennen en voor mijn lezing van die vermoedelijke waarheid verwijs ik naar de aan het vorige hoofdstuk toegevoegde ‘Epiloog’. Hier zal ik volstaan met een korte analyse achteraf.

Toen Jacob Wouters op de morgen van 22 juli 1702 wakker werd, was dat waarschijnlijk niet meer in het huis van zijn broer Johan in de Dalemstraat waar hij na zijn aankomst gelogeed had. Zijn schoonzuster had daar nu genoeg te stellen met de begrafenis van de bij de schietpartij omgekomen ‘rooroegast’⁴⁸⁸ Willem Kerckoele en de verpleging van de gewonde Woutersaanhanger Jan van Oostbree.⁴⁸⁹

Hij was nu wel heer en meester in Tholen, maar de in de magistraatsvergadering van de vorige dag aangewezen gedeputeerden naar de statenvergadering⁴⁹⁰ moesten daarin de wetgeving van zijn nieuwe stadsregering door de soeverein, de Staten van Zeeland, nog maar zien te bereiken.

We weten natuurlijk niet veel van zijn karakter, maar werkelijkheidszin lijkt niet een van zijn sterke eigenschappen geweest te zijn. In de vergelijking met Westerwijk, die ook via een coup aan de macht gekomen was, stond zijn zaak er namelijk niet zo goed voor. Zoals al vermeld, had hij door de inmiddels gebleken bereidheid van de zittende magistraat om een nieuw regeringsreglement met meer raadsheersplaatsen te accepteren, zijn zelf geformuleerde doelstelling eigenlijk al gerealiseerd. Door de op de avond vóór de coup bekendgemaakte terugtreding van De Bils van Coppensdamme als Gecommitteerde raad, was zelfs zijn tweede doel goeddeels bereikt. Deze was daarna namelijk alleen nog als (de enige) raadsheer van Tholen politiek actief.

Anders dan de Goese ‘oude’ regenten, waren hij en/of zijn aanhangers nooit door onrechtmatige handelingen van zijn opponenten of door een overheid uit hun ambten verwijderd. Sterker nog, zijn medestanders waren dan rond 1693 wel uit de Thoolse magistraat verdwenen, maar hijzelf was één van de vier zittende raadsheren gebleven en was in 1695, toen hij promoveerde tot rekenmeester van Zeeland, zelfs nog burgemeester van binnen geweest. Dat hij bij de wetsvernieuwing in mei 1702 zijn raadsheersambt was kwijtgeraakt, was al evenmin onrechtmatig. Na het einde van een stadhouderlijke periode was terugvallen op het laatste stadhouderloze reglement een normale zaak. Het was in 1650 in de meeste steden gebeurd en zou in 1702 opnieuw gebeuren. Op een procedureel-correcte manier was het ontslag van de zittende raden in mei 1702 niet alleen hem, maar ook zijn drie collega’s overkomen.

Bovendien hadden zijn handlangers geweld gebruikt en waren er doden gevallen. Dat mag dan mogelijk niet zijn bedoeling geweest zijn, het had overal veel indruk gemaakt en had in elk geval te maken gehad met Wouters’ persoonlijke selectie van, naar gebleken was, heethoofdige en onbesuisde naaste medewerkers. Per saldo leek dus de kans dat hij, net als

488 Plattelandsveldwachter.

489 Ibidem.

490 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 3, 21 juni 1702, de toen aangewezen gedeputeerde was Levinus W. van Vrijberghe van Nieuwlande, waaraan later (1 juli) Hendrik Dibbetz werd toegevoegd.

Westerwijk en de zijnen, in de staten het pleit zou kunnen winnen erg klein, tenzij hij zou kunnen rekenen op een overweldigende en invloedrijke lokale steun.

En dat was niet het geval. Eigenlijk was het welslagen van zijn coup slechts te danken aan de omstandigheid dat zijn tegenstanders, met name De Bils en baljuw Duurcant, bij de bevolking nog veel minder geliefd waren dan hijzelf en zijn broers. De Thoolse burgerij had het dus laten gebeuren.

De zittende regering had, laatstelijk op 15 mei, getracht een door loyale officieren aangevoerde burgerwacht te realiseren en die deed op de dag van het oproer ook dienst op het stadhuis. De patrouille van Duurcant die in de Dalemstraat in de hinderlaag liep, was niet gevormd uit die burgerwacht,⁴⁹¹ maar bestond uit de twee of drie Thoolse gerechtsdienaren (de dienders, waarvan er één sneuvelde), de kapitein van de Thoolse rode roede en zijn 'gasten'⁴⁹² en voor de rest uit op persoonlijke basis gerecruteerde of vrijwillig opgekomen, gewapende burgers, waaronder enkele burgerwachtleden buiten dienst.

Volgens het getuigenis van de brouwer Willem Plevier, de vader van de latere baljuw Johan Plevier, die als luitenant van het Oranjevaandel in de nacht van de schietpartij op het stadhuis dienst had, was het eigenlijk maar een ongeregelde troep geweest, die zich naar het voorbeeld van Duurcant, nogal misdroeg toen zij schreeuwend en tierend de stad introk.⁴⁹³ De burgemeester van buiten, Levinus Jacobus van Vrijberghe, heer van Namen, officieel de eerstaanwezende in die patrouille, was eigenlijk de enige die op grond van zijn afkomst en naam nog enig krediet bij de bevolking had, maar hij had zich door beide partijen laten gebruiken (hij zou in de nieuwe regering-Wouters aanvankelijk zelfs de post van eerste burgemeester aanvaarden).

Voor zijn eigen gewapende steun op de dag van de machtsovername zelf, had Jacob Wouters zich (voornamelijk met onvervulbare beloftes op belastinggebied) weten te verzekeren van de bijstand van de burgerwachten uit de aangrenzende dorpen Poortvliet en Vossemeer onder de kapiteins Adriaan Spruyt (nota bene een tot nu toe trouwe knecht van De Bils) en de waarschijnlijk door de Vossemeerse predikant Nicolaas Wouters geronselde Cornelis Quist en Leendert Faas. Volgens het verbaal van de verhoren vertelden deze hulptroepen allemaal hetzelfde verhaal: ze moesten naar Tholen om serviesgeld of een belastingrestitutie op te halen en de commanderende officieren verklaarden unaniem dat ze door hun mannen tot deelname waren gedwongen.

Als er bij de Thoolse burgerwacht van een echte loyaliteit aan de zittende regering sprake was geweest en de eerste burgemeester wat meer het karakter van zijn vader had gehad, lijkt het goed mogelijk dat de nu plaatsgevonden wetsverzetting had kunnen worden verhinderd. Van Vrijberghe van Namen had echter na de nachtelijke schietpartij blijkbaar de moed verloren en de stad aan de opstandelingen overgelaten.

De door Jacob Wouters in een brief van de 22ste aan de staten aangekondigde gedeputeerden van zijn nieuwe stadsregering kregen in Middelburg niet eens de kans om hun zaak te

491 Hun taak was de stadsverdediging, de ordehandhaving behoorde tot de taken van baljuw, schout en gerechtsdienaren.

492 Die in de stad eigenlijk geen bevoegdheden en dus eigenlijk niets te zoeken hadden.

493 Pamflet Zeusen Beesem nr. 2798.

verdedigen. Nadat de raadpensionaris de ‘wederzijds gecompareerde gedeputeerden’ van Tholen verzocht had ‘bij provisie te absenteren’, belegde hij op de 28ste juni een bijzondere, geheime vergadering⁴⁹⁴ waarin de vertegenwoordigde steden zonder meer instemden met de conclusie van Middelburg dat de aanstichter van deze ‘onderneming van de aldergevaarlijkste consequentie’ in verzekering gesteld zou moeten worden en het Hof van Holland zou moeten worden verzocht twee commissarissen naar Tholen te zenden om ter plaatse een gerechtelijk onderzoek in te stellen.

Daarna rapporteerde de Goese gedeputeerde over de in die stad ontvangen brief, die Wouters op de 21ste had geschreven. Uit het post-scriptum daarvan bleek dat Jacob Wouters in Goes vrienden meende te hebben. Het luidde namelijk:

‘Den pensionaris Rethaen is sijn dienst opgeschreven. Onse gedeputeerde sullen Sondagavond tot Middelburg zijn, geloove Namen, Rooseveld, Nieuwlande, Debbitz de jonge en Turcq. Mijn onderdanigen dienst aan alle heren van de Regeringe, ook aan de vrouwtjes en alle vrienden. In groten haast’.

De baljuw van Middelburg die de blijkbaar naar huis teruggekeerde Wouters moest gaan arresteren, kwam te laat. De vogel was gevlogen, de geheimhouding had niet gewerkt. Hij had in het abdijcomplex blijkbaar toch nog minstens één ‘vriend’. De commissarissen van het Hof van Holland, Iman Cau, wiens gelijknamige vader een hofstede onder Tholen bezat, en diens collega Johan Munter begonnen hun werk in Tholen op 12 juli 1702 en waren daar nog niet mee klaar toen de op 13 juni ingestelde statencommissie er op 25 juli aankwam om een nieuw regeringsreglement in te voeren en een bijbehorende nieuwe stadsregering te installeren.⁴⁹⁵ Om te voorkomen dat ze in die regering mensen zouden opnemen die zich bij de troebelen van juni aan misdrijven hadden schuldig gemaakt, vroegen ze de juristen hun reeds verzamelde gegevens daarop te controleren. In de kandidaten-‘lijsten’ van de onderzoeksrechters werden daarbij (ten onrechte, zoals later zou blijken) geen bezwaren gesignaleerd, zodat de dag daarop de samenstelling van de nieuwe magistraat vanaf de pui van het stadhuis kon worden bekendgemaakt.

3. *De nieuwe stadsregering*

Toen de beoogde nieuwe burgemeester van buiten, Johan C. van Vrijberghe, op 7 augustus in de statenvergadering zijn opwachting maakte, was dat voor het eerst sinds hij daar in 1679 als burgemeester en gedeputeerde van Tholen een vergadering had bijgewoond. Er was zelfs iemand die om opheldering vroeg inzake zijn burgerrecht omdat hij ‘nu enige jaren in Maas-tricht’ gewoond had. Mogelijk is dat echter slechts een pro forma vraagje geweest en toen uitgelegd was dat hij ook in Tholen al die tijd een woning had aangehouden, kon zijn benoeming officieel worden bekrachtigd. Het bij die gelegenheid tegelijkertijd goedgekeurde

494 ZA, Verzameling handschriften, inv.nr. 1181, doc. 26.

495 GAT, SAT, inv.nr. 113.

regeringsreglement⁴⁹⁶ leek in veel opzichten op dat van 1651, maar moest natuurlijk wel de positie van de nieuwe vijftien raden nader regelen.

We laten hier de belangrijkste, nieuwe bepalingen volgen:

Schepenen zouden gekozen worden door de raden en van de negen moesten er minstens vijf tevens raadsheer zijn. Elk jaar zou ongeveer de helft van de schepenen aftreden, d.w.z. het ene jaar vier en het volgende vijf. De vijftien raden werden voor het leven benoemd. Raden en schepenen moesten minstens vijf jaar poorter zijn, binnen het ressort van de generaliteit geboren zijn en daar bij hun aanstelling woonachtig en minimaal twintig jaar oud zijn. Wie een poortersdochter trouwde zou echter geacht worden al drie jaar poorter te zijn geweest. Vader en zoon of twee broers konden niet tegelijkertijd schepen of raadsheer zijn. Een tussentijds afgetreden of overleden burgemeester zou middels een verkiezing door schepenen en raden worden vervangen.

We weten niet hoe de statencommissie te werk is gegaan bij de samenstelling van deze vierde Thoolse stadsregering die in het jaar 1702 zou fungeren en evenmin welke criteria men bij de selectie heeft gehanteerd, maar het moest natuurlijk een magistraat worden waarvan verwacht mocht worden dat hij, zowel in de staten als bij de lokale bevolking, voldoende vertrouwen zou genieten om ter plaatse de vrede te bewaren en niet opnieuw aan interne tegenstellingen en tumulten ten prooi te vallen.

Vooraf de keuze van de leider, de burgemeester van buiten voor het eerste jaar, was daarbij natuurlijk van cruciaal belang en in Johan C. van Vrijberghe vonden ze waarschijnlijk de ideale compromiskandidaat. Hij was de in Tholen geboren (maar niet opgegroeide) oudste zoon van Cornelis van Vrijberghe, die in het begin van de jaren vijftig van de vorige eeuw de Thoolse politiek gedomineerd had totdat hij naar Den Haag was vertrokken om daar eerst ordinaris-gedeputeerde in de Staten-Generaal en vervolgens gedeputeerde namens Zeeland in de Raad van State te worden. Johan zelf was na zijn studie naar Tholen teruggekeerd en was daar respectievelijk schepen en burgemeester geworden.

In 1678 was hij burgemeester van binnen toen de toenmalige machthebbers van de stad, zijn ooms Johan L. en Wilhelm L. van Vrijberghe, kort na elkaar kwamen te overlijden. In mei 1679 werd hij daarna tegen de regels in gepasseerd door De Bills, die burgemeester van buiten werd om al na enkele maanden op te schuiven naar het inmiddels vrijgekomen ambt van Gecommitteerde raad.

Johan was daarna uit Tholen vertrokken en had (ongetwijfeld met hulp van zijn vader) een plaats gevonden in de fiscale sector van het generaliteitsbestuur. Vanaf 1684 tot zijn terugkeer in de Zeeuwse politiek was hij ontvanger-generaal van de drie Landen van Overmaze geweest.

Hij was ongetrouwd gebleven en ook zijn broers en zusters hadden vrijwel geen familiale banden met Zeeuws regenten. Zijn enige affiliatie met een politieke betekenis was in 1702 die met zijn oom Johan Steengracht, de nu zeventig jaar oude oud-secretaris van de Zeeuwse Admiraliteit en een broer van zijn moeder, die een actief publicist op godsdienstig en politiek gebied was en in de zojuist ontketende, Middelburgse opstandige beweging nog een rol

496 GAT, SAT, inv.nr. 746, 464 cv.

zou spelen.⁴⁹⁷ Ook het feit dat Johan een onbesproken lid was van Tholens oudste, nog als zodanig fungerende regentengeslacht, zal in zijn voordeel gesproken hebben.

De stadsregeringen van Tholen in 1702:

januari/mei 1702 (aangesteld 13 mei 1699 door Willem III)	mei/juni 1702 (aangesteld 13 mei vlg. reglement 1651)
<i>Burgemeester en schepenen</i>	<i>Burgemeester en schepenen</i>
1. Lichtenbergh, Willem Frederik van	1. Vrijberghe van Namen, Levinus J. v.
2/3. Vrijberghe van Namen, Levinus J. van	2/3. Recxstoot, Dionysius
4. Rennerus, Pieter	4. Lichtenbergh, Willem Ferderik v.
5. Berckmans, Jacob	5. Rennerus, Pieter
6. Waerdenburgh, Mattheus van	6. Berckmans, Jacob
7. Caboort, Abraham	7. Waerdenburgh, Mattheus van
8. Poulter, Thomas	8. Caboort, Abraham
9. Stevense, Adriaan	9. Stevense, Adriaan
10. Servaas, Pieter	10. Servaas, Pieter
11. Doreslaer, David van	11. Doreslaer, David van
<i>Raden</i>	<i>Raadsheer</i>
Bils van Coppensdamme, Pieter Carel de	Bils van Coppensdamme, Pieter Carel de
Vrijberghe van Namen, Levinus J. van	
Rethaen, Johan Pieter	
Wouters, Jacob	
<i>Beambten januari/mei 1702</i>	<i>Beambten mei/juni 1702</i>
Duurcant, Nicolaas, baljuw,	ongewijzigd
Turcq, Iteel Frederik en Vrijberghe, Willem J. van, secretarissen,	
Turcq, Iteel Frederik en Rethaen, Johan Pieter, pensionaris	
juni/juli 1702 (aangesteld 21 juni 1702 door Jacob Wouters)	juli 1702 (aangesteld 20 juli door de Staten van Zeeland)
<i>Burgemeester en schepenen</i>	<i>Burgemeester en schepenen</i>
1. Vrijberghe van Namen, Levinus J. van	1. Vrijberghe, Johan C. van
2/3. Rosevelt, Marinus van 't	2/3. Lichtenbergh, Willem Frederik van
4. Wouters, Johan	4. Boone, Pieter
5. Vrijberghe, Jacob J. van	5. Bodel, Johan
6. Ruyge, Pieter de	6. Vrijberghe, Adriaan van
7. Boone, Pieter	7. Vrijberghe, Jacob, J.M. van

⁴⁹⁷ Van der Bijl; Idee en Interest, 45; zijn schoonzoon Johan Schorer werd op 29 juli pensionaris van Middelburg.

Vervolg tabel:

juni/juli 1702 (aangesteld 21 juni 1702 door Jacob Wouters)	juli 1702 (aangesteld 20 juli door de Staten van Zeeland)
8. Doreslaer, David van	8. Dibbetz, Pieter
9. Dibbetz, Pieter	9. Berckmans. Isaak
10. Bodel, Johan	10. Vliet, Cornelis van der
11. Blankert, Michiel	11. Haeck, Adriaen
<i>Raden</i>	<i>Raden</i>
Vrijberghe van Nieuwlande,	Levinus W. van
Vrijberghe van Namen, Levinus J. van	Dibbetz, Hendrik
Wouters, Jacob	Lichtenbergh, Willem Frederik van
Rosevelt, Marinus van 't	Recxstoot, Dionysius
Wouters, Johan	Vrijberghe, Willem J. van
Dibbetz, Hendrik	Boone, Pieter
Rosevelt, Hendrik van 't	Bodel, Johan
Ruyge, Pieter de	Doreslaer, David van
Boone, Pieter	Caboort, Abraham
Wouters, Pieter	Ruyge, Pieter de
Vrijberghe, Willem J. van	Vrijberghe, Adriaan van
Dibbetz, Pieter	Heyden, Willem van der
Vliet, Cornelis van der	Vrijberghe, Jacob J.M. van
Vrijberghe, Johan Pieter van	Wouters, Pieter
Roeveroy, Anthony	Rosevelt, Hendrik van 't
<i>Beambten</i>	<i>Beambten</i>
ongewijzigd	ongewijzigd

In de Thoolse magistraat schijnt Johan C. van Vrijberghe echter geen dominante rol meer gespeeld te hebben. In het ambtsjaar 1702/03, waarin hij burgemeester van buiten was, lijkt hij veel meer betrokken geweest te zijn bij de ingrijpende besluitvorming die toen in de Staten van Zeeland plaatsvond dan bij die in de Thoolse magistraat, waar het voornamelijk aan de meer bij het recente verleden betrokken binnenburgemeester Willem Frederik van Lichtenbergh werd overgelaten om de gepolariseerde lokale en persoonlijke verhoudingen te pacificeren.

In mei 1703 werd Johan op reglementaire wijze schepen, maar nog geen jaar later vertrok hij naar Middelburg als opvolger van de inmiddels overleden, vleugellamme Gecommitteerde raad De Bils. Uit de beschikbare gegevens blijkt nergens dat hij in de elf maanden dat hij deelnam aan het lokale werk van de stadsregering belangrijke initiatieven heeft genomen of anderszins een sturende rol heeft gespeeld.

Van de drie takken van het geslacht Van Vrijberghe, die in de tweede helft van de zeventiende eeuw alledrie belangrijke regenten aan de Thoolse magistraat hadden geleverd, was de oudste, die van Jacob van Vrijberghe (1590-1651) in 1699 met het overlijden van baljuw Willem J. van Vrijberghe uitgestorven. Van de beide jongere takken, die van Lieven (1591-1637) en van Marinus (1593-1652) maakten, naast Johan C. nog drie anderen deel uit van de door de staten geselecteerde stadsregering van 1702.

De oudste van hen was de in 1649 geboren Adriaan van Vrijberghe, de jongste zoon van kampioen-burgemeester Marinus van Vrijberghe, die sinds 1684 de generaliteitsfunctie van baljuw van het Committedum (Axel, Neusen en Biervliet) bekleedde. Hij was in 1702 benoemd tot schepen en raad van Tholen, werd het jaar daarop burgemeester van binnen, maar volgde in datzelfde jaar de veroordeelde Jacob Wouters op als rekenmeester namens Tholen.

Een belangrijker rol zou zijn oomzegger, Jacob J.M. van Vrijberghe gaan spelen, wiens voogd Adriaan geweest was na het overlijden in 1684 van zijn vader Joan, de pensionaris van Tholen. Jacob was griffier van Terneuzen geweest voordat hij, samen met zijn oom in de nu aantredende stadsregering benoemd werd als schepen en raad. Na het vertrek van Johan C. van Vrijberghe en het overlijden van Van Lichtenbergh in 1707 lijkt Jacob van Vrijberghe, tot zijn vertrek naar Den Haag als generaliteitsrekenmeester in 1713, de belangrijkste leider van de stadsregering te zijn geweest. Hij was in die periode zesmaal burgemeester, maar liet de tussentijdse benoemingen als schepen (een ambt dat waarschijnlijk meer werk dan eer of geld opleverde) over aan anderen, bij voorkeur zijn oudere, maar blijkbaar minder begaafde broer Marinus.

De vierde Van Vrijberghe in de regering was de (tweede) stadssecretaris Willem van Vrijberghe, die eveneens raadsheer werd. Hij was een jongere broer van Levinus Jacobus, heer van Namen en van Jacobus van Vrijberghe, die beiden buiten de regering bleven. Hij lijkt al eerder dan zijn beide broers (namelijk in 1693, toen hij secretaris werd) de politieke overheersing van De Bils te hebben geaccepteerd en had deze zelfs geassisteerd in een dubieuze zaak.⁴⁹⁸ Hij was in bovengenoemde periode al viermaal burgemeester geweest en zou tot zijn dood in 1722 zijn (later slechts nominale) secretarisambt weten te behouden, maar was waarschijnlijk toch niet onbesproken genoeg om in zijn politieke omgeving nu de belangrijkste rol te vervullen.

Willems oudste broer, Levinus Jacobus, heer van Namen, was dan wel in de staten 'geëxcuseerd' voor het accepteren van het ambt van eerste burgemeester in de revolutionaire regering van Jacob Wouters,⁴⁹⁹ maar zou het op de vooravond van de coup aan hem toegezegde ambt van Gecommitteerde raad nooit bekleden. De reden daarvoor is onbekend. Het kan zijn dat zijn laatste faux pas hem toch is aangerekend, maar waarschijnlijker is dat de stress van zijn turbulente en tragisch verlopen loopbaan hem teveel geworden is. Hij overleed eind oktober 1702 in Middelburg. Zijn laatste levensteken is te vinden in de notulen van de eerste magistraatsvergadering van de nieuwe stadsregering in augustus: oud-burgemeester

498 GAT, SAT, 113, fol. 242-244.

499 Notulen Staten van Zeeland, 29 juli 1702.

Van Namen had volgens die notulen kenbaar gemaakt dat hij het bestuur van de weeskamer van baljuw Duurcant wilde overnemen omdat 'die daaruit gesecludeerd moest worden'.

De andere broer, Jacobus, zou het langer uithouden. Hij overleed in 1719 eenzaam en berooid op zijn beleende hofstede *Rosenberg* in de Peuckepolder nadat hij de Thoolse magistraat nog meer last bezorgd had dan hij in het verleden al gedaan had. In deze eerste, door buitenstaanders geformeerde regering was blijkbaar geen plaats voor brekebenen als hij.

Burgemeester van binnen werd Willem Frederik van Lichtenbergh, die vanaf mei 1699 drie jaar achtereen burgemeester van buiten was geweest en toen samen met baljuw Duurcant de stad met nogal harde hand had bestuurd. In 1702 stonden beiden daarom bekend als de meest gehate mannen in Tholen en hij moet een 'werkbare' relatie met De Bils hebben gehad. Zijn plaats in de regering van Johan C. van Vrijberghe zal dus meer te danken geweest zijn aan zijn reputatie van deskundig en krachtig bestuurder dan aan zijn populariteit en hij lijkt die reputatie in de eerste moeilijke jaren van het nieuwe bewind opnieuw bewezen te hebben.

In de regering, die uit negentien personen bestond, was ook een zestal uitgesproken aanhangers van Jacb Wouters opgenomen, namelijk Pieter Boone, Pieter de Ruyge, Hendrik en Pieter Dibbetz, Hendrik van 't Rosevelt en Jacobs jongste broer Pieter Wouters.

De drie laatstgenoemden zouden later aangeklaagd en veroordeeld worden door het Hof van Holland. Alleen Pieter Wouters (en zijn broer Johan, die niet in de nieuwe regering opgenomen was) hebben daarbij hun arrestatie thuis afgewacht, Dibbetz en Van 't Rosevelt maakten zich tijdig uit de voeten.

De onderzoeksrechters hadden de statencommissie in juni blijkbaar toch niet helemaal goed ingelicht: niet alle kandidaat-leden voor de nieuwe stadsregering zouden vrijuit gaan.

Van de dertien leden tellende, onder het 'oude bewind' voor 1701/1702 aangestelde regering keerden er slechts drie terug in het nieuwe college, namelijk de al genoemde burgemeester Van Lichtenbergh, Abraham Caboort en de medicus David van Doreslaer.

Zoals gezegd raakte De Bils zelf ook zijn Thoolse raadszetel (die hij vanaf 1677 onafgebroken had bekleed) kwijt, maar hij werd op 26 september wel opnieuw beëdigd als Gecommitteerde raad.

Een statencommissie, die vanaf die datum een tot eind oktober 1702 durend onderzoek deed naar de onwettige handel in overheidsambten die onder Odijk had plaatsgevonden, kwam minstens vijf gevallen tegen van betalingen aan De Bils of zijn handlangers (Rennerus, Duurcant en een neef, luitenant-kolonel Pieter de Bils werden genoemd), maar een en ander heeft blijkbaar niet meer tot sanctiemaatregelen geleid.⁵⁰⁰ Integendeel, lijkt het wel, want op 19 januari 1703 werd De Bils opnieuw raad van Tholen, nadat Abraham Caboort voor hem zijn zetel had ontruimd.⁵⁰¹

Ook baljuw Duurcant werd in zijn functie gehandhaafd, al werd zijn taak wel teruggebracht tot de oorspronkelijk bedoelde omvang. Hij maakte vanaf 1702 geen deel meer uit

500 ZA, Verzameling Verheye-Van Citters, inv.nr. 2A, Stukken, rakende de troebelen in Zeeland.

501 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 3.

van de 'politieke' vergadering en verscheen daar dus alleen nog als er specifieke zaken op zijn ambtsgebied aan de orde waren.

Om het lokale draagvlak van de nieuwe regering nog wat groter te maken, was daarin ook een drietal nieuwkomers uit oude regeringsgeslachten benoemd, namelijk Cornelis van der Vliet, wiens vader in 1654 burgemeester en politiek tegenstander van Cornelis van Vrijberghe was geweest, de rentmeester gemene middelen Willem van der Heyden en Adriaan Haeck, waarvan we niets weten, maar die een verwant van de burgemeester uit de jaren zeventig, Nicolaas Haeck, geweest moet zijn.

Cornelis van der Vliet was ook tot raad benoemd in de door Jacob Wouters samengestelde regering, maar het is onzeker of dat met zijn instemming was gebeurd; alleen op 12 juli, toen de commissarissen van het Hof van Holland in Tholen arriveerden, werd zijn naam vermeld in de presentielijst.

Zoals bekend, waren de sinds 1698 aangetreden stadsregeringen volledig samengesteld uit voor De Bils acceptabele personen en was in dat jaar ook de samenwerking met zijn vroegere zwager en rivaal Levinus Jacobus van Vrijberghe hersteld. Daardoor is het wat moeilijk om vast te stellen wie nu de uitgesproken aanhangers van De Bils zelf in de nieuwe regering van juli 1702 waren. Met enig voorbehoud kunnen we echter wel vaststellen dat daartoe gerekend kunnen worden Abraham Caboort (die in 1703 immers zijn raadszetel aan hem afstond), Dionysius Recxstoot, de schoonzoon van pensionaris Rethaen (de door De Bils aangetrokken pensionaris-van-buiten die in 1702 uit de boot viel), Isaac Berckmans, die zijn broer Jacob opvolgde (die zelf als zesenzestigjarige, persoonlijk had deelgenomen aan de fatale patrouille van baljuw Duurcant op 21 juni), David van Doreslaer en Johan Bodel, de stiefzoon van Isaac Berckmans.

4. *Stabilisatie*

Achteraf gezien, blijken de makers van de nieuwe stadsregering het met hun keuze niet zo slecht gedaan te hebben. Vergeleken met Middelburg, waar na de overwinning van de nieuwe regenten in juli 1702, in januari 1704 alweer een poging tot contrarevolutie moest worden afgeweerd,⁵⁰² bleef het in Tholen in de volgende jaren, op enkele incidenten na, relatief rustig.

In augustus 1702 ging het even mis toen het Hof van Holland tot de conclusie kwam dat de gebroeders Johan en Pieter Wouters, Pieter Dibbetz en Hendrik van 't Rosevelt toch medeschuldig waren aan het oproer in juni en in staat van beschuldiging gesteld moesten worden. Naar aanleiding van dat nieuws dienden de aangeklaagden onmiddellijk een rekest in bij de magistraat dat, bij afwezigheid van beide burgemeesters, onder voorzitterschap van oudste schepen, Pieter Boone, werd behandeld.⁵⁰³ Met maar vijf magistraatsleden aanwezig, waaronder drie van de vier aangeklaagden (Johan Wouters was geen regeringslid), werd be-

502 Van der Bijl, *Idee en Interest*, 99 cv.

503 Resolutie niet in het resolutieboek, maar in SAT, Register van rekesten, inv.nr. 25, 29 augustus 1702, waarin de tekst van het rekest zelf ontbreekt.

sloten die drie zelf naar Middelburg te laten gaan om de daar aanwezige gedeputeerden van de stad⁵⁰⁴ te bewerken 'met last ende bevel deselve [het rekest] soodanich aan haar Ed. Mo. Voor te dragen dat de conclusie vandien (kennelijk een verbod aan het Hof om de procedure voort te zetten) effect mag hebben'.

Na thuiskomst van de gedeputeerden ontstond in de vergadering van 9 september, onder burgemeester Van Lichtenbergh een hevige (woorden)strijd toen deze zowel de rekest als de door Boone en zijn kompanen genomen actie ten strengste liet veroordelen en hun resolutie wilde laten 'intrekken'. Een achtstal leden liet daarna op 11 september weer een formeel tegenprotest notuleren. Behalve de drie nu in staat van beschuldiging gestelde magistratsleden waren dat Pieter Boone, de veroorzaker van de ruzie, oudburgemeester Hendrik Dibbetz, de oudere broer van Pieter Dibbetz, Pieter de Ruyge, Willem J.L. van Vrijberghe en Adriaan Haeck.⁵⁰⁵

Pas een maand later, op 10 oktober, vond de volgende raadsvergadering plaats en mogen we aannemen dat de strijd was uitgewoed. Van de voorgestelde interventie bij het Hof van Holland kon natuurlijk geen sprake zijn; de statenvergadering, inclusief de nieuwe stadsregering van Tholen, had het Hof immers zelf met de zaak belast.

Van de in augustus aangeklaagden is Pieter Dibbetz het langst de vergaderingen van de stadsregering blijven bijwonen. Pas na de vergadering van 24 december 1702, waarin het overlijden van zijn broer gemeld werd, moet hij gevlucht zijn en verdwijnt zijn naam van de presentielijsten. Hij staat zelfs nog vermeld in de lijst van de in mei 1703 benoemde magistraat en zijn vervanging als schepen (wegens inhabiliteit) werd daarin pas in januari 1704 aangetekend.

Dat in Tholen geen sprake was van vernieuwing maar eerder van een wens om zo veel mogelijk bij het oude te laten na te hebben afgerekend met de misstanden uit het stadhoudelijk bewind, bleek het duidelijkst toen in mei 1703 werd besloten om de rangorde van de raadsleden opnieuw vast te stellen.⁵⁰⁶ De in januari 1703 opnieuw als raadsheer aangestelde De Bils, kreeg toen de tweede plaats toegewezen (die van de overleden Hendrik Dibbetz) en moest alleen Johan C. van Vrijberghe voor laten gaan.

Al eerder, op 29 januari 1703, was het mandaat vernieuwd van De Bils' vriend Johan Pieter Rethaen, de pensionaris-van-buiten, die op 21 juni 1702 door de revolutionaire regering Wouters ontslagen bleek te zijn.

De nieuwe Thoolse magistraat functioneerde in sommige opzichten wel wat professioneler dan voorheen gebruikelijk was. Behalve dat de notulen van de vergaderingen vanaf nu trouw begonnen met een presentielijst van de aanwezigen, werden ook de op gewestelijk niveau aan de orde zijnde kwesties aan de orde gesteld, de rapportages van de gedeputeerden naar de statenvergadering genotuleerd en nieuwe lastgevingen, met daarbij ook de stellingname van de stad, vaak vastgelegd. Ook bij de aanhangers van Jacob Wouters en zijn bewe-

504 De Statennotulen vermelden geen Thoolse gedeputeerden op 29 augustus en 1 september en de namen van Bodel en Van Vrijberghe (geen voornaam) op 5 september.

505 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 3, 9 en 11 september 1702

506 Ibidem, 11 mei 1703

ging zijn geen acties of uitspraken te vinden waaruit geconcludeerd zou kunnen worden dat zij gemotiveerd waren door iets anders dan praktische (en in hun geval voor een deel onrechtmatige) ambities.

In zijn boek *Idee en Interest* legt Van der Bijl enkele verbanden die bedoeld waren om aan te tonen dat er in 1702 in Zeeland in meerdere steden tegelijk sprake was van niet alleen *Interest* (dat wil vooral zeggen verhaal halen voor door de Odijkklied aangedaan onrecht), maar ook een min of meer gezamenlijk *Idee* voor de toekomst, dat hij uitwerkt in drie componenten, respectievelijk het herstel van de staatsgezinde en anti-orangistische ‘ware vrijheid’, zoals Johan de Witt die had voorgestaan, verzet tegen de onbuigzame Voetiaanse normen die in de Zeeuwse kerk overheersten en een grotere inschakeling van het volk bij het maken van politieke keuzes.⁵⁰⁷ Of, en zo ja in hoeverre, deze aspecten ook in de Thoolse politiek van deze periode een rol speelden, zal in het vervolg moeten blijken, hier kan worden vastgesteld dat de informatie die Van der Bijl gebruikt heeft om een verband tussen de Middelburgse en Thoolse machtsverschuivingen aan te tonen voor een deel onjuist, en voor het overige weinig overtuigend is.⁵⁰⁸

Het gaat daarbij om de contacten die drie Tholenaars zouden hebben gehad met de oproerige beweging in Middelburg.

- De potentieel belangrijkste van hen was de Middelburger mr. David Baute, die van 4 oktober 1703 tot 3 juli 1705 pensionaris-honoraire van Tholen is geweest en in die periode vaak de vertegenwoordiging van Tholen in de Staten van Zeeland waarnam, zoals Rethaen dat vóór hem gedaan had. De enige keer dat hij in die 21 maanden een rol van betekenis speelde, was op 8 september 1704 toen hij in de statenvergadering lijnrecht tegenover zijn collega-gedeputeerde van Tholen⁵⁰⁹ kwam te staan. Waarschijnlijk was die aanvaring echter het gevolg van de tegenstrijdige instructies, waarmee beide heren door van mening verschillende facties in de stadsregering op pad gestuurd waren en niet van een eigen politiek plan van Baute. Van der Bijl noemt hem ‘een der hoofdleiders’ van de beweging van Fannius, die in Middelburg in 1702 en blijkbaar ook na 1705 actief was.⁵¹⁰ Hij stamde uit een Middelburgse koopmansfamilie en zijn vader was tot zijn dood in 1689 kiesheer van die stad geweest. Aan wie hij zijn benoeming in Tholen te danken had is niet bekend, mogelijk behoorde hij tot de kennissenkring van Johan C. van Vrijberghe (in 1715 trouwde hij met diens zuster Maria). Evenals Johan Pieter Rethaen heeft hij nooit in Tholen gewoond en van deelname aan enige politieke activiteit in die stad blijkt niets uit de beschikbare bronnen. Hij gaf zijn Thoolse ambt op toen hij benoemd werd tot secretaris van Middelburg. Een paar jaar na zijn vertrek, in 1707, werd zijn jongere

507 Van der Bijl, *Idee en Interest*, 310-318

508 Van de informatie die Johan Francke over de Thoolse coup gaf in zijn proefschrift over de Zeeuwse Commissievaart Utiliteyt voor de gemeene saake uit 2001 (p. 276) is alleen de datum correct; alle daarbij vermelde namen zijn foutief.

509 Jacobus J.L. van Vrijberghe, die eveneens pensionaris-honoraire geworden was. Het ging daarbij over het Thoolse standpunt m.b.t. circulerende amnestievoorstellen voor na de troebelen veroordeelden. De Statenvergadering verwees de zaak terug naar de stedelijke magistraat.

510 *Ibidem*, 54

- broer, mr. Samuel Baute, in Tholen pensionaris-honorair, dus er moet inderdaad een niet-enmalige persoonlijke verbinding met Thoolse regeringskringen bestaan hebben.
- De tweede, door Van der Bijl vermelde Tholenaar met een voet in twee kampen, was Johan Steyger jr. Hij was een handlanger van Jacob Wouters en een deelnemer aan de schietpartij in Tholen op 21 juni 1702 geweest, maar is daar nooit voor vervolgd of zelfs maar verhoord. In 1702 werd hij ook uit zijn Middelburgse ambt van griffier van het stadsambacht ontslagen. Van der Bijl noemt hem omdat hij ook in Middelburg bij de door Fannius aangevoerde oproerige beweging betrokken was: hij had namelijk het zo genoemde ‘request van de 72’ ondertekend.⁵¹¹ Na 1702 is hij in Thoolse bronnen alleen nog te vinden als het gaat om de afwikkeling van de door zijn gelijknamige vader nagelaten schulden aan de stad. De laatste vermelding is van 17 december 1706 toen hij van de stadsregering veertien dagen ongehinderde toegang tot de stad kreeg om er zijn zaken af te handelen. Hij was toen dus kennelijk bankroetier of veroordeelde en van enige rol in de Thoolse politiek kan geen sprake geweest zijn.
 - De derde Tholenaar die door Van der Bijl genoemd wordt als betrokkene bij de Middelburgse troebelen was Willem van der Heyden, die hij aanduidt als ‘Thools regent’.⁵¹² In dit geval gaat het om een simpele persoonsverwisseling. De Middelburgse advocaat Willem Joachim van der Heyden werd in Middelburg gearresteerd en veroordeeld wegens deelname aan de mislukte tegencoup van de ‘oude’ regenten in januari 1704. Hij werd veroordeeld tot zes jaar verbanning uit Holland en Zeeland en was zeker geen Thools regent. Dat was zijn volle neef, de Thoolse rentmeester gemene middelen Willem van der Heyden (1673-1715), die raad, schepen en burgemeester van Tholen is geweest. Willem Joachim trouwde in december 1702 met de enige dochter van Jacob Wouters (die in september 1703 een aantal hofsteden en andere bezittingen op Tholen verwierf⁵¹³) en werd, ondanks zijn verbanning, in zijn straftijd nogal eens gesignaleerd op het eiland en in de stad Tholen zelfs een paar keer gevangengezet.⁵¹⁴

In 1703 en 1704 zijn in totaal een vijftiental deelnemers aan de Thoolse troebelen door het Hof van Holland veroordeeld tot straffen, waarvan in alle gevallen verbanning uit Holland en Zeeland deel uitmaakte en, zoals we hierboven al zagen, zijn in dezelfde periode ook een aantal Middelburgers veroordeeld tot soortgelijke straffen, in hun geval opgelegd door de Middelburgse vierschaar.⁵¹⁵

In Middelburg, waar de politieke verdeeldheid natuurlijk veel grootschaliger was en meer politieke zwaargewichten rechtstreeks bij de rechtspleging betrokken waren, schijnt dit geleid te hebben tot onregelmatigheden, die de aandacht hebben getrokken van het Hof van Holland, waarop sommigen hadden getracht zich te beroepen. Het is dus geen wonder dat in 1704, toen de meeste vonnissen waren geveld, in de Zeeuwse politiek een heftige discussie

511 Van der Bijl, *Idee en Interest*, 51 voetnoot 83.

512 *Ibidem*, 118, 162.

513 GAT, RAZE nr. 5183, september 1703

514 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 3, 27 oktober 1705, 20 januari 1707 en 12 september 1710, Statennotulen. 20 april 1707, 10 augustus 1713.

515 Van der Bijl, *Idee en Interest*, 113 ev.

ontstond over voorstellen tot amnestieverlening, een gewestelijk prerogatief, dat ook voor de Thoolse veroordeelden kansen leek te bieden.

Vooraf voor Pieter Dibbetz en Hendrik van 't Rosevelt, die als enigen slechts tot een beperkte verbanning van zes jaar waren veroordeeld, heeft dat goede resultaten gehad. Nadat hun gratieverzoek op 17 juni 1704 in de staten was ontvangen, bleek in de statenvergadering van 8 september dat de magistraat van Tholen niet in staat was geweest in die zaak een eensluidende conclusie te bereiken. De twee gedeputeerden van de stad, de pensionarissen-honoraire Jacobus J.L. van Vrijberghe (de broer van de overleden heer van Namen) en David Baute presenteerden toen beiden een document waaruit tegenovergestelde standpunten bleken. Baute's opdrachtgever moet de in dat jaar regerende burgemeester van buiten Dionysius Recxstoot geweest zijn, die later in de magistraatsvergadering van 2 oktober zijn zin heeft gekregen. De tegenstanders van amnestieverlening moeten we waarschijnlijk bij de Van Vrijberghes zoeken, hoewel we niet kunnen vaststellen in hoeverre die in dit stadium als een eenheid in de magistraat optraden.

Hoe dan ook, de vonnissen van Dibbetz en Van 't Rosevelt werden vernietigd en bleken op 27 mei 1705 afgedaan te zijn.⁵¹⁶ Pieter Dibbetz was toen alweer schepen van Tholen en zou in 1707 ook een raadszetel gaan bezetten. Hendrik van 't Rosevelt keerde niet terug in Tholen en maakte later carrière in Rotterdam, de geboortestad van zijn vrouw. Ook de vonnissen van de gebroeders Jacob en Nicolaas Wouters werden verzacht. De aangevangen procedures tot confiscatie van hun goederen werden gestaakt en al in beslag genomen goederen mochten worden gelost.⁵¹⁷

Latere verzoeken van de hoofdschuldigen, Jacob Wouters en Levinus W. van Vrijberghe om gratie en/of 'landwinning' (enkele dagen vrijgeleide om persoonlijke zaken af te doen) werden in de statennotulen wel genoteerd, maar toestemming is nooit verleend (althans niet gevonden).⁵¹⁸

De predikant Nicolaas Wouters heeft op een andere wijze nog van zich laten horen. Omdat de classis Tholen en Bergen op Zoom nagelaten had hem uit zijn ambt in Oud-Vossemeer te ontslaan en hem alleen maar vervangen had na zijn vlucht om arrestatie te voorkomen, kon hij zich in 1706⁵¹⁹ tot de classis wenden met het verzoek om een attestatie dat hij nooit onder kerkelijke censuur gesteld en dus nog steeds beroepbaar was. De in verlegenheid gebrachte 'broeders', die moesten concluderen dat het eerste waar was en dat ze desondanks het tweede wilden voorkomen, hebben de zaak met veel en vooral woordenrijk gedraai enkele jaren voor zich uit weten te schuiven, maar konden in 1711⁵²⁰ toch niet voorkomen dat de officieel nog steeds verbannen predikant in Sint Jansteen werd beroepen en bevestigd. Waarschijnlijk heeft de classis Goes, waaronder zijn nieuwe standplaats toen ressorteerde, het daarna beter aangepakt want hij is daar na korte tijd uit zijn ambt ontslagen.

516 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 3.

517 Notulen Staten van Zeeland, 4 december 1704

518 Het laatste gevonden gratieverzoek van Jacob Wouters vond in december 1712 alleen steun bij Vlissingen (Notulen Staten van Zeeland, 1 december).

519 ZA, Classis Tholen en Bergen op Zoom, inv.nr. 6, 15 oktober 1706

520 Ibidem, 7 januari 1711

Een gratieverzoek van Johan Wouters, die samen met zijn broer Pieter wel tot levenslange verbanning, maar niet tot confiscatie van goederen veroordeeld was, werd in 1708 eveneens afgewezen.

De belangwekkendste nieuwkomers in de Thoolse stadsregering in de periode tot 1712 waren respectievelijk:

- Marinus B. van Vrijberghe, de zoon van de voormalige baljuw en lid van de Raad van State Bonifacius van Vrijberghe. Hij was in 1701 extraordinair envoyé in Groot-Brittan- nië geworden en is dat tot zijn dood in 1711 gebleven. Hij werd daarnaast in december 1702, na het overlijden van Hendrik Dibbetz, raad van Tholen en toen de Staten van Zeeland de oude regel herstelden dat elke stad een ordinaris gedeputeerde in de Staten- Generaal mocht benoemen, werd hij in maart 1704 tevens in dat ambt benoemd. Dat hij het in feite nauwelijks zou kunnen uitoefenen omdat hij in Londen woonde, leidde blijk- baar niet tot bezwaren. Het was voor Zeeland goedkoop omdat hij er geen vaste wedde voor vroeg en in Tholen was de naam Van Vrijberghe blijkbaar nog steeds goed voor een geldige aanspraak op een hoge, ambtelijke benoeming, in ieder geval bij zijn invloedrijke neef, burgemeester Jacob J.M. van Vrijberghe. Misschien kan zijn benoeming daarom ook gezien worden als een bevestiging van het feit dat de plaatselijke macht nog steeds overwegend bij de familie van Vrijberghe lag, zij het dan nu bij de Marinus-tak.
- In 1707 werd het pensionarisambt opnieuw geregeld. De oude Itel Frederik Turcq (een zwager van Jacobus J.M. van Vrijberghe) bleef naast secretaris ook pensionaris, maar naast hem werd nu mr. Johan de Huybert tot pensionaris (van buiten) benoemd. Hij was een burgemeesterszoon uit de oude Zierikzeese regentenfamilie De Huybert en via zijn vrouw heer van Westenschouwen geworden. Waarom hij op zijn tweeënvijftigste nog pensionaris van Tholen werd, is niet bekend. Voor het geld hoefde hij het zeker niet te doen⁵²¹ en veel toekomst heeft het hem evenmin geboden, want hij overleed al na drie jaar, in 1710. Bij zijn aantreden als pensionaris werd Samuel Baute, de broer van de in 1705 vertrokken David Baute pensionaris-honoraire en werd besloten alle overigen die deze titel voerden (zoals Jacobus J.L. van Vrijberghe en Johan Pieter Rethaen) daaruit te ontslaan. Na zijn dood werd geen nieuwe tweede pensionaris benoemd, maar ging Sa- muel Baute vaak de statenvergaderingen bijwonen.
- Ook François Diederik Leydecker was met een ‘gouden lepel’ in zijn mond geboren, na- melijk op het kasteel van Sint Maartensdijk, waar zijn vader in die tijd drost en rentmees- ter van de Oranjedomeinen was. Na al op zijn zestiende jaar dijkgraaf van Sint Maartens- dijk, Scherpenisse en Westkerke geworden te zijn, trouwde hij in 1706 met een dochter van de hierboven genoemde Johan de Huybert en werd een jaar later schepen en raad van Tholen. Veel geluk zou dat alles hem echter niet brengen, maar in dit geval door eigen toedoen. In 1717 ging hij er met een zusje van zijn vrouw vandoor om vier jaar later, naar we aannemen even eenzaam als eerloos, aan zijn eind te komen in het verre Castre. Hij was toen door de vierschaar van Tholen allang verbannen en uit zijn stedelijke ambten ontzet.

521 De Vos, De vroedschap van Zierikzee, 387.

- De vierde nieuwkomer, die in dit rijtje past, is Nicolaas Noey, een oomzegger van Adriaan van Vrijberghe en een kleinzoon van diens vrij jong gestorven broer Nicolaas, die luitenant-kolonel en commandeur van Sas van Gent was geweest. Ook de vader van Nicolaas Noey, de uit Gelderland afkomstige Johan Hendrik Noey, was infanterie-officier geweest, maar was in 1709 drost van Halsteren en Noordgeest in het markiezaat van Bergen op Zoom geworden. Nicolaas' moeder, Cornelia van Vrijberghe, was in Tholen geboren, wat hem in staat stelde in 1707 zonder meer schepen van die stad te worden. Hij zou sneller promotie te maken dan een aantal, zowel in leeftijd als in anciënniteit oudere raden en het daardoor ver brengen, uiteindelijk tot gecommiteerde van Zeeland in de Staten-Generaal. Hij zou bovendien een dochter uit de rijke familie Van Raesfelt trouwen, hetgeen zijn familie een aandeel in het landgoed *Kenenburg* en de heerlijkheden Schipluiden, Maassluis en Middelharnis moet hebben opgeleverd.
- Johan Turcq was de zoon van de secretaris-pensionaris Itel Frederik Turcq en werd in 1710 schepen en raad van Tholen. Zijn moeder, Maria van Vrijberghe, was een zuster van de invloedrijke burgemeester Jacob J.M. van Vrijberghe en hij zou tot zijn dood in 1748 deel blijven uitmaken van de stadsregering en daarin een dominante rol gaan spelen. Als we zijn latere rivaal Pieter Bernard de Beaufort in diens bewaard gebleven 'memorie' uit ongeveer 1742⁵²² mogen geloven, ontpopte hij zich daarbij tot een machtsbeluste, maar niet zo effectieve potentiaat.
- Ook de vader van bovengenoemde Pieter Bernard, Levinus Ferdinand de Beaufort, die een jaar later, in 1711 schepen werd, zou een belangrijke rol in de stadsregering vervullen en ook hij stamde via zijn moeder uit de Marinus-tak van de familie van Vrijberghe. Hij was afkomstig uit een van oorsprong Franse officiersfamilie en geboren in het fort Sint Anna in het land van Hulst. Behalve een bekwaam regent was hij ook een begaafd historieschrijver, wiens naam nog niet helemaal vergeten is. Naast een aantal biografieën van Oranjestadhouders, schreef hij ook de postuum uitgegeven politieke studie, getiteld: *Verhandeling van de vrijheid in den Burgerstaat*, waarop we later nog zullen terugkomen.
- Naast burgemeester Willem J.L. van Vrijberghe, die in 1722 kinderloos zou overlijden, werd in 1710 diens oomzegger Gaudens van Vrijberghe benoemd tot raad van Tholen. Hij was de tweede en oudste nog levende zoon van Levinus Jacobus van Vrijberghe van Namen en Catharina van Ackerlaken. Hij zou de laatste uit de Lieven-tak van zijn geslacht worden, die in het stadsbestuur een ambt vervulde. Hij trouwde in 1716 met Maria Blauwbeen, de dochter van een uit Goes afkomstige koopman Zacharias Blauwbeen, die zelf in 1716 voor het eerst schepen werd. Diens moeder was een zuster geweest van de Thoelse schepenen Jacob en Isaac Berckmans. Maria Blauwbeens vader en moeder leefden al in 1710 gescheiden van tafel en bed⁵²³ en haar eigen huwelijk zou eveneens op die manier eindigen.⁵²⁴

522 ZA, Verzameling handschriften, inv.nr. 1181, 19, 'Memorie van Pieter Bernard de Beaufort' hierna aangeduid als 'Memorie De Beaufort'.

523 ZA, Classis Tholen en Bergen op Zoom, inv.nr. 6, 1 juli 1710.

524 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 4, 18 mei 1731.

De magistraat van 1712/13 bestond uit achttien personen, waarvan tweederde in Tholen geboren was. Het was dus nog een echt lokale elite en drie van de zes 'allochtonen', Leydecker, Noey en De Beaufort hadden een Thoolse vader of moeder. Er was zelfs een schepen die ambachtsman was: de metselaarsbaas Jacob van der Net, die in 1710 zijn plaatsgenoot Jacob Venne was opgevolgd als schepen en stadsarchitect. Opmerkelijk is echter dat deze echt autochtone magistratsleden wel jaren achtereen tot schepen werden benoemd, maar nooit het ambt van raadsheer of burgemeester bereikten en dus vaak werden gepasseerd door allochtonen, die soms zelfs niet eens in Zeeland geboren waren.

We besluiten deze schets van de Thoolse situatie rond het einde van de Spaanse Successieoorlog met een blik op het kerkelijk leven. Na het overlijden van ds. Abraham van Doreslaer, de vader van de hierboven genoemde raadsheer David van Doreslaer, was in 1700 naast diens zoon Iman, de proponent Cornelis van Macheren beroepen, die echter in 1721, nog voordat Iman met emeritaat ging, na een lange ziekte overleed. Behalve de vermelding van enkele kleine, min of meer 'gebruikelijke' berispingen over niet gemelde afwezigheid buiten de stad, een niet gemelde wijziging van de aanvangstijd van de kerkdiensten en een klein geschil met de diakenen over de diaconierekening van 1711 dat schijnt te wijzen op enige nonchalance bij de predikanten, zwijgen onze bronnen over hun ambtsvervulling.

Van de militante, streng orthodoxe geloofsijver, die Tholen in het midden van de voorgaande eeuw gedomineerd had, leek echter weinig meer over. Toen de Middelburgse classis in 1712 bij haar classicale 'broeders' van Tholen en Bergen op Zoom alarm sloeg over de 'libertijnse dwalingen' van de Hattemisten, werd dat door de Thoolse predikanten niet eens aan de stadsregering gemeld. Pas toen er in 1713 in een ook door Iman van Doreslaer ondertekende remonstrantie van de gezamenlijke Zeeuwse classes tot tegenactie werd opgeroepen, werd er in de magistraat aandacht aan besteed.⁵²⁵ De in 1683 afgezette predikant van Sint Philipsland, Pontiaan van Hattem had in zijn preken en geschriften ideeën verkondigd, waarin hij het geloof in God had beschreven als een volstrekt persoonlijke overtuiging, waarin de regels van de kerk geen enkele rol mochten spelen. Om zijn soms pantheïstisch klinkende uitspraken werd hij later wel beschouwd als een volgeling van de bekende Nederlandse filosoof Spinoza. Vooral na zijn dood in 1706 waren volgelingen, waaronder de Zuid-Bevelandse predikant Gozewinus van Buitendijk en Leonard Roggeveen (die zijn geschriften uitgaf) actief geworden in de verspreiding van zijn ideeën, vooral op Walcheren. Hoewel we wat Tholen betreft weten dat pensionaris David Baute en de Arnemuidense schoonfamilie van schepen en raad Willem van der Heyden, daarmee sympathiseerden, schijnt deze beweging in Tholen zelf weinig voedingsbodem gevonden te hebben en in Bergen op Zoom zelfs min of meer getolereerd te zijn.⁵²⁶

525 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 3, 7 november 1713; ZA, Acta classis Tholen en Bergen op Zoom, inv.nr. 6, 4 oktober 1712 en 4 juli 1713.

526 Van der Bijl, *Idee en Interest*, 396v, 174 en *De Mooij, Geloof kan Bergen verzetten*, 256.

5. De Spaanse Successieoorlog

Toen de koning-stadhouder in het begin van 1702 overleed, was de Spaanse Successie-oorlog tegen Frankrijk en Spanje al uitgebroken, maar waren de vijandelijkheden nog niet begonnen.

Na het overlijden van de laatste Spaanse koning uit het Habsburgse Huis moest ermee bereikt worden dat deze niet door een Franse koningszoon, maar door een Oostenrijkse prins uit dezelfde dynastie zou worden opgevolgd om te voorkomen dat de Zuidelijke Nederlanden in Franse handen zouden vallen.

Koningin Anna van Engeland was bereid de Nederlands-Britse alliantie van haar voorganger daartoe voort te zetten, maar dan moest eerst een goede opperbevelhebber gevonden worden. Dat werd John Churchill, graaf van Marlborough, die in mei van dat jaar te velde trok en zich zou ontpoppen als een groot generaal, die massale en bloedige veldslagen niet schuwde om zijn doel te bereiken.

De republiek leverde daarbij veruit de meeste landstrijdkrachten en moest die dus steeds verder uitbreiden om tegen de Franse legers opgewassen te blijven. De Zuidelijke Nederlanden vormden het belangrijkste strijdtoneel, de jaarlijkse campagnes verliepen overwegend succesvol en gelukkig vrijwel geheel buiten de landsgrenzen van de Republiek. Desondanks bleef het gebied rondom Bergen op Zoom kwetsbaar. Daar vonden soms Franse raids plaats, zoals die bij Nieuw-Vossemeer in 1704, waarbij een gijzelaar werd opgepikt en een in 1705 toen drie wachtdoende soldaten werden gedood.⁵²⁷

In het voorjaar van 1708 werd de oorlogsdreiging voor Zeeland plotseling groter toen een Frans leger onder de hertog van Vendôme onverwacht bij Brugge stond en eind juni Staats-Vlaanderen binnenviel om daar te ‘branden en blaken’.⁵²⁸

Naarmate de oorlog langer duurde moesten natuurlijk regelmatig besluiten genomen worden over onder meer generaalsbenoeringen in het Staatse leger en daarbij drong de provincie Friesland al in 1704 (opnieuw) aan op een generaalspost voor zijn toen bijna zeventien jaar oude stadhouder Johan Willem Friso van Nassau. Ondanks Hollandse en Zeeuwse tegenstand in de Staten-Generaal, werd zijn benoeming in juni doorgezet.

In de Zeeuwse staten was het in juni Middelburg geweest dat zich het sterkst tegen deze benoeming verzet had. Tholen had in de eigen raadsvergadering aanvankelijk besloten te willen instemmen met het Friese voorstel, maar had zich in de statenvergadering bij de meerderheid aangesloten. De jonge prins zou zich in de oorlog bijzonder onderscheiden en zou in 1707, toen hij twintig jaar oud werd, tot commanderend generaal van de infanterie van de Staat worden benoemd. Een plaats in de Raad van State, waarop de Friese stadhouders op grond van de bepalingen van de Unie van Utrecht eigenlijk recht hadden, bleef voor hem echter tot zijn vroege dood in 1711 onbereikbaar.

Om de steeds toenemende oorlogslasten te kunnen dragen, moesten natuurlijk de belastingopbrengsten gemaximaliseerd en zo was al in 1702 het voor het laatst in 1694 geheven ambtsgeld opnieuw ingesteld, Op grond daarvan werd aan alle stedelijke en gewestelijke

527 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 3, 21 mei 1704 en 13 juni 1705.

528 Notulen Staten van Zeeland, 29 juni 1708.

ambtsdragers een verplichte lening aan de overheid opgelegd, waarvan de hoogte afhing van de inkomsten die het ambt opleverde en die in de achttiende eeuw nog zeventien maal⁵²⁹ zou worden herhaald. De secretaris en de fiscaal van de Zeeuwse admiraliteit, die blijkbaar de lucratiefste ambten bekleedden, moesten bijvoorbeeld 600 ponden Vlaams (3600 gulden) bijdragen, de vijftien raden van Tholen elk vijftig pond.

Dat de instelling van het nieuwe familiegeld op 23 maart 1705 ook heeft bijgedragen tot hogere belastingopbrengsten is niet waarschijnlijk. Het kwam in de plaats van een al eerder geheven hoofd- of familiegeld en de tarieven bleven laag.⁵³⁰ Het was een jaarlijkse inkomstenbelasting, waarop alleen de over onroerende goederen geheven zakelijke belastingen en rechten in mindering mochten worden gebracht. Het niveau van de heffing was naar hedendaagse begrippen erg bescheiden. Voor de inkomensklasse van 1.000 tot 1.500 pond (waarin nogal wat Thoelse regenten waren ingedeeld), was de aanslag nog geen vijf pond per jaar⁵³¹, dus minder dan een half procent. De totale opbrengst voor het gewest bleef dan ook met 5.750 pond per jaar onbetekenend in verhouding met de veruit grootste inkomstenpost van het gewest, die van de zogenaamde gemene middelen (de indirecte belastingen) die jaarlijks minstens 100.000 pond opbrachten. Een andere belangrijke inkomstenpost voor de Zeeuwse begroting was de van oudsher geheven dubbele honderdste penning op alle onroerend goed, die soms meerdere keren per jaar geheven werd.⁵³²

Om de begrotingen sluitend te maken, moesten echter verreweg de meeste uitgaven van de bijzonder kostbare oorlog gefinancierd worden uit leningen, waardoor aan het eind van de oorlog zelfs de kredietwaardigheid van de eens schatrijke Republiek tekortschoot, zodat hoge rentepercentages moesten worden betaald. De staatsschuld van Holland was daardoor aan het eind van de oorlog gestegen tot 310 miljoen en die van de generaliteit tot 84 miljoen gulden.⁵³³

In 1710 vond in Engeland een regeringswisseling plaats, waardoor de Torypartij aan de macht kwam. Deze wilde zo snel mogelijk vrede met Frankrijk sluiten, ontsloeg eind 1711 de geallieerde opperbevelhebber Marlborough en verving hem door de minder dominante hertog van Ormond, die alleen de Britse troepen commandeerde en tevens de opdracht kreeg om de oorlogshandelingen te beperken.⁵³⁴

Daardoor kwam de verantwoordelijkheid om de oorlog tot een goed einde te brengen steeds meer op de schouders van de politieke en militaire leiders van de Republiek te rusten. Terwijl de door de Engelsen gedomineerde vredesbesprekingen zich voortsleepten, werden de jaarlijkse militaire campagnes dan ook minder grootschalig en de operaties goeddeels beperkt tot de belegering van Franse grensvestingen en kleinere verrassingsaanvallen over en weer. In augustus 1712 maakte een Franse eenheid daarbij gebruik van de omstandigheid dat de toe-

529 Henk Boels, 'Ambtsgelden in Nederland, ofwel een belasting op het ambtenaar-zijn' in *Spiegel Historiae* 1999, 136 ex.

530 Notulen Staten van Zeeland.

531 GAT, OAT, inv.nr. 285.

532 Cau e.a., *Groot Placaatboek van Holland en Zeeland*, V, 1315.

533 De Vries en Van der Wouden, *Nederland 1500-1815*, 152.

534 Wägenaar, *Vaderlandsche Historie* VII, 466.

gangsdeur naar Zeeland, de linie van Bergen op Zoom naar Steenberg onvoldoende bezet was⁵³⁵ en dat leidde tot een voor de Thoolse bevolking wel bijzonder schokkende ervaring.

Toen kwam namelijk een speciaal voor dat doel geformeerd Frans detachement van bijna 900 man tegen Zeeland in actie.⁵³⁶ De eenheid, die vrijwel helemaal uit bereden troepen bestond en geleid werd door kolonel Jacques Pasteur, wist ongehinderd het grondgebied van de Republiek te bereiken en trok langs Rucphen, Roosendaal, Wouw en achterom Steenberg⁵³⁷ naar Nieuw-Vossemeer, dat in de nacht van 23 op 24 augustus werd overvallen.⁵³⁸

Terwijl dat plaatsje werd geplunderd en achttien gijzelaars werden meegenomen⁵³⁹, maakte anderen zich meester van de veerpont bij Botshoofd, waarna de overvallers naar Tholen galoppeerden, dat ze bij het openen van de poort in de vroege ochtend zonder meer konden binnenrijden.

Wat toen volgde kunnen we alleen reconstrueren, aan de hand van (onder meer) de notulen van de Zeeuwse staten en die van de Thoolse magistraatsvergaderingen.

De actie moet snel verlopen en goed voorbereid zijn geweest. Er vielen geen doden of gewonden en er is in de stad geen grootschalige brand gesticht, maar de aangerichte vernielingen en de omvang van de plundering moeten enorm geweest zijn.⁵⁴⁰ De overvallers namen bovendien een (niet exact bekend) aantal gijzelaars mee op hun weg terug. De belangrijkste daarvan waren baljuw Duurcant, die eerst zijn handtekening had moeten zetten voor een bedrag van 10.000 rijksdaalders om brandstichting te voorkomen, de schepen Marinus J.M. van Vrijberghe (de oudere broer van de afwezige eerste burgemeester Jacob van Vrijberghe) en de ongeveer 75 jaar oude landmajoor van de Thoolse schutterijen en vroegere schout, Marinus van der Heyden.

De eerste officiële melding was die in de Staten van Zeeland, die al op dezelfde dag, om 's nachts 'ten elf uren' in spoedvergadering bijeenkwam om het nodige te doen naar aanleiding van deze 'bekommerlijke tijding van de invasie van den vyant in 't eylant Tholen en het bij surprise innemen van de gemelte stadt'. De volgende dag kwam ook de Thoolse magistraat bijeen en werd pensionaris Turcq naar Den Haag gestuurd om afspraken te maken over onderhandelingen om de gijzelaars vrij te krijgen.

Nu het kalf verdrongen was, werden ook alle putten gedempt die eigenlijk tijdig dicht hadden moeten zijn. De veerponten van Nieuw-Vossemeer en Botshoofd werden naar de stad gehaald, de inundatie van het 'gat' in de linie van Bergen op Zoom ter hand genomen en een extra contingent Zeeuwse troepen naar Tholen en Bergen op Zoom gedirigeerd om de verdediging van de Zeeuwse oostgrens te versterken. Ook werd actie genomen om door

535 Volgens Wijn (zie hierna) lagen er slechts twee verzwakte bataljons in de hele linie en waren de drie forten tussen Bergen op Zoom en Steenberg misschien wel onbezet.

536 Wijn, J.J., *Het Staatsche Leger*, deel 8-3, 233 ev. en C. Hollestelle in *Sinte Geertruidtsbronnen* 1932.

537 Volgens Hollestelle zouden de Fransen ook Steenberg gebrandschat hebben, maar Wijn acht dat onwaarschijnlijk; er zijn ook geen Nederlandse bronnen waaruit dat blijkt.

538 Bosters, A.M., 'De Franse overval op Nieuw-Vossemeer en Tholen in 1712' in *Jaarboek oudheidkundige Kring 'de Ghulden Roos'* Roosendaal 1997.

539 Waaronder schepen Anthony Quist, die al voor de derde keer werd beroofd en meegenomen.

540 De schade werd volgens Hollestelle geschat op meer dan driemaal honderdduizend guldens.

de overvallers geroofde en op hun terugrit naar het Zuiden verkochte goederen op te sporen en terug te bezorgen.

Met voor dat doel in heel Zeeland ingezameld geld werden de in Namen geïnterneerde gevangenen en hun verwanten in Tholen geholpen met geld voor hun levensonderhoud en allerwegen werd overlegd of, en zo ja door wie, de geëiste brandschat zou moeten worden betaald.

De stad slaagde er wel in om een vrijstelling van de dubbele honderdste penning voor een aantal jaren te krijgen, maar met de in vrijheidstelling van de gevangenen wilde het door gebrek aan middelen maar niet vlotten. Toen in april 1713 de vredesonderhandelingen in Utrecht eindelijk met een akkoord waren besloten, werd met de Franse regering een overeenkomst gesloten over hun uitwisseling, maar ook dat leidde niet tot hun feitelijke invrijheidstelling.⁵⁴¹

Op 20 mei 1713 bracht een bericht uit Brussel uitkomst: Baljuw Duurcant en de meeste gevangenen waren, blijkbaar met hulp van later betaling eisende Namense burgers,⁵⁴² uitbroken en vroegen nu een schip en escorte om naar huis te reizen.⁵⁴³ Op 2 juli was bijna iedereen weer thuis (er werden tenminste diverse verzoeken om schadevergoeding ingediend) en de baljuw en schepen Marinus van Vrijberghe werden door de stad gevrijwaard van alle claims en wisselbrieven die nog zouden kunnen komen. De enige die er blijkbaar niet in geslaagd was om te ontsnappen, was de oude Marinus van der Heyden die, mogelijk vanwege zijn semi-militaire functie, als krijgsgevangene was behandeld en elders (Givet in Frankrijk werd genoemd) gevangen zat. Pas nadat op 29 oktober 1713 besloten was de intendant van het Staatse leger, Pesters, in te schakelen, verdwijnen Marinus' schriftelijke noodkreten uit de notulen van de magistraat. Volgens A.M. Bosters is hij in december 1713 vrijgelaten, maar in latere Thoolse archivalia is hij niet meer te vinden.⁵⁴⁴

Door haastig en eigenmachtig handelen van de Engelse onderhandelaars waren de vredesvoorwaarden voor de Republiek relatief ongunstig en was tegelijkertijd duidelijk geworden dat de Republiek niet meer kon rekenen op dezelfde loyaliteit en het volledige respect van hun Britse bondgenoten als voorheen het geval was geweest.

Door dynastieke gebeurtenissen was het niet mogelijk geweest om te voorkomen dat de Spaanse kroon in Franse handen kwam, maar de Zuidelijke Nederlanden bleven behouden als een (nu Oostenrijkse) bufferzone met een 'Barrière' van door de Republiek bezette vestingsteden. Ondanks dit resultaat en het prachtige 'Utrechter Te Deum' dat de jonge Duitser Georg Friedrich Händel ten tijde van de Vrede van Utrecht componeerde, eindigde de oorlog dus voor de Republiek met een dissonant en had bovendien de Nederlandse economie een vernietigende klap opgelopen.

541 GAT, SAT, Resolutieboek nr.4, 21 april en 1 mei 1713

542 Ibidem, 2 juli 1713

543 Ibidem, 20 mei 1713

544 Op 13 juni 1734 verzocht een weduwe Houttuyn om uitbetaling van het salaris van haar overleden man, Marinus van der Heyden (Resolutieboek nr. 5). Een reactie van de stad is in het resolutieboek en de stadsrekening 1734/35 niet gevonden.

In Tholen bleven de problemen, die voortvloeiden uit de Franse overval en de onbetaalde brandschat nog lang een rol spelen. Ondanks bijvoorbeeld Thools verzet tegen de gewestelijke begroting van 1714 bleven ook de Staten van Zeeland hardnekkig weigeren die voor hun rekening te nemen.

6. *Contracten van correspondentie*

Zoals al eens eerder uiteengezet, was de manier, waarop benoemingen in de openbare ambten van de Republiek tot stand kwamen verre van ideaal. Het patronagesysteem, waarin het hebben en gebruiken van goede relaties met nabije en verre familie in het algemeen en met de machthebbers van het moment in het bijzonder, onontbeerlijk was om carrière te maken, leidde soms tot het buitensluiten van nieuw talent, willekeur en nalatigheid in het tegengaan van normvervaging en corruptie. Als er een keuze gemaakt moest worden tussen meerdere, elk door verschillende facties gesteunde kandidaten, konden daarenboven eindeloze verdragen ontstaan bij de vervulling van vacatures. In periodes dat er geen stadhouder was tot wiens taak en bevoegdheid het behoorde om tijdig knopen door te hakken, kon dat bovendien leiden tot gevaarlijke situaties als de veiligheid van stad of staat in het geding was en in elk geval tot schade aan de kwaliteit van bestuur en rechtspraak. Het is daarom begrijpelijk dat vooral in een stadhouderloos tijdperk gepoogd werd regelingen te treffen, die beoogden de selectiecriteria voor ambtelijke benoemingen zoveel mogelijk te objectiveren.

De eerste van die regelingen, die in 1708⁵⁴⁵ tot stand kwam, was die voor de zogenaamde ‘buitenambten’, die heel toepasselijk het ‘instrumentum pacis’ (werktuig van de vrede) genoemd werd en volgens een preambule bij het concept geacht werd te zullen ‘werken en dienen tot voorkoming van alle oneenigheden en verdeeltheden onder de respectieve steden en integendeel te strekken tot onderhouding en bevordering van de eendragt en goede harmonie onder deselve’.

De bedoeling ervan was om regels te geven voor de benoemingen in provinciale en generaliteitsambten, waarvan het benoemingsrecht bij de Staten van Zeeland berustte.

Voor de provinciale ambten veranderde er in feite heel weinig. Elke stemhebbende stad had een raadsheer in het college van Gecommitteerde Raden en een rekenmeester of auditor in de Zeeuwse Rekenkamer. Ook voor de benoemingen in de regionale rentmeesters- en ontvangersambten werden de voordrachten van de desbetreffende plaatselijke magistraten als doorslaggevend beschouwd.

Alleen de ambten van raadpensionaris, secretaris en ontvanger-generaal van Zeeland, de drie opperofficieren van de Zeeuwse marine en die van landmachtofficieren op de repartitie van Zeeland vereisten de instemming van alle leden van de Staten van Zeeland zonder dat daarbij sprake was van een toerbeurt.

545 Notulen Staten van Zeeland, 22 november 1708.

De regeling voor de toekenning van generaliteitsambten was echter geheel nieuw en boogde een oplossing te bieden voor in de voorgaande eeuw steeds vrijwel onoverkomelijk gebleken problemen.

Net als aan het begin van het eerste stadhouderloze tijdperk, werd na 1702 begonnen met zes ordinariusgedeputeerden in de Staten-Generaal, dus van elke stad één. Dat aantal zou bij aftreden of versterving moeten afnemen tot drie, waarvan alleen Middelburg altijd één zetel zou mogen vervullen. De eerste stad, die zijn plaats in de Staten-Generaal daarvoor kwijtraakte, zou daarna aanspraak kunnen maken op vervulling van de eerstvolgende Zeeuwse vacature in de Raad van State of de Generaliteitsrekenkamer, allebei colleges waarin Zeeland twee zetels had.

Behalve een permanente zetel in de Staten-Generaal, kreeg Middelburg ook een vaste gecommiteerde in de Admiraliteit van Amsterdam, zonder dat de stad daarvoor een andere post hoefde in te leveren.

Ook de marinestad Vlissingen kreeg zo'n vaste zetel, in de Admiraliteit van Rotterdam, maar moest daarvoor wel afzien van een plaats in de toerbeurt voor de drie Zeeuwse commissarissen van de monstering en het ambt van belastingontvanger (zowel gemene middelen als statenpenning) over Noord-Beveland.

Voor de zes raadsheerambten die Zeeland vervulde in respectievelijk de Hoge Raad en het Hof van Holland, werd eerst vastgesteld namens welke stad de nu zittende Zeeuwse rechters geacht zouden worden hun ambt te bekleden. Tholen kreeg daarbij de opvolging van de bekende Middelburgse jurist en latere president van de Hoge Raad, Cornelis Bijnckershoek toegewezen.

Om te voorkomen dat een stad in het vervolg steeds in hetzelfde gerechtshof een plaats zou bezetten, werd tegelijkertijd een promotieregeling ingevoerd, waardoor een al namens Zeeland in het Hof van Holland zittende raadsheer bij het vrijkomen van een zetel in de Hoge Raad desgewenst kon opschuiven en zijn zetel overlaten aan een nieuwkomer.

Tenslotte werd ook voor de Zeeuwse commiesplaats bij de Staten-Generaal en de twee Zeeuwse secretarissen van het Hof van Holland een toerbeurt ingesteld met een bij loting bepaalde volgorde van de steden.

Uit het al genoemde, in het stadsarchief van Tholen aanwezige conceptreglement⁵⁴⁶ blijkt dat het reglement door een commissie uit de staten was voorbereid en dat Zierikzee zich daaruit in november 1707, kennelijk uit protest had teruggetrokken. Dat lijkt begrijpelijk, want als we de twee, eigenlijk provinciale rentmeesterschappen van respectievelijk Bewesten- en Beostenschelde meetellen, werd immers voorgesteld dat Middelburg drie posten meer kreeg dan de kleine steden en Zierikzee, slechts één, namelijk die van de rentmeester Beostenschelde, die zijn standplaats in Zierikzee had. Uiteindelijk is de conceptregeling ongeveer een jaar later, op 22 november 1708 toch ongewijzigd goedgekeurd en het is duidelijk dat de vier kleine steden er voordeel bij hebben gehad (waarvan Tholen als allerkleinste natuurlijk het meest).

546 GAT, SAT, inv.nr. 568 van 2 december 1707.

Bij de dood van Willem III had Tholen, naast een gecommiteerde raad en een provinciaal rekenmeester, slechts twee geboren Tholenaren die een generaliteitsambt bekleedden. Dat waren de drost van Sint Maartensdijk, François Leydecker, die tegelijkertijd generaliteitsrekenmeester was en Marinus B. van Vrijberghe, die door de koning-stadhouder vanuit diens raad- en rekenkamer was aangesteld tot *envoyé-extraordinaire* bij het Engelse Hof. Dit waren echter allebei stadhouderlijke benoemingen, waarbij de stad Tholen niet betrokken was geweest. Dat verklaart waarschijnlijk waarom de opvolging in het ambt van eerstgenoemde in het nieuwe reglement niet aan Tholen, maar aan Zierikzee werd toegewezen. Het ambt van laatstgenoemde behoorde bovendien tot een categorie (gezanten en ambassadeurs) die niet onder het reglement viel.

Dat zou nu anders worden. Zoals eerder vermeld, werd raadsheer Marinus B. van Vrijberghe in 1704 naast gezant in Londen tevens *ordinarius* gedeputeerde in de Staten-Generaal en na zijn dood in 1711 volgde zijn neef Jacob J.M. van Vrijberghe hem, conform het reglement, in 1713 op als rekenmeester bij de generaliteit toen daar een Zeeuwse post vacant werd. Dat Tholen nu ook benoemingsrechten kreeg voor posten in de beide Haagse gerechtshoven was zelfs een *novum*. Via de vroegere sollicitatieprocedures was het de stad nog nooit gelukt om daarin iemand benoemd te krijgen.

Toen in Tholen in 1715 voor het eerst een lokaal ‘contract van correspondentie’ tussen de raadsleden tot stand kwam, waarin toekomstige vacatures in zowel de lokale ambten als de ingevolge bovengenoemd reglement aan de stad toegewezen buitenambten werden verdeeld, leek dat, voor zover wij op grond van de ons ter beschikking staande informatie kunnen vaststellen, niet eens zo erg urgent. Na het vertrek van de twee oudste Van Vrijberghes naar Middelburg⁵⁴⁷ was Jacob J.M. van Vrijberghe zes keer burgemeester geweest voor hij benoemd werd tot generaliteitsrekenmeester en had Willem J.L. van Vrijberghe dat ambt tussen 1706 en 1715 eveneens zes keer vervuld. De enige die mogelijk na zijn eerste burgemeestersjaar 1704 uit volgende benoemingen was geweerd, was Dionysius Recxstoot geweest, die zich in dat jaar in de staten had aangesloten bij degenen die de coupplagers al direct na hun veroordeling amnestie hadden willen verlenen.⁵⁴⁸

Contracten van correspondentie waren rond 1715 in Zeeland geen nieuwigheid. Ook in het eerste stadhouderloze tijdperk, waren in sommige steden door de leden van stadsregeringen onderling afspraken gemaakt over de verdeling van ambten, het eerst in Zierikzee (1652) en later in Goes (1670).

Stadhouder Willem III had ze na zijn aanstelling verboden, maar schijnt later soortgelijke afspraken in een afgezwakte vorm vanaf 1676 te Middelburg en Zierikzee te hebben getolereerd.⁵⁴⁹

Omdat het hier ging om private overeenkomsten (waaraan soms niet eens alle leden van een stadsregering, maar slechts die van een factie deelnamen) en ook omdat ze in stadhou-

547 Adriaan werd in 1703 rekenmeester en Johan C. een jaar later gecommiteerde raad.

548 Notulen Staten van Zeeland, 2 oktober 1704.

549 Van der Bijl, *Idee en Interest*, 30; R. Broersma en R. Fruin, ‘Correspondentiën in steden van Zeeland’, in: *BMHG*, jrg. 1902, 259.

derlijke regeringsperiodes steeds werden afgeschaft,⁵⁵⁰ is er in overheidsarchieven maar heel weinig over te vinden.

Voor wat betreft Tholen, waar in 1715 voor het eerst een dergelijke overeenkomst werd opgesteld, zijn we dan ook aangewezen op de uit 1873 daterende uitgave van Jacob de Witte van Citters, getiteld *De contracten van Correspondentie in Zeeland*.⁵⁵¹ De Witte van Citters, die geparenteerd was aan vrijwel alle belangrijke, Zeeuwse regentenfamilies van zijn tijd, heeft in zijn boek de namen van de in de overeenkomsten genoemde regenten om misschien voor hem begrijpelijke, maar door De Vos al afgekeurde redenen, verzwegen. Bovendien heeft hij zijn kopie van het contract waarschijnlijk 'zoekgemaakt'.

Behalve voor de namen van hen die de Thoolse overeenkomsten, op resp. 27 november 1715 en 2 mei 1716 hebben ondertekend, bleek het echter, gebruikmakend van de inmiddels verzamelde gegevens en kennis achteraf, niet zo moeilijk om de oorspronkelijke tekst met alle namen te reconstrueren, zoals hierna volgt (de persoonsnamen met wat aanvullende gegevens tussen haakjes):

'Poincten bij de onderschreven Heeren Regenten der Stad Tholen vast gesteld, dienende tot eene vaste grond van vriendschap ende goede harmonie onder deselve, tot welker naarkominge sy sich selven by desen opregtelyk syn verbindende.

Eerstelyk, dat alle Contracten en particuliere engagementen, bekend en onbekend, zullen gehouden worden van nul en onwaarde, met onderlinge belofte van nooyd zoodanige sonder gemeene kennis, en onderling consent te zullen maaken.

Ten tweeden, dat bij desen vast gesteld werd een aantal van seven persoonen, die tot sesse sullen verminderen, door advancement offte door uytstervinge, en jaarlyks, op haar tour tot Burgemeester te worden geëligeert, bestaande uyt de twee jegenwoordige regerende Burgemeesters [Johan Bodel en Nicolaas J. H. Noey] de oud-burgemeesters [Willem J.L. van Vrijberghe, burgemeester 1706/07, 09/10, 13/14, François Diederik Leydecker, burgemeester 1712/13 en Dionysius Recxstoot, burgemeester 1704 en 1716], mitsgaders de Heeren Raden [David van Doreslaer, burgemeester in 1716 en Johan Turcq, raad vanaf 1710 en voor het eerst burgem. in 1717].

Ten derden dat by vacature van het ambt van gecommiteerde in de Provinciale Rekenkamer [nu Adriaan van Vrijberghe] het selve ampt sal werden geconferreert op den Heer oud burgemeester [Dionysius Recxstoot].

Ten vierden, dat bij overlijden van een der Heeren Secretarissen [Itel Frederik Turcq en Willem J.L. van Vrijberghe], het voornoemde ambt sal werden gebracht op den langst levenden, dog dat naar overliden off advancement van den heer oud Burgemeester [Willem J.L. van Vrijberghe] een minister geen Burgemeester of Schepen sal mogen wesen, als mede, dat

550 In zijn handschrift meldde Pieter Bernard de Beaufort dat ook de Zeeuwse Staten ze verboden hadden, maar dat heb ik niet gevonden.

551 Zie ook De Vos, De vroedschap van Zierikzee, Beschrijving van de regeering van Zierikzee, XXXVI ev.

niemand tot Pensionaris, soo ordinaris als extraordinaris off honorair, zal werden aangesteld, als die de Gradus van advocaat of doctor juris sal hebben.

Ten vyffden, dat geconsidereert synde de geringheyd van het ampt van de geestelyke goederen, bediend wordende by den heer Burgemeester [Nicolaas J. H. Noey], het licent offte gemene middelen vacerende, een van die twee ampten, t'zynen keure, daar sal worden bygevoegt.

Ten sesden, dat de Heer oud-Burgemeester [Jacob J.M. van Vrijberghe] blyft vast gesteld om te bedienen het ampt van Staten-Generaal of Generaliteyts Rekenmeester, als deselve ampten ter dispositie van de stad sullen syn; gelyk de Heer [Dionysius Recxstoot] tot Provinciale Rekenmeester.

Ten sevenden, dat geconsidereert zynde de jaren van de Heer [Johan Bodel, geb. 1672] en den tyd van desselfs tour, by desen verstaan word, dat Zijn E. het ampt van syn tour aan syn soon [Johan Bodel jr.] sal kunnen doen hebben.

Ten achtsten, dat noopende alle binnen ampten, als Rent ampten etc., waar onder mede begrepen het ampt van de CC penning over Noordbeveland, zoo het ter dispositie van de stad komt, werd vastgesteld, dat de jongere Regenten daar op geene pretentie sullen mogen maaken, soo lange die ouder zyn nog van geen ampten syn voorsien, dog dat sullen syn gepraefereert, mits quiteerende het ampt, dat sy hebben volgens haren rang, welke vast gesteld blyfft volgens de lyste van de Electie der Raaden in den jaare 1708, door haar Edel Mo. gedaen, en den tyd, dat de andere Heeren als Regenten syn beëedigt.

Item, dat over de poincten en ampten, hier nu niet begrepen, nader minnelyk sal worden geconfereert, en dat in verschillen daar uyt ontstaande de Via Concordiae sal worden getenteert, dog de verschillen hier over niet konnende werden beslischt, dat zulcx by pluraliteyt van de heeren ondergesigneerde Regenten worden gedecideert.

Dat vorders aan die gene, die in Regeeringe off dese Correspondentie sullen komen, dese poincten sullen werden voorgehouden, waar in den selven sal moeten consenteren, ende die onderteykenen, eer deselve in de Regeeringe off Correspondentie zal worden aangenomen, en onder beloffte van opregte naarkominge van alle dese poincten hebben wy desen onderteykent binnen Tholen den 27 November 1715.'

'Den 2 Mei 1716 zyn nog vast gesteld de volgende poincten, by occasie van de promotie van den Heer Burgemeester [N. J. H. Noey] tot Gecommitteerde in de Generaliteyts-Rekenkamer:

- 1o. Dat de Burgemeester [Johan Bodel] in plaats van syn ampt te quiteeren en dat van de geestelyke goederen met syn expectatyff aan te nemen, syn ampt sal behouden en dat van de geestelyke goederen sonder expectatyff daar by gevoegt werden.
- 2o. dat de Heer Raadsheer [L.F. de Beaufort, Gecommitteerde Raad vanaf 1715] op recommandatie van de vriendschap, wegens resolutie by Syn Edeles aanstellinge op het subject van de begevinge van ampten van Sijn Edeles functie dependeerende, genoo-men, aanneemt de commys plaats [convooyen en licenten] bediend wordende bij den Heer [D. Recxstoot, die in 1720 rekenmeester Zeeland werd] by vacature te sullen

confereren op de persoon van de Heer [Gaudens van Vrijberghe], waar mede Sijn E. sollicitative sullen syn geborneert [=beperkt].

30. dat denselven Heer Raadsheer [De Beaufort] aanneemt, volgens recommendatie ende resolutie in voorgaand articul gemeld, de Commys plaats van de vivres en ammunitie aan den Heer [Gaudens van Vrijberghe] toe te voegen, als mede het licent als het vacant sal komen.

Actum Tholen den 2 mey 1716,

Uit deze overeenkomst blijkt dat het niet alleen ging om de feitelijke toewijzing van de toekomstige, aan Tholen toekomende buitenambten, maar dat men het ook nodig had gevonden om voor de verdeling van de lokale ambten spelregels vast te leggen.

Van de vijftien raden die de Thoolse magistraat in mei 1715 telde, zouden er drie voor het einde van dat ambtsjaar overlijden (Gecommitteerde raad Johan C. van Vrijberghe, rentmeester Willem van der Heyden en generaliteitsrekenmeester Jacob J.M. van Vrijberghe) en werd voor negen in de overeenkomst of de bijlage daarvan genoemd iets geregeld. De overige drie waren de nu 65-jarige rekenmeester Adriaan van Vrijberghe, die al een buitenambt bekleedde, Samuel Baute, die voor zover na te gaan nooit in Tholen gewoond heeft, maar de stad vaak vertegenwoordigde in de statenvergaderingen en de jonge Jacob Vleugels, die in 1715 net schepen en raad van Tholen geworden was. Het is ook duidelijk dat in 1715/16 niemand was uitgesloten en dat de genoemde mutaties later ook overeenkomstig zijn uitgevoerd.

Voor het vervolg van het contract zijn al evenmin lokale bronnen beschikbaar, maar zijn we aangewezen op de al genoemde memorie Pieter Bernard de Beaufort, de zoon van gecommitteerde raad Lieven Ferdinand de Beaufort. Die berust in het Zeeuws Archief en is door L. Broersma en R. Fruin gepubliceerd en besproken in hun artikel 'Correspondentiën in steden van Zeeland'.⁵⁵² Daarbij bevindt zich ook een kopie van een nieuwe Thoolse overeenkomst, ondertekend op 11 mei 1724,⁵⁵³ waaruit blijkt dat de eensgezindheid van 1715 toen werd verbroken. In het eerste artikel staat namelijk dat tien met name genoemde raadsheren de andere vijf willen uitsluiten van alle 'beneficiën, correspondentiën' en voordelen omdat deze het eerdere contract 'in veel poincten hebben tegengegaan en verbrooken, soodanig dat alle grond van vertrouwen is weggenomen'. De vijf aldus uitgesloten raadsheren waren in volgorde van anciënniteit:

- Gaudens van Vrijberghe, heer van Namen, de al eerder genoemde zoon van Levinus Jacobus van Vrijberghe van Namen. Hij was in het begin van 1724, behalve licentmeester en ontvanger van de Zeeuwse tol, zelfs eerste burgemeester van Tholen.
- Jacob Vleugels was de zoon van de uit Bergen op Zoom afkomstige Diederik Vleugels, een halfbroer van de vroegere Thoolse burgemeester Willem Bollaert, die in 1717 overleden was als advocaat-fiscaal van de Raad van Brabant en Overmaze en getrouwd was geweest met Cornelia van Vrijberghe, een zuster van de in 1711 overleden Marinus B. van Vrijberghe, dus uit de Marinus-tak van het geslacht. Jacob was al op dertienjarige

552 ZA, Verzameling handschriften, inv.nr. 1181, stukken over de regering van Tholen; Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap, jrg. 23 (1902), 283 ev.

553 Bijlage A.

leeftijd door zijn vader aan de Thoolse magistraat voorgesteld en tot poorter gemaakt.⁵⁵⁴ Hij was getrouwd met zijn halfnicht, Genoveva Mathilda Davina van Lichtenbergh, een dochter van Margaretha Bollaert en burgemeester Willem Frederik van Lichtenbergh en had in 1720/21 zijn eerste toer als burgemeester gedaan. Hij was daarnaast sinds 1720 belastingontvanger voor een deel van de 100ste penning op het eiland.

- Reinier van der Beke was in 1718 raad en schepen van Tholen geworden als opvolger van de uit zijn ambten ontslagen François Diederik Leydecker. Hij was in Malakka geboren waar zijn vader François, die afkomstig was uit een Middelburgse regentenfamilie, toen een VOC-functie bekleedde. Hoe hij in de Thoolse magistraat terechtgekomen was, is niet erg duidelijk. Hij was al in 1714 poorter van Tholen geworden en dus op regelmatige wijze in de stadsregering gekomen. Mogelijk was hij een verwant van de in 1720 overleden schepen, raad en pensionaris-honorair Samuel Baute, die een keer als zijn getuige is opgetreden in een erfeniskwestie⁵⁵⁵. Zijn vrouw was eveneens een Middelburgse en heette Anna Maria van der Burcht. Hij was in mei 1724 behalve raadsheer ook vendumeester en overdeken van een gilde. Toen hij uit de 'vriendschap' werd gesloten was zijn aanstelling tot belastingontvanger van het familie- enz. geld (die twee maanden later afkwam), blijkbaar al goedgekeurd.
- Michiel Carel van Lichtenbergh was de in 1699 geboren oudste zoon van burgemeester Willem Frederik van Lichtenbergh. Hij zou in 1726 trouwen met de zeventienjarige dochter van zijn collega Reinier van der Beke. Behalve raadsheer was hij in januari 1724 alleen schepen en dat zou nog lang zo blijven.
- Samuel van Doreslaer was een jongere broer en de opvolger van de in 1720 overleden medicus David van Doreslaer. In januari 1724 was hij behalve raadsheer, net als Vleugels, ontvanger 100ste penning voor een deel van het eiland en tevens overdeken van een gilde.

Op zichzelf bezien was een aanpassing van het contract van 1715/16 al eerder nodig geweest. Van het zevental uit de raad dat toen was aangewezen om bij toerbeurt de Thoolse burgemeestersambten te vervullen, waren er sinds de dood van Willem J.L. van Vrijberghe in maart 1722 namelijk maar twee meer over, de rest was dood of weggepromoveerd. Vlak voor het overlijden van David van Doreslaer in juli 1720 had men daarom al een nieuwkomer in de toer opgenomen, de toen blijkbaar als meest geschikt beschouwde Jacob Vleugels. In mei 1722, dus kort na het overlijden van zijn oom Willem, werd vervolgens ook Gaudens van Vrijberghe burgemeester van binnen. Blijkbaar wilde men toch ook een Van Vrijberghe in het burgemeestersteam houden en genoot Gaudens de voorkeur boven de twintig jaar oudere Marinus J.M. van Vrijberghe uit de Marinus-tak van de familie.

In het nieuwe contract van 11 mei 1724 wordt voor hun uitsluiting geen andere uitleg gegeven dan de hierboven al geciteerde, die wel in krasse, maar tegelijkertijd vage algemene bewoordingen was gesteld. Pieter Bernard de Beaufort schreef in zijn memorie later dat 'voornamentlijck' een dispuut over de jacht als reden was opgegeven, maar tekende daarbij

554 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 3, 13 januari 1706.

555 GAT, RAZE, inv.nr. 5234A, 8 september 1715.

aan dat dit naar zijn oordeel slechts 'een frivole pretext' was Hij wees de omstandigheid dat 'die luyden voor de heer Turcq niet wilden opsitten en maer amen seggen' aan als de wezenlijke reden voor de uitsluiting. Achteraf bezien is het niet onmogelijk dat ook oranjegezindheid als reden voor de uitsluiting een rol heeft gespeeld. Vleugels werd in 1727 drost en rentmeester van het Oranjedomein Sint Maartensdijk en Scherpenisse als opvolger van Paulus Huygens, heer van Zuilichem en heeft die functie tot zijn dood in 1748 bekleed, naast alle andere ambten in en namens de stad Tholen.

In september 1723, dus toen Gaudens van Vrijberghe burgemeester van buiten en Johan Bodel burgemeester 'binnen de (schepen)bank' waren, had men een man met de toepasselijke naam Jan de Jager (waarschijnlijk een Scherpenissenaar) in het land van Tholen aangehouden 'met hond en snaphaan' en voor de vierschaar gebracht voor het jagen zonder vergunning, strijdig met een Zeeuws plakkaat en de Thoolse voorgeboden.⁵⁵⁶ De raadsheren Jacob Vleugels en Samuel van Doreslaer, allebei geschoolde juristen, waren om een onbekende reden in die zaak opgetreden als 'interveniënten' tot De Jagers verdediging, maar hadden niet kunnen verhinderen dat de gedaagde in januari 1724 werd veroordeeld tot in totaal 60 carolusguldens boete en de kosten van het geding.

De baljuw rapporteerde daarna op 13 februari dat hij van het Hof van Holland bericht ontvangen had dat aan de oud-burgemeesters Jacob Vleugels en Samuel van Doreslaer⁵⁵⁷ en de veroordeelde een mandement van appèl was verleend, op basis waarvan ze bij het Hof in beroep konden gaan om zich tegen het vonnis van de vierschaar te verzetten. Op verzoek van de baljuw besloot de vergadering (met alleen Reinier van der Beke afwezig, stond die dus onder voorzitterschap van Gaudens van Vrijberghe, de burgemeester van buiten!) om het Hof te verzoeken het mandement in te trekken en tegelijkertijd Gecommitteerde Raden aan te schrijven met het verzoek om voortgang van de zaak te verhinderen. Uit latere resoluties (van 3 maart en 2 april) blijkt dat het Hof op het Thoolse protest niet heeft gereageerd en de hulp van de staten inderdaad nodig is geweest om verdere gerechtelijke stappen te voorkomen.

Alles wijst erop dat Vleugels en Van Doreslaer zich met het ingestelde appèl op nogal onbezonnen wijze hadden vergaloppeerd en dat ze in elk geval niet konden rekenen op de steun van drie van de vijf tegelijk met hen uit de 'vriendschap' gestoten raadsleden. De werkelijke reden voor hun uitsluiting uit de correspondentie moet dus inderdaad elders gelegen hebben. Waarschijnlijker is, dat de hiervoor genoemde aanvulling van het roulerende burgemeestersteam in respectievelijk 1720 en 1723, tegen de wil van de overgebleven 'oude' leiders Turcq en Bodel is doorgezet en dat deze nu medestanders hadden gevonden voor een drastische tegenactie. Van die twee moet Johan Turcq de drijvende kracht geweest zijn; Johan Bodel stamde uit een eenvoudiger familie en zou zelf nog lang moeten wachten voor hij aan de beurt kwam voor een buitenambt.

Met het nieuwe contract, dat begin mei 1724 werd getekend, zou Turcq er in slagen zijn tegenstanders voor lange tijd buiten gevecht te stellen. Allereerst werd een nieuwe

556 GAT, RAZE 5147, Extra-ordinaris rol.

557 Samuel van Doreslaer is nooit burgemeester van Tholen geweest.

burgemeesterstoer ingesteld (art. 5), die ditmaal door slechts vier personen zou worden uitgevoerd, namelijk Johan Bodel, zichzelf, Marinus J.M. van Vrijberghe, die in 1716 zijn overleden broer was opgevolgd als raadsheer en een vierde, die later benoemd zou worden. Die latere aanstelling is in het contract niet te vinden, maar de eerste die na mei 1724 burgemeester werd, was Zacharias Blauwbeen. Die overleed echter al vóór het einde van zijn tweejarige termijn, waarna raad en schepen Cornelis van Cromstrien, een jongere zoon uit een zeer oud, Zierikzees regentengeslacht, in het burgemeestersteam werd opgenomen.

Anders dan in het contract van 1715/16, werd in het nieuwe contract volstaan met de vastlegging van algemene regels en criteria voor de opvolgingen en werden voorzienbare vacatures dus niet meer bij voorbaat gereserveerd voor met name genoemde personen.⁵⁵⁸

Het zou te ver voeren om hier in te gaan op alle artikelen van het nieuwe contract, maar vermeldenswaardig is nog wel de bedenkelijke wijze waarop in artikel 10 de 'kinders van regenten' werden bevoorreed. Deze zouden namelijk 'altijd in favorable recommandatie worden gehouden, soowel in het leven van haar ouders als naar haar doot, en bijzonder reguard genomen werden op de recommandatie der ouders van dezelve. En is vervolgens verstaan dat een regentensoon, schoon dat er losse schepenen mogten zijn die van oudere aanstellinge waren als hij, in successie van de vacante raadsplaats van zijn vader, 't zij bij desistit, avancement of overlijden, vóór alle andere sal geprefereert zijn.'

We zetten tot slot de vijftien ondertekenaren nog eens op een rij en introduceren de nieuwkomers daarin:

Van de nu niet uitgesloten raden, waarvan we mogen aannemen dat ze ook het contract van januari 1716 hadden ondertekend, waren er in mei 1724 nog zes over, namelijk Dionysius Recxstoot, Johan Bodel, Johan Turcq, Nicolaas Noey, die in 1719 uit de generaliteitstekenkamer naar de Staten-Generaal was gepromoveerd, Gecommitteerde raad Levinus Ferdinand de Beaufort (waarvan zijn zoon later schreef dat de uitgeslotenen zijn vrienden waren, maar die toch tekende) en Zacharias Blauwbeen.

Van de in of na 1716 benoemde raden tekenden respectievelijk:

- Marinus J.M. van Vrijberghe.
- De jurist Willem Duurcant, een oudere broer van de overleden baljuw Nicolaas Duurcant. Deze was al tweeënvijftig jaar oud toen hij poorter van Tholen werd en trouwde zes jaar later met een dochter van de toen net tot baljuw benoemde Cornelis van Wallenburgh.
- Cornelis van Cromstrien.
- Theodorus van Hattem, die sinds 1716 in Tholen woonde en in 1723 schepen, raad en commies van de stadsmagazijnen geworden was. Hij was in Bergen op Zoom geboren en een zoon van de apotheker en schepen Samuel van Hattem, een broer van de al eerder genoemde predikant en vrijdenker Pontiaen van Hattem. Theodorus was waarschijnlijk met de Thoolse magistraat in contact gekomen via zijn vader, die als schepen van Bergen

558 Dionysius Recxstoot was al in 1716 aangewezen als opvolger van rekenmeester Adriaan van Vrijberghe, die pas in 1720 overleed.

op Zoom met Tholen (Turcqs vader, de pensionaris?) had samengewerkt bij de afdanking van het Schotse regiment Hamilton in 1714, waarvan toen ook een eenheid in Tholen gelegerd was.⁵⁵⁹

De vijf overige ondertekenaars waren in 1724 nog geen raadslid, namelijk:

- Johan Pieter Recxstoot, de zoon van de rekenmeester, die in mei 1724 behalve schepen tevens raad zou worden.
- Willem Hendrik Nolthenius, de in Steenberg geboren zoon van Hendrik Nolthenius, secretaris van Steenberg en Rockanje en een vroegere vriend van Levinus W. van Vrijberghe. Willems moeder was Isabella de Beaufort, een volle nicht van Gecommitteerde Raad De Beaufort. Hij was sinds 1715 poorter van Tholen en zou daar in 1724 schepen en een jaar later raadsheer worden.
- Cornelis Willem Blankert, een in Dordrecht geboren jurist, uit een van oorsprong Rotterdamse regentenfamilie. Hij was in mei 1720 poorter geworden, werd in 1724 schepen en zou vier jaar daarna raad van Tholen worden.
- De bijna twintig jaar oude en misschien nog niet eens afgestudeerde medicus Johan Bodel junior zou pas twee jaar later, in 1726 voor het eerst schepen worden.
- Maurits Adriaan de Savornin, de in Breda geboren zoon uit een Franse officiersfamilie, die via zijn moeder geparenteerd was aan de Zierikzeese regentenfamilie Pous. Hij was een zestien jaar oude rechtenstudent toen hij in 1721 poorter van Tholen werd en heeft netjes op zijn beurt gewacht tot hij in 1727 schepen en twee jaar later raad van Tholen kon worden.

Klaarblijkelijk vond men dat een aantal van vijftien ondertekenaars minimaal noodzakelijk was, maar vooral bij de laatste twee werd aan hun toekomstige loyaliteit duidelijk een groter belang gehecht dan aan hun actuele status. Zij zouden de eerstvolgende twee vrijkomende beschikbare raadsheerzetels gaan vervullen, waarvan de eerste die van Willem Duurcant in 1724 was, toen deze naar zijn geboorteplaats terugkeerde om er raadsheer in de Hoge Raad te worden als opvolger van de tot president gepromoveerde Bijnckershoek.

Pas rond 1730 bleken daarna nieuwe ondertekenaars nodig en dat werden respectievelijk de op Schouwen geboren brouwerszoon Johan Plevier, die in 1729 schepen werd en in 1730, de meteen als raadsheer aangestelde Joan Jacob van Vrijberghe, de enige zoon van wijlen de generaliteitsrekenmeester Jacob J. M. van Vrijberghe en kennelijk de hoop van zijn familie. Hij kreeg toen de raadszetel van de in dat jaar overleden Gecommitteerde raad Levinus Ferdinand de Beaufort en diens overlijden geeft ons aanleiding om de ontstane politieke toestand in stad en gewest wat nader in ogenschouw te nemen.

559 Notulen Staten van Zeeland, 27 november 1714.

7. *Idee en Interest*

Zoals we gezien hebben, waren na de val van het Oranjeregime in 1702, zowel in Zeeland als elders in de Republiek bewegingen op gang gekomen, waarin gestreefd werd naar vernieuwingen in de prioriteiten en structuren van het regeringsapparaat. Ons beperkend tot Zeeland, kunnen we vaststellen dat de eerste twee van de drie daarbij gestelde doelen rond 1730 voor een groot deel waren gerealiseerd: er was geen sprake meer van een Oranjegezind machtsblok van betekenis en de dominerende, streng-orthodoxe invloed van de gereformeerde kerk op de Zeeuwse overheden was aanzienlijk afgezwakt.

Toen bijvoorbeeld Gelderland in oktober 1722 met het voorstel kwam om de in 1711 geboren Friese Oranjeprijs als stadhouder en kapitein-generaal aan te stellen, waren de Zeeuwse stemhebbende steden unaniem geweest in hun verzet en was zelfs in de staten afgesproken om alle stadsbestuurders in het vervolg te verplichten dit beleid met persoonlijke loyaliteitsverklaringen te onderschrijven.⁵⁶⁰

Ook de bereidheid om van overheidswege op te treden tegen de activiteiten van dissidenten en vrijdenkers op godsdienstig gebied was afgenomen, zoals bleek uit wat hiervoor al over de Hattemisten is gezegd. Zelfs toen de Walcherse classis er uiteindelijk in geslaagd was om, samen met de andere regio's, een in krasse woorden gestelde veroordeling van de beweging aan de staten en steden van Zeeland te doen toekomen, is daarop, voor zover valt na te gaan, niet snel gereageerd, hoewel de staten in deze 'remonstrantie' verzocht waren 'alle libertinische bijeenkomsten en geschriften te verbieden'.⁵⁶¹ In het Thoolse resolutieboek werd op 7 november 1713 volstaan met een simpele melding van de ontvangst van het geschrift, maar van enige actie ontbreekt elk spoor. Pas in 1715 slaagden de Walcherse voormannen van de Voetianen, onder aanvoering van de bekende ds. Bernardus Smytegelt, er pas in de Middelburgse magistraat tot actie te bewegen. Er werden toen enige aanhangers van de beweging voor het gerecht gebracht en enkele vooraanstaande burgers, waaronder onder meer Daniel Fannius, de agitator van 1702/ 1704, werden de stad uit gezet, maar volgens Van der Bijl moeten daarbij ook redenen van politieke opportuniteit een rol gespeeld hebben.⁵⁶²

De derde doelstelling, die vooral in de Middelburgse woelingen een rol had gespeeld, namelijk een zekere mate van democratisering door het inschakelen van een groter volksdeel bij de politieke besluitvorming, was zeker niet bereikt en waarschijnlijk ook nauwelijks serieus nagestreefd. Voor wat betreft de Middelburgse situatie, zegt Van der Bijl daarover in de slotbeschouwing van zijn boek *Idee en Interest* het volgende:

'Het diffuse democratische besef leidde slechts tot pamfletten waarin soms fraaie, maar weinig levensvatbare politieke constructies ten beste werden gegeven. Voor zover er een reële tendens tot democratisering bestond werd die gefnuikt door de samenwerking van burgers met een aantal hoagaristocratische regenten. Voor de laatsten had het begrip 'populus' in de

560 ZA, Archief Staten van Zeeland, Resolutie Staten van Zeeland van 23 oktober 1722 en GAT, SAT, Resolutieboek nr. 4, 14 mei 1724.

561 ZB, pamflet Zeusen Beesem, nr. 2935.

562 Vgl. M. van der Bijl, 'Kerk en politiek omstreeks 1700: Een theologisch trio' in: A. Wiggers (red.), *Rond de Kerk in Zeeland*, 177 ev.

veel geuite leus (*majestas penes populum*) een zeer beperkte reikwijdte: voor hen had dit streven vooral een anti-orangistische, republikeinse strekking.⁵⁶³

Hoewel in het meer geletterde segment van de samenleving inmiddels wel enige belangstelling en kennis aanwezig geweest moet zijn van het sterk rationeel georiënteerde werk van geleerden en denkers als John Locke, Pierre Bayle, René Descartes en Baruch Spinoza (die allen in Nederland leefden en werkten), leek bij de vroeg-achttiende eeuwse bestuurselite in Zeeland kennelijk nog niet veel te vinden van de nieuwe, redelijke en meer dan voorheen op mens en maatschappij gerichte discussie die later als de Nederlandse Verlichting zou worden aangeduid.⁵⁶⁴

Zoals al eerder gemeld, heeft één Thoolse regent in deze periode zijn gedachten over de inrichting van de samenleving en het regeringsbestel van de Republiek op papier gezet, namelijk Levinus Ferdinand de Beaufort in zijn boek *Verhandeling van de vryheit in den burgerstaet*, dat pas in 1737, dus zeven jaar na zijn dood is uitgegeven. Het moet kort voor zijn dood geschreven zijn en we kunnen ons daarbij een avondstille werkkamer in het ‘Thoolse huis’ in Middelburg, de ambtswoning van de Thoolse Gecommitteerde raad, gemakkelijk voorstellen. De Beaufort had in Utrecht rechten gestudeerd, hij was dus een classicus met een traditionele, aan het humanisme en de geschiedenis van de Oudheid ontleende eruditie. Bij hem is niets te bespeuren van een moderne onderzoekersnatuur die de gebaande wegen van die traditie verlaat en bij de door hem aangehaalde literatuur vinden we dan ook geen werk van moderne tijdgenoten. Hij beschrijft de toenmalige inrichting van het staatsbestel van zijn tijd als een bereikt ideaal van orde en rechtvaardigheid en mijdt daarbij elke concrete kritiek op bestaande misstanden. De huidige regering ‘bestaat uit aristocratie en democratie tesamen’. De provincies zijn soeverein; er is geen sprake van volledige aristocratie, maar evenmin van volledige democratie, de vroedschappen zijn gekozen en niet erfelijk. Hij vindt het de allerbeste regeringswijze, voortgekomen uit een ‘voorsichtige gemaetigtheit ofte temperament en middeling tussen aristocratie en democratie, tussen de regering en enige weinige voornaamsten van het volk’ [p.121].

Over de manier waarop die ‘weinige voornaamsten’ dan door het volk worden aangevoerd zegt hij niets en volstaat met de vaststelling dat directe democratie niet kan werken als gevolg van de onbestendige oppervlakkigheid van de volksgunst en verwijst daarvoor uitsluitend naar voorbeelden uit de Oudheid. In een latere publicatie, de *Vrijmoedige bedenking, vervolg op De Vrijheid in den Burgerstaat* uit 1738, wordt de tekst op dit punt toch met een eigentijdse vergelijking aangevuld en verwijst de schrijver naar Engeland, waar ‘door een vrije verkiezing van het gemeen het Lagerhuis gekozen wordt’. Hij gaf toen ook wel toe dat in Zeeland de benoeming van de vroedschappen of raden toch niet echt op democratische wijze plaatsvond, maar dat zou te wijten zijn aan in het verleden ‘door het gemeen ontstane onlusten [p.88]’, een verklaring die echter met geen enkel concreet voorbeeld wordt onderbouwd.

563 M. van der Bijl, *Idee en Interest*, 315.

564 Vgl. W.W. Mijnhardt, ‘De Nederlandse Verlichting’ in: F. Grijzenhout e.a., *Voor Vaderland en Vrijheid. De revolutie van de patriotten*, 53 e.v.

Uit zijn opmerkingen over het ontbreken van een daadkrachtig, centraal bestuur in de Republiek blijkt dat hij het Zeeuwse, sterk anti-orangistische beleid volledig steunde. Na de erkenning dat ‘de prinsen van Oranje groote diensten aan den Staat hebben gedaan en dat vele heerlijke saeken door haer goed beleid sijn uitgevoert’ wijdt hij lang uit over de verdienstelijkheid van ‘de gestaltenis van de republiek, nu bijna sedert dertig jaer herwaerts dat deselve geen uytstekent Hooft heeft gehad [p. 236]’. In een latere, meer specifieke passage, [p. 561] verwijt hij de prinsen Willem I en Maurits dat ze eigenlijk vooral dynastieke doeleinden hadden nagestreefd en aan de laatstgenoemde vooral zijn rol bij de gerechtelijke moord op Van Oldenbarneveld. De alternatieve mogelijkheden (dus zonder stadhouder) om het centrale bestuur van de Republiek te versterken ten koste van de soevereine gewesten, zoals die rond 1716 tevergeefs bepleit waren door de toenmalige secretaris van de Raad van State, Simon van Slingelandt, worden daarbij niet eens genoemd.

Het boek lijkt door deze tekortkomingen eigenlijk meer op een politiek pamflet dan een wetenschappelijke studie en is daarop dan ook door niemand minder dan de bekende historicus Pieter Geyl op een onbarmhartige manier afgerekend in diens boek *Geschiedenis van de Nederlandse Stam*.⁵⁶⁵ Zijn oordeel, waarin het woord ‘huichelachtig’ voorkomt, is misschien wel wat streng, want De Beaufort zelf is, voor zover we kunnen nagaan, altijd een ijverig en eerlijk dienaar van de openbare zaak geweest, die, anders dan zijn zoon later, de heerszucht van anderen blijkbaar liever verdroeg dan bestreed en zelf toepaste. Uit de memorie van zijn zoon blijkt ook dat hij een tegenstander was van zijn neef Johan Turcq, die de geestelijke vader van het Thoolse contract van correspondentie uit 1724 geweest moet zijn en het is waarschijnlijk dat hij daarop buiten de openbaarheid toch wel eens kritiek geuit heeft.

8. *Stagnatie?*

De periode vanaf het einde van de Spaanse successieoorlog wordt door de meeste historici gekarakteriseerd met termen als ‘stilstand’ en ‘verval’ (Veenendaal, Geyl).

Doordat veel gewesten aan het einde van de oorlog grote achterstanden hadden opgelopen in de betaling van hun bijdragen aan de generaliteitskas (hun ‘quoten’) had men de centrale kas van de Unie tot tweemaal toe moeten sluiten wegens gebrek aan middelen en moest nadien een groot deel van de inkomsten gebruikt worden voor rentebetalingen over de veel te hoog opgelopen leningen. In 1716 waren in de Staten-Generaal wel pogingen ondernomen om de Republiek weer financieel vlot te trekken door middel van belastinghervormingen en een grotere bevoegdheid van de centrale staatsorganen, maar die waren volledig mislukt door het onwrikbare verzet van vooral de kustprovincies. Voor het nationale beleid restte daarna slechts een politiek van uiterste zuinigheid en het vermijden van gewapende conflicten.

⁵⁶⁵ Editie 1962, 997 ex. Hij noemt hem huichelachtig, vooral omdat hij het Thoolse contract van Correspondentie van 1724, met zijn ‘erfelijke’ bevoordeling van regentenkinderen had ondertekend.

Vooral in Holland was tegelijkertijd grote werkloosheid ontstaan doordat de te hoge loonkosten de nijverheid in het algemeen en de textielindustrie in de steden in het bijzonder ernstig hadden aangetast, terwijl tegelijkertijd handel en scheepvaart in toenemende mate te maken kregen met de snelle Engelse expansie op dit gebied. Tijdens de Grote Noordse oorlog (1700-1721) was bovendien de Oostzeehandel, de Amsterdamse 'moedernegotie', sterk teruggelopen.

Bovenstaande kwalificatie (stagnatie) zal daarom voor het belangrijkste gewest van het land wel terecht geweest zijn, maar of dat ook voor Zeeland in dezelfde mate het geval was, is niet zeker. Zoals altijd, moet daarbij onderscheid gemaakt moeten worden tussen de op handel en scheepvaart gerichte handels- en havensteden en de van de landbouw afhankelijke landsteden. De Hollandse crisis in de nijverheid had waarschijnlijk geen grote gevolgen voor Zeeland en zeker niet voor Tholen: de industrieactiviteit was er klein en bovendien zeer kleinschalig.

Voor handel en scheepvaart gold, dat vooral de Walcherse havensteden tijdens de oorlog sterk hadden geprofiteerd van de kaapvaart en ook de voor Middelburg zo belangrijke bedrijvigheid van de VOC was in deze periode groter dan ooit.⁵⁶⁶

Behalve de aanvoer en verwerking van Surinaamse suiker⁵⁶⁷ stelden de activiteiten van de WIC weliswaar niet zo veel meer voor, maar vooral Zeeuwse particuliere reders profiteerden van de afschaffing van het WIC-monopolie in de slavenhandel.⁵⁶⁸

Wat de landsteden betreft, de al jaren durende malaise in de graanprijzen naderde rond 1730 zijn dieptepunt en zou pas rond 1740 omslaan in hernieuwde groei, die tot het einde van de Republiek zou duren. In de Zeeuwse landbouw bleven echter ook de lasten vrij stabiel: de lonen stegen niet en ook de grondbelastingen bleven op hetzelfde niveau.⁵⁶⁹

Voor Schouwen-Duiveland, Tholen (en in mindere mate Zuid-Beveland) werd vooral de arbeidsintensieve meekrapteelt meer dan ooit de redding van werkgelegenheid en inkomens. Ondanks incidentele fluctuaties, beleefde in ieder geval de omvang van de teelt goede tijden. Voor de twee Thoolse meestoven bedroeg de totale productie in de jaren 1725, 1730 en 1735 respectievelijk 109.200, 177.100 en 192.400 Amsterdamse ponden (van 494 gram).⁵⁷⁰

Hoewel de hier vermelde indicatoren misschien onvoldoende zijn om definitieve conclusies te trekken, lijkt het er dus op dat van teruggang of stagnatie van de economische bedrijvigheid in Tholen en Zeeland per saldo minder sprake was dan in Holland.

Met een in 1727 tot een absoluut minimum van ongeveer 34.000 man teruggebrachte leger was het voor de republiek telkens weer een diplomatiek kunststuk om tegenover haar bondgenoten niet tekort te schieten bij de vele incidenten die de Europese vrede bedreigden, vooral nu in Engeland koningen regeerden, die tegelijkertijd keurvorst van Hannover waren en hun belangen in midden-Europa soms zwaarder lieten wegen dan de Nederlanders lief

566 Gaastra, De geschiedenis van de VOC, tabel 9, p. 109.

567 De Vries en Van der Woude, Nederland 1500-1800, 543.

568 Ibidem, 544-545.

569 Priester, Geschiedenis van de Zeeuwse landbouw, 236, 122.

570 Ibidem, 628.

was. Voor de Republiek was immers alleen het ongeschonden voortbestaan van de Barrière (en dus de Oostenrijkse, Zuidelijke Nederlanden) grote offers waard en niet de haar vaak toegedachte rol van algemeen vredeshandhaver in Europa, te midden van sneller groeiende staten zoals Engeland en Pruisen. Dat vooral Engeland er om die reden aan hechtte zijn invloed in de Republiek te vergroten, bleek ook weer in 1733 toen koning George II, ondanks een negatieve opstelling van de Nederlandse regering, het voorgenomen huwelijk bekend maakte tussen zijn dochter Anna met Willem IV, die inmiddels stadhouder van Friesland, Groningen en (in 1722) Gelderland was geworden.

Nadat in 1732 eindelijk de erfenis van Willem III bij verdrag tussen de Pruisische koning en laatstgenoemde was verdeeld, had Zeeland zijn al lang lopende plannen om het markiezaat van Veere en Vlissingen op te heffen en die steden tot 'gewone' stemhebbende steden van Zeeland te maken, versneld moeten uitvoeren om te voorkomen dat de prins tot markies zou worden verheven en had men die steden op 17 juni 1733 van een nieuw regeringsreglement voorzien.

Een zoveelste voorstel van Friesland om hun stadhouder aan te stellen in de Raad van State was toen al meer dan een jaar eerder door vier van de zes steden, waaronder Tholen, zonder meer van de hand gewezen.⁵⁷¹ Nog in 1736 zou de Thoolse magistraat zich tegenstander verklaren van een rol als peter voor de Staten-Generaal van een toen verwacht prinskind.⁵⁷²

Dankzij een overeenkomst met Frankrijk slaagde de Republiek er in 1733 opnieuw in om buiten een Europese oorlog te blijven toen dat land in oorlog raakte met Oostenrijk over de troonsopvolging in Polen, maar bereid bleek om af te zien van agressie tegen de Oostenrijkse Nederlanden.⁵⁷³

Toen echter op 20 oktober 1740 keizer Karel VI zelf overleed en de Oostenrijkse Successieoorlog uitbrak, hielp er echter geen lievemoder meer aan; de Republiek had zich verplicht zijn dochter Maria Theresia met alle middelen bij te staan.

Dichter bij huis, in bestuurlijk Zeeland, was intussen niet zoveel gebeurd. Alleen Veere had zich aanvankelijk verzet tegen de opheffing van zijn vazalstatus, voor de rest leek de gewestelijke elite tamelijk gerust in haar staatsgezinde, maar in toenemende mate geïsoleerde, elitaire wereldje.

Na de dood van Lieven Ferdinand de Beaufort was Johan Turcq met unanimiteit van stemmen aangewezen als Gecommitteerde raad en moet zijn greep op de dagelijkse Thoolse zaken toch wel iets zijn verslapt. In mei 1731 werd zijn dominante rol echter nog een keer bevestigd toen hem, net als vroeger De Bils en diens opvolger Johan C. van Vrijberghe, in de raad van Tholen de eerste rang na de laatst afgegane burgemeester werd toegekend.

Voor de in 1724 van ambten uitgesloten raden veranderde er niets, ze werden min of meer gebruikt als invalkrachten en werden zo nu en dan een jaar schepen als er niemand anders beschikbaar was. Na het overlijden van Reinier van der Beke in 1729 was bijvoorbeeld Samuel van Doreslaer tussentijds tot schepen benoemd, maar hij had aanvankelijk geweigerd

571 Notulen Staten van Zeeland, 18 april 1732.

572 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 4, 9 december 1736.

573 Van Nimwegen, *De Verenigde Republiek als grote mogendheid*, 67 *ev.*

die benoeming aan te nemen. Daarop had de magistraat eerst in een resolutie ‘geïnsisteerd’ op zijn aanstelling en, toen hij zich daarop ziek meldde, was er iemand naar hem toe gestuurd om een verklaring op te nemen dat hij zijn schepenplaats zou innemen zodra zijn ‘onpasselijkheid’ geweken zou zijn.⁵⁷⁴

In mei 1731 overleed baljuw Van Wallenburg op 77-jarige leeftijd. Uit een drietal, waarvan ook Johan Pieter Recxstoot en Johan Bodel senior deel uitmaakten, werd Cornelis Willem Blankert gekozen tot zijn opvolger. Daarbij passeerde deze niet minder dan vier oudere en beschikbare leden van de ‘vriendschap’ die vast niet allemaal liever wachtten op een betere post, dus het blijft wat onduidelijk waarom deze betrekkelijke vreemdeling en nieuwkomer zo snel promotie maakte. Anders dan zijn voorganger, mocht Blankert bovendien zijn raadsheerambt behouden en dus ook de ‘politieke’ vergadering blijven bijwonen. In die vergadering kreeg hij een rang toegewezen die wat ingewikkeld geformuleerd was, maar erop neer kwam dat die overeenkwam met zijn anciënniteit als raad, maar voor ging op oudere raden die dat jaar geen schepen waren, waardoor hij, bijvoorbeeld in 1732, de achtste in plaats van de twaalfde plaats innam. Het te verwaarlozen voordeel dat zo’n statusverschil in de praktijk kan hebben opgeleverd, moet wel tot de conclusie leiden, dat het spel van de verdeling van ambten en honneurs onder de Thoolse elite in dit stadium toch wel een echte preoccupatie was geworden. Van de vier raden die hij op deze wijze in 1732 achter zich liet, waren er namelijk na aftrek van de twee (rekenmeester Recxstoot en Staten-Generaal Noey) die toch al nooit in Tholen compareerden, slechts twee over (Gaudens van Vrijberghe en Van Lichtenbergh) die, omdat ze tot de onderliggende partij behoorden, toch al voor elke politieke benoeming van enig gewicht waren uitgesloten. Zoals later bleek, was Blankert echter niet meer ‘ad vitam’, maar slechts voor vier jaar op zijn lucratieve post benoemd.

Bij de dood van Van Wallenburg bleek bovendien dat de lokale bestuursambten in Tholen toch geen erg grote inkomens opleverden. Ondanks zijn vele Thoolse activiteiten (notaris, procureur, schout, schepen, raadsheer en baljuw) en zijn eigen deelname aan de lokale onroerend goedmarkt, leek zijn nalatenschap namelijk insolvent te zijn. Zijn met Willem Duurcant getrouwde dochter en haar man verwierpen de erfenis zonder meer en zijn enige overlevende zoon Cornelis, die in Bergen op Zoom licentmeester geworden was, moest aangewezen worden om de boedel onder ‘beneficentie van inventaris’ af te wikkelen.⁵⁷⁵

Vanaf eind 1733 kunnen we dan voor ons verhaal grotendeels de memorie van Pieter Bernard de Beaufort volgen om de belangrijkste gebeurtenissen in de Thoolse regentenkring toe te lichten, al zullen we daarbij natuurlijk bedacht moeten zijn op de onmiskenbare partijdigheid van de schrijver.

Na in 1734 voor het eerst schepen geworden te zijn, waren de eerste promoties die hij van dichtbij meemaakte die van Johan Pieter Recxstoot, die in 1735 secretaris van Zeeland werd, en van Johan Bodel, die in 1736, op 62-jarige leeftijd een (late) kans kreeg om in Den

574 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 4, 26 maart, 13 en 22 mei 1729.

575 Dus zonder verplichting van aanvaarding (wat hij uiteindelijk toch wel gedaan heeft), vgl. GAT, RAZE 5184, transportregister, 1731 en 1732.

Haag de zeer aanzienlijke post van Zeeuws gecommiteerde in de Raad van State, te gaan bekleden.

De Beaufort vermeldt ze geen van beide. De eerste van die benoemingen was er een die buiten elk reglement viel, maar gedaan moest worden door de gezamenlijke statenvergadering en de tweede zal voortgevloeid zijn uit de toepassing van het provinciale reglement uit 1708, het 'instrumentum pacis', en er was in Tholen toen kennelijk geen tegenkandidaat die in aanmerking kwam.

Pieter Bernard de Beaufort zelf profiteerde er wel van: hij volgde in dat jaar de vertrokken Recxstoot op als pensionaris van Tholen, maar moest tegelijkertijd wel de Hagenaar Van den Broeck voor laten gaan in de vrijgekomen raadsplaats, hoewel diens in Zierikzee geboren vader niet tot de Thoolse bestuurselite had behoord.

Toen de Thoolse gecommiteerde in de Staten-Generaal, Nicolaas Noey, begin 1737 overleed en daardoor weer een post in de generaliteitsrekenkamer voor Tholen vrijkwam, waren er twee kandidaten voor die post, Cornelis van Cromstrien en Willem Hendrik Nolthenius. Normaal gesproken, zou Cromstrien, die vier jaar ouder in rang was, de post gekregen hebben, maar de jonge De Beaufort besloot in actie te komen in het belang van Nolthenius, wiens moeder een volle nicht van zijn vader was geweest. In zijn memorie doet hij het weliswaar voorkomen alsof hij pas na rijp beraad diens zijde koos, naar zijn zeggen om zich niet te laten intimideren door de expliciet vermelde dreigementen van de verontwaardigde Johan Turcq, maar in feite koos deze alleen maar voor de volgens het reglement het eerst in aanmerking komende kandidaat. De Beauforts opzet slaagde ook nog, van de op dat moment twaalf leden tellende vriendschap kozen er zeven voor Nolthenius.

Behalve hijzelf en natuurlijk de gekozene, valt uit de tekst van de memorie wel af te leiden⁵⁷⁶ dat ook vader en zoon Recxstoot, Joan Jacob van Vrijberghe, De Savornin en de nieuwkomer uit 1732, Willem van den Broeck, aan dit succes hadden bijgedragen.

Al gauw bleek echter slechts sprake te zijn geweest van een gelegenheidscoalitie en toen in het volgende jaar zowel de oude rekenmeester Recxstoot als burgemeester Johan Bodel jr. kwamen te overlijden, verloor De Beaufort al snel weer de regie. Hij verspeelde bij die gelegenheid de steun van Joan Jacob van Vrijberghe (die Bodel jr. in 1736 was opgevolgd als secretaris en blijkbaar hogere, persoonlijke ambities had) en slaagde er evenmin in om de nieuwkomer, Cornelis van der Beke, de zoon van de in 1729 overleden Reinier van der Beke, voor zich te winnen. Aan het einde van een lange schuifpartij, werd Van den Broeck in 1738 rekenmeester van Zeeland en Cornelis van der Beke in 1739 secretaris van Tholen als opvol-

Afbeelding van het wapenbord van Cornelis van Cromstrien in 1798 op last van de Fransen uit de kerk verwijderd. In 1772 door C. Bestebroer nagetekend. Bron: Gemeentearchief Tholen

⁵⁷⁶ Zoals ook Broersma en Fruin al deden.

ger van Joan Jacob van Vrijberghe. De Beaufort en zijn nu weer onderliggende partij hadden het laatstgenoemde ambt toegedacht aan Joan Jacobs oudere halfbroer, Michiel Carel van Lichtenbergh, die met zijn snelgroeiend gezin volgens hem het bijbehorende inkomen ('wel 13 a 14 hondert gulden' tegenover zijn eigen 'slechts 100 rijksdaalders') goed zou kunnen gebruiken.

Ondanks alle overdrijvingen wordt uit de tekst van de memorie wel duidelijk dat hierna de macht in de Thoolse magistratuur voor een groot deel verschoof naar Joan Jacob van Vrijberghe en zijn verwanten. Deze ondervond daarbij blijkbaar veel steun van zijn ambitieuze schoonmoeder, Sabina van Raesfelt, de naar Tholen teruggekeerde weduwe van de overleden Nicolaas Noey. Naast haar dochter Anna Philipota, die met Van Vrijberghe getrouwd was, had deze een in 1719 geboren zoon, Johan Hendrik, wiens ambtelijke carrière als haar hoofddoel gold, en nog twee dochters, die allebei zouden worden ingezet om nieuwkomers in of via de stad Tholen aan een goedbetaald ambt te helpen.

De eerste van hen was de in 1709 geboren mr. Hendrik Mollerus, die in het artikel van Broersma en Fruin als het toonbeeld van uit de hand gelopen ambtsbejag aan de kaak wordt gesteld. Hij was in Den Haag geboren uit een kinderrijke domineesfamilie, waaruit zijn vader het als agent en solliciteur⁵⁷⁷ tot grote welstand had gebracht. In zijn genealogie is niets te vinden dat wijst op Zeeuwse connecties, de vele predikanten in zijn voorgeslacht dienden oorspronkelijk gemeenten in Duitsland en later overwegend in de Bommelerwaard. Hij moet in Den Haag (waar hij aanvankelijk advocaat was) in aanraking gekomen zijn met Joan Jacob van Vrijberghe, die daar een tijdlang (in 1734) had gewerkt als hofmeester van de Staten-Generaal en er zijn leven lang zakelijk actief is gebleven.⁵⁷⁸ De enige post in de Haagse gerechtshoven waarvan de opvolging aan Tholen zou toevallen, was die van de in 1738 al 74 jaar oude Willem Duurcant, die als raadsheer in de Hoge Raad zat.

De tweede dochter van Nicolaas Noey, Cornelia Mauritia, was in dat jaar 22 jaar oud en dus huwbaar. Hendrik Mollerus werd in september 1738 poorter van Tholen, trouwde in januari 1740 met haar en werd er in mei 1740 schepen. Zelfs Duurcant leek mee te werken want hij overleed nog geen twee maanden later. Met een beetje geluk zou Mollerus dus nog geen jaar lang daadwerkelijk zijn Thoolse schepenambt hoeven uit te oefenen voordat hij weer naar Den Haag kon vertrekken!

Pas toen ook De Savornin zich kandidaat stelde voor het vrijgekomen vacante raadsheerambt, kwamen diens vrienden in beweging en, naar het scheen, met succes. In de magistratuursvergadering van zondag 21 augustus 1740 werd, in aanwezigheid van beide burgemeesters, Joan Jacob van Vrijberghe en Cornelis van Cromstrien, de raadsheren De Savornin, Turcq, Gaudens van Vrijberghe, Vleugels, Plevier, De Beaufort, Van Lichtenbergh

⁵⁷⁷ Tussenpersonen die als financier en betaalmeester optraden voor het Staatse leger.

⁵⁷⁸ GAT, Weeskamer Tholen nr. 28. De hofmeester van de Staten-Generaal verzorgde de representatie en ontvangst van hoge buitenlandse gasten, zoals gezantschappen en dergelijke, die op bezoek kwamen. Joan Jacob zal dat ambt via zijn schoonvader, Nicolaas Noey gekregen hebben en vervulde het waarschijnlijk totdat hij in 1738 secretaris van Tholen werd. Voor zijn Haagse belangen, zie Weeskamer Tholen, nr.28.

en Cornelis van der Beke en de schepenen Gerrit ten Hage, Noey en Mollerus,⁵⁷⁹ besloten om De Savornin voor te dragen voor benoeming. Althans dat is wat er in het resolutieboek staat in een van de weinige zinnen die, ondanks een latere doorhaling, nu nog leesbaar is. Boven die doorhaling staat echter ook: ‘den 2en September is deze resolutie ingetrokken. Mij ter kennis als burgemeester, J.J. van Vrijberghe’. Van de vergadering van 2 september, waarin die intrekking met vier stemmen meerderheid zou zijn goedgekeurd, is verder niets genotuleerd.

Deze coup van de burgemeester van buiten om de zetel in de Hoge Raad alsnog aan zijn kersverse zwager Mollerus toe te spelen, moet zoveel beroering veroorzaakt hebben, dat het meer dan een maand duurde voordat op 9 oktober opnieuw een vergadering kon worden belegd die op de drieëntwintigste Mollerus, zonder genotuleerd commentaar, voordroeg voor het vacante ambt. Pieter Bernard de Beaufort had toen al ruim een maand eerder, op 18 september, verontwaardigd zijn pensionarisambt neergelegd en werd in dezelfde vergadering als zodanig opgevolgd door de andere zwager van de overwinnaar, de eenentwintigjarige Johan Hendrik Noey.

Mollerus, die voor zover valt na te gaan nooit de moeite genomen had om zich metterwoon in Tholen te vestigen,⁵⁸⁰ is ondanks de onrechtmatigheid van zijn benoeming, in professioneel opzicht misschien toch wel de best gekwalificeerde kandidaat geweest. Hij zou 43 jaar later in Den Haag overlijden, na twintig jaar lang gefungeerd te hebben als president van het hoogste rechtscollege van Holland en Zeeland.

9. *De Oostenrijkse Successieoorlog tot de verheffing van prins Willem IV in april 1747*

In 1739 was Engeland (koning George II) al in oorlog geraakt met Spanje over handelsbelangen in Zuid-Amerika en was de Republiek onder druk gezet om, op grond van het tussen beide landen gesloten verdrag daaraan bij te dragen. Nadat in januari 1740 al besloten was tot een eerste ‘augmentatie’ van de Nederlandse krijgsmacht met twaalf oorlogsschepen en 11.000 man infanterie,⁵⁸¹ was na de dood van de Duitse keizer Karel VI al gauw een nieuwe Europese oorlog uitgebroken, met Engeland, Hannover en Oostenrijk aan de ene, en Frankrijk, Spanje, Beieren en Pruisen aan de andere kant. De Republiek was daarin verplicht om Oostenrijk en Engeland militair bij te staan. Ze had natuurlijk ook een groot belang bij het behoud van de Oostenrijkse Nederlanden als bufferzone tegen Franse agressie, maar heeft tot het einde van de oorlog toe geweigerd een of meer van de tegenstanders de oorlog te ver-

579 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 5, fol. 129v. De volgorde in de presentielijst is wat merkwaardig; de ‘losse’ schepenen Ten Hage, Noey en Mollerus, staan vermeld vóór de raadsheren Van Lichtenbergh en Van der Beke (die tevens secretaris was).

580 De Beaufort maakte in zijn memorie melding van een vergadering in Van den Broecks huis, dus waarschijnlijk heeft hij korte tijd met zijn vrouw in een huis naast zijn schoonmoeder, aan het Zuideinde van de Hoogstraat gewoond, dat eigendom was van zijn zwager Joan J. van Vrijberghe.

581 Veel van de militaire en diplomatieke informatie over deze oorlogsperiode is afkomstig uit het boek van O. van Nimwegen, *De Republiek als grote mogendheid*.

klaren. De opeenvolgende raadpensionarissen van Holland hebben bovendien verschillende malen getracht om met Frankrijk (waarmee ze in 1739 net een voordelig handelsverdrag gesloten hadden) een neutraliteitsverklaring voor de Oostenrijkse Nederlanden overeen te komen. Door wisselende invloeden van binnenlandse, oorlogsgezinde partijen in beide kampen, is zo'n afspraak echter nooit tot stand gekomen en dat zou de Republiek duur te staan komen.

In de eerste oorlogsjaren kon worden volstaan met subsidies aan de vooral door een Pruisische aanval op Silezië in het nauw gedreven dochter van de overleden keizer, Maria Theresia, en richtten ook de Franse legers zich vooral op Midden-Europese doelen, maar in 1742 stuurde Engeland, zonder vooroverleg met de Republiek troepen naar het vasteland, die in Oostende en Nieuwpoort gelegerd werden. Door deze stap raakte het Franse oorlogsbeleid meer op de zuidelijke Nederlanden gericht en zag de Republiek zich genoodzaakt de legersterkte opnieuw uit te breiden en bovendien het aantal opperofficieren van het Staatse leger uit te breiden tot in totaal 82. Bij de twaalf die tot generaal werden gepromoveerd (waarvan de helft buitenlander was) ontbrak echter opnieuw de Friese stadhouder Willem IV (hij werd slechts luitenant-generaal) hetgeen door de stadhouderlijke gewesten als een blamage werd beschouwd en grote verontwaardiging veroorzaakte. Onder de nieuwe opperofficieren was ook één Tholenaar, de kolonel-commandant van het cavalerieregiment Nassau-Ouwerkerk, Johan François van Vrijberghe (een kleinzoon van de in 1678 gestorven burgemeester Johan L. van Vrijberghe), die nu brigadier werd.

Toen koning George II in het volgende jaar ernst maakte met zijn deelname aan de oorlog en zich hoogstpersoonlijk aan het hoofd stelde van een Brits-Hannoveraans leger dat Duitsland binnentrok, werd de Republiek om assistentie gevraagd. Daartoe werd toen een 'secours' van 20.000 man gevormd onder generaal graaf Willem Maurits van Nassau Ouwerkerk (een achterkleinzoon van prins Maurits). Johan François van Vrijberghe, de operationele commandant van diens regiment, werd bij dat auxiliaire corps ingedeeld en wendde zich (in eerste instantie tevergeefs) tot zijn geboortestad om een 'douceur' in verband met de nu op hem rustende verplichting om 'de tafel te houden'.⁵⁸² Het hulpcorps kwam overigens te laat om deel te nemen aan de slag bij Dettingen, waar George II in juni een benarde overwinning behaalde op een Frans leger, en kon zich pas later (op 30 augustus) bij de geallieerde hoofdmacht voegen.

In dit stadium was in Tholen van de oorlog nog weinig te merken. In verband met de toenemende spanning kwam in de Raad van State in het begin van 1742 echter opnieuw het herstel van de 'tragel' tussen Sint Philipsland en Tholen aan de orde, met het doel om daarmee de beveiliging van Zeeland te vergroten door de grotere waterdiepte in de Eendracht, die als gevolg daarvan zou ontstaan. Waarschijnlijk heeft de oude Johan Bodel, het Thoolse lid van dat college, met dat initiatief veel te maken gehad. De stad bepleitte het in elk geval met nadruk in de statenvergadering van 23 maart 1742, maar tot uitvoering is het nooit meer gekomen

582 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 5, 13 januari 1743.

In de Thoolse magistraat had zich inmiddels opnieuw een verschuiving afgetekend en waren de in 1724 uitgesloten raadsheren weer tot 'de vriendschap' toegelaten. In het geschil rond de aanstelling van Hendrik Mollerus tot raadsheer in de Hoge Raad, hadden de vier overgebleven leden van die groep blijkbaar geweigerd De Beaufort te steunen, door weg te blijven uit de beslissende vergadering, waarin Joan Jacob van Vrijberghe er bij verrassing in slaagde zijn zin door te drijven en dat zal hen dit voordeel hebben opgeleverd. Van de drie overgeblevenen na de dood van Samuel van Doreslaer, werd Johan Vleugels in 1742 in de burgemeesterstoer opgenomen, Gaudens van Vrijberghe in 1743 en Michiel Carel van Lichtenbergh in 1744. De 'onderliggende' partij moet daarna dus nog bestaan hebben uit de raden Johan Pieter Recxstoot, Willem Hendrik Nolthenius en Willem van den Broeck (die daar overigens in hun hogere buitenambten weinig van gemerkt zullen hebben) en natuurlijk Maurits de Savornin en Pieter Bernard de Beaufort zelf.

Samuel van Doreslaer, die in zijn ontvangersambten op het platteland buiten Tholen grote problemen met wanbetaling had gehad,⁵⁸³ stierf kinderloos. Omdat zijn vrouw, Jacoba Bevers krankzinnig was geworden, moesten door de weeskamer commissarissen benoemd worden om haar erfdeel veilig te stellen.⁵⁸⁴ Zijn mooie huis in de Brugstraat (nu huisnummer 16) werd daarna verkocht aan de nieuwkomer Anthony Cras, een in Batavia geboren jurist, die twee jaar later zou trouwen met de laatste, nog vrije dochter van Nicolaas Noey en daarmee een zwager en navolger zou worden van de vertrokken Mollerus. Diens succes heeft hij echter niet kunnen evenaren: hij werd in 1745 schepen en was toen hij in 1769 overleed, sinds 1756 secretaris van Tholen en penningmeester van de dijkage.

Twee eerdere schepenbenoemingen, hadden in 1742 ook al tot een onenigheid geleid, die uiteindelijk in de statenvergadering moest worden opgelost. In 1741 was de factie De Beaufort er nog in geslaagd om met Gerrit ten Hage, de zoon van de van Tholen afhankelijke belastingontvanger van Noord-Beveland, Jacobus ten Hage, een medestander binnen te halen, maar in het volgende jaar sloeg de bovenliggende partij terug door in zijn plaats Gijsbertus Philippus Noodt tot schepen te benoemen, een in Kaapstad geboren jurist, die al vanaf 1736 poorter van Tholen was. Toen men in hetzelfde jaar probeerde de overleden Van Doreslaer als schepen te vervangen door Johan Pleviers jongere broer Willem, die toen nog als luitenant bij de infanterie diende, kwamen zes leden van de magistraat met een protest dat ook in de vorm van een rekest bij de staten werd ingediend en waarin ze stelden dat de laatste twee benoemingen onwettig waren omdat het bij de eerste een niet op het grondgebied van Unie geborene betrof en het bij de tweede om een militair in actieve dienst ging.⁵⁸⁵ Het bezwaar tegen Noodt kon snel uit de wereld geholpen worden omdat de Kaapkolonie wel degelijk als grondgebied van de Unie werd beschouwd, maar het inmiddels door Plevier aangevraagde ontslag uit het leger werd door belanghebbenden (Recxstoot?) in de staten zo effectief tegengewerkt dat hij pas in 1743 zijn schepenzetel kon innemen. Ten Hage, die ook

583 Notulen Staten van Zeeland, 7 februari 1721 en 23 november 1724. Op 7 februari 1731 had hij de hulp van de magistraat in moeten roepen om te voorkomen dat de Ontvanger-generaal van Zeeland hem failliet verklaarde.

584 GAT, RAZE 5185, transportregister 14 augustus 1742.

585 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 5, 2 september 1742; Notulen Staten van Zeeland, 11 augustus 1742; ZA, Verzameling handschriften, inv.nr. 1181, 28, brief Willem van den Broeck van 17 september 1742.

nog tegen had dat hij zelfs naar het oordeel van zijn 'patroon' De Beaufort 'juyst geen man van groote geboorte is, dogh van een seer goede borgerlyke familie en die, soowel als sijn vader voor een zeer eerelyk man bekend is', moest tot 1749 wachten voor hij weer voor een schepenzetel in aanmerking kwam.

De onderliggende partij, die er in geslaagd was zijn benoeming in 1742 tegen te houden, bestond volgens het resolutieboek toen uit Van Cromstrien (een verre verwant van Ten Hage), Recxstoot, Nolthenius, De Savornin, Van den Broeck en De Beaufort, waaruit blijkt dat eerstgenoemde inmiddels van partij was veranderd.

In 1743 was de jonge Noey als opvolger van Van Doreslaer raadsheer geworden en tevens als baljuw aangesteld. Hij was als schepen opgevolgd door Adriaan Geertse van der Schoor, die in zijn geboorteplaats, Oud-Vossemeer, eerste schepen was geweest, voordat hij als impoestpachter naar Tholen verhuisde.

Als we na al deze mutaties nog eens nagaan in hoeverre de Thoolse magistratuur (die in dat jaar achttien personen telde) nog bestond uit in Tholen geboren en daar ook wonende personen, blijkt dat precies een derde van hen (zes personen) nog geboren Tholenaar was en vijf personen (27 procent) niet eens in Zeeland geboren waren. Van de bekleeders van buitenambten, die noodzakelijkerwijs in hun standplaatsen woonden, bleek alleen Gecommitteerde raad Johan Turcq nog een huis in Tholen aan te houden (hij beschouwde zichzelf blijkbaar nog steeds als politiek leider en reisde veel heen en weer), maar de overige leden van de magistratuur blijken inderdaad allen in Tholen gewoond te hebben, al hebben de nieuwe schepenen Noodt en Willem Plevier daar pas in respectievelijk 1744 en 1746 een eigen huis gekocht.⁵⁸⁶

In 1744 moest de Republiek zich aanvankelijk sterk verzetten tegen Britse plannen om via de Oostenrijkse Nederlanden Frankrijk aan te vallen, maar gelukkig had de besluiteloze geallieerde opperbevelhebber, veldmaarschalk George Wade, strenge instructies om zijn eigen troepen te sparen en na het bekend worden van Franse plannen om de jonge prins Karel Stuart te steunen bij een poging om gewapenderhand de Britse kroon te heroveren, bekoelde de strijd lust van de Engelse koning aanzienlijk. Het Staatse leger, dat inmiddels in totaal zo'n 100.000 man sterk was en onder meer aan de Franse grens stond, toonde zich daarbij onwillig om de kastanjes voor de Engelsen uit het vuur te halen en in mei begon het Franse leger, na een formele oorlogsverklaring aan Oostenrijk, aan een aanval op de Oostenrijkse Nederlanden, die echter al gauw moest worden gestaakt toen Oostenrijkse troepen de Elzas binnenvielen. In een tegenoffensief trok het geallieerde leger daarna, al ruziënd over de taak- en lastenverdeling, bij Lille de Franse grens over om daar echter door materieel gebrek machteloos tot stilstand te komen.

In Tholen was inmiddels zoveel bezorgdheid ontstaan over de veiligheid van de stad, dat Gaudens van Vrijberghe, die net als zijn vader en grootvader vóór hem, commies van de fortificaties was, werd verzocht om de vesting Tholen in staat van verdediging te brengen en de militaire magazijnvoorraden te vergroten. Bovendien werd de burgerwacht opnieuw geactiveerd en werden secretaris Van der Beke en de nieuwe schepenen Noodt en Willem Plevier aangesteld als kapiteins van de burgerwacht.

586 GAT, RAZE 5185, transportregister.

Pas in 1745, nadat zijn grondgebied was geschonden, begon Frankrijk in ernst aan een opmars in de Oostenrijkse Nederlanden. De erfenis van Maria Theresia was toen eigenlijk al grotendeels veiliggesteld en nadat haar echtgenoot, Frans Stefan van Lotharingen-Toscane in oktober ook nog tot keizer van het Heilige Roomse Rijk was gekroond, was van de Oostenrijkse bereidheid om zich in te zetten voor het behoud van de Nederlandse bezittingen niet zoveel meer over. In augustus had de nieuwe opperbevelhebber van de alliantie, de 24 jaar oude hertog van Cumberland, derde zoon van George II en zwager van de nog steeds niet gepromoveerde Willem IV, al evenmin iets bereikt als zijn voorganger en was, na de inname van Doornik, ook heel Vlaanderen onder de voet gelopen. Een geallieerde poging om Doornik te ontzetten had daarbij geleid tot de bloedigste slag van de hele oorlog, bij Fontenoy, die wel zware verliezen, maar niet het gewenste resultaat opleverde. Gent viel op 16 juli en het Franse leger stond daarmee aan de grens van Staats-Vlaanderen.

De prachtliovende Franse koning, die met zijn hofhouding een groot deel van de Franse militaire campagne persoonlijk had bijgewoond, koos vervolgens Gent uit om er op feestelijke wijze zijn nieuwste maîtresse te verheffen tot markiezin de Pompadour.⁵⁸⁷

Toen in september daarna 'Bonnie Prince Charlie' inderdaad in Schotland landde om voor zijn vader de Britse kroon te heroveren, werden tot overmaat van ramp alle Engelse troepen, inclusief hun ineffectieve opperbevelhebber en een Staats hulpcorps zo snel mogelijk naar Engeland overgebracht om aan die dreiging het hoofd te bieden en stond de Staatse legerleiding er vrijwel alleen voor.

In verband met de nu ontstane noodsituatie werd in Tholen op 30 juli een dagelijkse bidstonde bij klokgelui ingesteld.

Om de verbindingen te verbeteren werd bovendien, op initiatief van Bergen op Zoom, aan het eind van het jaar in Tholen een postroute naar Middelburg opgezet. De Thoolse procureur en notaris Anthony Berckmans, een oomzegger van de vroegere schepenen Jacob en Isaak Berckmans, werd daarin de eerste postmeester van Tholen.⁵⁸⁸

In het begin van 1746 werd besloten de garnizoenen in de vestingen in Staats-Vlaanderen sterk uit te breiden nadat Zeeland in Den Haag gedreigd had om alle, door haar betaalde troepen uit de Oostenrijkse Nederlanden terug te trekken.⁵⁸⁹ Het naar Engeland gezonden corps van graaf Willem Maurits van Nassau, met onder andere zijn brigadier Van Vrijberghe, keerde in januari terug en laatstgenoemde kreeg nu alsnog een *douceur*.⁵⁹⁰ Intussen werd door afgezanten van de Republiek, waaronder de latere raadpensionaris Jacob Gilles, opnieuw onderhandeld over een neutraliteitsverdrag voor de Oostenrijkse Nederlanden.⁵⁹¹ De zowel prins- als Britsgezinde partij in het land, waarvan de half-Engelse graaf Willem Bentinck de aanvoerder en de prins van Oranje de patroon was, bleef echter zo'n overeenkomst afwijzen.

587 P. Lenders in *Nieuwe Algemene geschiedenis der Nederlanden*, dl. 9, 95.

588 GAT, SAT, Resolutieboek nr.5, 31 december 1745.

589 Wagenaar, *Historien*, XX, 246.

590 *Norulen Staten van Zeeland*, 13 januari 1746.

591 Wagenaar, XX, 20, 22.

Toen de Franse militaire campagne op gang kwam, bleek overigens al snel dat Frankrijk nog steeds aarzelde om het grondgebied van de Republiek zelf aan te tasten. In plaats daarvan werd namelijk besloten om eerst de rest van de Oostenrijkse Nederlanden in te nemen. Na de val van Brussel en Antwerpen (op 1 juli) werd besloten niet verder naar het Noorden op te rukken, maar eerst de zuidelijke vestingen Bergen, Charleroi en Namen te veroveren. Nadat op deze wijze de hele Barrière was opgerold en de, voornamelijk Staatse garnizoenen gevangen genomen waren, werd het campagne seizoen afgesloten met de even bloedige als overbodige slag bij Rocourt, bij Luik (11 oktober), waarvan overigens werd gezegd dat de sterke Staatse cavalerie (vijftig eskadrons groot) 'zig wakkerlyk kweet'.⁵⁹²

Al vanaf de val van Antwerpen lag nu het land van Bergen op Zoom voor de vijand net zo open als in de vorige oorlog het geval geweest was en daardoor werd in Tholen aan weinig anders meer gedacht dan aan lokale veiligheidszaken. Op 20 maart bijvoorbeeld liet de raadspensionaris vanuit Middelburg weten dat hij nu enkele malen als vervanger van de gedeputeerden van Tholen was opgetreden, maar dat niet langer kon blijven doen. De animo om de stad in de statenvergadering te vertegenwoordigen was bij de Thoolse heren toen blijkbaar zo klein, dat ze schepen Anthony Cras afvaardigden, het lid met de minste anciënniteit. Vanaf april zijn ook in het Thoolse resolutieboek vrijwel geen andere zaken te vinden, dan die betrekking hadden op de militaire situatie en de lokale veiligheid.

In januari 1747 kwam er een brief namens de Franse koning in omloop, waarin onder meer gezegd werd dat hij de Republiek nog steeds goed gezind was, maar dat de aanhoudende Staatse militaire steun aan de geallieerden hem er toe zou kunnen nopen Staatse bodem aan te tasten. Daarbij werd beloofd dat zo beheersd mogelijk zou worden opgetreden⁵⁹³ en ook dat er misschien nog tijd was om de aanval af te wenden. Dat laatste was voor de trage besluitvormingsmachine van de Republiek natuurlijk niet meer het geval, en in april vond de briljante Franse legeraanvoerder, veldmaarschalk Maurits van Saksen, dat er nu genoeg getreuzeld was. Luitenant-generaal Löwenthal kreeg de opdracht om de vestingsteden en forten in Staats-Vlaanderen uit te schakelen.

Het bericht op 17 april dat de Fransen nu 'het land van Cadzand hadden geïnvadeerd' bleek een keerpunt. Het Zeeuwse volk, zich niet bewust van de omzichtige wijze waarop de vijand te werk ging, kwam in beweging met de voor de hand liggende eis dat er weer een prins van Oranje nodig was om het vaderland van de ondergang te redden.⁵⁹⁴ De vrijwel tegelijkertijd in Veere en Middelburg begonnen beweging, leidde al op 26 april tot een benoemingsvoorstel in de statenvergadering, waar op dat moment voor Tholen alleen Johan Turcq, de Gecommitteerde raad, aanwezig was. Net zoals in 1672 bleek alleen Tholen niet voorbereid om onmiddellijk in te stemmen en was er een ijlbode met een expresbrief naar de stad nodig om die goedkeuring te halen. Daar is de magistraatsvergadering, waarin zonder enig voorbehoud met de benoeming werd ingestemd, genotuleerd op de zevenentwintigste, en al in de statenvergadering van de volgende dag kon de instemming van Tholen worden opgetekend. Daarmee leek het alsof Tholen nu, anders dan in 1672, de prins geen aanleiding

⁵⁹² Ibidem, XX, 20, 34.

⁵⁹³ Wagenaar, XX, 58, 59.

⁵⁹⁴ Notulen Staten van Zeeland, 27 april 1747; Van Nimwegen, De Republiek, 299.

had gegeven om zich door een trage reactie beledigd te voelen, ook al omdat het nog tot begin mei zou duren, voordat hij ook in Holland tot stadhouder werd uitgeroepen.

Het leek daarbij wel alsof alle regenten van de nog stadhouderloze gewesten op dit kritieke moment hadden gewacht om zo snel mogelijk door de bocht te gaan en zo latere ongenade te voorkomen. De Hollandse raadpensionaris Gilles, die zojuist was teruggekeerd uit Breda, waar vredesbesprekingen met Frankrijk werden gevoerd, moest voor zijn veiligheid zelfs even zijn toevlucht zoeken in het huis van de oranje- en oorlogsgezinde graaf Bentinck en kreeg daardoor amper de tijd om verslag in de Staten-Generaal te doen voordat hij de inhuldiging van een nieuwe stadhouder van de Unie moest gaan voorbereiden.⁵⁹⁵

Onmiddellijk na de verheffing van de prins door de Staten van Zeeland waren er op Schouwen en in Zierikzee ernstige ongeregelheden ontstaan, waarbij burgers van Zierikzee en andere plaatsen op Schouwen er zelfs in geslaagd waren om een aandeel te krijgen in de stadsregering.⁵⁹⁶ Die beweging was blijkbaar overgeslagen naar Tholen, waar in Sint Annaland de fakkel van een protestbeweging tegen de hun eiland dominerende regeringen van de stemhebbende steden blijkbaar was overgenomen.⁵⁹⁷

Voor een poging tot reconstructie van deze gebeurtenissen, kunnen we het beste beginnen met het verhaal van Wagenaar (1709-1773), die een tijdgenoot en waarheidsgetrouw historicus was: Op 1 mei waren er mensen (volgens Wagenaar 'boeren van Sint Annaland en anderen') de stad 'binnengerukt', die verandering van de regering eisten en beweerden dat de regering het land verraden had, zoals ook in Zierikzee het geval was geweest. Omdat daaraan in Zierikzee blijkbaar iets aan gemankeerd had, kregen ze de gelegenheid om de Thoelse verdedigingsmiddelen te controleren, maar ze moesten daarna toegeven dat er echt kruit in de vaatjes zat en de kanonnen op de wallen echt met scherp geladen waren. Bij een onbesuisd proefschot hadden ze zelfs op een haar na een bode van de hertog van Cumberland geraakt, die zich daarover later beklaagde. Ze waren daarna weer naar huis getrokken, maar hadden een paar dagen later een meer geletterde deputatie gestuurd onder aanvoering van de lokale predikant, Adolph van Loon en de secretaris van Sint Annaland. Nadat de magistraat zich daaruit had teruggetrokken, hadden deze drie dagen lang op rumoerige wijze het stadhuis doorzocht op zoek naar bewijzen van verraad, waarbij alle in het Frans gestelde documenten als bewijsmateriaal werden gezien en bijvoorbeeld het afschrift van de brief van de Franse koning uit januari was begroet met de uitroep: 'Alweer een brief van de Franse koning!' Natuurlijk was inmiddels de hele stad in beroering geraakt, maar de jongste predikant, Karel Thibaut, was er in geslaagd om de 'woeste menigte' te doen bedaren en de Sint Annalanders te bewegen naar huis te gaan. Daarna namen de wethouders, die het stadhuis bij aankomst van de tweede groep hadden verlaten, hun plaatsen weer in en lieten zij een stuk geschut, 'welk een stuk wegs van de stad stond' vernagelen 'op een gerucht dat die van Sint Annaland voorhadden' om het tegen de stad te gebruiken. Wagenaar besloot zijn verhaal met de mededeling dat 'die van Vossemeer' dit laatste uitlegden als een bewijs voor de verraderlijke voor-

595 Wagenaar, XX, 83.

596 Notulen Staten van Zeeland, 29 april 1747.

597 Ibidem 8 mei 1747; GAT, SAT, Resolutieboek nr. 6, vanaf 1 mei 1747; Wagenaar, XX, 75-79.

nemens van de stadsregering en dat ook de drost van Sint Maartensdijk niet meer scheen te weten wat hij ervan moest denken. Later was de predikant van Sint Annaland 'gevankelijk' naar Tholen gebracht, was daar een tijd in hechtenis gehouden en pas vrijgelaten nadat hij bewezen had dat men hem tot 'die bezending' gedwongen had.

Uit de beschikbare Zeeuwse archiefbronnen kan het volgende relaas worden gedestilleerd:

De Franse inval in Staats-Vlaanderen is vermeld in de statennotulen van 17 april, en op 26 april werd daar de benoeming van de stadhouder voorgesteld, waarbij alleen Tholen niet onmiddellijk kon instemmen (Zierikzee dus wel).

Op de 29e was er een deputatie in de statenvergadering, bestaande uit drie commissarissen van 'den burgerstaat op Schouwen' en de 'provisionele regering van Zierikzee', die een verklaring van tien punten overlegde. Uit deze gegevens, plus het feit dat één van die tien punten handelde over de vrijwaring van de deelnemers aan die voorlopige regering na hun aftreden tegen vervolging, kunnen we afleiden dat de onregelmatigheden op Schouwen op 26 april de Zierikzeese stadsregering nog niet hadden lamgelegd en dat deze op de negentwintigste alweer over hun hoogtepunt heen waren.

Op 1 mei liet eerste burgemeester Joan Jacob van Vrijberghe in het Thoelse resolutieboek notuleren dat de (tweede) groep uit Sint Annaland, bestaande uit vrijwel de gehele magistratuur, onder leiding van de lokale predikant en de secretaris van die plaats,⁵⁹⁸ was aangekomen en haar eisen had geformuleerd. Die gingen niet meer over de verheffing van de prins (die moet op dat moment dus al hebben plaatsgevonden), maar behelsden de terugtrekking van de kennelijk buiten Tholen (de plaatsnaam ontbreekt, vermoedelijk Oud-Vossemeer) ingekwartierde militairen en de vervanging van de stadsregering (of tenminste een deel daarvan) door inwoners van andere plaatsen op Tholen. De magistraat besloot daarop burgemeester Van Vrijberghe de vrije hand te geven om alle nodige maatregelen te nemen. De militaire gouverneur van Bergen op Zoom, luitenant-generaal prins Wilhelm Ludwig van Hessen-Philipsthal, was daarna verzocht om twee compagnieën ruiters te sturen om orde op zaken te stellen en de twee compagnieën infanterie die in Oud-Vossemeer lagen, hadden bevel gekregen naar de stad te komen en daar 'het geschut te vernagelen'.

Volgens de notulen van de dag erna was toen al een eskadron van vijftig ruiters aangekomen en werd besloten de gouverneur van Bergen op Zoom voor zijn assistentie te bedanken. Op dezelfde dag werd genotuleerd dat de aangekomen deputatie uit Sint Annaland zijn eisen had voorgelegd, waarop de magistraat met verontwaardiging had gereageerd en bedreigd met 'violente actie' als de 'tumultuair beweging' niet onmiddellijk zou worden beëindigd. Nog dezelfde 'namiddag' was daarna de baljuw met een deel van de aangekomen cavalerie naar Sint Annaland gedirigeerd om de ergste belhamels te arresteren en ook ds. Van Loon te verzoeken om mee te komen naar het Thoelse stadhuis. Op de derde mei werd genotuleerd dat deze bij aankomst was ondergebracht in de herberg van Quirijn Schoutens en op het stadhuis was ondervraagd. De magistraat had daarbij redenen gevonden om hem te arresteren en het Hof van Holland in te schakelen.

598 Hij heette Engel Pover.

Bij vergelijking van de twee hierboven vermelde versies van de gebeurtenissen, blijkt een aantal zaken niet te kloppen. In het resolutieboek van Tholen wordt geen enkele melding gemaakt van de inval van eerste groep Sint Annalanders, behoudens de, in de context van de stadsnotulen onbegrijpelijke, opmerking over het ‘vernagelen van het geschut’ op 1 mei. De tekst in het resolutieboek moet dus grotendeels een achteraf gefabriceerde en onnauwkeurige samenvatting zijn van wat er werkelijk gebeurd was.

Als we aannemen dat de oproerige beweging op Schouwen niet veel eerder dan, zeg 23 april kan zijn overgeslagen naar Sint Annaland (zie de statennotulen hiervoor) en de Thoolse secretaris achteraf niet geknoeid heeft met de notulering (en waarom zou hij), is er maar één datering mogelijk voor de door Wagenaar genoemde periode van tenminste drie dagen, gedurende welke de Thoolse regenten zich zouden hebben teruggetrokken uit het stadhuis en dat voor onderzoek aan de groep van ds. Van Loon zouden hebben overgegeven. Volgens het resolutieboek van Tholen is er in de periode vanaf 21 april 1747 door de magistraat in het stadhuis vergaderd op 23, 27, 28, 29, 30 april. De enige driedaagse periode, waarin volgens het resolutieboek niet is vergaderd, was die tussen zondag 23 en donderdag 27 april, maar die komt niet in aanmerking omdat de beslissing om de prins tot stadhouder te benoemen op maandag 24 april nog niet genomen was en dat die anders op die datum zeker deel zou hebben uitgemaakt van het eisenpakket van de invallers. Ook lijkt geen sprake geweest te zijn van een aangifte bij het Hof van Holland tegen de opgehaalde ds. Van Loon.

Volgens de notulen van zijn classis was deze na zijn politieke escapade ondergedoken en duurde het tot april 1749 voor hij in de vergadering over zijn afwezigheid kon worden ondervraagd. Daarbij bleek dat hij de legerdienst, waarvoor de classis hem in 1747 had vrijgemaakt, niet had vervuld maar het daarvoor vooruitbetaalde honorarium wel in zijn zak had gestoken.⁵⁹⁹ De classis volstond desondanks met de inhouding van dat geld en nam verder geen maatregelen.

Na het overlijden van ds. Thibaut in 1760 was hij blijkbaar in Sint Annaland nog steeds gewoon in functie, want de Thoolse stadsregering moest toen in actie komen om te verhinderen dat hij als waarnemend predikant in de Thoolse kerk zou komen preken.⁶⁰⁰

Van het verhaal van Wagenaar blijkt dus niet veel te kloppen. Uit het bovenstaande valt niet alleen op te maken dat van een drie dagen durende, ongecontroleerde bezetting van het Thoolse stadhuis door ds. Van Loon en zijn Sint Annalanders geen sprake kan zijn geweest, ook de staat van verwarring waarin de drost van Sint Maartensdijk verkeerd zou hebben is ongeloofwaardig, want dat was Jacob Vleugels, die was in deze periode ook als regerend burgemeester van Tholen op zijn post en van alles op de hoogte.

De inschakeling van ds. Thibaut om zijn collega van Sint Annaland te bewegen om na drie dagen weer naar huis te gaan en daarmee een eind te maken aan de ongeregelheden binnen de stad, lijkt plausibel; hij kende Van Loon natuurlijk van een aantal classisvergaderingen.

⁵⁹⁹ ZA, Classis Tholen en Bergen op Zoom, inv.nr. 7, 3 oktober 1747, 2 april en 2 juli 1748, 2 april en 1 juli 1749.

⁶⁰⁰ GAT, SAT, Resolutieboek nr. 7, 14 maart en 2 april 1760.

In een brief aan de staten van 7 mei⁶⁰¹ meldde de stadsregering dat de rust 'tot nog toe' niet was hersteld en dat men vreesde dat bij terugtrekking van de uit Bergen op Zoom gezonden ruitery 'de gemoederen weer aan het gisten zouden geraken, temeer daar gedwongen zijn tot dempinge van die tumultuaire beweging enige der voornaamste belhamels te doen ophalen en in apprehentie te houden'.

De staten stemde ermee in om de ruitery voorlopig in de stad te laten, maar van na 2 mei opgepakte 'belhamels' zijn geen sporen te vinden. Om te voorkomen dat de aanwezige militaire steun weer zou worden teruggetrokken, zal dit bericht over plaatselijke onregelmatigheden wat zwaar aangezet geweest zijn, maar was van een voorgenomen nieuwe arrestatie-ronde toen in werkelijkheid al geen sprake meer.

In werkelijkheid weten we dus eigenlijk ook niet veel van de omvang van en de lokale deelname aan opstootjes in de stad zelf. Dat die er geweest zijn is echter zeer aannemelijk; het zou ongewoon geweest zijn als het eigenlijke en voor ons anonieme volk van Tholen, na een zo lange periode van bestuur door een in toenemende mate gesloten en van elders afkomstige elite, niet de gelegenheid zou hebben aangegrepen om zich een keer luidkeels te laten horen. Er is echter niets dat erop wijst dat het volk van Tholen rechtstreeks betrokken geweest is bij de volksbeweging die de prins aan de macht bracht, en/of aandrang op een zekere vorm van democratisering. Misschien kunnen we dat in positieve zin uitleggen als een aanwijzing dat er in deze tijd ter plaatse niet echt sprake was van barre armoede of groot sociaal onrecht dat de lokale overheid rechtstreeks kon worden verweten.

De regenten van Tholen hadden hiermee de eerste storm van de regimewisseling dan wel overleefd, maar moeten zich er pijnlijk van bewust geweest zijn dat hun posities nog lang niet waren veiliggesteld. Van de nieuwe stadhouder zullen ze niet veel hebben geweten, maar dat zij zich na de dood van diens voorganger met hun onderlinge afspraken op stedelijk en gewestelijk niveau hadden verzekerd van comfortabele carrièremogelijkheden, was hem natuurlijk niet onbekend. Willem IV was bovendien als weinig anderen op de hoogte van de manier waarop zijn voorganger, de koning-stadhouder, de regentenwereld van zijn tijd gedomineerd had.

Bovendien had de stad bij de prins toch al niet zo'n geweldig figuur geslagen omdat de Thoolse leden van de Zeeuwse delegatie die hem met zijn benoeming zouden gaan feliciteren, Vleugels en Van Lichtenbergh, letterlijk 'de boot gemist hadden' en het door de lokale problemen tot 2 mei geduurd had voordat besloten werd om dan maar een schriftelijke gelukwens te sturen.⁶⁰²

Na de verheffing van Willem III in 1672 hadden de Zeeuwse steden nieuwe regeringsreglementen gekregen, waarvan dat van Tholen het laatste (mei 1675) en tevens het ongunstigste was geweest. Na de dood van de koning-stadhouder in 1702 had alleen Tholen een geheel nieuw regeringsreglement gekregen, de andere steden waren simpelweg teruggevallen op de reglementen die bij het begin van het eerste stadhouderloze tijdperk, in 1650/51,

601 Notulen Staten van Zeeland, 8 mei 1747; ZA, Archief Staten van Zeeland, inv.nr. 1067.1, ingekomen stuk nr. 168.

602 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 6, 29 april en 2 mei 1747; ZA, Archief Staten van Zeeland, inv.nr. 1067.1, ingekomen stuk nr. 149. Het Statenjacht met de Zeeuwse deputatie had op 1 mei in het Zijpe voorbij Sint Annaland tevergeefs op hen gewacht.

waren ingevoerd (Na de opheffing van het markiezaat in 1732 hadden overigens ook Vlissingen en Veere, nieuwe reglementen gekregen).

Niet alleen had het Thoolse reglement uit 1675 een slotclausule bevat, waarin de stadhouder zichzelf het recht toekende om, als hij dat nodig oordeelde, af te wijken van zo ongeveer alles wat er in stond, maar ook was het aantal raadsheren toen vastgesteld op vier. Toen dus in mei 1747 de andere steden Tholen verzochten, het reglement van 1702 (met de ampliatio van 1724) 'uit de stadsnotulen te lichten' en met voorstellen kwamen om ook het markiezaat aan de prins te 'restitueren', moest Tholen wel voorbehoud maken en een poging ondernemen om de nekken van elf van zijn vijftien zittende raadsheren te redden.⁶⁰³ Het Thoolse verzet baatte niet veel, maar bereikte wel dat de vermindering van het aantal raadsleden tot vier slechts geleidelijk, door 'uitsterving' van de zittende heren tot stand zou komen.⁶⁰⁴

603 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 6, 13 en 22 mei 1747; Notulen Staten van Zeeland, 13 en 18 mei 1747.

604 GAT, SAT, inv.nr. 746, 23 april 1748, Resolutieboek nr. 6, 8 april 1748.

H. HET LAATSTE STADHOUDERLIJKE TIJDPERK 1747-1795

1. *Beleg en inname van Bergen op Zoom*

De verovering van Staats-Vlaanderen verliep zeer snel. De sterkte van de garnizoenen in de meeste versterkte steden en forten was nog geen vijftig procent van de organiek benodigde en de Franse inzet was energiek en professioneel. Op 17 april was de stad Sluis ingesloten en al op de achtentwintigste, na drie sommaties overgegeven. Alle andere versterkingen, behalve Axel en Hulst, vielen daarna de Fransen zonder veel inspanning in handen. Axel werd simpelweg overgeslagen en kon op 17 mei zonder aangevallen te zijn, worden ontruimd, maar in Hulst, waar het garnizoen met ruim 4500 man, wel op de vereiste sterkte was, kreeg het Staatse leger alsnog de gelegenheid zich te blameren. De stad werd verdedigd door de commandant van alle in Staats-Vlaanderen gelegeerde troepen, de luitenant-generaal Pieter de La Rocque, die op de Zeeuwse repartitie stond en werd bijgestaan door de Britse generaal-majoor Fuller.⁶⁰⁵

De slechte samenwerking tussen deze beide heren is illustratief voor die tussen de bondgenoten gedurende hele oorlog. Fuller was rond 26 april met zijn troepenmacht van ongeveer 2.200 man rechtstreeks vanuit Engeland in Vlissingen ontscheept. Volgens zijn daarop hem wachtende orders moest hij rechtstreeks doorvaren naar Willemstad, maar na interventie van de Staten van Zeeland⁶⁰⁶ werd hem opgedragen het garnizoen van Hulst te gaan versterken. Hij treuzelde daarmee echter zolang dat Gecommitteerde raad Turcq hem er op 2 mei aan moest gaan herinneren dat zijn aanwezigheid in het inmiddels aangevallen Hulst dringend nodig was.⁶⁰⁷

Op 10 mei meldde De La Rocque aan de staten dat het oostelijk van Hulst gelegen fort Zandberg gevallen was en hij vroeg toen al om schepen voor de afvoer van zijn troepen. In werkelijkheid was Zandberg door muitende Staatse soldaten overgegeven en ontruimd, waarna de linie daarachter in paniek naar de stad was gevlucht. De La Rocque had nog geprobeerd om een tegenaanval in te zetten, maar Fuller had geweigerd daaraan mee te werken. Hij had daarna het grootste deel van het garnizoen naar het niet-bedreigde Axel gedirigeerd en gaf de stad op de elfde mei over, nog voordat de aanvallers de loopgraven geopend hadden.⁶⁰⁸ Hij werd later door de krijgsraad ter dood veroordeeld, maar kreeg gratie van de nieuwe stadhouder. Ook Fuller werd uit zijn functie ontslagen.

605 Van Nimwegen, *De Republiek*, 299-303.

606 Inseties in Notulen Staten van Zeeland van 1747, brief van 25 april aan de hertog van Cumberland. In die brief werd zijn naam als Fowler gespeld.

607 Notulen Staten van Zeeland, 26 april en 2 mei 1747.

608 Van Nimwegen, *De Republiek*, 303. Het graven van de naderingsloopgraven voor de mineurs betekende het feitelijke begin van een belegeringsaanval.

Na de inname van Staats-Vlaanderen pauzeerde de Franse oorlogsmachine opnieuw, maar toen, mede door toedoen van de nieuwe stadhouder (die waarschijnlijk zijn voorganger wilde evenaren en persoonlijk het land redden), de onderbroken vredesbesprekingen niet werden hervat, kwam deze opnieuw in beweging, ditmaal in de richting van Bergen op Zoom. Deze keuze is mogelijk beïnvloed door de slag bij Lafeld, vlakbij Maastricht op 2 juli, waar Cumberland weliswaar opnieuw werd verslagen, maar toch een ongehinderde opmars naar Maastricht, de andere grote vesting in het zuiden van de Republiek, had geblokkeerd.

Inmiddels was Willem IV dan wel geïnstalleerd als kapitein- en admiraal-generaal van de Staatse strijdkrachten, maar hij was er bij zijn schoonvader niet in geslaagd om ook tot opperbevelhebber van de geallieerden legers te worden benoemd; dat was en bleef zijn zwager, de veel jongere hertog van Cumberland, die hem daarbij overigens ook van harte zou blijven tegenwerken. Terwijl deze zich met zijn troepen (waaronder een Staats hulpcorps onder de prins van Waldeck) in de buurt van Maastricht opstelde om die vesting te beschermen, werd het aan Willem IV overgelaten om de verdediging van Bergen op Zoom te organiseren. Om rivaliteit tussen twee hoogadellijke Duitse generaals, de gouverneur van Bergen op Zoom Van Hessen-Philipsthal en Van Saksen-Hildburghausen (een Beierse hertog met een hogere generaalsrang) te voorkomen, benoemde deze de alleroudste Staatse generaal (zowel in leeftijd als anciënniteit), baron van Cromström tot opperbevelhebber in de bedreigde sector en dat was voor deze zeer bekwame, maar zesentachtig jaar oude en stokdove Zweed (die zelf tegenstribbelde) waarschijnlijk net iets teveel van het goede. Toen het beleg van de stad op 12 juli 1747 inderdaad begon, had Van Saksen-Hildburghausen met zijn corps de buitenlinie van Bergen op Zoom naar Steenberg bezet, Van Hessen-Philipsthal de verdediging van de vesting zelf op zich genomen en opperbevelhebber Cromström zijn hoofdkwartier gevestigd in het Markiezenhof. De totale bezetting van stad en linie bestond uit niet minder dan 17.000 man, waar tegenover generaal Van Löwenthal ongeveer 20.000 belegeraars kon stellen. De prins en zijn generaals zagen het beleg met vertrouwen tegemoet.

Zodra in Zeeland duidelijk was geworden dat Bergen op Zoom, de toegangsdeur naar Zeeland, het volgende aanvalsdoel was geworden, was daar echter eerder sprake van ontzetting dan van optimisme. Voor Tholen, dat nu dreigde zijn laatste beschutting te verliezen, laten we vanaf dit punt het resolutieboek voor zichzelf spreken. Al op 12 juli werd besloten de pont van Botshoofd naar de stad te halen en een ijzeren kistje te laten maken, waarin de stadscharters bij een ontruiming zouden kunnen worden meegenomen naar elders. Om de onwillige Thoolse schippers te bewegen voor de militaire autoriteiten goederen en personen te vervoeren, moest de stadsregering hen dreigen met verbanning.

Vanaf het midden van juli kwamen er vanuit Bergen op Zoom verzoeken om verblijfsruimte binnen de stad Tholen. Als eerste werd het leegstaande huis van de afwezige zilversmid Van Manen in de Dalemstraat beschikbaar gesteld als opslagplaats voor het corps Van Saksen-Hildburghausen. Het oude huis van brigadegeneraal Johan François van Vrijberghe aan het Zuideinde van de Hoogstraat, bleek op 18 juli, toen er ruimte gezocht werd voor een noodhospitaal, vol te liggen met de persoonlijke bagage van de Beierse hertog. Voor dat hospitaal, dat bestemd was voor zieken uit een Schots regiment, werd daarna uitgeweken naar een groot huis, bestaande uit de zuidelijke helft van de tot woningen verbouwde vroe-

gere gasthuiskapel in de Kerkstraat, dat eigendom was van de blijkbaar ook al afwezige Maria Blauwbeen, de ex-vrouw van Gaudens van Vrijberghe. Toen de vrouw van de gouverneur van Bergen op Zoom de stadsregering verzocht om een huis 'voor haar en haar familie' werd zelfs geloot tussen de huizen van drie 'ledig gelaten' huizen van de raden Blankert, De Savornin en De Beaufort. Het huis van laatstgenoemde, aan de zuidzijde van de Korenmarkt, naast de Stoofstraat, werd aangewezen en door de stad in gereedheid gebracht.

Naarmate het beleg van Bergen op Zoom langer duurde en de gevechten daar heviger werden, moest ook steeds meer ruimte gevonden worden voor zieken en gewonden. Nadat in augustus ook het huis van Quirijn Schoutens, achter de kerk, voor dit doel was gevorderd, moesten uiteindelijk ook de beide meestoven van Tholen als hospitalen worden ingericht en werd het inmiddels weer vrijgekomen huis van brigadier Van Vrijberghe in gebruik genomen als logies voor gewonde, uit Bergen op Zoom afkomstige officieren.

Op 20 juli 1747 kwam er bericht dat de hevige beschieting van Bergen op Zoom was begonnen, wat door de Thoolse magistraat werd uitgelegd als het begin van een aanval op Zeeland. De leden van de eerste, in mei door de prins benoemde stadsregering beraadden zich die dag op wat hen te doen stond als na een eventuele val van Bergen op Zoom, de stad Tholen door de Fransen zou worden aangevallen.

Zoals onder de omstandigheden te verwachten was, bevatte die regering geen enkele verrassing en was er bij de vier 'losse' schepenen (d.w.z. die niet tevens raadsheer waren) geen enkele nieuwkomer. Niet alle leden van de stadsregering waren overigens op hun post gebleven om aan dat overleg deel te nemen. De presentielijst van 20 juli vermeldt slechts tien van de negentien namen. Dat waren respectievelijk Jacob Vleugels, die nu burgemeester van buiten was, zijn voorganger Joan Jacob van Vrijberghe, raad, schepen en thesaurier Van Lichtenbergh, de raden Van Cromstrien en Johan Plevier, baljuw Noey, de schepenen Noodt en Willem Plevier en secretaris Van der Beke. De enige afwezige met een geldig excuus zal de burgemeester van binnen Gaudens van Vrijberghe geweest zijn, die het als civiel beheerder van alle defensiezaken in deze tijd natuurlijk razend druk gehad moet hebben met de fortificaties, vivres, ammunitie en andere militaire voorraden in Tholen. Behalve de raadsheren in de buitenambten, die nu natuurlijk elders op hun post waren, ontbraken (zoals we hierboven al zagen) de raden Blankert, De Savornin en De Beaufort, waarvan de laatste twee in mei tot schepen benoemd waren. Blankert was op 5 mei voor het laatst in de vergadering en zou daar tot het eind van het jaar niet meer gesignaleerd worden. De Savornin was met zijn hoogzwangere vrouw en kinderen al in april uit veiligheidsoverwegingen naar Den Haag vertrokken. Bij zijn vertrek was het gezin uitgescholden door het volk en bleven zijn huis en het jacht, waarmee het gezin vertrok, 'ternauwernood van plundering bevrijd'. Hijzelf keerde in augustus terug naar Tholen en weigerde daarna tot tweemaal toe de schepenzetel waarin hij in zijn afwezigheid benoemd was. Ook De Beaufort, die al in 1746 weer schepen geworden was (en in 1747 werd herbenoemd), was al sinds april niet meer in Tholen en zat met vrouw en kinderen waarschijnlijk in Middelburg bij zijn schoonfamilie. Daar verschijnt zijn naam tenminste op 21 september in de presentielijst van de statenvergadering, waar hij (een beetje als mosterd na de maaltijd) zijn aartsvijand, Gecommitteerde raad Johan Turcq (die er al vanaf maart alleen voor gestaan had) ging bijstaan als gedeputeerde.

In de magistratsvergadering van 20 juli kwamen de aanwezigen tot de slotsom dat de verdedigingsmogelijkheden van de stad onvoldoende waren om een aanval te kunnen doorstaan, vooral omdat de gevraagde inundatie van delen van de linie naar Steenberg en nog steeds niet was uitgevoerd. Daarom werd het zinloos geacht om het tot een bombardement te laten komen en concludeerde men dat de stad, voordat het zover was, op zo goed mogelijke condities zou moeten worden overgegeven. Besloten werd om de prins en de Staten van Zeeland over dit standpunt te informeren en al gauw was er antwoord van de staten, waarin op heroverweging werd aangedrongen. De stadsregering negeerde dit bericht en pas nadat op 30 augustus een persoonlijke toezegging van de prins was ontvangen dat de gevraagde inundatie nu met spoed zou worden uitgevoerd, bleek de magistraat bereid zijn positie te herzien en een eventueel beleg van Tholen wat strijdlustiger onder ogen te zien.

Inmiddels was het beleg van Bergen op Zoom op de gebruikelijke wijze en met grote inzet van beide zijden voortgezet en daarbij hadden de artilleriebeschietingen zich niet beperkt tot de fortificaties, maar ook in de binnenstad ernstige schade aangericht. Eind juli was ook een begin gemaakt met de ondermijning van de zuidoostelijke bolwerken van de stad, de bastions Coehoorn en Pucelle, met daar tussenin het ravelijn Dedem, dat in de nu nog droge gracht lag en van waaruit dekkingsvuur kon worden gegeven bij een stormaanval op de bastions.

Generaal Van Cromström was ondanks zijn hoge leeftijd zeer actief en stelde alles in het werk om tot een tegenaanval op de Franse belegeraars te komen, waarvoor onder meer ook Cumberland, vanuit zijn positie bij Maastricht, een corps van ongeveer tienduizend man had gestuurd. Ondanks al zijn inspanningen slaagde hij er echter niet in om tot een effectieve ontzettingaanval te komen. Gehinderd door enkele niet-gemotiveerde, buitenlandse cavaleriegeneraals die hun troepen wilden sparen, en de bemoeienissen van een overijverige en eigenwijze gedeputeerde-te-velde van de Staten-Generaal, bleef de tegenactie beperkt tot een onbeslist cavaleriegevecht bij Wouw. Toen in augustus opnieuw bleek dat de geallieerde opperbevelhebber niet bereid was om persoonlijk in te grijpen en met zijn hoofdmacht te hulp te komen, was het lot van de vesting eigenlijk bezegeld. Op zestien september besloot de Franse bevelhebber van Löwenthal tot een enigszins premature en daardoor verrassende stormaanval die slaagde, voornamelijk omdat, door een misverstand, vanuit het ravelijn Dedem op een kritiek moment onvoldoende dekkingsvuur kon worden afgegeven. Door een open gebleven poortje liep daarna een niet meer te stuiten stroom Franse soldaten de stad binnen, waarna Van Cromström al gauw moest besluiten om, ter beveiliging van Zeeland, zijn troepen in de linie in veiligheid te brengen en de stad te ontruimen. Luitenant-generaal Lely, die met zijn troepen op de Markt nog getracht had het tij te keren, kreeg daarbij opdracht met het restant van zijn commando (zes bataljons) naar Tholen te trekken en daar, op de westelijke oever van de Eendracht, een nieuwe verdedigingslinie in te richten. Ook slaagde men er nog in om enkele, met levensmiddelen geladen schepen naar Tholen te dirigeren die daar op de zeventiende aankwamen.⁶⁰⁹

609 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 6, 17 september 1747.

Na een korte, angstige periode van afwachten, werd al gauw duidelijk dat de Fransen de inname van Bergen op Zoom als het einde van het campagneseizoen beschouwden en een verdere opmars niet werd overwogen. Een Franse tamboer-majoor bracht in Tholen een bericht van de Franse commies van oorlog met een verzoek om overleg en een eventuele levering van bouwmaterialen, waarop afwijzend werd geantwoord.

Een paar dagen later kwam er zelfs een brief van de Franse opperbevelhebber, Maurits van Saksen vanuit Tongeren met de uitnodiging (met bijbehorend paspoort) om een gedeputeerde van de stad naar Sluis te sturen om met hem te komen overleggen over middelen om nu toch een einde te maken aan wat hij 'de kwaal van de oorlog' noemde. Ook daarop werd niet ingegaan en slechts de prins geïnformeerd.

Op 23 september overleed kort na zijn terugkomst raadsheer De Savornin na een korte ziekte en de dag erna waren er van de vijftien in de stad woonachtige magistratsleden nog maar vijf in de vergadering, die overleg voerden over de voor zijn opvolging te volgen procedure. Een drietal van hen, Noodt, Johan Plevier en Van der Beke meenden daarbij dat de 'oude' regels van vóór de benoeming van de stadhouder nog konden worden gevolgd.

De stad was nu zo vol militairen, dat een detachement 'Waldeckers' langs de dijk, buiten de stad moest worden gelegerd en pas in de stad zou kunnen worden ondergebracht als er door 'roulatie' ruimte zou zijn gekomen. In januari 1748 werd een troepeneenheid, die werd aangeduid als 'het debris van het regiment van generaal De Brauw' ondergebracht in de stadschool en het lokaal van de burgerwacht.

Op 21 januari kwam burgemeester Vleugels tot de conclusie dat met een zo klein aantal leden van de magistraat 'wet en justitie' niet behoorlijk meer konden functioneren en werden de 'absente heren' aangeschreven. Vier van hen antwoordden vrijwel omgaand en van lieverlede keerde de een na de ander naar Tholen terug. Alleen Blankert bleef nog heel lang afwezig en Joan Jacob van Vrijberghe heeft, voor zover na te gaan, na 29 augustus 1747 nooit meer een Thoolse raadsvergadering bijgewoond. Hij was in 1748 door de prins opnieuw benoemd tot schepen, maar had geweigerd dat ambt op zich te nemen omdat hij het te druk had met zijn particuliere zaken. Zoiets kon hij zich onder het nieuwe regime blijkbaar niet meer veroorloven, want toen in mei 1749, ingevolge de 'intentie' van de prins, magistratsleden die twee van de stad afhankende ambten bekleedden er één moesten afstaan aan een ander, verloor hij zijn ontvangersambt van de dubbele honderdste penning in stad en jurisdictie omdat hij het niet persoonlijk en ter plaatse wilde komen uitvoeren.⁶¹⁰

Afbeelding van het wapenbord van Johan Plevier in 1798 op last van de Fransen uit de kerk verwijderd. In 1772 door C. Bestebroer nagetekend. Bron: Gemeentearchief Tholen

⁶¹⁰ Ibidem, 31 juli 1748 en 13 mei 1749.

Nadat de prins aanvankelijk nog grote plannen had ontwikkeld om de oorlog te kunnen voortzetten, sloeg zijn stemming korte tijd later om en werkte hij mee aan de vredesbesprekingen die in oktober 1748 leidden tot de vrede van Aken.

2. *Onder stadhouderlijk bewind: de periode tot de benoeming van prins Willem V in 1766*

Zoals al vermeld, moeten de Thoolse magistraatsbenoemingen van 1747 de eerste geweest zijn die door de nieuwe stadhouder zijn gedaan. De door de stad aan hem voorgedragen dubbeltallen zijn in het resolutieboek opgenomen voor de jaren 1748, 1749 en 1750. Die voor 1747 ontbreken en in de voordracht voor 1751, het jaar waarin de prins overleed, zijn alleen de kandidaat-burgemeesters vermeld. Uit de door de prins vanuit de voorgestelde dubbeltallen gemaakte keuzes valt niet veel op te maken. De viermaal op de voordracht voor burgemeester geplaatste secretaris Cornelis van der Beke werd niet benoemd, waaruit we zouden kunnen afleiden dat de combinatie van functies, die dat zou hebben veroorzaakt, uit de weg werd gegaan. Van der Beke, die ook al enkele jaren het vacante ambt van pensionaris waarnam, bleef secretaris tot in 1755. In augustus 1749 werd hij echter wel afgelost als waarnemend pensionaris: door de in Leerdam geboren domineeszoon mr. Anthony Johannes de Vlieger, die echter al in januari 1751 weer naar Den Bosch vertrok om daar zijn carrière voort te zetten. Bij de namen van de in die drie jaren voorgedragen kandidaat-schepenen waren er niet minder dan veertien van personen die nog niet eerder lid van de stadsregering waren geweest.

Behalve de waarschijnlijk, min of meer uit gewoonte als reservekandidaten op de lijst geplaatste schepenen van Schakerloo en leden van de Commissie voor kleine zaken, waren daarbij ook enkele echte nieuwkomers, die ook benoemd werden. Dat waren respectievelijk:

- De in Dreischor geboren arts Pieter Bruijnvisch, die uit een Zeeuws predikantengeslacht stamde en in Tholen al tien jaar stadsdokter was. Hij werd in 1748 voor het eerst schepen en zou het later nog tot burgemeester brengen.
- Mr. Abraham Aegidius Rubbens was hoogstwaarschijnlijk de zoon van een medicus in Bergen op Zoom die Aegidius Rubbens heette. Ook hij woonde al geruime tijd in Tholen toen hij in 1758 voor het eerst schepen werd. In 1751 volgde hij de vertrokken pensionaris De Vlieger op.
- Johan Pieter Gibbons was ook een jurist, maar uit een wat voornamere familie. Hij was de zoon van een Schotse officier en heer van de halve ambachtsheerlijkheid Westkerke. Hij moet een verwant van baljuw Johan Hendrik Noey geweest zijn, want hij stamde, net als deze, via zijn moeder uit de oude, oorspronkelijk Vlaamse officiersfamilie Cabeljau, waarvan leden al vanaf het begin van de Opstand in het Staatse leger hadden gediend en die ook al eens een drost van Sint Maartensdijk had geleverd.⁶¹¹ Hij woonde niet in de stad Tholen en kwam pas drie maanden na zijn benoeming tot schepen, in augustus 1749

611 Gibbons grootvader, Johan Cabeljau, was van 1668 tot 1671 drost en rentmeester van Sint-Maartensdijk geweest.

na een oproep tevoorschijn om zich te laten beëdigen. Hij werd daarna niet meer herbenoemd. Na zijn overlijden, rond 1765, kwam Westkerke, voor zover na te gaan door erfplating en via diens vrouw, in handen van raadsheer Mollerus van de Hoge Raad, waardoor die zich alsnog (wat laat) kon gaan tooien met een echte Zeeuwse achternaam. Dat er een connectie met de familie Noey bestond, blijkt ook uit het feit dat Anthony Cras (die, zoals we al zagen, ook met een meisje Noey getrouwd was) één van zijn negen zonen liet dopen als Jan Pieter Gibbons Cras.

Als er in 1747 nog op een of andere manier sprake is geweest van een soort contract van correspondentie (en er is niets dat daarop wijst), die waren nu weer verboden en er zijn ook geen aanwijzingen dat in deze periode onderlinge afspraken hebben bestaan om bepaalde personen uit te sluiten van de te verdelen ambten. Dat het aantal raadsplaatsen nu tot vier zou moeten teruglopen werd natuurlijk als een gemis en als een pijnlijk gezichtsverlies gevoeld, maar diverse pogingen om de prins (en later zijn opvolger) ertoe te bewegen van die inkrimping af te zien, zijn altijd tevergeefs gebleven.

Willem IV was een goedwillend en beminnelijk mens, maar kon niet voldoen aan de bij zijn aantreden (te) hooggespannen verwachtingen. In militair opzicht had hij zich al snel onzeker en weinig effectief getoond en in zijn politieke handelen bleek hij niet in staat om de noodzaak van hervormingen en aanpassing aan gewijzigde omstandigheden in te zien en daarnaar te handelen. In de zaak van de Thoolse raadsheerambten gold voor hem blijkbaar uitsluitend de onaantastbaarheid van de door zijn voorganger getroffen regeling. Dat Veere, dat in 1750 ongeveer evenveel inwoners telde als Tholen,⁶¹² een vroedschap met eenentwintig raden behield en Tholen terug moest van vijftien naar vier, kan natuurlijk niets anders betekenen dan dat voor de prins de onaantastbaarheid van de door prins Willem III ingestelde organisatie belangrijker was dan de praktische eisen van het moment. Zelfs in de uitoefening van zijn benoemingsrechten ontbrak die visie. Er zijn bijvoorbeeld nauwelijks tekenen van verschuivingen, waardoor meer oranjegezinde regenten op het kussen kwamen. Jacob Vleugels, die als drost van Sint Maartensdijk natuurlijk tot de vanzelfsprekende aanhang van de prins behoorde, was al vóór de verheffing van de prins in de burgemeesterstoer opgenomen en dat de opkomst van de familie Van Lichtenbergh in deze periode te danken was aan haar Oranjezinde opstelling staat wel vast, al zal ook de goede reputatie en de talrijkheid van haar leden een rol gespeeld hebben. Michiel Carel van Lichtenbergh had vier zonen die de volwassen leeftijd bereikten; twee van hen zouden in Tholen carrière maken en de jongste, Carel Johan, zou het, via aanvankelijke patronage door een Goese burgemeester, zelfs tot in de Raad van State brengen.⁶¹³

Zelfs toen de stad Zierikzee de prins in mei 1747 naar de stad had gekregen om daar orde op zaken te stellen, volstond hij ermee om de door de burgerij verjaagde, Staatsgezinde stadsregering eerst in zijn geheel opnieuw aan te stellen, om pas een aantal dagen later, na veel aandringen en schoorvoetend, toch drie leden ervan door anderen te vervangen.⁶¹⁴ Per saldo

612 Polderman en Blom, Veere. Van vissersbuurt tot vestingstad, Goes 1996, 39.

613 Van Dijk, De vormingsjaren van L.P. van de Spiegel, 64 ex.

614 Wagenaar, XX, 100

werkte hij blijkbaar toch liever samen met van huis uit Staatsgezinde regenten dan met vertegenwoordigers van de stedelijke middengroepen, zoals de oproerkraaiers hadden gewild.

De rol van de familie Van Vrijberghe in het stadsbestuur van Tholen was na tweehonderd jaar vrijwel ononderbroken deelname uitgespeeld. Na het overlijden van Joan Jacob van Vrijberghe (in maart 1755), zou de in 1745 in Zierikzee geboren Jan van Vrijberghe (een zoon van de cavaleriegeneraal, Johan François) de laatste van zijn geslacht worden die nog een aantal jaren, als schepen en raad van Zierikzee, een bestuursfunctie in een Zeeuwse stad zou vervullen.⁶¹⁵

Na het overlijden van Gecommitteerde raad Johan Turcq, in maart 1748, was Jacob Vleugels in augustus benoemd tot zijn opvolger, maar hij zal dat ambt nauwelijks bekleed hebben want hij overleed al in september van hetzelfde jaar.⁶¹⁶

Pieter Bernard de Beaufort werd daarna in februari 1749 wel met algemene stemmen aangewezen als Vleugels' opvolger, maar mogelijk is die beslissing toch voorafgegaan door een of andere tegenactie van de aanhang van de vroegere leider Johan Turcq, die diens zoon, Willem Hendrik Turcq, later kwalijk genomen is. Op 18 mei werd namelijk genotuleerd dat aan deze, op last van de nieuwe vertegenwoordiger van de Eerste Edele, Jan van Borssele, de status en rang in de magistraat moest worden teruggegeven die hij bij zijn eerste aanstelling (in 1744) had gekregen. Hij zou daarna tot 1761 moeten wachten voordat hij burgemeester werd en dat is ongewoon lang voor een zoon van de man die eens de onbetwiste leider van de stadsregering was geweest.

In het begin van 1750 overleed de uit Goes geboortige raadpensionaris van Zeeland, Marinus Keetlaar, en toen was volgens de geldende (maar ongeschreven) regels de secretaris van Zeeland, de Tholenaar Johan Pieter Recxstoot aan de beurt om hem op te volgen. Het ambt werd hem op 8 mei dan ook aangeboden, maar hij weigerde en verzocht geëxcuseerd te worden omdat hij, naar zijn zeggen, 'zich daartoe niet volkomen in staat bevond, vanwege de overwegingen van zijn jaren, infirmitéit en geringe bekwaamheid'. Het laatste zal een in deze tijd in zwang gekomen, quasi-bescheiden beleefdheid zijn geweest (ze is later door opvolgers herhaald), maar Johan Pieter was toen nog geen 49 jaar oud en uit de ons bekende gegevens over zijn voorafgaande staat van dienst blijkt niets over langdurige absenties, zodat we ons in dit stadium kunnen afvragen wat hij met die afwijzing eigenlijk bedoelde. Er stond blijkbaar in elk geval geen andere geschikte kandidaat klaar om het veeleisende ambt van raadpensionaris op zich te nemen en daarom bracht de 'proppenobel' Jan van Borssele het voorstel in maart 1751 opnieuw ter tafel. Volgens deze zou ook de prins graag zien dat Recxstoot de post aanvaardde en, na enig overleg, werd al gauw besloten om een commissie te benoemen die met Recxstoot moest gaan overleggen over de voorwaarden waarop hij alsnog zou kunnen instemmen met benoeming. Deze commissie, waarin, behalve Van Borssele zelf en de burgemeesters van Middelburg en Veere ook Gecommitteerde raad De Beaufort zitting

615 Het geslacht stierf in mannelijke lijn uit met diens ongehuwde kleinzoon, jhr. mr. Pieter Paul van Gelre van Vrijberghe, die op 9 augustus 1908 te Rijsenburg overleed (De Vos, 708).

616 Vlg. resolutie van 16 juli 1750 kreeg zijn weduwe restitutie van het betaalde ambtsgeeld omdat hij het ambt te kort bekleed had om er de emolumenten van te kunnen genieten.

had, kwam met zijn rapport in de vergadering van 28 mei 1751, waaraan de prins (die enkele dagen daarvoor in Zeeland was aangekomen) hoogstpersoonlijk deelnam. Uit de inhoud van dat rapport werd duidelijk, dat Recxstoot toch inderdaad tegen de zware last van het ambt had opgezien. Behalve een wat hogere wedde en dezelfde ruime voorzieningen na zijn aftreden als zijn illustere voorganger Jacob Verheye gekregen had, wilde hij het ambt dan wel aanvaarden, maar slechts voor een beperkte ambtsperiode van zes jaar en met een nieuw aan te stellen commies als persoonlijke assistent.⁶¹⁷

De volgende, eveneens door de prins bijgewoonde vergadering van de eenendertigste werd daarna geheel gewijd aan de aanstelling van de nieuwe raadpensionaris, die vervolgens, duidelijker dan voorheen, de rol van voorzitter van de statenvergadering op zich nam.

Tijdens de aanwezigheid van de prins in Zeeland kon de stad Tholen nog een ander succes op haar naam schrijven. De Thoolse leiders Van Lichtenbergh, Van Cromstrien en De Beaufort hadden enige tijd daarvoor in een brief aangedrongen op een nieuwe, behoorlijke regeling voor de begeving van de buitenambten als opvolger van het na zijn benoeming door de stadhouder afgeschafte ‘instrumentum pacis’ uit 1708. Tijdens de vergadering van 8 juli 1751 mocht de Thoolse delegatie van die dag (Van Lichtenbergh en De Beaufort) het genoegen smaken dat de prins akkoord ging met een nieuwe regeling, die vrijwel identiek was aan de oude, met als enige toevoeging een enigszins cryptisch geformuleerd voorbehoud inzake tijdig vooroverleg met de prins of zijn ‘representant als Premier Noble’.⁶¹⁸

Na de aanstelling van ook een nieuwe secretaris van Zeeland (Jacob Du Bon) vertrok de prins uit Zeeland. Het zou zijn laatste, persoonlijke bemoeienis met de Zeeuwse zaken worden, want al in de statenvergadering van 1 november 1751 kwam het bericht van zijn overlijden.

Ook raadpensionaris Recxstoot heeft de op zich genomen taak niet af kunnen maken: hij overleed na nog geen vijf van de overeengekomen zes jaar in functie te zijn geweest, in januari 1756. Na een lange ziekteperiode, van oktober 1753 tot mei 1754, had hij in augustus 1755 opnieuw verstek moeten laten gaan en zich, zo goed en kwaad als dat ging, laten vervangen door de weinig minder ziekelijke Du Bon.

In zijn omvangrijke naslagwerk *Levensberichten van Zeeuwen* heeft de bekende Zeeuwse chroniqueur Nagtglas zich over de enige echt uit Tholen afkomstige raadpensionaris van Zeeland zeer negatief uitgelaten en zich wat vergaloppeerd. Zich voornamelijk baserend op nagelaten aantekeningen van zijn literaire voorganger, Pieter de la Rue (die hij ‘volstrekt geen kwaadspreker’ noemde) heeft hij daarmee niet alleen Recxstoot, maar ook de stad Tholen, zonder enige reserve te maken, in een bedenkelijk daglicht gesteld.

Nagtglas’ lemma over Recxstoot begint (na wat summiere gegevens over zijn afstamming) met de constatering dat Tholen in die tijd een afgelegen stadje was, ‘waar Bacchus en Venus sterk werden gehuldigd en de zedelijkheid sterk te wensen overliet’. Volgens de schrijver werd Johan Pieter, ‘door slechte voorbeelden bedorven, wegens een loszinnig leven in Leiden, vroegtijdig naar huis gehaald om een huwelijk met een komediante te voorkomen.

617 Notulen Staten van Zeeland, 28 en 31 mei 1751. Zijn commies werd een verwant, Johan Radeus, die al jaren bewindhebber WIC namens Tholen was.

618 Notulen Staten van Zeeland, 15 juni 1751.

Zijn huwelijken, achtereenvolgens met een halfzuster van Pieter Bernard de Beaufort (die nota bene al na vijf maanden stierf!) en een dochter van Pieter van 't Rosevelt, rentmeester van Vossemeer en leenman van Zeeland, 'werden veel besproken'. Tot slot wordt dan opnieuw De la Rue geciteerd, die beweerd zou hebben dat Recxstoots benoeming tot secretaris van Zeeland het resultaat zou zijn geweest van toen in Zeeland gebruikelijke kuiperijen, die benoemingen in dat ambt 'weinig luister bijzetten'.

Nagtglas lijkt zich hier toch wat te veel door negatieve informatie van De la Rue te hebben laten beïnvloeden. Die kende het gezin van Recxstoot's ouders en dat van zijn grootvader Rethaen goed. Dionysius Recxstoot was niet alleen een studiegenoot van Pieter de la Rue aan onder meer de Leidse Universiteit geweest, beide mannen waren later ook elkaars collega's in de Zeeuwse rekenkamer geworden. Volgens het Nieuw Nederlandsch Woordenboek deel 7 heeft zijn geestesziekte in 1759 tot zijn onvrijwillig ontslag geleid en op de objectiviteit van wat hij op het laatst schreef kon waarschijnlijk dus niet meer honderd procent gerekend worden. In Thoolse bronnen is niets te vinden over de extreme toestanden van dronkenschap en overspel die rond de jaren twintig van de achttiende eeuw de moraal van de stad zou hebben gedomineerd en ze wijkt ook volledig af van de degelijke, conservatieve leef- en regeerstijl van de elite van die periode of hun echtgenoten. Nagtglas wist dat De la Rue soms onzin uitsloeg⁶¹⁹ en Recxstoot mag dan niet bekend geworden zijn als een van de belangrijkste of meest daadkrachtige raadpensionarissen van Zeeland, uit de ons bekende (beperkte) gegevens over zijn persoon en werken blijkt ook niets dat wijst op ernstige tekortkomingen, misdragingen of nalatigheden in zijn privéleven of de uitoefening van zijn achtereenvolgende ambten in Tholen en Middelburg.

Pieter de la Rue en Dionysius (= Bacchus in de Romeinse mythologie!) Recxstoot, Johan Pieters vader, (die in het stukje onvermeld bleef), waren elkaars collega's geweest in de Zeeuwse Rekenkamer en mogelijk wordt ons hier slechts een blik gegund in de rancuneuze gevoelens van een uiteindelijk uit zijn functie ontslagen zieke.

Na de dood van prins Willem IV begon eigenlijk een derde stadhouderloos tijdperk. Officieel gingen al diens ambten over op de moeder en voogdes van de drie jaar oude Willem V, de prinsesdouairière Anna van Hannover, maar voor de uitoefening daarvan werd een regeling getroffen. De eerder met veel moeite aangetrokken hertog van Brunswijk-Wolfenbüttele, een verwant van zowel de Oostenrijkse keizerin als de koningen van Engeland en Pruisen, werd als maarschalk en plaatsvervangend kapitein-generaal belast met de legerzaken en in elke provincie werden voogdijcommissies over de jonge prins ingesteld, die onder meer een (nominaal) toezicht moesten uitoefenen op diens educatie en de ambtelijke benoemingen regelden. In Zeeland werden de staten belast met deze taak, die onder meer inhield, dat de voordrachten voor ambtelijke benoemingen van de vier 'grafelijke' steden voortaan moesten worden voorgelegd aan een college, dat werd aangeduid met de naam 'de vijf voorzittende leden', en dat bestond uit de gedeputeerden van die 'grafelijke' steden plus de (herbenoemde)

619 Nagtglas, Levensberichten II, 552

vertegenwoordiger van de Eerste Edele, die daarnaast in zijn eentje besliste voor de steden van het markiezaat, Vlissingen en Veere.⁶²⁰

Laatstgenoemde kreeg daardoor een sleutelrol, die hij, in vergelijking tot zijn corrupte voorganger uit de voorgaande eeuw, Willem Adriaan van Nassau Odijk, wel op een wat fatsoenlijkere en betrouwbaardere manier schijnt te hebben vervuld. Hij onderhield zeer goede relaties met het stadhoudelijke Hof en genoot het vertrouwen van de prins en later diens weduwe, wat de jaloerse hertog van Brunswijk (die zich officieel absoluut niet met politieke zaken mocht bemoeien) in 1762 tot de uitspraak bracht 'dat Jantje van Borssele door zijn geïntroduceert nepotisme de provincie geheel alleen regeerde'.⁶²¹ Voor zover deze zich op het gebied van de ambtelijke benoemingen inderdaad aan nepotisme schuldig maakte, lijkt dat hoofdzakelijk beperkt gebleven te zijn tot het inpalmen van Zeeuwse generaliteitszetels voor zijn Gelderse verwanten uit het adellijke geslacht Van Lynden. In Tholen is van zijn inmenging niet veel te merken geweest. Mogelijk was ook de eveneens adellijke Oranjeaanhanger Cornelis de Perponcher Sedlnitsky eveneens één van zijn pupillen. Deze Goesenaar, later heer van Ellewoutsdijk en Watervliet, werd in 1757 poorter van Tholen en werd er in 1761 schepen om al in augustus van dat jaar weer te vertrekken naar Den Haag als raadsheer in het Hof van Holland en nieuw lid van de Ridderschap en Edelen van dat gewest. De Perponcher heeft waarschijnlijk nooit in Tholen gewoond, maar compareerde tussen 1757 en 1761 wel een aantal malen in zowel de Thoolse magistratsvergadering als de Thoolse deputatie in de statenvergadering. Hoewel dat uit onze gegevens niet blijkt, moet hij dus ook pensionaris-honoraire van de stad geweest zijn. Of zijn benoeming in het Hof van Holland al of niet een aan Tholen toekomende post betrof, is evenmin duidelijk. In de Thoolse lijsten van ambts gelden, waarin doorgaans ook de bekleders van Thoolse buitenambten voorkwamen, is hij niet te vinden.

Na het overlijden van de prinses-gouvernante, Anna van Hannover, in januari 1759, werd de hertog van Brunswijk de feitelijke voogd van haar twee kinderen, de vijftienjarige prinses Carolina en de nieuwe erfstadhouder, Willem V. Zijn invloed op de directie van politieke gang van zaken en de benoemingen, werd daarmee echter in formeel opzicht niet vergroot, maar bleef in handen van de statenvergaderingen van de zeven provincies. Ook de benoemingen van subalterne officieren op de Zeeuwse repartitie kwam nu weer aan de Staten van Zeeland, waarin later dat jaar Willem van Citters, de secretaris van het land, de overleden Du Bon zou opvolgen als raadpensionaris.

Al vanaf ongeveer 1750 was duidelijk geworden dat jongemannen uit welgestelde regentengeslachten (of eigenlijk hun vaders) er soms wel wat in zagen om poorter van Tholen te worden, zonder dat ze zich daar blijkbaar hoefden te vestigen. Aannemelijk is dat het hier vaak ging om jongere zonen van regenten, die in hun geboortestad, tegelijk met hun oudere broers geen stedelijke ambten konden bekleden, kansen elders te bieden en daarvoor alvast maar aan een ander vereiste (tijdig voorafgaand poorterschap) te voldoen. Al eerder hadden

620 Gabriëls, *De Heren als dienaar*, 77 ex.

621 *Ibidem*, 430

bijvoorbeeld een Theodorus de Mauregnault (1735), Cornelis de Brauw (1739) en Bonifacius van der Haer (1742) dit gedaan, maar na 1747 begon het blijkbaar een beetje mode te worden, waarschijnlijk omdat de stadhoudelijke procedures het afwijken van de reglementaire kwalificatie-eisen voor toetreding tot stadsregeringen toen moeilijker maakten dan voorheen. Na Govert Jan van Persijn (1750) vinden we onder hen een Johan Willem Schorer (1750), Christiaan de Brauw (1750), Willem Jan van Hogendorp (1752), Meinard van Visvliet (1756), Huybrecht de Haze Bomme (1756) en Adriaan Louis van Alderwereld (1759). Geen van deze nieuwe poorters heeft echter in Tholen gewoond of er een ambt bekleed.

Van een wat serieuzere categorie waren twee jonge juristen Maurits Cornelis Pasques de Chavonnes en Adriaan Steengracht, die in respectievelijk 1749 en 1751 poorter van Tholen werden. De eerstgenoemde stamde, net als De Savornin, uit een van oorsprong Frans officiersgeslacht. Zijn grootvader was gouverneur van Bergen op Zoom en de Kaapkolonie geweest en hijzelf was (net als Anthony Cras) in Batavia geboren, waar zijn vader toen Raad van Indië was. Hij werd in 1753 schepen en bleef dat tot in 1756, toen hij (bij gebrek aan vooruitzichten?) naar Leiden vertrok om later bestuursambten te gaan bekleden in respectievelijk Cuyk en Tiel. Hij woonde aan de zuidzijde van de Grote Markt in het huis naast de Stooftstraat, dat hij in 1747 van Pieter Bernard de Beaufort had gekocht. Zijn buurman daar, de wat oudere Gijsbertus Philippus Noodt, die naast hem in het huis achter de stadswaag woonde, zal, gezien zijn Zuid-Afrikaanse afkomst, ook wel een kennis van hem geweest zijn.

Ook Adriaan Steengracht, een Middelburger uit de bekende familie van die naam, werd poorter (en in zijn geval tegelijkertijd pensionaris-honoraire) van Tholen en vestigde zich eveneens metterwoon in de stad.⁶²² Hij trouwde in 1752 met Jacoba Wilhelmina van Gelre, een nichtje van Jacomina van Gelre, de vrouw van burgemeester Cornelis van Cromstrien. Voor hem is zijn tijd in Tholen waarschijnlijk een soort van leerperiode geweest. Na de stad vele malen vertegenwoordigd te hebben in de statenvergadering en twee jaar als schepen te hebben gediend, werd hij in 1756 benoemd tot pensionaris van Middelburg, de volgende stap op de weg naar het raadpensionarisambt, dat hij van 1767 tot zijn vroege dood in 1770 zou bekleden.

De Franse edelman Jacob George de Milly was eveneens vanaf 1762 enkele jaren pensionaris-honoraire van Tholen en moet in Tholen gewoond hebben. Hij heeft er twee echtgenotes en een kind moeten laten begraven. Zijn eerste vrouw was de al na twee jaar huwelijk gestorven Genoveva Maria Vleugels, een zuster van Diederik Vleugels.

Mr. Johan Louis Gerlagh kwam uit een Middelburgse regentenfamilie. Hij werd in 1763 poorter van Tholen en ongeveer een jaar later pensionaris-honoraire. Hij was toen al bewindhebber van zowel de VOC als de WIC en zeer gefortuneerd. Hij vestigde zich in Tholen met de blijkbaar serieuze bedoeling om er te blijven. Hij verkocht een aantal bezittingen op Walcheren en kocht in Tholen het grote huis op de oostzijde van de Hoogstraat, schuin tegenover het stadhuis, van Willem Hendrik Turcq, die toen net De Beaufort was opgevolgd

⁶²² Voorzover valt na te gaan heeft hij nooit een eigen huis in Tholen gekocht, maar waarschijnlijk heeft hij met zijn jonge gezin ingewoond in het grote huis op de Markt, dat nu 'In de Vergulde Meebael' heet en toen eigendom was van burgemeester Cornelis van Cromstrien, wiens vrouw, Jacomina van Gelre, een tante was van Steengrachts bruid Jacoba Willemina van Gelre (die later van haar erfde, GAT, RAZE 5187, 16 april 1784).

als Gecommitteerde raad. Na in 1767 een jaar schepen te zijn geweest, verhuisde hij in 1779 echter toch naar Oosterhout in Staats-Brabant.

De in 1764 poorter geworden Caspar van Citters zou wel een echte blijver worden, al is dat aanvankelijk misschien niet zijn bedoeling geweest. Hij stamde uit de inmiddels invloedrijkste regentenfamilie van Zeeland. Zijn grootvader, Willem van Citters was de machtige Middelburgse burgemeester geweest, die er in 1747 voor gezorgd had dat Willem IV tot stadhouder werd uitgeroepen, volgens de huidige inzichten meer om de groeiende dominantie van het gewest Holland een halt toe te roepen dan uit echte afhankelijkheid voor het Oranjehuis.⁶²³ Caspars vader, Aarnout, was vrij jong gestorven en zijn oom Willem, de zittende raadpensionaris van Zeeland, was nu het hoofd van de Van Cittersclan. Op 2 juni 1766 zou Caspar, als pensionaris van de stad al deel uitmaken van de Thoolse delegatie die de net ingehuldigde stadhouder, Willem V, bij zijn bezoek aan Bergen op Zoom ging begroeten.

Van in deze periode wat bescheidener, maar eveneens zeer respectabele, afkomst was Jacob Johan van Stapele, die als sinds 1757 poorter was toen hij 1762 voor het eerst schepen werd. Hij stamde uit een van oorsprong Brabantse officiersfamilie en was zelf in Dendermonde geboren. Zijn ene grootmoeder was een Van Vrijberghe, en zijn andere een Turcq geweest en hij was kennelijk naar Tholen gekomen om er carrière te maken. In 1760 trouwde hij met Susanna Cornelia van der Vliet, de dochter van de echt-Thoolse vendumeester en sequester Marinus van der Vliet, die zelf in 1748 schepen was geworden. Hij zou op den duur, samen met zijn zonen, zijn stempel gaan drukken op de Thoolse magistraat en vooral in de periode na 1787 een vooraanstaande rol spelen.

Dat in deze periode geen grote veranderingen of ingrepen plaatsvonden in de wijze waarop de stad bestuurd werd, wordt ook duidelijk als we een blik werpen op de lijst van elkaar opvolgende burgemeesters. Zoals altijd, werd getracht het ambt te laten rouleren onder een kleine groep van drie of vier personen, die alleen werd aangevuld als één van hen wegviel door vertrek of overlijden. Op deze wijze was de toer vanaf 1747 geleidelijk aangevuld door het aantreden van respectievelijk Cornelis van Cromstrien, Cornelis Willem Blankert, Gerrit ten Hage, Cornelis van der Beke, Willem Hendrik Turcq en Jan Hendrik Noey.

Dat laatstgenoemde, die een jaar eerder als baljuw had moeten aftreden omdat Gecommitteerde Raden, na veel slechte ervaringen uiteindelijk het vertrouwen in hem hadden opgezegd, in 1764 opnieuw een kans kreeg om in de stadsregering op het hoogste niveau mee te draaien, is een goede maar treurige illustratie van het onvermogen van het vigerende bestel om zich op tijd te ontdoen van de rotte appels, die nu eenmaal kunnen voorkomen in de mand van een zich goeddeels langs erfelijke lijnen voortzettende familieregering. In 1739 was hij door zijn machtige zwager, Joan Jacob van Vrijberghe, in de regering gehaald, om in 1740 tot pensionaris en in 1742 (nog geen 23 jaar oud) tot baljuw te worden aangesteld. Toen hij dat ambt in 1763 moest opgeven, was hij in zijn nevenambten van dijkgraaf en rentmeester van de grafelijke domeinen al ernstig nalatig gebleken, en in dat van baljuw op een onvergefelijke manier over de schreef gegaan, een en ander op een zo openlijke en niet te

623 Colenbrander, H.T. De patriotten: hoofdzakelijk naar buitenlandsche bescheiden, II, 234, 235.

verhullen manier dat de statenvergadering het niet meer had kunnen laten passeren en zijn vrienden in de stadsregering hem niet hadden kunnen sauveren.⁶²⁴ Al in 1752 (nadat zijn beschermer, Joan Jacob van Vrijberghe zich in Den Haag had teruggetrokken) hadden de toen regerende burgemeesters er de staten bij moeten halen om hem ertoe te dwingen om, na twee jaar nalatigheid, de jaarlijks verplichte dijkshouw te doen. Als baljuw had hij vervolgens in 1761 een wegens accijnsfraude gearresteerde drankhandelaar vrijgelaten tegen een ondershandse boete van 500 gulden en daarbij de aanbrenger, de belastingpachter, Jan van der Net, zo openlijk gebruuskeerd dat deze wel in actie moest komen. Voor Gecommitteerde Raden was het feit, dat hij in datzelfde jaar al tien jaar achterstallig was met de afhandeling van zijn rentmeestersrekeningen van de domeinen en hun vele aanmaningen altijd had genegeerd, tenslotte de druppel geweest die de emmer deed overlopen. Mogelijk heeft zijn in 1762 gestorven moeder, Sabina van Raasfelt, op haar sterfbed nog geloofd dat al die problemen een andere oorzaak hadden dan haar zoons domme verwaandheid, zijn mederegenten wisten natuurlijk wel beter. Desondanks werd hij in 1764 burgemeester en hij zou dat ambt tot zijn dood in 1775 nog zes keer bekleden.

Met onze kennis achteraf, kan het wat merkwaardig lijken dat de in wezen niet zo oranjegezinde meerderheid van de Nederlandse regenten het einde van deze derde stadhouderloze periode zonder iets te ondernemen heeft afgewacht, maar kennelijk gunde men de jonge prins tenminste het voordeel van de twijfel.

Op 23 mei 1766 was het voor Zeeland zover. Prins Willem V was achttien jaar geworden en naar Middelburg gekomen om als erfstadhouder te worden ingehuldigd. In de zorgvuldig voorbereide en gearrangeerde opstelling van Zeeuwse regenten in de Statenzaal, stonden ook drie Tholenaars klaar om hem te begroeten. Volgens de in de statennotulen vermelde volgorde waren dat de binnenburgemeester Johan Jacob van Lichtenbergh, schepen Diederik Vleugels en Gecommitteerde raad Willem Hendrik Turcq. Ze moeten daar gestaan hebben omdat ze hetzij de prins 'aangenaam' waren of omdat men hen niet had kunnen passeren. Het laatste was natuurlijk het geval voor Turcq, die wel lid van het dagelijks bestuur van de provincie was, maar, net als zijn vader, zeker geen aanhanger van het stadhouderlijk bewind. Dat eerste burgemeester van 1766, Gerrit ten Hage, was gepasseerd voor een schepen van lage anciënniteit, die zelfs nooit eerder een vergadering van de Staten van Zeeland had bijgewoond, betekende natuurlijk dat men meende dat prinselijke gunstelingen vanaf nu maar beter voorrang kon worden verleend.

3. *Stilte voor de storm: 1766-1780*

Tijdens het bezoek van de nieuwe stadhouder aan Middelburg waren zijn eerste regeringsdaden een paar benoemingen op gewestelijk niveau. Na het overlijden, in 1764, van Jan van Borssele, de vertegenwoordiger van de Eerste Edele, was in die functie geen opvolger

624 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 7, 2 december 1762, 7 maart 1763 en Notulen Staten van Zeeland, 17 juni 1752 en 14 september 1761.

benoemd, maar was die door de Zeeuwse raadpensionaris waarnomen. In 1766 werd echter opnieuw een 'proppenobel' aangesteld in de persoon van die raadpensionaris zelf, de invloedrijke en ambitieuze Willem van Citters. Als uitvloeisel daarvan werd, zoals gebruikelijk, de secretaris van Zeeland, de vroegere Thoolse schepen Adriaan Steengracht benoemd tot raadpensionaris en de Vlissinger Johan Marinus Chalmers tot secretaris van Zeeland.

Als er aanvankelijk nog verwachtingen geweest zijn dat de jonge prins Willem V wat daadkrachtiger zou optreden dan zijn vader, moeten die al gauw de bodem zijn ingeslagen. Hij bleek niet meer te zijn dan een in wezen nogal onzekere jongeman, die aan de leiband van zijn vroegere voogd Brunswijk bleef lopen en nergens anders aandacht voor scheen te hebben dan voor het behoud van de vele uitvoerende bevoegdheden en benoemingsrechten, die hij van zijn vader geërfd had en op zijn duimpje kende.

De Republiek was inmiddels een kleine mogendheid geworden die zich te midden van grotere en sterkere buurlanden moest zien te handhaven. Voor de stadhouder was het dominante Engeland, het land van zijn moeder, de belangrijkste partner, onmiddellijk gevolgd door Pruisen, het land van herkomst van zijn voogd en, sinds zijn huwelijk in 1767, van zijn vrouw, een nichtje van de Pruisische koning Frederik de Grote.

Daarmee was al gauw de basis gelegd voor onenigheid, omdat voor de handelsbelangen van Holland (en in mindere mate Zeeland en Friesland) vooral goede verhoudingen met Frankrijk van overwegend belang waren.

Het eerste wat Tholen van hem merkte, na volstrekt voor de hand liggende magistraatsbenoemingen in mei 1767, was een brief van zijn Zeeuwse vertegenwoordiger, waarin de stadsregering gewezen werd op foutjes, die op de lijsten van de stadsregering gemaakt waren in de rangorde van de leden.

Ook Willem van Citters moet erg teleurgesteld geweest zijn in zijn nieuwe meester, want al in november 1767 trad hij plotseling af toen gebleken was dat de prins zijn aanbevelingen voor ambtelijke benoemingen vaak negeerde en dus het advies van zijn voormalige voogd verkoos boven dat van zijn officiële vertegenwoordiger in Zeeland. Volgens sommige bronnen heeft Van Citters eigenlijk gebluft met die ontslagname en had hij niet verwacht dat ze zou worden aanvaard. Toen dat wel gebeurde, stond hij als ambteloos burger plotseling aan de zijlijn en schijnt hij zijn nog steeds niet geringe invloed te hebben aangewend om de Zeeuwse regenten tot opponenten van het stadhouderlijk bewind te maken.⁶²⁵ In hoeverre hij daarmee succes heeft gehad is voor ons echter de vraag, want in Thoolse bronnen is van een dergelijke omslag in deze periode niets te vinden. Waarschijnlijk is Van Citters echter wel de man achter de schermen geweest die de stad Middelburg ertoe wist te bewegen om zich in de staten bijna twee jaar lang hardnekkig te verzetten tegen de benoeming van zijn beoogde opvolger, raadpensionaris Adriaan Steengracht tot vertegenwoordiger van de Eerste Edele. Pas in 1769 koos de prins eieren voor zijn geld en werd de deftige, maar politiek onervaren compromiskandidaat, Johan Adriaan van de Perre op die post benoemd.

625 Gabriëls, *De Heren als dienaar*, 204 en De Wit, *De Nederlandse revolutie van de achttiende eeuw, 1780-1787*, 52.

Zeeland werd in deze jaren ook opnieuw getroffen door de veepest en, hoewel de veehouderij in Zeeland nooit groot is geweest als gevolg van de structurele schaarste aan zoet water, zal dit hebben bijgedragen aan de financiële problemen van de provincie. Ook op Tholen werd de ziekte gesignaleerd, zoals duidelijk wordt uit de aandacht die telkens gegeven werd aan de instelling en handhaving van vervoersverboden.⁶²⁶

Hoewel de akkerbouw door de gestegen graanprijzen in deze periode een opleving meemaakte, bleven de arbeidslonen ongewijzigd, wat geleid moet hebben tot een daling van de koopkracht in de lagere inkomensklassen. Van een sterke toename van het aantal bedeelde armen zijn in Thoolse bronnen echter geen sporen te vinden.

Vooraf door de in deze periode zeer hoge uitgaven voor onderhoud en herstel van de zeeweringen van de vele 'calamiteuze' polders en ondanks verhogingen van de tarieven van de indirecte belastingen, waren daarna de gewestelijke belastingopbrengsten al gauw ontoereikend. Hierdoor kon niet meer worden voorkomen dat Zeeland, na de al vele jaren achterstallige landgewesten nu ook voor het eerst een achterstand opliep in de afdracht van zijn bijdragen aan de Generaliteit.⁶²⁷

In mei 1770 overleed raadpensionaris Steengracht. Hij was nog geen 39 jaar oud geworden en werd opgevolgd door secretaris Chalmers, die zelf weer werd opgevolgd door de Tholenaar Gerard Jan Blankert, de vroegere pensionaris van Tholen, die in 1762 de overleden Willem van den Broeck was opgevolgd als provinciaal rekenmeester. Waarom opnieuw een Tholenaar voor die promotie in aanmerking kwam, is niet bekend. Er zijn geen aanwijzingen dat de jonge Blankert op grond van zijn status in de Thoolse elite op deze post aanspraak zou kunnen maken, dus mogelijk hebben zijn persoonlijke Middelburgse relaties en/of bewezen persoonlijke kwaliteiten daarbij de belangrijkste rol gespeeld. Tot raadpensionaris zou hij het echter niet brengen, hij overleed in februari 1780, nog net geen drieënveertig jaar oud.

In december 1767 was ook Michiel Carel van Lichtenbergh overleden. Hij was tienmaal burgemeester van Tholen geweest, maar had zijn plaats in de 'toer' al in 1763 ingeruimd voor zijn tweede overlevende zoon (de oudste was officier in het Staatse leger), Johan Jacob van Lichtenbergh. Deze was in 1764 getrouwd met een zeven jaar oudere nicht, Diderica Cornelia Jacoba Vleugels, de weduwe van de in 1762 overleden schepen, Gijsbertus Philippus Noodt. Hij was daardoor hoofdbewoner van het grote huis aan de zuidzijde van de Markt, achter de waag geworden. In februari 1768 kreeg hij vergunning om dat huis te verbouwen en te vergroten door het doodlopende steegje tussen het huis en de waag erbij te trekken.⁶²⁸

626 Zie hiervoor Priester, *Geschiedenis Zeeuwse landbouw*, 245 ev.

627 De achterstand op de Zeeuwse quote werd voor het eerst gemeld in de Notulen van de Staten van Zeeland van 26 mei 1766 en was in 1769 nog nauwelijks gedaald (tot 1,7 miljoen gld). Voor de zware lasten van de calamiteuze polders, zie Vreede, Mr. Laurens Pieter van de Spiegel en zijne tijdgenoten, dl. II, p. 396 ev., de door Van de Spiegel geschreven instructies voor de Zeeuwse gedeputeerden naar een Staatsbesogne over de Quotenregeling van 9 mei 1785.

628 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 8, 28 februari 1768. De afsluitbare poort die aan het begin van het steegje stond was blijkbaar eigendom van de stad en werd bij die gelegenheid gedemonteerd en naar het stadsmagazijn overgebracht.

Met zijn zwager, Diederik Vleugels (die in 1769 secretaris en in 1776 voor het eerst burgemeester zou worden) en zijn jongere broer, Johan van der Burcht van Lichtenbergh (het voorvoegsel was afkomstig van hun grootmoeder van moederszijde) als baljuw, vormde zich daarna min of meer ongemerkt een familieregering, die de Thoolse magistratuur jarenlang zou domineren.

Kenmerkend voor deze periode lijkt te zijn dat ook het gevoerde beleid weinig opvallend of spectaculair was en dat het stadsbestuur bestond uit capabele, gematigd optredende mannen, die machtsmisbruik meden en

meer dan voorheen rekening hielden met (en dus ook goed op de hoogte waren van) wat onder de bevolking van Tholen leefde. Uit de (overigens soms zeer wijldropige) teksten in de resolutieboeken blijkt soms een belangstelling en inlevingsvermogen voor het effect dat het medegedeelde bij de bevolking zou oproepen, die een eeuw eerder niet voorkwam. Voorbeelden van dergelijke resoluties zijn die van 4 februari 1776 over de invoering van de kort tevoren beschikbaar gekomen Nieuwe Psalmberijming (die in Tholen zonder strubbelingen verliep) en die van 20 juni 1777 over de plannen tot herdenking van de tweehonderd jaar eerder gesloten Satisfactieovereenkomst met de leider van de Opstand, prins Willem van Oranje.

Met de dood van Michiel Carel van Lichtenbergh, kwam ook het aantal Thoolse raadsheren op drie en daarmee onder het in 1747 door stadhouder Willem IV ingestelde maximum van vier. De aanstelling van Van Lichtenberghs opvolger als raad is niet in het resolutieboek vermeld. Uit een veel latere conceptbrief van burgemeester Van Stapele⁶²⁹ kan worden opgemaakt dat daarvoor echter eveneens een voordracht van twee personen aan de stadhouder nodig was, die door de baljuw, samen met alleen de zittende raadsleden werd gedaan. De benoeming van oud-burgemeester Gerrit ten Hage in de ontstane vacature (en alle later gevolgde) moet dus op deze wijze hebben plaatsgevonden. Op deze wijze zijn tot het einde van de hier behandelde periode, behalve Ten Hage ook Johan Jacob van Lichtenbergh en zijn zwager Diederik Vleugels raadsheren van Tholen geworden, als opvolgers van respectievelijk de in juni 1775 overleden Johan Hendrik Noey en de vrij kort na elkaar gestorven Johan Plevier en diens opvolger Marinus van der Vliet.

Opvolger van laatstgenoemde als vendumeester en sequester werd de al in 1744 vanuit Middelburg binnengekomen zilversmid Jan van Manen, die in 1770 vanuit de schepenbank

Tekening van de zuidzijde van de markt met aan de linkerhand het huis van Cornelis van Cromstrien en rechts het huis 'Lichtenbergh' door Johan Jacob van Lichtenbergh in 1768 verbouwd.

Reconstructietekening van de hand van mevr. A. Romeijn

⁶²⁹ Gevonden bij de fragmentarisch bewaard gebleven notulen van de Raden in GAT, SAT nr. 153 en gedateerd 19 mei 1789.

van Schakerloo naar de stadsregering was gepromoveerd. Hij zou het als sequester nog druk krijgen, want de geleidelijke verarming van mensen in de lagere inkomensklassen begon in de jaren zeventig blijkbaar toch zijn tol te eisen. Hoewel het inwonertal vrij stabiel bleef (er kwamen elk jaar nog steeds meer poorters bij dan er vertrokken), had de nieuwe sequester in 1776 al zeven insolvente boedels tegelijk in behandeling en er zouden er nog meer volgen.

Andere nieuwkomers in de stadsregering waren in deze periode:

- Mr. Emmericus de Weert, een brouwerszoon uit Steenberg, die in 1768 trouwde met de dochter van de Thoolse notaris Anthony Berckmans, zich toen in Tholen vestigde en er in 1770 schepen werd.
- De al genoemde mr. Samuel Johan Philippus Cras, zoon van de in 1769 overleden secretaris Anthony Cras, die, voordat hij in september 1775 rekenmeester werd, anderhalf jaar lang schepen was.
- Een uit (Nieuw?)Vossemeer afkomstige medicus, Gerhard Nieuwenhuys die na enkele jaren schepen te zijn geweest dienst nam op de Zeeuwse oorlogsvloot, om in 1781 naar Tholen terug te keren toen er een opvolger werd gezocht voor de overleden stadsdokter Pieter Bruijnvisch.
- De twee zonen (allebei juristen) van Gecommitteerde raad Willem Hendrik Turcq, Bonaventura Johan en Itel Frederik (die Pottey-Turcq genoemd werd), waarvan de eerste in 1776 aantrad als schepen en de tweede in 1776 stadssecretaris werd toen Diederik Vleugels, de opvolger van Cras, dat ambt opgaf om een plaats in de burgemeesterstoer in te nemen.

Het aantal regentzonen van elders dat in Tholen pensionaris-honoraire wilde worden nam af, vooral toen de magistraat in 1775 ernst begon te maken met de verplichting dat deze minstens vijf maanden per jaar in Tholen moesten wonen en tegelijkertijd de jaarlijks door hen te betalen recognitie werd verhoogd.⁶³⁰ Behalve een Jan van IJsselstein uit Zierikzee (die al snel afhaakte omdat hij in zijn vaderstad beter terecht kon) en de Vlissinger Christiaan Daneels, die na zijn aanstelling in 1770 pas na vele schriftelijke uitvluchten om maar niet naar Tholen te hoeven komen, in april 1776 ontslag nam⁶³¹, waren daarbij ook twee jonge juristen die een tijd lang lid van de zijn stadsregering geweest en inderdaad in Tholen gewoond moeten hebben, namelijk Lodewijk Fesquet en Joan van Kuffeler. Eerstgenoemde had kennelijk het voornemen om in Tholen carrière te maken. Hij woonde van 1771 tot 1779 regelmatig vergaderingen van de staten bij en was vijf jaar lang schepen van Tholen. In 1779, toen hij net benoemd was tot postmeester van Tholen, kreeg hij de kans om ontvanger van de grafelijke tol in Sas van Gent te worden en vertrok hij. Zijn herkomst is (nog) niet getraceerd, mogelijk was hij ook uit Staats-Vlaanderen afkomstig.

Johan van Kuffeler had ook wat moeite met het voorschrift om deels in Tholen te wonen en schreef op 26 oktober 1777 nog een brief vol excuses aan de stadsregering om daarvoor uitstel te krijgen. Hij was in Den Haag geboren uit een van oorsprong Friese regentenfamilie en kwam in het voorjaar van 1778 naar Tholen, om daar een jaar later schepen te worden.

630 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 8, 20 april 1775 en later.

631 Ibidem, 6 juni 1775 en 6 augustus 1776.

Ook hij is regelmatig opgetreden als gedeputeerde van de stad in de statenvergaderingen, maar kondigde in november 1781 toch zijn vertrek naar Den Haag aan. Hij moet een dure huishouding gehad hebben, want hij betaalde toen niet minder dan 50 gulden recht van exue aan de stad, ongeveer 2,5 keer zoveel als Fesquet gedaan had. Waarschijnlijk heeft zijn vertrek in 1781 te maken gehad met een patriottische gezindheid, want na de val van de Republiek in 1795 is hem in Tholen nog een keer het ambt van baljuw aangeboden.⁶³²

Als opvolger voor Blankert als provinciaal rekenmeester werd in september 1771 door de Thoolse magistraat mr. Emmericus de Weert voorgesteld, die naast pensionaris-honoraire schepenen van Tholen ook rentmeester van de prinselijke domeinen in Steenberg, Roosendaal en Nispen was. Zijn benoeming liep echter vertraging op omdat hij niet in Zeeland geboren was en daarvoor dus dispensatie nodig had. Die werd door de meeste Zeeuwse steden vlot verleend, maar door Middelburg, ook na verscheidene aanmaningen, hardnekkig geweigerd. Na veel aandringen kwam de stad op 17 december 1772 met een in de statennotulen opgenomen, lang juridisch-technisch betoog, waarin eigenlijk alleen maar de gedeputeerden van Zierikzee verweten werd dat ze voor hun goedkeuring de verkeerde argumenten hadden gebruikt. Het Middelburgse veto bleef gehandhaafd, zonder dat in de twee jaren die volgden duidelijk werd wat de werkelijke reden voor de weigering nu eigenlijk was geweest. Tenslotte werd De Weert in september 1775 bereid gevonden om zijn kandidatuur in te trekken, waarna mr. Samuel Johan Philippus Cras, de enige overlevende zoon (van negen!) van de in 1769 overleden stadssecretaris, Anthony Cras, binnen enkele weken kon worden aangesteld in de inmiddels vijf jaar oude vacature.

Op 30 december 1779 nam Johan Adriaan van de Perre, na bijna tien jaar vertegenwoordiger van de Eerste Edele geweest te zijn, een week na zijn eenenveertigste verjaardag plotseling ontslag. Zijn beweegredenen voor dit besluit zijn nooit bekend geworden, waarschijnlijk heeft hij zich in zijn politieke ambt nooit op zijn plaats gevoeld. Hij is na zijn aftreden, naast de meest vooraanstaande mecenas en beschermer van de Zeeuwse cultuur van zijn eeuw, altijd een trouw aanhanger van het stadhoudelijke regeringssysteem gebleven, maar misschien hebben toch ook de tegen het einde van deze decade oplopende politieke spanningen in de Nederlandse republiek bij het nemen van zijn beslissing een rol gespeeld. Zijn opvolger werd de Gelderse edelman Willem Karel Hendrik van Lynden van Blitterswijk, een oomzegger van Jan van Borssele. Dat ook hij geen Zeeuw was vormde ditmaal geen enkel probleem, de nodige dispensatie werd zonder enig bezwaar verleend.

Terwijl de stadhouder zich, zoals gezegd, door zijn (familie)relaties vooral verbonden voelde met Groot-Brittannië en Pruisen, had het handeldrijvende deel van de Republiek, met voorop het gewest Holland, zich in toenemende mate georiënteerd op Frankrijk en in de Engels-Franse conflicten over de Noord-Amerikaanse koloniën altijd de zijde van laatstgenoemd land gekozen. Nadat de Engelsen er in 1763 in geslaagd waren om Frankrijk uit al zijn bezittingen in Noord-Amerika te verdrijven, hadden ze daar weliswaar het rijk alleen gekregen,

632 GAT, SAT nr. 22, Register op het vernieuwen van de magistraat.

maar er waren al spoedig conflicten ontstaan met de meeste koloniën, die allemaal een eigen, binnenlands bestuur hadden en zich in toenemende mate gingen verzetten tegen de Britse, vooral op verrijking van het moederland gerichte, imperialistische en mercantilistische politiek. De Britse pogingen om vrijhandelsinitiatieven van de kolonisten met repressieve middelen te bestrijden, leidden al in 1770 tot een oproer waarbij een slachtoffer viel en daarna ging het snel van kwaad tot erger. De beroemde 'Boston tea party' op 16 december 1774, waarbij Amerikaanse oproerkraaiers het door de Britse regering aan de East India Company verleende monopolie op de invoer en levering van thee in Massachusetts verbraken door 343 kisten thee leeg te gooien in de haven van Boston, vormde de spreekwoordelijke vonk in het kruitvat voor het uitbreken van de Amerikaanse Vrijheidsoorlog, die in 1783 zou leiden tot het ontstaan van de Verenigde Staten van Amerika.

De tekst van de in juli 1775 opgestelde 'Declaration of independence' vormde niet alleen de inzet van die vrijheidstrijd, maar zou ook een belangrijke stap worden op weg naar de democratisering van de westerse wereld. In de preambule van dat stuk stond namelijk onder meer:

'We hold these truths to be self-evident: that all men are created equal, that they are endowed by their Creator with certain inalienable rights, that among these are Life, Liberty and the Pursuit of Happiness.'

Van het begin af aan hebben de opstandige kolonisten kunnen rekenen op de sympathie van de Nederlandse regenten, vooral van de Staatsgezinde aanhangers van de 'ware vrijheid', die eigenlijk net als zij tegenstanders waren van een door vorsten beheerste regering. De door de Amerikaanse 'founding fathers' voorgestelde volksraadpleging om een eigen regering te vormen zou echter voor de in wezen zeer conservatieve Nederlandse regenten 'een brug te ver' worden, maar dat was niet omdat de nieuwe, verlichte ideeën van Franse schrijvers als Voltaire, Rousseau of de in de Republiek werkende Descartes en Bayle hen nog steeds niet bereikt hadden.⁶³³ Vanaf ongeveer 1750 was immers een snel toenemende stroom van pamfletten en zogenaamde Spectatoriale geschriften op gang gekomen, waarin onder andere ook werd ingegaan werd op bestaande misstanden en gebreken in de Nederlandse samenleving en mogelijke oplossingen werden aangereikt. Hoewel daarin ook wel eens misstanden van politieke aard werden gesignaleerd, bleven die meestal buiten beschouwing en werd een actieve, politieke stellingname vermeden. Ook in Tholen, met zijn frequente en goed geregelde beurtvaartverbindingen met onder andere grote steden als Rotterdam en Dordrecht, zullen dergelijke publicaties ongetwijfeld beschikbaar zijn geweest en we mogen aannemen dat het lezende deel van de plaatselijke bevolking ze kende. Een andere oorzaak voor die sympathie voor de Noord-Amerikaanse kolonisten bij het op een of andere manier bij de wereldhandel betrokken deel van de Nederlandse elite was natuurlijk dat de opkomst van een nieuwe, op vrijhandel georiënteerde staat grote kansen bood voor de kwijnende Nederlandse handel en scheepvaart.

633 Zie bijvoorbeeld het artikel 'De Nederlandse Verlichting' van W.W. Mijnhardt in: F. Grijzenhout e.a.(red.), Voor Vaderland en Vrijheid. De revolutie van de Patriotten.

Dat de verschillen van inzicht tussen de Engelsgezinde stadhouder en de vooral op economisch herstel gerichte Nederlandse regenten in deze fase vrijwel uitsluitend in Holland en niet in Zeeland tot uitdrukking kwamen, moet waarschijnlijk vooral geweten worden aan de verwijdering die tussen Holland en Zeeland was gegroeid. Zoals al eerder vermeld, was die vermoedelijk begonnen in 1747, toen Zeeland, onder aanvoering van de Middelburgse burgemeester Willem van Citters, het voortouw had genomen bij de aanstelling van prins Willem IV tot stadhouder en daarmee het leidende gewest, Holland, had verrast en tot op zekere hoogte genoodzaakt om te volgen.

Toen in de aanloop naar de Amerikaanse vrijheidsoorlog door de hertog van Brunswijk en de stadhouder in 1773 voorstellen waren gedaan voor vergroting van het leger, had Holland zich daartegen verzet en in plaats daarvan aangedrongen op uitbreiding van de verwaarloosde oorlogsvloot. Zeeland (inclusief Tholen) had zich nog toen nog achter Holland gesteld⁶³⁴, maar ten opzichte van de latere incidenten rond de Hollandse smokkelhandel met de Amerikaanse opstandelingen vanaf de Bovenwindse eilanden, was Zeeuwse steun aan Holland achterwege gebleven.

De steeds agressievere dominantie van vooral Amsterdam in de bestuursorganen van de grote, maar stagnerende Nederlandse handelscompagnieën, VOC en WIC⁶³⁵ moet in een later stadium de verwijdering tussen beide provincies nog hebben vergroot.

In 1779 escaleerde de al gespannen verhouding met Groot-Brittannië nog verder toen achtereenvolgens de Amerikaanse marinekapitein Paul Jones op geen enkele wijze werd gehinderd toen hij met een genomen Brits schip bescherming zocht op de Texelse rede en een maand later de Hollandse schout bij nacht Van Bylandt liet terugschieten toen hij door een Brits oorlogsschip werd gesommeerd de schepen van zijn konvooi te laten controleren.

Het bekend worden van een geheime handelsovereenkomst tussen Holland (Amsterdam) en de regering van de opstandige Amerikanen in december 1780, was daarna voor de Britse regering voldoende om de Republiek de oorlog te verklaren.

4. *De Nederlandse Revolutie van de achttiende eeuw, 1781-1788*

Er zijn een aantal redenen waarom het niet mogelijk zal zijn om in dit boek recht te doen aan de geschiedenis van deze periode en dat is niet alleen omdat die vanzelfsprekend buiten het kader van deze studie valt.

Eén van die redenen is dat die geschiedenis zeer complex en per provincie en/of stad sterk verschillend is voor wat betreft de aard en belangrijkheid van oorzaken, gebeurtenissen en gevolgen, en een andere is dat ook andere, grote Europese mogendheden er een actieve en soms niet erg duidelijke rol in hebben gespeeld.

634 Notulen Staten van Zeeland, 17 mei 1773

635 Vgl. Gaastra, 'De VOC in Azië 1680-1795' in NAGN 1980, dl. 9, 427 cv.; Notulen Staten van Zeeland, 1773, Insertiën inzake de WIC koloniën Demerary en Essequibo.

Zeeland lijkt er op het eerste gezicht slechts zijdelings bij betrokken geweest te zijn en dat zou dan nog meer moeten gelden voor het kleine en ver van de grote bevolkingscentra gelegen Tholen. Bovendien lijkt sprake te zijn van een tekort aan betrouwbare bronnen, voornamelijk omdat bijna alle nog beschikbare, contemporaine informatie is opgetekend (en dus ook geselecteerd) door de winnende, stadhoudelijke partij.

Tenslotte lijken de opeenvolgende generaties historici, die hebben geprobeerd de beschikbare informatie te interpreteren en in een nationaal kader te plaatsen, zich tot nu toe maar moeilijk te hebben kunnen losmaken van een zekere vooringenomenheid, voortkomend uit respectievelijk de altijd al aanwezige neiging om Hollandse historische waarnemingen en/of hun interpretatie als representatief te beschouwen voor het hele land en daarnaast de voor sommigen frustrerende omstandigheid dat de eerste, mislukte poging om de regeringsvorm van de oude republiek te moderniseren, korte tijd later is gevolgd door de gewelddadige verovering van ons land door een te hulp geroepen vreemde mogendheid, die ons korte tijd later zelfs door inlijving tot Fransen heeft willen maken. Dit laatste heeft er zelfs toe geleid dat de Fransgezinde patriotten later wel eens met landverraders zijn gelijkgesteld.

Als militaire operatie was de vierde Engelse oorlog eigenlijk slechts van zeer beperkte omvang. Groot-Brittannië, dat in zijn Amerikaanse koloniën aan de verliezende hand was en in Europa ook al het hoofd moest bieden aan Spanje en het in deze oorlog ook maritiem actieve Frankrijk, zag er daarom vanaf af om de Republiek te land aan te vallen en volstond met het min of meer terloops innemen van de meeste Nederlandse koloniën en het toebrengen van zoveel mogelijk schade aan de handelseconomie van de Republiek. De grootste schok voor de meeste Nederlandse ingezetenen was daarom niet de confrontatie met de onheilen van een aan den lijve ondervonden oorlog, maar de realisatie dat de eens zo machtige Republiek niet meer in staat bleek om daar ook maar iets tegenover te stellen.

Natuurlijk wisten de regenten wel beter, want die waren op de hoogte en/of hadden meegewerkt aan de langdurige, door extreem particularisme en verschil van mening vruchteloos gebleven overleggrondes, die tot tijdsgevoerde defensie maatregelen hadden moeten leiden.

Het pakte daarbij voor de stadhoudelijke partij wel erg ongelukkig uit dat die altijd voor vergroting van het landleger had gepleit en die van de vloot (en haar instandhouding), die nu zo jammerlijk werd gemist, steeds had tegengewerkt.

Toen de eerste schrik voorbij was, barstte er dan ook een storm van kritiek op de stadhouder los in pamfletten en politieke tijdschriften, waaraan staatsgezinde regenten (in het geheim natuurlijk) van harte steun konden verlenen.

Eén van de meest invloedrijke van die geschriften heette 'Aan het Volk van Nederland', waarin de Gelderse edelman Johan van der Capellen tot den Poll (zoals pas veel later bekend werd) niet alleen de stadhouder persoonlijk aanviel, maar ook een vlammende oproep deed om in Nederland een gewapende burgerij en een democratische volksregering in het leven te roepen.

Tot overmaat van ramp zorgde de zoon en opvolger van keizerin Maria Theresia, keizer Joseph II, eind 1781 voor een nieuwe verrassing toen wat er nog over was van de Nederlandse aanwezigheid in de zo genoemde Nederlandse barrièresteden in de zuidelijke Nederlan-

den, door de Oostenrijkers zonder enige tegenstand werd opgerold, waarbij bleek dat niet alleen de marine, maar ook het leger van de Republiek niet meer in staat was om adequaat te reageren op buitenlandse agressie.

Voor een korte schets van de gebeurtenissen die in 1787 zouden leiden tot een gewapende confrontatie tussen de stadhoudelijke partij en haar georganiseerde tegenstanders, is hier vooral gebruikgemaakt van de in 1987 verschenen publicatie onder redactie van F. Grijzenhout, W.W. Mijnhardt en N.C.F. van Sas *Voor Vaderland en Vrijheid. De revolutie van de patriotten*, die van de historicus H.C.E. de Wit in zijn boek *De Nederlandse Revolutie van de achttiende eeuw. Oligarchie en proletariaat* uit 1974, van wie een aantal inzichten in feite nooit weerlegd is. Daarnaast was het uit 1977 daterende, omvangrijke werk van Simon Schama, *Patriotten en bevrijders. Revolutie in de Noordelijke Nederlanden 1780–1813* eveneens een belangrijke bron van gegevens, terwijl het recent verschenen boek van Joost Rosendaal, *De Nederlandse Revolutie. Vrijheid, volk en vaderland* uit 2005 een helder, overzichtelijk en volledig beeld gaf van de meeste belangrijke gebeurtenissen. Deze bronnen geven ons echter vrijwel geen informatie over de lokale, Thoolse situatie en daarom lijkt het nuttig om eerst de lokale bronnen te laten spreken en onder meer de samenstelling van de stadsregering tijdens deze periode te belichten.

In mei 1780 was Gerrit ten Hage voor de achttiende maal tot burgemeester aangesteld, maar een negentiende keer zou hij niet meer halen. Hij overleed in mei 1782 op ongeveer 72-jarige leeftijd.

Een jaar daarna verdween ook Johan Jacob van Lichtenbergh uit de burgemeesterstoer. Hij overleed weliswaar pas in maart 1786, maar moet toen al langer dan een jaar bedlegerig geweest zijn.⁶³⁶ Zijn opvolger stond echter al klaar in de persoon van zijn jongere broer, Johan van der Burcht van Lichtenbergh, die al in 1782 was afgetreden als baljuw. Hij zou een dominantere persoonlijkheid blijken te zijn dan zijn voorganger, met goede relaties met bijvoorbeeld de vertegenwoordiger van de Eerste Edele, Van Lynden van Blitterswijk, want hij slaagde erin om zijn tweede zoon, de nog net geen twintig jaar oude Jacob Filip Johan van der Burcht van Lichtenbergh, tot baljuw te laten benoemen nadat hijzelf in mei 1783 voor het eerst burgemeester geworden was. Toen deze jongeman al in 1785 overleed, wist Van der Burcht van Lichtenbergh deze manoeuvre zelfs nog een keer te herhalen en werd zijn zwager, de marinierskapitein Cornelis Reinier de Vree tot baljuw benoemd. Naast zijn andere zwager, Diederik Vleugels, die nu de oudste in rang was, fungeerde vanaf dat jaar Jacob Johan van Stapele als derde man in de burgemeesterstoer. Na 24 jaar lang schepen geweest te zijn, werd tenslotte ook Adriaan van der Schoor in 1787 aangesteld tot burgemeester (van binnen), maar dat bleef een eenmalige benoeming. Zijn sympathie voor de patriotse zaak heeft hem daarna blijkbaar tot een te groot risico gemaakt voor de hoogste post in een inmiddels weer orangistisch geworden stadsregering.

636 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 9. Op 22 september 1785 protesteerde De Weert tegen zijn benoeming in een plaatsvervangende functie waartoe hij toen lichamelijk al lang niet meer in staat was.

Natuurlijk waren de idealen van de opkomende patriottenbeweging aan Tholen niet ongemerkt voorbijgegaan, maar uitgesproken patriotten met een politiek actieprogramma waren er voor zover na te gaan in deze periode niet. Uit latere gebeurtenissen en een bewaard gebleven dossier van een Franse informant⁶³⁷ valt echter af te leiden dat een aantal leden van de stadsregering wel sympathie had voor de idealen van de patriottenbeweging en misschien ook wel bereid zou zijn geweest om die in voorkomend geval positief tegemoet te treden.

Tot hen behoorden niet alleen Van der Schoor, maar ook burgemeester Van Stapele, zijn twee zoons, secretaris Johan Cornelis en Marinus Gerard (die in juni 1786 pensionaris-honoraire werd) en de schepenen Emmericus de Weert, Marinus Anthony Catshoek en Theodorus Johan Plevier.

Van de Thoolse Gecommitteerde raad, Willem Hendrik Turcq, waarvan bekend was dat hij nooit een Oranjeklant was geweest, maar op wiens ambtsuitoefening niets aan te merken viel, beschikken we evenmin over aanwijzingen dat hij onder de lokale regenten politiek actief was, ondanks het feit hij bij hen nog wel genoeg invloed blijkt te hebben gehad om zijn beide zoons vóór hun dertigste jaar hoge posten te bezorgen in respectievelijk de Zeeuwse rekenkamer en de Hoge Raad.

Van de vier raadsheerposten vielen er in de periode tot 1788 drie vacant, die van Gerrit ten Hage, Johan Jacob van Lichtenbergh en Cornelis van der Beke, de generaliteitsrekenmeester, die in juli 1782 overleed. In hun plaatsen werden respectievelijk Jacob Johan van Stapele, Johan van der Burcht van Lichtenbergh en Adriaan van der Schoor benoemd.

Veel gecompliceerder was de opvolging van Van der Beke als rekenmeester omdat Zeeland in 1757 het eerst vrij vallende generaliteitsambt waarop het recht had, beloofd had aan de in 1777 twintig jaar oud geworden Willem Zelandus van Borssele, de enige zoon van de vroegere vertegenwoordiger van de Eerste Edele, Jan van Borssele, en ze werd nog gecompliceerder toen een volle neef van de rechthebbende, de Vlissinger Adriaan Jan van Borssele, er een groot bedrag (uiteindelijk 14.000 gulden) voor over bleek te hebben als Tholen zou proberen hem eveneens benoemd te krijgen. Omdat die stad daar wel oren naar had, ontwikkelde zich vervolgens een ingewikkelde en langdurige touwtrekkerij, die duurde totdat de staten er op 18 september 1783 een eind aan maakten en neef Van Borssele moest wachten tot hij pas bij de volgende vacature, in 1786, door Tholen opnieuw kon worden voorgedragen. De afhandeling van een en ander, inclusief de protesten van de al eerder als provinciaal rekenmeester afgewezen schepenen Emmericus de Weert en alle erbij behorende financiële problemen, moet eerste burgemeester Van Stapele (in 1783 en ook weer in 1786) veel hoofdbrekens gekost hebben, maar was wel het meesterstuk van een bekwaam en zorgvuldig bestuurder.⁶³⁸

Nieuwe schepenen in de periode tot en met 1787 waren respectievelijk:

- De al genoemde Marinus Anthony Catshoek, een zoon van de rentmeester, baljuw en dijkgraaf van Vossemeer, Adriaan Catshoek, die getrouwd was met een dochter van zijn voorganger, Samuel Cras.

637 NA, Collectie Dumont-Pigalle, nr 2.21.057, inv.nr. 96, 'Zeeuwse gegevens'.

638 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 9, 30 maart en 31 augustus 1783, 2 mei 1784, 3 en 19 november 1786, 25 februari, 6 mei en 23 september 1787; Notulen Staten van Zeeland, 24 maart, 4 en 18 september 1783, september 1786.

- De jurist Daniel Johan Bodel, een kleinzoon van de jong gestorven medicus en secretaris van Tholen, Johan Bodel jr. Hij zou niet lang in Tholen blijven en vertrok in 1783 naar Herborn toen hij daar kamerheer van de vorst van Hessen-Homburg was geworden.
- Mr. Daniel de Bruyn combineerde in 1782 het schepenambt met dat van pensionaris, het laatste als opvolger van Caspar van Citters, die dat ambt had neergelegd, volgens zijn eigen woorden ‘aangezien hem dat te rade geworden was.’⁶³⁹ Daniels vader was de Middelburgse burgemeester Jacob Johan de Bruyn en zijn stiefmoeder (die hem goeddeels moet hebben opgevoed) was een dochter van de Thoolse Gecommitteerde raad Turcq. Zoals we later nog zullen zien, zou hij een belangrijke rol gaan spelen in de nu volgende periode.
- Mr. Nicolaas Drabbe stamde uit het bekende Bergen op Zooms regentengeslacht Drabbe en leefde niet lang genoeg (hij overleed al in 1785) om in Tholen meer te kunnen doen dan een jaar in de schepenbank zitten. Hij werd min of meer opgevolgd door een volle neef, mr. Theodorus Johan Plevier, de zoon van de vroegere Thoolse schepen en latere burgemeester van Bergen op Zoom, Willem Plevier. Deze werd in 1784 pensionaris-honoraire en in 1786 schepen, maar zijn Thoolse carrière zou de ‘omkering’ van september 1787 maar kort overleven.
- Mr. Willem Anthonie de Haze Bomme stamde uit een Walcherse regentenfamilie en zijn moeder was een zuster van Caspar van Citters. Zijn komst naar Tholen in 1786 lijkt bedoeld geweest te zijn om de invloed van de Middelburgse Van Citters-clan in Tholen te versterken.
- Mr. Anthony Vereyk van Bommel tenslotte, werd pas in 1788 schepen, maar was toen al vier jaar pensionaris-honoraire van Tholen geweest. Hij stamde af van een bekende Bergenaar, Cornelis van Bommel, die kolonel-ingenieur en directeur van de fortificaties van de Republiek geweest was geweest en in die hoedanigheid de leiding had gehad over de voltooiing van de vestinglinie van Bergen op Zoom naar Steenberg. Anthony’s vader was schout en pensionaris van Bergen op Zoom geweest.

Bestuurlijk was dit nog niet zo’n moeilijke periode, de lokale rust werd niet verstoord en economisch ging het niet slechter dan in de jaren daarvoor.

Doordat de Zeeuwse staten alle niet-Zeeuwen in 1776 verboden hadden om in de Zeeuwse wateren te vissen, was onder anderen een aantal Bergen op Zoomse vissers in nood geraakt. De beperkte ontheffingen die hen na overleg met onder meer de Thoolse baljuw waren verleend, bleken onvoldoende, zodat er in de stad vanaf ongeveer 1783 een instroom ontstond van Brabantse vissersfamilies, die zich in Tholen wilden vestigen om hun beroep te kunnen blijven uitoefenen.

⁶³⁹ GAT, SAT, Resolutieboek nr. 9, 23 december 1781. Waarschijnlijk had zijn familie hem in de Raad van Vlaanderen willen benoemen in plaats van zijn achteneef, Caspar Jacob van Citters, maar daar kwam iets tussen. Na in mei van dat jaar ook al een benoeming tot schepen van Tholen geweigerd te hebben, moest hij nu vragen om een benoeming als pensionaris-honoraire om in Tholen toch lid van de regering te kunnen blijven.

In die periode kwam ook een Hendrik Vernet, vermoedelijk een uit Oud-Vossemeer afkomstige schoenmaker, naar Tholen en die zullen we in 1787 nog tegenkomen als een wat onwaarschijnlijk enthousiaste Oranjeklant.

Al in oktober 1781 ontving de stad van Gecommitteerde Raden het verzoek om mee te helpen zoeken naar de herkomst van het 'oproerig geschrift', genaamd 'Aan het volk van Nederland' en de verspreiding ervan te beletten. Volgens de magistraatsnotulen is op dat bericht nogal lauw gereageerd en werd het aan de baljuw overgelaten om er al dan niet iets mee te doen.⁶⁴⁰ Pas op 30 oktober 1785 ontstond een eerste scheurtje in de (voor zover na te gaan) heersende rust en eensgezindheid, toen de gedeputeerden naar de statenvergadering een resolutie meekregen die begon met de volgende inleidende zinnen:

'Is na deliberatie goedgevonden en verstaan, de heren gedeputeerden naar de aanstaande Staatsvergadering te autoriseren en gelasten bij de eerste bekwame gelegenheid aan haar Edele Mogende voor te dragen hoe hun Edelachtbare, welke tot nu toe het genoegen hebben mogen ondervinden van het, in het van zovele bewegingen, welke sedert een geruime tijd bijna alomme elders hebben plaatsgehad en nog plaatshebben, de rust en tranquilliteit in desen eilande, bijzonder die in- en opgezetenen, welke meer directelijk onder hun oog en opzicht zijn gesteld, bewaard te zien blijven, sedert enigen tijd zijn ontwaar geworden dese en gene tekens, welke vrij klare kenmerken dragen hoe men ook alhier pogingen tracht in het werk te stellen, teneinde de gemoederen van de in- en opgezeten, voornamelijk speciaal de laatstgenoemden (d.w.z. de plattelandsbewoners), te doen overslaan tot het tegenovergestelde van dat uiterste hetwelk tot hiertoe zo loffelijk van anderen heeft onderscheiden. Dat de eerste en vooralsnog enige zichtbare uitwerking zich heeft ontdekt in de voorleden maand september (waarmede men wijders tot nu toe, dan met meerder, dan eens minder empressement is voortgegaan), sedert welken tijd het sommige van de landzaten heeft kunnen goeddunken verscheidene leden van de regering in persoon (hetgeen hun Edelachtbaren van oordeel zijn nog meer opmerking te verdienen), gebruik makende van het recht van de jacht onder de jurisdictie deser stad, welke haar Edelachtbare is voorgekomen niet zeer te stroken met de deferentie, welke de betamelijkheid en welvoegelijkheid, niet alleen van mindere ten aanzien van hun meerdere komt te vorderen, maar ten enenmale strijdig is met het heilzame principe, hetwelk niet toelaat zichzelf op een eigendunkelijke wijze tot rechter en beslisser in zijn eigen zaak op te werpen.'

Uit het al even wijdlopige vervolg van deze tekst wordt daarna duidelijk dat leden van de stadsregering blijkbaar verhinderd waren om gebruik te maken van hun aloude, in oorsprong feodale recht om op alle gronden, behorende tot de jurisdictie van Tholen te gaan jagen. Tijdens de afwikkeling van de zaak door de staten kwam later nog een Haagse advocaat, Jacob Hendrik van Damme (die kennelijk land onder Tholen bezat) de 'in- en opgezetenen' te hulp met de eis dat het jagen op andermans grond zonder meer verboden moest worden. De staten (en Tholen) gaven echter geen krimp en lieten ter zake een publicatie uitgaan waarin er onder meer op gewezen werd dat het recht van landeigenaren om voor toegebrachte schade in rechte vergoeding te eisen natuurlijk op geen enkele wijze zou worden aangetast.

640 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 9, 7 oktober 1781.

Voor zover we weten, schijnt die reactie afdoende geweest te zijn. Pas in oktober 1786 zou de politieke eenheid in de stadsregering echt op de proef gesteld worden.

Een eerste politieke confrontatie tussen Amsterdam en de stadhouder, over de voorrangspositie van de hertog van Brunswijk aan het Hof vormde in 1781 eigenlijk het begin van een min of meer georganiseerde strijd van de Hollandse regenten tegen het stadhouderlijke patronagesysteem. Daarin waren het vooral de pensionarissen van de steden Amsterdam, Dordrecht en Haarlem (Van Berckel, De Gijselaar en Van Zeeberg) die, met stilzwijgende instemming van de Hollandse raadpensionaris Van Bleiswijk, de positie van prins Willem V stap voor stap begonnen te ondermijnen.

Voor de stadhouderlijke partij bleek daarbij al gauw dat de prins zelf eigenlijk hun grootste handicap zou worden omdat hij obstinaat bleef weigeren om ook maar iets van zijn vele, soms onbelangrijke bevoegdheden af te staan of in te stemmen met enige politieke tegenactie, die immers in wezen gericht zou zijn tegen de, ook in zijn ogen, soevereine gewesten. Zijn vrouw, de intelligente en energieke prinses Wilhelmina, kon daar niets aan veranderen, maar ze zou geleidelijk wel de centrale rol van haar man in de stadhouderlijke partij gaan overnemen. Een beroep op haar oom, koning Frederik de Grote van Pruisen, die in deze periode de enige beschikbare buitenlandse bondgenoot was, zou aanvankelijk weinig opleveren, vooral omdat deze haar man eigenlijk zag als 'een onbeduidende man zonder diepgang, volledig onbekwaam voor belangrijke zaken' (*un homme frivole et léger, qui est entièrement incapable d'affaires sérieuses*).⁶⁴¹

In Zeeland was tijdens de oorlog nog geen instemming met deze Hollandse aanval op de stadhouderlijke bevoegdheden van de prins te bespeuren geweest, al stemde het gewest wel in met het ontwerp voor een verdrag met de nieuwe Amerikaanse staat en werd na de totstandkoming van een wapenstilstand, in juli 1782, op initiatief van Goes een brief aan de stadhouder geschreven, waarin de traagheid waarmee de 'wapenen van de Staat' waren ingezet voorzichtig werd gekritiseerd.⁶⁴² In Zeeuwse regeringskringen overheerste blijkbaar nog steeds de door de familie Van Citters en hun aanhangers ingezette anti-Hollandse stemming en Pieter Laurens van de Spiegel, de nieuwe secretaris van Zeeland, zou daarvan een toonaangevende woord- en uitvoerder worden.

In een geheime memorie aan de prins uit juni 1782⁶⁴³ over 'de tegenwoordige verdeeldheden in de Republiek' stelde deze dat in de Republiek volgens hem sprake was van drie ernstige gebreken, namelijk een gebrek aan (geld)middelen, een gebrek aan 'executie op de gedragen consenten' en een gebrek aan uitvoerende macht bij de generaliteitscolleges. Hij onthield zich daarbij van het aanwijzen van schuldige personen of instanties, hoewel het tweede van de drie problemen natuurlijk duidelijk de gebleken passiviteit van de stadhouder aan de kaak stelde. Dat de leidende groepen in Zeeland in dit stadium zeker geen kritiekloze aanhangers van het stadhouderlijke regeringssysteem waren, blijkt ook uit de (overigens nau-

641 Brief aan prinses Wilhelmina van 5 maart 1785, afgedrukt in Colenbrander, *De Patriottentijd*, hoofdzakelijk naar buitenlandsche bescheiden, dl I, 300.

642 Notulen Staten van Zeeland, 8 juli 1782.

643 Vreede, Mr. Laurens van de Spiegel, dl II, 257 ev.

welijks uitgewerkte en nooit opgevolgde) aanbeveling om een buitengewone, zogenaamde ‘Grote vergadering’ van de Staten-Generaal te bijeen te roepen, om daarin, zoals in 1651 en 1716 tevergeefs was geprobeerd, te komen tot structurele, constitutionele oplossingen. Omdat schrijver, geadresseerde en andere betrokken lezers natuurlijk wel wisten dat een dergelijke vergadering nog nooit met instemming van een stadhouder was gehouden en ook nooit bruikbare resultaten had opgeleverd, lijkt het erop dat Van de Spiegel (en Zeeland?) in dit stadium de stadhouder nog geen concretere steun wilde bieden, maar wel de agressieve (en voorlopig eenzijdige) actie van Holland afkeurde.

Nadat de oorlog met Groot-Brittannië in september 1783 dankzij Russische bemiddeling met een wapenstilstand was beëindigd, veranderde de situatie aanmerkelijk toen de middengroepen in de samenleving in beweging kwamen en zich gingen organiseren in gewapende exercitiegenootschappen, die ook wel vrijcorpsen werden genoemd. In de meeste gevallen gebeurde dat zonder voorafgaande toestemming van hun wettige overheden, de steden of staten. De oproepen van Van der Capellen en de daarna verschenen Utrechtse en Hollandse politieke tijdschriften, hadden blijkbaar de geesten rijp gemaakt voor dergelijke, op democratische leest geschoeide groeperingen en dat leidde ertoe dat veel regenten, die aanvankelijk de kritiek op het regeringssysteem en de stadhouder hadden gesteund, zich daarvan nu distantieerden en zich terugtrokken in een antidemocratisch conservatisme. Zij werden daarna vaak aangeduid als ‘aristocraten’, die blijkbaar hun traditionele machtsposities liever deelden met een zwakke en besluiteloze stadhouder dan met de redelijk geletterde, maar onervaren vertegenwoordigers van de middengroepen die nu aan het woord kwamen. In Holland, de stad Utrecht en elders bleek de beweging echter al gauw niet meer te stuiten en onder meer de al genoemde groep van leidende Hollandse pensionarissen schijnt dat ook niet te hebben geprobeerd. De inschakeling van grotere groepen in de samenleving, die bereid waren tot actie, achtten zij blijkbaar onmisbaar en waarschijnlijk waren er onder hen ook veel regenten (en regentenzonen?), die een zekere mate van democratisering van de regeringsmacht uit overtuiging steunden en er op vertrouwden dat ze die wel in goede, gematigde banen zouden kunnen leiden.

In oktober 1783 werd op een conferentie van 32 bestuurders uit Holland, Utrecht, Overijssel en Friesland besloten tot een nationale confederatie van vrijcorpsen, waarmee voor het eerst, buiten de generaliteitsorganen om, een samenwerking ontstond die de grenzen van de oude, particularistische gewesten overschreed.⁶⁴⁴

Ook in de Zeeuwse steden Middelburg, Zierikzee, Goes en Vlissingen zijn in deze jaren exercitiegenootschappen tot stand gekomen, maar over hun activiteiten is weinig gepubliceerd en een doorslaggevende politieke rol hebben ze niet kunnen spelen. Bij de Zeeuwse regenten is, voor wat betreft het begin van de jaren tachtig, in de beschikbare bronnen nog nauwelijks iets te merken van patriotse sympathieën, zij waren door de bank genomen waarschijnlijk nog wat behoudender dan hun Hollandse collega's.

644 De Wit, ‘Oud en Modern’, in NAGN 9, 114 en Schama, S., *Patriotten en bevrijders*, 117 *ev.*

In Britse regeringskringen moet men al vroeg hebben ingezien dat de oorlog met de Republiek het land in politiek opzicht meer nadelen dan voordelen opleverde, omdat ze daarmee de al sinds de tijd van hun Nederlandse koning Willem III bestaande, dominante invloed in de Republiek dreigden te verliezen aan hun Franse en Pruisische rivalen. Daarom werd al vóór de definitieve sluiting van de vrede in mei 1784 de latere gezant, James Harris, aan het werk gezet om de schade op dit gebied te beperken en zo mogelijk de al sterk aangetaste positie van de stadhouder (een volle neef van koning George III) in zijn oude luister te herstellen.⁶⁴⁵ Dat dit inmiddels urgent geworden was blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat Willem V in de Republiek algemeen de schuld had gekregen van alle oorlogsmisère en dat Holland hem had gedwongen zijn militaire rechterhand, de hertog van Brunswijk, van het Hof te verwijderen. Op initiatief van Utrecht waren bovendien met Frankrijk onderhandelingen begonnen over een handelsverdrag dat, ook met instemming van Zeeland, in september 1784 tot stand kwam.

Het jaar 1783 eindigde met een nieuw incident met Oostenrijk, ditmaal over de begrafenis van een overleden soldaat uit het Staatse Scheldefort Liefkenshoek in het dorp Doel.⁶⁴⁶ Het conflict met keizer Joseph II, dat vooral ging over de vrije vaart op de Westerschelde, escaleerde in 1784 verder toen in oktober van dat jaar een keizerlijke brik *Louis* door het Zeeuwse wachtschip *Dolphijn* bij het andere Scheldefort, Lillo, werd beschoten en aangehouden toen het zonder te stoppen de Westerschelde wilde afvaren.⁶⁴⁷ De verontwaardigde keizer verklaarde de Republiek onmiddellijk de oorlog en kondigde de komst van een groot expeditieleger aan. Gelukkig waren zijn woorden indrukwekkender dan zijn daden, zodat de 'soepketeloorlog' (zo genoemd omdat een kanonschot de soepketel van het passerende schip geraakt had), dank zij bemiddeling van Frankrijk kon worden beëindigd voordat hij echt op gang gekomen was, maar niet voordat opnieuw gebleken was dat de kapitein-generaal van de Unie in geval van een acute oorlogsdreiging eigenlijk niet goed wist wat hij doen moest, behalve het verplaatsen van wat defensief geposteerde legeronderdelen. Zeeland had toen al, in september 1784, ingestemd met het definitieve ontslag van de hertog van Brunswijk, die nu niet allen Den Haag, maar het hele grondgebied van de Republiek had moeten verlaten.

De keizer kreeg bij de vredesonderhandelingen in 1785 uiteindelijk genoegdoening met de overdracht van de Scheldeforten Lillo en Liefkenshoek plus 5,5 miljoen gulden, een resultaat waarmee vooral Zeeland erg ongelukkig was.⁶⁴⁸ Maar de Schelde bleef voor Oostenrijk gesloten.

Intussen groeide de aanhang van de patriotten, vooral in Holland en Utrecht verder. In december 1784 werd in Utrecht de eerste 'nationale vergadering' van vrijkorpsen uit meerdere gewesten gehouden, waarin alleen Zeeuwen en Groningers ontbraken en de aanzet gegeven werd tot een Acte van Verbintenis. Daarin zou onder meer komen te staan dat gestreefd

⁶⁴⁵ De Wit, *De Nederlandse Revolutie*, 33, 52.

⁶⁴⁶ Men had het lijk naar Liefkenshoek teruggebracht en in de vestinggracht gegooid (Notulen Staten van Zeeland, 5 november 1782).

⁶⁴⁷ Notulen Staten van Zeeland, 9 en 18 oktober 1784; De Jonge, *Nederlands Zeewezen*, V, 75, 76

⁶⁴⁸ Notulen Staten van Zeeland, 4 mei, 28 november en 12 december 1785.

moest worden naar een republikeinse regeringsvorm met een ‘volksregering bij representatie’ en een stadhouder zonder uitvoerende bevoegdheden.

De leider van de Zeeuwse ‘aristocratisch’ gezinde regenten, Willem van Citters,⁶⁴⁹ had na totstandkoming van de vrede met Groot-Brittannië eerst geprobeerd om de post van Nederlands gezant in Londen te bemachtigen, maar dat was mislukt omdat de Gelderse baron van Nagell, een hoveling van de prins, daar natuurlijk betere kansen had. Na het vertrek van de hertog van Brunswijk kwam echter in 1785 toch een soort verzoening tussen Zeeland en de inmiddels in een benarde positie geraakte stadhouder tot stand.

Bij een orangistisch relletje waren in september 1785 de pensionarissen Van Berckel (Amsterdam) en De Gijselaar (Dordrecht) in het gedrang gekomen en omdat de Staten van Holland van oordeel waren dat de garnizoenscommandant daarbij had verzuimd behoorlijk op te treden, werd de stadhouder ontheven van zijn opperbevel over de in Den Haag gelegerde troepen. Beducht voor zijn eigen veiligheid, was deze toen met zijn gezin naar zijn Apeldoornse paleis vertrokken.⁶⁵⁰

De verzoening met Zeeland leidde tot een nauwe samenwerking tussen Harris en de nieuwe Zeeuwse raadpensionaris Van de Spiegel, die de inmiddels met pensioen vertrokken Chalmers met instemming van alle statenleden was opgevolgd. Deze heren begonnen voortvarend plannen te ontwerpen die tot doel hadden om de positie van de stadhouder en het bestaande regeringssysteem van de ondergang te redden. Tegenover het orangistische Gelderland, waar men, samen met de prinses rekende op Pruisische steun, vertrouwden de Zeeuwen blijkbaar meer op hun al eeuwenlang bestaande, nauwe relatie met het Britse koninkrijk. Van de Spiegel zou Harris zelfs een keer verzekerd hebben dat Zeeland zich, bij een eventueel uiteenvallen van de Unie, liever onder Britse bescherming zou willen stellen, dan zijn toevlucht zoeken bij Frankrijk.⁶⁵¹

In een memorie van november 1785 bepleitte Van de Spiegel daarna de vorming van een stadhouderlijke partij, die in actie zou moeten komen tegen de veld winnende patriotten, onder andere door de vorming van een ‘wel geregeld kabinet of regeringsraad’, bestaande uit ‘lieden van aanzien en moderatie’ om de stadhouder terzijde te staan in de regering van het land, de opstandigheid van Holland te beteugelen en een verzoening tussen beide partijen tot stand te brengen.’

Bij zijn nagelaten papieren is ook een notitie van zijn hand, waarin hij zijn (en de waarschijnlijk in zijn kring levende) opvatting geeft over de nu alom klinkende oproep tot democratisering van bestuur. Dat standpunt lijkt inhoudelijk erg zwak. Hij betwistte daarin namelijk niet dat de soevereiniteit van een land in wezen bij het volk berust, maar voerde de bestaande wetten en privileges aan als belangrijkste reden om de regering niet aan door het volk gekozen bestuurders over te laten, maar die te laten uitvoeren door ‘de voornaamste’ onder hen.⁶⁵² Ondanks de vele, daaraan toegevoegde (en goddeels steekhoudend lijkende) bezwaren tegen een echte volksregering, was dat in essentie een louter formalistisch, conser-

649 De zoon van de gelijknamige Middelburgse burgemeester van 1747.

650 De Wit, ‘Oud en modern’, in: NAGN 9, 116; Grijsenhout e.a., Voor Vaderland en Vrijheid, 39.

651 Vreede, Mr. Laurens Pieter van de Spiegel, dl II, 524, 525; De Wit, De Nederlandse revolutie, 56, 524 ev.

652 Ibidem, dl II, 409 ev. en 415 ev.

vatief en elitair standpunt. Sinds de uitspraken van de Thoolse Gecommitteerde raad en geschiedschrijver, Lieven Ferdinand de Beaufort zo'n zestig jaar eerder, leek er dus niet zoveel te zijn veranderd.

Gezant Harris en Van de Spiegel konden natuurlijk wel plannen maken en op beperkte schaal campagne voeren, vooral met brieven en privégesprekken, maar rechtstreekse en openbare politieke steun aan één partij was voor hen verboden terrein. Voor een gezant van een vreemde mogendheid was inmenging in het bestuur van het gastland natuurlijk zonder meer een doodzonde en de 'eerste minister' van Zeeland, mocht dan veel invloed en bevoegdheden hebben, een openlijke politieke partijkeuze of een stem uitbrengen in de statenvergadering hoorde daar niet bij. Ook de 'patroon' van de groep, de nu ongeveer 63 jaar oude Willem van Citters had geen rechtstreekse stem in de gewestelijke besluitvormingsprocessen. Hij was in februari 1787 kabinetschef van de prins geworden⁶⁵³ (een functie die elders wordt aangeduid als geheimsecretaris), maar een vertrouwensrelatie met de prins lijkt niet te zijn ontstaan en als de prins hem al iets toevertrouwd heeft, zullen dat in elk geval geen plannen voor een politieke campagne geweest zijn. Uit Van Citters' brieven aan Van de Spiegel blijkt dat beide mannen elkaar niet erg lagen en dat de stadhouder zich liever bezig hield met bijvoorbeeld de routinecorrespondentie met zijn vele garnizoenscommandanten dan met het smeden van al dan niet geheime, maar in elk geval serieuze plannen om op te treden tegen zijn politieke tegenstanders.⁶⁵⁴

De familie van Citters had echter meer ijzers in het vuur. De enige en gelijknamige zoon van Willem senior was ordinaris-gedeputeerde in de Staten-Generaal namens Zeeland en zou daar nog een belangrijke bijdrage gaan leveren. Van de vier zonen van zijn overleden oudste broer Aarnout, zat de oudste, Willem Aarnout, op een sleutelpost in de burgemeestersgroep van Middelburg, terwijl van diens twee jongere broers, Aarnout Willem en Thoolse Caspar (zoals hij in brieven wel genoemd werd), verwacht mocht worden dat ze in Tholen en Goes de familiale partijbelangen zouden behartigen. Caspar lijkt een gewillige, maar weinig assertieve man geweest te zijn, die waarschijnlijk liever door het leven gegaan zou zijn als een deftige Middelburgse kunstverzamelaar⁶⁵⁵ in een mooi huis op de Londense Kaai, dan nu als schepen van Tholen op en neer te moeten reizen naar dat verre stadje om daar zijn ambtelijke plicht te vervullen. Zijn oudere broer, Aarnout Willem, is van 1767 tot 1790 secretaris van Goes geweest en heeft daar vermoedelijk een belangrijkere rol gespeeld. Hun jongste broer, Cornelis, heer van Bruelis,⁶⁵⁶ is naast marineofficier ook raad van Goes geweest, maar of hij daar ook nog iets voor de prinselijke zaak heeft betekend is niet onderzocht. Dat hij op 31 december 1786 ook nog poorter van Tholen was geworden heeft daar in elk geval geen sporen nagelaten.

Belangrijkere medewerkers uit de Van Citters-clan dan de beide laatsten waren waarschijnlijk Willem Aarnouts medebestuurders in Middelburg, zijn zwager Huybrecht de

653 Vreede, dl III, brief 17 februari 1787, p. 198.

654 Ibidem, dl III, brieven 17 en 28 februari 1787.

655 De Navorscher, jrg. 1906, p. 444 ev.

656 Vlg. Sijnke heette hij Johan Cornelis, vermoedelijk genoemd naar zijn in 1745 als luitenant-admiraal van Zeeland overleden grootvader van moederskant, Jan Ockersse.

Haze Bomme, die in 1787 eveneens burgemeester van Middelburg was en oud-burgemeester Jacob Johan de Bruyn, die, zoals we al zagen allebei een zoon in de Thoolse stadsregering hadden. Zoals we ook al zagen, had de eerste van hen oudere contacten met Tholen, want hij was er al in 1756 poorter geworden.⁶⁵⁷

In 1787 zou ook Nicolaas Steengracht, de Middelburgse advocaat-fiscaal bij de Admiraliteit, de raadpensionaris (onder meer in Zierikzee) belangrijke diensten bewijzen in de acties om Zeeland tot een veilig Oranjabolwerk te maken.⁶⁵⁸

Nadat de politieke strijd in Utrecht er in maart 1786 toe had geleid dat in de stad Utrecht een nieuw, democratisch regeringsreglement in werking trad, kwam ook de Pruisische koning in beweging met een brief aan de staten van de zeven provincies. Hij verlangde daarin dat deze zouden ophouden het gezag en de bevoegdheden van de echtgenoot van zijn nichtje aan te tasten en hem in al zijn rechten zouden herstellen. De besluitvorming over de beantwoording van die brief zou vooral in Zeeland veel tijd gaan kosten.

Inzet van troepen om de naar Amersfoort uitgeweken staten van dat gewest te steunen in hun pogingen om de democratisch gekozen stadsregering van de stad Utrecht af te zetten,⁶⁵⁹ leidde wat later tot een conflict tussen de gewesten die die eenheden betaalden (op hun repartitie hadden) en de kapitein-generaal, die formeel de bevoegdheid had om ze in te zetten waar en waarvoor hij dat nodig achtte. Toen, eveneens in september 1786, het Gelderse Hattem, waar een door de stadhouder benoemde schepen door de patriotten was verjaagd, in opdracht van de prins door een legereenheid werd beschoten en vervolgens bezet, was de maat voor Holland vol. De Hollandse staten besloten de door hen betaalde troepen aan het oppercommando van de kapitein-generaal te onttrekken en ze te gelasten naar Holland terug te trekken. De eenheden die dat bevel opvolgden werden vervolgens geposteerd langs de Hollands-Utrechtse grens om daar een verdedigingskordon te vormen tegenover de stadhouderlijke troepen. Om een en ander financieel mogelijk te maken konden ze rekenen op door Frankrijk toegezegde steun.⁶⁶⁰ Een burgeroorlog stond voor de deur.

Ook in de Zeeuwse staten was kritiek ontstaan op de stadhouderlijke actie tegen Hattem omdat de daar ingezette, Zwitserse artilleristen op de Zeeuwse repartitie stonden. Zierikzee, dat zonder meer het Hollandse voorbeeld wilde volgen en alle door haar betaalde troepen terugtrekken naar Zeeland, kreeg weliswaar niet zijn zin, maar de staten gingen zich hierna toch ook met de inzet van de door haar betaalde troepen bemoeien. Op 6 oktober werd de prins beleefd verzocht om de nog in Gelderland aanwezige, op Zeeuwse repartitie staande troepen naar Zeeland terug te zenden en zulke troepen niet meer in te zetten tegen burgers van de Republiek zonder voorafgaande instemming van hun betaalheren. Een verzoek van Holland om door dat gewest betaalde, maar in Zeeland geleverde troepen terug te sturen,

657 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 9, 22 juni 1756.

658 De Wit, *De Nederlandse Revolutie*, 205 en Vreede, Mr. Pieter Laurens van de Spiegel, dl III, 542 en 552.

659 Grijzenhout, *Voor Vaderland en Vrijheid*, 42.

660 Rosendaal, *Bataven! Nederlandse vluchtelingen in Frankrijk 1787-1795*, 88, 89.

werd echter geweigerd omdat daarvoor immers een patent van de kapitein-generaal vereist was.⁶⁶¹

Dat het voor raadpensionaris Van de Spiegel niet meeviel om Zeeland in deze periode trouw de zijde van de stadhouder te doen houden, bleek niet alleen uit de het stemgedrag van Zierikzee, ook Vlissingen en Veere hadden in de vergadering de stadhouder niet gesteund.

Op 16 oktober 1786 kwam in de statenvergadering dan eindelijk de beantwoording van de brief van de Pruisische koning officieel aan de orde en legde de raadpensionaris een conceptantwoord ter goedkeuring voor. De bedoeling was dat het concept door de Staten-Generaal verwerkt zou worden in een antwoordbrief van de gehele Unie. In de ontwerptekst stond onder meer 'dat in deze provincie geen onenigheid met de stadhouder is ontstaan en wijders, om nog eens weg te nemen alle twijfel over het ware systema, 't welk in deze provincie bestendig is aangekleefd, met name de bewaring van de constitutie van deze Republiek zoals deze in de Unie verenigd is, en dat Zeeland vast gezind is de hoge waardigheden van de erfstadhouder, kapitein-generaal en admiraal te handhaven, met alle rechten en prerogatieven hem door de provincie en generaliteit gegeven. Eventuele gebreken zullen slechts te vinden zijn in de executie daarvan en niet in de constitutie'.

De vertegenwoordigers van de Eerste Edele, Middelburg en Goes gingen zonder meer akkoord met deze tekst, maar Zierikzee legde een verklaring over vol expliciete beschuldigingen aan het adres van de stadhouder, waarin als slotsom gesteld werd dat Zeeland vooral nu Holland niet in de steek mocht laten. Nadat daarna Tholen (bij monde van pensionaris De Bruyn) had verklaard 'zich te conformeren aan het rapport zoals het ligt', was het de beurt aan Vlissingen en Veere, die eveneens het concept kritiseerden en niet wilden goedkeuren. Vlissingen wilde vooral de laatste alinea (de loyaliteitsverklaring aan de stadhouder) schrappen en Veere vulde dat standpunt aan door te stellen dat die alinea destructief zou kunnen zijn voor het voortbestaan van de Unie der zeven provinciën.

Een week eerder was in de magistratsvergadering van Tholen (bijgewoond door slechts zes leden waaronder geen enkele patriotsgezinde), zonder enige in het resolutieboek vermelde tegenspraak, besloten akkoord te gaan met het conceptantwoord, 'vermits in gepaste bewoordingen gesteld'. Zes dagen na de statenvergadering, op 22 oktober, kreeg bovendien de pensionaris, die als gedeputeerde in de staten zijn instemming had gegeven, de gebruikelijke décharge in een vergadering waarin ditmaal ook de patriotsgezinde Plevier aanwezig was.

Op 30 oktober 1786 protesteerde Zierikzee in de statenvergadering tevergeefs tegen de afhandeling van deze kwestie door de raadpensionaris omdat deze, zonder nader overleg tussen partijen af te wachten, brieven naar de hoven te Berlijn en Londen had gestuurd, waarin zijn concept ongewijzigd was verwerkt. Vanwege de wel zeer kleine meerderheid van vier tegen drie stemmen, werd dat door Zierikzee als onwettig handelen veroordeeld. Pas nadat in juni 1787 het onderwerp ook in de vergadering van de Staten-Generaal was afgehandeld en geconcludeerd kon worden dat de Unie met vier tegen drie gewesten nog steeds achter de

661 Notulen Staten van Zeeland, 16 oktober 1786.

prins stond, brak opnieuw onenigheid uit in de Zeeuwse statenvergadering, die later ook in de Thoolse magistraat tot een conflict zou leiden.

Dat Van de Spiegel het op 16 oktober 1786 in de statenvergadering bereikte resultaat als een overwinning voor de stadhouderlijke partij beschouwde, blijkt wel uit zijn op diezelfde dag aan prins en prinses verzonden brief, waarin hij onder meer meldde dat het alleen aan burgemeester W.A. van Citters te danken was geweest dat de Middelburgse vroedschap met krappe meerderheid had ingestemd met zijn conceptverklaring.⁶⁶² Merkwaardig genoeg voegde hij daaraan toe dat er in de staten ook zonder de instemming van Middelburg in de staten nog wel een meerderheid geweest zou zijn, wat niet lijkt te kloppen met de (natuurlijk latere) notulering. Het valt dus niet helemaal uit te sluiten dat de genotuleerde verklaringen van Vlissingen en/of Veere latere rectificaties zijn geweest van een misverstand, mogelijk veroorzaakt door een rumoerig en onoverzichtelijk verlopen vergadering.

Op 30 en 31 januari 1787 vond daarna in Goes het eerste van de reeks oproeren en plunderingen in vijf van de zes stemhebbende steden van Zeeland (Goes, Middelburg, Tholen, Zierikzee en Vlissingen) plaats, die volgens de historicus De Wit⁶⁶³ deel uitmaakten van een actieprogramma, dat raadpensionaris Van de Spiegel in overleg met de oude Willem van Citters en prinses Wilhelmina had opgezet met het doel om de Zeeuwse steden weer tot betrouwbare steunpilaren van de stadhouderlijke partij te maken. Dat zo'n programma door de Britse gezant Harris was voorgesteld en dat deze daarvoor van zijn premier zelfs de benodigde financiële middelen had gekregen, kan niet worden betwist. Ook staat vast dat Van de Spiegel de prinses in deels gecodeerde, brieven op de hoogte heeft gehouden van de mate waarin men erin slaagde om in de Zeeuwse steden de positie van de stadhouderlijke partij te versterken,⁶⁶⁴ maar of, en zo ja in welke mate de plunderingen inderdaad vanuit een centraal punt werden gecoördineerd of gestuurd, kan (zoals De Wit ook toegaf) niet meer worden vastgesteld. Uit de gegevens over het verloop van de gebeurtenissen kan in de meeste gevallen wel een zekere planmatigheid worden afgeleid (bijvoorbeeld de lijsten van te plunderen huizen waarover de plunders bleken te beschikken), maar veel blijft onzeker. Behalve in Tholen en Veere waren in alle steden patriottische vrijcorpsen actief geweest en die waren na afloop van de oproeren in ieder geval allemaal uitgeschakeld.

In Tholen liep alles anders. Een volledig onderzoek naar de oproeren in de vier andere steden valt natuurlijk buiten het bestek van dit boek en op de plundering van Tholen, die op 19 september 1787 plaatsvond zullen we later nog terugkomen, maar door een tijdig en zeer gematigd optreden van de Thoolse magistraat was daar in de lente van 1787 in elk geval de oprichting van een vrijcorps voorkomen.

Begin januari 1787 was een groep burgers begonnen met groepsexercities en het werven van deelnemers en eerste burgemeester Van Stapele was op 4 februari hun verzoek om een vergunning welwillend tegemoet getreden. Hij had hen weliswaar gevraagd daarvoor een plan van organisatie over te leggen, maar had hen alvast een sleutel van het kerkgebouw laten geven zodat ze in de wintertijd hun oefeningen in het koor van de kerk (de 'wandelkerk')

662 Vreede, Mr. Pieter Laurens van de Spiegel, deel II, p. 605, 606.

663 De Wit, De Nederlandse revolutie, 79 ev; ook Schama, Patriotten en bevrijders, 206.

664 Vreede, deel III, 162 en 326, 2 februari en 22 april 1787.

konden houden. Toen het gevraagde plan echter op 13 april door een groep burgers (waarvan stadsdokter en oud-schepen Gerard van Nieuwenhuysen de bekendste was⁶⁶⁵) in de magistraat aan de orde kwam, bleek het een reglement van onmiskenbaar patriottische signatuur te zijn en vrijwel identiek aan dat van bijvoorbeeld het inmiddels bij velen bekende Utrechtse Genootschap voor de Wapenhandel. Het voorzag namelijk in een bestuur door drie, zo genoemde 'geconstitueerden' die officieren zouden voordragen, die dan na een verkiezing onder de leden, zonder verdere betrokkenheid van de magistraat zouden worden benoemd.

Uit de daarop gevolgde resolutie van de stadsregering, blijkt niets van een eventueel te overwinnen verschil van opvatting binnen het college. Iedereen was het er blijkbaar mee eens dat een bewapende groepering die niet onder de wettige stadsregering ressorteerde, natuurlijk onacceptabel was en in een stad met een regulier, militair garnizoen ook volstrekt overbodig! Men besloot echter de initiatiefnemers niet te bruuskeren, maar zoveel mogelijk in hun waarde te laten en 'de supplianten op het allervriendelijkst aan te manen hun plan te laten varen' en tevens om het genomen besluit (met de in even vriendelijk termen geformuleerde overwegingen daartoe) in honderd exemplaren te laten drukken en verspreiden.⁶⁶⁶ Uit het ontbreken van enig later bericht over deze zaak in onze bronnen, mogen we waarschijnlijk afleiden, dat ook de initiatiefnemers niet uit waren op een confrontatie tussen hen en hun 'wettige Overheid'.

Een volgende stap in de plannen om de toekomst van het stadhouderlijk regime in Zeeland zeker te stellen was een door Van de Spiegel ontworpen Acte van Verbintenis,⁶⁶⁷ bestemd om als orangistische tegenhanger te dienen van een document met dezelfde titel van de Amsterdamse patriotten uit augustus 1786.

De Zeeuwse Acte was een loyaliteitsverklaring aan het stadhouderlijke regeringssysteem, waaraan een paragraaf over actieve handhaving van de Christelijk Gereformeerde Godsdienst was toegevoegd en hij werd in januari en februari 1787 ondertekend door 62 leden en ministers der regering en justitie in Zeeland, tot handhaving van de ware republikeinsche constitutie, regeringvorm en burgerlijke vrijheid'. Als we de drie ondertekenaars, die niet bij een stad kunnen worden ingedeeld buiten beschouwing laten (dat waren respectievelijk de ambteloze Johan Adriaan van de Perre, die als eerste tekende, de vertegenwoordiger van de prins, Van Lynden van Blitterswijk en raadpensionaris Van de Spiegel), houden we 26 Middelburgse, geen Zierikzeese, 16 Goese, 3 Thoolse, 5 Vlissingse en 9 Veerse ondertekenaars over, waarbij moet worden aangetekend dat de drie Tholenaars, Caspar van Citters, Daniel de Bruyn en Willem Anthonie de Haze Bomme natuurlijk eigenlijk Middelburgse voorposten waren.

Omdat de ondertekening op persoonlijke uitnodiging had plaatsgevonden meldde zich al gauw een groep van 15 regenten die zich blijkbaar gepasseerd voelde (zonder overigens duidelijk te maken of ze de Acte inderdaad ondertekend zouden hebben als hun dat gevraagd was). Die groep bestond uit de Thoolse rekenmeester Bonaventura Johan Turcq, de Veerse pensionaris François Ermerins, twaalf Middelburgers en de secretaris van Zeeland, De Beveren.

665 De anderen waren de timmerman Witte, de chirurgijn Labec, Cornelis de Bruyne en de winkelier Masselis.

666 Daarvan zijn er nog 34 in het Thoolse stadsarchief aanwezig.

667 Vreede, deel III, 134-139.

Als we aannemen dat deze heren niet voor ondertekening waren uitgenodigd omdat ze er op z'n minst van verdacht werden patriotse sympathieën te koesteren, bevestigt een en ander dat de stadhoudelijke zaak er in dit stadium in Zierikzee, Tholen, Vlissingen en Veere blijkbaar nog niet zo goed voor stond en dat de hele operatie een in hoofdzaak Middelburgse actie was geweest, die de verdeeldheid onder de Zeeuwse regenten beslist niet kleiner kan hebben gemaakt.

Nadat in april 1787 een opmars van stadhoudelijke troepen naar Utrecht bij Vreeswijk was afgeslagen door een afdeling vrijcorporisten, trokken troepen van het Hollandse cordon op tot vlakbij de stad Utrecht en schonden daarmee formeel de Unie van Utrecht, de grondwet van de Republiek. De Utrechtse patriotten reageerden daarop door eigen gedeputeerden naar de Staten-Generaal te zenden, die de afgevaardigden van de vorige, nu in Amersfoort gevestigde statenvergadering moesten gaan vervangen. Omdat inmiddels ook in Overijssel een patriotse meerderheid was ontstaan, betekende dit dat het stadhoudelijke regime in de Unie nu nog maar kon rekenen op vier van de zeven provincies, die bovendien geen van allen konden worden beschouwd als volledig veilig gestelde bolwerken voor de prins.

Eind juni 1787 vonden daarna twee zeer ingrijpende gebeurtenissen vrijwel gelijktijdig plaats, namelijk de mislukte reis van prinses Wilhelmina naar Den Haag met de bedoeling om daar op een of andere manier het revolutionaire tij te keren en het drie dagen lang durende oproer in Middelburg, gericht op de definitieve uitschakeling van het plaatselijke vrijcorps en zijn politieke aanhang.

Het eerste van deze twee is een algemeen bekende episode uit onze nationale geschiedenis, waar we hier niet op in hoeven te gaan, met uitzondering van een voor ons Thoolse verhaal relevant detail. Nadat de prinses met haar gevolg door een detachement van het Goudse vrijcorps in de Vlist was aangehouden, verscheen al gauw de bevelhebber van dat corps, de Goudse regentzoon, Cornelis Johan de Lange, heer van Wijngaarden, die een oomzegger was van de Thoolse Gecommitteerde raad Turcq en zijn vrouw, Catharina de Lange. De Thoolse rekenmeester Bonaventura Johan en de raadsheer in de Hoge Raad, Itel (Hippolitus) Frederik Turcq waren dus zijn neven. Zoals we hiervoor zagen waren de initiatiefnemers tot de Middelburgse Acte van Verbintenis niet erg overtuigd geweest van de loyaliteit van eerstgenoemde aan het stadhoudelijke regime en van diens jongere broer moet bekend geweest zijn dat hij voor de patriotse partij had gekozen.

Na overleg met de in Woerden zetelende, Hollandse defensiecommissie moest De Lange de prinses meedelen dat ze niet mocht doorreizen naar Gouda of Den Haag, waar in Huis ten Bosch een gezelschap (waarbij onder meer de jonge Gijsbert Karel van Hogendorp) op haar zat te wachten om haar in haar missie terzijde te staan.⁶⁶⁸ De prinses keerde daarom, na een verblijf van enkele dagen in Schoonhoven, terug naar het al enige tijd in Nijmegen gevestigde hoofdkwartier van haar man. Ook deze poging om Holland voor Oranje te herwinnen was mislukt.

668 De Wit, *De Nederlandse revolutie*, 52, 113-116, Brieven en Gedenkschriften van Gijsbert Karel van Hogendorp, uitgegeven door zijn jongste zoon, deel II, 114, 117

Het oproer te Middelburg had meer succes en volgens De Wit en anderen heeft de familie Van Citters daarbij een actieve rol gespeeld, onder andere bij de beschieting van het huis van de patriotse arts Van Steveninck met een marinekanon. Volgens aantekeningen over die gebeurtenis was daarbij een marineofficier Van Citters behulpzaam geweest.⁶⁶⁹

Aansluitend kwam op 2 en 3 juli Veere aan de beurt om geplunderd te worden en werden daar onder meer enkele invloedrijke, lokale patriotten gedwongen om een eed van trouw aan de stadhouder af te leggen.

Een derde incident uit dezelfde periode zou de kwetsbaarheid van het orangistisch regime in de rest van Zeeland nog eens onderstrepen en ook in Tholen tot grote onenigheid leiden.

Sinds de in het Hollandse cordon opgestelde, geregelde troepen op Utrechts territorium in actie waren gekomen tegen een eenheid van het stadhouderlijke leger, werd in de Staten-Generaal gewerkt aan een passende reactie ten opzicht van het nu ook in formele zin opstandige gewest. Het eigenmachtige optreden van de Zeeuwse ordinaris-gedeputeerde Willem van Citters (de zoon) in deze vergadering, leidde daarbij tot een ernstig conflict in de Staten van Zeeland op 18 juni 1787, toen Zierikzee en Vlissingen hem daarover aanvielen en eisten dat hij zou worden teruggeroepen om zich te komen verantwoorden.

Van Citters had namelijk in Den Haag op eigen initiatief voorgesteld om 'alle troepen op Hollands territoir te gelasten zich van dezelve te verwijderen en naar de Generaliteitslanden te vertrekken, om zo Holland bloot te stellen aan na haren ondergang reikhalzende vijanden.'

Raadpensionaris Van de Spiegel had in de statenvergadering dapper gereageerd met een verklaring dat Van Citters met zijn instemming had gehandeld en was daarbij onmiddellijk gesteund door Middelburg. De kleine steden, Goes, Tholen en Veere, die kennelijk niet van tevoren op de hoogte waren gesteld, hadden zich van stemming moeten onthouden en om kopie gevraagd. Toen deze zaak drie dagen later in de Thoolse magistraat aan de orde kwam, leidde die ook daar tot een breuk in het tot nu toe schijnbaar zo eensgezinde front en kwamen patriotse sympathieën aan de oppervlakte. In een vergadering van tien (van de dertien) leden werd namelijk een resolutie aangenomen, waarin Tholen zich aan de zijde van Zierikzee en Vlissingen schaarde en concludeerde dat 'het verrichte van de heren ordinaris-gedeputeerden ter generaliteit ten sterksten wordt gedisaprobeerd, speciaal dat van den heer Van Citters en denselven ter verantwoording requireren'. Ironisch genoeg werd in dezelfde vergadering een verzoek van de nu vrijwel permanent in de statenvergadering in Middelburg aanwezige pensionaris De Bruyn beantwoord. Hij had daarin gevraagd om vergroting van zijn volmachten en dat werd nu afgewezen 'vermits Haar Edel Achtbare van oordeel zijn dat, in geval er zaken voorkomen welke pressance vereyschen, heren gedeputeerden ogenblikkelijk, expressen kunnen zenden als dat nodig zou zijn'.

669 Ibidem, 121 ev.; Sijnke, 'Middelburg in woeling en strijd rondom 1787' in: *Archief. Mededelingen van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen*, 1983, 49-89; Wessels, *Zeeland in de patriottentijd*, 122, 123; aantekeningen van informanten in NA, dossier Dumont-Pigalle, inv.nr. 96. Waarschijnlijk was de genoemde marine-officier de jongste broer van Willem Aarnout (de latere raadpensionaris), Cornelis van Citters, heer van Bruelis, die behalve raad van Goes ook commandeur ter zee was (poorterboek Goes, 8 december 1770).

Dat er over de eerste van deze twee resoluties gestemd is, is niet vermeld, maar lijkt onvermijdelijk en dat betekende dat, behalve Van der Schoor, De Weert, Catshoek en Plevier (waarvan we weten dat ze in dit stadium sympathie voor de patriotse zaak hadden) ook minstens twee leden van de familie Van Stapele voor de resolutie moeten hebben gestemd, want dat eerste burgemeester Van der Burcht van Lichtenbergh en zijn beide zwagers, Vleugels en De Vree dat zouden gedaan hebben lijkt uitgesloten. In de vergadering van 24 juni daarna kwamen vervolgens pensionaris De Bruyn en zijn assistent-gedeputeerde, De Haze Bomme, de factie Van der Burcht van Lichtenbergh te hulp, waarbij eerstgenoemde probeerde uit te leggen dat hij de resolutie van de achttiende (nog) niet in de statenvergadering had ingebracht 'teneinde niet te anticiperen op de deliberatie van Haar Edelachtbare op het rapport, uitgebracht op den ingekomen brief van de Raad van State van 17 juni, bij welke gelegenheid de conduite van de heren ordinaris-gedeputeerden mede het object van het Staatsbesogne was geworden; en ten anderen, alzo op dat punt om die reden geen sommatie (om de resolutie goed te keuren dus) was gedaan.' Het baatte niet; hij kreeg de expliciete opdracht mee om 'deselve ter eerste sessie (van de statenvergadering) in te brengen'. Om geen enkel risico te lopen werd daar nog aan toegevoegd: 'wordende dese resolutie zonder nader gehouden resumptie gehouden voor gearresteerd'. Van de twaalf in de vergadering aanwezige leden moeten er nu dus minstens zeven deze opdracht hebben doorgedrukt, waarna er dan in de Thoolse magistraat plotseling twee facties blijken te zijn die lijnrecht tegenover elkaar staan, de ene onder leiding van Johan van der Burcht van Lichtenbergh en Vleugels en de andere onder Van Stapele en Van der Schoor.

Waarom het onderwerp in de latere statennotulen niet meer voorkomt, is onduidelijk, maar uit de notulen van de Thoolse magistraat van 6 dagen later (op 30 juni) blijkt Van der Burcht van Lichtenbergh het pleit alsnog te hebben gewonnen, want er bleek toen plotseling weer een meerderheid te zijn voor het anti-Hollandse beleid van de Van Cittersfactie. Ook schepen Michiel Carel Johan van der Burcht van Lichtenbergh en Caspar van Citters (die dat jaar eveneens schepen was) waren toen blijkbaar opgetrommeld om de eerste burgemeester aan die meerderheid te helpen, terwijl met de familie Van Stapele intussen een 'deal' gemaakt moet zijn. In de vergadering werd namelijk besloten om in de statenvergadering in te stemmen met het al genoemde rapport van de Raad van State over het optreden van de Zeeuwse gedeputeerden in deze kwestie, waarin de op hun handelen gerezen kritiek werd afgewezen. In dezelfde resolutie werden de voorgaande, tegenovergestelde resoluties van de magistraat 'gehouden voor gecasseerd en vernietigd'. Toen Van der Schoor, Catshoek en Plevier hiertegen protesteerden werd hun slechts de gelegenheid geboden om hun bezwaren in de notulen te laten opnemen (wat ze niet gedaan hebben). De andere opposanten, Emmericus de Weert en de twee oudste Van Stapeles, waren niet in deze vergadering verschenen en de jongste Van Stapele, pensionaris-honoraire Marinus Gerard, had blijkbaar de opdracht gekregen zijn mond te houden.

De ijverige Daniel de Bruyn had aan zijn verplichtingen voldaan. Volgens de memoires van de Britse gezant Harris⁶⁷⁰ had hij ongeveer 10.000 gulden gekregen om ervoor te zorgen

670 Geciteerd door De Wit in *De Nederlandse Revolutie*, 52 en 250

dat Tholen de stadhouder trouw bleef. Door een informant van Dumont-Pigalle is hij wel erg zwart afgeschilderd als 'een allerslechtst oranjeklant, door wiens in de zak houden van de stadsresolutie, bij de vergadering van de staten er een resolutie werd genomen tegen het votum van zijn stad en de patriottensteden en daardoor bleef de provincie op de zijde van de prins, die anders op de zijde van de patriotten door deze stem zoude gevallen zijn'. Dat laatste was misschien niet helemaal waar, maar zijn doel was bereikt.

Interessant is ook wat in hetzelfde dossier gezegd wordt over burgemeester Van Stapele: hij 'was goed patriot, maar moest zich om de veelheid van kinderen en onvermogen niet sterk uitlaten'. Hij had op dit moment inderdaad nog zeven opgroeiende kinderen, maar dit lijkt toch wel een erg vriendelijk oordeel over zijn koersverandering.

In het hoofdkwartier van de prins was men inmiddels, na de slecht afgelopen schermutse-ling op Utrechts grondgebied tot de conclusie gekomen dat van een binnenlandse, militaire confrontatie ook al geen succes meer kon worden verwacht en daarom werd nu aangestuurd op Pruisische interventie als genoegdoening voor de belediging die de prinses met haar aanhouding bij Goejanverwellesluis door Holland was aangedaan. In Pruisen was Wilhelmina's broer, Frederik Wilhelm II, inmiddels zijn overleden oom, Frederik de Grote opgevolgd, maar die had al even weinig zin om zijn zwager te hulp te komen als zijn oom vóór hem had gehad. Pas nadat duidelijk was geworden dat Frankrijk, tot nu toe de steunpilaar van de patriotten, ondanks eerdere beloften niet in actie zou komen, werd een grote militaire operatie op touw gezet, die Holland de geëiste genoegdoening zou moeten afdwingen en die, na onderhandelingen met de daarvoor aangewezen Van Hogendorp, de stadhouder in al zijn rechten en bevoegdheden zou gaan herstellen. De regerende hertog van Brunswijk (een neef van de vroegere voogd van Willem V) werd aangewezen als opperbevelhebber van de hertoe gevormde, Pruisische legermacht van ongeveer 25.000 man.

Zeeland was vanaf het begin tegen die militaire interventie geweest en zou er ook buiten blijven, maar de lokale machthebbers moesten er dan natuurlijk wel zelf voor zorgen dat de in hun provincie nog aanwezige dissidente groeperingen tijdig werden uitgeschakeld.

Begin juli leek eerste burgemeester Van der Burcht van Lichtenbergh de situatie in Tholen weer aardig onder controle te hebben, maar in afwijking van zijn gewoonlijk onpartijdige en nogal afstandelijke manier van optreden, ging hij nu plotseling ijverig aan het werk om de overwinning van de stadhouderlijke partij volledig te maken. Nadat zijn voorganger er eerder in geslaagd was om de spanning tussen de betrokken partijen te verminderen, lijkt dat een wat inconsequente koerswijziging, die misschien niet zijn eigen keus, maar hem van bovenaf opgedrongen was.

Op 6 juli bleek overigens al dat hij de magistraat nog steeds niet volledig onder controle had, toen zijn herhaalde voorstel om De Bruyn in de staten te laten bijstaan door een ander lid van de stadsregering opnieuw werd afgewezen.

Nadat men in dezelfde vergadering ook kennis genomen had van het nieuws over de op Walcheren op 29 juni uitgebroken onlusten en de andere steden waren aangeschreven om advies over de nu te volgen gedragslijn, waren er op 10 juli al brieven ontvangen van de stadsregeringen van Middelburg, Goes en Vlissingen, waarin deze steden verklaarden in-

middels te zijn overgegaan tot het publiceren van loyaliteitsverklaringen aan de stadhouder. In de magistraatsvergadering van dezelfde dag werd besloten dat Tholen dit voorbeeld zou volgen en werd tegelijkertijd luitenant-kolonel Gordon, de commandant van het garnizoen, opgeroepen om de discipline onder zijn troepen strikt te handhaven. Waarschijnlijk was er dus na ontvangst van het nieuws uit Middelburg in de stad opnieuw enige (orangistische?) onrust ontstaan.

Al de volgende dag werd de loyaliteitsverklaring gepubliceerd en tevens besloten 'zo van het stadhuis als van de kerk de gewone vlaggen te laten waaien zoals in veel andere steden, alsook aan eenieder de vrijheid te geven tot het dragen van orange. Over deze resolutie zal een publicatie volgen, wordende het plaatsen der vreugdetekenen gedemandeerd aan beide heren burgemeesters'. Er leek dus inderdaad enige vrees te bestaan dat het succes van de Orangistische plunderingen in Middelburg en Veere ook het Thoolse volk op een dergelijk idee zou kunnen brengen, iets waarop de stadsregering op dit moment kennelijk niet uit was.

Twee dagen later gebeurde er iets wat daartoe inderdaad aanleiding had kunnen geven, maar het niet deed. Omdat de tekst van de desbetreffende resolutie van 13 juli nogal onwaarschijnlijk klinkt, laten we die hier letterlijk volgen:

'Hendrik Vernet, wonende binnen deze stad, heeft de brutaliteit gehad om een soldaat alhier met een houten schoenleest of wel een ander hout een gat in 't hoofd te slaan, en zulks om geen andere reden als omdat denselven een oranje lint op den hoed had, hetwelk aan eenieder was toegestaan te dragen. De dader zal in 't stadhuis voor drie dagen op water en brood gezet worden'.

Dat een patriotsgezinde ambachtsman alleen maar door het zien van een oranje lint op de muts van een Schotse soldaat zó woedend wordt dat hij de man neerslaat, klinkt zo ongehoofwaardig dat de gedachte aan een achterliggende bedoeling van degene die het opschreef (of liet opschrijven) zich opdringt, maar een eenvoudige verklaring ligt niet voor de hand. Als het werkelijk de bedoeling is geweest om hiermee het oranjegezinde volk een aanleiding te geven om in beweging te komen, lijkt de gekozen afhandeling immers wel erg onhandig. Onder normale omstandigheden zou Vernets actie namelijk een zaak voor schout en schepenen (en daarmee voor het publiek) geworden zijn, maar hier volstond men met een korte opsluiting in het stadhuis en vermelding in het niet voor buitenstaanders toegankelijke resolutieboek. Het is daarom mogelijk dat Vernets gewelddaad een heel andere, helemaal niet politieke aanleiding⁶⁷¹ heeft gehad, wat bij een normale, openbare rechtsgang van hoor en wederhoor natuurlijk bekend geworden zou zijn. Dat het er dus misschien alleen maar om ging om alle leden van de magistraat ervan te overtuigen dat er voor enige uiting van sympathie met de patriotse idealen nu geen enkele ruimte meer was, wordt duidelijker als we zien hoe burgemeester Van der Burcht van Lichtenbergh in de tweede helft van dezelfde vergadering opnieuw het dragen van oranje op straat aan de orde stelde. Volgens hem hadden 'enkele ingezetenen' zich namelijk afgevraagd of de heren van de magistraat zijn publicatie over het dragen van oranje wel 'aangenaam' hadden gevonden, dit omdat geen van de

671 De schoenmakers hadden al eens geklaagd over oneerlijke concurrentie door soldaten van het garnizoen. Het incident is door Wessels in zijn boek *Zeeeland in de patriottentijd*, met een oranjehausje overgoten opgediend, maar door Veltenaar in diens *De geschiedenis van Tholen* wijselijk weggelaten.

leden van de regering, en daarom 'ook genoegzaam geen burgers of ingezetenen', daartoe waren overgegaan. Na deliberatie werd daarna volgszaam besloten tot een nieuwe publicatie waarin zou komen te staan dat de leden van de stadsregering nu met het dragen van oranje het goede voorbeeld zouden gaan geven in de hoop dat ze daarin 'door hun burgerij gevolgd zouden worden'.

Op 28 juni volgde inderdaad een bericht van ongeregeldheden door Oranjegezinden in Poortvliet, waarvoor ambachtsheer Martinus van Gaaswijk, de bescherming van militairen inriep, maar in Tholen bleef het rustig. Zo rustig, dat op 2 september zelfs een al lang lopende adviesaanvraag van de staten kon worden afgehandeld. De burgers van Nieuw-Vossemeer, grotendeels katholieken, hadden enige tijd geleden bij de staten een verzoek ingediend om in hun woonplaats een katholieke kerk te mogen stichten, maar Tholen had al een tijdje getreuzeld met de afhandeling daarvan. Volgens het antwoord dat nu werd geformuleerd had men in Tholen weliswaar geen principiële bezwaren (meer) tegen het voorstel, maar zou de lokatie in fiscaal opzicht tot problemen kunnen leiden. Blijkbaar zou vestiging van een katholieke kerk op de Brabantse oever van de Eendracht tot een inkomstenverlies van de Zeeuwse impost kunnen leiden en daarom wilde men de zaak eerst liever in de staten door een besogne laten uitzoeken.

Op 19 september 1787 volgde daarna de plundering van Tholen (volgens het resolutieboek 'door de militairen gepleegd'), korte tijd later (op 24 september) gevolgd door die te Zierikzee en Vlissingen (op 29 september).

Voor ons onderzoek naar de gebeurtenissen in Tholen beschikken we over een drietal hoofdbronnen, namelijk,

- een contemporain, anoniem en ongedateerd pamflet, getiteld 'Voorlopig. Kort, dog Egt Berigt van de Gewelddadigheden, Roof en Plundering, gepleegd door genoegzaam het geheel in Garnizoen liggend Eerste Bataillon van Houtstown (Houston), binnen Tholen begonnen den 19 Sept. 1787 (woensdag) des avonds om 7 uren en geduurd den geheelen Nagt tot Donderdag 's Morgens ten 8 uren',⁶⁷²
- het Thoolse resolutieboek, dat een wat summier beeld geeft, en
- het rapport van een in 1796 gedaan onderzoek, naar de ongeregeldheden in Zeeuwse steden in 1787⁶⁷³, waarin veel verslagen van verhoren etc., maar volgens onder anderen Van Rooden⁶⁷⁴ nogal gehinderd door politieke obstructie van stoelveste regenten die de machtswisseling hadden overleefd.

Het 'voorlopig, doch echt bericht' geeft nauwkeurig aan dat de plundering omtrent zeven uur 's avonds begonnen was, nadat zich op de Markt een groot aantal soldaten in enkele 'hopen' hadden verzameld.

In het verslag wordt duidelijk dat de operatie (be)geleid werd door eigen officieren (waarvan een luitenant Sissing met name genoemd wordt), die probeerden te voorkomen

672 Aanwezig in NA, Collectie Dumont-Pigalle, inv. 96 en in ZA, Verzameling handschriften, inv.nr. 1181. Bestuurszaken Tholen.

673 ZA, Archief Staten van Zeeland, inv.nr. 2023 en 2026.

674 Rooden, P.T. van, 'De plunderingen op Schouwen en te Zierikzee, 1786-1788', in: Archief. Mededelingen van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, 1983, 173 ev.

dat de plundering uit de hand zou lopen. Zij kwamen dan ook in actie toen dat inderdaad gebeurde. Eén plunderaar werd daarbij doodgeschoten door een schildwacht bij de Waalse kerk en een officier zou twee van zijn mannen met zijn degen hebben doorstoken. Het huis van de herbergier en winkelier Dirk van der Net in de Oudelandsestraat was het eerste dat vernield werd, onder andere met gewerschoten die door de ramen werden afgevuurd en het interieur vernielden. Daarna trok de nog aangroeiende groep soldaten de hele stad door, aanvankelijk nog aangemoedigd 'door verschillende officieren', totdat 'ongeveer zevenachtste van alle huizen op deze wijze was geruïneerd'. Alleen de huizen van de magistratsleden werden gespaard, maar zelfs dat lukte niet helemaal. Ook bij burgemeester Van der Schoor, die in de Brugstraat woonde, werden de ramen ingeslagen.⁶⁷⁵ Behalve het huis van Van der Net, werden nog vijf andere volledig vernield, namelijk die van de zilversmid De Lange en de winkeliers Van Hiele, Soutens, Pijffer en De Wit, waar alles werd geroofd en geruïneerd. Nadat het eenmaal uit de hand gelopen was, konden ook uitgezonden patrouilles en de mannen van 'onzen braven baljuw De Vree' niets meer uitwerken. Zelfs de 'stadswoningen' en het weeshuis bleven niet gespaard. In de avond werd daarom om militaire hulp gevraagd vanuit Bergen op Zoom.

In het pamflet worden ook namen genoemd van met de dood bedreigde en gemolesteerde personen, zoals de oude weduwe Goudswaard, de ziekelijke auditeur-militair (Johannes van Noorden, die ook procureur en notaris was) en de winkeliers Sloomaker en Caashoek, maar van doodslag of ernstige verwondingen is geen sprake. De vroeg in de ochtend aangekomen compagnie Zwitsers uit Bergen op Zoom, slaagde er uiteindelijk in om hervatting van de plundering te voorkomen, waarna de blijkbaar weer onder controle gebrachte garnizoenstroepen werden afgemarcheerd naar een legerplaats in de Steenbergse linie. In het pamflet wordt met geen woord gerept van enige deelname door Thoolse inwoners aan de ongeregelheden.

Volgens het resolutieboek van Tholen kwam de magistraat op de negentiende voor het eerst bijeen om acht uur 's avonds en namen de zes aanwezige leden (Van der Burcht van Lichtenbergh, vader en twee zonen Van Stapele, Vleugels en Catshoek) toen uit de mond van kapitein Blanco kennis van de uitgebroken ongeregelheden. De enige genotuleerde reactie van de vergadering daarop was een order aan de garnizoenscommandant om alle maatregelen te nemen die hij nodig achtte.

In de vroege ochtend van de twintigste kwam men opnieuw bijeen om te vernemen dat secretaris Van Stapele inmiddels naar Bergen op Zoom was gestuurd om militaire hulp te halen. In deze vergadering was deze dus absent, maar nu was voor het eerst ook schepen De Weert aanwezig. In de namiddag van de twintigste kwam hetzelfde gezelschap opnieuw bijeen en er kon worden meegedeeld dat een detachement Zwitsers was aangekomen met de orders om, goedschiks of kwaadschiks, de stad binnen te trekken. De garnizoenstroepen zouden ontwapend worden en bezorgde burgers waren inmiddels gemachtigd om hun huizen en goederen desnoods met geweld te verdedigen. Volgens de notulen van de eenen-

675 Volgens een verklaring in een akte van notaris De Wit van 14 oktober 1787 was dat gedaan door vaandrig Bylon, de zoon van een militair arts (GAT, RAZE 5237).

twintigste was het bataljon Houston toen uitgemarkteerd en werden de nodige maatregelen genomen om door plundersaars achtergelaten buit aan de eigenaars terug te bezorgen, schadeclaims te verzamelen en dergelijke.

De brief aan de staten, waarin de stadsregering de plundering meldde, werd daar op zaterdag 21 september ontvangen en door de raadpensionaris pas op de 24ste aan de orde gesteld.⁶⁷⁶ Het enige wat daaraan opvalt is dat het gebeurde ook door hem werd betiteld als ‘de op de twintigste uitgevoerde verwoesting door de gemeenen [onderstreping door de auteur] van het garnizoen aldaar’.

Uit latere correspondentie tussen de stad en de krijgsraad te 's-Hertogenbosch (waar het bataljon toen gelegerd was) blijkt echter, dat de legerleiding zeker niet bij voorbaat overtuigd was van de onschuld van de officieren en dat die de plunderingen zonder meer als een ernstig delict beschouwde dat hen aan te rekenen viel. Aangeklaagde officieren schreven namelijk brieven aan de stadsregering, waarin gevraagd werd om een attestatie dat hun niets te verwijten viel. Na de commandant van het bataljon, luitenant-kolonel Gordon, die zo'n verontschuldiging per kerende post kreeg,⁶⁷⁷ verzocht ook de in het ‘Voorlopig bericht’ al genoemde luitenant Sissing om zo'n verklaring. Hij was door de krijgsraad blijkbaar al aangeklaagd voor plundering, maar kreeg later toch ook de verlangde verklaring, omdat in het zilverkistje in zijn huis geen geroofde sieraden gevonden waren.⁶⁷⁸ Pas toen Gordon in een volgende brief over de nazending van achtergebleven bagage en schadeloosstelling begon, kwam aan deze coulante houdingen een einde en werd het contact met hem verbroken.⁶⁷⁹

Het onderzoek uit 1796 tenslotte, was verricht door, twee speciaal daarvoor aangewezen commissarissen, de uit Middelburg afkomstige Johannes Knieriem en de 43-jarige Tholenaar Abraham van der Net, een zoon van de al genoemde Thoolse herbergier en slijter Dirk van der Net, wiens huis in de Oudelandsestraat in 1787 als eerste was geplunderd.⁶⁸⁰ De toon van het onderzoeksrapport is weinig afstandelijk en nogal agressief, maar de verslagen van de verhoren lijken waarheidsgetrouw.

Het rapport begint met de constatering dat al vanaf maart 1787 het ‘vuur des oproers’ had ‘gesmeuld’, maar dat de stadsregering toen een uitbarsting had verhinderd om beschamende tonelen op de verjaardag van de prins (op 8 maart) te voorkomen. De onrust laaide weer op nadat pensionaris De Bruyn zijn, als leugenachtig en zwaar overdreven bestempelde, rapport over het oproer in Middelburg (van eind juni) had uitgebracht. Volgens de schrijvers was schipper Wessel Vermeulen daarna (op 11 juli volgens latere gegevens) met zijn schip uit Middelburg teruggekomen met een Prinsenvlag in top en oranjekokardes in het want. In september had vervolgens ‘de plunderaar’ Andries Goree brieven van de Middelburgse burgemeester De Haze Bomme overgebracht, waarin aan Catshoek en Van Stapele het sein tot de plundering zou zijn gegeven. Door ‘desselfs officieren’ aangespoord, raakte kort daarna

676 Notulen Staten van Zeeland, 24 september 1787.

677 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 10, 30 september 1787.

678 Ibidem, 14 en 28 oktober 1787.

679 Ibidem, 4 november 1787.

680 Veltenaar, De geschiedenis van Tholen, 101.

het bataljon Houston in oproer en werd zevenachtste van de huizen in de stad 'geruïneerd'. De 'woedende bende ging echter vrij wat verder dan het orange bestuur meende [bedoeld had]'. 'Zolang het den patriotten slecht ging, had de regering het lauwhartig (laat ons de waarheid spreken), met blijdschap aangezien, maar toen het een tijdverdrijf werd, ging haastig een Van Stapele naar Bergen op Zoom om een Zwitsers detachement'.

Volgens het tweede hoofdstuk van dit rapport werden pensionaris De Bruyn en schepen Catshoek door de ondervraagde burgerij aangewezen als de 'aanvoerders en bewerkers' van de plundering en werden opnieuw de brieven van De Haze Bomme gesignaleerd. Timmerman Engel Witte was, nadat hij erover gehoord had, samen met Adriaan Schipper, zelfs naar burgemeester Van der Burcht van Lichtenbergh gegaan om deze erover in te lichten.

Bij de interrogatoires is er ook een van een plunderaar, soldaat Kaat (Cat?), die verklaarde dat hij door zijn luitenant, Sissing, was aangezocht om aan de plundering deel te nemen en dat zijn groep een lijst met te plunderen adressen had meegekregen, die hijzelf echter niet had gelezen. In opdracht van de luitenant had hij voor twee rijksdaalders jenever gehaald om de plunderaars aan te moedigen.

De ondervraging van een zestal regenten van Tholen leverde niet veel op, de heren wilden kennelijk niet veel kwijt en de ondervragers mochten hen blijkbaar niet onder druk zetten. In niet onder vier ogen plaatsgevonden gesprekken werd hierbij gesproken met Jacob Johan van Stapele en zijn zoon Johan Cornelis, Adriaan van der Schoor, Marinus Anthony Catshoek, Emmericus de Weert en een zoon van de inmiddels overleden Johan van der Burcht van Lichtenbergh (vermoedelijk de oudste, Michiel Carel Johan, die in 1796 nog steeds in Tholen woonde). Met uitzondering van Van der Schoor en De Weert (die op die zitting niet aanwezig waren) ontkenden alle ondervraagden dat de stadregering te laat had gereageerd of 'door zijn handelingen de plunderaars had gefavoriseerd'.

In een ander verhoor verklaarde mr. François Ermerins, de in 1788 in Middelburg afgezette pensionaris (die in 1796, samen met Van der Schoor, De Weert en Catshoek in het Thoolse stadsbestuur zat), dat Catshoek en Van Stapele niet betrokken geweest waren bij het uitlokken van de plundering en dat Catshoek een patriot en Van Stapele een eerlijk man was. Hoewel dat werd bevestigd door verklaringen van de Thoolse burgers W. Bevelander en Johan Schoutens, is hier enige twijfel mogelijk. Catshoek was in de nieuwe, revolutionaire regering van 1795 niet herbenoemd als secretaris, maar had alleen de bescheiden bijbaan van secretaris van de weeskamer mogen behouden. Uit de gegevens in de bijlagen blijkt dan ook nog dat vrijwel alle gehoorde toch wel van mening waren dat de plundering had plaats gevonden 'met toelating van de stadsregering'.

Als we nu al dit materiaal overzien, moeten we om te beginnen vaststellen dat de vastlegging in het resolutieboek, net als in mei 1747, chronologisch weinig nauwkeurig is geweest. De daarin vermelde data van de vergaderingen zijn blijkbaar niet dezelfde als die van de gebeurtenissen die op die dag beschreven werden. Zoals al eens eerder gezegd, moeten we er natuurlijk ook rekening mee houden dat de samenstellers van de drie bovenstaande bron-documenten natuurlijk, naast hun verschillende invalshoeken ook tot op zekere hoogte hun

eigen (voor)oordeel en doelstellingen in hun teksten moeten hebben verwerkt, maar enkele conclusies lijken toch wel verantwoord.

Van de reeks plunderingen in de zes stemhebbende steden van Zeeland, is die te Tholen de enige die geheel is uitgevoerd door buitenstaanders (de daar gelegerde militairen) en ze moet hebben plaats gevonden op aanwijzingen van overheidsdienaren. Onderdeel van de gemaakte afspraken schijnt te zijn geweest dat de schuld ervan alleen bij de ondergeschikten zou worden gelegd en dat de officieren, voor zover dat binnen het machtsbereik van de magistraat viel, voor de gevolgen van hun aandeel zouden worden gevrijwaard. Die vrijwaring kon het risico dat ze met hun deelname als beroepsofficieren namen, natuurlijk niet helemaal wegnemen, waaruit dan vanzelf de vraag rijst wat er dan nodig is geweest om hen er toch toe te bewegen. Misschien hebben de fondsen, die gezant Harris ter beschikking had om de politieke gang van zaken in de Republiek te beïnvloeden ook hier hun werk gedaan. Het onderzoek uit 1796 schijnt aan dat laatste geen aandacht geschonken te hebben en het enige gegeven waarover we in dit opzicht beschikken is de grote som geld die pensionaris De Bruyn gekregen zou hebben om de stadhoudelijke belangen te bevorderen. Als er ook door lokale orangisten aan de plundering deelgenomen was, zou dat echter in het onderzoeksrapport van 1796 ongetwijfeld zijn vermeld.

Aannemelijk is voorts dat de lokale overheid (met burgemeester Van der Burcht van Lichtenbergh als belangrijkste man), in september van buitenaf onder druk is gezet om nu toch iets te laten gebeuren. Zijn inspanningen om in juli zelf de oranjementen⁶⁸¹ in de stad te gaan aanwakkeren nadat die eerder in het jaar waren afgeremd, zijn namelijk niet zo gemakkelijk te duiden, tenzij hij er van buitenaf toe was aangezet. Het is ook niet uitgesloten dat hijzelf niet meer verwachtte dat die inspanningen nog het gewenste resultaat zouden opleveren of dat hij het, hoe dan ook, niet meer nodig vond om zijn politieke tegenstanders met zulke harde middelen uit te schakelen.

Tholen was, met Veere, de enige Zeeuwse stad waarin de magistraat geen vrijcorps, en dus geen openlijke politieke tegenstanders tegenover zich had gehad. De actiebereidheid onder de bevolking van Tholen blijkt op 19 september 1787 dan ook zo laag te zijn geweest dat geen van onze bronnen onder hen actieve deelnemers aan de plundering heeft gesignaleerd, hetgeen vooral in het verslag uit 1796 ongetwijfeld gedaan zou zijn als er enige sprake van was geweest.

Dat er brieven van Huybrecht de Haze Bomme uit Middelburg zijn geweest die met het uitbreken van de plundering van Tholen iets te maken hebben gehad, lijkt erg waarschijnlijk. Wat er precies in gestaan heeft weten we natuurlijk evenmin als de ondervraagden die er in de verhoren over spraken, dus moeten we aannemen dat Goree behalve een plunderaar ook loslippig is geweest. Ook lijken de door deze genoemde geadresseerden, uit wat we op grond van de getuigenissen van latere collega's en anderszins weten, niet de meest voor de hand liggende. Het zou natuurlijk voor De Haze Bomme ook veel veiliger geweest zijn om zijn zoon Willem Anthony (die schepen van Tholen was, maar meestal in Middelburg verbleef) als tussenpersoon te gebruiken, maar misschien was die niet beschikbaar of was daarvoor geen

681 In het dossier Dumont-Pigalle wordt hijzelf aangeduid als 'een echte aristocraat' en niet als oranjeclant.

tijd geweest. De Pruisische legermacht had al op de 13de september de Nederlandse grens overschreden en de meest zuidelijke colonne ervan zou, na een vrije doortocht door Gelderland, op 17 september Gorinchem en op de achttiende Dordrecht binnentrekken. Hoewel het uitgesloten lijkt dat de hertog van Brunswijk bereid gevonden had kunnen worden om ook in Zeeland orde op zaken te komen stellen, betekende de snelheid van zijn opmars in Holland natuurlijk wel dat Zeeland zich niet meer kon permitteren, hierbij ver achter te blijven. Uit een briefwisseling tussen de, als steeds nauw bij de Pruisische actie betrokken prinses Wilhelmina en Van de Spiegel blijkt, dat in september 1787 sprake is geweest van een Brits aanbod om desgewenst een Engelse generaal met voldoende middelen voor troepenwerving ter beschikking te stellen 'pour couvrir la Zélande'.⁶⁸² Uit het omzichtigte en deels gecodeerde antwoord van Van de Spiegel valt niet op te maken wat hiermee precies bedoeld werd (en wat hij van het voorstel vond) maar ook hieruit kan misschien geconcludeerd worden dat er met de uitschakeling van de resterende patriotten in de Zeeuwse steden enige haast werd verlangd.

Van Rooden heeft voor de Zierikzeese plunderingen van enkele dagen later wel daders, maar geen aanstichters of voorbereiders gevonden en bestrijdt de door De Wit met veel (maar weinig concrete) aanwijzingen uitgewerkte gedachte dat de factie Van Citters c.s. alle oproeren in de Zeeuwse steden zou had voorbereid en aangestuurd.⁶⁸³ Sijnke komt in zijn veel bredere en grondigere studie tot de conclusie dat in Middelburg regenten van de Van Citters-clan wel degelijk een rol moeten hebben gespeeld bij het ontketenen van de plunderingen, maar ook dat die vervolgens door de 'autonome dynamiek', die eenmaal begonnen volksbewegingen vaak kenmerkt, is overgenomen en op excessen uitgelopen.⁶⁸⁴

De sentimenten waaruit volksoproeren meestal voortkwamen zijn ook in dit geval niet zo moeilijk te duiden, maar er zijn altijd aanvoerders nodig om een actie voor te bereiden, te organiseren en te (laten) beginnen. Zulke aanvoerders zijn in de Zeeuwse geschiedenis altijd voortgekomen uit de besturen van schutterijen, gilden en/of steden. Regenten zijn wel degelijk bij het ontstaan van oproeren betrokken geweest: niet alleen in Middelburg en Tholen in 1787, maar ook in 1672 en 1702 en de jonge Van Hogendorp heeft ook in 1787 hun betrokkenheid gesignaleerd.⁶⁸⁵

De enige stad in de Republiek, waar na de contrarevolutie van september 1787, net als in Tholen, de tegen de patriotten gerichte plundering door militairen van het garnizoen is uitgevoerd, is 's-Hertogenbosch geweest, waar op 8, 9 en 10 november 1787 grote vernielingen werden aangericht. Nagegaan is daarom of de situatie daar ook in andere opzichten met Tholen vergelijkbaar was. Dat is echter maar ten dele het geval geweest. Evenmin als in Zeeland, kon de uitschakeling van patriotse verzetshaarden in een generaliteitstad als Den Bosch aan de oprukkende Pruisen worden overgelaten. Het grote garnizoen van die stad werd, net als

682 Vreede, Mr. Pieter van de Spiegel, dl III, 557 en 562, 8 en 11 september 1787.

683 Ook Rosendaal in 'Bataven', 43 ev. beschrijft de plunderingen als door de orangisten min of meer georganiseerde afstraffingen.

684 Sijnke, 'Middelburg in woelige strijd', Archief. Mededelingen van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen 1983, 49-89.

685 Vgl. Roorda, Partij en Factie, 225, 229, 235, Van der Bijl, Idee en Interest, 45 ev. en Brieven en Gedenkschriften van Gijsbert Karel van Hogendorp, dl II, 200.

in Tholen, gecommandeerd door een vernederlandste Schot, in dit geval luitenant-generaal Robert Douglas, die volgens het slordige en deels onwaarschijnlijke complotverhaal van De Wit een actieve rol moet hebben gespeeld bij het uitbreken van de plunderingen.⁶⁸⁶ De positie van het stadsbestuur verschilde er echter sterk van die van een stemhebbende stad in een soeverein gewest. Die van Den Bosch voelde zich daarbij achtergesteld onder andere omdat de stadsbestuurders ondergeschikt waren gebleven aan Haagse bestuursorganen, waarin ze zelf van deelname waren uitgesloten. Bovendien hadden ze geen enkel aandeel in het gezag over het plaatselijke garnizoen. De magistratsleden hadden mede daarom de wettige totstandkoming van een patriots exercitiegenootschap vanuit de oude schutterijen vanaf het begin gesteund en er waren nogal wat leden die daarin een functie bekleedden of anderszins actief waren. Toen ze zich met alle mogelijke legale middelen bleven verzetten tegen de door de Staten-Generaal bevolen ontwapening van het genootschap, werd de stad overgeleverd aan een volledig uit de hand lopende plundering, waaraan vooral enkele van elders overgeplaatste, 'ongedisciplineerde en slecht befaamde legereenheden'⁶⁸⁷ (zoals het uit Tholen afkomstige bataljon Houston van luitenant-kolonel Gordon) deelnamen.⁶⁸⁸

Wie nu eigenlijk de Thoolse patriotten waren, waarom het eigenlijk allemaal begonnen was, blijft onduidelijk. Dat kunnen natuurlijk Dirk van der Net en de vijf in het 'voorlopig bericht' met name genoemde Tholenaars zijn geweest wier huizen volledig leeggeroofd waren, maar geen van hen wordt genoemd bij degenen die in het voorjaar van 1787 geprobeerd hadden om een genootschap voor de wapenhandel op te richten en ook de naam van hun toenmalige woordvoerder, de oude stadsdokter Gerhard van Nieuwenhuysse (die pas in 1796 is overleden) wordt in geen van de bronnen genoemd.

Dat Van der Net patriots gezind was, blijkt wel uit het optreden van diens zoon in de onderzoekscommissie van 1796, maar over het bestaan van een of andere vorm van georganiseerde politieke activiteit ter plaatse in 1787 is niets bekend. Pas in maart 1791 bleek dat zijn herberg waarschijnlijk toch wel de verzamelplaats van politieke dissidenten moet zijn geweest, want toen werd zijn tapvergunning, zonder opgaaf van redenen ingetrokken.⁶⁸⁹

In het stadsarchief, waar bijvoorbeeld nog steeds de details te vinden zijn van de door de Franse plunders van 1712 aangerichte vernielingen, is niets meer te vinden over de toch veel aanzienlijker schade aan huizen en andere gebouwen, die in 1787 moet zijn aangericht en waarover, zoals uit het resolutieboek blijkt, toch wel degelijk dossiers moeten hebben bestaan.⁶⁹⁰

Nadat later ook Zierikzee en Vlissingen aan oproeren ten prooi waren gevallen en de daar bestaande vrijcorpsen waren ontbonden, kon in de Staten van Zeeland de balans van een nu schijnbaar weer homogeen oranjegezind Zeeland worden opgemaakt. In dat kader werd aan

686 De Wit, *De Nederlandse Revolutie*, 229 ex.

687 De Navorscher 1882, 357, 1883, 2 ex., 1891, 225 en 1894, 608 ex.

688 Vgl ook Prak, *Revolutionaire veelheid, democratisch enkelvoud*, Nijmegen 1990, passim.

689 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 10, 6 maart 1791.

690 Ibidem, 21, 30 september en 16 december 1787.

de stadhouder verzocht naar Zeeland over te komen om het gedrag van de stadsregeringen te onderzoeken en zo nodig de wet te verzetten.⁶⁹¹ Hij is niet zelf gekomen, maar heeft een commissie van onderzoek benoemd, bestaande uit drie niet-Zeeuwse raadsheren van het Hof van Holland. Toen de stadsregering van Tholen in oktober werd verzocht om de leden van de commissie te ontvangen om hen hun werk te laten doen, werd aan het antwoord, waarin ze verklaarden daartegen geen bezwaar te hebben, toegevoegd dat zijzelf geen dringende redenen zagen voor het onderzoek. We mogen daaruit concluderen dat er wat hen betrof dus geen koppen hoefden te rollen en dat de plundering van Tholen misschien wel overbodig was geweest.

De vraag waarom deze dan toch heeft plaatsgevonden kan door het ontbreken van min of meer concrete aanwijzingen niet meer worden beantwoord. Het lijkt er sterk op dat er toch sprake is geweest van een van hogerhand opgesteld programma van afstraffingen dat zonder enige nadere consideratie of afweging van lokale omstandigheden en belangen moest worden afgewerkt.

Op 12 april 1788 kwam de commissie terug in een formele vergadering waar tien magistratsleden aanwezig waren om de beslissingen van de stadhouder te vernemen. Die hielden in dat de (afwezige) schepenen De Weert en Plevier uit hun regeringsambten waren ontslagen en alle andere leden werden herbenoemd. In de ontstane vacatures werden daarna pensionaris De Bruyn en de autochtone Thoolse wijnhandelaar Pieter Krijger Pz. tot schepenen benoemd. De eveneens afwezige burgemeester van binnen, Adriaan van der Schoor, werd niet genoemd maar later, in mei, gepasseerd voor zijn daarop gebruikelijk volgende ambtsjaar als eerste burgemeester. Vergezeld van een opwekking om nu alle partijschappen te laten varen, werd vervolgens de stadhouderlijke beschikking door de secretaris van de commissie vanaf de pui van het stadhuis voorgelezen, waarna alle benoemden door de voorzitter van de commissie, De Wilhem, werden beëdigd. De aanwezigen werden daarbij tevens verzocht om de Zeeuwse Acte van Verbintenis van augustus 1784 te ondertekenen en hun trouw aan het stadhouderlijke regime met een eed te bekrachtigen.

Tot slot werden aan de magistratuur nog twee andere zaken in overweging gegeven. De eerste was de vraag of met de recente uitwijzing van enkele personen, die er kennelijk van verdacht werden op een of andere manier aan de plundering te hebben deelgenomen, niet overhaast was gehandeld en de tweede of het niet beter en nuttiger zou zijn om het aantal raadsheren van Tholen maar weer te verhogen naar de vroegere vijftien, aangezien het de stadhouder was opgevallen dat de magistratuur nogal veel pensionarissen-honoraire had aangesteld om haar terzijde te staan in het bestuurswerk.

Het eerste probleem werd staande de vergadering opgelost met een besluit om de uitgezonden toe te staan naar de stad terug te keren, voor het andere werd afgesproken dat de magistratuur binnen enkele dagen per brief zou antwoorden. In het resolutieboek is vervolgens op 13 april wel vermeld dat de antwoordbrief was verzonden, maar het antwoord zelf (en de overwegingen die ertoe hadden geleid) is niet meer te vinden. Het aantal raadsheren is echter tot het einde van de Republiek ongewijzigd op vier gehandhaafd en, omdat de be-

691 Ibidem, 30 september 1787; Rosendaal, 'Bataven', 49.

noemingen van raadsheren wel aan de stadhouder moesten worden voorgelegd en die van pensionarissen-honoraire niet, mogen we daaruit afleiden dat de Thoolse stadsregering, ook na de zuivering, nog steeds niet zat te wachten op meer prinselijke inmenging in hun zaken.

In de rapportage van de stadhouder over de door hem genomen maatregelen (die hij pas in 1789 aan de Staten van Zeeland stuurde) waren de namen van de ontslagen regenten niet vermeld, laat staan dat hij verantwoording aflegde of zijn redenen (of gehanteerde criteria) gaf voor de door hem genomen besluiten.⁶⁹²

5. *Het einde van de Republiek*

De stadhouder had de wijze, waarop hij zijn macht had herwonnen eigenlijk zelf nooit zo gewild, maar het leek aanvankelijk net alsof alles toch nog was goedgekomen. De overwinning van de orangisten werd door zijn aanhangers dan ook gevierd als 'de gelukkige omwenteling'⁶⁹³, maar al gauw bleek de hoop op een terugkeer naar rustiger tijden een illusie, niet alleen omdat in heel West-Europa de geesten binnen de beter opgeleide middengroepen nu overal rijp bleken te zijn voor pogingen om de staatsinrichting van hun landen te hervormen, maar ook omdat in de Republiek de uitvoerders van de contrarevolutie wel erg drastisch te werk gegaan waren en de burgerlijke vrijheid van veel burgers met een voor de Republiek ongebruikelijke hardheid hadden aangetast.

Op de eerste plaats was op grote schaal de wet verzet, d.w.z. waren veel patriotsgezinde regenten van steden en andere overheidsorganen zonder uitleg of overleg uit hun ambten ontslagen. Vooral in Holland ging het daarbij om aantallen die nooit eerder waren voorgekomen, maar ook in Zeeland, dat als gewest nooit formeel tegen de stadhouder in verzet was gekomen, ging het, als we de afzettingen tijdens de rellen zelf voor een klein deel meetellen, waarschijnlijk om in totaal ongeveer dertig personen, waarvan disproportioneel veel in de steden Zierikzee en Vlissingen.⁶⁹⁴

In de andere gewesten is op de afzettingen vaak vervolging bij de provinciale Hoven van Justitie gevolgd, maar daar schijnt in Zeeland geen sprake van geweest te zijn. Zo is bijvoorbeeld de Middelburgse patriot en arts Lucas van Steveninck, voor zover na te gaan niet verbannen door het Hof van Holland, maar door de plaatselijke vierschaar.⁶⁹⁵

Uiteindelijk eindigden ook in de andere gewesten de gerechtelijke vervolgingen uitsluitend voor de echte kopstukken van de patriottenbeweging tot veroordelingen en werd aan de meeste anderen na verloop van tijd amnestie verleend.

Het derde element van de zuivering bestond uit de verplichting tot aflegging van een eed van trouw aan het vigerende regeringssysteem en, meer specifiek, het stadhouderschap zoals dat in alle gewesten erfelijk aan het Huis van Oranje was opgedragen. De Staten-Generaal wilden eigenlijk dat die eed, behalve door schepenen en burgemeesters en raden

692 Notulen Staten van Zeeland 1789, Insertiën.

693 Rosendaal, *De Nederlandse Revolutie. Vrijheid, volk en vaderland*, 57 cv.

694 Rosendaal, *Baraven!*, 48, 49.

695 *Ibidem*, bijgevoegde lijst op CD.

ook zou worden afgelegd door andere stedelijke en provinciale ambtsdragers en zelfs door de leden van gilden en schutterijen. Voor die laatste groep schijnt de beslissing echter aan de stadsregeringen te zijn overgelaten en er zijn aanwijzingen dat het daarom lang niet overal is gebeurd.⁶⁹⁶ Hoewel het onderwerp na 18 januari 1788 in de statennotulen van Zeeland niet meer vermeld is, schijnt de beëdiging van deze groep toch ook in Zeeland op grote schaal te hebben plaatsgevonden.

Op 15 juni 1788 is het onderwerp namelijk in de Thoolse magistraatsvergadering nogmaals aan de orde geweest. Daarbij werd verwezen naar een statenresolutie van 15 mei 1788 en men vroeg zich toen af hoe de ‘bezwering van de vastgestelde constitutie met het erfstadhouderschap’ op het platteland van Tholen zou moeten worden georganiseerd. Een maand later (op 15 juli) werd gemeld dat volstaan zou worden met het aanschrijven van de lokale magistraten en de uitvoering van verplichte beëdigingen verder aan hen over te laten

Veel slachtoffers van de hier beschreven zuiveringen hebben zich daaraan onttrokken door, al of niet tijdelijk, te vluchten en zich in veel gevallen elders, vaak buiten de Republiek, te vestigen. Veruit het grootste aantal vluchtelingen (volgens Rosendaal enkele tienduizenden) is daarbij naar de Oostenrijkse Nederlanden getrokken, waar vandaan de meesten, genoodzaakt door de snel toenemende interne bestuursproblemen in dat land, later doorgeleid zijn naar Frankrijk.

De Franse koning Lodewijk XVI en zijn regering, die hun patriotse bondgenoten op het kritieke moment van de Pruisische aanval in de steek hadden moeten laten, voelden het als een ereschuld om hen gastvrij te ontvangen en te helpen met huisvesting en zelfs uitkeringen voor de kosten van levensonderhoud.⁶⁹⁷

Onder hen waren weinig Zeeuwen. Op een bij het boek van Rosendaal gevoegde lijst van in Frankrijk door de overheid geregistreerde, Nederlandse vluchtelingen zijn gegevens opgenomen van meer dan 4.000 personen, mannen, vrouwen en kinderen, waaronder echter niet meer dan 28 (0,7%) Zeeuwen, inclusief één Tholenaar, de oud-stadssecretaris en ex-raadsheer van de Hoge Raad, mr. Itel Frederik Pottey Turcq. Deze had zijn post in Den Haag blijkbaar op eigen initiatief⁶⁹⁸ verlaten en zich in Brussel gevestigd, waar hij al snel een leidende rol vervulde in de Hollandse emigrantenclub en onder meer de werving en registratie van gevluchte patriotten die zich in Frankrijk wilden vestigen, op zich had genomen. In dat kader bezocht hij, samen met de Dordtse oud-burgemeester Gevaerts in oktober 1787 Versailles, waar hij ongetwijfeld ook zijn uit Holland verbannen neef, Cornelis Johan de Lange van Wijngaarden (de gastheer van de prinses van Oranje in Gojanverwellesluis) ontmoet heeft, die in Parijs eveneens actief was voor de patriotse zaak.⁶⁹⁹ Zelf is hij nooit aan een verhuizing naar Frankrijk toegekomen; hij overleed in augustus 1788 op 33-jarige leeftijd in Brussel.

Het uitbreken van de Franse Revolutie in 1789 zou het Franse voornemen om de uitgeweken patriotten daadwerkelijk te hulp te komen bij het omverwerpen van het stadhoudelijk regime in hun vaderland naar de achtergrond verplaatsen, maar helemaal verdwijnen

696 Rosendaal, *De Nederlandse Revolutie*, 68.

697 Rosendaal, *Bataven!*, hfdst. 2.

698 Notulen Staten van Zeeland, 3 april en 5 mei 1788.

699 Rosendaal, *Bataven!*, 93, 95.

deed het niet. De lobby van de uitgeweken patriotten zou het onderwerp, ondanks alle turbulente machtswisselingen van de volgende jaren steeds weer op de agenda van de nieuwe machthebbers weten te houden totdat het in 1793 tot werkelijke actie kwam.

In de Zeeuwse statenvergadering begon het jaar 1788 nogal rustig, waarschijnlijk vooral omdat de beslissingen van de stadhouder over de wetsverzettingen nog moesten worden afgewacht. Ook nadat in april de door de prins gelaste afzettingen inderdaad waren uitgevoerd, zien we echter weinig nieuwe namen verschijnen. De enige nieuwe naam in het college van Gecommitteerde Raden was die van Caspar van Citters voor Tholen, die al in november 1787 (zonder vastgelegde voordracht van die stad) zijn na een lange ziekte overleden voorganger, Willem Hendrik Turcq, was opgevolgd. Een andere belangrijke mutatie was de promotie van de raadpensionaris van Zeeland, Laurens Pieter van de Spiegel, naar het gelijknamige ambt in Holland, waar de zittende raadpensionaris, Pieter van Bleiswijk, met zijn ontslag nu de prijs betaalde voor zijn gebrek aan loyaliteit aan de stadhouderlijke zaak. In Zeeland werd Van de Spiegel in april 1788 opgevolgd door Willem Aarnout van Citters, Caspars oudste broer.

De enige ontslagzaak die in de statenvergadering wel aan de orde kwam, was die van de al genoemde raadsheer Hoge Raad Ite Frederik Pottey Turcq, waarschijnlijk omdat die niet door de stadhouder bevolen, maar door de Staten van Holland als een *fait accompli* was meegedeeld. Nadat echter gebleken was dat Turcq zijn post in Den Haag al lang verlaten had toen die vacant werd verklaard, berustten de staten uiteindelijk in het ontslag en volstonden met de stipulatie dat de ontslagene het recht zou behouden om zich persoonlijk nog tegen het verlies van zijn ambt te verzetten indien hij dat wenste. Dat heeft hij niet gedaan, maar via zijn broer, rekenmeester Bonaventura Johan Turcq, heeft hij wel restitutie gevraagd van de door hem bij de aanvaarding van zijn ambt betaalde recognitiegeden.⁷⁰⁰ Die werd pas na zijn dood, in 1790 toegestaan, terwijl die aan de uit de Thoolse magistraat ontslagen Theodorus Johan Plevier, die een dergelijk verzoek al eerder had gedaan, werd geweigerd omdat hij op het tijdstip van ontslag al een vol jaar zijn schepenambt bekleed had. De eveneens uit de Thoolse magistraat ontslagen Emmericus de Weert heeft nooit om restitutie gevraagd. Deze was namelijk nog steeds rentmeester van de Nassaudomeinen in Roosendaal, Steenberg en Nispen⁷⁰¹ en hij schijnt er kennelijk geen behoefte aan gehad hebben om een mischien slapende hond wakker te maken.

De voor zijn tweede burgemeestersjaar gepasseerde Van der Schoor is in 1788 en 1789 nog wel benoemd als schepen, maar volgens het resolutieboek heeft hij in juni 1788 als zodanig ontslag genomen en zijn tweede benoeming in 1789 onmiddellijk geweigerd. De stadsregering heeft in beide jaren een nieuwe nominatie opgesteld met twee keer dezelfde namen: Marinus Wagtho en Marinus Krijger, maar van daarop gevolgde benoelingen is niets te vinden in het desbetreffende register of het resolutieboek.⁷⁰²

700 Notulen Staten van Zeeland, 15 mei 1788; GAT, SAT, Resolutieboek nr. 10, 25 januari 1788, 13 mei 1790.

701 Pas in 1802 droeg hij dat ambt over aan zijn zoon Stephanus. Hij was toen zelf inmiddels al in hetzelfde ambt voor stad en land van Breda benoemd (NA, Archief Nassause domeinen, inv.nrs. 8259 en 12936).

702 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 10 22 juni 1788, 14 juni 1789. Eerstgenoemde was bij zijn overlijden in 1790/91 vanaf 1767 onafgebroken lid van de Thoolse Commissie van kleine zaken geweest en Marinus Krijger was van 1787 tot en met 1794 schepen van Schakerloo.

In de presentielijsten in het resolutieboek komt vanaf 1789 tot en met 1794 echter regelmatig de naam voor van een J. of J.C. van der Burcht van Lichtenbergh en dat moet de in 1772 geboren Johan Cornelis, een jongere broer van Michiel Carel Johan geweest zijn, die elders vermeld wordt als commies van 's lands magazijnen in Bergen op Zoom⁷⁰³, maar die dus in 1789 door de prins, in afwijking van de gedane nominatie, ook tot schepen van Tholen moet zijn benoemd.⁷⁰⁴

In plaats van Van der Schoor werd in mei 1788 de afgaande eerste burgemeester Johan van der Burcht van Lichtenbergh in dat ambt gecontinueerd, maar hij overleed al vóór dat ambtsjaar teneinde was, in april 1789. Zijn opvolging als raadsheer leidde daarna nog tot enige commotie, toen de beide zwagers van de overledene, baljuw De Vree en Diederik Vleugels, er in slaagden om met hulp van de proppennobel, Van Lynden van Blitterswijk, niet Johan Cornelis van Stapele, die qua anciënniteit aan de beurt was, maar de oudste zoon van Johan van der Burcht van Lichtenbergh, Michiel Carel Joan, tot raadsheer te laten benoemen.

Verder dan dat bracht deze het echter niet, want de gepasseerde factie Van Stapele wist hem daarna wel buiten de burgemeesterstoer te houden. Toen bovendien Diederik Vleugels na 1788 niet meer in staat (of bereid?) bleek om, zoals gebruikelijk, na een jaar als burgemeester van binnen ook zijn jaar als eerste burgemeester te doen, werd het Thoolse burgemeesterschap helemaal het domein van de familie Van Stapele. Nadat Jacob Johan van Stapele vijf jaar achtereen het ambt van burgemeester van buiten (of eerste burgemeester) had vervuld, werd hij afgelost door zijn oudste zoon Johan Cornelis, die al in mei 1790 was afgetreden als stadssecretaris en opgevolgd door Marinus Anthony Catshoek.

De inmiddels ook tot schepen aangestelde pensionaris Daniel de Bruyn overleed in september 1790, volgens zijn vijandige commentator in het dossier Dumont-Pigalle, 'langzaam aan de gevolgen van een door zijn losbandig opgelopen Venusziekte'. Dat laatste kan echter ook boosaardige roddel geweest zijn: zijn drukke leven, met meerdere functies in twee standplaatsen tegelijk, zal hem voor zo'n leven niet veel tijd gelaten hebben. Dat hij aan een ongeneselijk ziekte leed, was echter al enige tijd bekend, want De Bruyn was in de statenvergadering al enige tijd bijgestaan en soms vervangen door een nieuwe pensionaris-honoraire, de in Wouw geboren predikantenzoon, Woltherus Conradus Johan Schadden, die in maart 1791 definitief tot pensionaris werd benoemd. De vrijgekomen schepenplaats werd daarna ingenomen door opnieuw een geboren Tholenaar, Cornelis Wagtho, die stamde uit een van oorsprong Reimerswaals geslacht en in Tholen ook notaris was.

De laatste nieuwkomer in de Thoolse stadsregering tijdens de Republiek was de in 1770 in Scherpenisse geboren mr. Pieter de Jonge, die in 1792 pensionaris-honoraire was geworden en in 1794 de vacant geworden schepenplaats van burgemeester Johan Cornelis van Stapele overnam. Hij was de zeer welgestelde zoon van de in 1784 overleden secretaris van die plaats en had van zijn overleden vader, behalve veel land en een huis op de Hoge Markt in Scherpenisse, ook de halve heerlijkheid Poortvliet geërfd. Uit een inventaris van zijn vaders huis

703 Nederlands Patriciaat 1973, 144.

704 Op 4 mei 1789 wordt in de presentielijst ook nog een keer een F.L. van der Burcht van Lichtenbergh genoemd, maar dat kan alleen maar een schrijffout geweest zijn.

uit 1793 blijkt dat Pieter daarin een bibliotheek bezat met meer dan 230 boeken, waaronder naast veel historische werken (o.a. Van Meteren, Boxhorn en Wagenaar), boeken van schrijvers van de Verlichting, zoals Montesquieu en Hobbes ook een aantal patriottistische publicaties van onder meer de patriotse voorman. Mr. Pieter Paulus aanwezig waren.⁷⁰⁵ Voor de verlichte geest van deze jongeman was de deelname in de laatste stadhoudelijke stadsregering dus kennelijk niet meer dan een oefenperiode, want hij werd in 1795 zonder meer gekozen in de schepenbank van de eerste revolutionaire regering.

De kansen op een succesvolle voortzetting van het stadhoudelijke regime waren klein en dat moeten de meeste politiek bewuste inwoners van de Republiek zich gerealiseerd hebben. Ook de niet vervolgd en na de zuiveringen teruggekeerde vluchtelingen had het niet veel te bieden, met een apathische stadhouder en zijn in wezen uit de Pruisische 'verlichte despotie' voortgekomen echtgenote, een stagnerende economie en de weliswaar onzekere, maar altijd aanwezige dreiging vanuit het revolutionaire Frankrijk, waartegen de buitenlandse bondgenoten geen volledige bescherming konden of wilden bieden.

Aan de nieuwe raadpensionaris van Holland, de Zeeuw Van de Spiegel, heeft het niet echt gelegen. Een structurele verandering van het staatsbestel van de wrakke republiek kon van hem weliswaar niet verwacht worden, maar hij is er in de korte ambtsperiode die hem restte, nog wel in geslaagd om enkele overwinningen te boeken op de altijd aanwezige, destructieve kracht van het gewestelijk particularisme. Hij wist maatregelen te doen aannemen om de enorme financiële problemen van de beide grote nationale handelscompagnieën, VOC en WIC, het hoofd te bieden en om zelfs in de eeuwigdurende strijd over de verdeling van de generaliteitslasten over de gewesten, de quoten, een doorbraak te bereiken.

Ondanks verwoede tegenstand van onder andere de niet bij de Oost-Indische handel betrokken Zeeuwse steden Zierikzee, Goes en Tholen en na een vergeefse poging om het tekort te dekken via een nieuwe aandelenemissie, werd in 1790 een zogenaamde 25ste penning ingevoerd, die het bestaan van de VOC zou rekken tot na de val van de Republiek. De WIC, die in 1791 niet meer te redden bleek, werd opgeheven en vervangen door een intergewestelijk bestuursorgaan voor de West-Indische koloniën.

Wat de quotenregeling betreft is Van de Spiegel erin geslaagd om Holland te laten instemmen met een door de stadhouder voorgelegd voorstel, waarin de quote voor die provincie werd verhoogd tot boven de zestig procent en die van sommige andere gewesten sterk werd verlaagd. Daarmee daalde bijvoorbeeld het aandeel van Zeeland, dat in 1579 met tien procent op de tweede plaats begonnen was, in 1791 tot vier procent, het laagste op Overijsel na.⁷⁰⁶

Een poging om de vijf admiraliteiten samen te voegen tot een centrale beheersorganisatie voor de oorlogsmarine, bleek echter ook voor hem een brug te ver, vooral als gevolg van het onwrikbare verzet van de Zeeuwen, die er het meeste bij te verliezen hadden.⁷⁰⁷

705 GAT, RAZE 5249, april 1793.

706 Notulen Staten van Zeeland, inserties 1792; Vreede, Mr. Laurens Pieter van de Spiegel en zijne tijdgenoten, dl. IV, 299 cv.

707 Notulen Staten van Zeeland, 25 september en 30 december 1786.

Ook het ooit door hem geformuleerde ideaal van een goed georganiseerde regeringsraad rond de erfstadhouder als uitvoerende macht, bleef onbereikbaar. Het beeld van de besluitvorming door de erfstadhouder bleef daardoor onveranderd, een weifelende, maar obstinate man te midden van een horde op hem inpratende functionarissen van allerlei slag en niveau, gezanten van buitenlandse mogendheden, familieleden, in de smaak gevallen gunstelingen en, niet te vergeten, vrijwel alle hoofd- en opperofficieren van de krijgsmacht.

In de loop van 1791 was de Franse koning in feite de gevangene van de revolutionaire machthebbers geworden en dat zou hem binnen twee jaar het leven gaan kosten. De heersende, Girondijnse regering kon en moest zich nu ook gaan richten op andere prioriteiten, vooral in het buitenland, niet alleen om daar de idealen van de revolutie te gaan verspreiden, maar ook om zich te weer te stellen tegen de druk van buitenlandse regeringen, die bestookt werden door onder meer gevluchte familieleden en hofdignitarissen van Lodewijk XVI, met verzoeken om hun gewapend verzet tegen het nieuwe, revolutionaire regime te steunen en het leven van hun bedreigde vorst te komen redden.

Ook de bevrijding van de op gewelddadig wijze onderdrukte en verdreven Nederlandse patriotten kwam daarmee in een stroomversnelling, vooral nadat de uit Utrecht gevluchte patriot, Jean Anthoine d'Averhoul (die ook de Franse nationaliteit bezat), in januari 1792 gekozen was tot voorzitter van de Nationale Vergadering.⁷⁰⁸

De belangrijkste rol zou daarbij vervuld gaan worden door generaal Charles François Dumouriez, die daarin gesteund werd door de nieuwe minister van Defensie, Lebrun. Dumouriez was een beroepsofficier die tijdens het bewind van Lodewijk XV in ongenade was gevallen. Hij had zich daarna al in 1789 bij de revolutionaire beweging aangesloten en was daarin korte tijd minister van buitenlandse zaken van de nieuwe, revolutionaire republiek Frankrijk geweest. Later was hij teruggekeerd naar het leger om daarin nu, naast de militaire doelstellingen van de nieuwe republiek, ook te trachten om zijn eigen politieke ambities en idealen te verwezenlijken. In juni 1792 werd hij bevelhebber van het Noordelijke leger met als eerste opdracht de verovering van de Oostenrijkse Nederlanden. Na in het noorden van Frankrijk, bij Valmy, in september een Pruisisch leger onder de hertog van Brunswijk verslagen te hebben, trok hij de zuidelijke Nederlanden binnen, waar hij op 3 november bij Jemappes het Oostenrijkse leger uitschakelde. Omdat de Pruisische troepen zich inmiddels hadden teruggetrokken, kon hij daarna dat deel van de Nederlanden ongestoord in bezit nemen.

Dumouriez besloot daarna op eigen initiatief om meteen door te stoten en de Republiek te gaan 'bevrijden' en liet zich daarin bijstaan door een nieuw, in Parijs gevormd Comité Revolutionair der Bataven⁷⁰⁹, waarvan de zes leden behoorden tot de groep van meer radicale democraten onder de uitgeweken, Nederlandse patriotten. Het comité begon zijn werk met het schrijven en in Nederland op grote schaal verspreiden van een nieuw, revolutionair manifest, getiteld 'Aan het volk van Nederland', dat ook in de Thoolse magistratsvergadering op 6 januari 1793 werd voorgelezen. In de tekst daarvan werd aangekondigd dat het

708 Rosendaal, Bataven, 305 ev.

709 Rosendaal, De Nederlandse Revolutie, 83.

tijdstip nu was aangebroken 'om het stadhouderlijk juk in ons Vaderland te breken en alle ander geweld, van welken aard ook, voor altyd te verdelgen, op dat elke Batavier, wie hij ook wezen mag, eindelyk eens in-der-daad het genot van het eeuwig en onschendbaar recht des menschen smaken moge!'

Het was daarbij de bedoeling dat elk lid van het Comité, na de verovering van de Republiek belast zouden worden met de organisatie van een nieuw civiel bestuur in één van de Nederlandse gewesten en daarbij was Jan van Hoof, de als patriot gevluchte oud-burgemeester van Eindhoven, aangewezen voor het bestuur van de provincie Zeeland.⁷¹⁰

Na een formele oorlogsverklaring op 1 februari 1793,⁷¹¹ begon het leger van generaal Dumouriez, waar ook een Bataafs Legioen deel van uitmaakte, aan een opmars die, door het ontbreken van effectieve tegenstand aanvankelijk zeer voorspoedig verliep. Al op 14 februari was er in Tholen een bericht over de aanwezigheid van Franse troepen in het Prinsenland, waardoor de aan de beurt zijnde schipper niet naar Rotterdam durfde te vertrekken en al op 3 maart werd daar bekend dat Breda, Klundert en Geertruidenberg hadden gecapituleerd.

Nadat eerdere plannen om ook Zeeland binnen te vallen waren verworpen,⁷¹² was het nu de bedoeling om rechtstreeks door Staats-Brabant heen te trekken en via Moerdijk en Dordrecht Holland binnen te vallen. Op de Franse linkerflank werd daarom slechts een blokkade-eenheid geposteed, die de vestingen Bergen op Zoom en Steenberg moest afschermen, terwijl op de rechterflank een andere eenheid, gecommandeerd door de Franse generaal Miranda, het beleg sloeg voor de stad Maastricht, na eerst Stevensweert en Roermond te hebben veroverd.

Toen de opmars in West-Brabant vastliep op de vesting Willemstad en slecht weer de oversteek bij Moerdijk sterk vertraagde, begon de positie van het Franse leger echter snel te verslechteren, vooral toen de legers van Oostenrijk en Pruisen zich zodanig bleken te hebben hersteld dat ze eind februari alweer een tegenaanval vanuit Duitsland konden ondernemen. Het legertje van generaal Miranda moest zich daardoor begin maart haastig terugtrekken in de richting van Leuven, waardoor de rechterflank van Dumouriez' aanvalsmacht open kwam te liggen. Deze haastte zich daarop met de rest van zijn leger naar het oosten, maar werd op 18 maart bij Neerwinden verslagen door een Oostenrijks-Duits leger onder de prins van Coburg en de hertog van Brunswijk. Omdat Dumouriez inmiddels ook al in conflict was geraakt met de Parijse machthebbers, die zelf de bestuursbenoemingen in de Republiek wilden doen als die eenmaal veroverd zou zijn, besloot hij tot een coup en begon eigenmachtig wapenstilstandsonderhandelingen met de Oostenrijkers, met de bedoeling om met zijn leger op te trekken naar Parijs, daar de macht te grijpen en orde op zaken te stellen. Toen dat plan afketste omdat zijn troepen weigerden hem te volgen, was zijn rol in Frankrijk uitgespeeld en moest hij als verrader ijlings een veilig heenkomen zoeken. Staats-Brabant werd hierna door de Fransen snel ontruimd, zodat Breda en Geertruidenberg op 4 april 1793 alweer in Nederlandse handen waren.⁷¹³

710 Rosendaal, *Bataven!*, 378.

711 Gericht aan de met name genoemde vorsten van Engeland en de Republiek gelijktijdig.

712 Rosendaal, *Bataven!*, 365.

713

In de bedreigde Republiek, die deze keer dus met de schrik vrij kwam, had men zich zo goed mogelijk op de aanval voorbereid. Op maritiem gebied waren, vooral in Zeeland de middelen vrijwel uitgeput, dus had men zich volledig op bondgenoot Groot-Brittannië moeten verlaten. Al op 13 januari werden de Zeeuwse staten geïnformeerd dat een Brits vlooteskader onder Murray in de Zeeuwse wateren was aangekomen. In januari was ook een voorstel van de kapitein-generaal om het leger met ca. 15.000 man te vergroten goedgekeurd en op 18 maart was er bericht dat 3.000 man Pruisische troepen in Den Bosch waren aangekomen.

De spannendste dagen voor Tholen kwamen begin maart, toen de commandeur van Steenberg meldde dat de stad door officieren van Dumouriez was opgeëist. De troepensterkte op het eiland werd daarna zodanig opgevoerd, dat in de stad de Waalse kerk moest worden gevorderd voor de legering van troepen en Oud-Vossemeer een garnizoen kreeg van niet minder dan acht compagnieën, waarvan de komst op 5 maart werd aangekondigd.⁷¹⁴

Omdat ook het Franse Rijnleger kort daarna in moeilijkheden was geraakt en zich op de westelijke Rijnsoever in veiligheid had moeten brengen, moesten de Franse revolutionaire machthebbers wel tot de conclusie komen dat hun nieuwe, betrekkelijk onervaren legers niet opgewassen waren tegen hun snel in aantal toenemende vijanden. In juni, toen bekend werd dat ook Spanje zich opmaakte om de nieuwe republiek aan te vallen, ontstond zelfs een regelrechte crisis, die de veel radicalere groepering van de Jacobijnse Montagnards aan de macht bracht. Deze ging op een dictatoriale wijze orde op zaken stellen. Behalve een niets en niemand ontziende jacht op binnenlandse vijanden van de revolutie (die al gauw niet meer beperkt zou blijven tot de vervolging en executie van actieve royalisten en later de Terreur genoemd zou worden), werden ook urgente maatregelen genomen om het leger te hervormen en versterken. De belangrijkste daarvan waren een drastische sanering van de legerleiding en de invoering (op 23 augustus 1793) van de militaire dienstplicht (levée en masse).

De uitvoering van deze besluiten vergde echter tijd, zodat de zwakke Republiek der Verenigde Nederlanden nog een korte adempauze kreeg, die waarschijnlijk wel gebruikt is voor een serieuze herbezinning op de te volgen koers, maar desondanks niet geleid heeft tot stappen om de naderende ondergang te voorkomen.

Op zichzelf zou het misschien niet eens zo moeilijk geweest zijn om uit de coalitie van de met Frankrijk in oorlog zijnde naties te treden. In militair opzicht was de Republiek immers eerder een last dan een versterking van dat verbond geworden en inmiddels hadden ook de Pruisen zich feitelijk al van het strijdtoneel teruggetrokken. Van de Britse eerste minister Pitt (de jongere) was bekend dat hij een tegenstander was van grote legerinzet op het vasteland, terwijl het betrekkelijk kleine Britse expeditieleger dat daar nu opereerde bovendien van zo erbarmelijke kwaliteit was, dat het waarschijnlijk meer schade toebracht aan de bewoners van de plaatsen waar het gelegerd was dan aan de gezamenlijke vijand.⁷¹⁵

Voor de twee belangrijkste Nederlandse machthebbers, stadhouder Willem V en de Hollandse raadpensionaris Van de Spiegel, moet het verlaten van de coalitie echter een onmo-

714 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 11

715 Colenbrander, Gedenkstukken Algemene Geschiedenis van Nederland dl I, 360.

gelijke stap geweest zijn, voor de eerste voortvloeiend uit zijn familieband met het Engelse koningshuis en zijn persoonlijke onvermogen om tot verandering te besluiten en voor de tweede vooral vanwege zijn onvoorwaardelijke loyaliteit aan hen, die hem zijn hoge ambt bezorgd hadden. Pas in een notitie van 12 oktober stelde Van de Spiegel de vraag of ‘wij ons niet zouden moeten afzonderen van de bondgenoten en vrede sluiten?’ en vroeg hij zich af of er in Frankrijk wel een betrouwbare regering was, waarmee onderhandeld zou kunnen worden.⁷¹⁶

Het Jacobijnse schrikbewind was niet alleen moorddadig maar blijkbaar ook effectief; het militaire herstel werd door de nieuwe machthebbers, vooral Robespierre en Carnot, krachtig aangepakt. Toen de nieuwe bevelhebber van het Noorderleger, Jean Baptiste Jourdan op 16 oktober 1793 de Oostenrijkers versloeg bij Wattignies, even ten zuiden van Lille, was de totale Franse legersterkte al gestegen tot 750.000 man.

Om politieke redenen werd de edelman Jourdan in februari 1794 vervangen door de toen nog geen drieëndertig jaar oude generaal Jean-Charles Pichegru, een boerenzoon uit de Jura. Hij was als gewoon soldaat bij een artillerieregiment begonnen en had in 1793 ook al het bevel gevoerd over het Rijnleger toen dat in moeilijkheden was geraakt. Na nu ook het in wanorde verkerende Noorderleger gereorganiseerd te hebben, heroverde hij in een briljante campagne de Oostenrijkse Nederlanden, dit met hulp van de inmiddels onder hem dienende Jourdan, die de vijand met een nieuw gevormd leger (Sambre-et-Meuse genaamd) de genadeslag toebracht in de slag bij Fleurus op 27 juni 1794.

Daarna bleek de inname van de steden Brussel (10 juli) en Antwerpen (24 juli) nog slechts een kwestie van tijd en konden de Zuidelijke Nederlanden korte tijd later bij Frankrijk ingelijfd worden.

Door het verraad van Dumouriez waren ook de patriotse leden van zijn Comité Révolutionnaire der Bataven volledig in diskrediet geraakt en ontmaskerd als handlangers van een politieke avonturier. De restanten van het Bataafse Legioen waren daarna zonder meer in het Franse leger opgenomen.

Het was daarom urgent dat nu andere patriottenleiders in actie kwamen om bij de Franse autoriteiten de verwezenlijking van de Bataafse idealen te bepleiten en te voorkomen dat na de Oostenrijkse Nederlanden ook de Republiek een Franse provincie zou worden. Ditmaal zou die rol echter niet door émigré's maar door in Nederland wonende (of teruggekeerde) patriottenleiders vervuld gaan worden. In de Republiek waren inmiddels in veel steden de eerder ontbonden patriottenclubs in het geheim weer actief geworden en op initiatief van de fanatieke Hattense regentenzoon, Herman Daendels, werd de patriottenclub van Amsterdam benaderd om hieraan mee te werken. Daendels had zich als luitenant-kolonel in het Bataafse Legioen onderscheiden in de militaire opmars van Dumouriez en was inmiddels brigadegeneraal in het nieuwe Franse Noorderleger geworden.

Ongeveer gelijktijdig met het bezoek van een patriotse delegatie uit Amsterdam aan het hoofdkwartier van generaal Pichegru in de Zuidelijke Nederlanden, moet ook de al sinds

716 Ibidem, 485.

1788 in Frankrijk politiek actieve patriottenleider Johan Valckenaer, een Friese oud-hoogleraar in de rechten, hetzelfde gedaan hebben bij het in Parijs zetelende, executieve 'Comité de Salut Public'. Het resultaat was in zoverre gunstig dat Pichegru eind augustus 1794 toestemming kreeg voor zijn derde campagne van dat jaar, de verovering van de Republiek en de liquidatie van het daar heersende regime.⁷¹⁷ Voor de politieke begeleiding van zijn missie stonden de generaal echter deze keer geen Nederlandse 'Bataven' terzijde, maar twee representanten van de Franse Nationale Conventie. Ze werden in Frankrijk als 'proconsuls' aangeduid en hadden ongeveer dezelfde functie als in de zogenaamde 'gedeputeerden te velde' bij het leger van de Republiek of de 'politieke commissarissen' bij het Sovjetleger in de Tweede Wereldoorlog en ze hadden, net als de laatstgenoemden, uitgebreide volmachten om generaals te velde te instrueren.

Op 28 juli was intussen met de executie van de Jacobijnse leider Robespierre niet alleen een eind gekomen aan het bloedbad van het schrikbewind, maar ook aan de bestuurbaarheid van het land en Frankrijk gleed opnieuw weg in een periode van ongeregelde heden en chaos, die tot oktober zou duren.

Van een officiële Nederlandse geschiedschrijving over de verovering van de Republiek door het Franse leger in 1794/95 schijnt nog niet veel sprake te zijn geweest en dat lijkt voldoende reden om er hier wat nader op in te gaan aan de hand van de beschikbare bronnen, vermeld door historici als Schama, Rosendaal en de biograaf van Daendels, Paul van 't Veer, die veelal ook uit Franse bronnen hebben geput.⁷¹⁸

De jonge Pichegru had vrijwel niets gemeen met zijn mislukte voorganger Dumouriez. Niet alleen zijn afkomst, maar ook zijn militaire en politieke vorming moeten totaal verschillend geweest zijn. Hij was weliswaar tot officier en bataljonscommandant aangesteld door de Revolutionaire Club van de stad Besançon, maar dat hij gedreven werd door een sterke revolutionaire politieke motivatie is nooit duidelijk geworden; hij was een koel redenerend beroepsofficier, die in de loop van deze campagne een groeiende afkeer ontwikkelde tegen de bemoeizucht van de aan hem toegevoegde politieke commissarissen en hun superieuren in Parijs. Tijdens de campagne in de Zuidelijke Nederlanden was hij al eens openlijk in conflict geraakt met het Jacobijnse regime van Robespierre toen hij en zijn plaatsvervanger Moreau hadden geweigerd om de order gevangengenomen Engelse en Hannoveriaanse soldaten onmiddellijk standrechtelijk te executeren, uit te voeren. Robespierre had hen voor die weigering aangeklaagd bij het Parijse tribunaal en alleen de executie van de leider van de Terreur zelf had hen gered van de guillotine. Dit voorval zal Pichegru's loyaliteit aan de Revolutie sterk bekoeld hebben en verklaart misschien waarom hij hierna de aanwijzingen van zijn politieke commissarissen zoveel mogelijk probeerde te negeren. Als generaal moet hij een goed organisator en tacticus zijn geweest, die altijd bezonnen te werk ging. Hij vermeed grote, riskante veldslagen en nam, tot grote ergernis van zijn adviseurs en sommige onder-

717 Rosendaal, *Bataven!*, 445, 447.

718 Voor gegevens over de Franse militaire campagne van 1794/95 is gebruik gemaakt van de Nederlandse uitgave uit 1797 van de *Histoire chronologique des opérations de l'armée du Nord et celle de Sambre-et-Meuse de l'an II (fin de Mars 1794) jusqu'au même mois de l'an III (1795)*, tirée des livres d'ordres de ces deux armées en die uit De Vouziers, Pichegru, général en chef de l'armée française; sa vie, ses talents militaires, sa conquête de la Hollande etc, uitgegeven in 1817. Vgl. ook Schama, *Patriotten en Bevrijders*, 221 e.v., Rosendaal, *De Nederlandse Revolutie*, 92 e.v. en Van 't Veer, *Daendels, maarschalk van Holland*, 46 e.v.

commandanten (zoals Daendels), voortdurend de tijd om zijn flanken te dekken teneinde verrassingen te voorkomen.

Het leger dat hem ter beschikking stond, was met ongeveer 80.000 man veel groter dan dat van Dumouriez was geweest en ook de bewapening schijnt toereikend geweest te zijn. Van een geregelde bevoorrading was echter bij het begin van de campagne tegen de Republiek geen sprake meer. De ravitaillering moest nog steeds vanuit Lille in Noord-Frankrijk plaatsvinden en schoot ernstig tekort. De campagne verliep daardoor langzaam en met onderbrekingen om telkens herbevoorrading mogelijk te maken.

De uiteindelijke aanval kwam niet onverwacht en de militaire inlichtingendienst van de Republiek functioneerde blijkbaar naar behoren. Al sinds 2 maart wist bijvoorbeeld de Thoolse stadsregering dat in Noord-Frankrijk lichte vaartuigen werden verzameld voor een landing op het eiland van Cadzand.⁷¹⁹ Op 3 augustus kwam inderdaad bericht van een aanval op het eiland, maar voor zover na te gaan zijn daarbij geen uit Frankrijk aangevoerde boten gebruikt. In plaats daarvan zijn Franse soldaten deels door het water getrokken om de enige toegang tot het eiland, een smal en zwaar bewaakt dijkje, te ontwijken.

De eerste vermelding van een actie tegen troepen van de Republiek was die in de Zeeuwse statenvergadering, waar op 21 juli 1794 werd bericht dat Sluis was beschoten en opgeëist. De stad moest na tien dagen worden overgegeven, maar de verovering van Staats-Vlaanderen zou veel langer duren, volgens Franse gegevens omdat de troepen van generaal Moreau in zo'n slechte conditie waren en zoveel zieken telden, dat ze na de overgave van Sluis uit de strijd genomen moesten worden om op te knappen. De Staatse troepen in het gebied stonden onder commando van de jongste zoon van de stadhouder, de twintigjarige generaal Frederik (Willem George Frederik) van Oranje-Nassau.

Net als in 1793 kwam echter de hoofdaanval niet in Zeeland, maar in Staats-Brabant, maar nu wat oostelijker en gericht tegen Den Bosch.

Het geallieerde leger stond, net als in 1747, onder het opperbevel van een Engelse koningszoon, ditmaal de 31-jarige prins Frederik, hertog van York en Albany, die als baby van nog geen jaar oud al prins-bisschop van Osnabruck was geworden. Zijn strijdkrachten bestonden, behalve uit het Engelse expeditieleger, uit Oostenrijkse en Staatse eenheden en zal in totaal ongeveer 60.000 man sterk geweest zijn. De laatstgenoemden stonden onder commando van de opperbevelhebber van het Staatse veldleger, erfprins Willem Frederik, de oudste zoon van de stadhouder en de latere koning Willem I, die vaak van mening verschilde met zijn opperbevelhebber, maar al evenmin als deze later bekend geworden is als een groot generaal. De hertog van York schijnt later wel succes geboekt te hebben bij de wederopbouw van het Britse leger vanuit een juist in deze periode bestaande situatie van grote verwaarlozing, maar zelfs de chauvinistische Britse geschiedschrijving betitelt zijn campagne in de Zuidelijke Nederlanden en de Republiek in 1794/95 als 'disastrous'.⁷²⁰ Bij Maastricht lag ook nog een Oostenrijks leger onder de prins van Coburg dat waarschijnlijk geen deel uitmaakte van Yorks legermacht en later door generaal Jourdan tot ver in Duitsland zou worden terug-

719 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 11.

720 Haswell, *The British Army, a concise history*, 64 ev.

gedreven.⁷²¹ Een latere Oostenrijkse versterking, onder generaal Clerfait, werd pas op 10 november aangekondigd en kwam in december te laat kwam om nog iets uit te kunnen richten. Het Pruisische leger tenslotte, lag op 27 september nog steeds 'passief in de omgeving van Wezel' en de Pruisische koning zou zich ook later onwillig tonen om een bijdrage van betekenis te leveren.⁷²² Pichegru begon zijn opmars op 6 september nadat de Franse regering had bekendgemaakt dat de Nederlandse patriottenbeweging op hun steun kon rekenen.

Op 5 september werd in Tholen bekend dat de hertog van York met zijn hele armee van Roosendaal was vertrokken, waardoor de verdedigingslinie Bergen op Zoom-Steenbergen ernstig was verzwakt. De verdediging van Zeeland en West-Brabant werd daarmee aan het Staatse leger overgelaten, dat daarna een nieuwe verdedigingslinie ten noorden van Breda betrok bij Raamsdonk en Geertruidenberg. Na een hevig gevecht bij Boxtel (waarin aan Britse zijde een luitenant-kolonel Arthur Wellesley, de latere hertog van Wellington, zich onderscheidde) trok de hertog van York zijn Britse troepen terug naar het Oosten tot bij Den Bosch, waar het vervolgens geen enkele actie ondernam om te voorkomen dat die stad, na een beleg van slechts achttien dagen, op 9 oktober 1794 bij onderhandeling capituleerde.⁷²³ Volgens Franse bronnen was het Noorderleger toen nog niet in staat tot een echte belegering vanwege voedselgebrek en omdat de belegeringstrein nog lang niet was gearriveerd. Volgens hen was daarom sprake van een onverwachte meevaller, die hen na de eerste inleidende beschieting werd aangereikt door de blijkbaar weinig strijdlustige, bejaarde garnizoenscommandant, generaal prins Wilhelm van Hessen-Philipsthal.⁷²⁴

In Zeeland werd inmiddels de verdediging van de provincie voorbereid door luitenant-generaal De Brauw en de nieuwe bevelhebber van de oorlogsvloot, luitenant-admiraal Van Kinsbergen. Op 14 augustus kwam het bericht dat een Britse troepenmacht van 4.000 man op Walcheren zou worden gelegerd en dat de daardoor vrijkomende Staatse troepen naar het eiland Tholen zouden worden overgebracht. De fortificaties op het eiland werden geïnspecteerd door de majoor-ingenieur Van Krayenhoff en er bestonden plannen om een schipbrug over de Eendracht aan te leggen.⁷²⁵ Tot een aanval op Zeeland kwam het echter niet en de troepen van Moreau die Sluis genomen hadden, voegden zich na hun rustperiode weer bij de Franse hoofdmacht.

Na de overgave van Den Bosch wilden de daar aanwezige gedeputeerden van de Franse regering generaal Pichegru dwingen om rechtstreeks door te stoten naar het Noorden en de grote rivieren over te steken, maar deze achtte zijn leger daartoe nog niet in staat en besloot eerst zijn rechterflank veilig te gaan stellen. Hij trok daarom achter de steeds verder terugwijkende hertog van York aan (een tactiek die deze al vanaf Iper gevolgd had) in de richting van Nijmegen en stak ten zuiden van die stad de Maas over. Op initiatief van de overenthousiaste Daendels was intussen een afspraak gemaakt met de Amsterdamse patriotten om, bij

721 Colenbrander, *Gedenkstukken* dl I, 479.

722 *Ibidem*, 360.

723 Schama, *Patriotten en Bevrijders*, 217; GAT, SAT, Resolutieboek nr. 11.

724 Waarschijnlijk een oomzegger van de gelijknamige generaal die zich in 1747 in Bergen op Zoom had laten verrassen door de Franse belegeraars.

725 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 11, 14 augustus 1794.

nadering van de Franse 'bevrijders', vanuit die stad een greep naar de macht in de Republiek te doen, met het doel om te voorkomen dat het oude regime toch nog vredesonderhandelingen met de Fransen zou kunnen beginnen. Hun leiders, Van Irhoven van Dam en Gogel, waren hiertoe al in het openbaar in actie gekomen en toen Pichegru afweek van de voor hem gemaakte plannen raakten ze in ernstige moeilijkheden. Ze ontsnapten persoonlijk maar ternauwernood aan de in de tweede helft van oktober begonnen zuiveringsactie van de Amsterdamse garnizoenscommandant, generaal Golowkin, die daarna de ontijdig begonnen opstand snel de kop kon indrukken.⁷²⁶

Bij Nijmegen aangekomen, had de Franse legermacht er een campagne te velde van meer dan negen maanden opzitten en was een rustperiode opnieuw hoognodig, tijdens welke zijn bevelhebber, die zelf een huidziekte had opgelopen, naar Brussel vertrok om daar genezing te zoeken en het aan zijn plaatsvervanger Moreau overliet om een begin te maken met het beleg van Nijmegen. De hertog van York lag met het grootste deel van zijn troepen op de noordoever van de Waal, tegenover de stad. Toen de Fransen de aangelegde schip- en gierbrug over de Waal begonnen te beschieten zag hij blijkbaar alweer geen heil in een echte confrontatie met de vijand, trok zijn eigen troepen uit de stad terug en ontruimde bovendien de Britse stellingen op de noordoever. Toen het aldus in de steek gelaten, kleine Staatse garnizoen de stad de volgende dag, op 8 november, overgaf en de Fransen er binnentrokken, zou de hertog de stad zelfs hebben laten beschieten, ten afscheid!⁷²⁷

Begin december slaagde de inmiddels tot generaal-majoor bevorderde Daendels erin om van de Franse politieke leiding gedaan te krijgen dat de nog steeds in Brussel kurende Pichegru naar Den Bosch werd teruggeroepen met het bevel om nu onmiddellijk troepen in te zetten om de Waal over te steken en zijn verovering van de Republiek voort te zetten. Daendels kreeg daarop zijn orders en de middelen, maar faalde. Zijn poging om iets ten westen van Den Bosch, vanuit fort Crèvecoeur, langs het Staatse fort Sint Andries de twee daar met elkaar verbonden rivieren Maas en Waal over te steken, liep vast door een tekort aan boten en hevige tegenstand, onder andere door zwaar artillerievuur vanuit het Staatse fort.⁷²⁸

De Franse generaals en hun politieke commissarissen moeten over deze mislukking nog aan het ruziemaken geweest zijn toen op 16 december een zeer strenge vorst intrad, die aan het einde van de maand de rivieren dicht deed vriezen en voor hun troepen begaanbaar maakte. Pichegru kreeg daarom op 26 december nieuwe orders om zijn opmars te hervatten.

Inmiddels was ook de vijandelijke druk op Zeeland toegenomen. Op 7 december kreeg men in Tholen het bericht dat, behalve Maastricht, Venlo en Nijmegen ook Philippine en Sas van Gent hadden gecapituleerd en Staats-Vlaanderen als verloren moest worden beschouwd.

In regeringskringen werd nu toch nagedacht over een uittreding van de Republiek uit de coalitie tegen Frankrijk en een afzonderlijke vrede met Frankrijk. Engeland stond daar blijkbaar niet onwelwillend tegenover, maar raadpensionaris Van de Spiegel en de stadhouder waren nog steeds van mening dat terughoudend te werk gegaan zou moeten worden,

726 Schama, *Patriotten en Bevrijders*, 218 ev.

727 *Veldtochten generaal Pichegru*, dl II, 3.

728 Van 't Veer, *Daendels*, 51; Schama, *Patriotten en bevrijders*, 228.

gezien de instabiliteit (en dus onbetrouwbaarheid) van het Franse republikeinse regime. Op 16 december was er in Middelburg echter toch bericht dat de Staten-Generaal twee vredesonderhandelaren, de heren Repelaer en Brantsen voor dit doel naar Frankrijk hadden laten vertrekken.

Toen generaal Pichegru op 1 januari 1795 aan zijn finale opmars begon, moeten de verhoudingen tussen hem, zijn politieke meesters in Parijs en de hem voortdurend in de militaire en politieke hiërarchie passerende brigadecommandant Daendels tot een dieptepunt gedaald zijn geweest en opnieuw zag hij er vanaf om de zo zeer gewenste, snelle, massale doorstoot naar Holland, het hart van de Republiek, te doen. In plaats daarvan gaf hij onderdelen van zijn nu overmachtig geworden strijdkrachten uiteenlopende doelen. Terwijl Daendels achtereenvolgens Zaltbommel en Heusden innam, trok het grootste deel van zijn leger de Waal over en begon de verdedigingslijnen ten Noorden daarvan aan te tasten en op te rollen. De oostelijk opgestelde Engelse eenheden werden daarbij voor de zoveelste keer teruggedreven, ditmaal tot achter de Gelderse IJssel. De westelijk daarvan geposteerde Staatse troepen onder prins Frederik, die aanvankelijk de opdracht hadden om daar stand te houden in een linie die van Loevestein over Gorkum naar Willemstad liep, moesten al op 4 januari concluderen dat ze zich daaruit zouden moeten terugtrekken in de richting van Schoonhoven.⁷²⁹ Andere Franse eenheden, onder commando van de generaals Bonneau en Le Maire verhoogden tegelijkertijd de druk in westelijk Staats-Brabant en op 31 december werd in Tholen bekend dat ze Zevenbergen en Oudenbosch hadden bezet.

De leiding van de stadhoudelijke regering was inmiddels in een staat van radeloosheid over het gebrek aan inzet van hun bondgenoten en voelde zich danig in de steek gelaten. In een gesprek tussen raadpensionaris Van de Spiegel, de stadhouder en de erfprins op 6 januari⁷³⁰ was duidelijk geworden dat Willem V een gebroken man was, die vreesde het lot van de Franse koning te zullen delen en alleen nog maar dacht aan een vlucht naar Engeland. Hij verklaarde 'zijn charges te willen neerleggen omdat hij geen oorzaak wilde zijn van het ongeluk van de Staat' en de protesten van zijn oudste zoon of de aansporingen van Van de Spiegel leken hem niet meer op andere gedachten te kunnen brengen.

Andere leiders van de orangistische partij, zoals bijvoorbeeld graaf Charles Bentinck, zagen echter nog mogelijkheden. Nadat er op 15 januari bericht was gekomen dat Engeland besloten had de strijd met alle middelen voort te zetten, schreef deze aan de Britse gezant Grenville dat besloten was om Zeeland tot het uiterste te gaan verdedigen en de oorlogsvloot in veiligheid te brengen.⁷³¹

Na de capitulatie van stad en gewest Utrecht op de zestiende had Generaal Bonneau de aanval op Holland ingezet. Hij trok over de inmiddels geheel dichtgevroren Biesbosch op naar Dordrecht en arriveerde op de 22ste voor Rotterdam. De commandeur van Steenbergen, Schmidt, bevestigde dit bericht op diezelfde dag aan de Thoolse stadsregering, tegelijk met de mededeling dat de Fransen nu ook zijn stad hadden opgeëist en dat hij verwachtte deze niet lang te zullen kunnen behouden.

729 Notulen Staten van Zeeland, 2 januari; Colenbrander, Gedenkstukken, dl. I, 4 januari 1795.

730 Notulen Staten van Zeeland, 6 januari 1795, onvoltooide aantekeningen Van de Spiegel

731 GAT, SAT, Resolutieboek Tholen nr. 11, 15 januari en Colenbrander, J.H. Gedenkstukken dl. I, 16 januari 1795

Op veel plaatsen waren nu ook de patriotten weer uit hun schuilplaatsen gekomen om zich te laten gelden. In Amsterdam bleken ze zich snel te hebben hersteld van hun echec van zes weken geleden en slaagden ze er, met behulp van de in het Franse leger dienende dr. Krayenhoff in om de stadsregering op 18 januari te laten aftreden en de macht over te nemen. Na Amsterdam zouden andere Hollandse steden dit voorbeeld volgen.

Op dezelfde dag vertrok de erfstadhouder met zijn gevolg en zijn beide zonen in enkele pinken of boeierschepen vanaf het Scheveningse strand naar Engeland, zoals zijn vrouw, schoondochter en kleinzoon dat al enkele uren eerder gedaan hadden. Hoewel hij de dag daarvoor nog aan Van de Spiegel had laten weten alleen zijn zonen te zullen laten vertrekken en zelf een wijkplaats te zoeken in Noord-Holland, was hij blijkbaar opnieuw van plan veranderd.⁷³² Volgens een bericht van de Staten-Generaal, dat pas op 28 januari in de Zeeuwse statenvergadering bekendgemaakt werd, hoopte hij in Engeland te kunnen overstappen op één van 's lands schepen. In het bericht was ook vermeld dat hij zijn zonen hun ontslag uit het leger had verleend, maar gebleken is dat hijzelf niet was teruggetreden uit zijn ambten.⁷³³ In de notulen van de Thoolse magistraat werd de herkomst van het bericht nog wat explicieter vermeld, want daar was in de vergadering van 1 februari sprake van 'een brief van Zijne Doorluchtige Hoogheid vanaf het strand te Scheveningen in de pink *Johannes Hoogenraad* waarin deze geschreven had dat hij geen andere haven kon bereiken dan Plymouth om daar aan boord te gaan van een van 's lands schepen. Volgens de schrijver van *De geschiedenis van het Nederlandse zeewezen*, De Jonge,⁷³⁴ lagen er 'tijdens de omwenteling' inderdaad een achtal Nederlandse oorlogsschepen, waaronder drie linesschepen in Engelse havens, maar is de stadhouder daar niet aan boord gegaan, dus het is mogelijk dat de prins met deze opmerking geen serieus voornemen aanduidde, maar alleen maar wilde voorkomen dat men hem feitelijk als een deserteur zou gaan beschouwen. Hoe dan ook, met het vertrek van de opperbevelhebber van de strijdkrachten van de Republiek en zijn twee hoogste landmachtgeneraals, kwam in feite een einde aan niet alleen de gewapende strijd met Frankrijk, maar ook aan het regeringssysteem van de stadhouderlijke Republiek. Wat restte was eigenlijk alleen maar de capitulatie en een toekomst onder Franse overheersing.

De aldus onthoofde stadhouderlijke partij gaf zich echter nog niet snel gewonnen. De winter had ook in Zeeland voor grote problemen gezorgd en, door ijs en mist gehinderd, was graaf Bentinck er op 21 januari nog steeds niet in geslaagd om Middelburg te bereiken om van daaruit de verdediging van Zeeland te helpen organiseren. Ook hadden de Staten-Generaal, op initiatief van Gecommitteerde Raden van Holland toen al de beslissing genomen om de strijdkrachten te gelasten alleen nog in actie te komen voor verdedigingstaken, zodat de kansen op een succesvolle verdediging sterk waren gedaald.

Op 25 januari kwamen drie officieren van het in Bergen op Zoom gelegeerde regiment Petit in Tholen aan op order van de commandeur Van der Duyn, die toen blijkbaar in onderhande-

732 Colenbrander, HJ. Gedenkstukken dl. I, 584, 17 januari 1795

733 Notulen Staten van Zeeland, 28 januari 1795; Van Wijnen, "Vorst Willem, het is alles uw schuld!". Oranje en de ondergang van de Republiek bij de omwentelingen 1787-1795, 166 cv.

734 De Jonge, *Geschiedenis van het Nederlandsche zeewezen*, dl V, 1858, Bijlagen, 687.

ling was over de overgave van de stad. Op dezelfde dag bevestigde de vertegenwoordiger van de Eerste Edele in Zeeland, Van Lynden van Blitterswijk vanuit Breda dat de nog niet overgegeven vestingsteden in westelijk Staats-Brabant, Willemstad, Breda en Bergen op Zoom niet offensief meer mochten ageren, zodat geen beschietingen vanuit die vestingen meer konden plaatsvinden en hun capitulatie daarom aanstaande was. Twee dagen later was het zover: en was er bericht van Van der Duyn dat de stad zich 'op honorabele condities' aan de Franse generaal Le Maire had overgegeven en dat ook Tholen nu 'immediaat' zou worden opgeëist. De Thoolse magistraat besloot dat nieuws aan Middelburg door te geven en concludeerde vervolgens dat de stad, omdat die niet 'met vrucht' verdedigd zou kunnen worden, 'bij eerste sommatie' zou moeten worden overgegeven.⁷³⁵ Daarbij werd afgesproken om met de garnizoenscommandant te gaan overleggen over de taakverdeling bij eventuele capitulatieonderhandelingen en werd tevens aan de leden van de vergadering vanaf nu geheimhouding opgelegd.

In de Zeeuwse statenvergadering van 28 januari, waar voor Tholen Gecommitteerde raad Van Citters en pensionaris Schadden aanwezig waren, was intussen een sommatie binnengekomen uit Breskens, afkomstig van de Franse divisiegeneraal Michaud, die de overgave van Walcheren eiste en daarvoor 'honorabele' condities in het vooruitzicht stelde. De raadpensionaris had, waarschijnlijk in respons op de plannen van Bentinck, samen met luitenant-generaal De Brauw en de Zeeuwse schout bij nacht Haringman toen al een plan opgemaakt voor de verdediging van Zeeland. Ook zij waren van mening dat Tholen na de val van Bergen op Zoom onverdedigbaar was geworden, maar meenden dat Zuid-Beveland nog verdedigd zou kunnen worden. Beide opperofficieren lieten echter ook weten dat de middelen daartoe onvoldoende waren. Tegen een aanval uit zee beschikte Zeeland nog slechts over twee kanonneerboten in Walcheren en twee gaffelschuiten elders. Te land waren nog ongeveer 2.800 man troepen ter beschikking (waarvan 191 op Tholen) en zij zagen per saldo een honorabele capitulatie als de beste oplossing.

De vergadering stemde daar na rijp beraad mee in en benoemde een delegatie van onderhandelaars, bestaande uit de Middelburgse Gecommitteerde raad Huysen van Kattendijke, de pensionaris van die stad J.A. Schorer en burgemeester Van Doorn van Vlissingen, die in eerste instantie alleen bedoeld was om de sommatie aan Walcheren te gaan bespreken, maar waarvan nog in dezelfde vergadering het mandaat werd uitgebreid tot capitulatieonderhandelingen voor de hele provincie. Hun instructie (waar ook de vertegenwoordiger van de Eerste Edele, Van Lynden, mee instemde) bevatte drie hoofdelementen, namelijk volledige vrijheid van godsdienst, het behoud van de tegenwoordige regeringsvorm en een persoonlijke veiligheidsgarantie voor alle Zeeuwse regenten en ambtenaren.

In dezelfde vergadering werd ook een brief van de Zeeuwse gedeputeerde in de Staten-Generaal, Willem van Citters jr. gelezen waarin die meedeelde dat de Franse opperbevelhebber Pichegru in Den Haag was gearriveerd en hijzelf om nieuwe instructies vroeg. Dat betekende onder meer dat althans in Holland de wapenen waren neergelegd.

Daartegenover werd later die dag bekend dat Britse steun was gearriveerd in de persoon van de Britse marinekapitein Berkeley, die bij Westkapelle aan wal was gegaan omdat zijn

735 GAT, SAT, Resolutieboek nr. 11, 27 januari 1795

schepen de Scheldemonding niet hadden kunnen binnenvaren vanwege het vele ijs. Zijn eskader, dat nu voor de Walcherse kust lag, bestond uit drie fregatten en elf lichtere vaartuigen en hij had berichten bij zich, waarin beloofd werd dat meer versterkingen zouden volgen. Uit twee brieven van de volgende dag, van respectievelijk Van Lynden aan de prins in Engeland en van de Zeeuwse raadpensionaris aan de Nederlandse gezant aldaar, Van Nagell⁷³⁶, blijkt dat de beide leiders van het gewestelijk bestuur in deze ambivalente situatie persoonlijk weinig mogelijkheden meer zagen voor een succesvolle verdediging van Zeeland.

Uit de zeer openhartige, in het Frans geschreven brief van raadpensionaris Van Citters aan zijn 'vriend' Van Nagell blijkt dat die, net als Van Lynden, niet veel hoop meer had op een goede afloop. Waar Van Lynden al had gemeld dat de Staatse legereenheden inmiddels al hadden moeten beloven niet meer tegen de Fransen te zullen optreden, bevestigde Van Citters dat de hem intussen bekende Franse vredeseisen, ingegeven door de herrezen patriotten, alleen de afschaffing van het stadhouderschap beoogden en voor de rest niet meer zouden betekenen dan een terugkeer naar de situatie van begin 1747. Over de stemming in bestuurlijk Zeeland schreef hij letterlijk:

'Dit alles maakt onze positie hier zeer kwetsbaar; consequent loyale lieden (gens à système) zijn er niet, overal overlopers en schurken. Ik ben verontwaardigd over de stellingname van de mensen hier, als de wateren niet waren dichtgevroren zou ik hebben verwacht dat ze zelf naar de vijand toegegaan zouden zijn om te capituleren. Allen (volgens mij zonder uitzondering) willen capituleren zoals Amsterdam gedaan heeft en de hulp van onze bondgenoot weigeren, en hier zijn hun argumenten: 1. Kunnen we ons op den duur blijven verdedigen? 2. Zullen we niet het ongelukkige slagveld van de oorlog worden? 3. Tot nu toe heeft onze provincie niets geleden van geallieerde troepen, die ons dan zouden leegvreten, ruïneren en uiteindelijk genoodzaakt worden ons in de steek te laten. Als de verbindingen met Holland weer open en onverdedigd zijn, zou Walcheren, zonder verdediging en van de rest afgesneden, alleen staan en worden bestookt door marine-eenheden vanuit Amsterdam, de Maas, Oostende en Duinkerken, hetgeen ons eiland onbereikbaar zou maken voor Britse hulp. Ziedaar mijn waarde vriend, de redeneringen die ik voortdurend te horen krijg in de tweemaal 24 uur sinds de Engelse schepen in zicht gekomen zijn. En als ik dan kijk naar de personen die hier de regering uitmaken, hun hart en hun geest, hun geheime vreugde die ze niet verbergen kunnen en hun lafheid om van de omstandigheden te profiteren, dan ben ik er helemaal niet verbaasd over dat burgemeester Elias zich met een Bicker en De Witt heeft verstaan; ik had het resultaat van hun overleg met Visscher kunnen verwachten [betreffende de Amsterdamse omwenteling] en ik ken er hier van dezelfde soort. Het voorwendsel (want dat heb je nodig om iets schandelijks te verbergen) in zulke gevallen is: Ik moet de teugels van de regering niet helemaal overlaten aan deze heren, ik kan nog nuttig zijn, hun verhitte hoofden kalmeren en werken aan het algemeen belang.

Wat mij betreft, (en daar kunt u zeker van zijn) u zult me nooit met zulke ellendingen zien samenwerken!

736 Colenbrander, H.J. Gedenkstukken dl I, 455 en 456. De brieven zijn in het Frans geschreven

In de statenvergadering van 31 januari werd inderdaad duidelijk dat niemand meer geloofde in de orangistische plannen voor een voortzetting van de oorlog en werd besloten dat in de instructie voor de vredesonderhandelaars alleen de clause van de godsdienstvrijheid als niet onderhandelbare eis moest worden gehandhaafd. Er was die dag bovendien een brief van de Staten-Generaal, waarin verklaard werd dat deze zich vanaf nu niet meer aansprakelijk konden houden voor de handhaving en uitvoering van hun beleidstaken. Hoewel formeel slechts sprake was van een niet ongebruikelijke akte van non-prejuditie en de vergaderingen van de Staten-Generaal hierna gewoon doorgingen, betekende dit in feite dat het Unieverdrag van de Zeven Provinciën uit 1579 zijn werking had verloren en de Republiek derhalve de facto had opgehouden te bestaan. Zeeland stond er nu weer alleen voor.

In Tholen was op 22 januari (dus nog voor de capitulatie van Bergen op Zoom) al een brief van een Franse voedselcommissaris gekomen met een verzoek om ravitaillering. Nadat die stad gevallen was, werd schepen Vereyk van Bommel (die vloeiend Frans sprak) eropuit gestuurd om daarover met de Fransen te onderhandelen. Toen hij op 1 februari terugkwam had hij met verschillende functionarissen gesproken over hun eis tot levering van zoveel mogelijk slachtvee, maar generaal Le Maire had hem verzekerd dat hij Tholen daarvoor niet het mes op de keel wilde zetten. Samen met zijn collega-schepen De Haze Bomme vertrok hij daarna opnieuw naar Bergen op Zoom om er bij de generaal op aan te dringen geen soldaten in Tholen te legeren. Ditmaal meldde hij bij terugkomst dat Le Maire op het punt stond om een trompetter naar Middelburg te sturen met een sommatie tot overgave.⁷³⁷ Terwijl de stadsregering met de andere plaatsen op het eiland Tholen overlegde over de levering van foerage aan het Franse leger, kwam op 10 februari uit Middelburg bericht dat de capitulatie van Zeeland vijf dagen eerder was getekend. Daarbij was overeengekomen dat zowel de bestaande godsdienstvrijheid als de regeringsvorm van Zeeland onaangetast zouden blijven.

Net als in Holland en Utrecht gebeurd was, had de veroveraar er dus vanaf gezien om zelf de revolutie uit te roepen, maar het aan de Nederlandse patriotten overgelaten om een omwenteling van het regeringsbestel tot stand te brengen. Zo was in Holland bijvoorbeeld al op 31 maart de statenvergadering van dat gewest afgelost door een Vergadering van Provisionele Representanten van het volk van Holland, die was samengesteld door de verschillende steden waarin de patriotten tevoren de macht hadden overgenomen. Volgens Schama waren in dit stadium echter alleen in Middelburg de Zeeuwse patriotten van 1787 opnieuw politiek actief geworden.⁷³⁸ Dat kan tot op zekere hoogte waar geweest zijn, maar buiten de openbaarheid, werd natuurlijk ook in Zeeland door patriotsgezinden achter de schermen druk overlegd over wat de volgende stap zou moeten zijn. Van dat overleg is in de Thoolse bronnen evenmin iets te vinden, maar nadat op 13 februari was bekend gemaakt dat er nu toch een klein Frans garnizoen in Tholen zou komen, kondigde eerste burgemeester Johan Cornelis Van Stapele op 14 februari aan dat hij 'de burgers van het Comité Révolutionnaire van

⁷³⁷ GAT, SAT, Resolutieboek nr. 11.

⁷³⁸ Schama, *Patriotten en bevrijders*, 259, 266 en 270.

deze stad' op bezoek had gehad en dat deze een samenkomst met de stadsregering hadden geëist 'om tien uur vandaag'. Die samenkomst en wat volgde is als volgt genotuleerd:

'Binnen gelaten 't Comité Revolutionaire van deze stad, bestaande uit de personen van C.L. Mazel, A. Kamhooft Cz, N.J. Boerdam, Mattheus Sloomaker, Casparus Avee, Huijbrecht van Hielen en Cornelis Douw, welke bij een gedane redevoering door monde van den president, Domine C.L. Mazel, alle de leden der regering uit hunne respectieve bedieningen hebben ontslagen, waarop gemelde Comité, zonder het minste antwoord van Hun Edel Achtbare te hebben afgewacht, immediaat de raadzaal verlieten.

Is bij Hun Edel Achtbare goedgevonden voorgelezen ontslag aan te nemen en van den anderen te scheiden.

Saterdag 14 februari 1795 des voormiddags

Present: Burgemeester mr. E. de Weert, J.C. van Stapele, A Kamhooft Cz, A. van der Burght, C. L. Mazel, H. van Gorsel, N.J. Bourdon, J. Schoutens, J. Mesman en P.C. de Lange.

[In de marge:] Eene Provisioneele Municipaliteit aangesteld en het meerendeel haarer Leden door het Comité Revolutionaire beëdigd.

Nadat de leden die den teugel van het vorig Stadsbestuur in handen hadden gehad, door het Comité Revolutiomaire, bij monde van deszelfs President, uit naam der gezamentlijke Burgerij uit hunne Posten waren ontslaagen met aanzegging van geene daad, dezelve betreffende uit te oeffenen, en de Raadzaal aan dat Comité, hen in de vertegenwoordiging des volks vervangende, in te ruimen nadat zij, voorzoverre zij aanwezig waren, aan die uitgedrukte begeerte door het werkelijk verlaaten hunner plaatsen hadden voldaan, nadat vervolgens op voorstel van 't genoemde Comité, door de Burgerij dezer Stad daartoe bijeengeroepen, het getal van vijftien personen benoemd waren, zijnde de burgers:

Adriaan van der Schoor
Mr. Emmericus de Weert
Mr. Jan van Kuffeler
Johannes Cornelis van Stapele
Mr. Jan Theodorus Plevier
Mr. François Ermerins
Adriaan Kanhooft Cz.
Adriaan van der Burght
Louis Corneille Mazel
Hendrik van Gorsel
Nicolas Jaques Bourdon
Johan Schoutens
Jacob Meermans
Peter Cornelis de Lange en
Marinus Johannes Telchuis

om voor den tijd van twee maanden eene provisionele municipaliteit uit te maaken en als zoodanig de algemeene belangen eendrachtig te helpen bevorderen en, nadat eindelijk alle de geëligeerde Municipaliteits-Leeden, welke zich binnen deze Stad bevonden (terwijl mr. Van Kuffeler, Mr. T.J. Plevier, mr. F. Ermerins en M.J. Telchuys daarin niet tegenwoordig waren) de hun opgedragen Posten hadden aangenoomen, is door dezen allen, uitgezonderd door den burgemeester A. van der Schoor, toen onpasselijk, bij het aanvaarden hunner functiën, den navolgende plechtige Eed in handen van het voorzegde Comité Revolutionaire, ten aanhoren ener samengevloeiende schare afgelegd:

Wij zweeren dat wij met al ons vermogen zullen handhaven de eeuwige en onveranderlijke rechten van den Mensch, gegrond op Vrijheid en Gelijkheid, dat wij ons zullen onderwerpen aan alle wettig gezag, uit den boesem van het Volk voortgekomen en dat wij alleszins zullen voorstaan de belangen van het Algemeen, met achterstelling van ons eigen belang en des nood met opoffering van ons goed en leven (op 22 februari is dit veranderd in 'des nood met gevaar voor ons goed en leven').

En is voorts die eed mede door den burgemeester Adriaan van der Schoor, ten zijnen huize, werwaarts zich het Comité vervoegd had, in dezelfde bewoordingen gepresteerd.

Des namiddags

Alle de beëdigde Leden, uitgezonderd den Burger Adriaan van der Schoor tegenwoordig zijnde, is de hoedanigheid van Voorzitter der Provisionele Municipaliteit voor den tijd van eene maand eenparig aan dezen opgedragen, die dezelve dan ook, daarvan door ene Commissie van twee Leden verwittigd, daadelijk heeft aangenoomen.

Er is ook een brief van de afgevaardigden in de vorige regering ter Staatsvergadering over het gepasseerde aldaar; die wordt voor notificatie aangenomen.⁷³⁹

Als de verslaggevers niets hebben weggelaten of verfraaid, kan dit wel een zeer waardige en vreedzame machtsovername worden genoemd. Van de lijst van de vijftien nieuwe, provisionele stadsbestuurders betekende het voor Van der Schoor, De Weert en Plevier, de slachtoffers van de zuivering in 1788, natuurlijk een rehabilitatie en de naadloze overstap van burgemeester Van Stapele verklaart waarschijnlijk de schijnbare probleemloze soepelheid waarmee de overgang van het oude naar het nieuwe regime verliep.

Eén van de eerste regeringsdaden van de nieuw benoemde stadsbestuurders moet geweest zijn het schrijven en verzenden van een brief aan wat betiteld werd als 'de afgevaardigden der vorige Regeering ter Staatsvergadering in deze provincie'. Die brief zou de directe aanleiding worden tot de nekslag van het oude, stadhouderlijke regeringssysteem in Zeeland. Er stond namelijk in dat de voorheen afgelegde eden van trouw aan de prins en het stadhouderlijk regeringssysteem nu onmiddellijk moesten worden ingetrokken en hij kwam in de statenvergadering van 23 februari, in aanwezigheid van onder anderen de Thoolse gedeputeerden, Caspar van Citters en pensionaris Schadden aan de orde toen dat onderwerp daar al een paar dagen op de agenda stond. Van Lynden van Blitterswijk die er, als vertegenwoordiger

739 Letterlijke transcriptie uit GAT, SAT, Resolutieboek nr. 11.

van de nu al meer dan een maand geleden uit het land gevluchte Eerste Edele, het eerst op mocht reageren, wilde de brief ongeldig laten verklaren omdat hij afkomstig was van de 'municipaliteit van Tholen' in plaats van de gelijknamige stad, maar dat werd door de vergadering niet geaccepteerd.

De kwestie van de intrekking van de in 1788 op grote schaal afgedwongen eden van trouw aan de stadhouder en zijn regime, was op 9 januari voor het eerst aan de orde gekomen naar aanleiding van een rekest van 'burgers van Middelburg'. Ook Vlissingen (dat op dat moment in rep en roer was over het massaontslag van alle arbeiders van de Admiraliteitswerf in die stad) en Zierikzee hadden kort daarna het Middelburgse voorstel gesteund en de gedeputeerde van Goes verklaarde, nadat de brief van Tholen gelezen was, dat hij opdracht had de eerdere steun aan de tegenstanders, Van Lynden en de stad Middelburg, in te trekken en zich aan te sluiten bij de voorstanders van onmiddellijke intrekking van de eden.

Toen daarna de Thoolse Gecommitteerde raad Van Citters aan het woord kwam, bleek die zich in een onmogelijke positie te bevinden omdat zijn lastgeving blijkbaar lijnrecht inging tegen zijn persoonlijke overtuiging van trouw aan het Oranjabewind. Na een lang betoog wist hij uiteindelijk niets anders te bedenken dan de vergadering te verzoeken zich uit de discussie te mogen terugtrekken en de beslissing aan de andere partijen over te laten. Nadat Vlissingen, gevolgd door Veere, vervolgens vaststelde dat de brief van Tholen, hoe dan ook, toch niet anders kon worden beschouwd dan als de wettige stem van de stad Tholen, probeerde Van Lynden nog te redden wat er te redden viel met de constatering dat de discussie dus eigenlijk overbodig was geworden omdat de meeste steden zich nu eigenlijk 'ipso facto' toch al ontslagen hadden van hun eed van trouw. Daarmee stuitte hij echter op verzet van de blijkbaar wat minder opportunistische raadpensionaris, die daarna het voorbeeld van zijn broer Caspar volgde en zich uit de discussie terugtrok. Hierna was het aan de secretaris van het land, De Beveren, om de leiding van de vergadering over te nemen en de onvermijdelijke conclusie te trekken dat de eden van trouw uit 1788 zonder verwijl moesten worden ingetrokken en ongeldig verklaard.

De daarop nog gevolgde vergaderingen van de 26ste en 27ste februari 1795, waren eigenlijk niet veel meer dan een ceremoniële teraardebestelling van het ancien régime in Zeeland, waarin achtereenvolgens Van Lynden en raadpensionaris Van Citters ontslag namen en, zonder te vervallen in rancune en bittere verwijten, hun waardige afscheidswaarden voor het nageslacht lieten vastleggen. Op 3 maart kwamen vervolgens de 'Provisionele Represen-tanten van het volk van Zeeland' voor het eerst bijeen.

I. SLOTSOM TWEEDE PERIODE

Net als in het eerste gedeelte begint het laatst beschreven tijdvak in een periode van verwarring die gevolgd werd door een zekere stabilisatie, maar de verschillen tussen beide zijn aanzienlijk. In 1577 ging het om een goeddeels afgedwongen overgang naar een totaal ander regeringsbestel, die vergezeld ging van de voor bijna alle inwoners van het gebied traumatiserende teloorgang van de vertrouwde moederkerk. De toekomst leek bovendien weinig meer te bieden te hebben dan een harde strijd om het bestaan in een nieuwe, onbekende wereld vol onzekerheden en oorlog.

Ook in 1702 hadden de gebeurtenissen in de voorafgaande jaren diepe sporen getrokken in de gemeenschap, soms zelfs binnen families en ook toen was van buitenaf een ander plaatselijk bestuur opgelegd, maar van een echte bestaanscrisis in bestuur of gemeenschap, zoals in 1577, was geen sprake. De belangrijkste, elkaar met vrijwel alle middelen bestrijdende antagonistische vormen waren immers al uitgeschakeld en de traditionele vormen van rechtsgang en bestuur leken in ere te zijn hersteld. Niet meer onderworpen aan een weinig vertrouwen wekkend stadhoudersbestel, konden de lokale regenten van stad en gewest er toen eigenlijk van gaan maken wat ze wilden.

Ook de uitgangssituatie van het nieuwe bestuurscollege voor wat betreft de beschikbaarheid van bekwaam, voor hun taak berekende bestuurders op het gebied van educatie, deskundigheid en maatschappelijk inzicht, moet zeer veel beter geweest zijn dan honderdvijfentwintig jaar eerder.

De statencommissie, die in 1702 voor Tholen de eerste stadsregering na de mislukte coup door de groep-Wouters moest gaan vormen, lijkt haar werk goed gedaan te hebben. Op een enkele botsing over vroegtijdige amnestieverlening na, lijkt daarna op een gematigde, redelijke wijze te zijn samengewerkt bij het voeren van een evenwichtiger en doelmatiger beleid, waarbij de macht na verloop van tijd voornamelijk terecht kwam bij families die niet rechtstreeks partij waren geweest in de machtsstrijd van de voorafgaande decade, namelijk de Van Vrijberghes uit de jongste 'Marinus' tak van dat geslacht en de daarmee door huwelijken verbonden geslachten De Beaufort, Turcq, en later Van Lichtenbergh.⁷⁴⁰

Het in 1715 in Tholen ingevoerde 'Contract van correspondentie' was ongetwijfeld met de beste bedoelingen opgezet en verdient eigenlijk niet de slechte naam die het in de kring van de Nederlandse, liberale geschiedschrijving van de negentiende eeuw heeft gekregen. De beperking van de kansen op regeringsdeelname, die er voor buitenstaanders of nieuwkomers mee samenhang, was zeker niet de eerste of voornaamste doelstelling van de opstellers geweest en het systeem heeft een tijdlang de verdeling van vrijkomende ambten onder de deelnemers 'gepacificeerd'. Ook zonder zo'n contract zou de wezenlijke ongelijkheid van de

⁷⁴⁰ Michiel Carel van Lichtenbergh was net zeven jaar oud toen zijn vader Willem Frederik overleed en hij moet grotendeels opgevoed zijn door zijn moeder en zijn stiefvader, Jacobus J.M. van Vrijbergh.

kansen van de verschillende kandidaten op een interessante, ambtelijke positie, niet kleiner geweest zijn. Dat het toerbeurtsysteem voor de verdeling van de Thoolse ambten desondanks al binnen tien jaar faalde, was dan ook niet zozeer te wijten aan zijn opzet, als wel aan de conflicten die ontstonden toen de persoonlijke ambities van de belangrijkste initiator, Johan Turcq en die van enkele jonge nieuwkomers, elkaar begonnen te frustreren. Pieter Bernard de Beaufort is van die laatste groep de meest actieve en op de voorgrond tredende initiatiefnemer geworden.

Het herstel van het stadhouderschap in 1747 viel in Tholen samen met een zeer bedreigende oorlogssituatie in de onmiddellijke nabijheid, maar werd desondanks in de stad niet voorafgegaan door enige waarneembare, plaatselijke agitatie. Die kwam pas later, van buitenaf, toen bewoners van het Thoolse platteland voor de eerste maal openlijk opkwamen voor meer regeringsdeelname van de middengroepen en tegen de in Zeeland bestaande overheersende positie van de elites van de stemhebbende steden op dat gebied.

Het herstel van het stadhouderschap werd onder leiding van Middelburg en de daarin inmiddels dominant geworden familie Van Citters, door de overgrote meerderheid van de Zeeuwse regenten gesteund, ook tijdens de lange regentschapsperiode die volgde op de vroege dood van prins Willem IV. Deze politieke keuze moet voornamelijk gebaseerd zijn geweest op defensieve overwegingen tegenover de tijdens de economische malaise in Holland sterk toenemende neiging om het eigen gewest te bevoordelen ten koste van de andere zes 'bondgenoten'.

Het beleid van stadhouder Willem IV heeft te kort geduurd om in dat opzicht aan de verwachtingen te voldoen, maar hij heeft zich wel doen kennen als een bondgenoot van de zittende, conservatieve regenten en zich verzet tegen de toenemende roep om regeringsdeelname vanuit de middengroepen.

Tholen en het agrarische deel van Zeeland hadden rond het midden van de eeuw nog weinig te lijden gehad van de teruggang van de handels- en nijverheidseconomie die Holland en Walcheren had getroffen en zij hadden ook overigens weinig reden om die Zeeuwse, orangistische koers te steunen. Dat gold in het bijzonder voor de regenten van Tholen, die door de nieuwe stadhouder relatief slecht waren behandeld toen hij insisterde op de herinvoering van het verouderde regeringsreglement van 1678, dat hen op termijn elf van de vijftien raadszetels zou gaan kosten. Veel keus hadden de Thoolse regeerders echter niet en ze hebben tot het einde van de Republiek de door Middelburg gekozen beleidslijn in meerderheid gevolgd, zelfs toen het duidelijk werd dat die, na de gewelddadige contrarevolutie van 1787, onherroepelijk naar de ondergang van het regeringsbestel van de Republiek leek te gaan leiden. Alleen de in zijn conservatieve opstelling vastgelopen stadhouder Willem V en zijn aristocratische getrouwen kunnen misschien gefaald hebben de tekenen des tijds naar waarde te schatten, de geletterde Nederlander van 1794 in het algemeen was beter op de hoogte.

Voor de van regeringsdeelname uitgesloten bevolkingsgroep was er sedert het ontstaan van de Republiek zeer veel veranderd. De Opstand en de daarop gevolgde protestantisering had de mensen bevrijd uit hun in wezen middeleeuwse positie van overheersing door een

uit vorst, adel en kerk bestaande overheid, waarin ze vrijwel rechteloos waren en zelfs geen aanspraak konden maken op gewetensvrijheid. Ten opzichte daarvan betekende voor hen het ontstaan van de Republiek en de Reformatie een grote bevrijding: de rechtspositie van het individu werd aanzienlijk verbeterd en aan de persoonlijke gewetensvrijheid werd niet langer getornd. Vrijheid van godsdienstuitoefening bleef echter verboden en religieuze uitingen die afweken van de officiële leer van de heersende, Gereformeerde Kerk, konden door de overheid (op een relatief zachtzinnige manier) worden vervolgd. Van een effectieve censuur was echter nooit sprake en de relatief grote vrijheid van meningsuiting en drukpers die daaruit voortvloeide deed een enorme stroom publicaties ontstaan op allerlei gebied, waaronder dat van de levensbeschouwing, wetenschapsbeoefening en wijsbegeerte.

De beweging, die later de Verlichting zou gaan heten, begon in de tweede helft van de zeventiende eeuw toen de in Nederland gepubliceerde geschriften van achtereenvolgens René Descartes en Baruch Spinoza grote bekendheid kregen en tot veel reacties leidden. Omdat beide denkers waren uitgegaan van strikt rationele basisinzichten, waarbij ze geen rekening hielden met allerlei traditionele heilige huisjes op het gebied van wetenschap en religie, is daarop vooral van kerkelijke zijde veel kritiek losgebarsten. In feite werd hier namelijk getracht de menselijke geest te bevrijden van de kluisters van bijgeloof, vooroordeel en indoctrinatie op het gebied van godsdienst, recht en wetenschap. Vooral Spinoza was daarin ver gegaan door de Bijbel te ontdoen van zijn door de heersende Kerk verkondigde reputatie van onfeilbare, door God geopenbaarde waarheid.

Volgens de historicus Jonathan Israel⁷⁴¹ gaat het hier om een door hem als ‘Radical Verlichting’ betitelde eerste fase, die aanhield tot ongeveer 1720 en toen gevolgd werd door een meer gematigde variant, die in godsdienstig opzicht minder controversieel was en daarom bij de Nederlandse elite veel gemakkelijker ingang vond.⁷⁴² Waarschijnlijk hebben hierbij de opvattingen van Engelse denkers als John Locke en David Hume (die godsdienst buiten hun beschouwingen hadden gelaten omdat het daarbij ging over een in rationeel opzicht ‘onkenbaar’ onderwerp) bij het ontstaan van deze matiging een grote rol gespeeld.

Het moderne, cartesiaanse rationalisme in de benadering van mens en wetenschap, had toen echter op de Nederlandse universiteiten al overal ingang gevonden en er onder andere toe geleid dat de rechtlijnige, bijbelgetrouwe Voetianen in hun houding ten opzichte van de Coccejanen en andere, vrijer denkende godsdienstige groeperingen (zoals bijvoorbeeld de al eerder genoemde Hattemisten) toleranter geworden waren.

Ook in het handelen van de Thoolse regenten zijn de resultaten van deze geleidelijke aanvaarding van de rationele en relatief egalitaire ideeën van de Verlichting goed te herkennen. Toen na het herstel van het stadhouderschap de middengroepen in politiek opzicht steeds actiever werden, voorkwam bijvoorbeeld de zorgvuldige, genuanceerde en informatieve wijze waarop deze groep door de Thoolse regenten werd tegemoetgetreden, dat sterke polarisatie optrad. Een dergelijk gematigd optreden vinden we niet alleen bij de invoering van de nieuwe Psalmberijming in 1776 en na het verzet van de landeigenaren tegen de uitoefening

741 Israel, *Radical Enlightenment. Philosophy and the Making of Modernity 1650-1750*, Oxford 2001.

742 Dezelfde in *Enlightenment Contested. Philosophy and the Emancipation of Man 1670-1752*, Oxford 2006, 372-405.

van het jachtrecht van stadsregeerders op hun landerijen in 1785, maar ook in de patriotentijd in 1787, toen er in de stad plannen waren gemaakt om een exercitiegenootschap op te richten.

Het zijn vooral de leden van de familie Van Stapele geweest, die in dit opzicht als leiders het goede voorbeeld hebben gegeven en daarmee waarschijnlijk veel onheil hebben voorkomen.

Samen met andere gematigde regenten als Emmericus de Weert en Adriaan van der Schoor, waren zij het uiteindelijk ook die in 1794 in de statenvergadering zorgden voor het beslissende duwtje dat het oude Zeeuwse regeringsbestel deed instorten, nadat ze in Tholen op vrijwel geruisloze wijze het aantreden van de eerste revolutionaire (maar zeer vreedzame) volksregering mogelijk hadden gemaakt.

Op juridisch gebied heeft deze gematigde Verlichting zijn bekroning gevonden in het werk van Montesquieu,⁷⁴³ waarin deze de tegenwoordig in alle rechtsstaten bestaande scheiding der machten, in respectievelijk een wetgevende, uitvoerende en rechtsprekende macht bepleitte en van wiens boek in 1793, zoals we al zagen, een exemplaar te vinden was op de boekenplank van de Thoolse schepen Pieter de Jonge in diens huis op de Hoge Markt van Scherpenisse.

743 De Montesquieu, *De l'Esprit des Lois*, 1748.

Bijlage 1

1. Chronologische lijst leden stadsregering 1577-1795

Toelichting

Nummering:

De volgnummers representeren de volgorde waarin betrokkenen als schepen of burgemeester voorkomen in het Register op het vermaken van de Magistraat. De eveneens chronologische nummers boven de 300 zijn van personen die in de periode wel lid van de stadsregering, maar nooit schepen of burgemeester zijn geweest.

Namen:

De spelling van de namen is gestandaardiseerd in de modernste gebruikte schrijfwijze ter voorkoming van zoek- en/of sorteerproblemen. De hoofdletters achter de voornamen van een aantal leden van de familie van Vrijberghe, staan voor de voornaam van resp. vader en (in enkele gevallen) grootvader, een en ander ter verduidelijking van hun afstamming en deels ook in de periode gebruikelijk.

Ambten:

Het aantal vermelde ambten is beperkt tot de belangrijkste. In de Persoonsgegevens zijn alle overige ambten vermeld (voorzover bekend). Latere, elders beklede ambten zijn die van de belangrijkste promoties.

Gebruikte afkortingen zijn: Ba = baljuw, Bi = binnenburgmr, Bu = buitenburgemeester, B = twee opeenvolgende burgemeestersjaren, (binnen- gevolgd door buiten-), CM = commissaris voor de monstering te Tholen, GR = Gecommitteerde Raad ns. Tholen, P = pensionaris, PSc = pensionaris, tevens secretaris, R = raadsheer Tholen, RBO = rentmeester Beoostenschelde, RG = Rekenmeester Generaliteit ns. Zeeland, RvS = lid Raad van State ns. Zeeland, RZ = rekenmeester Zeeland ns. Tholen, SG = ordinaris gedeputeerde ter Staten Generaal ns. Zeeland, Sc = secretaris, SS = schepen Schakerloo, ST = schepen Tholen.

Plaatsnamen:

M'b. = Middelburg, Vliss.= Vlissingen, Zeel. = Zeeland.

Overlijdensjaar:

Alleen vermeld voorzover vaststaand.

Beroep:

Professionele kwalificatie of kennelijk hoofdberoep.

Nr.	Naam	Ambten	Over- leden	Beroep
1	Bergen, Cornelis Jansen van	ST 1543-45, 49, 55, 57-59, 62, 65, 79, 82, Bu 1547, 64, 66, Bi 1548, 50-54, 56, 60, 61, 63	1586	landbouwer
2*	Pancraassen, Nicolaas	ST 1553-56, 60-62, 80-85, Bu 1579	?	herbergier
3*	Hendriksen (Heymense), Simon	ST 1562-68, 74-76, 78, Bi 1577	?	
4	Struve, Krijn Adriaansen	ST 1562-65, 93-95, 1600, Bu 1569, 70, 85, Bi 1571-73, 79, 80, 88, B 1581/82, 83/84, 90/91, 96/97	1603	
5*	Ingelsen, Jan	ST 1567-69, 75-77, SS 1574, 79-97	?	
6	Colle, Marinus Anthonissen	ST 1567, 68, 71-73, 77, 83-85, 91-93, 1605, 06, Bu 1575, 78, Bi 1576, B 1594/95	1606	koopman
7	Dummen, Paulus	ST 1569, 74, 75, 78, SS 1580-82	?	
301	Plano, Gregorio del	Ba 1574-78	1604	
8	Gelre, Jacob van	ST 1574, 76-78	1581	rentmr. Vos- semeer
	Boet, Willem Jacobsen de (van Vrijberghe)	ST 1575, 76, 78, 83, 87-91, 94-96, 1601-04, 08, 09, 13, 14, 20, 21, Bu 1577, Bi 1584, 85, B 1592/93	1625	rentmr. 100e penn
10*	Brouck, Cornelis Janssen uytten	ST 1576, 77	?	
11	Cornelissen, Bartel	SS 1574, ST 1577, 84-88, Bu 1576, Bi 1578	1599	
12	Fransen, Adriaan	ST 1577-90, 92-94	1602	
13*	Fransen, Frans	ST 1577, 78, 80, 81, 93-95, 98, 99, 1602-04, 06	1606	landmeter
14*	Cornelissen, David	ST 1577-79	?	
15	Commersen, Dignus	ST 1578, 98, 99	?	
302	Resen, François	Ba 1560-74, 79-86	1586	
303*	Mertens, Cornelis	Sc 1579-82?	?	

Nr.	Naam	Ambten	Over- leden	Beroep
16	Marinus, Simon	ST 1579	1581	
17 *	Jansen, Jacob	ST 1579-82	?	
18	Dummens, Joos	ST 1579-81	1606/07	
19*	Dorth, Jan Cornelissen van	ST 1579-81, 86, 87	?	houtkoper
20	Strijdt, Jan Jansen	ST 1579-81, 84, 85, 88, 91, B 1582/83, 89/90, Bi 1586, 87	1627	schoolmeester
21	Brande, Jan Pietersen van den	Bu 1580, 81, GR 1582-89	1589	
22	Jansen, Willem	ST 1580, 81	?	timmerman
23	Huybrechtsen, Balten	ST 1580, 81, 83-85, Bu 1586, 87	1587	barbier
24	Huyghen, Jan Jansen	ST 1582, 83, 86, 87, 90-92, Sc 1593- 1611	1611	
25	Dummens, Cornelis	ST 1582, 88	1604	
26	Exter, Cornelis Hendriksen den	ST 1582-84, 89-92, 95-1601, B 1593/94	?	
27*	Hendriksen, Panraas	ST 1582-85	?	
304*	Neeste, Gabriel van	Sc 1584	?	
28	Jacobsen, Cornelis Jan	SS 1579-84, ST 1586-89	?	tapper
29	Bartelmeeuwesen, Wouter	ST 1586, 87, 89-92	?	
30	Grave, Thomas (van) de*	ST 1586, 87	1608	schoenmaker
305	Stoppelaar, Philips (de)	Sc 1587-92	1592	
306	Varent, Artus van de	Ba 1587-95	1595	
31	Zuytlant, Joos Marinussen	Bu 1588,89, B 1591/92, ST 1590, GR 1592-1614	1614	
32	Bergen, Adriaan Cornelissen van	ST 1588, 89	1608/09	schout
33*	Aartsen, Joos	ST 1588, 89, 92, 93	1594/95	schoenmaker
34	Heyst, Joachim Jacobsen van	ST 1589, 90	?	
35	Lemse, Marinus Jan Pier	ST 1590-93, 96, 97, 1600, 01	?	bakker
36	Cornelissen, Balten	ST 1591	1593/94	
37	Boxmaker, Jan Jacobsen	ST 1592-96, Bi 1597	1597/98	
38	Oosten, Pieter van*	ST 1593, 94	?	koopman
39	Dallens, Jacques	ST 1594, 97, 99, 1602, 05, 06, 09, 12, 15, 16, 20, 23, B 1595/96, 1600/01, 03/04, 07/08, 10/11, 21/22, Bu 1598	1623	rentmr.Vos- semr
40	Bras, Jan Barentsen	ST 1594-97, 1600-05, 08, 09, B 1606/07, Bi 1610	1610	

Nr.	Naam	Ambten	Over- leden	Beroep
41	Gelre, Cornelis van	ST 1595, 96, 99-1607	?	jurist
42	Houte, Thomas van den	ST 1595-97, 1600, 03, 04, 07, 08, 11, 14, B 1598/99, 1601/02, 05/06, 09/10, 12/13	1634	
307	Oliphant, Emanuel	P 1595-1615	1615	
308	Brauw, Jan de	Ba 1596-1611	1619	
309	Resen, Jacob	Sc 1596-1605?	?	
43*	Pietersen, Balthazar	ST 1596, 97, SS 1602-04	?	
44	Bergen, Mattheus Cornelissen van	Sc 1575-79 ST 1597-99	1635	landbouwer
45	Geleynsen, Willem	ST 1597, 98, 1602, 03, 06-10	?	
46	Jansen, Pancraas	ST 1598	?	
47*	Frederiksen, Govert	ST 1598, 99, 1605-07, 10-15, 17,18,	1618	smid
48	Plancken, Cornelis Geertsen	ST 1598	1621	
49	Berchem. Pieter van. jhr.	B 1599/1600, 02/03, ST 1601, 04	1606	officier
50*	Jansen, Pieter	ST 1599	?	
51	Helmissen, Ewout	SS 1593-97, 1602,03, ST 1600,04, 05, 07, 08, 10	?	
52	Lansbergen, Daniel	ST 1600-03	1603	medicus
53	Struve, Marinus Krijnsen	ST 1600-03, 06, 07, 10, B 1604/05, 08/09	1611	
54	Corvincx, Marinus	ST 1604,05, 07-13, 16, 19, 22, 23, B 1614/15, 17/18, 20/21, 25/26, Bi 1624, Ba 1626-33	1633	koopman
55	Heyden, Jochem Aelbrechtsen	ST 1605-08, 10-14, 17, 20, 21, 24, 25, B 1615/16, 18/19, 22/23	1625	vleeskoop- man
56	Gelre, Pieter Jacobsen van	ST 1608, 09, 11, Sc 1611-31	1631	stadssecre- taris
57	Leydecker, Melchior Jansen	SS 1598-1602, ST 1609-12, 14, 27, 28	?	landbouwer
58	Brammer, Jan de	ST 1609-11, 15, 16	1617	
59	Tuyl van Serooskerke, jhr. Hendrik van	B 1611/12, ST 1612, 13, GR 1614-26, RvS 1625-27	1627	
60	Hendriksen, Dirk	ST 1611, 13, B 1613/14	1614	waterbouw- kundige
61	Bergen, Jacob van	ST 1612-15	?	landbouwer
62	Struve, Lodewijk	ST 1612, 13	1613	
63	Brandijn, Huybrecht	ST 1613, 14	?	notaris

Nr.	Naam	Ambten	Overleden	Beroep
64	Borssele, Philibert van, jhr	P 1611-14, ST 1615, 16, 18, 21, 22, B 1616/17, 19/20, 22/23, Bu 1625, RBO 1627	1627	jurist
310	Tuyl van Serooskerke, jhr. Philibert van	Ba 1614-1626, GR 1626-39	1639	
311	Liens, Joachim	P 1615-25	1625	jurist
65	Vrijberghe, Lieven van	ST 1615, Bi 1616, RZ 1617-37	1637	jurist
66	Eyburgh, Evert van	ST 1615-19, 21-25, 28-30, 35, 36	1637	koopman
67	Ipsen, Claas Pietersen van	SS 1614, ST 1615-22, 25-30	1642	koopman
68	Strijdt, Jan Jansen (jr)	SS 1615, ST 1616, 17, 21, 22, 26-30, 33, 36, 37, 48, Bu 1631, B 1634/35, 38/39	1656	aannemer
69	Huyghen, Huybrecht Jansen	ST 1616, 17, 29, 35, 38, 41, 44, 47, B 1627/28, 36/37, 39/40, 42/43, 45/46	1652	
70	Vrijberghe, Marinus van	ST 1617, 22-25, 28, 31, 34, 41, 42, 45, 48, 49, 52, B 1626/27, 29/30, 32/33, 35/36, 43/44, 46/47, 50/51, Bu 1641	1652	jurist
71	Plancken, Jan Cornelis Geertsen	SS 1605-08, 12, 15, 16, ST 1617, 18, 40	1644	landbouwer
72	Manteau, Jacques	ST 1618-20, 27, 28, 30, 33, B 1631/32	1637	landmeter
73	Vrijberghe, Jacob van	ST 1618, 19, 30, Sc 1636-52, R 1651, 52	1652	medicus, secr.
74	Commersen, Cornelis	ST 1618, 19, SS 1633-39	1644	timmerman
75	Huyghen, Jan Jansen (jr)	ST 1619	1625	koopman
76	Liens, Hendrik	ST 1619, 20	1662	lakenkoopman
77	Werckendeth, Marinus	ST 1620-23, 25, 26	1635	waterbouwkundige
78	Vriese, Jacob Jacobsen de oude, de	ST 1620-29, 31, 32, Bi 1630	1632	apotheker, brouwer
79	Coorne, Cornelis	ST 1623-25, 26, 27, 30, Bu 1625, B 1628/29	1645	
80	Oliphant, Gillis	ST 1623-31, 34, 35, 37-39, 41-47, 51, 52, Bi 1640	1659	
81	Huyghen, Cornelis	ST 1624,25, P 1626-37	1638	pensionaris
82	Liens, Johan	ST 1624-26, 32	1650	dijkgraaf, waterbouwk.
83	Struve, Adriaan	ST 1626, 27 B 1632/33, Bi 1637, RZ, 1638/67 ?????	1629	
84	Struve, Anthonis	ST 1629	1630	jurist

Nr.	Naam	Ambten	Overleden	Beroep
85	Bergen, Esau van	ST 1629, 32, 33	1663	landbouwer, schout
86	Boerberch, Jacob Harmansen	SS 1616-19, 22-25, ST 1630, 31	1656	brouwer
87	Heyden, Willem van der	SS 1626-29, ST 1630, 32, 35, 36,	1667	
88	Ockersse, Marinus	ST 1631-33	1633	
89	Liens, Adriaan	ST 1631	1646	vendumeester
90	Commersen, Jan Cornelis	ST 1632-34, 40	1640	timmerman
91	Palinck, Marinus Huybrechtsen	ST 1631	1647	koopman
92	Leydecker, Melchior Fransen	ST 1632-40	1657	waterbouwkundige, dijkgraaf
93	Dallens, Johan	ST 1632-34, 39, 40, 43, 59, 61, B 1641/42, Bi 1644, RG 1644-54	1662	
94	Voocht Cornelissen	ST 1633, 34, 37, 38, 41-44, 46, 49, 51, Bu 1645, 50, B 1647/48, Bi 1652	1652	
312	Tuyl van Serooskerke, jhr. Pieter van	Ba 1633-1654, RvS 1654-58	1658	
95	Vermuyden, Johan	ST 1634-36, 38-44, 50, 53-55, B 1648/49, 51/52	1669	waterbouwkundige
96	Palinck, Jan Huysen	SS 1630-34, ST 1635-38	1646	brouwer
97	Negenoooghe, Claas Cornelissen	ST 1635-40, 45-47, Bu 1641	1641	schipper/koopm.
98	Vriese, Jacob Jacobsen de	ST 1636, 37, 39, Bu 1638	1651	
99	Backer, Jan Dignussen	ST 1637-39	1654	landbouwer
313	Vroe, Pieter de	P 1638-46, PVliss. 1646-48, ScZeel 1648-51	1651	jurist
100	Heyden, Aalbrecht van der	SS 1638, ST 1639	1657	koopman
101	Verlucht, Jan Marinussen	SS 1635-39, ST 1640, 53, 57, 60, B 1655/56, 58/59, 61/62	1662	
314	Veth, Jacob	P 1640, P-ScB M'b	1667	
102	Burs, David	ST 1640, BaVossem 1644-64	1668	
103	Liens, Hendrik, de jonge	ST 1641-43, 56	1670	koopman
104	Brande, Anthony van den	ST 1641-44, 50, 51, 54, CM	1678	
105	Gilde, Huybert Jansen 't	ST 1641-47	?	koopman
106	Smytegelt, Pieter	ST 1642-44	1644	timmerman
107	Bollé, Adriaan	ST 1644-48, Bi 1649	1652	medicus

Nr.	Naam	Ambten	Over- leden	Beroep
108	Commersen, Commer Cornelissen	ST 1645, 46, 49-53	1653	
109	Vliet, Marinus van der	ST 1645-47, 49-51, 52, 55, R 1651, B 1653/54	?	koopman
110	Gelre, Pieter van	ST 1645, 46, 48	1668	jurist
111	Negenoooghe, Cornelis Claessen	ST 1645-47	1647	koopman, vendu- meester
112	Verlucht, Cornelis	ST 1647	?	koopman
113	Vrijberghe, Cornelis van	ST 1647-52, 53, B 1652/53, R 1654, SG 1656-59, RvS 1659-83	1683	jurist
315	Cooman, Johan	P 1648, CM		
114	Leydecker, François	ST 1648, 87, 88, B 1685/86	1688	jurist
115	Borssele, Philibert van (jr) jhr	ST 1648	?	
116	Vrijberghe, Wilhelm J. van	ST 1648-52, 56, 59, Sc 1652, 53, B 1654/55, 57/58, Ba 1659-99	1699	
316	Vrijberghe, Bonifacius van	P 1648-53, R 1652-54, Ba 1654-58, SG 1659-88, RvS 1688-90	1690	jurist
117	Manteau van Dalem, Pieter	ST 1649, 50	1688	waterbouw- kundige
118	Heyden, Jacques van der	ST 1649-52, 85-88		
119	Visch, Jan de	SS 1645-51, ST 1651-53, 55-63	1664	chirurgijn
120	Voorbeytel, Raphael Cornelissen	SS 1651, ST 1652-54	1668	koopman, ijkmeester
121	Putter, Johan de	ST 1652-54	1654	jurist
122	Vrijberghe, Johan M. van	ST 1652-55, 58, B 1656/57, PSc 1658-84	1684	jurist
123	Liens, Pieter	ST 1652	1652	landmeter
124	Rolle, Anthony	ST 1653, 55-57	1657	
317	Putter, Huybrecht de	Sc 1654-58	1660	jurist
318	Pous, Bonifacius	P 1654, 55	1671	jurist
125	Grijpskercke, Johan van	ST 1654, 56-59, 66-69, RZ 1669-76	1676	jurist
126	Keyser, Jan Pietersen	ST 1654	?	koopman
127	Backer, Pieter Gillissen	ST 1654-63	1663	
128	Vrijberghe, Johan L. van	ST 1655-58, 61, 64, 67, 70, 76, 78, B 1659/60, 62/63, 65/66, 68/69. Bi 1671, Bu 1672-75, R 1675-78	1678	
129	Putter, Cornelis Stoffelsen	ST 1655-60	1667	schout

Nr.	Naam	Ambten	Overleden	Beroep
130	Liens, Iman	ST 1656-61, 63-65, 72-74, 76-85, 87, 88, Bi 1686	?	zilvermid
131	Strijdt, Isaak	SS 1656, 57, ST 1657-59	1676	
132	Vrijberghe, Wilhelm M. van	ST 1658, 59, 62, B 1660/61, 63/64, 66/67, RZ 1667-69	1669	jurist
133	Ockersse, Cornelis	ST 1660-65	?	
134	Bollaert, Willem	ST 1660-74, 75, 79, 80, 82, 83, 86, Bi 1675, Bu 1677, 78, 81, B 1684/85, R 1679-86	1686	medicus
135	Vrijberghe, Marinus J. van	ST 1661, 62, 63, 66, 69, Bu 1662, B 1664/65, 67/68, Sc 1670-95	1695	jurist
136	Broucke, Matthijs van den	ST 1662-64, 65-67, Bu 1664	1672	
137	Snouck, Jan	ST 1662-75	1675	koopman
138	Rolle, David	ST 1662-78	1678	vendumeester
139	Haeck, Nicolaas	ST 1663-66, 68, 71, 75-78, 81 Bu 1667, B 1669/70, Bi 1672-74, 79 R 1679-81	1681	koopman
140	Dallens, Jacques (jr)	SS 1664, ST 1665-67	1690	
319	Vrijberghe, Jacob M.	Sc 1666-70	1670	
141	Poulier, Hendrik	ST 1667-71, 75-79	1685	contr. licentien
142	Perre, Willem van de	ST 1668, 69	?	
143	Verlucht, Marinus	ST 1668, 69	1670	
144	Roubergen, Johan Frederiksen van	ST 1669-74	?	
145	Vrijberghe, Levinus W. van	B 1670/71, ST 1672-74, R 1675-77, GR 1675-77	1716	jurist
146	Vrijberghe, Johan C. van	ST 1670-75, 77, 1702, 03, Bi 1676, Bu 1702, R 1702-15, GR 1704-15	1715	jurist
147	Oost, Maillart van	ST 1670-72	1680	
148	Strijdt, Johannes Isaaksen	SS 1665-70, ST 1675, 77-79	1687	koopman
149	Visch, Nicolaas de	SS 1669-74, ST 1675, 76	1677	chirurgijn
150	Grijpskercke, Jacob van	ST 1675	1690	
151	Waeyer, Iman de	ST 1675-77, CM	1701	waterbouwkundige
152	Vrijberghe, Wilhelm L. van	P 1653-56, R 1653-79, GR 1657-75, 77-79, Bu 1676	1679	jurist
153	Blonde, David de	ST 1677	?	

Nr.	Naam	Ambten	Overleden	Beroep
154	Vrijberghe, Levinus J. van	R 1675-78, Bi 1677, 99, 1700, ST 1678, 79, 86, 98, Bu 1679, 80, 84, 87, 88. B 1681/82, 1701/02,	1702	jurist
155	Bils, Pieter Carel de	R 1677-79, 1701, 02, ST 1678, Bu 1679, GR 1679-1704	1704	jurist
156	Leydecker, François, de jonge	ST 1678-80, Drost SMd 1685-1718	1718	jurist
157	Dibbetz, Henricus	ST 1678, 79, 81, 82, 84, 86, 88-91, Bu 1682, 92, Bi 1683, 87, P 1685, R 1702	1702	medicus
158	Nollens, Jochem	SS 1675-79, ST 1679-82	?	koopman
159	Wouters, Jacob	ST 1679, 81, 89-91, Bi 1680, 88, 92, 95, B 1682/83, R 1683-1702, RZ 1695-1702	1716	
160	Haeck, Jacques	SS 1672, 75-79, ST 1680, 85-87	1688	brouwer
161	Brande, Cornelis van den	ST 1680-85	?	
162	Wal, Diederik van de	ST 1680-82	1690	schout
163	Ruige, Pieter de	ST 1680-84, 1703, 05-07, R 1702-09	?	koopman
164	Boone, Pieter	SS 1680, 81, ST 1681-84, 89, 90, 1702, 03, 06-09, 11, R 1702-11	1738	wijnsteker
165	Vrijberghe, Jacobus J.L. van	ST 1682-85, 87, 88, 90, 92, 1704, 05, Bi 1691	1719	jurist
166	Dallens, Iman	ST 1682-84, 86-88, B 1689/90	1690	
167	Wouters, Johan	ST 1683, 84, B 1688/89, Bu 1690,	1719	notaris
168	Rosevelt, Marinis van 't	ST 1684-89, 92, B 1690/91	1710	notaris
169	Rennerus, Pieter	ST 1685, 86, 91, 92, 99-1702, R 1686, 87, Bu 1693-97, Bi 1698	?	
170	Buyts, Aphrodys	SS 1667-84, ST 1685, 86	?	stadsmajoor
171	Berckmans, Jacob	ST 1685-88, 93-1701, 04, 05, 1706, R 1702-06	1706	lakenkoopman
172	Caboort, Abraham	SS 1685, 86, ST 1689-1701, 03, 04, 06, R 1702, 1704-07	1707	leerlooier
173	Waerdenburgh, Matthijs van	SS 1684-88, ST 1689-1701	?	bode, wijnsteker
320	Dusseldorp, Diederik van	R 1687-91		
174	Bevers, Matthias	ST 1689, 90	1704	jurist
321	Rethaen, Johan Pieter	P 1689-1702, R1692-1702	1708	jurist
322	Panneel, Apollonius	P 1689, 90	1690	jurist
175	Craene, Adriaan	ST 1689, 90	1701	wijnsteker
176	Poulier, Thomas	SS 1675-83, ST 1691-1701	1701	wijnsteker
177	Bollaert, Pieter	ST 1691	1691	

Nr.	Naam	Ambten	Overleden	Beroep
178	Steyger, Johan	ST 1691-97	1699	schoolmeester
179	Lichtenbergh, Willem Frederik van	ST 1792-98, 1704, Bu 1699-1701, B 1702/3, 05/06, R 1703-1707	1707	jurist
323	Vrijberghe, Wilhelm J.L. van	Sc 1693-1722, ST 1708, 11, 12, 15-17, B 1706/07, 09/10, 13/14, 18/19, R 1702-22	1722	jurist
180	Stevens, Adriaan	SS 1679-92, ST 1693-1702	1707	chirurgijn
181	Turcq, Iteel Frederik	SBoZ 1676, 77, 79, B 1682/93 PTh 1685-1727, Sc 1693-1727, Bi 1693, 94	1727	jurist
182	Servaes, Pieter	SS 1689-92, ST 1693-1702	1742	koopman
183	Duurcant, Nicolaas	Bi 1695, 96, B 1697/98, Ba 1699-1721	1721	
184	Doreslaer, David van	ST 1699-1701, 03, 04, 06, 07, 09, 10, 12, 14, 15, 19, B 1616/17, R 1702-1720	1720	medicus
185	Bodel, Johan	ST 1702, 03, 12, 13, 16, 17, 18, 21, 22, 25, 29, 30, 33, 34, B 1714/15, 19/20, 23/24, 27/28, 31/32, Bi 1735, RvS 1736-46, R 1702-36	1746	jurist
186	Vrijberghe, Adriaan van	Ba Axel/Neuzen 1682-1704, ST 1702, Bi 1703, RZ 1704-20, R 1702-20	1720	jurist
187	Vrijberghe, Jacob J. M. van	Griff. Neuzen, ST 1702, B 1705/06, 07/08, 11/12, R 1702-16 RG 1713-16	1716	jurist
324	Wouters, Pieter	R 1702, 03	1707	penningmeester
325	Rosevelt, Hendrik van 't	R 1702, 03	1728	jurist
188	Dibbetz, Pieter	ST 1702, 03, 06, 07, 09, 12, 13, B 1710/11, R 1707-1715	1715	jurist
188	Berckmans, Isaac	Sch. Vossem. 1691, ST 1702, 03	1707	koopman
189	Vliet, Cornelis van der	ST 1702, 05, 06, 08, 09, R 1704-10	1710	kleermaker
190	Haeck, Adriaan	ST 1702		
326	Vrijberghe, Marinus B. van	R 1702-11, SG 1704-11, gezant Londen 1701-1711	1711	jurist
191	Recxstoot, Dionysius	ST 1703, 05, 06, 15, 17, 18, B1703/04, Bu 1716, RZ 1720-1738 R 1702-38	1738	jurist
193	Heyden, Willem van der	ST 1703, 04, 06, 07, 10, 11, Bu 1706, B 1708/09, R 1702-15	1715	
194	Poulier, Johan	Sch.BoZ-1702, ST 1704, 05, 07, 08, R 1706-1710	1710	licentmr.

Nr.	Naam	Ambten	Overleden	Beroep
195	Eycken, Pieter van der	SS 1703, ST 1704, 05,	1707	Chirurgijn
196	Haeck, Nicolaas	SS 1702, ST 1704	1722	Chirurgijn
197	Vrijberghe, Marinus J.M. van	ST 1705, 06, 08-10, 12-15, 17, 18, 20, 21, 23, 26, 27, B 1724/25, Bi 1728, R 1716-1729	1729	
198 (323)	Vrijberghe, Willem J.L. van	Sc 1693-1722, ST 1708, 11, 12, 15, 16, 20, 21, B 1706/07, 09/10 13/14, 18/19, R 1702-22,	1722	jurist
199	Venne, Jacob	SS 1704, 05, ST 1705-1709	1710	timmerman
200	Leydecker, François Diederik	ST 1707, 08, 10, 11, 14, 15, 17, B 1712/13, R 1707-18	1721	jurist
201	Net, Jacob van der	SS 1693-1706, ST 1707-10, 12-17, 19, 20	1721	timmerman
326	Huybert, Johan de	P 1707-1710	1710	jurist
202	Noey, Nicolaas J. Hendrik	ST 1709, 10, 12, 13, Bi 1715, RG 1715-16, SG 1716-39, R 1709-1737	1737	jurist
203	Turcq, Johan	ST 1710, 11, 13, 14, 16, 19, 20, 23, 24, 27, 28, B 1717/18, 21/22, 25/26, 29/30, R 1710-48, GR 1730-48	1748	jurist
204	Vrijberghe, Gaudens van	ST 1710, 11, 13, 14, 16, 17, 19, 20, 24, 25, 29, 31, 35-38, 39, 40-42, 45, 46, 48, B 1722/23, 43/44, Bi 1747, R 1710-48	1748	
205	Beaufort, Levinus Ferdinand de	ST 1710, 11, 14, 15, R 1712-30, GR 1715-30	1730	jurist
206	Baute, Samuel	ST 1711-14, 16-18, 20, P 1707-20, R 1711-20	1720	jurist
207	Vleugels, Jacob	ST 1715, 16, 18, 19, 22, 23, 32-35, 37-41, 44, 45, B 1720/21, 42/43, 46/47 GR 1748, R 1715-1748	1748	jurist
208	Wallenburgh, Cornelis van	ST 1715, 16, R 1715-23, Ba 1723-31	1731	notaris
215	Blauwbeen, Zacharias	ST 1715, 17, 18, 20, 21, 23-25, B 1726/27, R 1715-27	1727	
210	Doreslaer, Samuel van	ST 1715, 1718, 19, 21, 22, 27-33, 36-42 R 1720-42	1742	jurist
211	Beke, Reynier van der	ST 1718, 19, 21, 22, 25, 26, 28 R 1718-28	1729	
212	Wallenburgh, Jacob van	ST 1718, 19	1721	notaris
213	Lichtenbergh, Michiel Carel van	ST 1718, 20, 21, 23, 24, 26-31, 34-38, 43, 46, 52, Bu 1748, B 1744/45, 50/51, 54/55, 57/58, 60/61, R 1720-67	1767	jurist

Nr.	Naam	Ambten	Over- leden	Beroep
214	Duurcant, Willem	ST 1719, 20, 22, 23, R 1720-24, HR 1724-40	1740	jurist
215	Cromstrien, Cornelis van	ST 1721, 22, 24-28, 30, 31, 34, 35, 38, 39, 42-47, 50, 53, 54, B 1728/29, 32/33, 36/37, 40/41, 48/49, 51/52, Bi 1755, R 1722-55	1755	jurist
216	Recxstoot, Jan Pieter	ST 1722-29, 32, 33, B 1730/31, 34/35 Bu 1727, R 1724-56, P 1727-35, Sc. Zeel.1735-51, Raadpens.1751-56	1756	jurist
217	Hattem, Theodorus van	ST 1722, 23, 25, R 1723-26	1726	
218	Nolthenius, Willem Hendrik	ST 1724-32, 35, 36, B 1733/34, Bi 1737, R 1725-60, RG 1737-60	1760	
219	Blankert, Cornelis Willem	ST 1724-31, 39, 40, 43, 44, 48, 51, 52, 55, Bu 1738, B 1741/42, 49/50, 53/54 R 1728-55, Ba 1732-37	1755	jurist
220	Bodel, Johan jr.	ST 1726, 37, Sc 1727-36 Bu 1736, R 1727-38	1738	medicus
221	Savornin, Maurits Adriaan de	ST 1727-37, 40-45, Bu 1735, B 1738/39, R 1729-47	1747	jurist
222	Plevier, Johan	ST 1728-37, 43, 55-66, 68-71 R 1736-74, Ba 1737-42,	1774	
223	Vrijberghe, Joan Jacob van	ST 1732, 33, 41, 42, 47, Sc 1736-39, B 1739/40, 45/46, hofm. SG 1734-, R 1730-55	1755	jurist
224	Broeck, Willem van den	ST 1732-38, RZ 1737-65 R 1737-1765	1765	jurist
225	Beaufort, Pieter Bernard de	ST 1734-43, 46-48, P 1736-49, R 1738-62, GR 1749-62	1762	jurist
226	Beke, Cornelis van der	ST 1737, 38, 58, B 1756/57, 59/60, R 1738-82 SC 1739-55, RG 1761-82	1782	jurist
227	Hage, Gerrit ten	ST 1739-41, 49-51, 54, 55, 57, 60, 61, 64, 67, 69, 73, 74, 77, B 1752/53, 55/56, 58/59, 62/63, 65/66, 71/72, 75/76, 79/80, Bi 1768, Bu 1770 rent-mr. Vossemeer 1746-56	1782	notaris
228	Noey, Jan Hendrik	ST 1739-42, 66, 70, 71, 74, 75, B 1764/65, 67/68, 72/73, Bi 1769, P 1740-42, Ba 1742-63?, R 1742-75	1775	jurist
229	Mollerus, Hendrik	ST 1740, HvH 1740, HR 1744	1783	jurist
230	Noodt, Gijsbertus Philippus	ST 1742-50, 54, 56-62, Bu 1760	1762	jurist
231	Schoor, Adriaan van der	ST 1743, 44, 48-51,	1752	

Nr.	Naam	Ambten	Overleden	Beroep
232	Plevier, Willem	ST 1744-47, Sch. en B BoZ.1753-66	1783	
233	Turcq, Willem Hendrik	ST 1744-47, 49-54, 57-60, B 1761/62 GR 1663-1787	1787	jurist
234	Cras, Anthony	ST 1745-47, 49-55, 63, 66, 69 Sc 1756-69	1769	jurist
235	Bruijnvisch, Pieter	ST 1748, 49, 52, 53, 75-77, Bu 1775, Bi 1778	1781	medicus
236	Vliet, Marinus van der	ST 1748-69, 72, 73, B 1770/71, 74/75 R 1775	1775	
327	Vlieger, Anthony Johan de	P 1749-51	?	jurist
237	Gibbons, Johan Pieter	ST 1749	?	jurist
238	Rubbens, Abraham Aegidius	ST 1750-56, 59, 61-69, P 1751-63	1770	jurist
239	Pasques de Chavonnes, Mauritz C.	ST 1752-56	?	
240	Lichtenbergh, Johan Jacob van	ST 1753, 55, 56, 58, 59, 61, 65, 68, 70-72, 75, 76, 79, 80, 84, Bu 1769, B 1763/64 66/67, 73/74, 77/78, 81/82, R 1776-86	1786	
241	Steengracht, Adriaan	ST 1755, 56, P Middelburg, Secr. en Raadpensionaris Zeeland 1761-70	1770	jurist
242	Vleugels Diederik	ST 1756-69, 75, 78, 79, 82, 83, 86, 87, 92, B 1776/77, 80/81, 84/85, Bi 1788-92, 94 Sc 1769-76, R 1777-94	1794	jurist
243	Blankert, Gerard Jan	ST 1757, 59-65, SC Zeeland 1770-80	1780	jurist
244	Recxstoot, Dyonisius Pieter	ST 1756-58, 60, 61	1761	
245	Perponcher de Sedlnitzky, Cornelis de	ST 1761	1776	
246	Burcht van Lichtenbergh, Johan van der	ST 1762, 82, B 1783/84, 86/87, Bu 1788 Ba 1763-82, R 1782-89	1789	jurist
247	Stapele, Jacob Johan van	ST 1762-78, 80, 81, B 1782/83, 85/86 Bu 1779, 89-93, R 1783-95	1812	
248	Schoor, Adriaan van (jr)	ST 1763-86, 88, 89, B 1787, R 1786- 95	1803	
249	Gerlagh, Johan Louis	ST 1767	?	jurist
250	Cras, Samuel, Johan Philippus	ST 1767-75, RZ 1775-80	1780	jurist
251	Weert, Emmericus de	ST 1770-1787	1809	jurist
252	Manen, Jan van	SS 1749-69, ST 1770-81	1782	

Nr.	Naam	Ambten	Over- leden	Beroep
253	Nieuwenhuysse, Gerard van	ST 1772-1775	1796	medicus
254	Fesquet, Lodewijk	ST 1776-79	1815	jurist
255	Turcq, Bonaventura Johan	ST 1776-78, 80, RZ 1781-95	1808	jurist
328	Pottey-Turcq, Iteel Frederik	Sc 1776-81, HR 1781-88	1789	jurist
256	Hage, Jacobus Abraham ten	ST 1778, 80-84, Sc 1781-84	1784	
257	Kuffeler, Johan van	ST 1779-81	1811	jurist
258	Citters, Caspar van	P 1766-81, ST 1781, 83-87, GR 1787-95	1815	jurist
259	Burcht van Lichtenbergh, Jacob Filip Johan van der	ST 1781, 82, Ba 1782	1783	
260	Catshoek, Marinus Anthony	ST 1781-1794, Sc 1790-95	1824	
261	Bodel, Daniel Johan	ST 1781-83	?	jurist
262	Bruijn, Daniel de	ST 1781-85, 87-90, P 1790-90	1790	jurist
263	Stapele, Johan Cornelis van	ST 1783, 84, 86, 87, 91, 92, B 1793/94	1829	
264	Burcht van Lichtenbergh, Michiel Carel Joan van der	ST 1784, 85, 87-94	1825	
265	Plevier, Theodorus Johannes	ST 1785-87	1810	jurist
266	Drabbe, Nicolaas	ST 1785	1785	jurist
267	Haze Bomme, Willem Anthony de	ST 1785-88, 90-94	1865	jurist
329	Vree, Cornelis Reinier de	Ba 1785-95	1821	
268	Vereijck van Bommel, Anthony	ST 1787-94	1815	
269	Stapele, Marinus Gerard van	ST 1788-92, 94	1832	
270	Krijger, Pieter Pz.	SS 1786, 87, ST 1787-94	1795	
271	Waghto, Cornelis	ST 1789-94	1800	notaris
272	Schadden, Woltherus Contadus J.	ST 1793, P 1791-95	1824	
273	Jonge, Pieter de	ST 1794	1814	jurist

Bijlage 2

Personen in de Thoolse buitenambten 1577-1795

(Incl. die van secretaris en raadpensionaris van Zeeland die eigenlijk geen Thoolse buitenambten waren.)

Volgnr.	Naam	Periode	Opm.
<i>1. Gecommitteerde raden van Zeeland</i>			
1.	mr. Everhard van Couwerve	1578-1579	vervangen (RK)
2.	mr. Pieter Resen	1579-1582	overleden
3.	Johan Pietersen van den Brande	1582-1589	overleden
4.	Joos Marinussen Zuydtlandt	1592-1614	overleden
5.	jhr. Hendrik van Tuyll van Serooskerke	1614-1625	naar Raad v State
6.	jhr. Philibert van Tuyll van Serooskerke	1626-1639	overleden
7.	jhr. Jeronimus van Tuyll van Serooskerke	1636-1656	ontslagen
8.	mr. Wilhelm L. van Vrijberghe	1656-1675	afgetreden
9.	mr. Levinus W. van Vrijberghe	1675-1677	ontslagen
10.	mr. Wilhelm L. Van Vrijberghe (1.8)	1677-1679	overleden
11.	mr. Pieter Carel de Bils	1670-1704	overleden
12.	mr. Johan C. van Vrijberghe	1704-1715	overleden
13.	mr. Levinus F. de Beaufort	1715-1730	overleden
14.	mr. Johan Turcq	1730-1748	overleden
15.	mr. Johan Vleugels	1748	overleden
16.	mr. Pieter Bernard de Beaufort	1749-1762	overleden
17.	mr. Willem Hendrik Turcq	1762-1787	overleden
18.	mr. Caspar van Citters	1787-1795	ontslagen

Volgnr.	Naam	Periode	Opm.
<i>II. Rekenmeesters of auditeurs van Zeeland</i>			
1.	Emanuel Oliphant	1597-1616	overleden
2.	mr. Lieven van Vrijberghe	1617-1637	overleden
3.	Willem van der Heyden	1638-1667	overleden
4.	mr. Wilhelm M. van Vrijberghe	1667-1669	overleden
5.	mr. Johan van Grijpskerke	1669-1675	overleden
6.	mr. Abraham van Pere (afk. Vliss.)	1676-1687	overleden
7.	mr. Marinus Smallegange (afk. Goes)	1687-1694	failliet gevlucht
8.	mr. Jacob Wouters	1695-1702	ontslagen
9.	mr. Adriaan van Vrijberghe	1703-1720	overleden
10.	mr. Dinoysius Recxstoot	1720-1738	overleden
11.	mr. Willem van den Broeck	1720-1765	overleden
12.	mr. Gerard Jan Blankert	1766-1771	secr. Zeeland
13.	mr. Samuel Johan Philippus Cras	1775-1780	overleden
14.	mr. Bonaventura Johan Turcq	1781-1795	ontslagen
<i>III. Ordinaris gedeputeerden in de Staten Generaal</i>			
1.	mr. Cornelis van Vrijberghe	1656-1659	naar Raad v State
2.	mr. Bonifacius van Vrijberghe	1659-1688	naar Raad v State
3.	mr. Marinus B. van Vrijberghe	1704-1711	overleden
4.	Nicolaas J.H. Noey	1719-1737	overleden
5.	Adriaan Johan van Borssele (afk. Vlissingen)	1788-1795	ontslagen
<i>IV. Gecommitteerden in de Raad van State</i>			
1.	jhr. Hendrik van Tuyll van Serooskerke (1.5)	1625-1627	overleden
2.	jhr. Pieter van Tuyll van Serooskerke	1654-1658	overleden
3.	mr. Cornelis van Vrijberghe (zie III.1)	1659-1683	overleden
4.	mr. Bonifacius van Vrijberghe (zie III.4)	1688-1690	overleden
5.	mr. Johan Bodel	1736-1746	overleden
<i>V. Auditeurs of rekenmeesters in de Generaliteitsrekenkamer</i>			
1.	Johan Dallens	1644-1654	einde termijn
2.	mr. François Leydecker	1693-1718	overleden
3.	mr. Jacob J.M. van Vrijberghe	1713-1716	overleden
4.	Nicolaas J.H. Noey	1716-1719	naar Staten-Generaal
5.	Willem Hendrik Nolthenius.	1737-1760	overleden
6.	mr. Cornelis van der Beke	1761-1782	overleden
7.	Adriaan Johan van Borssele (zie III.5)	1786-1788	naar Staten-Generaal

Volgnr.	Naam	Periode	Opm.
<i>VI. Raadsheren Hoge Raad</i>			
1.	mr. Willen Duurcant	1724-1740	overleden
2.	mr. Hendrik Mollerus, Hendrik	1740-1764	president HR tot 1783
3.	mr. Jacob van Hemert (afk. Middelburg)	1764-1781	overleden
4.	mr. Itel Frederik Pottey Turcq	1781-1788	ontslagen
5.	mr. Huybrecht Griffioen	1790-1795	ontslagen
<i>VII. Griffier Hoge Raad</i>			
1.	mr. Adriaan Mollerus	1779-1785	promotie
<i>VIII. Secretarissen van Zeeland</i>			
1.	mr. Pieter de Vroe	1649-1651	overleden
2.	mr. Johan Pieter Recxstoot	1735-1751	raadpens. Zeeland
3.	mr. Gerard Jan Blankert	1770-1780	overleden
<i>IX. Raadpensionaris van Zeeland</i>			
1.	mr. Johan Pieter Recxstoot	1751-1756	overleden

Register

Symbolen

Rosevelt, Hendrik van 't 181

A

Aalst 56
Ackerlaken, Catharina van 134, 183
Adriaan Fransen 44, 45, 51
Aken 223
Alderwereld, Adriaan Louis van 229
Alva, Don Alvarez de Toledo, hertog van 41
Amersfoort 249, 253
Amsterdam 24, 101, 127, 138, 139, 190, 238, 244, 247, 274, 280, 282
Anna, koningin van Engeland 184, 185
Anna van Hannover, prinses van Engeland 203, 227
Antwerpen 18, 25, 39, 52, 62, 72, 102, 134, 158, 212, 274
Apers, Joos 129
Arnhem 184
Arnhem 109
Auvergne, Frederic Maurice de la Tour d' 39
Avee, Casparus van 283
Averhout, Antoine d' 271
Avesnes, Jan van, heer van Beaumont 12
Axel 56, 218
Ayala, Emanuel de 44, 45
Ayala, Jan de 45

B

Backer, Cornelis Marinussen 40
Backer, familie 59

Backer, Pieter Gillissen 95
Balten Huybrechtsen 48, 52
Bartel Cornelissen 43, 44, 45, 51, 52
Batavia 129, 209, 229
Baute, David 179, 181, 182, 184, 194
Baute, Samuel 179, 182, 195
Bayle, Pierre 200, 237
Beaufort, Isabella de 198
Beaufort, Johanna Cornelia de 227
Beaufort, Lieven Ferdinand de 35, 183, 184, 194, 198, 200, 201, 203, 248
Beaufort, Pieter Bernard de 183, 192, 194, 195, 204, 206, 207, 208, 209, 220, 225, 226, 229
Beeckman, Abraham 126
Beeckman, Catharina 126
Beer, Matthijs de 39, 74
Beieren 207
Beke, Cornelis van der 205, 210, 220, 222, 223, 230, 241
Beke, François van der 195
Beke, Reinier van der 122, 127, 195, 196, 205
Bentinck, Charles, graaf 279, 280, 281
Bentinck, graaf Willem 211
Berbice 126, 135
Berchem, familie Van 158
Berchem, Pieter van 52, 53
Berckel, Engelbert François van 244
Berckmans, Anthony 211, 235
Berckmans, Isaac 174, 177, 183, 211
Berckmans, Jacob 136, 140, 150, 173, 177, 183, 211
Bergen 184
Bergen, Anna Jacobs van 70
Bergen, Cornelis Jansen van 43, 45, 47, 51

Bergen, Esau van 93
 Bergen, familie Van 32
 Bergen, Jacob van 18
 Bergen, Mattheus Cornelissen van 45, 49, 60, 70
 Bergen op Zoom 13, 18, 22, 23, 24, 28, 39, 45, 46,
 51, 52, 56, 57, 62, 66, 69, 95, 98, 112, 134, 136,
 137, 143, 154, 157, 158, 168, 181, 183, 184, 185,
 187, 194, 197, 204, 211, 212, 214, 215, 216, 218,
 219, 220, 221, 222, 223, 229, 230, 242, 259, 261,
 269, 272, 277, 280, 281, 283
 Berkeley, kapitein ter zee 281
 Berlijn 250
 Besançon 275
 Betsman, Cornelis 122
 Beukelaar, Adriaan de 130
 Beuningen, Coenraad van 112
 Bevelander, W. 261
 Beveren, W. A. de 252, 286
 Bevers, Abigael 144
 Bevers, Benjamin 144
 Bevers, Jacoba 209
 Bevers, Matthias 144, 145
 Bicker, burgemeester Amsterdam 282
 Biesbosch 279
 Bijl, M. van der 34, 163, 179, 180, 199
 Bils, Louis de 127
 Bils, Pieter Carel de 25, 40, 104, 123, 127, 128, 133,
 134, 136, 137, 138, 139, 140, 142, 143, 144, 146,
 147, 148, 149, 150, 154, 155, 156, 159
 Bils, Pieter Carel de, heer van Coppensdamme
 166, 167, 168, 169, 170, 172, 173, 174, 175, 177,
 178, 203
 Bils, Pieter de 176
 Binckershoek, Cornelis 190
 Blancx, Johan Adriaansen 43, 158
 Blankert, Cornelis Willem 198, 203, 204, 220, 222,
 230
 Blankert, Gerard Jan 233, 236
 Blankert, Michiel 174
 Blano, kapitein 259
 Blauwbeen, Maria 183, 219
 Blauwbeen, Zacharias 183, 197
 Bleiswijk, Pieter van 244, 268
 Blois, Guy van 12
 Blois, Jan van 12
 Bodel, Cornelis Jansen 58
 Bodel, Daniel Johan 241
 Bodel, Janneken Cornelis 58
 Bodel, Johan 174, 177, 192, 193, 196, 204, 208
 Bodel, Johan jr. 198, 205
 Bodel, Marinus 122
 Boerdam, N.J. 283
 Boet, Marinus de 44
 Bollaert, Margaretha 195
 Bollaert, Willem 25, 37, 95, 112, 118, 128, 132, 133,
 135, 137, 146, 194
 Bolle, Adriaan 77
 Bommel, Cornelis van 242
 Bon, Jacob Du 225, 226, 228
 Bonneau, generaal 279
 Boone, Pieter 144, 166, 174, 176, 177
 Borssele, Adriaan Jan van 241
 Borssele, Jan van 28, 225, 228, 231, 236, 241
 Borssele, Adolf van 63
 Borssele, Elisabeth van 72
 Borssele, Philibert van 63, 64, 66, 70, 77, 78
 Borssele, Wolfert van 56, 63
 Borssele, Philibert van 72
 Borssele, Willem Zelandus van 241
 Boston 237
 Botshoofd 143, 187, 219
 Bourdon, N. J. 284
 Bout, Bastiaan 119
 Boxhorn, M. Z. van 270
 Boxmaker, Jacob Jansen 59
 Boxtel 277
 Brammer, Jan de 95
 Brande, Anthony van den 73, 111, 125
 Brande, Catharina van den 128
 Brande, Cornelis van den 111, 115, 128
 Brande, familie Van den 158
 Brande, Jan Pietersen van den 25
 Brande, Johan Pietersen van den 51, 73, 128
 Brantsen, Gerard 279
 Bras, Jan Barentsen 56
 Brauw, Christiaan de 229
 Brauw, Cornelis de 229, 277, 281
 Brauw, Johan de 21, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 63, 99,
 136, 158
 Breda 198, 213, 272, 277, 281
 Breskens 281
 Breugelen, Anneken van 131
 Broeck, Willem van den 205, 208, 209, 233
 Broersma, R. 194
 Broucke, Matthijs van den 96
 Brouwershaven 164
 Brugge 52, 185
 Brijnvisch, Pieter 223, 235
 Bruinisse 72
 Brune, Johan de 90
 Brunswijk-Luneburg, Karl Wilhelm Ferdinand,
 hertog van 256, 271, 272
 Brunswijk-Wolfenbittel, Lodewijk Ernst, hertog
 van 28, 227, 228, 232, 238, 244, 246

Brussel 45, 188, 212, 267, 274, 278
Bruyn, Daniel de 242, 250, 252, 254, 255, 256, 260,
265, 269
Bruyne, Cornelis de 252
Bruyn, Jacob Johan de 242, 249
Buitendijk, Gozewinus 184
Burcht van Lichtenbergh, Jacob Filip Johan van der
240
Burcht van Lichtenbergh, Johan Cornelis van der
269
Burcht van Lichtenbergh, Johan van der 234, 240,
241, 255, 256, 257, 259, 261, 262, 269
Burcht van Lichtenbergh, Michiel Carel Johan van
der 255, 261, 269
Burght, A. van der 284
Burs, Aegidius 67
Burs, David 67
Burs, Jacob 66, 79
Buyts, Aphrodys 129
Buyts, Helena 129
Bylandt, Lodeijk, graaf van 238

C

Cabeljau, familie 223
Cabeljau, Johan 223
Caboort, Abraham 150, 173, 174, 176, 177
Caboort, Adriaan 145
Cadzand 212, 276
Calais 62
Capellen tot den Poll, Johan van der 239, 245
Carnot, Lazare 274
Castre 182
Catshoek, Adriaan 241
Catshoek, Marinus Anthony 241, 254, 255, 259,
260, 261, 269
Cats, Willem van 62
Cau, Iman 105, 124, 171
Cau, Maria 124
Chalmers, Marinus 232
Champagney, Frederic Perrenot, heer van 46
Charleroi 212
Chavonnes, Maurits Cornelis Pasques de 229
Churchill, John, graaf van Marlborough 185
Citters, Aarnout van 230
Citters, Caspar Jacob van 242
Citters, Caspar van 230, 242, 248, 252, 255, 268,
281, 285, 286
Citters, Cornelis van, heer van Bruelis 248, 254
Citters, familie van 244, 254, 255, 263
Citters, Jacob de Witte van 192
Citters, Willem Aarnout van 248, 251, 268, 282,
286

Citters, Willem jr. van 248, 254, 281
Citters, Willem van 228, 230, 232, 238, 247, 248,
251
Clercq, Anna de 150
Clerfait, generaal 277
Coburg, prins van 272, 276
Coccejus, Johannes 98
Cole, Marinus Anthonissen 52
Colle, Marinus Anthonissen 43, 44, 45, 47, 51, 52,
56, 75
Commersen, Commer Cornelis 77
Commersen, Dignus 45, 47
Cooman, Johan 78, 96, 111, 115, 121
Cooper, Adriaan 53
Coorne, Cornelis 70, 73
Coorne, Mattheus 88, 104
Coorne, Pieter 70
Cornelia Adriaans 131
Cornelis Cornelissen 43
Cornelis Meertens 45, 51
Corvinck Pietersen 71
Corvincx, Marinus 63, 70, 73, 76, 111, 124, 125
Couwerve, Anna van 52
Couwerve, Everhard van 47, 49, 52
Crane, Adriaan 145, 146
Cras, Anthony 209, 212, 224, 229, 235, 236
Cras, Jan Pieter Gibbons 223, 224
Cras, Samuel 241
Cras, Samuel Johan Philippus 235, 236
Crèvecoeur 278
Cromstrien, Cornelis van 197, 205, 206, 209, 220,
225, 226, 229, 230
Cromström, Isaac, baron van 219, 221
Cruiningen, Maximiliaan van 62, 63
Cumberland, William Augustus, hertog van 211,
213, 218, 219, 221
Cuyk 229

D

Daendels, Herman 274, 277, 278, 279
Dalem 108
Dalemstraat 170
Dallens, Adriana 73, 125
Dallens, Clasina 73
Dallens, Dana 73
Dallens, familie 73, 161
Dallens, Iman 138, 142, 144
Dallens, Jacques 56, 57, 58, 59, 61, 73, 104, 111,
112, 124, 125, 144
Dallens, Johan 96, 105, 112, 124, 144
Dallens, Margaretha 73
Damme 127

Damme, Jacob Hendrik van 243
Daneels, Christiaan 235
David Cornelissen 44, 45, 47
Dematius, Karel 96
Den Bosch 223, 260, 263, 273, 276, 277, 278
Dendermonde 230
Den Haag 37, 163, 172, 175, 187, 205, 206, 207,
211, 220, 228, 231, 235, 246, 247, 253, 254, 267,
268, 281
Descartes, René 200, 237
Dibbetz, Franciscus 130
Dibbetz, Hendrik 23, 127, 128, 136, 139, 146, 149,
153, 156, 166, 169, 176, 178, 182
Dibbetz, Pieter 36, 156, 171, 174, 176, 177, 178,
181
Diest, Johan van 124
Dijk, H.J. van 29
Dirk Hendriksen 12, 56, 60, 61
Dol, Bartelmeeus. Zie
Domburg 127
Doorn, A. van 281
Doornik 211
Dordrecht 129, 198, 237, 244, 247, 263, 272, 279
Doreslaer, Abraham van 173, 184
Doreslaer, David van 174, 176, 177, 184, 192, 195
Doreslaer, Iman van 184
Doreslaer, Samuel van 195, 196, 203, 208, 209
Dorth, Jan Cornelissen van 45
Douglas, Robert 264
Douw, Cornelis 283
Drabbe, Nicolaas 242
Dreischor 223
Duinkerken 282
Duitsland 136, 149, 206, 208, 272, 276
Duiveland 124
Dummens, Joos 45
Dummens, Paulus 45
Dumont-Pigalle, Pierre Alexandre 255
Dumouriez, Charles François 271, 272, 273, 274,
275
Dusseldorp, Diederik van 23, 105, 136, 137, 138,
142
Duurcant, Nicolaas 25, 150, 154, 155, 170, 173,
176, 187
Duurcant, Willem 197, 198, 204, 206
Duvelaer, Pieter (fil. Petri) 164, 168
Duyn, commandeur van der 280
Duyvelaer, Pieter 140

E

East Anglia 12
Eendracht 12, 17, 69, 93, 100, 208, 221, 258, 277

Eindhoven 272
Elias, burgemeester Amsterdam 282
Elzas 210
Engeland 70, 93, 95, 102, 185, 186, 200, 202, 207,
208, 211, 218, 227, 232, 272, 278, 279, 280, 282
Ermerins, François 252, 261, 284
Etten 38
Eversdijk, Mattheus 167
Exter, Cornelis den 56
Exter, Cornelis Hendriksen den 24
Exter, familie Den 93
Eyburgh, Evert van 70

F

Faas, Jacob Jacobsen de oude 111, 115, 125
Faas, Leendert 170
Fannius, Daniel 166, 167, 179, 180, 199
Fesquet, Lodewijk 235
Filips Willem, prins van Oranje 23
Fleurus 274
Fontenoy 211
Frankrijk 123, 185, 186, 188, 203, 207, 210, 211,
212, 213, 232, 236, 239, 246, 247, 249, 256, 267,
270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 278, 279, 280
Frans Fransen 44, 45
Frans Stefan, keizer van Duitsland 211
Frederik de Grote, koning van Pruisen 232, 244,
256
Frederik II, koning van Pruisen 168
Frederik Wilhelm II, koning van Pruisen 256
Friesland 185, 203, 232, 245
Fruin, R. 194
Fuller, generaal-majoor 218

G

Gaaswijk, Marinus van 258
Geertruidenberg 272, 277
Gelderland 109, 183, 199, 203, 247, 249, 263
Gelderse IJssel 279
Geleyn Willemsen 59
Gelre, Anna van 52
Gelre, Cornelis van 74
Gelre, familie Van 51
Gelre, Jacoba Wilhelmina van 229
Gelre, Jacob van 43, 45, 52, 74
Gelre, Jacomina van 229
Gelre, Nicolaas van 74
Gelre, Pieter van 63, 69, 70, 74, 78, 168
Genne, Marinus 112
Gent 47, 52, 53, 211
George III, koning van Engeland 246
George II, koning van Engeland 203, 207, 208, 211

Gerlagh, Johan Louis 229
 Geyl, Pieter 201
 Gibbons, Johan Pieter 223
 Gijsbrecht Jansen 43
 Gijselaar, Cormelis de 244
 Gilde, Johan 't 144
 Gilde, Michael 't 145
 Gilles, Jacob, raadpensionaris van Holland 211, 212
 Glimes, Jan van 13
 Godin, David 108
 Goejanverwellesluis 256, 267
 Goes 13, 22, 42, 44, 46, 48, 56, 60, 63, 66, 90, 106, 110, 112, 123, 144, 157, 161, 162, 166, 167, 168, 169, 171, 181, 183, 191, 224, 225, 244, 245, 248, 250, 251, 254, 256, 270, 286
 Gogel, Isaac Jan Alexander 278
 Golowkin, generaal 278
 Gordon, Alexander 257, 260, 264
 Goree, Andries 260, 262
 Gorinchem 145, 263, 279
 Gorsel, Hendrik van 284
 Gouda 103, 253
 Goudswaart, wed. A. 259
 Gravenhage, 's- 39, 60, 90, 94, 96
 Grenville, William 279
 Grijskerke, Jacob van 121
 Grijskerke, Johan van 96, 126
 Groningen 163, 203
 Groot-Brittannië 182, 236, 238, 239, 245, 247, 273
 Gruyter, Anna de 125

H

Haarlem 244
 Habsburg, Maximiliaan van 12
 Habsburg, Philips de Schone van 13
 Haeck, Adriaan 174, 177, 178
 Haeck, familie 33
 Haeck, Nicolaas 103, 106, 107, 128, 132, 177
 Haer, Bonifacius van der 229
 Hage, Gerrit ten 29, 209, 230, 234, 240, 241
 Hage, Jacobus ten 209
 Halsteren 97, 183
 Händel, Georg Friedrich 188
 Hannover 202, 207
 Hannover, Anna van, prinses van Engeland 28, 228
 Haringman, Jan Schreuder 281
 Harris, James 246, 248, 255, 262
 Harthoorn, A.J. 13
 Hattem 249, 274
 Hattem, Pontiaan van 184, 197
 Hattem, Samuel van 197

Hattem, Theodorus van 197
 Haultain, Philips de 69
 Haze Bomme, Huybrecht de 229, 249, 260, 262
 Haze Bomme, Willem Anthony de 242, 252, 255, 262, 283
 Hendrik IV, koning van Frankrijk 62
 Herborn 242
 Hertogenbosch, 's- 127
 Hertsbeeke, Maria van 72
 Hertsbeeke, Paulus van 72
 Hertsbeeke, Sara van 72
 Hessen-Homburg, vorst van 242
 Hessen-Philipsthal, Wilhelm Ludwig, prins van 214, 219
 Hessen-Philipsthal, Wilhelm, prins van 277
 Heusden 279
 Heyden, Cornelia van der 144
 Heyden, familie van der 33
 Heyden, Jacob van der 104
 Heyden, Jacques van der 111, 125, 136, 140
 Heyden, Joachim van der 111
 Heyden, Jochem Aelbrechtsen van der 18, 60, 73
 Heyden, Marinus van der 104, 187
 Heyden, Willem Joachim van der 180
 Heyden, Willem van der 36, 73, 74, 76, 103, 174, 177, 180, 184, 194
 Heyst, Joachim Jacobsen van 53
 Hiele, Huibrecht van 259, 283
 Hobbes, John 270
 Hoedekenskerke 12
 Hoeven 38
 Hoffer, Adriaan 140
 Hogendorp, Gijsbert Karel van 253, 256, 263
 Hogendorp, Willem Jan van 229
 Hohenlohe, Filips, graaf van 46
 Hollaer, Marinus 69
 Holland 163, 168, 171, 176, 177, 178, 180, 186, 190, 196, 202, 207, 208, 213, 214, 215, 228, 230, 232, 236, 238, 245, 246, 247, 249, 250, 253, 254, 256, 263, 265, 266, 267, 268, 270, 272, 275, 279, 280, 281, 282, 283
 Hollestelle, A. 9
 Hoof, Jan van 272
 Houte, Jan van den 61
 Houte, Thomas van den 56, 57, 58, 59, 60, 61, 63
 Houte, Werner van den 57
 Hoyendonk, Anthony 139
 Hulst 69, 128, 145, 183, 218
 Hulsterambacht 69
 Huybergen 57
 Huybert, Cornelia Johanna de 74
 Huybert, Johan de 182

Huybert, Pieter de 94, 107
Huygens, Paulus, heer van Zuilichem 196
Huyghen, Apollonia Jans 96
Huyghen, Cornelis 75, 80
Huyghen, Dina 95
Huyghen, familie 32, 74
Huyghen, Huybrecht Jansen 75, 77, 78, 96
Huyghen, Jan Jansen 58, 74
Huyssen, Frederik 93
Huyssen, Hugo 60
Huyssen, Johan 60, 93
Huyssen van Kattendijke, Johan Willem 281

I

IJsselstein, Jan van 235
Ipsen, Nicolaas van 71
Irhoven van Dam, Willem van 278

J

Jager, Jan de 196
Jan II, graaf van Holland 12
Joachimi, Albert 60
Jones, Paul 238
Jonge, Bonifacius de 74
Jonge, C.J. de 280
Jonge, Pieter de 269, 290
Jonge van Oosterland, Cornelis de 140
Joseph II, keizer van Duitsland 239, 246
Jourdan, Jean Baptiste, graaf 274, 276
Jura 274

K

Kaapkolonie 209, 229
Kaapstad 209
Kaashoek, Marinus 259
Kaat, soldaat 261
Kalmthout 57
Kamhooft, A. 283, 284
Karel II, koning van Engeland 105, 210
Karel VI, keizer van Duitsland 203, 207
Karel V, keizer van Duitsland 20
Keetlaar, Marinus 225
Keizershoofd 12
Kerckoele, Willem 169
Kien, Johan 88
Kinsbergen, Jan Hendrik van 277
Klundert 272
Knieriem, Johannes 260
Knuyt, Johan de 75, 77
Krabbenkreek 100
Krayenhoff, Cornelis Rudolph Theodorus 277, 280
Krijger, belastingpachter 146

Krijger, Marinus 268
Krijger, Pieter Pz. 265
Kruiningen 107
Kuffeler, Joan van 235, 284, 285
Kuiver, J.H. 9

L

Labee, Laurens 252
Lafeld 219
Lange, Catharina de 253
Lange, Cornelis Johan de, heer van Wijngaarden 253, 267
Lange, Michiel de 259
Lange, Pieter Cornelis de 284
Lansbergen, familie Van 25
Lansbergen, Philips van 60
La Rue, Pieter de 226
Lebrun, Pierre Marie Henri 271
Lely, Frederik van 221
Le Maire, generaal 279, 281, 283
Leu de Wilhem, Coenraad Le 265
Leydecker, familie 25, 33, 161
Leydecker, François Diederik 182, 184, 192, 195
Leydecker, Maria 136
Leydecker, Melchior 149
Leydecker, Melchior Fransen 12, 96
Leydecker, Melchior Jansen 25, 60
Lichtenbergh, Carel Johan van 224
Lichtenbergh, familie van 33
Lichtenbergh, familie Van 32
Lichtenbergh, Genoveva Mathilda Davida van 195
Lichtenbergh, Johan Jacob van 33, 231, 233, 234, 240, 241
Lichtenbergh, Johanna Cornelia van 33
Lichtenbergh, Johan van der Burcht van 33
Lichtenbergh, Michiel Carel van 195, 204, 206, 208, 216, 220, 224, 225, 226, 233, 234
Lichtenbergh, Willem Frederik van 168, 173, 174, 176, 195
Lichtenbergh, Willem van 150
Liefkenshoek 69, 246
Liens, Adriaan 22
Liens, familie 22, 32, 72
Liens, Iman 19, 95, 118, 128, 129, 130, 140
Liens, Joachim 63, 64, 66, 70, 72, 75
Liens, Johan 12, 70, 73
Liens, Maria 73
Liens, Pieter 22, 118
Lille 210, 274, 276
Lillo 69, 246
Lodewijk XIV, koning van Frankrijk 108, 139
Lodewijk XVI, koning van Frankrijk 267, 271, 279

Lodewijk XV, koning van Frankrijk 211, 212, 213, 271
Loevestein 279
Logiers, Janneken 74
Londen 163, 165, 182, 191, 247, 250
Loo, Maria van der 125
Loon, Adolph van 213, 214, 215
Löwenthal, U. F. W. graaf van 212, 219, 221
Luik 212
Lynden, familie van 228
Lynden van Blitterswijk, Willem Karel Hendrik van 236, 240, 252, 269, 280, 281, 282, 286

M

Maassluis 183
Maastricht 171, 219, 221, 272, 276, 278
Macheren, Cornelis van 184
Malakka 195
Malderee, Jacques de 62
Manen, Jan van 37, 219, 234
Manmaker, Adriaan van 75
Manteau, familie 22
Manteau, Jacques 12, 73
Manteau van Dalem, Maria 75
Manteau van Dalem, Pieter 12, 73, 78
Margaretha Michielsens 127
Maria Theresia, keizerin van Duitsland 203, 239
Massachusetts 237
Masselis, Dirk 252
Mauregnault, Johan de 168
Mauregnault, Theodorus de 229
Maurits, prins van Oranje, zie Oranje 9
Mazel, C. L. 283, 284
Mechelen 134
Meermans, Jacob 284
Mesman, J. 284
Meteren, Emanuel van 270
Michaud, generaal 281
Michiel Michielsens 122, 127
Middelburg 12, 16, 18, 34, 37, 46, 49, 74, 78, 90, 93, 95, 102, 103, 106, 109, 116, 118, 122, 128, 135, 136, 140, 143, 147, 154, 158, 161, 163, 164, 167, 168, 171, 173, 174, 175, 177, 178, 179, 180, 185, 190, 191, 200, 202, 211, 212, 220, 225, 227, 229, 231, 232, 234, 236, 245, 248, 250, 251, 253, 254, 256, 257, 260, 261, 262, 263, 279, 280, 281, 283, 286
Middelharnis 183
Middelhoven, Daniel van 79
Milly, Jacob George de 229
Miranda, Francisco 272
Moerdijk 272

Mollerus, Hendrik 206, 207, 208, 209, 224
Momma, Wilhelmus 122
Mondragon, Christoforo de 42
Montesquieu, Charles Louis de Secondat, baron de la Brede et de 270
Moreau, Jean Victor 275, 277, 278
Morgan, kolonel 69
Mosselhoek 155
Mosselkreek 12, 100, 132
Munster, bisschop van 102
Munter, Johan de 171
Murray, George 273
Musch, Cornelia 125
Musch, Cornelis 125
Musch, Soeta 125

N

Nagell, Anne Willem Carel, baron van 247, 282
Nagtglas, F. 106, 226
Namen 173, 188, 194, 212
Nassau, Jan graaf van 69
Nassau, Johan Willem Friso, graaf van 163, 185
Nassau-Odijk, Willem Adriaan, graaf van 164, 165, 166, 176, 228
Nassau-Odijk, Willem Adriaan van 94, 106, 135, 136, 138, 140, 148, 159
Nassau-Ouwerkerk, Willem Maurits, graaf van 208
Nassau, Willem Maurits, graaf van 211
Neerwinden 272
Net, Abraham van der 260
Net, Dirk van der 259, 260, 264
Net, Jacob van der 184
Nicolaas Pancraas 45
Nieuwelande 107
Nieuwenhuyse, Gerhard van 235, 251, 264
Nieuwland 108
Nieuwpoort 57, 101, 208
Nieuw-Strijen 15, 22
Nieuw-Vossemeer 11, 20, 185, 187, 258
Nijmegen 109, 253, 264, 277, 278
Nispen 236
Noey, Anna Philipota 206
Noey, Cornelia Mauritia 206
Noey, Johan Hendrik 183, 206, 207, 220, 223, 230, 234
Noey, Nicolaas J. H. 183, 184, 192, 193, 205, 206
Nollens, Jochem 128
Nolthenius, Hendrik 198
Nolthenius, Willem Hendrik 198, 205, 209
Noodt, Gijsbertus Philippus 209, 210, 220, 222, 229, 233
Noord-Amerika 236, 237

Noord-Beveland 12, 56, 190, 209
Noorden, Johannes van 259

O

Ockersse, Cornelis 95
Ockersse, Jan 248
Ockersse, Marinus 95
Oem van Wijngaarden, Brunink 24
Oliphant, Willem Jansen 47
Ooltgensplaat 69
Oostbree, Jan van 155, 169
Oostbree, Johannes van 154
Oostende 101, 208, 282
Oostenrijk 203, 207, 210, 246, 272
Oostenrijk, Matthias, aartshertog van 49
Oostenrijkse Nederlanden 203, 207, 210, 211, 212, 240, 267, 271, 274
Oosterschelde 12
Oost, familie Van 25
Oost, Maillart van 108
Oostzee 93
Oranje, Filips Willem, prins van 43, 72
Oranje, Frederik Hendrik, prins van 69, 75, 76, 128
Oranje, Maurits, prins van 26, 53, 55, 59, 62, 158, 201
Oranje Nassau, Carolina, prinses van 228
Oranje-Nassau, Willem George Frederik van 276, 279
Oranje, Willem Frederik, prins van 276, 279
Oranje, Willem III, prins van 8, 9, 26, 27, 39, 75, 94, 100, 102, 103, 104, 105, 107, 109, 112, 120, 122, 135, 139, 159, 162, 163, 165, 168, 173, 191, 203, 216, 246
Oranje, Willem II, prins van 76, 78, 79, 115, 159
Oranje, Willem I, prins van 8, 9, 41, 43, 47, 49, 62, 157, 201, 234
Oranje, Willem IV, prins van 28, 203, 208, 211, 213, 215, 218, 219, 221, 223, 224, 230, 234, 238
Oranje, Willem V, prins van 27, 28, 223, 227, 228, 230, 231, 244, 273, 278, 279, 280
Ormond, James Butler, hertog van 186
Oudenbosch 74, 279
Oudheusden, Pieter van 134
Oud-Vossemeer 11, 15, 37, 38, 118, 181, 210, 214, 243, 273
Overijssel 109, 245, 253, 270
Oysel, Catharina van 95, 126, 138, 143
Oysel, Jacques van 95

P

Panneel, Apollonius 144
Panneel, Samuel 96, 98, 144

Pantinus, Johannes 66
Parijs 267, 271, 272, 275, 279
Parma, Alexander Farnese, hertog van 52
Paschasius, Jan 44
Pasteur, Jacques 187
Paulus, Pieter 270
Peenen, Elisabeth van 127
Pere, Abraham van 126, 135, 136, 168
Pere, familie Van 135
Pere, Isak van 135
Perponcher Sedlnitsky, Cornelis de 228
Perre, Adriana van de 74, 93, 126
Perre, Ewaldus van de 127
Perre, familie Van de 93
Perre, Johan Adriaan van de 232, 236
Perre, Johan van de 106
Pesters, intendant 188
Peucke 108
Peuckepolder 176
Philips II, koning van Spanje 42, 52, 61
Pichegru, Jean Charles 274, 275, 277, 278, 279, 281
Piens, Pieter 73
Pijffer, J. 259
Pitt, William de jongere 273
Plancken, Jan Geertsens 67
Plano, Gregorio del 43, 44, 45, 47, 51
Plevier, familie 33
Plevier, Johan 170, 198, 220, 222, 234
Plevier, Theodorus Johan 241, 242, 250, 254, 255, 265, 268, 284, 285
Plevier, Willem 170, 209, 210, 220
Plymouth 280
Pompadour, markiezin de 211
Poortvliet 15, 16, 22, 38, 72, 78, 104, 107, 155, 170, 258, 269
Pottey Turcq, Ite Frederik 235, 253, 267, 268
Poulier, Hendrik 112, 128
Poulier, Thomas 146, 150, 173
Pous, Bonifacius 87, 88, 89, 91
Pruisen 203, 207, 227, 232, 236, 244, 256, 263, 272
Puit 108
Putter, Cornelis Stoffelsen de 95
Putter, Huybrecht de 88, 89, 95
Putter, Johan de 96

Q

Quist, Anthony 187
Quist, Cornelis 170
Quist, Cornelis Jacobsen 131

R

Raamsdonk 277

Radeus, Johan 226
 Raesfelt, Sabina Wilhelmina van 183, 206, 231
 Recxstoot, Dionysius 168, 174, 177, 181, 191, 192,
 197, 204, 205, 226, 227
 Recxstoot, familie 33
 Recxstoot, Johan Pieter 198, 203, 204, 205, 209,
 225, 226
 Reede van Amerongen, Godaard Adriaan van 94
 Reimerswaal 12, 14, 19, 46, 75, 134, 157
 Rennerus, Pieter 136, 149, 173, 176
 Repelaer, Ocker 279
 Requesens, Don Louis de 41
 Resen, familie 93, 158
 Resen, François 43, 45, 51, 52
 Resen, Pieter 43, 45, 47, 51, 52
 Resen, Sofia 51
 Rethaan, Johan Pieter 143, 147, 150
 Rethaen, Johan Pieter 165, 167, 168, 171, 173, 177,
 179, 182
 Reyer Meeuwse 44
 Rijcke, Pieter de 47, 53, 54, 62
 Rijn 109
 Rijsenburg 225
 Robespierre, Maximilien 274, 275
 Rockanje 198
 Rocourt 212
 Rocque, Pieter de La 218
 Roermond 272
 Roeveroy, Anthony 174
 Roeveroy, Johan 155
 Roeveroy, Willem 155
 Roggeveen, Leonard 184
 Rolle, Anthony 95
 Rolle, David 95, 102, 112, 117
 Rooden, P. T. van 258, 263
 Roorda, D.J. 29, 99
 Roosendaal 57, 116, 119, 187, 236, 277
 Rosendaal, Joost 267
 Rosevelt, Hendrik van 't 153, 156, 174, 176, 177,
 181
 Rosevelt, Marinus van 't 115, 118, 125, 138, 139,
 142, 144, 146, 147, 150, 155, 166, 171, 173, 174
 Rosevelt, Pieter van 't. 226
 Rotterdam 127, 134, 138, 181, 190, 237, 272, 279
 Rouaan 127
 Roubergen, Johan van 108
 Rousseau, Jean Jacques 237
 Rubbens, Abraham Aegidius 223
 Rubbens, Aegidius 223
 Rucphen 187
 Ruyge, Pieter de 129, 166, 173, 174, 176, 178

S

Saaftinge 69
 Saksen-Hildburghausen, Ludwig Friedrich, hertog
 van 219
 Saksen, Maurits van, veldmaarschalk 212, 221
 Santiago de Compostella 66
 Sas van Gent 134, 183, 235, 278
 Savornin, Maurits Adriaan de 198, 205, 206, 209,
 220, 222, 229
 Schadden, Woltherus Conradus Johan 269, 281,
 285
 Schakerloo 13, 14, 15, 16, 20, 24, 25, 31, 37, 40, 63,
 91, 129, 145, 223, 235, 268
 Schama, Simon 283
 Schelde 101, 246
 Scherpenisse 22, 23, 43, 63, 96, 108, 182, 196, 269
 Scheveningen 280
 Schipluiden 183
 Schipper, Adriaan 261
 Schmidt, luitenant-kolonel Staatse leger 279
 Schoonhoven 253, 279
 Schoor, Adriaan Geertse van der 210
 Schoor, Adriaan van der 210, 240, 254, 255, 259,
 261, 265, 268, 269, 284, 285, 290
 Schorer, Johan Assuerus 281
 Schorer, Johan Willem 229
 Schotland 211
 Schoutens, Johan 261, 284
 Schoutens, Quirijn 214, 220
 Schouwen 11, 124, 198, 202, 213, 214, 215, 258
 Servaas, Pieter 150
 Sidney, Philip 56
 Sijnke, Peter 263
 Silezië 208
 Simon Hendriksen 45
 Simon Marinussen 45, 52
 Sint Andries 278
 Sissing, luitenant 260, 261
 Slaak 12, 69, 100, 102
 Slingeland, Simon van 201
 Sloomaker, Mattheus 259, 283
 Sluis 127, 218, 222, 276, 277
 Smallegange, Marinus 135, 148
 Smytegelt, Bernard 199
 Snoeck, Anna 145
 Snoeck, Jan 95, 145
 Soutens, S. 259
 Spanje 185, 207, 239, 273
 Spiegel, Laurens Pieter van de 42, 44, 244, 247,
 248, 250, 251, 252, 254, 263, 268, 270, 273, 278,
 279, 281
 Spinoza, Baruch 184, 200

Spruyt, Adriaan 170
 Staats-Brabant 230, 272, 276, 279, 281
 Staats-Vlaanderen 185, 211, 212, 214, 218, 219, 235, 276, 278
 St. Annaland 22, 37, 69, 102, 213, 214, 215, 216
 Stapele, familie van 33, 255, 269, 290
 Stapele, Jacob Johan van 230, 234, 241, 251, 255, 259, 261, 269
 Stapele, Johan Cornelis van 241, 259, 260, 261, 269, 283, 285
 Stapele, Marinus Gerard van 241, 255, 259
 Stavenisse 22, 62
 Steenberg 69, 187, 198, 219, 221, 235, 236, 242, 272, 273, 277, 279
 Steengracht, Adriaan 229, 232
 Steengracht, Johan 165, 172
 Steengracht, Nicolaas 249
 Steveninck, Lucas van 254, 266
 Stevens, Adriaan 150
 Stevense, Adriaan 173
 Stevensweert 272
 Steyger, Johan 146, 149, 150
 Steyger, Johan jr. 154, 155
 Steyger jr, Johan 180
 St. Jansteen 181
 St. Maartensdijk 22, 37, 43, 56, 63, 72, 73, 112, 145, 182, 191, 196, 214, 215, 223, 224
 Stoppelaar, Philips de 52
 St. Philipsland 12, 15, 40, 100, 144, 208
 Strijdt, familie 32, 74
 Strijdt, Jan 104
 Strijdt, Jan Jansen 45, 52, 56, 74, 104
 Strijdt, Johan Isaaksen 128
 Stringe, Johan van der 99
 Struve, Adriaan 57
 Struve, familie 32, 73, 128, 158
 Struve, Hendrik Adriaansen 51
 Struve, Krijn Adriaansen 45, 46, 51, 52, 56, 158
 Struve, Maria 73
 Struve, Marinus Krijnsen 73
 Struve, Pieter 57
 Struve, Quirinus Josephus 57
 Stuart, Charles, prins van Engeland 210, 211
 Suriname 38, 135, 202
 Sypsteyn, Maria van 106

T

Tamboer, Jan 93
 Teelinck, Eewout 66, 67
 Teelinck, Willem 67
 Telchuis, Marinus Johannes 284
 Terneuzen 56

Thibaut, Hendrik 77, 78, 96, 159
 Thibaut, Karel 213, 215
 Tiel 229
 Tongeren 222
 Turcq, Bonaventura Johan 235, 252, 253, 268
 Turcq, familie 33
 Turcq, Ite Frederik 23, 24, 25, 136, 143, 146, 149, 150, 171, 173, 182, 183, 187, 192, 205
 Turcq, Johan 35, 183, 192, 196, 201, 203, 205, 210, 212, 218, 220, 225
 Turcq, Willem Hendrik 225, 229, 230, 231, 241, 242, 253, 268
 Tuyll van Serooskerke, familie Van 32
 Tuyll van Serooskerke, Hendrik van 34, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 70, 71
 Tuyll van Serooskerke, Jeronimus van 62, 76, 91, 142
 Tuyll van Serooskerke, Levina van 63
 Tuyll van Serooskerke, Philibert van 20, 34, 63, 64, 70, 71, 76, 80
 Tuyll van Serooskerke, Pieter van 76, 77, 80, 93, 94, 96
 Tuyll van Serooskerke, Reinout van 71

U

Utrecht 94, 96, 109, 185, 188, 200, 245, 246, 249, 253, 271, 279, 283

V

Vager, Cornelia de 52, 74
 Valcke, Jacob 158
 Valckenaer, Johan 275
 Valkenisse 12
 Valmy 271
 Varent, Artus van de 47, 53, 54, 158
 Varent, Isabeau van de 47
 Varent, Richard van de 47, 53
 Veenendaal, A. J. 201
 Veere 13, 46, 56, 88, 90, 93, 116, 144, 154, 168, 203, 212, 217, 224, 225, 228, 250, 251, 253, 254, 257, 262, 286
 Veer, Paul van 't 275
 Veltenaar, C. 9
 Vendôme, Lodewijk Joseph, hertog van 185
 Venne, Jacob 184
 Vercreecke, Jan 52
 Verenigde Staten van Amerika 237
 Vereyk van Bommel, Anthony 242, 283
 Verheye, Jacob 142, 164, 165, 225
 Verlucht, Johan 93, 95
 Verlucht, Marinus 112
 Vermeulen, Wessel 260

Vermuyden, Catharina 73
 Vermuyden, Cornelis 12
 Vermuyden, Johan 12, 73, 77, 78, 88, 91, 95
 Vernet, Hendrik 243, 257
 Versluys, Cornelis 167
 Veth, Adriaan 75, 93
 Veth, Apollonius 75
 Veth, familie 77, 93
 Vinson, ds. 97
 Vischer, Amsterdams patriot 282
 Visch, Johan de 93, 95
 Visch, Nicolaas de 129
 Visvliet, Meinard van 229
 Vlaanderen 211, 242
 Vlaminck, Anthony 131
 Vleugels, Diderica Cornelia Jacoba 233
 Vleugels, Diederik 33, 37, 194, 229, 231, 234, 235, 240, 255, 259, 269
 Vleugels, familie 32
 Vleugels, Genoveva Maria 229
 Vleugels, Jacob 33, 37, 194, 195, 196, 208, 215, 216, 220, 222, 224, 225
 Vlieger, Anthony Johannes de 223
 Vliet, Cornelis van der 174, 176, 177
 Vliet, Marinus van der 67, 87, 91, 121, 230, 234
 Vliet, Susanna Cornelia van der 230
 Vlissingen 46, 48, 56, 88, 90, 126, 135, 167, 168, 181, 190, 203, 217, 218, 228, 245, 250, 251, 253, 254, 256, 258, 264, 266, 281, 286
 Vlist 253
 Vogel, Gabriel Pietersen 118
 Voltaire 237
 Voocht Cornelissen 72, 78
 Voorbeytel, Raphael 104
 Vos, P. D. de 192
 Vossemeer 12, 22, 50, 52, 71, 74, 75, 93, 96, 104, 111, 112, 118, 125, 144, 155, 170, 213, 227, 235, 241
 Vree, Cornelis Reinier de 240, 255, 259, 269
 Vreeswijk 253
 Vriese, Digna de 145
 Vriese, Jacob de 69, 70
 Vriese, Jacob Jacobsen de jonge 128
 Vriese, Paulina de 128
 Vrijbergen 15, 102
 Vrijberghe,
 Levinus W. van, heer van Nieuwlande 169
 Vrijberghe, Adriaan van 121, 173, 175, 183, 192, 197
 Vrijberghe, Anna Maria van 138
 Vrijberghe, Bonifacius van 78, 87, 88, 89, 90, 93, 94, 102, 135
 Vrijberghe, Bonifacius van. 182
 Vrijberghe, Catharina Petronella van 138
 Vrijberghe, Cornelia van 183, 194
 Vrijberghe, Cornelis van 78, 87, 88, 90, 91, 93, 95, 100, 102, 108, 111, 132, 160, 172, 177
 Vrijberghe, familie van 33
 Vrijberghe, familie Van 22, 32
 Vrijberghe, Gaudens van 183, 193, 194, 195, 204, 206, 208, 210, 219, 220
 Vrijberghe, Jacob J.M. van 173, 175, 182, 183, 187, 191, 193, 194
 Vrijberghe, Jacob M. van 107
 Vrijberghe, Jacobus J.L. van 36, 166, 173, 175, 176, 179, 181, 182
 Vrijberghe, Jacobus van 132, 135, 136, 138, 139, 141, 146, 147, 149, 150
 Vrijberghe, Jacob van 25, 63, 64, 73, 78, 174
 Vrijberghe, Jan van 224
 Vrijberghe, Joan Jacob van 38, 198, 205, 206, 208, 214, 220, 222, 224, 230
 Vrijberghe, Joan L. van 40, 93, 95, 98, 100, 102, 106, 107, 109, 114, 116, 118, 120, 121, 122, 126, 128, 132
 Vrijberghe, Joan M. van 89, 93, 95, 106, 107, 110, 113, 116, 117, 118, 122, 128, 136, 174, 175
 Vrijberghe, Johan C. van 108, 117, 171, 172, 174, 176, 178, 194, 203
 Vrijberghe, Johan François van 208, 211, 219, 224
 Vrijberghe, Johan L. van 208
 Vrijberghe, Johan Pieter van 174
 Vrijberghe, Johan van 23, 137
 Vrijberghe, Levinus Jacobus van 121, 128, 132, 133, 134, 136, 137, 138, 140, 141, 142, 143, 146, 147, 149, 150, 154, 155
 Vrijberghe, Levinus Jacobus van, heer van Namen 166, 167, 168, 170, 171, 173, 175, 176, 177, 183, 194
 Vrijberghe, Levinus W. van 25, 107, 118, 121, 122, 126, 127, 144, 149, 156, 159
 Vrijberghe, Levinus .W. van, heer van Nieuwlande 173
 Vrijberghe, Levinus W. van, heer van Nieuwlande 166, 168, 171, 174, 181, 198
 Vrijberghe, Lieven van 63, 64, 74, 75, 174
 Vrijberghe, Maria van 137, 183
 Vrijberghe, Marinus B. van 94, 182, 191, 194
 Vrijberghe, Marinus J.M. van 174, 187, 195, 197
 Vrijberghe, Marinus J. van 88, 95, 103, 105, 107, 116, 117, 141, 149, 150
 Vrijberghe, Marinus van 25, 29, 39, 61, 64, 72, 74, 77, 78, 80, 174
 Vrijberghe, Nicolaas van 183

Vrijberghe, Pieter Paul van de 225
Vrijberghe, Susanna van 123, 127
Vrijberghe, Theodorus L. van 106, 109
Vrijberghe, Wilhelm J. van 78, 88, 93, 95, 104, 110, 112, 116, 118, 122, 138, 142, 145
Vrijberghe, Wilhelm L. van 25, 87, 88, 89, 91, 93, 95, 100, 106, 107, 108, 116, 121, 122, 126, 127, 172
Vrijberghe, Wilhelm M. van 95, 96, 103
Vrijberghe, Wilhelm van 149, 150
Vrijberghe, Willem Jacobsen van 18, 44, 45, 46, 51, 52, 56, 63, 73
Vrijberghe, Willem J.L. van 168, 173, 175, 178, 183, 191, 192
Vroe, Pieter de 75
Vuren 145

W

Waal 278, 279
Wade, George 210
Waerdenburgh, Mattheus van 173
Waerdenburgh, Matthijs van 145, 150
Waeyer, Iman de 12
Wagenaar, Johan 213, 215, 270
Wagtho, Cornelis 269
Wagtho, Marinus 268
Walaeus, Antonius 66
Walcheren 11, 12, 37, 184, 229, 256, 277, 281, 282
Wal, Daniel van der 136
Waldeck, Karl August Friedrich, prins van 219
Wal, Diederik (Theodorus) van der 129
Wallenburgh, Cornelis van 36, 197, 203, 204
Wattignies 274
Weert, Emmericus de 235, 236, 240, 241, 254, 255, 259, 261, 265, 268, 284, 285, 290
Wellesley, sir Arthur 277
Werckendet, Lieven 56, 72
Werckendet, Marinus 12, 56, 72, 73
Werckendet, Philippina 73
West-Brabant 272, 277
Westdorpe 25
Westerwijk, Adolf 162
Westerwijk, Adolph 166, 167, 168, 169, 170
West-Indie 134, 135
Westkapelle 281
Westkerke 22, 96, 108, 182, 223
West-Zeeuws-Vlaanderen 12
Weyts, Aernout 127
Wilhelmina, prinses van Pruisen 244, 251, 253, 256, 263, 267, 282
Willem Geleynsen 58
Willem I, koning van Nederland 276

Willem, prins van Oranje, zie Oranje 9
Willemstad 218, 272, 279, 281
Wissekerke, Gillis van 74
Wit, C.H. de 264
Wit, S. de 259
Witt, de, Amsterdams patriot 282
Witte, Cornelis de 94
Witte, Engel 252, 261
Wittem, Jan van, markies van Bergen op Zoom 39
Witt, Johan de 94, 179
Woerden 253
Wouters, Jacob 121, 127, 128, 129, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 150, 153, 155, 160, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 173, 175, 176, 177, 180, 181
Wouters, Johan 127, 128, 137, 140, 141, 145, 150, 154, 155, 156, 166, 169, 173, 174, 176, 177, 181, 182
Wouters, Nicolaas 127, 128, 156, 170, 181
Wouters, Pieter 127, 128, 133, 137, 155, 156, 174, 176, 177, 181, 182
Wouw 187, 221, 269

Y

York en Albany, Frederik, hertog van 276, 277, 278
Yperen 277

Z

Zaltbommel 279
Zandberg 218
Zandvliet 69
Zeebergh, Adriaan van 244
Zevenbergen 56, 279
Zierikzee 12, 22, 23, 24, 29, 62, 65, 74, 90, 95, 99, 106, 107, 112, 116, 140, 162, 164, 168, 182, 190, 191, 192, 197, 205, 213, 214, 224, 225, 235, 236, 245, 249, 250, 251, 253, 254, 258, 264, 266, 270, 286
Zuid-Beveland 11, 13, 69, 107, 157, 202, 281
Zuidelijke Nederlanden 185, 188, 274, 275, 276
Zuydlandt, Joos Marinussen 47, 48, 49, 52, 56, 63